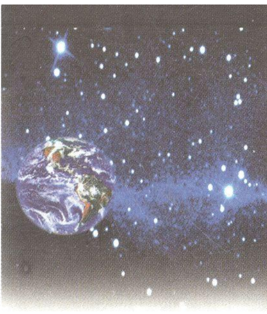

Kur'ân-ı Kerîm'de Sahabe

Dr. Ergün Çapan

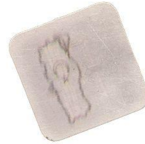

Kur'ân-ı Kerîm'de

Sahabe

Dr. Ergün Çapan

Kur'ân ifadesiyle, üslûbuyla, mânâ zenginliğiyle, ruhlara, kalplere işlemesiyle mucize olduğu gibi, yetiştirdiği sahabe nesli ile de mucizedir. Ve sahabe, Kur'ân'ın başka mucizeye ihtiyaç bırakmayacak ölçüde bir harikasıdır... Kur'ân'ın ikliminde yetişen bu insanların, dinleri, diyanetleri, düşünce ufukları, ahlâkları, kulluk esrarına vukufları ve mârifetleri açısından benzerlerini göstermek de mümkün değildir. Doğrusu sahabe unvanıyla yâd edilen bu insanlar hakkında meleklerle eş değerdedir dense mübalağa edilmiş sayılmaz.

ISBN 975-8642-11-1

KUR'ÂN-I KERİM'DE
S A H A B E

Dr.Ergün ÇAPAN

Sahabeyi ve sahabe çizgisini günümüzde bir kere daha sevdirip sinelerimizde tutuşturan büyük sahabe aşığına...

Kur'ân-ı Kerîm'de

SAHABE

Dr.Ergün ÇAPAN

IŞIK YAYINLARI ©

Kur'ân-ı Kerîm'de Sahabe

Yayın Numarası: 94 ISBN: 975-8642-11-1

ADRES: Altunizade mah. Kısıklı cad. Kuşbakışı sok. No: 4 81190
Tel: 0(216) 474 01 96 Fax: 0(216) 474 01 55 Üsküdar/İstanbul
www.isikyayinlari.com

BASKI: ÇAĞLAYAN A.Ş.
Sarnıç Yolu No: 7 35410 Gaziemir/İzmir Tel:(0232) 252 20 97/98

Mart 2002

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA ÇİZİLEN SAHABE PORTRESİ

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA BAHSEDİLEN SAHABİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'AN'DA SAHABENİN YAPTIĞI SAVAŞLAR

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KUR'AN'IN İNTİKALİNDE SAHABE'NİN YERİ VE ÖNEMİ

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselâm
b.	:	İbn / binti
Bkz.: / bkz.:	:	Bakınız
Böl.	:	Bölüm / Bölümü
d.	:	Doğumu
Hz.	:	Hazreti
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
Ktp.	:	Kütüphânesi
MEB	:	Millî Eğitim Basımevi
s.	:	Sayfa
s.a.s.	:	Sallallâhü aleyhi ve sellem
Thk.	:	Tahkik eden
TDV	:	Türkiye Diyânet Vakfı
Terc. / terc.	:	Terceme eden
trsz.	:	Tarihsiz
Ünv.	:	Üniversitesi
v.	:	Vefatı
v.?	:	Vefatı bilinmiyor / bulunamadı
vb.	:	Ve bunlar gibi
vd.	:	Ve devamı
vr.	:	Varak / varaklar arası
vs.	:	Ve sâir

ÖNSÖZ

Yoktan var eden varlığından haberdar eden Yüce Allah'a hamd, O'nun alemlere rahmet olarak gönderdiği Peygamber Efendimiz'e, ehl-i beytine ve Kur'an'ı Ker'im'in semavî disiplinleriyle yoğrulup şekillenen insanlık aleminin yıldızları ashab-ı kirama Allah'ın ilmi ve malumatı adedince salat u selam olsun.

İnsanı imtihan için dünyaya gönderen Allah, onu rehbersiz bırakmamış, yoktan var etme kadar önemli bir nimet olan İlahi mesajlarını tebliğ ve temsil ile görevli peygamberler de göndermiştir. Peygamberler de, Allah'tan aldıkları bu mesajları, insanlara hem tebliğ etmiş, hem de onları hayata taşıyarak bizzat temsil etmişlerdir. Peygamberlerden sonra ise bu semavi öğretileri onların yakınında bulunan insanlar sonraki nesillere nakletmişlerdir. İlk insan ve peygamber olan Hz. Adem'le başlayan bu süreç, ondan sonra gelen peygamberlerle devam etmiştir. Fakat Kur'an'dan önce gönderilen Tevrat, Zebur ve İncil gibi ilahi kitaplar, zamanla orijinalliklerini muhafaza edememişlerdir. Kur'an ise nazil olduğu şekliyle muhafaza edilerek, günümüze kadar intikal etmiştir. Şüphesiz ki Kur'an'ın bu şekilde muhafaza edilip nakledilmesinde sahabenin çok önemli bir rolü vardır.

Ayrıca Kur'an'ın vahiy orjinli ilk yorumcusu olan Hz. Muhammed **(aleyhi ekmelüttahaya ve etemmü't-teslimat)**'in sünneti de bize sahabe kanalıyla gelmiştir. Bunun yanında Kur'an'ın ilk muhatabı olan ve Resulüllah'ın gözetiminde yetişen bu insanların nasları yorumlamadaki görüşleri de sonraki nesillere dini anlama ve yorum-

lamada rehberlik yapmıştır. Bu da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

İslam Dini'nin temel kaynaklarının gerek naklinde gerekse yorumlanmasında kilit vazifesi gören bu insanlar iyi bilinip tanınmalı ve ona göre değerlendirilmelidir. Biz sahabeyi tanıma ve değerlendirmede en önemli kriterin Kur'an olduğu hakikatinden hareketle Kur'an'ın ilk muhatabı olan ve birçok ayette de doğrudan veya dolaylı olarak kendilerinden bahsedilen bu insanları Kur'an'da ele alındığı şekliyle incelemeye çalıştık.

Vakıa, sahabe, hemen hemen bütün İslamî disiplinlerde değişik açılardan ele alınarak işlenmiştir. Bu hususta başta Hadis ve İslam tarihi ile ilgili kitaplar gelmektedir. Özellikle hadis kitaplarında "Fazailü's-Sahabe", "Fazailü Ashabi'n-Nebi" gibi başlıklar altında Peygamberimizin **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** onlarla ilgili hadisleri yer almaktadır. Kelam kitaplarında sahabeye karşı saygılı olunması gerektiği vurgulanmış, Usul-ü Fıkıh kitaplarında ise, "sahabenin icmaı", "sahabi sözününün dindeki yeri" üzerinde durulmuş, Usul-ü hadis kitaplarında da "hadis rivayetinde sahabenin yeri" ve özellikle onların "adalet vasfına sahip olmaları"ndan bahsedilmiştir. Zikretmiş olduğumuz bu klasik kaynaklarda genelde sahabeyi öven ayet ve hadislerden misaller verilmiştir. Ayrıca ashabın fazileti ile ilgili hadislerin bir araya getirilmesi ile yazılan müstakil eserler de vardır. Ahmed b. Hanbel'in *"Fazailü's-Sahabe"*si, Nesaî'nin, *"Fazailü'l-Ashab"*ı bu hususta en önemli kaynaklardandır.

Burada zikredilmesi gereken diğer bir grup eser de, sahabenin konumu hakkında kuşku uyandırmaya yönelik iddiaları izaleye matuf yazılan kitaplardır. Ebu Bekir İbnü'l-Arabi'nin *"el-Avasım mine'l-Kavasım"*ı, Şah Veliyyullah Dehlevi'nin aslen Farsça olan ve Alusi tarafından Arapçaya tercüme edilerek ihtisar edilen *"Muhtasar tuhfetü'l-İsna Aşeriyye"*si, Halil el-Eminî'nin, *"es-Sahabe ve Mekanetuhum fi'l-İslâm"*ı, Nasır b. Ali Aid'in, *"Akidetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa fi's-Sahabeti'l-Kiram"*ı bu hususta öncelikle zikredilmesi gereken eserlerdir.

Bizim bu araştırmamızın hedefi ise, Kur'an'da sahabe ile ilgili ayetleri tahlil ederek çizilen sahabe portresini ortaya koymaya çalışmaktır.

Çalışmamız, bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; "Sahabe" kelimesinin lugat ve ıstılah manaları, Hadiscilerin ve Usul-u Fıkıhçıların bu kavrama yaklaşımları, "sahabe" statüsünün tesbiti, sahabilerin bilinme yolları ve sayıları üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Kur'an'ı Ker'im'de sahabeye yönelik ikaz ve övgü nitelikli ayetler çerçevesinde, ashab-ı kiramın değişik vasıfları ile nasıl anlatıldığını incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde, Kur'an'da doğrudan ya da dolaylı şekilde kendilerinden bahsedilen sahabileri ele alarak, bunların ne gibi niteliklerle zikredildiği üzerinde durduk.

Üçüncü bölümde, yine Kur'an ayetleri ışığında sahabenin İslam dininin neşri adına verdiği mücadeleleri, yaptığı savaşları inceledik.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, Tevrat ve İncil'in sonraki nesillere nasıl intikal ettiğine kısmen değinerek Kur'an'ın, metninin muhafazasında, yorumlanmasında ve pratik hayata tşınmasında sahabenin yüklenmiş olduğu önemli misyon üzerinde durduk. Sonuç kısmında da araştırmamızda ulaştığımız neticeleri belirttik.

Çalışmam esnasında eserlerinden ve bakış açılarından istifade ettiğim dünden bugüne bütün İslam alimlerine minnet ve şükranlarımı sunar, yol gösterici katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Ali Özek ve Prof Dr. Sadreddin Gümüş Beylere teşekkür ederim.

Bu çalışmanın, İslam'ın kutlu nesli sahabenin, Kur'an perspektifinden tanınmasına bir nebze dahi olsa katkıda bulunmasını ümid ve niyaz etmekteyiz.

Sahabeyi tanıma ve tanıtma boyumuzu çok aşan bir konudur. Bizim yapmaya çalıştığımız o kutlu nesle vefa borcunu ifaya yönelik bir gayrettir. Dolayısıyla bu çalışmadaki kusur ve hataların tarafımıza bildirilmesi bizler için memnuniyet vesilesi olacaktır.

Dr.Ergün ÇAPAN
İstanbul, 2002

GİRİŞ

1. SAHABİ KAVRAMI

a. Lugat Manası

"Sahabî" kelimesi "sohbet" masdarından gelmektedir. Sohbet, temelde bir şeye yakınlık ve beraberliği ifade etmekte olup samimi olmak, arkadaşlık, dostluk, ve refakat etmek manalarına gelir.[1]

"Shb"ب -ح ص maddesinin anlam çerçevesini belirleme adına kök manasının yanında kendisine yüklenilen diğer manalar üzerinde de durmak istiyoruz:

1. Koruyup kollamak, himaye etmek:[2]

Bu manada Allah'ın muhafaza buyurması istenen bir kimse için "صَحِبَكَ اللهُ" "Allah seni korusun, himaye etsin" denilmektedir.[3] Kur'an'da şu ayette bu manaya kullanılmıştır:

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لاَ يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلاَ هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ

"Yoksa onları, bize karşı koruyacak ilahları mı var? Onlar ne kendilerine yardım edebilirler, ne de bizim tarafımızdan koruyup kollanırlar kendilerine sahip çıkılır." (Enbiyâ, 21/43'te)

---

[1] İbn Fâris, *el-Makayis fi'l-Luğa*, "SHB" mad.
[2] İbn Manzur, *Lisan*, "SHB"mad.
[3] İbn Faris, *el-Mekayis, "SHB"mad.;* Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, "SHB"mad.

Ayrıca Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'in, yolculuğa çıkıp bineğine bindiğinde parmağını uzatarak okuduğu şu duada da aynı manayı görmek mümkündür:

اللّٰهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ

اللّٰهُمَّ اصْحَبْنَا بِنُصْحِكَ وَاقْلِبْنَا بِذِمَّةٍ

"Allahım yolculukta koruyup kollayan, geride çoluk çocuğumuzu kendisine bıraktığımız Sen'sin. Allahım, hıfzınla yolculuğumuzda bizi muhafaza buyur ve emniyet içerisinde bizleri tekrar beldemize geri döndür. "[4]

2. İnkıyad etmek, boyun bükmek.

Bu, denileni yapma, teslim olma demektir. Mesela "أَصْحَبَ الْبَعِيرُ" denilir ki bu "Deve inkıyad etti, sahibinin dediğine tâbi oldu" demektir. Ve yine bu manada صَحِبْتُ الرَّجُلَ" denirki bu da"Kişiye boyun eğdim, emrini yerine getirdim." demektir.

Aynı kökten ism-i fâil formatı olan "sahib" kelimesinin bazen ahlak, âdet ve ameldeki benzerliği ifade için kullanıldığı da olmuştur.[5] Meselâ Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem), bir münasebetle Hz. Âişe'ye; "إِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ" "Şüphesiz ki siz Yusuf (a.s.)'ın günündeki kadınlar gibisiniz"[6] buyurmuştu. Yani "Sizin tavrınız Yusuf

---

[4] Tirmizi, *Daavat*, 41; Müslim, *Hacc*, 425; Ebu Davud, *Cihad*, 72; Nesaî, *İstiaze*, 41; İbn Mace, *Dua*, 20; Darimî, *İstizan*, 42, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/401.

[5] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "SHB"mad.

[6] Buhari, *Ezan*, 39, *Enbiya*, 19; Tirmizi *Menakıb*, 16; Muvatta, *Sefer*, 82. Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre: Resulüllah vefatıyla neticelenen hastalığında namaz vakti gelmiş, ezan da okunmuştu. "Ebubekir'e söyleyin insanlara namaz kıldırsın" buyurdu. Hz. Aişe; "Ya Resulallah! Ebubekir pek yufka yüreklidir. Senin makamında durup da halka namaz kıldıramaz" dedi. Bunun üzerine Resulüllah evvelki emrini tekrar buyurdu. Yine kendisine aynı şekilde cevap verilince, üçüncü defa emrini tekrarlayarak: "Şüphesiz ki siz Yusuf (a.s.)'ın savahibisiniz yani onun günündeki kadınlar gibisiniz. Ebubekir'e söyleyin insanlara namaz kıldırsın" buyurdu. Bunun üzerine Ebubekir geçip namazı kıldırdı. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "Savahib-i Yusuf" demekle, içlerinde olanın tersini beyan edip bunda ısrar etmeleri yönüyle teşbihte bulunmuşlardır. Malum olduğu üzere Zeliha aslında Yusuf'a olan aşkındaki mazeretini Mısır'ın önde gelen kadınlarına göstermek için onlara ziyafet çekip kendilerine

(a.s.)'ın kıssasında geçen kadınlarınkine benziyor" demektir. Ayrıca kelimenin kullanım alanı genişletilerek akıllılar ve cansızlar arasındaki ilgiyi ifade için de kullanıldığı görülmektedir. Kaynaklarda geçtiği üzere Abdullah b. Mes'ud Peygamber Efendimizin **(Aleyhissalatu vesselam)** nalinlerini, su kabını, bastonunu taşıdığından dolayı kendisine mecazen "صَاحِبُ النَّعْلَيْنِ وَالْوِسَادِ وَالْمِطْهَرَةِ" Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in ayakkabılarını, bastonunu ve su kabını taşıyan) denmiştir.[7] Çünkü Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ayağa kalktığında İbn Mes'ud nalinlerini giydirir, oturduğunda ise çıkarırdı. Onun bu şekilde Efendimiz'e hizmetini hem takdir hem de yâd-ı cemil sadedinde sahabe kendisine bu şekilde hitab ederdi.[8]

Görüldüğü üzere "sohbet" in anlam çerçevesinde bir dostluk, beraberlik samimiyet ve bunun lazımı olarak da itaat, inkiyad söz konusudur. Nitekim Kamus mütercimi Asım Efendi (1120/-1880)'de "sahabe" ve "sohbet" kelimelerinin bir kimse ile hüsn-ü ülfet edip, yâr u hemdem olmak, yani hoşca geçinerek can-ciğer arkadaşlık yapmak anlamına geldiğini ifade etmektedir[9].

"صحابة" kelimesi, aslında "ص ح ب" maddesinin masdarı olduğu halde sonradan "صاحب " "sâhib"in çoğulu olarak kullanılmıştır. Müfredinden bu vezinde çoğul yapılan başka bir kelime yoktur.

---

son derece ikram ve in'amda bulunmuştu. Hakiki maksadı onlara ziyafet değil, bunu vesile ederek Yusuf'u onlara gösterip aşıklıktaki özrünü isbat etmekti. Ümmü'l-Mü'minin Hz. Âişe'nin de gerçek maksadı babasını insanların nefret ve teşeumundan korumak olduğu halde bundan hiç bahsetmeyip yalnız onun kıraatini cemaata duyuramayacağından bahsediyordu. Maksadına ulaşmak için ısrar etmesindeki tavrıyla Zeliha'ya benzediğinden buradaki teşbih daha kuvvetli düşmüştür. "Sahibe-i Yusuf" demek varken "Savahib-i Yusuf" buyurulması, yani müfred yerine cemi lafzın kullanılması Arap dilinde cins murad edilerek yerine göre mecaz olan bir beyan şeklidir. Bu itibarla bu ifadenin manası "Sizler, Sahibe-i Yusuf Zeliha cinsinden kadınlar gibisiniz" demek olur. Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, II/633.

7 Buhari, *Fazail-i Ashab* 20; Ahmed b. Hanbel, VI/449.

8 el-Aynî, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buharî*, II/277.

9 Asım Efendi, *Kamus*, "SHB" mad., IV/334.

"صحابة" kelimesi de ya "صحب" veya "صاحب"nin cem'idir. Birinci kelimenin çoğulu olması görüşü daha meşhurdur.[10]

"Sahabi" Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ile beraber bulunma şerefine mazhar olmuş "sahabe"ye mensub olan kimse demektir. Ensar'dan olan birini ifade etmede kullanılan "ensarî" kelimesi gibi.

Kur'an'da sahabeyi kiramdan genellikle muhacir ve ensar olarak -ileride nitelikleriyle birlikte ele alınmaya çalışılacaktır- bahsedilmektedir. Bununla birlikte münferiden veya belli hususiyetleri nazara verilerek kendilerinden söz edilen sahabiler de vardır ki bunlar dan da yeri gelince söz edilecektir. Mesela, Hz. Ebu Bekir'in Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**in sohbetine mazhariyetine şu şekilde işaret edilmiştir.

إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ

إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا

"Hani kafirler onu Mekke'den çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına "Sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir." diyordu. (Tevbe/40)

b."Ashab" Kelimesinin Kur'an'da kullanım alanı

"shb" maddesi, Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in sohbetinde bulunma gibi bir hususiyet ifade etmeksizin Kur'an'ı Kerîm'de fiil ve isim olarak değişik türevleriyle birlikte bir çok yerde geçmektedir.[11] Çalışmamız ile ilgisi olması itibariyle "Ashab" kelimesinin daha önceki toplum ve ümmetlerin anlatımı ile ilgili kullanım alanı üzerinde durmak istiyoruz.

---

[10] Ezherî, *Tehzib*, "SHB" mad.; İbn Manzur, *Lisan*, "SHB"mad.; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, "SHB" mad.

[11] Mesela, ashabe'l-cennet (cennetlikler) bkz. Bakara 2/82, A'raf, 7/42,44, 46,50; Ahkaf, 46/14,16; Ashabe'n-Nar (cehennemlikler) bkz. Bakara, 2/39,81, 217, 257, 275, A'raf, 7/36,44,47, 50; Sahib (arkadaş) bkz. Yusuf, 12/39,41; Kehf, 18/34,37; Sebe, 34/46; Kalem, 68/48; Tekvir81/22

a. Ashab-ı Sefine/Gemiye binenler:

Hz. Nuh'a iman ederek onunla birlikte gemiye binen kimselerdir.[12] Hz. Nuh dokuz yüz elli sene kavmine hak ve hakikatı tebliğ etmiştir.[13] Bu müddet onun ümmetinin yaşı da olabilir.

Kur'an ashab-ı sefinenin gayet az olduğuna vurgu yaparak herhangi bir sayı belirtmemiştir.[14] Ayrıca gemiye insanların dışında her hayvan türünden birer çift alınmıştır.[15]

Tufanla[16] birlikte yeryüzünde gemiye binenlerin dışındakiler ölmüş, gemiye binenler kurtulmuş[17] ve insanlık onların soyuyla devam etmiştir.[18]

b. Ashab-ı Musa.

Hz. Musa'ya iman edenlerdir.[19] Kur'an'da değişik perspektiflerden, Hz. Musa ve onun ashabının durumu ele alınmıştır. [20]

Hz. Musa'nın kavmi putperest[21], materyalist ve firavunın despotizması altında şahsiyetleri silikleştirilmiş bir toplumdu.[22] Hz. Mu-

---

[12] Ankebut, 29/15; Araf, 9/64. Eski Yunan, Mısır, Hint, Çin ve Babil edebiyatlarında da Hz. Nuh (a.s) kıssasına benzer kıssalar vardır. Hatta Avustralya, Yeni Gine, Malaya, Burma Amerika'nın çeşitli yerlerinde benzeri anlatımlar vardır. Bütün bunlar, olayın aslının varlığını göstermektedir. Fakat her yer kendi tasavvur ve tahayyüllerini de ortaya koymaktadır. Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, I/676; Suad Yıldırım, *Kur'an'ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s.157

[13] Ankebut, 9/14

[14] Bkz. Hud, 11/40; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2783.

[15] Hud, 11/40

[16] Tufanın bütün yeryüzünde mi, yoksa yeryüzünün belirli bir kesiminde mi cereyan ettiği de belli değildir. Hz. Nuh'un tufandan önce "Ya Rabbi yeryüzünde kafirlerden hiçkimseyi sağ bırakma!" şeklindeki duası nazarı itibara alınırsa onun peygamber olarak gönderildiği insanların bulundukları yerlerde tufanın olduğu kesin, diğer yerlerde ise ise zanni olduğu söylenebilir. Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, IV/2783-84; Mevdudi, *Tefhim*, I/1014

[17] Bkz. Ankebut, 29/15

[18] Bkz. Saffat, 37/76-77: "Hem Kur'an'ı Ker'im ifadeleri, hem İncil'deki kayıtlardan Hz. Nuh'un ümmetinin bu gün Irak olarak bildiğimiz topraklarda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Babil'in tarihi harabelerinde bulunan eski belgeler de bu tesbiti doğrulamaktadır. Nuh(a.s)ın gemisinin Ağrı dağında olduğuna dair açıklamalar yapılmaktadır. Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, I/676

[19] Bkz. Şuara, 26/61

[20] Bkz. Taha, 20/57-98; A'raf, 7/103-155

[21] Bkz. Bakara, 2/67-72

[22] Zuhruf, 43/54

sa'dan birçok mucize istemişlerdi hatta açıkca Allah'ı görmedikçe iman etmeyeceklerini söyleyecek kadar da ileri gitmişlerdir.[23] Bundan dolayı Hz. Musa kendilerine bir çok mucize göstermiştir.[24]

O dönemde sihir çok revaçta idi. Hz. Musa bir tatil günü toplanan halkın önünde sihirbazların sihirlerini elindeki asa/sopanın büyük bir yılana dönüşerek bütün yapılan sihirleri yutmuş ve bu mucize karşısında sihirbazlar da iman etmişti. Bunun üzerine firavun, kendisinden başka rableri olmadığını söyleyerek Hz. Musa'ya iman edenleri ellerini ayaklarını kesmekle ve hurma kütüklerinde sallandırmakla tehdit etmişti. Fakat iman edenler bu tehditlere meydan okuyarak geriye adım atmamışlardı.[25] İman ettikten sonra sadece birkaç saniyede sihirbazların kişiliği ve karekterlerinde eşi görülmemiş bir değişiklik olmuşdu. Bu sihirbazlar kısa bir süre once cehalet ve dalaletin içinde olup atalarının dinini korumak ve yüceltmek için dünya kadar yol katetmişlerdi ve firavundan büyük bir ödül almayı umuyorlardı. Fakat iman nimetini bulduktan sonra aynı sihirbazlar bir anda öylesine değişiverdiler ki, firavun gibi zalim bir kralın her türlü tehdidini hiçe sayarak inandığı değerler uğruna hayatlarını feda etmeye hazır hale gelmişlerdi.[26]

Hz. Musa'ya iman edenler firavunun zulmünden kaçarak, mucizevi bir şekilde denizi geçerek kurtulmuş arkalarından takip eden firavun ve askerleri de helak olmuşlardır.[27] Fakat Firavun döneminde uzun yıllar kölelik ve uşaklık yapmaları, onların kişilik, karekter ve hayata bakış açısını öylesine bozmuştu ki,[28] Hz.Musa, tura gittiğinde buzağıya tapmaları[29], arzı mukaddese girmeleri emredildiğinde "Sen ve Rabbin git savaş biz burada oturuyoruz"[30] demeleri bunu göstermektedir.

---

[23] Bakara, 2/54-57
[24] Araf, 7/133-135
[25] A'raf, 7/107-126
[26] Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, I/711,712
[27] Şuara, 26/61-67; Taha, 20/78,79
[28] Mevdudi, a.g.e, I/716
[29] Bkz.A'raf, /138-142; Taha, 20/85-96
[30] Maide, 5/21-26

Hz. Musa'yı dinlemeyen, korkak ve isyancı olan bu toplum terbiye edilmesi ve yeni bir neslin yetişmesi için kırk yıl çölde sersem sersem dolaşmaya mahkum edilmiştir.[31] Otuz sekizinci yılda Ürdün'e varabilmişler, Ürdün'ün fethinden sonra Hz. Musa vefat etmiş ve onun halefi Yuşe b. Nun zamanında İsrailoğulları Filistin'e yerleşmişlerdir.[32]

c. Ashab-ı Medyen/Medyen ahalisi.[33]

Hz. Şuayb (a.s)'ın kavmidir.[34] Ticaretle meşgul olan bir topluluktu. Hz. Şuayb onları bir olan Allah'a kulluğa davet etmiş, insanlarla olan muamelerinde adaletli olmaya, ölçüp tartarken hile yapmamaya, zorbalıktan vazgeçmeleri hususunda da uyarmıştı. Fakat onlar Allah'ın emirlerini dinlememiş, zulüm, taşkınlık ve kötülükte israr etmiş, üstelik Hz. Şuayb (a.s) ve ona iman edenleri hak dini bırakıp kendileri gibi inanmaya, aksi takdirde memleketlerinden sürüp çıkarmakla tehdit etmişlerdi. Hz. Şuayb Kavmi ile arasında hüküm vermesi için Allah'a dua etti. Ve Allah şiddetli bir deprem ile bu azgın kavmi helak etmişdir.[35]

d. Ashab-ı Eyke/Eyke Halkı.[36];

Eyke; Sık birbirine karışmış ağaç demektir. Eyke halkının yaşadıkları yerler ağaçlık olduğundan bu şekilde isimlendirilmişlerdir.[37] Bunlar ticaretle meşgul olan bir toplumdu.[38] Eyke[39] ile Medyen bazı müfessirlere göre aynı kavim olup Kur'an da zikredildikleri yere

---

[31] Bkz. Maide, 5/21-26

[32] Bkz. Mevdudi, a.g.e, I/485

[33] Medyen halkı; Kızıl denizde Hz. İbrahimin ismini taşıyan oğlunun soyundan gelen bir toplum olup, Kızıl denizde akabe körfezinin doğu tarafında yaşamışlardır. Bkz. Hamevi, a.g.e, "medyen" mad.

[34] Bkz. A'raf, 7/85; Hud, 11/91-95; Hacc, 22/44.

[35] Bkz. A'raf, 7/85-93 Ayrıca bkz. Elmalılı, *Hak dini*, III/2214; İbn Kesir, *Tefsir*, III/443-445

[36] Hicr, 15/78

[37] Elmalılı, *Hak dini*,V/3071

[38] Şuara, 26/176-191

[39] Eyke; Tebuk'un eski adıdır. Eyke halkının Ashab-ı medyen'nin yaşadığı yere yakın bir bölge de bulundukları anlaşılmaktadır.

göre farklı vasıfları ile ele alınmışlardır.[40] Bazılarına göre ise bunlar iki ayrı kavimdir.[41]

Kur'an'ı Ker'im de Şuayb (a.s)ın her iki topluma da peygamber olarak gönderildiği bildirilmiştir. Medyen'e peygamber olarak gönderilişi "Medyen ahalisine de kardeşleri/içlerinden biri olan Şuayb'ı gönderdik"(A'raf, 7/85) şeklinde ifade edilerek Hz. Şuayb'ın o kavimden olduğu vurgulanmış, Ashab-ı Eyke ile ilgili ayette ise "kardeşleri/içlerinden biri denilmeyerek sadece "...Şuayb(a.s) onlara şöyle dedi"[42] buyurulmuştur. Buradan Hz. Şuayb (a.s) Medyen kavminden olmakla birlikte Eyke'ye de peygamber olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.[43] Muhtemelen bunlar aynı ırkın iki ayrı kolu idiler.[44]

Eyke ahalisi Şuayb (a.s)a inanmayıp isyan etmişlerdi.[45] Hatta azab isteyecek kadar, ileri gitmiş ve Şuayb (a.s)'a meydan okumuşlardı. Netice de helak olmuşlardır.[46]

e. Ashab-ı Hicr/Hicr Halkı.

Bunlar "Hicr"[47] denilen yerde helak olan Semud kavmidir. Salih (a.s) bunlara peygamber olarak gönderilmişti. Dağlarda yontarak evler yapan güçlü kuvvetli, sanatkar bir toplumdu. Sanat-

---

[40] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI/168

[41] Elmalılı, *Hak dini*, V/3640; Razi, *Mefatih*, XXIV/163,164

[42] Bkz. Şuara, 26/177

[43] Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, V/3640; Razi, *Mefatih*, XXIV/163,164

[44] Bu kanaati destekleyen zayıf bir rivayette vardır. Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** "Medyen ile Eyke iki ayrı toplumdur. Allah her ikisine de Şuayb (a.s) peygamber olarak göndermiştir." buyurmuştur. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, V/168

[45] Şuarâ, 26/185, 186.

[46] Şuarâ, 26/187-191

[47] Hicr; Semudun başkenti idi. Kalıntıları Medine'nin kuzeybatısında el-Ula kasabasının yanındadır. Medine-Tebük karayolu üzerindedir. Burası günümüzde Medayin Salih adı ile anılmaktadır. Bu halkın tepelerde oydukları taş evler, bu güne kadar ulaşmıştır. Kur'an'nın geldiği sırada Mekkeliler Şam'a ticaret için giderken, Hicr kalıntılarının yanından geçiyorlardı. Bir defasında Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ashabı ile oradan geçerken: "Burası Allah'ın gazabı ile helak olan bir halkın arazisidir. Siz de buradan tiksinerek geçin. Burası eğlenilecek değil hüzünlenecek bir yerdir" deyip oradan çabuk ayrılmayı tavsiye etmiştir. (Buhari, *Enbiya*, 19, *Magazi*, 76, Müslim, *Zühd ve Rakaik*, 38) İşte bu tavsiyeye uyarak buradan geçenler orada konaklamazlar. Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, II/1207,1208

larına, kuvvetlerine, evlerinin sağlamlığına güveniyorlardı. Peygamberlerini tekzib ederek kafa tutmuş ve helak edilmişlerdir.[48]

f. Ashab-ı A'raf.

A'raf, "arf"ın çoğuludur. Yüksekçe olan herşeye "arf" denir. Meşhur görüşe göre a'raf, Cennet ile Cehennem arasında kurulu olan surun yüksek tepeleri anlamına gelir. [49]

Kur'ân-ı Kerim'de A'raf'tan bahsedilen yerde üç ayrı tablo sergilenmekte ve bu arada da A'raftaki insanlardan bahsedilmektedir.

Birinci tabloda, Cennetliklerin Cehennemliklere sorusu yer almaktadır: Cennet ehli soruyor: "Biz Rabb'imizin bize vadettiğini gerçek olarak bulduk; siz de Rabb'inizin size vadettiğini gerçek olarak buldunuz mu?" Bu soruya Cehennemlikler "Evet" diye cevap veriyor. Tam bu esnada aralarından bir münâdi şöyle sesleniyor: "Allah'ın (c.c) laneti zalimlerin üzerine olsun!."[50]

İkinci tabloda devreye A'raf ehli giriyor. Cennet ehline bakıp "Selam size" diyorlar. Cehennem ehlini gördüklerinde de "Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" diyorlar.

Daha sonrada tanıdıkları Cehennem ehlinin ileri gelenlerine dünyadaki sözlerini hatırlatıyor ve onlara ne mallarının ne de çocuklarının hiç bir fayda vermediğini yüzlerine vuruyorlar. Bu sahne değişir gibi oluyor ve son olarak A'raf ehlinin Cennet ehline şu sözleri duyuluyor: "Girin Cennete artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"[51]

Üçüncü tabloda ise, Cehennemdekilerin Cennet ehline verilen nimetlerden kendilerine de vermelerini talep ederek "Suyunuzdan veya Allah'ın (c.c) size verdiği nimetlerden bizim üzerimize de dökün" diye seslenişleri yer alıyor. Cennet ehlinin verdiği cevap ise şu oluyor: "Allah (c.c) bunları kafirlere haram kılmıştır.."[52]

---

[48] Hicr, 15/80-84; A'raf, 7/73-79 Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, IV/462,463; Elmalılı, *Hak Dini*, V/3071, 3072

[49] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, VIII/190; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, VIII/123

[50] A'raf, 7/44

[51] Araf, 7/49

[52] A'raf, 7/50

Anla şıldığı üzere, A'raf ehli bir yönüyle Cennet ehliyle diğer yönüyle de Cehennem ehliyle münasebet içindedir. Her iki tarafı da yakından tanımakta ve bilmekteler.

Tefsirlerde Araf'ta bulunan şahısların kimler olduğu hususunda farklı görüşler vardır:

1. Ebu Huzeyfe ve diğer bazı zevattan rivayet edildiğine göre bunlar amelde kusur etmiş ve mizanda iyilikleri ile kötülükleri eşit gelmiş, muvahhid/Allah'ı bir tanıyan kimselerdir ki cennet ile cehennem arasında bir süre kalırlar, sonra Allah Teala haklarında bir hüküm verir.[53].
2. Peygamberler, şehidler hayırlılar, alimler gibi yüksek dereceli zatlardır.[54]
3. Anne ve babalarına isyan eden fakat Allah yolunda şehid olan kimselerdir. Şehid olmaları cehenneme girmelerine, isyan etmiş olmaları da cennete girmelerine mani olmuştur. Bir müddet cennet ile cehennem arasında yüksek bir yerde bekletildikten sonra Allah'ın lütfu ile cennete girecekleri yönünde de zayıf bir rivayet vardır. [55]

Hasan Basri'ye göre ise a'raf, marifet kelimesinden olup cennetliklerle cehennemlikleri simalarından tanıyan kimseler demektir.

Fakat bu yaklaşımların hepsi de dirayetle alâkalıdır. Zira hem A'raf; hem de A'rafta bulunanlar hakkında Kur'ân'da zikri geçen hususun dışında Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**den sahih bir rivayet yoktur.[56]

Bazılarına göre de, Cennet'e bakıp ümitle dolan, Cehennem'e bakıp korkuyla ürperen bu insanlar orada Cennet'e tam ehil hâle

---

[53] Bu husustaki rivayetler hadis kriterleri bakımından sahih değildir. Bkz. Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid*, 7/23; Taberani, *Mucemu'l-Evsat*, 3/249; Hakim, *Müsdedrek*, 2/350

[54] Elmalılı, *Hak dini*, V/2167; Alusi, *Ruhu'l-meani*, VIII/124

[55] Bu rivayet hadis kriterleri bakımından zayıftır. Çünkü zikredilen rivayetler de ıstırap vardır. Bkz. Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid*, 7/23; Taberani, *Mucemu'l-Evsat*, 3/249

[56] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, VIII/194; İbn Kesir, *Tefsir*, III/414

gelebilmeleri için bir müddet böyle bir sıkıntı ve iç geçirmeyi tatmaları gereken kimselerdir.[57]

Evet günahkârların bazılarına dünyada çektikleri sıkıntılar keffaret olurken, bazılarına da kabir azabı keffaret olmakta ve onları günahlardan temizlemektedir. Ancak bunlarla temizlenmeyecek durumda olanlar ise ahirette böyle bir temizlenme ameliyesinden geçeceklerdir.

İşte bunlardan bir grup da Cennet ehli Cennet'e girdikten sonra bir müddet kalacak ve Cennet umudu ve Cehennem endişesiyle A'rafta ömür süreceklerdir. Bu hayat şekli de onlar için bir keffaret ve günahlardan arınma olacaktır. Ve daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın (c.c) rahmet ve inayetiyle Cennet'e gireceklerdir. Her şeyin hakikat ve içyüzünü Allah (c.c) bildiği gibi, A'rafı ve A'rafdakilerini de ancak ALLAH bilir...

g. Ashab-ı Kehf.

Ashab-ı Kehf; Mağara ashabı ve yaranı demektir. Bunlar, Kur'an'da Allah'ı bırakıp putlara tapmaya zorlandıklarında bunu reddederek mağaraya sığınan kimseler olarak anlatılmaktadır. En önemli özellikleri Allah'a yürekten iman etmiş, ondan başkasını ilah edinmeleri yolundaki bütün baskılara başkaldıran genç yiğitler olmalarıdır.[58]

Sayıları hakkında Kur'ân üç kişiye hayır, beş kişiye "recmen bi'l-gayb" diyor, yedi kişiye ise sükut edip, sekizincileri kelbleri (köpekleri[59]) diyerek yedi kişi olmalarına kapı aralar gibi bir üslup kullanıyor.[60] Genelde tefsir alimleri de bu kanaate sahiptir ve ayetteki ifade tarzının karekteristik özelliği de buna işaret etmektedir.[61]

---

[57] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*,VIII/194-95

[58] Kehf, 18/9-15 Bu gençlerin saraya mensup insanlar olduğu rivayet edilmektedir. O dönemde, bir insanın saraydaki refah, saadet ve huzurunu terk ederek, başta kral olmak üzere toplumun reddeceği bir yola girmesi olacak şey değildir. Ashab-ı Kehf'in böyle davranması elbette etrafın dikkatini çekmiş, onların bir din, bir düşünce uğruna asla katlanılamaz veya yapılamaz gibi algılanan fedakarlıklara katlanmaları, içinde neş'et ettikleri toplumda şok tesiri yapmıştır. Ve bu şok milletin dikkat nazarlarını onların tebliğ ve temsil ettiği mesaja çevirmiştir.Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, V/3230

[59] Köpeklerinin isminin "kıtmir" olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, V/141

[60] Bkz. Kehf, 18/22

[61] İbn Kesir, *Tefsir*, V/144-145; Elmalılı, *Hak dini*, V/3241

Bunlar mağarada uykuya dalmış uyandıklarında kendilerinin birgün veya yarım gün uyuduklarını zannetmişler fakat üç yüz dokuz yıl kalmışlardı.[62] Ashab-ı Kehf'in nerede ve ne zaman yaşadıkları mevzuunda Kur'an ve hadiste kesin bir bilgi varid değildir. Bunların Hz. İsa ve İncil'e[63] ya da bir başka kitap ve peygambere tâbi oldukları söylense[64] de Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmesinden hareketle diyebiliriz ki; Ashab-ı Kehf kıyamete kadar bütün dirilişleri temsil eden bir cemaattir. Çünkü, bütün diriliş hareketlerinin mutlaka bir tazyik ve bir de mağara dönemleri olmuştur ve olacaktır.[65]

Tefsirlerde bu mağaranın Tarsus, Efes hatta Endülüs te olduğuna dair görüşler vardır.[66] Kur'an'ın evrenselliği ve kıssayı anlatırken herhangi bir yer belirtmeksizin anlatması şu kanaati güçlendirmektedir: Ashab-ı kehf'de olduğu gibi benzeri bir durum değişik dönemlerde ve yerlerde yaşanmış olabilir. Böylelikle kıyamete kadar bütün zaman ve mekana hitap eden Kur'an, bu vakalardan bir tanesini ele alıp tahlil ederek mesaj vermiş olmaktadır.

h. Ashab-ı Sebt.

Sebt, cumartesi demektir. Bunlar Allah'ın kendilerine cumartesi günü balık avlamalarını yasakladığı fakat onların bunu dinlemeyerek isyan ettiği bundan dolayı da cezalandırdığı ve lanetlediği bir yahudi topluluğudur.[67]

---

[62] Miladi Takvime göre 300 yıl.

[63] Tefsirlerde daha çok Hz. İsa (a.s)ın dinine mensub kimseler olarak zikredilmektedir. Hıristiyan geleneğinde m.s. 250 yıllarında Efes şehrinde dinlerini kurtarmak için mağaraya giren gençler kıssası vardır. Mevdudi, *Tefhim*, II/1367-1372

[64] İbn Kesir, Bunların hristiyanlıktan önceki bir dönemde yaşadıkları kanaatindedir. Zira Kureyşliler Medinedeki yahudi din adamlarına bir ekip göndererek onlardan öğrendikleri "Zülkarneyn, ruh ve ashab-ı kehf" ile Peygamberimizi imtihan etmek istemişlerdi. Bu durum yahudilerin kitaplarında ashabı kehf ile ilgili bir bilgilerinin olduğuna delalet eder. Dolayısıyla ashab-ı kehf hristiyanlıktan önceki bir dönemde yaşamıştır, şeklinde bir değerlendirmesi vardır. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, V/137

[65] Bkz. Fethullah Gülen, *Kur'an'dan İdrake Yansıyanlar*, II/219-228

[66] Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, V/3236

[67] Bkz. Nisa, 4/47; A'raf, 7/163-167 bahsedilen bu olay yahudilerin ne din ne de tarih kitaplarında yer almamaktadır. Fakat, Kur'an da bahsedildiği şekliyle (Bkz. Bakara, 2/65,66) bu vakanın Kur'an'ın inişi sırasında yahudiler tarafından çok iyi bilindiği anlaşılmaktadır. Zira onlar birçok konuda Peygamberimize itirazları ile meşhur oldukları halde, bu hususta hiçbir itirazları olmamıştır. Diğer taraftan Hızkiel kitabında cumartesi gününün

Bunlar cumartesi gününe tazim edip bütün işlerini tatil ederek sadece ibadet etmekle emrolunmuşlardı.[68] Fakat onlar bu emre itaat etmeyip isyan etmişlerdi.

Yahudilerin "şabbat" dediği cumartesi günü, İsrailoğulları için kutsal ilan edilmişti. Bu gün Allah ile İsrailin evlatları arasında nesillerden nesile devam eden anlaşmanın bir simgesi haline getirilmiştir. Haftanın bu kutsal gününde, hiçbir dünyevi iş yapılmaması emrolunmuştu. Cumartesi günü evlerde ateş bile yakılmaması, hayvanlardan hizmetçilerden ve cariyelerden hiçbir hizmet alınmaması kararlaştırılmış ve bu kuralları çiğneyenin öldürülmesi bir gelenek haline getirilmişti.[69]

Bu topluluk içinde iki kısım insan vardı. Bir kısmı, Allah'ın kendilerine çizdiği dairenin dışına çıkmış mütecaviz fasık bir güruh, diğeri ise dindar ve salih kimselerdi. Fakat fasıklar çoğunlukta idi. Azınlıkta kalan dindarlar, diğerlerinin kötülüğüne mani olamıyor, onlara hiçbir şekilde söz geçiremiyorlardı. Dindarlar da iki kısımdı. Bir kısmı her türlü nasihat yolunu denemiş fakat yorulmuş, bıkmış Allah'tan bu ahaliye bir bela ve musibetin geleceğine inanmış ve kızarak bir kenara uzlete çekilmişti. Diğer dindar grub ise ye'se düşmeksizin her halükarda hak ve hakikata tercüman olmakla mes'ul olduklarını ve yarın Huzur-u İlahi'de bu hususta hesap verecekleri inancıyla yılmadan isyan eden fasıkları hakka davet etmişlerdi.

Allah kötülükten nehyedenleri kurtarmış, zulmedenleri de fasıklığı alışkanlık haline getirdiklerinden dolayı şiddetli bir azabla diğer bir mana ile yoksullukla kıvrandıran bir azab ile cezalandırmış fakat onlar bununla da uslanmayıp aksine daha da ileriye gitmişlerdi.

---

kutsallığının çiğnenmesi, yahudilerin en büyük milli suçlarından biri olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bu hadisenin M.Ö 595-536 tarihleri arasında yaşamış olan Hazkıyl (a.s) döneminde olmuş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bkz. Hızkıel 20: 12-24) Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, I/732

Ayrıca bu olayın Hz. Davud (a.s) döneminde olduğuna dair rivayetler de vardır. (Bkz. Beydavi, *Envar*, I/337; Ebu's Suud, *İrşadu Akli's- Selim*, I/110)

[68] Elmalılı, *Hak dini*, I/378, IV/2311; Nesefi, *Medarik*, I/48

[69] Mevdudi, *Tefhim*, I/731

İsyan etmek tabiatları haline gelmişti. Azabla ıslah olmayan bu insanlar Allah'ın "sefil, hakir maymunlar" olun emri tekvinisiyle maymunlaştırılmışlardır.[70] Böylelikle Allah'ın bu topluma kademeli olarak iki kere azab ettiği anlaşılmaktadır. [71]

İnsanların hayvan haline getirilmesine "mesh" denir. Bu da suri ve manevi olarak iki türlü olabilir. Manevi olunca karakter ve tabiatlarının sefalete, hakirliğe programlanması manasına gelir. Ayette bildirilen "maymunlaştırma" nın şeklen mi yoksa ahlaken mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bunlar tamamen mesh edilmiş ve şeklen de maymunlaştırılmışlardır. Mücahid ve onun yaklaşımını benimseyen müfessirler ise bu hükmün temsili olduğunu ve dolayısıyla bu maymunlaştırmanın manen olduğu görüşündedirler. [72]

Bahsi geçen ayetin ilgili kısmı قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ aşağılık maymunlar olun dedik" şeklindedir.[73] Buradaki, خَاسِئِينَ kovma, sürgüne gönderme, zelil olma manalarına gelen **husu** kökünden gelmektedir.[74]Buradan hareketle "maymunlaşmayı" onların karakter ve tabiatlarının maymunlaştırılması şeklinde anlamak daha uygun gözükmektedir.[75] Nitekim yahudilerin tarih boyu sürgüne ve zillete maruz kalmaları da bu kanaati kuvvetlendirmektedir.

ı. Ashab-ı Ress.

Kur'an da ifade edildiği üzere kendilerine gönderilen peygamberleri inkar etmeleri sebebiyle helak edilen kavimlerdendir.[76] "Ress"; örülmedik kuyu, demektir.[77] Tefsirlerde bunların yeri ve

[70] Bkz. A'raf, 7/163-166; Bakara, 2/65,66, Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2310-2314
[71] Mevdudi, a.g.e, I/734
[72] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, I/378,379; Mevdudi, *Tefhim*, I/93
[73] A'raf, 7/166
[74] İbn Manzur, *Lisan*, "HSE" md.
[75] Beydavi, *Envaru't-tenzil*, I/337
[76] Bkz. Furkan, 25/38, 50/12
[77] İbn Manzur, *Lisan*, "Ress" md.

hangi peygamber zamanında yaşadıkları ile ilgili olarak çeşitli rivayetler yer almaktadır:

1. İbn Abbas'tan bunların Semud kavmi olduğu rivayet edilmektedir. Fakat ayette وَعَادًا وَثَمُودَا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا şeklinde ashab-ı ress semud üzerine atfedilmiştir. Atıf, matuf/üzerine atfedilenin mugayeretini/birbirinden farklı olmasını gerektirdiğinden bunların semuddan ayrı bir kavim olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ashab-ı ress, Ashab-ı eyke gibi Şuayb (a.s)ın kavmidir. Bunlar putlara taparlardı, kuyuları ve davarları vardı. Peygamberlerini yalanlayarak inkar ettiler. Azgınlaştılar, peygamberlerine eziyet ettiler ve günün birinde örülmemiş kuyuları olan "ress" in etrafında bulundukları bir sırada kuyunun çökmesi ile yerin dibine geçtiler.

3. Ashab-ı ress, Ashab-ı uhdud'dur.

4. Bunlar, Hanzala b. Safvan adında bir peygamberin kavmidir. Peygamberlerini katletmişler Allah da bunları helak etmiştir.

5. Yasin suresinde anlatılan ve sahib-i yasin –ki adının Habib-i Neccar olduğu söyleniyor-in kavmidir. Bunlar kendilerine gelen elçileri yalanlamışlardı. Habib-i Neccar "ne olur ey kavmim! Sizden hiçbir ücret istemeyen, sizden hiç menfaat beklemeyen, dosdoğru yolda yürüyen bu elçilere uyun" diyerek elçilere inanarak destek vermişti. Fakat inanmayan kavmi onu kuyuya atarak öldürmüşlerdi.[78]

Tefsirlerde zikredilen bu ve daha başka rivayetlerin çoğunluğu, ashab-ı ressin peygamberlerini öldüren veya kuyuya atan bir topluluk olduğu yönündedir. Fakat bu ress halkının kimler olduğu tayin etmek mümkün gözükmemektedir.[79]

j. Ashab-ı Uhdud.

İnanan insanları içi ateşle dolu hendeklere atıp işkence yapan bir yandan da ateşin başında oturup yaptıklarını acımasızca sey-

[78] Kurtubi, *el-Cami'*, XIII/32-34; İbn Kesir; *Tefsir*, VI/119-121
[79] Elmalılı *Hak dini*, V/3587; Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XIX/19,20.

reden bir topluluktur ki Kur'an onları lanetle yad eder.[80] Müminleri imanlarından vazgeçirmek için içi ateşle dolu hendekler hazırlayıp onları içine atmalarından dolayı "Ashab-ı uhdûd" adını almışlardır. Fakat kalplerdeki imanı bu şekilde yakmağa çalışanlar başarılı olamamış, aksine lanetlenerek mağlup edilip ezilmişlerdir. Bunların kimliğinin tesbitine yönelik olarak Yemen'de, Necran'da, Irak'ta, Şam'da veya Habeş'te mecusiler veya yahudiler veya bazı krallar tarafından yapıldığına dair birçok rivayet nakledilmiş ise de Kur'ân, bunları belirleme maksadı taşımadığından, sadece nitelikleri ve fiilleriyle zikr olunmuşlardır.[81]

Bu tür hadiseler değişik dönemlerde cereyan etmiş olabilir. İşte Kur'an bunlardan bir tanesini alarak sunmaktadır.[82]

---

[80] Bkz. Buruc, 85/4-8

[81] Ashab-ı Uhdud'un hangi dönemde yaşadığı ve kimler olduklarına dair net bir bilgi olmamakla birlikte onlarla ilgili olarak tefsirlerde dört hadise zikredilir. Bunlar arasında en meşhuru, Yemen hükümdarlığını ele geçiren Zü Nüvas hakkında olmasıdır. Dördüncü asırda Yemen'e hakim olan bu kral Yahudi dinini benimseyip Hristiyan olan Necran ahalisini de Yahudiliği kabule zorlamış, halk direnince, bir çok insanı ateş dolu hendeklere attırmıştı. Bu şekilde öldürülenlerin yirmi bin kadar olduğu söylenmektedir. Bu şekildeki bir Yahudi hakimiyeti 340-378 yılları arasında yer almaktadır.

[82] Ashab-ı Uhdud'la alakalı, hemen her tefsir kitabında anlatılan bir vak'a vardır. Bazı hadis kitaplarına dayanılarak anlatılan hadise şudur: Bir kralın bir büyücüsü vardı. Yaşı epeyce ilerleyen büyücü, krala: "Ömrüm sona yaklaştı. Bana bir çocuk ver de ona büyü öğreteyim." der ve kralın kendisine verdiği çocuğa büyü öğretmeye başlar. Fakat büyücü ile kral arasında bir rahip vardır ve çocuk bir gün o rahibin yanına uğrar. Rahibin anlattığı şeyler çocuğun daha çok hoşuna gider. Bir gün halkın gittiği yol üzerine korkunç bir canavar çıkar. Çocuk yerden bir taş alır ve: "Allah'ım, eğer sen rahibin yaptıklarını büyücünün yaptıklarından daha çok seviyorsan bu hayvanı öldür, insanlar yollarına gitsinler." diyerek taşı atar. Canavar ölür, insanlar da yollarına giderler. Çocuk bu olayı rahibe anlatınca, rahip: "Oğlum, sen şimdi benden üstünsün. Bundan ötürü imtihan edilebilirsin. İmtihan anında beni ele verme." der. Gün geçtikçe çocuk daha bir seviye kazanır ve meşhur olur; öyle ki körü, abraşı ve diğer hastaları iyileştirmeye başlar. Derken, bir gün kralın ama olan bir nedimi de kendisini iyileştirmesi için çocuktan istekte bulunur; çocuğun ona karşı cevabı: "Ben kimseyi iyi edemem; ancak Allah iyi eder. Eğer Allah'a inanırsan, O sana şifa verir." şeklinde olur. İyi olan nedim, kralın yanına gidince, kral hayret eder ve bunu kimin yaptığını sorar. Nedim de, "Rabbim iyi etti." diye cevap verir. Kralın, "Yani ben mi?" sorusuna ise, "Hayır, benim de Rabbim, senin de Rabb'in olan Allah." cevabını verir. Kral, "Senin benden başka Rabb'in mi var?" diye nedime çıkışır ve ona eziyet etmeye başlar. Yapılan işkenceye dayanamayan nedim, sonunda çocuğun ismini söyler. Kral, çocuğu çağırtıp ondan da aynı cevabı alınca, ona da işkence etmeye başlar ve bu fikrin rahipten çıktığını öğrenir. Kral üçünü de çağırarak dinlerinden dönmelerini ister ve onları

k. Ashab-ı Karye/şehir halkı.

Karye, büyük şehir demektir. Kur'an bu şehir halkının kimler olduğunu ve hangi dönemde yaşadıklarını bildirmeksizin onların kendilerine hakkı tebliğ etmek için gelen elçilere karşı tutumu üzerinde durmuştur. Onlar gelen elçileri yalanlamışlardır. Fakat Aksalmedineden gelen şahıs/şehrin öbür ucundan (şehrin önde gelenlerinden biri manasına da gelebilir) -ki tefsirlerde bu zatın Habibu'n-Neccar[83] olduğu söylenmektedir[84]- iman ederek elçilere destek vermiş ve gürül gürül hak ve hakikatı haykırmıştı. Fakat onlar bu hak dostunu şehid etmiş ama yaptıkları yanlarına kalmamış ilahi cezaya çarptırılmışlardır.[85]

Elçiler, elçilerin gönderildiği toplum, onları kimin gönderdiği hususlarında ihtilaf edilmekle birlikte genelde tefsirlerde "Karye"nin Antakya, gönderilen elçilerin de Hz. İsa'nın havarileri olduğu nakledilmektedir.[86] Bu durumda burasının Roma imparatorluğu'nun hakimiyeti altında yaşadığı anlaşılmaktadır.[87]

ölümle tehdit eder. Bunlar inançlarında ısrar edince, rahibi de, nedimini de testereden geçirir; çocuğa gelince, onu da yüksek bir dağdan aşağıya atmaları için adamlarına teslim eder. Ne var ki çocuk: "Allah'ım, beni bunlardan kurtar." diye dua edince, dağ sarsılır ve kralın adamları aşağı yuvarlanır. Adamlardan kurtulan çocuk da, tekrar kralın yanına gelir ve adamlarının başına gelenleri anlatır. Kral, bu kez çocuğu başkalarına teslim eder ve eğer dininden dönmezse onu denizin derin bir yerine atmalarını emreder. Çocuk, duasıyla onlardan da kurtulur ve krala gelerek, söylediklerini yapmadığı sürece kendisini öldüremeyeceğini bildirir. Ardından da insanları bir yere toplayıp, kendisini bir dala asmasını, sonra da torbasından bir ok çıkararak, "çocuğun Rabbi olan Allah'ın adıyla" diyerek atmasını ve ancak bu şekilde kendisini öldürebileceğini ifade eder. Kral, çocuğun söylediklerini yapar; ok çocuğa saplanır ve çocuk ölür. Olup bitenleri izleyen halk ise, 'Biz çocuğun Rabbine inandık.' derler. Bunun üzerine kral, hendekler kazdırıp içlerini ateşle doldurtur ve inananları o hendeklere atar. Bir ara, beraberinde çocuğu olan bir kadın getirilir. Kadın oraya düşmekten çekinir, bu durumu gören kucağındaki çocuğu:"Anneciğim sabret zira sen hak üzeresin!" diyerek annesini inandığı değerlerden geri dönmeyip sebat etmesi hususunda ikaz ederek yardımcı olmuştur.Bkz. Müslim, *Zühd* 73.

[83] Habib b. Beri' olduğu şeklinde de rivayet vardır. Bkz. İbn Hacer, fethu'l-Bari, VI/467.

[84] Kurtubi, *el-Cami'*, XV/14; Beydavi, *Envar*, IV/427

[85] Bkz. Yasin, 33/13-30

[86] Taberi, *el-Camiu'l-Beyan*, XXII/155; Kurtubi, *el-Cami'*,, XV/14; Beydavi, *Envar*, IV/427. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/220. Bu konudaki rivayetler tabiin imamlarının görüşüdür. Bu itibarla kesin bir şey söylemek zor gözükmektedir.

[87] Elmalılı,

Fakat Kur'an ve sahih hadislerde gönderilen elçiler ve şehir kesin hatlarla belirlenmediğinden kesin bir şey söylemek zordur.[88] Bu itibarla onlarla birlikte verilen mesajlar üzerinde durmak daha isabetlidir.

l. Ashab-ı Fil.

Kabe'yi yıkmaya gelen içinde büyük fillerin olduğu bir ordudur ki Allah'ın gönderdiği Ebabil/sürü sürü kuşlar ile helak edilmişlerdir.[89]

Kaynaklarda bildirildiği üzere Kabe'yi yıkmaya teşebbüs eden şahıs Yemen hükümdarı Ebrehe'dir.[90]

---

[88] Bu konudaki bütün ayrıntılar İbn Abbas, Katade, İkrime, Ka'bu'l-Ahbar ve Vehb b. Münebbih tarafından Hristiyan kaynaklarından nakledilmektedir ve bunların tarihi kayıtları yoktur. Tarihi kayıtlara göre Antakya ya hakim olan Silifke veya Selecuid Hanedanının tam 13 hükümdarının adı "Antiochus"tu ve aynı ismi taşıyan son hükümdarın hükümeti ve dolayısıyla, Silifke hanedanının hakimiyeti M.Ö.65 yılında sona ermişti. Hz. İsa döneminde Antakya dahil Suriye ve Filistin'in tümü Romalıların Kontrolünde idi. Ayrıca güvenilir hiçbir Hristiyan kaynaktan, Hz. İsa'nın havarilerinden herhangi birini Antakya'ya gönderdiği sabit değildir. Bunun aksine, İncil'in "Ameller Bölümü"nde Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi –ki bu onların inancına göredir. Doğrusu Hz. İsa çarmıha gerilmemiş göğe yükseltilmiştir Bkz. (Nisa, 4/157) birkaç yıl sonra Hristiyan davetçilerin ilk kez Antakya'ya vardığı anlaşılıyor. Ayrıca İncil'in ifadesine göre Antakya'da İsrailoğullarının dışında çok kişi Hristiyanlığı kabul etmiş ve bu şehirde Hristiyan klisesi hayli gelişmiştir. Halbuki Kur'an'ın bahsettiği şehirde peygamberin daveti reddedilmiş ve nihayet Allah'ın gazabına uğramışlardır. Tarihte Antakya'ya, Allah'ın davetini ve peygamberlerini reddettiği için ilahi azab indiğine dair herhangi bir kayıt da yoktur. Bütün bu sebebler ve Kur'an'ın genellikle yer ve zaman belirtmeksizin ibret alınmak üzere kıssaları anlatmadaki üslubu da dikkate alındığında anlatılan toplumun yaşadığı yer ve konumu tayinden daha çok onlar ile birlikte verilen mesaj ve ibret üzerinde durmak daha faydalı olsa gerektir. (Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, III/2473)

[89] Bkz. Fil, 105/1-5

[90] Bu hadise M.S. 570 veya 571 'de Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)in dünyaya teşrifinden az önce meydana gelmiştir. Ebrehe 60 bin asker ve 13(bir rivayete göre 9) fil ile Kabe'yı yıkmak için Mekke önlerine geldiğinde o sıralarda Mekkenin en büyük kabile reisi Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalip ile görüşmüştü. Abdulmuttalip ona Kabe'nin sahibinin Allah olduğunu ve Allah'ın mutlaka kendi evini koruyacağını söylemiş daha sonra gelip Kabe'nin kapı tokmağına tutunarak "Ya Rabb kul kendi evini korur sende kendi evini koru..." diye başlayan tevhid anlayışı içerisinde Allah'a yalvarmıştı. Ve Allah Kabe'yi yıkmaya gelenleri kıyamete kadar bir ibret vesikası olması üzere helak etmiş ve bunu da insanlığa bir mesaj olarak Kur'an'ında yer vermiştir. Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, IV/4166-4175; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXX/234-236

Ayrıca bunlara ilaveten Kur'an'ı Ker'im'de bir çok ayette cennetlikler anlamında "Ashabu'l-Cennet",[91]cehennemlikler manasına "Ashabu'n-Nar",[92] ahirette kitapları sağ taraftan verilecek olan talihliler manasında ashab-ı yemin[93], ötede kitapları sol taraftan verilecek olan talihsizler anlamında ashab-ı şimal[94] tabirleri geçmektedir.

c. Örfî Manası

Örfte "sohbet" kelimesine çokça biraraya gelip beraber bulunma manası yüklenmiştir Bundan dolayı bir müddet beraber bulunmayı veya beraberce biraz yürümeyi ifade etmek için bu kelime kullanılmaz.[95] Gazzalî (505/1111), "Örfün "sohbet" kelimesini 'uzun süre beraber bulunmaya' tahsis ettiğini söylemektedir.[96]

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere "shb" kökünde bir beraberlik, bir yakınlık hatta yakın arkadaşlık ve bunun gereği olarak da inkıyad etme, taat ve himaye söz konusudur. Fakat lugat manasında, böylesi bir arkadaşlığı sağlayan beraberliğin süresi belirtilmemiş, mutlak bırakılmıştır. Dolayısıyla "sohbet"kelimesi, uzun - süre beraberliği ifade ettiği gibi çok az bir müddeti de kapsamaktadır. Istılahî manada "Sahabî kimdir?" sorusuna cevap ararken süredeki belirsizliğin ihtilafa sebeb olacağını burada belirtmemiz, ihtilafın kaynağını göstermek bakımından faydalı olacaktır.

d. Istılahî Manası

"Sahabî"lik statüsünün tespitinde Hadîs ve Fıkıh Usulü gibi İslâmî disiplinler arasında yaklaşım farklılığı vardır. Bu farklılık da ıstılahî mananın tespitinde lugat veya örfî manadan hangisinin esas kabul edilmesi gerektiğinden kaynaklanmaktadır. Her iki İslamî di-

---

[91] Bkz. Bakara 2/82, A'raf, 7/42,44, 46,50; Ahkaf, 46/14,16
[92] Bkz. Bakara, 2/39,81, 217, 257, 275, A'raf, 7/36,44,47, 50;
[93] Bkz. Şems, 90/18; Vakıa, 56/27,38;
[94] Vakıa, 56/41
[95] Hatib el-Bağdadî, *el-Kifaye fî İlmi'l-Rivaye*, s.51.
[96] Gazalî, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, s.90.

siplinin "sahabî"yi ne şekilde tarif ettiği üzerinde durmak gerekmektedir.

1.Hadiscilere Göre Sahabî

Klasik Hadîs Usûlü kitaplarının bir çoğunda[97] ve sahabe ile ilgili yazılan müstakil eserlerde "sahabî" kavramı tarif edilmiş ve kimlere sahabî denilip kimlere denilmeyeceğinin çerçevesi çizilmiştir.[98]

Hadisciler, Fıkıh usulcülerine nazaran sahabîlik çerçevesini daha geniş tutmuşlardır. Hadis alimlerinin çeşitli "sahabi" tanımları olmuştur. Temelde birbirini tamamlayan bu tariflerin her birinde bazı noktalara daha çok dikkat çekildiği fark edilmektedir. Mesela Ali İbnu'l-Medînî (234/848)'nin tarifi şöyledir: "Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'le sohbet eden veya bir saat dahi olsa gündüz O'nu gören sahabîdir."[99] Bu tarifte yer alan "bir saat dahi olsa O'nu gören" kaydıyla, sahabî olabilmek için kısa bir müddet dahi olsa O'nunla görüşmenin şart olduğu belirtilirken "gündüz görme" kaydıyla da Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'i rüyada görenin sahabî sayılamayacağı vurgulanmıştır.[100]

Ahmed b. Hanbel (241/848) de: "Resulullah ile bir sene veya birkaç ay yahut bir gün hatta bir saat sohbet eden veya gören O'nun ashabındandır."[101] diyerek kısa bir müddet bile Resulüllah'ı görenin O'nun sahabîsi sayılabileceğini belirtmiştir. Buharî (256/-870)'nin sahabîyi tarifi ise şöyledir: "Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'le sohbet eden veya O'nu gören müslüman, O'nun ashabındandır."[102] Burada Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'i gören veya sohbetinde bulunan kimsenin sahabî olabilmesi için onun "müslüman olması"nın şart olduğu açıkça ifade edilmiştir.

---

[97] Bkz. İbn Salah, *Ulumu'l-Hadîs*, s.291-301; el-Irakî, *Elfiyetü'l-Hadîs*, s.343-349; es-Suyutî, *Tedrîbu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*, s.184-205.

[98] İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*, I/9-18; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, I/7-8.

[99] İbn Hacer, *el-Feth*, VII/5.

[100] İbn Hacer, *el-Feth,*, VII/4-5.

[101] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 69; İbn'ul-Cevzî, *Telkîh*, 101.

[102] Buhari, *Fezailu's-Sahabe*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Fazailu's-Sahabe*, I/9; el-Aynî, *Umde*, XVI/169; İbn Salah, *Ulumu'l-Hadîs*, 263. .

Hadîsciler arasında en çok kabul gören ve yapılan tanımlarının en kapsamlısı olarak kabul edilen "sahabî" tarifi ise şudur:

الصَّحَابِي مَنْ لَقِيَ النَّبِيَّ مُؤْمِناً وَ مَاتَ عَلَى الإِسْلاَمِ

"Sahabî, Resulüllah (**Sallalahu aleyhi ve sellem**) ile mü'min olarak mülakî olan (karşılaşan) ve müslüman olarak ölen kimsedir."[103] Bu tarife uzun müddet de olsa çok kısa bir süre de olsa beraber olan kimse dahil olmaktadır. Aynı şekilde, Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'den hadis rivayet eden de etmeyen de, O'nunla beraber gazveye iştirak eden de etmeyen de, beraber oturmasa da O'nu gören de, gözleri görmediği halde aynı mekanda bulunup o atmosferde bulunan da "sahabî" olarak kabul edilmektedir.

Yapılan her tarif belli bir mana veya kavramın çerçevesini çizmeye yönelik olduğundan, hadisciler tarafından kabul edilen bu "sahabî" tarifindeki kayıtlar üzerinde durarak tahlil etmek istiyoruz.

Tarifte geçen ve en belirleyici kayıtlardan biri olan "likâ" kelimesidir. Lugat manasından başlayarak bu kelimeyi ele alalım. Likâ; bir kimse ile karşılaşmak, buluşmak demektir.[104] Ve bu kelime beraber oturup-kalkma, yürüme, karşılıklı konuşma, alış-veriş yapma, aralarında konuşma olmasa da birinin diğerine ulaşması manasına gelen visal tabirlerinden daha umumidir. Bir kimsenin diğerini bir an görmesi de "likâ"nın anlam çerçevesine dahildir. Peygamber (**Aleyhi ekmelü't-tahaya ve etemmü't-teslimat**) ile bir an bile olsa aynı atmosferi paylaşmak çok önemlidir. Çünkü Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)in nübüvvet atmosferi değerler üstü bir değer ifade etmekte ve o iklimde bulunan insanlara çok ciddi tesir etmektedir. Resulüllah'ın nübüvvet atmosferi öyle bir hususiyete sahiptir ki kibrit çakıp tutuşturmaktan daha süratli bir tesir icra eder. Çok az bir müddet bile olsa Resulüllah ile mülâki olan bir müminin kalbi, bu büyük nur ile karşılaşır karşılaşmaz hemen nurlanır. Ve bu nuraniyet kalbinde ve azalarında belirir. Ve artık o insan, dini hayatını

---

[103] İbn Hacer, *el-İsabe*, I/7; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bais*, s.176.
[104] Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, "LGY" mad.

yaşamada istikamet mührüyle mühürlenmiştir.[105] Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)in nübüvvet ikliminin nasıl bir tesir icra ettiğini şu şekilde izah edilebilir. Nasıl ki bazı iklimlerin gerek insan gerekse bitkiler üzerinde çok önemli bir tesiri vardır. Hatta bazı bitkiler ancak belirli bir iklimde yetişebilir. Ve o iklimde daha çabuk ve daha olgun yetişir. Bu misal açısından meseleye baktığımızda O'nun peygamberlik ikliminde bir anlık bile bulunma şerefine haiz olanların apayrı bir donanım ve çehre kazandığını en medeni toplumlara rehberlik yapacak bir konuma yükseldiklerini görürüz. Hz.Ömer'in, İslamdan önceki hali ile müslüman olduktan sonraki hayatı bunun en güzel misallerinden biridir. Bu itibarla Peygamberimizin (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) nübüvvet ikliminde bulunma mazhariyeti değerler üstü bir değer ifade etmektedir.

Sahabe konusundaki vukufiyetini "el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe" ismini verdiği eserinde ortaya koyan İbn Hacer (852/1448)'in de en sahih olarak kabul ettiği yukardaki bu tarifin,[106] gerek ifade ve gerekse muhteva bakımından yapılan tariflerin en mükemmeli olduğu söylenebilir.

Öte yandan sahabî tarifinde; "rüyet" yerine "likâ" kelimesinin kullanılmasının, ihtiva ettiği mana zenginliği bakımından daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira mülâkî olmak; bir arada oturmak, arada birbiriyle konuşma olmasa bile beraber yürüme, birisinin diğerine kavuşması gibi bir mana zenginliğine sahiptir. Bu bakımdan "sahabî"nin tarifinde Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'le "mülâkî olan" demek, "Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'i gören" demekten daha şumullüdür. Çünkü "likâ", "rüyet"den daha kapsamlıdır ve üstelik onu da içine alır. Aynı zamanda ekseriyetle mülakat; görme ile olduğundan dolayı diğer tariflerdeki "rüyet" tabiri ile de mülakat kasdedilmiş olabileceğinden "rüyet" de bu çerçeveye dahil olmuş olmaktadır.[107] Çünkü "rüyet" lafzı ile yapılan tarif, İbn Ümmi Mektum ve onun gibi âmâ olanları "sahabî" olmaktan çıkarır. Halbuki bunlar sahabîdirler. "Mülâkî olmak" tabiri ise bunları da "sahabe"

---

[105] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Nüzheti'n-Nazar*, s.177.
[106] İbn Hacer, *el-İsabe*, I/7.
[107] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Nüzheti'n-Nazar*, s.578.

içerisine dahil etmektedir.[108] Yine burada yer alan "müslüman olarak ölmek" kaydının açıkça zikredilmesi, biraz sonra açıklayacağımız üzere, irtidad edenlerin "sahabî" sayılamayacağını belirtmek içindir. Bu iki kayıt, târife "efrâdını câmi ağyarını mâni" niteliği kazandırmaktadır.

Bu tariflerin hepsinden anlaşıldığına göre, sahabî olabilmek için birinci şart "müslüman olmak", ikinci şart ise "Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'le mülaki olmak"tır. Hadisçilere göre bu mülakatın müddetinin az veya çok olması önemli değildir. Buna göre her ne kadar bazı alimler temyiz yaşına ulaşmayan çocukları sahabî saymazlarsa da[109] Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'le müslüman olarak karşılaşan erkek ve kadın, temyiz yaşına ulaşmış çocuklar ve âmâ olanlar da sahabîdirler.

Bir anlık bile olsa nübüvvet atmosferi içinde müslüman olarak bulunma, "sahabîlik" vasfının verilmesi için yeterlidir.[110] Bu iki şartı birlikte ifade etmek istersek şöyle diyebiliriz: Bir kimsenin sahabî olabilmesi için o kimsenin müslüman olarak Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'le karşılaşması şarttır. Bu durumda Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'i kafir olarak görmüş ve O'nun ölümünden sonra müslüman olmuş olan kimse sahabî sayılmaz. Bundan dolayı Kayser'in elçisi[111] sahabî sayılmamıştır.[112] Yine aynı şarttan dolayı kâfirler,

---

[108] Aliyyu'l-Kari, *Şerhu Nüzheti'n-Nazar*, s.177.

[109] Bkz. Suyûtî, *Tedrîb*, II/187; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Ba'isu'l-Hasis Şerhu İhtisarı Ulumi'l-Hadîs*, s.181; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VII/3-4.

[110] Ahmed Muhammed Şakir, *el-Ba'is*, s.176; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VII/4.

[111] Kayser'in elçisi Ka'b b. Adiyy et-Tenûhî, Hîre'den Allah Resulü'e elçi olarak gelen beş kişiden biridir. Bunlar, sabah namazı kılınırken mescide gelip oturmuş ve Kur'an dinlemişlerdi. Hiçbirisi onu yadırgamamıştı. Ancak çok geçmeden Resûlullah vefat etmiştir. Bunun üzerine onlardan dördü "eğer dini hak olsaydı vefat etmezdi" diyerek oradan ayrılmışlardır. Ka'b b. Adiyy ise Medine'de kalmış ve Hz. Ebubekr döneminde müslüman olmuştur. Cahiliye döneminde ticaret arkadaşı olan Hz. Ömer onu h.15 senesinde Kayser Mukavkis'e elçi olarak göndermiştir. (Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, IV/482-483; İbn Hacer *el-İsabe*, III/298-300). Vefat tarihi tesbit edilemeyen bu zatı sahabî sayıp saymamakta tereddüt eden İbn Hacer bilahare Resûlüllah'ı müslüman olarak gördüğüne kanaat getirerek ve Eş'as b. Kays'ın durumuna benzeterek sahabî kategorisinde mütalaa etmişdir, (Bkz. İbn Hacer, *el-İsabe*, III/298-300)

[112] el-Irakî, *Fethu'l-Muğîs*, s.336, Suyutî, *Tedrib*, II/186.

müşrikler ve münafıklar da sahabî sayılmazlar. Nitekim İbn Hazm (456/1064) sahabî kabul edilmenin şartlarını saydıktan sonra şöyle demektedir: "Münafıklıkla meşhur olup nifak üzere ölen kimse sahabi değildir."[113] Aynı müellif, "Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'e yetişen ve onu gören herkes sahabî değildir. Eğer böyle olsaydı (yani müslümanlık şartı olmasaydı) Ebu Cehil de sahabî olurdu. Çünkü o da Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'i görmüş ve O'nunla konuşmuştur. Yine Medine'de Kur'an nassı ile bildirilen münafıklar vardı. Bunlara da sahabî denilemez"[114] demektedir. Dolayısıyla münafıklar da sahabî sayılmazlar.

Sahabî olabilmek için üçüncü şart, "müslüman olarak ölmek"tir. Buna göre irtidat eden kimselerin sahabî sayılıp sayılmayacakları hususu ortaya çıkmaktadır ki bu açıdan mürtedleri üç grupta mütalaa etmek mümkündür:

1- Mutlak manada irtidad eden ve bu hal üzere ölen kimse sahabî sayılmaz. Bu grupta Ubeydullah b. Cahş, Abdullah b. Hatal[115], Mikyes b. Subabe ve Rebîa b. Umeyye b. Halef gibi isimleri sayabliriz.[116] Bunlardan Ubeydullah, Ümmü Habîbe'nin ilk kocası idi. Onunla beraber müslüman oldu ve Habeşistan'a hicret etti. Orada Hıristiyanlık dinine girdi ve hıristiyan olarak öldü.[117] Abdullah b. Hatal ile Mikyes b. Subabe ise kanı heder (öldürülmesi mübah olanlardan) olup Mekke Fethi'nde sahabîler tarafından öldürülmüşlerdir.[118]

2- İrtidat ettikten sona Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** hayatta iken tekrar İslam'a dönen ve müslüman olduktan sonra tekrar O'nunla görüşen kimsenin sahabi kabul edilmesine bir mani yoktur.[119] Çünkü bu durumda sahabîlik ikinci defa müslümanlığı kabul

---

[113] İbn Hazm, *el-İhkam,* V/85; İbn Hazm, *el-Muhalla*, I/44.
[114] İbn Hazm, *el-İhkam*, I/203.
[115] İbn Hatal'ın öldürülmesi hakkında bkz. *Tebrîzî, Mişkat*, II/62.
[116] Aliyyu'l-Kari, *Şerhu Nuhbe*, s.179.
[117] İbn Hacer, *el-İsabe*, I/8, İbn Hacer, *el-Feth*, VII/4; Kastallânî, *Mevahib*, V/24.
[118] Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe* s.179; Kastallanî, *Mevahib*, V/24.
[119] Suyutî, *Tedrîb*, II/186.

etmesine ve bu haliyle Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'i görmesine dayanmaktadır.

3- İrtidat edip de Peygamber (Aleyhissalâtu vesselâm)'in ahirete irtihalinden sonra müslüman olan ve tekrar Peygamber'le görüşme imkanı bulamayan kimselerin "sahabî" sayılıp sayılmayacağı ihtilaflıdır. Müslüman olarak Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'le görüşen, sonra irtidad edip O'nun vefatından sonra müslüman olan kimsenin sahabi kabul edilmesinde büyük bir tereddüt vardır. Ebu Hanife (150/767), İmam Malik (179/795) ve ulemanın çoğunluğuna göre irtidad, amelleri boşa çıkarır. Şafiîler, İmam Şafiî'nin el-Ümm'deki "irtidadın amelleri boşa çıkaracağını" bildiren ifadelerini "amellerin sevabını boşa çıkarır" şeklinde yorumlamışlardır.[120] İbn Hacer, aradaki irtidadın sahabîliği boşa çıkarmayacağı görüşünü savunarak "sahabî"yi şöyle tarif etmektedir: "Sahih görüşe göre sahabî; Peygamber (Aleyhissalâtu vesselâm)'le, araya irtidat girse bile mü'min olarak görüşen ve müslüman olarak ölen kimsedir."[121] Bu tarife "araya irtidat girse bile" kaydını ekleyen İbn Hacer, bu durumda olan Eş'as b. Kays'ı sahabî saymıştır.[122]

Diğer taraftan bir kimsenin sahabî sayılabilmesi için "büluğ" şart değildir. Ancak "temyiz kudretine sahip olması" gerekir. Bundan dolayı Hasan b. Ali (50/670), Hüseyin b. Ali (61/680), hicretin birinci yılında doğmuş olan Abdullah b. Zübeyr (72/691), Resulüllah'ın vefatından sekiz sene önce doğan Numan b. Beşîr (64/683) temyiz çağına girdikleri için sahabî sayılmışlardır.[123]

Temyiz[124] kudretine sahip olmayan, Resulüllah'ın gördüğü ve kendileri için dua ettiği çocuklar temyiz çağına ulaştıktan sonra Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'i görmemiş iseler gerçek anlamda sahabî sayılmazlar. Nitekim İbn Hacer ve Ahmed Muhammed Şakir (1378/1958) bu konuda şöyle demişlerdir: "Bazı âlimler *Pey-*

---

[120] Zürkanî, *ale'l-Mevahib*, VII/25.
[121] İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, s.60.
[122] İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, s.62; *el-İsabe*, I/8; *el-Feth*, VII/6.
[123] Suyutî, *Tedrîb*, II/187.
[124] Çocuğun akli yeteneklerini kullanmaya başladığı dönemdir.

gamber'i gören sahabîdir deyip mutlak bırakarak bir kayıt koymadılar. Bunu Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'i temyiz yaşında gören şeklinde anlamak gerekir. Çünkü temyiz yaşında olmayan kimseye görmeyi nisbet etmek doğru değildir. Evet, Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'in kendisini görmesi bakımından ona sahabî denilebilir. Ancak rivayet yönünden o, tabiîndendir."[125]

İbn Hacer de; "Sahabe ile ilgili eser yazan müelliflerin tutumları temyiz yaşına girmeyen çocukların sahabî sayıldığına delalet eder. Çünkü Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in vefatından üç ay önce doğan Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammed (38/658)'i sahabîler arasında zikretmişlerdir. Ancak sahabînin mürsel hadîslerini kabul eden cumhur, temyiz yaşından önce Hz. Peygember'i gören kimsenin mürsel hadîslerini kabul etmez" demektedir.[126]

Yahya b. Maîn (233/847), Ebu Zür'a (282/895), Ebu Hâtim er-Razî (277/890), Ebu Davûd (275/888) ve diğer muhaddislere göre Resulüllah'ın yüzlerini okşadığı, ağızlarına bir şeyler koyup kendilerine dua ettiği çocuklar sahabî sayılmazlar.[127]

Bütün bunlar gösteriyor ki temyiz yaşına gelmeden Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'le görüşen çocuklar sahabî değildirler. Belki bunlara teberrüken sahabî denilse bile diğer sahabîler gibi âdil sayılıp mürsel hadisleri kabul edilemez.

2. Usul-i Fıkıhçılara Göre Sahabî

Hadisçilerin çoğunluğu tarafından kabul edilen[128] ve bir önceki bahiste detaylı bir şekilde ele almaya çalıştığımız sahabî tarifi hususunda, fıkıh usülcüleri daha titiz davranmışlardır. Onlara göre sahabî olmak için zikredilen şartlara ilave olarak "Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'le uzun süre görüşmek" şartı da vardır.[129] Halbuki Ali

[125] İbn Hacer, *el-İsabe*, I/8; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâis*, s.181.
[126] İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VII/1-2.
[127] Suyûtî, *Tedrîb*, II/187.
[128] el-Âmidî ve İbn Hacib gibi bazı fıkıh usulcüleri de hadisçiler gibi sahabîlikte kısa süre sohbeti yeterli görmüşlerdir. (Bkz. Âmidî, *el-İhkam*, II/83; İbn Hacib, *Muhtasaru'l-Münteha*, s.173.).
[129] İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, s.263; Suyûtî, *Tedrîb*, II/187.

b. el-Medînî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in tariflerinde görüldüğü gibi hadisçiler sahabî olabilmek için Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'le kısa bir süre görüşmeyi bile yeterli görmüşlerdi.

Abdülaziz el-Buharî (730/1329) bu hususu şöyle ifade etmektedir: "Hadisçilere ve bazı Şafiîlere göre Peygamber'le bir anlık görüşen bile sahabîdir. Çünkü "sahabî" kelimesi "sohbet"ten türemiştir. Bu türemede belli bir miktar söz konusu değildir, başkasıyla az ya da çok beraber aynı mekanda olan kimse hakkında kullanılır.

Usulcülerin çoğunluğuna göre ise, sahabî: Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)** ile hususî yakınlığı olan, O'nu harfiyyen takib edip izinden giden ve O'ndan istifade etmek için uzun süre O'nunla sohbet eden kimsedir."[130] Bu konuda İbnü'l-Esîr (606/1209) de şunları söylemektedir: "Sahabî kelimesinin lugat manası nazar-ı itibara alınarak bir saat bile sohbet edene bu isim verilebilir. Ancak örf bu kelimeye daha hususi bir mana yüklemiştir. Buna göre sahabî ancak uzun süre sohbet eden kimseye denir."[131] Bu itibarla Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'e elçi olarak gelen ve O'nunla uzun süre beraber olmayan kimseye sahabî ismi verilemez.[132]

Sahabî olmak için uzun süre Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'le görüşmenin şart olduğunu söyleyen fıkıh usulcüleri bu uzun sürenin miktarı hususunda değişik görüşlere sahiptirler. Tabiîn fakihlerinden Saîd b. Müseyyeb'e ait olduğu söylenen bir görüşe göre o, Peygamber'le bir-iki sene kalmayanı ve O'nunla bir-iki gazveye iştirak etmeyeni sahabî saymaz.[133] Emîr Padişah el-Buharî, bunun sebebini şöyle izah etmektedir: Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'in sahabîsi olmanın büyük bir şerefi vardır. İnsan şahsiyetinde tesiri görülen sahabîlik, ancak uzun süre beraberlik ile elde edilir. Güneş nasıl yeryüzüne her mevsimde değişik tesir yapıyor ise Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** de insan ruhuna öyle tesir eder. Bundan dolayı

---

[130] Abdu'l-Azîz el-Buharî, *Keşfu'l-Esrar* II/712; Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/172.

[131] İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-Usul*, I/134; Aynî, *Umde*, XVI/169.

[132] Bkz. el-Irakî, *Fethu'l-Muğîs*, s.345; Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/172; Suyutî, *Tedrib*, II/187.

[133] Irakî bu sözün Sa'îd el-Müseyyeb'e ait olduğunda tereddüt etmektedir. Bkz. Irakî, *Fethu'l-Muğîs*, s.346.

bir müslümanın gerçek manada sahabî olabilmesi için en az dört mevsim Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'le beraber olması gerekir.[134]

Bazı âlimler de bu sürenin en az altı ay olduğu görüşündedirler.[135]

Bu görüşlerin her ikisi de Peygamber'le bir yıl veya altı ay sohbeti olmayan bir çok sahabînin sahabî sayılmamasına sebep olacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Yukarıda zikredilen sözün Saîd b. el-Müseyyeb (93/712)'e ait olduğu hususunda ciddi tereddütler vardır. Irakî bu haberin isnadında yer alan Muhammed b. Ömer el-Vakıdî (207/823)'nin hadiste zayıf olduğunu söylemiştir.[136] Bu husustaki mantıkî izahlarda tek başına yalnız kaldığı için yetersiz sayılmaktadır. Bazı âlimlere göre ise "uzun süre sohbet"in belli bir sınırı yoktur; örfe göre arkadaşlığı sağlayan tahminî bir süredir. Çünkü bir kimsenin arkadaşı demek o kimse ile uzun süre beraberliği olan kimse demektir. Birisiyle bir saat beraber olan kimseye herhalde onun arkadaşı denilemez. Aynı şekilde bir âlimle bir saat görüşen bir adama da onun arkadaşı denilemez. Ancak o âlimle uzun süre beraber olan ve onun görüşlerini benimseyen kimseye onun arkadaşı denilebilir. Hatta uzun süre beraberliği olup da o âlime ittiba etmeyip istifade edemeyen kimse de onun arkadaşı sayılmaz.[137]

f. Hadis ve Usulcülerin Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Sahabî olabilmek için Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'le müslüman olarak görüşmenin şart olduğunda ittifak eden âlimler, bu görüşmenin süresinde ihtilaf etmişlerdir. Hadisçiler çok kısa süreli bir görüşmeyi yeterli görürken, usulcüler uzun süre sohbeti şart koşmuşlardır. Hadisçiler yaklaşımlarında lugavî manayı esas alırken, fıkıh usulcüleri örfî manayı esas almaktadırlar.

---

[134] Emîr Padişah el-Buharî, *Teysîr*, III/66; Suyutî, *Tedrîb*, II/188.
[135] Emîr Padişah el-Buharî, *Teysîr*, Şevkânî, *İrşadu'l-Fuhul*, s.70; Abdülazîz el-Buharî, *Keşfu'l-Esrar*, II/712.
[136] Irakî, *Fethu'l-Muğîs*, s.346.
[137] Abdulaziz el-Buharî, *Keşfu'l-Esrar*, II/712.

İhtilafın zahirî sebebini, "ıstılâhî mana tesbit edilirken lugatı mı yoksa örfü mü esas almak gerekir" hususu teşkil etmektedir.[138] Serdedilen delillerden bu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce hadîsciler ile usulcüler arasındaki bu yaklaşım farklılığı her iki disiplinin de meseleye kendi perspektifinden yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte usulcülerin, hüküm istinbatında sahabînin önemli bir yeri olmasından dolayı hadisçilere göre biraz daha çerçeveyi dar tutmaları Resulüllah'ın sohbetinde bulunmanın ifade ettiği değeri görmezlikten gelme şeklinde de anlaşılmamalıdır.

Büyük şahısların huzurunda bulunmak çok önemlidir. Huzurunda bulunulan karizmatik şahsiyetin atmosferinin insanın ruh ve melekeleri, duygu ve düşünceleri üzerinde ciddi tesiri olur ki buna insibağ denir. Büyüklerin kendilerine göre bir iklimi vardır. İnsan o atmosfer içine girdiğinde ayrı bir iklime, ayrı bir buuda ulaşmış gibi olur. Tabii ki bu tesir o büyük zatın seviyesine göre farklılık arzeder.

Sahabîlerin hayatları ile ilgili bilgilerle daha çok meşgul olan ve Resulüllah'ın üstün mertebesini esas alan hadisçiler, Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en mükemmeli ve en güzeli O'nun üzerine olsun)** ile mülaki olmanın ve O'nu görmenin büyük bir şeref olduğunu,[139] dolayısıyla bir defa dahi olsa bunun müslümanın ruhî hayatında derin izler bırakabileceğini göz önüne alarak böyle bir kimseyi sahabî sayarlar. Böylece Resulüllah'ı kısa süre gören ile O'nu hiç göremeyen arasındaki farkı değerlendirmiş olurlar. Böyle bir yaklaşım, şahısların hakkını gözetme ve Peygamber Efendimiz **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'in nübüvvet atmosferi içinde bulunana değer verme açısından da oldukça önemlidir. Esas göz önünde bulundurulması gereken nokta ise, Allah Resulü'nün nübüvvet ikliminin değerler üstü bir değer ifade etmesidir.

Peygamber **(aleyhi ekmelü't-tahaya vesselam)** bir çok hadislerinde sohbetinde bulunmanın nasıl bir kıymet ifade ettiğini vurgulamıştır:

---

138 Emir Padişah, *Teysir*, III/66.

139 Zurkanî, *Ale'l-Mevahib*, VII/24; İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadîs*, s.293; es-Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, III/89.

"İnsanlar üzerine bir zaman gelecek ki içlerinden bir topluluk gaza edecek ve fethetmek istedikleri yere gelince şöyle diyecekler: "Bakın bakalım içinizde Resulüllah'ın ashabından birini bulabilecekmisiniz?" Böyle bir zat bulunacak ve kendilerine onun vesilesiyle fetih müyesser olacak. Sonra ikinci bir ordu gönderilecek ve yine: "Acaba bunların içinde Peygamber'in ashabını gören var mı?" diyecekler ve sahabîyi gören bulunacak; onun vesilesiyle kendilerine fetih müyesser olacak. Sonra üçüncü ordu gönderilecek ve yine: "Bakın bakalım içinizde Resulüllah'ın ashabını görenleri gören birisini bulabilecek misiniz?" denildiğinde "Evet" diyecekler ve kendilerine onun vesilesiyle fetih müyesser olacak."[140]

"Beni görene müjdeler olsun! Beni göreni(sahabe) görene (tabiin) de müjdeler olsun! Müjdeler olsun beni göreni(ashabımı) göreni görene."[141]

"İçinizde beni gören ve benim sohbetimde bulunan olduğu müddetçe hayırdan ayrılmazsınız hayırlı bir hayat sürersiniz."[142]

Yukarıda zikredilen hadisler zaviyesinden meseleye bakınca, Peygamber Efendimiz **(aleyhi ekmelü't-tahaya ve etemmü't-teslimat)**'in huzurunda bulunmak O'nunla mülaki olmak, herhangi bir insan ile mülaki olma ve huzurunda bulunma ile karıştırılmamalıdır.

Sohbetindeki insibağ ve manevi difüzyon açısından Resulüllah Efendimiz şüphesiz en büyük zirveyi tutmuştur. Onun içindir ki, O'nun sohbetinde yetişmiş sahabeye bir başkasının sohbet halkasında yetişenlerin ulaşması mümkün değildir. O'nun huzurunda bulunan bir bedevî, medenî toplumlara rehberlik yapacak seviyeye yükselmiştir. Eğer bu böyle kabul edilmez ise Asr-ı Saadet olan o "akçağ"da çok kısa sürede insanî değerlerde zirvenin yakalanıp temsil edilmesini başka bir şey ile izah etmeye imkan yoktur.

---

[140] Müslim, *Fezailüs-Sahabe*, 208; Tirmizî, *Fazailü Ashabı Nebi*, 1.

[141] Buhari, *Tarih-i Kebir*, I/335; Taberani, *Mucemu's-Sağir*, II/104; Heysemî, *Mecmaü'z-Zevaid*, X/20;

[142] Heysemî, Tabaranî'nin bu hadisi değişik tariklerle rivayet ettiğini, bu tariklerden birinin ricalinin sahih olduğunu söylemektedir. Bkz. *Mecmaü'z-Zevaid*, X/20.

Bu hususta Celaleddin el-Mahallî (864/1459) şunları söylemektedir: "Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'le görüşmenin mü'minin kalbinin aydınlanmasındaki tesiri, sahabî ve diğer seçkin insanlarla görüşmekle hasıl olandan kat kat fazladır. Mü'min olarak Allah Resulü **(Aleyhissalâtu vesselâm)** ile görüşen, hiç tahsil görmemiş bir arabînin bu görüşme sayesinde hikmetli sözler konuşmaya başlaması, onda meydana gelen ruhî etkilenme ve olağan üstü gelişme Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'in kemalatından, O'nun kerem ve şerefinden kaynaklanmaktadır.[143]

Aynı konuya değinen ez-Zürkanî (1222/1807); "Bir çoklarının da belirttiği gibi Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in makamının bir şerefi vardır. Bundan ötürü müslüman olarak O'nunla görüşenin kalbi istikamet üzere olur. Zaten müslüman olması ile kalbi almaya hazır duruma gelen kimse Muhammedî nurla karşılaşınca o nur onun kalbini aydınlatır. Kalbi ve diğer azaları o nurla dopdolu olur."[144] demektedir.

Bu hususla ilgili olarak Bediüzzaman'ın yaklaşımı ise şöyledir; Peygamberimizin, nübüvvet atmosferinin ne kadar etkileyici bir nuraniyete sahip olduğu şuradan anlaşılır ki: kızını diri diri toprağa gömecek kadar katı kalpli ve vahşi bedevi bir kimse, gelip bir saat Peygamberimizin sohbetiyle müşerref olur, bundan sonra karıncaya bile ayağını basamayacak kadar şefkat ve merhamet kazanırdı. Hem cahil, vahşî bir adam, bir gün sohbet-i nebeviyeye mazhar olur, sonra Çin ve Hind gibi memleketlere giderdi, medeni toplumlara hak ve hakikatı öğreten, insani değerlerin nasıl kazanılacağını gösteren bir öğretmen bir rehber olurdu."[145]

Ayrıca değişik yönleriyle Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**i anlattığı bir yerde O'nun rahle-i tedrisinde yetişen, peygamberlerden sonra feraset, dirayet ve kemâlâtta insanlık alemeninin en meşhur, en muhterem ve en dindarı olan sahabe ile ilgili olarak önceki ve sonraki hayatları ile ilgili olarak şöyle bir tahlilde bulunmaktadır:

---

[143] el-Mahallî, *Şerhu'l-Celal ala metni Cem'il-Cevami'*, II/66.
[144] Zurkanî, *ale'l-Mevahib*, VII/24.
[145] Said Nursi, *Sözler*, s.524

Bedevi, okuma-yazma seviyesi çok düşük, sosyal hayattan ve yaşadıkları dünyadaki fikir ve düşüncelerden habersiz, semavi kitaptan yoksun ve fetret asrının karanlıklarında bulunan bu insanlar çok az bir zamanda en medeni, en bilgili ve dünya siyasetinde en önde olan milletlere ve hükümetlere birer üstad, rehber, diplomat ve kılıkırk yaran bir adaletle hükmeden hakim, doğudan batıya kadar herkesi memnun eden bir idareci olmuşlardır.[146]

Diğer taraftan "sahabî"liği biraz daha hususî manada ele alıp, çerçeveyi daraltan fıkıh usulcülerine göre de sahabîlik büyük bir şereftir.[147] Ancak belli vasıfları taşımayanlara bu şeref verilemez. Çünkü kendisine "sahabî" hükmü verilen şahıs, âdil kabul edilmektedir. Bu itibarla onlar kendilerinden sonra gelen hadis ravileri gibi kritiğe tabi tutulmazlar. Bu şekildeki özel bir statüye sahip insandan gelen rivayetler üzerine de din bina edilmektedir. Sahabîye böyle bir perspektiften yaklaşan fıkıh usulcüleri, şahıslardan ziyade din müessesesini sağlam temeller üzerine oturtmayı amaç edinmişlerdir. Bu sebeple görüşme süresi bakımından "hakkında sahabî hükmü verilebilir de verilmeyebilir de" denilebilecek kimseleri sahabî saymazlar. Ancak böyle olan bir müslüman râvi, sika (güvenilir) ise onun hadislerini alırlar. Çünkü fıkıh usulcülerine göre Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'le görüşme süresi az olanlar ve sohbetiyle meşhur olmayanlar meçhul[148] sayılmaktadırlar. Bunlar sohbeti uzun olan sahabîler gibi âdil sayılmazlar. Bunların tezkiye edilmesi gerekir.[149]

Eğer selef bunların bir veya iki hadislerini alıp amel etmiş ise bu da yine onlar için bir tezkiyedir. Bu şekilde olanların da hadisleri alınır. Mesela Ma'kil b. Sinan el-Eşcaî'nin hadisini İbn Mes'ud kabul etmiş, Hz. Ali reddetmiştir. İbn Mes'ud'un hadisini alması, onun için tezkiye kabul edilmiştir. Üstelik böylelerinin hadislerinin selef tarafından alınmaması, onlar için cerh de sayılmaz. Fakat meçhul

---

[146] Said Nursi, *Şualar*, s. 909
[147] el-Mahallî, *Şerhu'l-Celal*, II/166.
[148] Abdu'l-Aziz el-Buharî, *Keşfu'l-Esrar*, II/384; Nesefî, *Keşfu'l-Esrar*, II/28.
[149] Emir Padişah el-Buharî, *Teysir*, III/67.

kalmalarına sebep olur.[150] Bu itibarla fıkıh usulcüleri her ne kadar sohbet süresi az olanları sahabî saymasalar bile, yine onları Peygamber (Aleyhissalâtu vesselâm)'i hiç görmeyen kimse gibi değerlendirmedikleri de bir gerçektir.

Âmidî (631/1233) ve İbnu'l-Hâcib (646/1249) gibi usulcülere göre bu ihtilaf lafzîdir.[151] Biz de bu yaklaşımı tercih ediyoruz. Zira her iki disiplinin uzmanları da temelde Allah Resulü (aleyhi ekmelü't-tehaya ve etemmü't-teslimat)nün nübüvvet atmosferinde bulunmanın değerler üstü bir değer ifade ettiği noktasında hem fikirdir.

Sahabî olmayı çok ağır şartlara bağlayanlar yaklaşımlar da vardır. Bu kabil görüşlerden birisi Amr b. Mahr el-Cahız (255/869)'a aittir. Ona göre sahabî, uzun sohbeti olan ve Peygamber (Aleyhissalâtu vesselâm)'den hadis rivayet eden kimsedir.[152] Aynı görüşe göre hadis rivayeti olmayanları sahabî saymamak gerekir. Halbuki hadis rivayetinin azlığı yahut çokluğu veya hiç olmamasının çok çeşitli sebepleri vardır. Kaldı ki her sahabînin hadisi de bize ulaşabilmiş değildir. Bu sebeple sahabîlikte hadis rivayetini şart koşmak isabetli bir görüş değildir. Diğer taraftan Cahız'ın kendisi de güvenilir bir şahıs olarak kabul edilmemiştir.[153]

Son olarak Yahya b. Osman b.Sahih el-Mısrî (282/892)'nin görüşünü kaydedelim. Ona göre Peygamber (Aleyhissalâtu vesselâm)'le görüşmese bile O'nun zamanında yaşayan sahabîdir.[154] Hemen belirtelim ki bu anlayışın hiç bir tutarlı tarafı yoktur. Bu tamamen Yahya b.Osman b.Salih el-Mısrî'nin ferdî görüşüdür.

Buraya kadar söylenenleri hulasa etmek gerekirse sahabî, Peygamber (Aleyhissalâtu vesselâm)'le müslüman olarak görüşen ve bu imanla ölen kimsedir. Peygamber'i gören kâfirler ve nifakı kesin belli olan münafıklar sahabî değildirler. Allah Resulü (Aleyhissalâtu vesselâm) ile mümin olarak görüştüğü halde sonradan dinden dönüp bu hal üzere ölen

---

[150] Abdulaziz el-Buharî, *Keşful-Esrar*, II/384; Nesefî, *Keşfu'l-Esrar*, II/28.
[151] İbn Hacib, *Muhtasaru'l-Münteha*, s.173; Âmidî, *el-İhkâm*, II/83.
[152] Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, III/95; Irakî, *Fethu'l-Muğîs*, s.346.
[153] Sehavî *Fethu'l-Muğîs*, III/95; Irakî, *Fethu'l-Muğîs.*, s.346.
[154] Sahavî, *Fethu'l-Muğis*, III/95-96. .

kimseler de sahabî değildir. Peygamber'i müslüman olarak gören, Resulüllah hayatta iken dinden dönen, sonra tekrar müslüman olup O'nunla görüşme imkanına sahip olmayan kimseler Hanefîlere, Malikîlere ve İmam eş-Şafiî'nin kendi görüşüne göre sahabî değildirler. Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'i gören temyiz yaşına ulaşmamış çocuklara teberrüken sahabî denilse bile bunların mürsel hadisleri kabul edilmez bunlara gerçek anlamda sahabî denilemez.

e. İnsanların Dışında Sahabi Olarak Kabul Edilenler

1. Cinler

Cinlerin sahabî tarifi içine girip girmeyeceği ihtilaflıdır. Tercih edilen görüş onların da dahil oldukları yönündedir. Çünkü Resûlüllah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'ın onlara da peygamber olarak gönderildiği katîdir. Onlar da mükellefdirler. İçlerinde isyankârı da itaat edeni de vardır. Hüyey, Şasir, Masir gibi[155] ismi bilinenlerin sahabe olarak zikredilmesinde tereddüt edilmemelidir[156]

Kur'an cinlerin Peygamberimizden Kur'an dinlemeye geldiklerini ve iman ettiklerini değişik âyetlerde bildirmektedir:

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ
وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قَالُوا يَاقَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ يَاقَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ
لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ

"Hani bir zaman cinlerden bir topluluğu Kur'an dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Peygamber'in huzuruna vardıklarında (birbirlerine) "Susun, dinleyin" dediler. Okuma bitince de eğri yolun encamından sakındıran birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler. Ey kavmimiz, dediler, biz Musa'dan sonra indirilen, kendisinden öncekini doğrulayan, gerçeğe, doğru yola hidayet eden bir kitap din-

---

[155] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/280; Suyutî, *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, VII/453.
[156] İbn Hacer, *el-Feth*, V/71.

ledik. Ey kavmimiz Allah'ın davetçisine icabet edin ve O'na inanın ki Allah günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi, acı azabdan korusun." (Ahkaf, 46/29-31)

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا

بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا

"De ki: Cinlerden bir topluluğun Kur'an dinleyip sonra şöyle dedikleri bana vahyolundu:'Biz harikulade güzel bir Kur'an dinledik. doğru yola hidayet ediyor, ona inandık. Artık Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayacağız. Doğrusu Rabbimizin şanı yücedir. O, ne eş ne de çocuk edinmemiştir." (Cin, 72/1-3)

Bu âyetlerde bir takım cinlerin Peygamber'e gelip Kur'an dinledikleri ve O'na iman ederek toplumlarını Hakk'a çağırdıkları anlatılmış olduğunda şüphe yoksa da Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in onları görüp görmediği hakkındaki rivayetler birbirinden farklıdır:

1. Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'tan rivayetine göre, Resulüllah cinlere Kur'an okumamış ve onları görmemiştir. Ancak bir kaç sahabî ile Ukaz panayırına giderken Nahle denilen yerde sabah namazını kıldıkları sırada okuduğu Kur'an'ı cinler dinlemişti. O sırada şeytanlar semadan haber alamıyor, üzerlerine ateş kıvılcımları fırlatılıyordu." Herhalde yeni bir şey meydana geldi ki sizinle gök haberleri arasında engel oldu. Dünyanın doğusuna ve batısına gidin, bakın bakalım ne olmuş" demişler ve bu nedenle doğu ve batıyı araştırmaya başlamışlardı. Tihâme yönüne giden grup, Ukaz panayırına gitmekte olan Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'in Nahle'de ashabıyla sabah namazı kılarken okuduğu Kur'an'ı işitince varıp dikkatle dinlemişler, dinleyince de, "İşte semadan haber almamıza engel olan bu" dernişler, hemen oradan kendi toplumlarına dönmüşler ve döndüklerinde de; "Biz harikulade güzel bir Kuran dinledik; doğru yola hidayet ediyor, ona inandık. Artık Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayacağız." demişlerdi. Allah Teala, bunun üzerine bu sureyi indirerek cinlerin bu sözlerini Resulüllah'a vahiy yoluyla bildirmiştir.[157]

[157] Buhari, *Ezan,* 105, *Tefsir Sure* 72/1; Müslim, *Salat,* 149.

Müslim ve Tirmizî'deki rivayette;

ما قرأ رسول الله ﷺ على الجن ولارآهم

Resulüllah ne cinlere okudu ne de onları gördü"[158] kaydı varken, Buharî'de böyle birşey bulunmamakta, sadece rivayetin sonunda "وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ" "Cinlerin sözleri O'na vahyedildi"[159] ifadesi yer almaktadır.

2. İbn Mesud'dan rivayet edildiğine göre, Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** "Bana cinlere Kur'an okumam emredildi. Benimle kim gelir? dedi. Ashab sustu. Tekrar söyledi yine sustular. Üçüncü defa söyleyince ben, 'Seninle beraber giderim ey Allah'ın Resulü' dedim. Bunun üzerine kalktı. İbn Ebî Dübb oymağının yanında Hacun denilen yere gelince benim önüme bir çizgi çekti, "burayı geçme" dedi. Hacun'a doğru gitti. Hemen üzerine keklikler gibi uçuştular. Sanki Zut erkeklerine benziyorlardı. Kadınların def çaldıkları gibi def çalıyorlardı. Nihayet O'nun etrafını sardılar, gözümden kayboldu. Hemen kalktım. Bana eliyle "otur" diye işaret etti. Sonra Kur'an okumaya başladı. Gittikçe sesi yükseliyordu. Hepsi yere yapıştılar, o derece ki seslerini işitiyordum da kendilerini göremiyordum. Sonra Peygamber yanıma döndüklerinde, "gelmek istedin, değil mi?" buyurdular. "Evet, ey Allah'ın Resulü" dedim. Buyurdular ki: "Böyle bir şey yapmana gerek yoktu. Onlar cinlerdi. Kur'an dinlemeye geldiler. Sonra da kavimlerini Allah'ın azabından korkutmak üzere kavimlerine geri döndüler. Benden azık istediler. Ben de onlara kemiği verdim. Kemikle, deve tersiyle kimse temizlenmesin."[160] Buyurdular.

İbn Mes'ud, meselede daha yetkili olmakla beraber İbn Abbas'dan gelen rivayet yollarının sahih ve kuvvetli olması ve Cin suresinde ilgili âyetlerin cereyan şekli de buna uygun görünmesi nedeniyle bu rivayetlerin birini tercih etmekten daha çok telif edilmesi yönüne gidilmesi daha muvafıktır. Bir çokları bu olayın birden çok

[158] Müslim, *Sal*at, 149; Tirmizi, *Tefsir*, 72/1.
[159] Buhari, *Ezan*, 105, *Tefsir*, 72/1.
[160] Müslim, *Salat*, 149; Tirmizi, *Tefsir*, 72/1.

meydana geldiği görüşündedir. Önce İbn Abbas'ın dediği gibi olmuş, bunun üzerine Allah Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**e bu sureyi vahyedip onların dileklerini ve dediklerini haber vermiş, sonra da İbn Mesud'un rivayet ettiği gibi onların yanına çıkmasını da emir buyurmuş olabilir. Çünkü İbn Mesud'dan gelen rivayette bu surenin indirilişi zikredilmemiştir.

Hadisciler, bu konuda rivayet edilen hadislerin cinlerin bu şekilde Peygamberimize gelişlerinin altı defa olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir.[161] Öte yandan olay bir defa olmuş dahi olsa Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** o vakte kadar cinleri ne görmüş ne de onlara bir şey okumuştu. Fakat bu kez Allah Resülü'nün onlara Kur'an okumakla emrolunduğu, fakat onların kavimlerine varıp söylediklerinden ise Allah tarafından haberdar edildiği anlaşılmaktadır.

İbn Abbas'tan gelen rivayetin en önemli nüktesi şudur; cinlerin bu sözlerini Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** bizzat kendilerinden dinlemiş değildir. Allah cinlerin sözlerini Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'e daha sonra vahiy ile bildirmiştir.

Buharî'nin rivayetinde görmeme durumu anlatılmayıp yalnız "وإنما أوحي إليه قول الجن" "Cinlerin sözleri O'na vahyedildi"[162] denilmesi bu manaya dikkat çektiği gibi ayette "قل أوحي إلى أنه استمع نفر من الجن" "De ki cinlerden bir topluluğun dinlediği bana vahyedildi" buyurulması da tamamen bunu göstermektedir. Yoksa "قل إني استمعت أنه نفر من الجن فقالوا" "De ki bir grup cinnin Kur'an dinleyip şöyle şöyle dediklerini duydum" buyrulması gerekirdi. Bu sözlerini söylerken onları görmemiş ve dinlememiş olması ise hiç görmemiş olmasını gerektirmez. İbn Mes'ud'dan gelen rivayette de Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'in bunları cinlerin kendilerinden dinlediğini söylememiş, ancak Peygamber Efendimizin **(Aleyhissalâtu vesselâm)** onlara karşı Kur'an okumakla memur olduğunu ve olayda ken-

---

[161] el-Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, XV/103.
[162] Buhari, *Ezan*, 105, *Tefsir Sure* 72/1.

disinin de hazır bulunup onları Peygamber'in etrafında nasıl gördüğünü anlatmıştır. Demek ki, iki rivayet arasındaki en farklı yön, Peygamber Efendimizin cinleri kesinlikle görüp görmemiş olması meselesidir. İbn Abbas'dan gelen rivayet mutlak olarak görmediğini değil, bu olaya kadar ve bu sözleri söyledikleri sırada görmemiş olduğunu anlatmaktadır. Böyle olmasa bile, isbat eden nefyedene tercih edileceği için, bu hususta İbn Mes'ud'un rivayetinin tercih edilmesi gerekir. Hem Cebrail'i gören ve hatta İbn Abbas'ın sözüne göre, Mirac'ta Rabbini gören Allah Resulü'nün; cinleri ve şeytanları hiç görmemiş olması anlamsız olur. Demek ki, İbn Abbas'ın "Resulüllah cinlere okumadı, onları görmedi de" sözü rivayetlerde sabit olduğuna göre bu sözle onun, "Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)** bu suredeki sözleri cinlerden dinlemedi, ancak Allah tarafından vahiy ile **(Aleyhissalâtu vesselâm)** bildirildi." Kastettiği anlaşılmaktadır.[163]

2. Melekler

Meleklerin sahabî staüsüne dahil olup olmayacaklarında hadisçiler ihtilaf etmişlerdir. İhtilafın odak noktası Resûlüllahın onlara da peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)** olarak gönderilip gönderilmediği hususudur.

Hafız İbn Kesir (v.774/1373), Takiyyüddin es-Sübkî (v.756/-1355) ve Suyutî (911/1505) meleklerden de sahabî olabileceği görüşündedirler. Çünkü Resulüllah **(Aleyhi ekmelüt-tahaya ve etemmü't-teslimat)** onlara da peygamber olarak gönderilmiş ve meleklerden bazıları da Resulüllah ile bizzat mülaki olmuştur. Sayılan bu sebeblerden dolayı "onların da sahabîliği sübut bulur" demektedirler. Buna rağmen Beyhakî (v.458/1066) ile Zeynüddin Irakî (806/1403), peygamberimizin meleklere gönderilmediğini ve onların ehl-i teklif olmadıklarını söyleyerek meleklerden sahabî olmadığı görüşündedirler.[164] İbn Hacer ise, bu meselenin ihtilaflı olduğunu söylemektedir.[165] Doğrusunu Allah bilir.

---

[163] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VIII/5391-94.
[164] el-Kübeysî, *Sahabetü Resûlüllah fi 'l-Kitab ve's-Sünne*, s.50-51.
[165] İbn Hacer, *el-İsabe* I/7.

Peygamberimiz **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ile aynı zaman diliminde yaşamış, İslam ve iman nimeti ile şereflenmiş olduğu halde Resulüllah ile mülaki olamayan kimseler de vardır ki bunlar "sahabî" olarak kabul edilmemişlerdir. Bunlara "muhadram" denilmektedir. Ashama Necaşi, Zeyd b. Vehb, Ebu Musa Havlanî, Üveys el-Karnî bunlardandır.[166]

2.SAHABİLERİN BİLİNME YOLLARI

Sahabilik çok yüce bir payedir. İslam alimleri, bu yüce payenin suistimal edilmesini önlemek ve sahabi olmadıkları halde böyle bir iddiada bulunanları tesbit etmek için ancak belli yollardan biriyle durumu ortaya çıkan kimseleri sahabi olarak kabul etmişlerdir. Sahabeyi tanıma yolları kaynaklarda şu şekilde sıralanmıştır:

a) Tevatür yolu:[167] Tevatür; yalan söylemeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda kalabalığın bir haberi birbiri ardınca haber vererek nakletmekte birleşmelerine denir.[168] Cennetle müjdelenen on kişinin sahabîlikleri bu yolla bilinmektedir. Bunlar; Ebu Bekir es-Sıddîk (13/634), Ömer b. Hattab (23/643), Osman b. Affan (35/655), Ali b. Ebî Talib (40/660), Talha b. Ubeydillah (36/656), ez-Zübeyr b. el-Avvam (36/656), Abdurrahman b. Avf (31 veya 32/651 veya 652), Sa'd b. Ebi Vakkas (55/675), Ebu Ubeyde b. el-Cerrah (18/629), Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nevfel (50 veya 51/670-671). Diğer meşhur sahabîler de bu yolla bilinirler.

Tevatür yolu ya Kur'an nassı ile veyahut da mütevatir sünnetle bilinir. Mesela Ebu Bekir es-Sıddîk ile Zeyd b. Harise'nin sahabîlikleri Kur'an tarafından bildirilmiştir: Ebu Bekir'le ilgili olarak *"Peygamber, arkadaşına (Ebu Bekir'e) 'Tasalanma.. şüphesiz Allah bizimle beraberdir' diyordu."*[169] Müfessirlere göre bu âyette geçen

---

[166] Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarih*, I/33.
[167] İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadîs*, s.294; Irakî, *Fethu'l-Muğis*, s.348; Ahmed Muhammed b. Şâkir, *el-Bâ'is*, s.185.
[168] Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.408.
[169] Tevbe, 9/40.

'arkadaş'tan maksad Hz. EbuBekir'dir.[170] Zeyd b. Harise'nin isminin geçtiği âyet ise meâlen şöyledir: *"Sonunda Zeyd eşiyle ilgisini kestiğinde onu seninle evlendirdik."*[171]

b) Şöhret yolu: Tevatür derecesine ulaşmayan bir yoldur. Fıkıhçıların istifaza dediği bu rivayet yolu, hicretin ilk asrında bir veya daha fazla ravi tarafından rivayet edilip hadis ıstılahlarının yerleştiği ikinci ve üçüncü asırlarda neredeyse mütevatir addedilecek dereceye varmış olan habere denir.[172] Dımam b. Sa'lebe ve Ukkaşe b. Mihsan'ın sahabîliği bu yolla bilinir.[173]

c) Şehadet yolu: Bir sahabinin veya güvenilir bir tabiinin bir kimse hakkında onun sahabeden olduğuna dair şahitlikte bulunmasıdır.[174] Humame b. Ebî Humame ed-Devsî'nin sahabîliği, Ebu Musa el-Eş'arî (44/664)'nin şehadeti ile sabit olmuştur. Humame Hz. Ömer devrinde (13-23/634-644) İsfahan'ın fethi esnasında vefat edince, o anda orada bulunan Ebu Musa el-Eş'ari (ö.44/664) onun şehid olarak öleceğine dair Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'den duyduğu bir haberi nakletmiş, böylece Humame'nin hem sahabi olduğu ispat edilmiş hem de şehid olarak vefat ettiği neticesine varılmıştır.[175]

d) İkrar yolu: Adaleti sabit olan bir kimsenin kendisinin sahabî olduğunu ikrar etmesidir. Böyle bir ikrarın muteber olması için bu kişinin en geç hicrî 110 (728) tarihinde vefat etmiş olması şarttır. Zira sahabe asrı h.110'da sona ermektedir. Bu tarih, vefatından bir ay kadar önce Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in *"Yüz sene sonra bugün yaşayanlardan hiç kimse sağ kalmayacaktır"* hadisinden çıkarılmaktadır. Bu hadisten hareketle sahabe asrı bu tarihle sınır-

---

170 Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XXII/12; Razî, *Mefatih*, XVI/62-67; Kurtubî, *el-Câmi*, VIII/93; Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2546.

171 Ahzab, 33/37.

172 Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri*, s.219-220.

173 Irakî, *Fethu'l-Muğis*, s.348; Suyutî; *Tedrîb*, II/189. Dımam b. Sa'lebe'nin hayatı için bkz. İbn Hacer, *el-İsabe*, II/210; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstîâb*, II/214-217; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, III/56-57. Ukkaşe b. Mihsan için bkz. İbn Hacer, *el-İsabe.*, II/494-495.

174 Accac, *es-Sünne*, s.389

175 Bkz. İbnu'l-Esîr *Üsdü'l-Gabe*, II/58-59; İbn Hacer, *el-İsabe*, I/355.

landırılmıştır.[176] Bundan dolayı da bu tarihten sonra sahabi olduğunu iddia ederek ortaya çıkan Serbatek el-Hindi (ö.336/947), Cafer b. Nastur (ö.350/ 961) ve Reten b. Abdillah (ö.632/1234) gibi sahtekarların ikrarları kabul görmemiş, yalancı ilan edilmişlerdir.[177]

Bunlar dışında, bir kişinin sahabi olup olmadığını tespit etmekte yardımcı olan başka hususlar da bulunmaktadır. Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** devrinde bir ordunun başına kumandan olarak görevlendirilmek, Hulefa-yı Raşidin döneminde ridde savaşları veya fetih ordularında üst seviyede görevlere getirilmiş olmak, Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** devrinde doğmuş olmak, Mekke, Taif'in fethi ile Veda haccı esnasında buralarda yaşamış olmak ve Medine'de yaşayan Evs ve Hazrec kabilelerinden birine mensub bulunmak bunlardan bir kaçıdır.[178]

Özetle, sahabi olduğunu iddia eden veya sahabeden olduğu söylenen bir kimsenin durumu bahsi geçen yollardan biriyle ispat edilmedikçe sahabi olarak kabul edilmez. Bilinen sahabilerin de hepsi bu yollardan biriyle tanınarak "sahabi" olduklarına hükmedilmiştir.[179] Ve biz artık kimlerin sahabi olup olmadığını sahabenin biyografisi ile ilgili olarak yazılmış eserlere bakarak öğrenmek durumundayız.

3. SAHABİLERİN SAYISI

Sahabenin sayısı hakkında şu kadar diye net bir rakam söylemek zordur. Çünkü bu konuda Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** zamanı ile sahabe devrinden gelmiş kesin rakam veren herhangi bir rivayet mevcut değildir. Aslında buna imkan da yoktur. Çünkü sahabe, bugünkü manada sınırları belli olan ve çeşitli devirlerde nüfus sayımı yapılan bir ülkede yaşamamış, aksine çeşitli belde ve köylere dağılmış, bir kısmı yerleşik, bir kısmı ise göçebe olarak ya-

---

[176] Bkz. İbn Hacer, *el-İsabe*, I/8-9.
[177] Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s.71; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, III/10
[178] Kubeysi, *Sahabetü Rasülillah*, s.97-99.
[179] Bkz. Iraki, *Elfiyetü'l-Hadis*, s.348; İbrahim Canan, *Sahabe Dünyası*, s.14.

şayan topluluklardan meydana gelmişti.[180] Ayrıca sahabenin bir çoğu dünyanın değişik yerlerine i'la-yı kelimetullah için dağılmış[181] ve orada vefat etmiştir.

Gözden uzak tutulmaması gereken bu nokta ile birlikte, hadis kaynaklarına değişik zamanlarda çeşitli vesilelerle bir araya gelmiş birtakım sahabe grublarından bazı rakamlar intikal etmiştir. Medine döneminde Resulüllah'ın emri ile bir nüfus sayımının yapıldığı bilinmektedir.[182] Bu sayımın ne zaman yapıldığı kesin belli olmadığı[183] gibi sayım neticesi olarak verilen rakamlarla ilgili rivayetler de 500[184], 600-700 arası[185], 1500[186] olarak birbirinden farklıdır.

Ebu Zur'a er-Râzî (264/877)'ye göre Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**) vefat ettiği zaman O'nu gören ve kendisinden hadis rivayet eden sahabî sayısı 114.000'dir.[187] Ebu Zur'a'nın verdiği bu rakama Resulüllah hayatta iken gazve ve harplerde ölenler dahil değildir.[188] Ebu Mûsa el-Medînî (581/1185) ise Peygamber (**Aleyhissalâtu vesselâm**)'in vefatı esnasında O'nu gören ve O'ndan hadîs alan sahabî sayısının 100.000'den fazla olduğunu söylemektedir.[189] İmam eş-Şafiî de Resulüllah'ın vefatı sırasında mevcut olan ashabın sayısının 60.000 olduğunu; bunun 30.000'inin Medîne'de, 30.000'inin de diğer Arap kabileleri ve başka yerlerde bulunduğunu belirtmiştir.

Bu hususta daha küçük rakamlar verenler de vardır. Mesela Gazzalî (505/1111), Resulüllah vefat ettiği zaman sahabî sayısını 20.000 olarak verirken, Süfyan es-Sevrî (161/778) "Kim Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdim ederse, vefat ettiği zaman Allah Resûlü'nün

---

[180] Accac, Sünne, s. 405.
[181] Suyutî, *Tedrîb*, II/195. Bkz. Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadîs Rivayeti*, s.28.
[182] Bkz. Tayyib Okiç, *İslamiyette İlk Nüfus Sayımı*, AÜİFD, (1958-1959), s.11-20
[183] Bu sayımın hicretin ilk yılında yapıldığı rivayet edildiği(Hamidullah, *Hemmam Sahifesi*, s.28-29)gibi, hicretin 6.(m. 628) yılında yapılan Hudeybiye anlaşması sırasında yapıldığı da rivayet edilmektedir.(Bkz. Sıddiki, *Hadis Edebiyatı*, s.40-41)
[184] Buhari, *Cihad*, 181; Okiç, *Hadis Meseleleri*, s.47
[185] Müslim, *İman*, 67; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/384
[186] Buhari, *Cihad*, 181; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.74
[187] İbnu'l-Cevzî, *Telkîh*, s.103; İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadîs*, 268; Suyutî, *Tedrîb*, II/194.
[188] Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, III/113.
[189] Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, III/113.

kendilerinden razı olduğu 12.000 kişiyi ayıplamış olur." diyerek bu rakamın 12.000 olduğunu ifade etmiştir.[190]

Değişik rakamların verilmesinin sebebi, sahabenin muhtelif belde ve köylere dağılmış bir şekilde yaşamaları ve bu sebeple kat'î bir tesbitin yapılamamış olmasıdır. Aslında bunların çoğu a'râbî denilen taşralı insanlardır. Veda Haccı'nda bulunmuşlardır. Diğer taraftan sahabîlerin kendilerinin bu hususu aydınlatan rivayetleri de yoktur. Ancak kaynaklarda çeşitli zamanlarda ve bazı sebeplerle toplanan sahabîlerin sayısı ile ilgili olarak sahabeden gelen bir kaç rivayete rastlamaktayız. İbn Abbas (68/687)'tan gelen rivayete göre Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, bir ramazanın ilk on günü geçince ashab ile birlikte bir sefere çıktı. O ve bütün sahabîler "Kadîd"[191] denilen yere varıncaya kadar oruç tuttular. Burada Resulüllah orucunu açtı. Sonra 100.000 müslümanla beraber yoluna devam etti. Nihayet Merru'z-Zehran'da[192] konakladı. İbn Şihab ez-Zührî (124/742)'den gelen rivayette bunların sayısı 120.000'dir.[193] Hemen belirtelim ki İbn Abbas'tan gelen bu rivayetteki rakam hem tahmînidir hem de sahabîlerin tümünün sayısını göstermez. Sahabenin sayısı bu verilen rakamdan daha fazla olabilir.

Sahabenin sayısı ile ilgili olarak verilen bu farklı rakamlardan görüldüğü gibi kesin bir sonuç elde edilememektedir. Sahabenin biyografisini anlatan kitaplar vardır. Fakat bunlarda hal tercümesi verilmeye çalışılan sahabî sayısı en iyimser rakamla dokuz bin civarındadır.[194] Demek ki sahabenin pekçoğu meçhul kahraman olarak ahirete göçüp gitmiştir.

---

[190] Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, III/113.

[191] Kadîd; Mekke'nin dışında bir yerin adıdır. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cem*, IV/355.

[192] Merru'z-Zahran; Mekke dışında bir yerin adıdır. Bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cem*, IV/71.

[193] İbnu'l-Cevzî, *Telkîh*, s.103.

[194] Ali Yardım, Hadîs-I, s.72-85; Ashab Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin "Tesmiyetu Ashabi'n-Nebisi" adlı makale, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1985, II/247-285. Ali Yardım, başlangıçtan İbn Hacer el-Askalanî'ye kadar bu sahada yazılan 38 eseri tanıtmıştır.

Biz bu sahadaki en önemli dört eser hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz:.

1-İbn Abdi'l-Berr el-Kurtubî (463/1071)'nin el-İstîab fi Marifeti'l-Ashab'ı: Bu kitapta 4225 şahıs tanıtılmaktadır. Bunların hepsi sahabî değildir. Çünkü müellif, Peygamber (s.a.s.) zama-

nında müslüman ebeveynden doğan ve Efendimiz'in kendilerine bakıp dua ettiği çocukları, Peygamber'i görmediği halde O'na inanmış ve zekâtını gönderen kimseleri de bu eserine almıştır. Böylece Efendimiz zamanındaki müslüman nesli tanıtmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi temyiz çağına ulaşmadan Peygamber'i gören çocuklar sahabî değildirler. Peygamber hayatta iken müslüman olup onu görmeyen kimseler de sahabî değildirler. Şu halde İbn Abdi'l-Berr'in kitabında tanıtılan 4225 kişinin içerisinde sahabî olmayanlar da vardır.
2-İbnu'l-Esîr el-Cezerî (630/1233)'nin Üsdü'l-Gabe fî Marifeti's-Sahabe'si: 7702 kadar terceme-i hali ihtiva eden bu eserin son cildi hanım sahabîlere aittir. Müellif kendi devrine kadar yazılan eserlerden istifade etmiştir.
3-İbn Hacer el-Askalanî (852/1448)'nin el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe'si: Toplam 12.279 biyografiyi ihtiva etmektedir. Ancak bu eserde tanıtılanların hepsi sahabî değildirler. Eserindeki isimleri dört kısma ayıran İbn Hacer, sadece birinci kısımda sahabîlere yer vermiştir. İkinci kısımda temyiz çağının altındaki çocukları zikretmiştir ki biz bunların sahabî sayılamayacaklarını daha önce belirtmiştik.
Üçüncü kısım, muhadramlara aittir ki bunlar ittifakla sahabî değildirler. Dördüncü kısımda daha önceki eserlerde yanlışlıkla sahabî sayılanlar bulunur ki bunlar da sahabî değildirler. Bunları da çıkardığımızda geride el-İsabe'nin birinci kısmında yer alan sahabîlerin sayısı mükerrerleriyle beraber 8.989 kişi kalır. Tek tek saymak suretiyle tesbit ettiğimiz bu sayıdan mükerrerler çıkarılıp daha titiz bir ayıklama yapılınca bu sayının daha da düşeceği muhakkaktır.
4-Zehebî'nin Tecrîd'u Esmai's-Sahabe adlı eseri. Zehebi bu eserini İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin Üsdü'l-Gabe'sini hulasa etmek suretiyle yazmıştır. "Bu kitapta yer alan sahabîlerin sayısının 8.000 olduğunu zannediyorum" demektedir. Fakat kitabındaki isimleri saydığımızda bunun 8.866 olduğunu görüyoruz. Bu aradaki rakamın mükerrer isimlerden ve sahabîliğinden tereddüt edilen veyahut sahabîlerle karıştırılma endişesinden ötürü tanıtmak için zikredilen isimlerden kaynaklandığı söylenebilir. ez-Zehebî bu eseri hazırlarken İbnu'l-Esîr'in adı geçen eserinden faydalandığı gibi İbn Asakir (571/1175)'in Tarihu Dımaşk'ı, Ahmed b. Hanbel ve Bakiyy b Mahled'in Müsnedleri, İbn Sa'd (230/844)'ın Tabakat'ı, Ebu'l-Feth İbn Seyyidi'n-Nas (734/1334)'ın Uyunu'l-Eser fî Fununi'l-Meğazî ve'ş-Şemail ve's-Siyer adlı eserlerinden de yararlanmıştır. Şu halde ez-Zehebî ile İbn Hacer'in söz konusu eserlerini esas alarak yaptığımız bu tespite göre sahabîlerin sayısının 8.000 küsur veya bu rakamlara hiç müdahale etmeden 8.866 ya da 8.989 civarında olduğu söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ÇİZİLEN SAHABE PORTRESİ

Bu bölümde Kur'an'ın nasıl bir sahabi portresi çizdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü Kur'an'ın sahabiye genel bakışını nazara almadan sahabi ile ilgili münferid hadiseleri sağlıklı değerlendirmenin mümkün olmayacağı kanaatindeyiz. Onlar hakkındaki genel bakış açısını verecek olan da yine Kur'an'dır. Çünkü bizim beşeri kriterlerimizin sübjektiflikten kurtulması zordur. Objektif olan ise ilahi kriterdir. Bu hususta Allah "وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا" *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"*(Nisa, 4/87)[1] buyurmaktadır. Bu açıdan Kur'an'a baktığımızda Kur'an'ın onları yerine göre itab, yerine göre ikaz etmekle birlikte bir çok yerde onları överek adeta onları destanlaştırdığını görmekteyiz..

İlk önce Kur'an da sahabeye yönelik uyarı nitelikli anlatım üzerinde duracak sonra Kur'anın onları hangi vasıfları ile övdüğünü sahabiden sonra gelen müslümanların onlara nasıl bakması gerektiği hususunda durarak bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

A. UYARI NİTELİKLİ ANLATIMLAR

Herşeyden önce sahabi de bir insandır. Onların da beşer yapısı gereği ayaklarının kaydığı, hata yaptıkları günaha girdikleri anlar olmuştur.[2] Zira, peygamberlerden başka hiçbir insanın is-

---

[1] Ayrıca bkz. *Nisa,* 4/122.

[2] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi* VIII/152; Zuhayli, *Münir,* XI/24; Nasır b. Ali Aid, *Akide,* III/949-950; Zehebi, *Siyer,* XIII/120-121; Aliyyü'l-Kari, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber,* s. 108-116. Taftazani, *Şerhü'l-Akaid,* (Terc. Süleyman Uludağ), s.344.

met sıfatı yoktur.[3] Vahyin gözetiminde yetişen bu insanlar günaha girdikleri yerlerde Kur'an tarafından ikaz edilmişlerdir. Bu hususu Kur'an'dan misaller vererek incelemeye çalışacağız.

a.Hutbe Esnasında Mescidi Terketmeleri

Medine'ye Suriye'den yiyecek yüklü bir kervan tam cuma saatinde gelmiş ve adet üzere kafilenin geldiğini haber vermek için de def dümbelek çalınmıştı. Tam bu sırada Allah Resulü **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** mescidde hutbe okuyordu. Def sesini işitince cemaatın bir çoğu, Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'i ayakta bırakarak dışarıya fırlamış Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın yanında ise rivayetlere göre on iki kişi[4] kalmıştı. Allah, sahabenin büyük çoğunluğu tarafından işlenen bu hataya işaret ederek sahabeyi ikaz etmiştir;

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ
وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

"Onlar bir ticaret veya bir eğlence görünce oraya doğru sökün eder, seni hutbe verirken ayakta bırakıverirler. De ki: Allah'ın nezdinde âhirette olan nasib, buradaki eğlenceden ve ticaretten elbette daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır." (Cuma, 63-11)

---

[3] Bkz. Aliyyü'l-Kari, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber*, s.99-106; Şia değişik fırkaları ile birlikte imamlarının masum olduğu inancındadır. Bkz. Şehristani, *el-Milel*, I/169; Kuleyni, *el-Usul mine'l-Kafi*, I/192-196. Hatta bazıları imamlarının ne mukarreb meleğin ne de peygamberin ulaşamadığı bir makama sahib olduğu iddiasındadırlar. Bkz. Humeyni, *el-Hükümetü'l-İslamiyye*, s.52-53; Ebu'l-Hasan en-Necefi, *Mecmaü'l-Nureyn ve Mülteka'l-Bahreyn*, s.17; Muhammed Bakir el-Meclisi, *Miratü'l-Ukul fi Şerhi Ahbari Ali Rasul*, II/289.

[4] Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/109; Razi, *Mefatih*, XXX/10-11; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/150; Buhari, *Tefsir*, 62/2, *Cuma*, 38, *Buyu*, 11; Müslim, *Cuma*, 36, 38; Tirmizi, *Tefsir*, 62/2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/370. Bu sayının sekiz, onyedi (yedisi bayan), veya kırk olduğuna dair de rivayetler vardır. Fakat bunlar zayıf rivayetlerdir. Doğrusu oniki kişidirler. Mevdudi, *Tefhim*, IV/3590; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/109. Bunların onu cennetle müjdelenen on kişi, ikisi de Bilal ile Cabir yahut Ammar ile İbn Mesud, veya Bilal ile İbn Mesud idi. Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4992; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/105.Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, IV/3590.

Ayetteki "lehv", kafile gelirken çalınması adet haline gelen kös veya def, dümbelektir. Bazıları bunun davul zurna olduğunu söylemişlerdir.[5]

Bu vaka cereyan ederken sahabe, hutbeyi terketmenin mahzurlu olmadığını zannediyordu.[6] Bununla birlikte onların eğlence için hutbe dinlemeyi bırakıp dışarı çıkmaları da düşünülemez. Çünkü ayette (ileyhâ) zamiri müennes olarak ticarete gönderilmiş "إليهما" denilerek "lehv" ile beraber "ticaret"e, veya "إليه" kullanılarak yalnız lehve gönderilmemiştir.

Bu da göstermektedir ki, mescidden çıkanların maksadı, lehv değil ticaret idi.[7] Bunun da sebebi, kıtlık ve pahalılığın şiddeti, bir de kaynaklarda nakledildiği üzere hutbeyi bırakıp çıkmakta bir sakıncanın olmadığını zannetmeleriydi.[8]

Şiiler bu olayı sahabeye dil uzatmak ve onlarla alay etmek için kullanmışlardır. Onlara göre sahabenin bir çoğunun ticaret ve eğlenceye koşmaları, onların dünyayı ahirete tercih ettiklerinin bir delilidir. Fakat bu çok yersiz bir itiraz olup ancak gerçeklere göz yummak suretiyle kabul edilebilir. Bu olay hicretten çok kısa bir süre sonra meydana gelmiştir. Ve o tarihlerde cuma namazı yeni kılınmaya başlandığından daha henüz kaide, kural ve adabı yerleşmemişti. Diğer taraftan Mekkeli kafirler, nüfuzların kullanarak Medine'ye hemen bir ekonomik ambargo uygulamaya başlamışlardı. Bu nedenle Medine'de zaruri ihtiyaç maddelerini sıkıntısı başlamıştı. Açlık ve pahalılık vardı. İşte bu şartlar içinde gelen bir yiyecek kervanındaki malları hemen biter endişesinde olanlar kervana koşmuştu.[9]

---

[5] Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4992; Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/134.

[6] Ebu Davud, *el-Merasil mea'l-Esanid*, s.94; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/110; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/150; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/105; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4992.

[7] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/105; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4992; Razi, *Mefatih*, XXX/11.

[8] Ebu Davud, *el-Merasil*, s.94; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/110; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/105; Elmalılı, *Hak dini* VII/4992.

[9] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/107; Mevdudi, *Tefhim*, IV/3589-3590. Bu hadisenin üç defa tekerrür ettiğine dair rivayetler sahih değildir. Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/107.

Diğer taraftan sahabi de bir insandır, semavi bir varlık değildir. Onlar Resulüllah'ın terbiyesi ile insani değerleri yaşamada zirveyi tutmuşlardır. Ve bu terbiye de onlara tedricen yıllar içinde verilmiştir. Bu eğitim ve alıştırma şekli, onların ihtiyaç, eksiklik ve hatalarına göredir. Onlarda ne zaman bir eksiklik ve bir zaaf belirdiyse Allah ve Peygamber'i o hususa dikkatlerini çekerek o yönde özel bir eğitim, talim ve terbiye programına başlamışlardır. Nitekim burada Allah, cuma namazı konusunda ticaret kafilesi olayı ortaya çıkınca gereken uyarıda bulunmuş bunun yanısıra, Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** da ilgili kaideleri anlatmıştır.[10]

Eğer yaptıkları bu hatanın sebebi, haşa sahabenin imanındaki zaaf veya dünyayı ahirete tercih etmeleri olsaydı, Yüce Allah'ın gazabı öfkesi, ikazı bambaşka olurdu. Oysaki sahabenin işlediği hatanın özelliğini ayet bize şu şekilde ifade etmektedir; "De ki: Allah'ın nezdinde âhirette olan nasib, buradaki eğlenceden ve ticaretten elbette daha hayırlıdır."

Ayette görüldüğü üzere Allah onları cehennemle veya başka birşeyle tehdid etmemiş, sadece onları itab ederek vaaz ve nasihat etmiştir. Bir önceki ayette (Cuma, 62/9) eğitici bir şekilde Cuma'nın kaide kural ve adabı anlatılmış daha sonra sahabenin hatasına değinilerek ders veren bir uslüb ile Cuma hutbesini dinlemekle Allah katında alacakları mükafatın bu dünyadaki ticaretten daha büyük ve hayırlı olduğu ifade edilmiştir.[11]

Netice itibariyle sahabenin cuma namazı ve hutbesi ile ilgili ahkamın yeni yeni vaz edilmesi ve onların da hutbeyi terketmede bir mahzur olmadığını zannederek mescidi terketmeleri bilmeyerek işledikleri bir hatadır. Aslında onların yüce konumlarına uygun olan Allah Resulü'nü ayakta bırakarak terketmemeleri idi. Bundan dolayı ayette hafif bir şekilde ikaz edilmişlerdir[12]

---

[10] Mevdudi, *Tefhim*, IV/3592; Bkz. S. Kutup, *Zilal*, VI/3563, 3570.
[11] Mevdudi, *Tefhim*, IV/3593; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/107.
[12] Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/111.

b. Fidye Almalarından Dolayı İkaz Edilmeleri

Bedir ileride ele alınacağı üzere sahabe ile müşrikler arasında yapılan ilk savaştır. Bu savaşta Allah Resulü ve ashabı galip gelmiş, müşriklerden de yetmiş kişi esir alınmıştı. Böyle bir hâdise ilk defa meydana geldiğinden esirlere nasıl bir muamele yapılacağı bilinmiyordu. Allah Resulü, hakkında ilâhî bir açıklama olmayan her mes'elede olduğu gibi bu meselede de âdetleri üzere ashabı ile istişâre etmişdi.

İlk önce Hz. Ebu Bekir'e fikrini sormuş o da; "Ya Resûlallah, bunlar senin kavmin, kabilen ve milletindir. Bunları fidye karşılığında serbest bırakırsan, onlardan alınan fidye hem bize kafirlere karşı güç kuvvet kazandırır hem de umulur ki Allah onlara hidayet nasib eder de müslüman olurlar." diyerek affedilmelerini teklif etmişti.

Sonra Hz. Ömer (r.a)'e sorduğunda O Ebu Bekir gibi düşünmediğini belirterek: "Ya Resulallah! Onlar seni yalanladılar yurdundan çıkardılar. Şu anda elimizdeki esirler, Mekke'nin ileri gelenleridir. Bunlar öldürülürse, bir daha küfür, belini doğrultup bizim karşımıza çıkamaz. Dolayısıyla bunların öldürülmesi gerekir. Akîl'i, Ali'ye, Abbas'ı Hamza'ya bana da falan akrabamı teslim et, onu da ben öldüreyim."dedi.

Allah Resulü, önce Hz. Ebu Bekir (r.a)'e, sonra da Hz. Ömer (r.a)'e teveccüh ederek şöyle buyurdu: "Yâ Ebâ Bekir! Sen aynen atam Hz. İbrahim (a.s)'e benziyorsun. (Nasıl ki, kavmi ona her türlü kötülüğü yapmış, hatta onu ateşe atmıştı. Halbuki O ellerini kaldırıp Rabb'ine) şöyle duâ etmişti:"Rabbim! Kim bana tâbî olur uyarsa o bendendir. Kim de bana isyan eder yüz çevirirse, (ne diyeyim) Sen Gafûr ve Rahîmsin" (İbrahim, 14/36) .

Ve yine sen İsa (a.s.)'ya benziyorsun. (Kavmi, ona her türlü ezâ ve cefâyı revâ gördü. Halbuki onun duâsı da şuydu):

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Rabbim! Eğer onlara azap edersen, onlar Senin kulların. Eğer affedersen, Azîz Sensin, Hakîm Sensin" (Mâide, 5/118)

Sonra Allah Resûlü **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, Hz. Ömer (r.a)'e dönerek, onu diğer iki büyük nebîye benzeterek: "Yâ Ömer! Sen de Nûh (a.s) gibisin ki, O şöyle demişti:

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لاَ تَذَرْ عَلَى الأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

"Rabbim yeryüzünde bir tek kâfir dahi bırakma." (Nuh 71/26).

Ve sen aynı zamanda Mûsâ (a.s) gibisin ki O da şöyle demişti:

وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالاً فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلاَ يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الأَلِيمَ

"Musa: "Ey Rabbimiz!" dedi, Sen Firavun ile onun ileri gelen adamlarına dünya hayatında muazzam zinet, haşmet ve servet verdin. Onlar kullarını Senin yolundan saptırsınlar diye mi, ya Rabbena? Ey bizim büyük Rabbimiz! mahvet, sil süpür onların servetlerini ve kalplerini şiddetle sık; belki o acaba girmedikçe onlar imana gelmeyeceklerdir." (Yûnus, 10/88)

Yapılan bu istişare neticesinde Allah Resulü Hz. Ebu Bekir'in görüşünü tercih etti ve fidye alınarak esirler serbest bırakıldı. Ertesi gün Hz. Ömer Allah Resulü ve Ebu Bekir'in yanına vardığında onları oturmuş ağlıyor buldu. Ömer "Ya Resulallah niye ağlıyorsunuz bana söyleyin. Ağlayabilirsem ben de ağlayayım. Ağlayamazsam ağlamaya çalışayım" dedi. Bunun üzerine Allah Resulü **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** "Ben ashabımın fidye almasından dolayı onlara ağlıyorum" diyerek yakınındaki bir ağacı gösterdi ve bana onların azabı şu ağaçtan daha yakın olarak gösterildi" dedi. Ve bunun üzerine şu ayet nazil olarak;

"Bir peygamberin dünya da zafer kazanıp küfrü zelil kılmadıkça, esirler edinip onları fidye karşılığında serbest bırakması uygun düşmez. Siz dünya metaını istiyorsunuz. Allah ise ahireti kazanmanızı istiyor. Allah Aziz'dir, Hakîm'dir; mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer ictihad neticesi verilen hükümlerden ötürü azab etmeyeceğine dair Allah'ın Levh-i Mahfuz'da

yazdığı daha önceki bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size büyük bir azab dokunurdu." (Enfal, 8/67-69)

Allah, Resulüllah'ı ve sahabeyi itab etmiştir.[13] Genelde tefsirler bu ayeti zikredilen rivayetle irtibatlandırarak tefsir etmişlerdir. Bazı müfessirlere göre bu itab Allah Resulüne değil ashabınadır.[14] Bazılarına göre ise bu hitabta Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** de dahildir. Fakat Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)** için günah söz konusu olmadığından O'nun hatası evla olanı terketmesidir. yani ictihada açık bir meselede ictihad ederek engüzeli değil de güzeli yakalamasıdır.[15]

Şüphesiz sahabi bu savaşta canla başla mücadele etmiş yetmiş müşriği öldürmüş, yetmişini de esir almıştı. Esir ve ganimet almak ayetin delalet ettiği üzere "ishan" kaydı ile caizdi. Nitekim şu ayette de bu ifade edilmiştir;

"Savaşta inkar edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun. Sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın; savaş sona erince, onları; ya karşılıksız, ya da fidye ile salıverin. Allah dilemiş olsaydı, onlardan başka türlü de öç alırdı, bunun böyle olması kiminizi kiminiz ile imtihan etmek içindir. Allah kendi yolunda öldürülenlerin işlerini boşa çıkarmaz" (Muhammed, 47/4)

İshan; aslında kalınlık demek olan sihan veya sehanetten alınmış olup kalınlaştırmak demektir. Ağırlık da kalınlığın lazımı

---

[13] Taberi, *Camiu'l-Beyan,* X/57; Kurtubi, *el-Cami,* VIII/45-46; İbn Kesir, *Tefsir,* IV/32-33; Vahidi, *Esbab-ı Nuzul,* s.200-203; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I/208, 221, III/243; Müslim, *Cihad,* 58; Ebu Davud, *Cihad,* 121; Tirmizi, *Tefsir,* 8/6; Hakim, *Müstedrek,* III/21-22.

[14] Kurtubi, *el-Cami,* VIII/46; Tabersi, XIX/177; Mevdudi, *Tefhim,* I/809; Bkz. Alusi, X/33.

[15] Burada Peygamberimzin ismetine münafi bir şey yoktur. O'nun kendi ruh hali ve kendi kanaatı, daima af tarafındadır. Bununla beraber mes'eleyi istişâre etmiş ve fidye alınarak serbest bırakılmaları ve böylelikle hidayete gelmeleri için zaman tanınması yönündeki kendi ictihadına uygun olan görüşü tercih etmişti. Allah, Resulüllah'a içtihad etme kabiliyet ve selahiyeti vermiş O da içtihad ederek güzeli yakalamıştı. Ama Allah, O en güzel kuluna güzeli yakıştıramış ve adeta "Sana yakışan en güzeli bulmaktı" diyerek en güzele değilde güzele temayülünden dolayı onu ikaz etmiştir. Ortada günah veya hata yoktur. Bkz. Razi, *Mefatih,* XV/203-213; Kurtubi, *el-Cami,* VIII/45-51; Alusi, , *Ruhu'l-Meani,* X/32-36, F. Gülen, *Sonsuz Nur,* II/436-440.

olması itibariyle şu misalde olduğu gibi أثخنه المرض أو الجراح "Falanı hastalığı veya yarası ağırlaştırdı; yerinden kımıldamaz hale getirdi.!" yani dize getirdi manasına kullanılmıştır. Sonra bu manadan hareketle savaşta düşmanın temel kuvvetlerini iyiden iyiye vurup onları bir daha kımıldayamayacak bir şekilde mağlub etmek manasında kullanılmıştır.[16]

Burada sahabenin hatalı olduğu nokta ise düşman kuvvetinin tamamıyla ezilmesi şartına gerektiği ölçüde riayet edememesi; gerek savaş esnasında düşmanı bozguna uğrattıktan sonra ganimet ve esir bağlama peşine düşmesi ve savaştan sonra da çoğunluğun esirleri öldürme yerine fidye alarak serbest bırakma düşüncesinde olmasıdır. İşte bundan dolayı Allah ayette sahabenin bu tavrına işaret ederek itab etmiş ve "Allah'tan bir kitap geçmemiş olsaydı" buyurarak haklarında kaderî bir tesbit olmasaydı, kendilerine büyük bir azab dokunacağını bildirmiştir.[17]

Ayetteki "Allah'tan bir kitap geçmemiş olsaydı" ifadesi genelde tefsirlerde şu şekilde yorumlanmıştır;

1. Allah'ın ictihad hatalarını affedip itap etmemesi.

2. Açıkca yasaklanmamış bir meseleden dolayı azab etmemesi

3. Bedir ashabına azab etmemesi. Bu hususla alakalı olarak Allah Resulü'nün şöyle bir hadisi vardır: Allah Teâla Hazretleri Bedir'e katılanların hâline muttali oldu da: "Dilediğinizi yapın, sizleri mağfiret ettim." buyurmuştur."[18]

4. Ganimetlerin helal kılınması. Daha önceki peygamber ve ümmetlerine ganimet almak helal değildi. Allah Levh-i Mahfuz'da Hz. Muhammed ve ashabının ganimet almasını helal kılmıştı.[19]

---

[16] İbn Manzur, *Lisan*, "SHN"md; Zebidi, *Tac*, "SHN"md.

[17] Mevdudi, *Tefhim*, I/808, 809, Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2433.

[18] Buhari, *Meğazi* 9, *Cihad* 141, 195, Tefsir *Mümtehine* 1, *İsti'zan* 23, *İstitabe* 9; Müslim, *Fezailu's-Sahabe* 161; Ebu Davud, *Cihad* 108.

[19] Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, VIII/50; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/34-35.

Bu yaklaşımların hepsi ayetin anlam çerçevesine dahildir. Sadece bir yaklaşımı esas alarak ayetin manasını biriyle sınırlamaya gerek yoktur.[20]

Sahabi bu itab üzerine fidye ve ganimetten aldıklarına el sürmemiş bunun üzerine Allah şu ayetle onlara aldıkları ganimetleri yemelerinin mübah olduğunu bildirmiştir.[21]

"فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" "Artık aldığınız ganimetleri helal ve hoş olarak yeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten Allah Gafur'dur, Rahim'dir; Affı ve ihsanı sever" (Enfal, 8/69)

c. Uhud'da İkaz Edilmeleri

Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, Uhud savaşı başlamadan önce bir tepeye okçuları yerleştirerek herhalükarda yerlerinden ayrılmamalarını söylemişti. Savaşın başlangıcında sahabe düşmana galip gelmiş bir yandan onları önüne katarak kovalıyor diğer yandan da ganimet topluyordu. Bu durumu gören okçular da savaşın bittiğini zannederek yerlerini terketmiş ve o gün henüz müslüman olmayan Halid b. Velid bu fırsatı değerlendirerek aniden saldırmış ve bu beklenmedik saldırı ile neye uğradığını anlayamayan ashabın bir çoğu paniğe kapılarak etrafa dağılmıştı. Bu arada Allah Resulü'nün öldürüldüğü şeklinde bir haber yayılmış bu durum onlarda daha ağır bir şok tesiri yaparak şaşkına çevirmiş ve ne yapacaklarını bilemez hale getirmişti. Daha sonra Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın hayatta olduğunu öğrenen sahabe, yeniden diriliyor gibi hemen onun etrafında yerini almış adeta etten kemikten bir kale oluşturarak Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'i öldürmek isteyen kafirlere karşı korumuştur.[22] Allah

---

[20] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X/62; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, 10/35.

[21] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/36. Bkz. Zuhayli, *Münir*, 77.

[22] Bkz.İbn Hişam, *Siret*, III/53-67; Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, III/267-275; Buhari, *Mağazi*, 17; Elmalılı, *Hak dini*, II/1209-1210; M. Hamidullah, *Hazreti Peygamber'in Savaşları*, s.96-105.

Uhud'da kaçan sahabilerin bu durumuna işaret ederek onların bazı hatalarından dolayı şeytanın ayaklarını kaydırdığını bildirmiştir.[23]

الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ
عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

"İki ordunun karşılaştığı gün içinizden arkasına dönüp kaçanlar var ya, işte onları işlemiş oldukları bir takım hataları sebebiyle Şeytan kaydırmak istemişti. Allah yine de onları affetti. Allah Gafur'dur, Rahim'dir." (Al-i İmran, 3/155)

Başka bir ayette de Allah Uhud'da yaşanılan bu musibetin sebebinin kendilerinden kaynaklandığı bildirmiştir:[24]"Hal böyle iken, düşmanlarınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir bela için başınıza gelince: "bu nereden geldi?" mi diyorsunuz?" (Al-i İmran, 3/165)

Ayette işaret edilen hatalar Razi'nin tesbitine göre şunlardır:

İlk hata, Uhud savaşından önce Allah Resulü **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** Medine'de kalarak müdafaa harbi yapmanın daha uygun olduğunu söylemesine rağmen, onlar dışarı çıkarak savaşmakta ısrar etmişler ve netice de Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** çoğunluğun kararına itibar ederek Uhud'a çıkmıştır. Buna hatanın başlangıcı diyebiliriz.

İkincisi; Münafıkların savaşın başlangıcında cepheyi terkederek geriye dönmeleri üzerine bazı sahabilerin bundan etkilenerek düşmanın çokluğu kendilerinin azlığına bakarak gevşeklik göstermeleri.

Üçüncüsü; Okçuların çoğunluğunun Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın emrine itaattaki inceliği kavrayamayarak kendilerine ayrılmamalarını söyleyen komutanları ile tartışmaları.

---

[23] Razi, *Mefatih*, IX/53-54; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, II/98; Elmalılı, *Hak Dini*, II/1209.

[24] Elmalılı, *Hak Dini*, II/1225; Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, IV/170; Alusi, *Ruhu'l-Meani*,, IV/93.

Dördüncüsü; Okçuların yerlerini terkederek birliği bozmaları

Beşincisi; Ganimet peşine düşmeleri

Bütün bunlar birer masiyet ve günahtır.[25] Bunlar daha sonra gelen musibetin hazırlayıcısı olmuştur.[26] Fakat Allah sahabenin uhuddaki hatalarına dikkat çekerek ikaz ettiği aynı yerlerde iki ayrı defa "وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ" "Muhakkak ki Allah onları affetti." (Tevbe, 9/155) "وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ" Muhakkak ki sizi affetti. (Tevbe, 9/152) buyurarak onları affettiğini haber vermektedir. Hem de bu hususta herhangi bir şüpheye yer bırakmaksızın tekid ve kasem ifade eden وَلَقَدْ kelimesi ile bunu bildirmektedir. Ki bu kelime muhakkak ki, hiç şüpheniz olmasın, celalim hakkı için gibi bir mana ifade etmektedir. Dolayısıyla böyle bir ifade şekliyle onlar hakkında akla gelebilecek olumsuzluklara meydan verilmemesi istenmiştir. Diğer taftan Kur'an "Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"(Nisa, 4/87,122) buyurmaktadır. Bu itibarla Kur'ani perspektiften meseleye bakınca onlar hakkında su-i zan etmenin caiz olmadığı görülecektir.[27]

d. Tebük Seferi Münasebeti ile İkaz Edilmeleri

Tebük seferi ileride anlatılacağı üzere çok zor şartlarda geçmişti. Bu sefer boyunca gerek binit, gerekse azık ve su yüzünden

---

[25] Razi, *Mefatih*, IX/84; Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, IV/170.

[26] Burada bir hususa işaret etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ayette sahabenin başlarına gelen olayın sebep ve kaynağının önce kendileri olduğu ve bu şekilde kulların fiillerinin kendi iradelerine dayalı bulunduğu tebliğ olunmakla beraber; bundan insan iradesinin, ilâhî iradenin tersine olarak olaylarda müstakil (bağımsız) olduğunun zannedilmemesi, sebeplerin ve kulların iradesinin tesirinin, Allah'ın kudretine ve iradesinin taallukuna bağlı bulunduğunun iyice anlaşılması için ayetin sonunda "Muhakkak ki Allah her şeye kadirdir" denilerek Allah'ın kudretine vurgu yapılmış, bir sonra ki ayette de"İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen musibet Allah'ın izniyle olmuştu. Bu da müminleri ayırt etmesi, münafıklık yapanlar, meydana çıkması içindi." (Al-i İmran, 3/166) buyurulmuştur. Böylelilke kulların cüzi iradesinin ise bir şartı adi, İlahi iradenin ise temel esas olduğu hakikatı ifade edilmiştir.Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, II/1226.

[27] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, II/99; Elmalılı, *Hak dini*, II/1209; Razi, *Mefatih*, IX/53-54.

çok sıkıntı çekilmişti. İşin doğrusu bu sefer sırasında sahabenin nelere katlandığını, çektiği sıkıntının derecesini Allah bilir. On kişiye ancak bir deve düşüyor ve nöbetleşe biniyorlardı. Yiyecek konusunda o dereceye gelmişlerdi ki, bir hurma tanesini iki kişi paylaşıyordu. Hatta öyle zamanlar olmuştu ki, bir grub insan bir hurmayı aralarında dolaştırıyorlardı. Şöyle ki bir tanesi hurmayı ağzına götürüp birazcık emiyor arkasından üzerine su içiyor ve hurmayı başka bir arkadaşına veriyor o da aynı şeyleri yaparak bir diğer arkadaşına veriyordu. Böylelikle açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı.

Tebuk'e iştirak eden Hz. Ömer'e bu güçlük anı sorulduğunda "O kadar şiddetli bir sıcak vardı ki boyunlarımızın susuzluktan kopacağını sanıyorduk. susuzluktan deveyi boğazlayıp karnındaki suyu içenler vardı." demiştir.[28]

İşte Allah, beşer güç ve iradesini oldukça zorlayan şartlarda gerçekleşen Tebük seferi esnasında sahabeden sadır bir takım hatalara işaret ederek bunların affedildiğini bildirmektedir:

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالأنصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ
مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

"Allah, Peygamberini savaşa katılmayanlara izin verdiğinden ötürü affettiği gibi, içlerinden bir kısmının kalbleri kaymaya yüz tutmuşken, o güçlük anında, Peygamber'e tabi olan Muhacirlerle Ensarı da tevbeye muvaffak buyurdu ve sonra onların bu tevbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı Raufdur, Rahimdir: pek şefkatli ve pek merhametlidir." (Tevbe, 9/117)

Ayette ilk önce Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)** sonra muhacir ve ensar zikredilmektedir. Allah'ın Peygamber'in tevbesini kabul etmesi genelde iki şekilde tefsir edilmiştir:

---

[28] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, VII/75-76; Razi, *Mefatih*, XVI/220; Kurtubi, *el-Cami*, VIII/278-279, Elmalılı, *Hak dini*, IV/2634.

1.Burada esas maksad muhacir ve ensarın tevbesidir. Resulüllah'ın ismi şu ayette Allah'ın adının Resulüne tazim ve teşrif için zikredildiği gibi, sahabenin şanını şerefini yükseltmek[29] veya Resulüllah sebebi ile tevbelerinin kabul edildiğini bildirmek içindir.[30]:"Malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir." (Enfal, 8/41)

2.Allah'ın Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın tevbesini kabul etmesi O'nun ictihada açık bir meselede evla olanı terketmesinden dolayı affetmesidir. Burada "عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ" "Hay Allah seni affedesice! niçin sence doğru söyleyenler iyice belli oluncaya ve yalancılar da meydana çıkıncaya kadar beklemeyip izin isteyen o münafıklara izin verdin?" (Tevbe, 9/43) ayetine işaret edilerek Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in sefere katılmamak için izin isteyen münafıklara izin vermesinden dolayı Allah'ın kendisini affettiği bildirilmektedir.[31]

Ensar ve muhacirinin tevbelerinin kabul edilmesi veya tevbeye muvaffak kılınmaları ise içlerinden bazılarının yaptığı günahlardan dolayı affedilmeleridir. Çünkü Peygamberlerden başka kimsenin ismet sıfatı yoktur.[32]

Allah Teâlâ'nın kulları üzerine tevbe etmesi, onlara tevbe etmeyi nasip etmesi ve tevbelerini kabul eylemesi anlamına gelir. Ayette "مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ" içlerinden bir kısmının kalbleri kaymaya yüz tutmuşken" ifadesi sahabeden bazılarının veya yeni müslüman olupda kalbinde imanın tam oturmadığı kimselerin kalblerinin bu sefer sırasında sıcak, açlık ve susuzluğun dayanılmaz bir hale ulaştığı anda bir çeşit seferden nefret ederek, Resulüllah'dan geri kalmayı düşündüklerini fakat bu durumun ves-

---

[29] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/39; Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, VIII/278.
[30] Razi, *Mefatih*, XVI/220; Tabersi, *Mecmau'l-Beyan*, XI/156.
[31] Razi, *Mefatih*, XVI/219-220; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/39; Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2632.
[32] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/39.

veseden öteye geçmediğini bildirmektedir. Yoksa ayeti onların inandığı değerleri bir kenara bırakarak dinden geri dönmeleri şeklinde tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü ayette geçen "يَزِيغُ" kelimesi meyletmek sapmak manaları ile birlikte şiddetli meşakket ve sıkıntıdan dolayı telef olma manasına da gelmektedir.[33] Dolayısı ile bir aralık bir kısmı böyle bir vesveseye kapılsalar bile Allah'ın lütfu ile bundan kurtulmuş ve Allah Resulü ile birlikte yollarına devam etmişlerdir.[34]

Bununla birlikte Allah sefer boyu katlandıkları meşakketlerden ötürü onların günahlarını affetmiş üstelik çok zor şartlara rağmen Allah Resulü'nün çizgisinden gittiklerini belirterek övmüştür.[35]

"لَقَدْ تَابَ اللّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ"

o güçlük anında, Peygamber'e tabi olan Muhacirlerle Ensarı da tevbeye muvaffak buyurdu"

Merhum Elmalılı'nın bu ayette bahsedilen "Allah'ın peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**e ve sahabeye tevbesi" ile ilgili olarak tercih ettiği şu yaklaşımı da nakletmek istiyoruz: Tevbenin esas manası rücû' (dönmek) demek olduğundan, Allah Teâlâ'nın bir kuluna tevbesi, o kulunu bir hâlden daha yüksek bir hâle getiren ilâhî rücû' demektir. Bu mânâ dilimizdeki ifade şekliyle Allah'ın o kuluna inayet ve rahmetiyle nazar etmesi demektir. Bu ise, günah hâlinden taat hâline döndürmek anlamına bir rücû' olabileceği gibi, bir taat hâlinden daha yüksek bir taat haline rücû' da olabilir ki işte bu âyette Allah'ın peygambere tevbesi böyledir. Çünkü gazanın meydana gelişinden ve onun sıkıntılarına tahammül gösterişinden sonraki hâlini, gaza öncesindeki hâlinden daha mütekamil bir hâle irca' etmiştir. Muhacirin ile Ensar'a tevbesi ise, onların noksan bir hâlden bu gaza dolayısıyla meydana gelen olay-

---

[33] Cevheri, *es-Sıhah*, "ZYG" mad.; İbn Manzur, *Lisan*, "ZYG" mad. Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, VIII/280.

[34] Razi, *Mefatih*, XVI/220-221; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/39-41, Tabersi, *Mecma*, XI/157.

[35] Razi, *Mefatih*, XVI/220-221; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/39-41.

lar sebebiyle din uğrunda fedakârlıkları ve itaatları ile daha olgun hâle gelmiş olmaları ihtimalidir.[36]

Tebük seferi ile ilgili olarak ayette yapılan bu umumi ikazın yanında bu sefere katılmayıp geride kalanların hususi durumlarına da Kur'an dikkat çekmiş, bunların işledikleri hatalara işaret ederek tevbelerinin kabul edildiğini bildirmişdir.

Tebük seferi kısmında da ele alınacağı üzere bazı sahabiler bu sefere katılmamışlardı. Hemen söyleyelim ki bunlar kafir ve münafık oldukları için değil hakkı tasdik ile birlikte tembellik göstermelerinden dolayı bu seferden geri kalmışlardı.[37] Bunları iki grubta ele alabiliriz:

1. Tebük seferine şer'i bir mazereti olmaksızın katılmayan Ebu Lübabe'nin de içinde bulunduğu bir grub sahabi. Bunlar bu gazve sırasında biraz tembellik göstermiş ve herhangi bir şeri mazeretleri olmaksızın seferden geri kalmışlardı.[38] Bunlar Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in Tebuk gazvesinden döndüğünde geride kalanlar hakkında ne düşündüğünü öğrenince hem üzüldüler hem de utandılar. Günahlarını itiraf ettiler. Münafıklar gibi mazeret uydurmaya kalkışmadılar. Huzur ve rahat düşkünlüğü yüzünden başka hiçbir ciddi mazeretleri bulunmadığını, bu sebeple gazaya gitmeyip evlerinde kaldıklarını, sonradan bu yaptıklarının fena bir şey olduğunu anladıklarını söyleyip, kusurlarını olduğu gibi itiraf ettiler ve hesab sorulmaya çağrılmadan kendilerini bir direğe bağlayıp "biz affedilinceye veya affedilmezsek ölünceye kadar hiçbir şey yemeyeceğiz, içmeyeceğiz ve uyumayacağız" diyerek bu halde bekleмeye başladılar. Aradan birkaç gün geçince bunlar uykusuzluk ve açlıktan bayılmışlardı. Nihayet Allah onların tevbelerinin kabul edildiğini bildirdi.

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا

[36] Elmalılı, *Hak dini*, IV/2632.
[37] Razi, *Mefatih*, XVI/178; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/144-145; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/11-113; Mevdudi, *Tefhim*, I/887.
[38] Mevdudi, *Tefhim*, I/886; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2611-2612.

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Diğer bir kısmı ise günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi işlerle kötü işleri birbirine karıştırdılar. Onlar tevbe ederlerse umulur ki Allah da onların tevbelerini kabul buyurur. Çünkü Allah Gafur'dur, Rahimdir; Affı ve merhameti boldur." (Tevbe, 9/102)

Ayetteki "عَسَى" kelimesi kullar için kullanıldığında umulurki, belki gibi manalara gelmekle birlikte Allah'a nisbet edildiğinde kesinlikle icabet edileceği manasını ifade eder. Ayrıca ayetin devamı da onların tevbelerinin kabul edildiğine işaret etmektedir:[39] "Şüphesiz Allah Gafur'dur, Rahimdir; Affı ve merhameti boldur."

Tevbesinin kabul edildiğini öğrenince Ebu Lübabe, Allah Resulü'ne gelerek "Tevbemin içinde evimi, bütün mal ve mülkümü Allah yolunda infak etmek de var. Çünkü evimiz ve rahatımız için bir farzı (cihadı) yerine getiremedik" diyerek hepsini vermek istedi. Fakat Allah Resulü **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** onun malının hepsini değil, üçte birini alıp dağıttı.[40]

2. Yine Tebük seferine katılmayan Ka'b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebi işledikleri bu günahtan dolayı Allah Resulü, tarafından değişik bir şekilde cezalandırılmışlardır. Bunlar gerçek mümindi ve daha önce defalarca iyi niyet ve samimiyetlerini ispatlamış, Hak dini için sayısız fedakarlıklar yapmışlardı. Ka'b b. Malik akabede beyat edenlerdendi. Bedir savaşı hariç bütün gazvelere katılmış ve Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in yanında yer almıştı. Hilal ve Mürare de Bedir gazvesine katılanlardı. İmanlarının sağlamlığına hiç şüphe edilmezdi. Bütün bunlarla birlikte savaşabilen herkesin sefere çıkmaları emredildiği gibi nazik bir ortamda tembellik gösterdikleri için sorguya çekil-

[39] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/113-114; Beyhaki, *Delail*, V/272; Razi, *Mefatih*, XVI/180. Bu Mutezile'in anladığı manada bir vucubiyet değil, çok mağfiret ve rahmet sahibi olan Allah'ın günahkarı affederek lütufta bulunması manasınadır. Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/113-114.

[40] *Müsned*, III/452; Abdurrezak, *Musannef*, V/406; Buhari, *Tarih-i Kebir*, II/385; Hakim, *Müstedrek*, III/333.

diler ve sert bir tepki ile karşılandılar.[41] Ka'b b. Malik olayı detayları ile birlikte şu şekilde anlatmaktadır:

"Ben Tebük gazvesi hariç Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın çıkdığı gazvelerden hiçbirine katılmamazlık etmemiştim. Gerçi Bedir gazvesine iştirak edemedim. Fakat Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** bu gazveye katılmayanlardan hiç kimseyi kınamadı. Çünkü o seferde Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ve müslümanlar savaşı değil, Kureyş'in kervanını ele geçirmeyi düşünüyorlardı. Ne var ki Cenab-ı Hakk bunlarla düşmanı beklenmedik anda karşı karşıya getirdi. Ben Akabe gecesinde İslâm'la müşerref olup ilk andlaşmayı yaptığımız esnada Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'la beraberdim, her ne kadar halk Bedir gazasını Akabe beyatından daha çok ansa da ben Akabe'de hazır bulunmayı Bedir'de bulunmaya değişmem.

Benim Tebük seferinden geri kalışımla ilgili vakaya gelince, gerçekten ben hiçbir zaman, o sıradaki kadar güçlü ve zengin değildim. Allah'a kasemle söylüyorum, daha önce hiçbir zaman iki devem olmamıştı. Ama o gazve sırasında iki tane devem vardı. Bir de genelde Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** gazaya gitmek istediğinde tevriyeli ifadeler kullanarak asıl hedefi belli etmezdi. Fakat bu gazvede öyle yapmayarak maksadını gizlemedi. Çünkü Tebük seferi çok sıcak bir mevsimde oluyordu. Uzak bir seferi ve tehlikeleri göze almış, büyük bir düşmanı hedef edinmişti. Müslümanlar gazve/savaş hazırlıklarını tam yapsınlar diye durumu bütün ciddiyetiyle açıklamış, gidecekleri istikameti gizlemeksizin bildirmişti.

Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'la sefere katılacak müslümanlar pek çoktu. Askerlerin künyelerini kayıt defteri almıyordu. Kayıt defterinden maksat künyelerin yazıldığı divandı.

Pek az kimse gözden kaybolmayı arzu ediyordu. Bunlar da vahiy gelmedikçe, gizlendiklerinin, Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** tarafından bilinilemiyeceğini zanneden kimselerdi. Bu gazve, tam

---

[41] Bkz. Razi, *Mefatih*, XVI/196; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/16-17; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2615.

meyvelerin erdiği, gölgelerin iyice tatlılaştığı bir zamana rastlamıştı. Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ve müslümanlar yol hazırlığı yaptılar. Ben de onlarla yol hazırlığı yapmak üzere sabahleyin evden çıkar dolaşır hiçbir şey yapmadan geri dönerdim. Kendi kendime: "Hazırlanmaya kuvvetim ve vaktim müsait dilersem hazırlığı çabucak yapabilirim" diyerek teselli olur, avunurdum. Bu hal böylece devam etti. Öyle ki, başkaları ciddi ciddi hazırlığını tamamlamıştı. Derken Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** ve Müslümanlar yola çıktılar. Yine hazırlık için gittim geldim ama bir şey yapmaya bir türlü elim varmıyordu. Bu hal de sürdü gitti. Askerler sür'atle yol aldılar. Ben hâlâ hiçbir hazırlık yapmamıştım. Adam sende ben de hazırlanır onlara yetişirim, diyordum. Ama yine de hazırlanamadım gazve elimden kaçtı. Yine de yola çıkıp onlara kavuşmayı düşündüm. Keşke bunu yapsaydım. Bana bu da nasib olmadı.

Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)** Medine'den ayrıldıktan sonra halkın arasına çıkınca gördüğüm bir husus beni üzmeye başladı: Çarşı-pazarda benim gibi kalanlar meyanında gördüklerim ya münafıklık damgasını yemiş olanlardı veya zayıflıkları sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın mazur addettiği kimselerdi. Öte yandan Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)** da beni Tebük'e varıncaya kadar hiç anmamış. Orada kalabalığın arasında otururken: "Ka'b b. Mâlik ne yaptı, (ondan ne haber var?)" diye sormuş. Benû Selime'den birisi: "Ey Allah'ın Resûlü, onu, yakışıklı iki elbisesi ve çalımla iki tarafına bakması (Medine'de) hapsetti" demiş. Muaz da ona şu cevabı vermiş: "Ne kötü konuşuyorsun. Ey Allah'ın Resulü Allah'a kasem olsun onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz" demiş. Bunun üzerine Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** sükût buyurmuşlar. "Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın Tebük'ten ayrılıp yola çıktığı haberi bana ulaşınca keder ve üzüntüm tekrar arttı. Bir yalan hazırlamaya başladım. "Yarın, Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın öfkesinden, ne söyleyerek kurtulabilirim?" diyordum. Bu hususta ailemde aklı başında herkesin fikrine müracaat ediyordum. Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın gelmesi yaklaştı dendiği zaman benden yanlış düşünceler zâil oldu. İyice anladım ki,

hiçbir yalan asla beni kurtaramaz. Doğruyu söylemeye karar verdim. Derken Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** bir sabah Medine'ye geldiler. O, bir seferden dönünce ilk iş olarak mescide uğrar, iki rek'at namaz kılar, ondan sonra halka görünürdü. Bu gelişinde de namazını kılıp halkı kabul etmeye başlayınca sefere katılmayıp geride kalanlar gelip özür dilemeye, özürleri hususunda inandırıcı olmak için yeminler etmeye başladılar. Bunlar seksen küsur kişi idi. Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)** onların özürlerini kabul ediyor, onlardan beyat alıyor, onlara istiğfarda bulunuyor, içyüzlerini Allah'a havale ediyordu. Ben de geldim. Selam verdim. Selâmımı işitince öfkeli öfkeli tebessüm etti ve "Gel" dedi. Yaklaştım ve önüne oturdum. "Niye geride kaldın, sen (Akabe'de) beyat edip itaatı sırtına almış değil miydin?" dedi. Ben şu cevabı verdim:

"Evet ey Allah'ın Resulü! Ben senin değil de dünya ehlinden bir başkasının huzurunda oturmuş olsaydım, inandırıcı bir özür söyleyip, mutlaka öfkesini gidererek yanından ayrılırdım. Çünkü, Allah bana maksadımı rahat ve etkili bir şekilde ifade edebilme kabiliyeti vermiştir. Ancak, Allah'a kasem olsun kesinlikle inanıyorum ki, bugün sizi, benden razı kılacak bir yalan söylesem çok geçmeden Allah yalanımı bildirerek sizi bana öfkelendirecektir. Size doğruyu söylesem bana kızacaksınız. Ama ben doğruyu söyleyerek kusurlarımın Allah tarafından affedilmesini ümid ederim. Gerçeği söylüyorum, kasem olsun hiç bir özrüm yoktu. Vallahi başka hiç bir vakit, sizden geri kaldığım zamanki kadar güçlü ve zengin değildim." Benim bu itirafım üzerine Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**: "İşte bu doğru konuştu" dedi ve bana da: "Kalk, Allah senin hakkında hükmedinceye kadar bekle!" buyurdu. Ben de kalktım. Benû Selime'den bir kısım insanlar da koşarak beni tâkip ettiler ve bana: "Allah'a kasem olsun bundan önce herhangi bir günah işlediğini bilmiyoruz. Savaştan geri kalan diğerlerinin yaptığı gibi özür beyan etmekten aciz kalmasaydın Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'ın senin için yapacağı istiğfar bu günâhını affettirmeye yeterdi" dediler. Bana o kadar serzenişte bulundular ki eski fikrimden dönüp kendimi yalanlamak istedim.

Sonra: "Benim vaziyetime düşen başka biri var mı?" diye sordum. "Evet iki kişi daha tıpkı senin gibi itirafta bulundular. Onlara da sana söylenen söylendi" dediler.-"Mürâre b. Rebî el-Amiri ile Hilâl b. Ümeyye el-Vâkıfî (radıyallahu anhümâ)" adlı bana Bedir gazvesinde bulunmuş, nümüne-i imtisal çok salih iki kişiyi zikrettiler. Bunların ismini duyunca, geri gidip özür beyan etme fikrinden vazgeçtim. Derken Resûlullah (Aleyhissalâtu vesselâm), Müslümanlara gazveye katılmayanlardan sadece üçümüzle konuşmayı yasakladı. Bunun üzerine halk bizden çekindi ve yüz çevirdi. Öyle ki yeryüzü bana yabancılaştı. Dünya, önceden bilip tanıdığım dünya olmaktan çıktı. Bu minval üzere elli gece geçirdik. Diğer iki arkadaşım, halktan uzaklaşıp evlerinde oturup ağlayarak vakit geçirdiler. Onlardan daha genç, daha güçlü olan ben dışarı çıkıyor, namazlara katılıyor, çarşı pazar dolaşıyordum. Ama kimse benimle konuşmuyordu. Bazen namazdan sonra, ashabıyla oturmakta olan Resûlullah (Aleyhissalâtu vesselâm)'a uğrayıp selam veriyordum. İçimden, "Acaba, benim selamımı alarak dudaklarını kıpırdatır mı?" diye kendi kendime sorardım. Sonra yakınına durup namaz kılar, göz ucuyla da ona bakardım. Namaza durunca bana baktığını da görürdüm. Ama ben ona yönelecek olsam derhal benden yüzünü çevirirdi. Nihayet insanların uyguladığı boykot çekilmez hale gelince bir gün dayanamayıp gittim. Ebû Katâde'nin bahçe duvarını aştım. O amcamın oğlu idi ve herkesten çok severdim. Yanına varınca selâm verdim. Hayret! Vallahi selâmımı almadı. Kendisine: Ey Ebu Katâde Allah aşkına söyle. Allah ve Resulü'nü sevdiğimi bilmiyor musun? dedim. Sustu, cevap vermedi. Tekrar Allah aşkına diye yemin verdim, yine konuşmadı. Üçüncü sefer Allah adına yemin verdim. Bu defa: "Allah ve Resulü daha iyi bilir!" dedi. Bunun üzerine gözlerimden yaş boşandı. Geri döndüm, duvarı aştım."

Yine bu arada bir gün Medine çarşısında yürürken Medine'ye buğday satmaya gelmiş, Şam ahalisinden Nabâti bir çiftçi: "Ka'b b. Mâlik'i bana kim gösterecek?" diyordu. Halk beni ona gösterdi. Adam bana yaklaştı. Gassan Kralı'ndan bir mektup verdi. Ben okuma-yazma bilirdim, hemen okudum. Mektupta şöyle di-

yordu: "Bana gelen habere göre arkadaşın sana sıkıntı veriyormuş. Allah seni hakâret görmek, sıkıntı çekmek için yaratmadı. Bize gel, sana şanına layık bir şekilde hürmet ve ihsanda bulunuruz." mektubu okur okumaz: "Bu da bir başka belâ" dedim. Tandıra götürüp atarak yaktım. Nihayet bu boğucu elli günden kırkı geçmiş, (hakkımızda) vahiy de gecikmişti. Aniden Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'ın elçisi geldi. Bana: "Resûlullah, hanımını terketmeni emrediyor" dedi. ben: "Boşayacak mıyım, yoksa başka şekilde bir terk mi?" diye sordum. "Hayır, boşamıyacaksın, ondan uzak duracak asla yaklaşmayacaksın!" dedi. Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)** aynı haberi diğer iki arkadaşıma da göndermişti. Hanımıma: "Ailene dön, onların yanında kal, Allah bu meselede bir hüküm bildirinceye kadar da orada bekle" dedim. Hilâl b. Ümeyye'nin hanımı Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'a müracaat ederek: "Ey Allah'ın Resulü, Hilâl b. Ümeyye kendini kaybetmiş bir ihtiyardır, hizmetçisi de yoktur. Ona hizmetini yapıversem bir mahzuru var mı?" diye izin istemiş. Ve: "Hayır, hizmet edebilirsin, ancak sakın yakınlaşmada bulunma" cevabını almış. Kadın da: "Hayır ya Resûlullah! Vallahi, zaten onda kımıldayacak mecal kalmadı. Vallahi cezalandığı günden şu ana kadar hiç ara vermeden habire ağlıyor" dedi. Ailemden bazısı bana: "Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'a gidip hanımın, hizmetlerini yapıvermesi için izin istesen iyi olur. Nitekim o, Hilâl'in hanımına hizmet etmesi için müsaade etti" diye tavsiyede bulundu. "Hayır, dedim, böyle bir talepte bulunmayacağım. Bana ne diyeceğini nasıl bilebilirim, ben genç bir kimseyim." Böylece sıkıntısı daha da artan on gece daha geçirdim. Konuşmaktan yasaklandığımızın üzerinden tam elli gece geçti. Ellinci gecenin sabah namazını evlerimizden birinin damında kılmıştım. Ben Allahu Teâla'nın hakkımızda belirttiği o dehşetli hâl içinde oturmuş duruyordum. Ruhum sıkılmış, bütün genişliğine rağmen dünya bana dar geliyordu. Sanki bir cendere içerisindeydim. Bir ses işittim. Bu, Sel dağı üzerine çıkmış yüksek sesle bağıran birinin sesiydi. Dikkat kesildim: Bana sesleniyor ve: "Ey Kâ'b b. Mâlik müjde!" diyordu. Hemen secdeye kapandım. Hakkımızda bir kurtuluşun geldiğini anlamıştım. Me-

ğer Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, Cenab-ı Hakk'ın bizi affettiğine dair müjdeli haberi o gün sabah namazında halka duyurmuş, halk da bize müjdelemek üzere koşuşmuş, bazıları da diğer iki arkadaşıma gitmiş. Bir zat (Zübeyr b. Avvam) bana doğru at koşturmuştu, Eslemli biri de yaya olarak seğirtip dağa çıkmış... Tabii ki ses, attan daha hızlı yol aldı. Müjdeci sesini duyduğum kimse bir müddet sonra bizzat yanıma gelince, derhal iki parça elbisemi çıkarıp müjdelik olarak kendisine giydirdim. Yemin olsun o gün için başka bir şeyim yoktu. Emanet iki giyecek te'min ettim, onları giyip, Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ı görmek arzusuyla dışarı fırladım. Yolda halk grup grup beni karşılıyor. Cenab-ı Hakk'ın affı sebebiyle tebrik ediyordu. Bu hal üzere Mescid'e geldim. Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)** etrafını saran ashabının ortasında oturuyordu. Beni görünce Talha b. Ubeydillah[42] **(radıyallahu anh)** kalktı, bana doğru koşup musafaha yaptı ve beni tebrik etti. Yemin olsun, onun dışında muhacirlerden başka kalkan olmadı.

Varıp Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'a selam verdim memnuniyetten ışıl ışıl, mütebessim bir yüzle: "Müjdeler olsun! Annenden doğalıdan beri yaşadığın en hayırlı gününü tebrik ederim" dedi. Ben hemen sordum: "Ey Allah'ın Resûlü, bu sizin bağışladığınız bir lütuf mu, Cenâb-ı Hak'tan gelen bir lütuf mu?" "Hayır, Allah'tan gelen bir lütuf!" dedi. Ka'b, ilaveten dedi ki: "Resûlullah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'ın mübarek yüzleri, sevinşli anlarında, bir ay parçası gibi parlardı. Biz, bunu derhal anlardık. Ben önüne oturunca: "Ey Allah'ın Resulü! Mazhar olduğum bu af sebebiyle ne var ne yok bütün malımı Allah ve Resulü'ne bağışlıyorum" dedim. "Hayır, dedi. Hepsi olmaz, bir kısmını kendine ayır, bu senin için daha hayırlı."

---

[42] Talha b. Ubeydullah cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Resulüllah (s.a.s.) muhacirlerle ensar arasında kardeşlik kurduğu zaman Talha ile Ka'b'ı kardeş yapmıştı. İşte Ka'b'ı muhacirlerden yalnız Talha'nın istikbal edip tebrik etmesi o kardeşliğin yüksek tecellilerinden birisidir. Gösterdiği kahramanlıklardan dolayı kendisine Allah Resulü tarafından "Talhatü'l-Hayr", "Talhatü'l-Cud" gibi yüce unvanlar bahşolunan bir zatın müsafaha ve tebriki, Ka'b'ın dediği gibi, unutulmayacak bir şeref tablosudur. Kamil Miras, *Tecrid*, X/442-443.

"Ey Allah'ın Resulü, biliyorum ki, Allah beni sıdkımdan, doğru sözlülüğümden dolayı kurtardı. Benim tevbemden biri de artık, yaşadığım müddetçe hep doğru söylemek olacaktır." Allah'a yemin olsun, Resûlullah **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'a bunu söylediğim günden beri, doğru söz hususunda, Allah'ın bana lutfettiği ihsandan daha güzeline mazhar olan birisini bilmiyorum. Yine Allah'a kasem ederek söylüyorum, Resûlullah'a söz verdiğim günden beri bir kerecik olsun yalan söylemeyi düşünmedim. Geri kalan ömrümde de Allah'ın beni yalandan korumasını diliyorum." Ka'b b. Malik devam ederek haklarında şu ayetin nazil olduğunu söyledi: [43] "Allah savaştan geri kalan ve haklarındaki hüküm ertelenen o üç kişinin de tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıktı. Nihayet Allah'ın hışmından, yine Allah'ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah Tevvab'dır, Rahim'dir: Tevbe edenleri çok kabul eder, tevbe edenleri sever ve pek merhametlidir." (Tevbe 9/118)

Netice itibariyle sahabi de bir insandır. Peygamberlerin dışında kimsenin ismet sıfatı yoktur.. Onların da ayaklarının sürçtüğü hata yaptıkları anlar olmuştur. Yukarıda misallerle ele alındığı üzere Allah yüce kitabında onların bu durumlarına işaret etmiş ve hatalarını affettiğini hiçbir şüpheye meydan bırakmayacak şekilde net bir ifade ile bildirmiştir. Bizim de sahabeyi değerlendirirken Kur'an'ın bize verdiği bu ilahi perpesktiften değerlendirmemiz gerekir.

---

[43] Razi, *Mefatih*, XVI/223-225; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/165-175; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/17; Mevdudi, *Tefhim*, I/904-905 Buhari, *Vesâya* 16, *Cihad* 103, *Menakıb* 23, *Menakıbu'l-Ensâr* 43, Meğazi 3, 78, Tefsiru Berâe, 17, 18, 19, İsti'zân 21, Eymân 24, Ahkâm 53; Müslim, *Tevbe* 53; Ebu Davud.

B. ÖVGÜ NİTELİKLİ ANLATIMLAR

Sahabe, Kur'an'ın semavî disiplinleriyle yoğrulup şekillenmiş aşkın bir topluluktur. Onlar, ruhta ve mânâda Kur'ân'laşmış insanlardır. Allah, önünden ve arkasından batılın bir yol bulup içine giremediği yüce kitabı Kur'an-ı Kerîm'de onların, çok yüce imani ve ahlaki değerlere sahip olduklarına vurgu yaparak övmüştür. Şimdi Kur'an'da sahabenin ilahî övgüye mazhar olan özellikleri üzerinde durmak istiyoruz.

1.Hakiki Mümin Olmaları

İman, en yüce değerdir. Diğer ahlaki değerler, faziletler imanla irtibatı ölçüsünde Allah nezdinde bir kıymet ifade eder. Aslında her hakiki faziletin kaynağı da imandır. Hatta gerçek fazilet ve değerler iman eksenli olanlardır, iman kaynaklı olmayan güzellikler, faziletler izafidir, denilebilir.

İman tarifler çerçevesinde veya bilim ve mârifet nazariyesi açısından; "emn ü eman" kökünden türetilmiş, inanmak, güven vadetmek, başkalarının emniyetini temin etmek.. ya da emin, güvenilir ve sağlam olmak mânâlarına gelmektedir. Allah'a inanmak, O'nu tasdik etmek ve doğrulamak, vicdanî itiraf ve kalbî iz'anda bulunmak da, dil geleneği açısından bu mübarek kelimeye yüklenen mânâlardandır.

Böyle bir tasdik ve inanış; muhataba aksine hareket etmeyeceği hususunda emniyet ve güven vermiş olmaktadır. İslamiyeti tasdik de insanın nefsini cezadan emniyete alması manasına gelir. Hususi manada ise Hz. Muhammed'in getirdiği dine inanmak demektir. Allah'ı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ikrar ederek Resulüllah'ın getirdiği bu dine giren herkes "iman" ile vasıflanır.

Kur'an bir çok yerde sahabenin imanına şahitlik ederek, onlara iman vasfıyla hitap etmektedir.[44] Özellikle üzerinde durmaya

[44] Bkz. Ahzab, 33/9, 41, 49, 53, 56, 69, 70; Fetih, 48/29; Hucurat, 49/ 1, 2, 6, 11; Cum'a, 62/9; Tahrim, 66/8. Halil el-Eminî, *es-Sahabe ve Mekanetuhum fi'l-İslâm*, 58.

çalışacağımız şu ayette; Allah Muhacir ve Ensarı dolayısıyla da sahabeyi yürekten kendisine iman etmiş, hakikî müminler olarak vasıflandırmaktadır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

"İman edip, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onlara kucak açıp yardım eden Ensar var ya, işte gerçek müminler bunlardır. Bunlara bir mağfiret ve pek değerli bir nasib vardır." (Enfal, 8/74)

Ayette, iman edip inandığı değerleri yaşama ve yaşatma istikametinde hicret eden, cihad eden Muhacirlerle, onlara sinelerini açıp herşeyleriyle destekleyen Ensar övülerek أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا "İşte gerçek müminler bunlardır." ifadesiyle hakiki mümin olarak nitelendirilmişlerdir. Ayetin ifade ettiği manayı daha iyi anlayabilmek için ilk önce ayette kullanılan kelimelerin sonra da cümle yapısının ifade ettiği mana üzerinde durmak istiyoruz:

Mü'min; inanılması gereken hususların yani Hz. Muhammed'in getirdiği inanç manzumesinin tam bir tasdikçisi ve temsilcisi demektir. Mü'min aynı zamanda etrafa itimad ve güven vaad eden emniyet insanı demekdir.

Ayetteki "hak" kelimesi "batıl"ın karşılığı olan hak manasına isim değil, masdardır. Cümle içerisinde hal mevkiinde olduğundan, imana ait değerleri gerçekleştiren, tahakkuk ettiren, hayata taşıyıp olması gerektiği şekilde yaşayanlar şeklinde tefsir edilmiştir.[45]

Arapça az kelime ile çok manalar ifade edebilen zengin bir yapıya sahiptir. En son ve en mükemmel ilahî mesajın bu dil ile gönderilmesinin hikmetlerinden biri de herhalde dilin sahip olduğu bu çok zengin ifade gücü olsa gerektir. Arapça'nın bu derin ifade gücünün özelliklerini bir sistem dahilinde ele alan "belağat"

---

[45] İbn Aşur, *Tahrir*, X/88; Zemahşeri, *Keşşaf*, II/170; Razî, *Mefatih*, XV/213; Bikai, *Nazmü'd-Dürer*, VIII/348; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV/39; Zuhayli, *Münir*, X/86-87.

adı verilen bir ilim dalı da vardır. Zaten Arapça'ın bahsi geçen bu ilmî disiplini bilinmeden dilin sırlarını anlamak mümkün değildir. Kur'an bilindiği üzere Arapçadır. Kur'an'ın belağatı da mu'cizdir. Ezelden ebede bir bakış açısıyla bütün insanlığa hitap eden ve değişik mana düzeyleri olan Kur'an'a, bu perspektiften bakılmadıkça bakanın sığlıktan kurtulamayacağı izahtan varestedir.

Cümlelerin, cümle içindeki kelimelerin belağat ilmine göre ifade ettiği manalar vardır. Cümle iki çeşittir: İsim cümlesi, fiil cümlesi. Biz burada konumuzla alakası bakımından isim cümlesinin hususiyetleri üzerinde biraz durmak istiyoruz.

İsim cümlesi mübteda ve haber denilen iki bölümden oluşur. Genelde mübtedada asıl olan marifelik, haberde ise nekireliktir. Haberin marife olarak geldiği zamanlar da olur. Bu durumda böyle bir cümle kuvvetli bir mana ifade eder. Mesela علي هو الجواد denildiğinde bu cümledeki haber durumundaki "الجواد", marife olduğundan aradaki "هو" zamiri ise fasl için getirilmiştir. Mübteda ile haber her ikisi de marife olduğunda araya "zamir-i fasl" denilen böyle bir zamir getirilir ki bu da haber ile bildirilen vasfın mübtedaya kasrını (tahsis edildiğini) ifade eder. Misalde Ali'nin cömertliği bildirilmektedir. Haber normalde nekire gelirken marife gelmesi "Ali cömertlikte kemal noktasına ulaşmıştır."şeklinde bir mana ifade eder. Bir de araya zamir-i fasl getirildiğinde cümle çok daha kuvvetli bir anlam ifade ederek sanki "Cömertlik Ali'den başkasında bulunmaz." gibi bir manayı çağrıştırır. Çünkü bu sözü söyleyen Ali'den başkasında kamil manada bu vasfın bulunmadığı kanaatindedir.[46]

Arapçanın ifade ettiği bu incelik ve zenginlik açısından muhacir ve ensarın hakiki mü'min olduklarını ifade eden bu âyete bakıldığında şunlar görülecektir: "أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا" Bu bir isim

---

[46] el-Cürcanî Abdu'l-Kâhir, *Delailü'l-İ'caz*, s. 187 konu ile ilgili olarak bkz. el-Haşimî Ahmed, *Cevahiru'l-Belağa*, s. 180; Ali Cazim, Mustafa Emîn, *el-Belağatu'l-Vadıha*, s. 216.

cümlesidir, haber elif lam ile marife olarak getirilmiştir. Haber ile bildirilen özellik mübtedaya "kasr" edilmiştir. Ayrıca mübteda ile haber arasına "هُمْ" zamir-i faslı getirilmiş, bütün bu tekidlere ilaveten bir de "حَقًّا" getirilerek müminlik vasfının bu bahsi geçen insanlarda yani muhacir ve ensarda tam kamil manada olduğu vurgulanmıştır. Sahabenin hayatına bakıldığında ayette bildirilen bu yüce vasfın tezahur ettiği hemen görülecektir. Zira onlar, Hz. Muhammed'in kendilerine tebliğ ettiği inanılması gereken bütün mükellefiyetleri bizzat yaşayarak hayatlarıyla ortaya koymuş, dünya adına sevdiklerini inandıkları değerler uğruna terkederek bir kısmı hicret edip muhacir olmuş, bir kısmı da kendilerine hicret edip gelen Allah dostlarına sahip çıkarak onları barındırmışlardır. Üstelik bunu da kendilerine meydan okuyan koskoca bir dünyayı karşılarına alarak yapmışlardır.[47]

Her ne kadar ilgili ayetteki kasr (tahsis), hicret farz iken hicret etmeyenlere göre hicret edenlerin durumunu ifade etse de sonraki ayette, وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ "Bunlardan sonra iman edip hicret edenler, sizinle beraber cihad edenler var ya, işte onlar da sizdendir." (Enfal, 8/75) buyurularak sonradan hicret edenlerin de, diğerleri ile aynı derecede olmasalar bile aynı özelliklere sahip oldukları ve vaad edilen mükafata nail olacakları bildirilmektedir. Çünkü hükümler vasıflara göre verilir. Derece farklılığı ile beraber bunlar da aynı vasıflara haiz olduklarından dolayı bunlar için de aynı hüküm geçerlidir.[48]

Netice itibariyle, ayette bildirilen vasıflara sahip olan her müslümanın "hakiki mümin olma" şerefinin çerçevesine dahil olma-

---

[47] Bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, II/170; Razî, *Mefatih*, XV/213; Bikai, *Nazmü'd-Dürer*, VIII/348; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV/39; İbn Aşur, *Tahrir*, X/88; Zuhayli, *Münir*, X/86-87.

[48] Bkz. Razî, *Mefatih*, XV/213; Bikai, *Nazmü'd-Dürer*, VIII/348; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV/39; Mehmet Vehbî, *Hülasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, V/1946; İbn Aşur, *Tahrir*, X/88; Zuhayli, *Münir*, X/86-87.

sıyla birlikte Muhacir ve Ensar'ın, dolayısıyla sahabenin bu hususta zirveyi tuttuğu bizzat Kur'an tarafından vurgulanmaktadır.

Sahabenin sarsılmayan imanına birkaç misal vermek istiyoruz:

Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** mirâç dönüşü yaptığı yolculuğu anlatınca, Mekke müşrikleri koşarak Ebu Bekir'in yanına geldiler:

-Duydun mu, dediler arkadaşın neler söylüyor?

Sordu:

-Ne söyledi?

-Mescid-i Aksâ'ya gittiğini ve göğe çıktığını söylüyor.

-Bunu O mu söylüyor?

-Evet, bizzat kendinden duyduk.

-O zaman doğrudur. Hem bunlar da bir şey mi? Ben O'nun sabah akşam bizzat Cenâb-ı Hakk (c.c)'la konuştuğuna inanıyorum. Diyerek cevap verdi.

Mekke'de müslüman olmak işkence, tecrid, mahrumiyet, sosyal boykot demekti. İşte böyle bir ortamda iman edenler değişik zulümlere maruz kalıyorlardı. Bilal Habeşi müslüman olduğunda demir zırhlar giydirilerek kavurucu sıcağın altında Mekke sokaklarında dolaştırılarak dininden dönmesi için dayanılmaz işkenceler yapıldığında o hep "ehad ehad" diyerek Allah'ın birliğini haykırmıştır.[49]

Biz sadece bir iki örnek zikrettik sahabenin imanının ne kadar kuvvetli olduğunu gösteren birçok misal vardır. Onların hayatını anlatan eserlere[50] bakıldığında Kur'an ın sahabeyi "hakiki mümin" olarak vasıflandırmasının en canlı ve pratik şahidleri görülecektir.

2. Allah Rızasına kilitlenmeleri

Bir müminin hayatı boyu ulaşmak istediği en büyük hedef Allah'ın rızasını yakalamak olmalıdır. Çünkü Kur'an'ın bir mümine

---

[49] İbn Mace, *Fazailü Ashab*, 11; İbn Hibban, *Sahih*, XV/558; Hakim, *Müstedrek*, III/320

[50] İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, İbn Hacer, *İsabe*, Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe.*

gösterdiği en büyük hedef Allah'ın rızasını kazanmaktır.[51] Kur'an'a inanan bir müminin hayatı boyu yakalamaya çalışacağı "Allah'ın rıza/hoşnutluğu"na sahabe daha hayatta iken mazhar olmuştur. Zira Kur'an sahabenin Allah rızasına kilitlendiğini değişik ayetlerde bildirmektedir.

"يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا" "Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar."

İbtiğa; bir şeyi hedef ve gaye haline getirerek onu yakın takibe almak demektir.[52] Buradan hareketle ayette bildirildiği üzere sahabenin gayesi, hedefi Allah'ın lütuf ve rızasını yakalayabilmekti. Perspektiflerinde O'nun rızası ve hoşnutluğuna nail olmak vardı. Ayrıca burada ayette onların ruhlarının derinliği, iç dünyalarının enginliği gözler önüne serilmektedir.[53] Yaptıklarını ihlasla, Allah rızası için yaparlar. Rükularında ve secdelerinde, kafirlere karşı sertliklerinde ve birbirlerine çok merhametli ve nezaketli davranmalarında hep Allah'ın rıza ve lütfunu ararlar. Her zaman istedikleri ve arzu ettikleri, zihinlerini meşgul eden değişmeyen şey Allah'ın lütuf ve rızasıdır. Onun ötesinde bekledikleri ve meşgul oldukları bir şey yoktur.[54] İbadetlerinde riya yoktur.[55]

Sahabenin Allah rızasına kilitlendiği başka ayetlerde de ifade edilmiştir.

وَلاَ تَطْرُدْ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

"Sabah-akşam, Rabblerinin rızasını isteyerek O'na yalvaranları kovma!" (En'am 6/52)

Burada sahabenin sabah-akşam -ki bu her zaman demektir- sırf Allah'ın cemalini, rızasını isteyerek dua ve ibadet ettiği vurgulanmaktadır.[56]

---

[51] Tevbe, 9/72.
[52] İbn Manzur, *Lisan*, "BĞY" md.
[53] Kutup, *Zilal*, VI/3332.
[54] Kutup, *Zilal*, VI/3332; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XVI/110; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/343; Kasimi, *Mehasinü't-Te'vil*, XV/5432; *Elmalılı, Hak dini*, VI/4440.
[55] Razi, *Mefatih*, XXVIII/107.
[56] Bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, II/21-22; Zuhayli, *Münir*, VII/212; Kasimi, *Mehasin*, XI/4053; Elmalılı, *Hak dini*, III/1940. Bu ayetin inişi ile ilgili olarak tefsirlerde şöyle bir rivayet

Yine benzeri bir ayette sahabenin rızayı ilahi hedefli yaşadığı şu şekilde vurgulanarak övülmüşlerdir;

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ

تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

---

yer almaktadır. Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grub bir gün Allah Resulü'in yanına gelmişlerdi. Bunlar müslümanlığı kabule pek yanaşmıyorlardı. Resulüllah'ın yanında da Suheyb, Bilâl, Ammâr, Selmân gibi fakir müslümanlar vardı. Bu sahabileri kasdederek "Ey Muhammed, sen kavmini bıraktın da bunlara mı razı oldun? Biz bunların arkasından mı gideceğiz? Bunları yanından kovarsan biz senin meclisine gelir konuşuruz, belki de Sana uyarız" dediler. Bunun üzerine Resulullah "Ben müminleri kovmam"(Şuarâ, 26/114) demiştir. Ve rivayetin devamında bazı yazar ve vakanüvistlerin Allah Resulü (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM)in bu mevzuda müşriklere biraz temayül eder gibi göründügüne dair bazı ifadeler (Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IV/158-159; Kurtubi, *el-Cami*, IV/432; Vahidi, *Esbab-ı Nuzul*, s.219-221; Suyuti, *Lübabü'n-Nükul*, s.100-101.)varsa da bunun doğru olması mümkün değildir.
Peygamberimiz (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM), sema buudlu mektebinin kapılarını fark gözetmeksizin toplumun her kesimine ardına kadar açmıştı. Bu mektebe Bilal-i Habeşi, Selman-ı Farisi ve o gün bir demirci çırağı olan Habbab (r.anhüm) devam etmekteydi. Efendimiz (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM), Bilal'leri, Selman'ları ve Habbab'ları hemen her zaman toplumun en saygıdeğer insanlarıyla eşdeğerde tutmuş ve onları yanından hiç ayırmamıştır. Hatta bir kısım zengin ve soylu müşrikler, ihtimal Müslüman olma yoluna girince, "Sen bunları yanından ayır. Biz geldiğimiz zaman Seninle hususi görüşelim." şeklindeki tekliflerine Nebiler Serveri (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM) hiç mi hiç itibar etmemiştir. Zira Efendimiz (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM) لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih, 48/2) hakikati ile serfirazdır. Yani Allah, O'nun geçmişini bağışladığı gibi geleceğe ait yapacağı şeylere karşı da günah yollarını kapamıştır. Allah Rasulü (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM), Ebu Cehil ve Ebu Leheb gibi küfürde topluma öncülük yapan kimselerin inanmalarını ve Müslümanlığa omuz vermelerini çok arzu etmiştir; ama bunlar, bütün istidatlarını köreltiklerinden inanamamışlardır. Zahiri esbap açısından Ebu Cehil veya Ebu Leheb'in inanması halinde bütün bir Mekke, Urve ibn Mesud'un iman etmesi halinde de bütün bir Taif halkının Müslüman olması muhtemeldi. O, bu mülahaza ile onların iman etmeleri için farklı şeyler düşünebilirdi. Ama kanaatimizce- Allahu Teala, O'na (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM) asla böyle bir şeyi düşünme fırsatını vermemişti. "Sabah akşam Seninle beraber Allah'ın hoşnutluğundan başka bir şeyi düşünmeyenleri, sakın yanından kovma!"(En'am, 6/52) ayeti böyle bir fırsatın verilmeyişinin en güçlü referansıdır. Bu durum, bütün peygamberler için bahis mevzuu olsa gerek. Mesela inkarcıların, "Hem sonra Senin peşinden gidenler toplumumuzun en düşük kimseleri"(Hud, 11/27) demelerine karşı Hz. Nuh'un tutum ve davranışlarıyla alakalı kararlılığını: "Ben, o iman edenleri kovacak da değilim. Elbette onlar Rabb'lerine kavuşacaklar; ama ben sizin cehalet içinde yuvarlanan bir toplum olduğunuzu görüyorum."(Hud, 11/29) sözleriyle göstermiştir. Netice itibariyle Peygamber (SALLALAHU ALEYHİ VE SELLEM)'den bir tard vuku bulmamıştır. Bkz.Alusi, *Ruh'ul-Meani*, VII/160).

"Rablerine, sırf O'nun rızasını ve cemaline kavuşmayı umdukları için, sabah-akşam yalvaranlarla beraber, sıkıntılara karşı candan sabret. Dünya hayatının süslerini arzulayarak sakın gözlerini onlardan başkasına çevirme. Kalbini Bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine tabi olan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme" (Kehf, 18/28)

3.Fazilet Sahibi Olmaları

Allah'ın yarattığı varlıklar, gerek kabiliyet gerek fazilet ve gerekse konum bakımından aynı seviyede değildir. Bu durum sadece belli nevilere, ferdlere münhasır olmayıp mahlukatın hepsi için söz konusu olup, milletler, ümmetler, dinler, insanlar, hayvanlar hatta zaman, mekan için bile geçerlidir. Allah'ın kainatta cereyan eden "sünnetullah" tabir edilen adetidir ve Kur'an'da bu mevzuda bir çok ayet vardır. Mesela;

1. İnsanların en üstünü olan Peygamberler fazilet bakımından hepsi aynı seviyede değildir. Allah bunu şu şekilde ifade etmiştir; "İşte zikrettiğimiz Resullerden kimini kimisine üstün kıldık. Allah onlardan bazısına hitap buyurdu, bazısını birçok derecelerle yükseltti." (Bakara, 2/253)

Bu itibarla herbiri hidayet rehberi ve farklı hususiyetlere sahib olmakla birlikte[57] bazısının bazısından ve Hz. Muhammed'in hepsinden daha faziletli olduğu hususunda icma vardır.[58]

2. İnsanın varlık aleminde diğerlerinden farklı ve üstün kılındığı hususunda: "Gerçekten Biz Adem evladlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasib ettik, onlara helal ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık." (İsra, 17/70)

"Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Halbuki bu dünya hayatında onların maişetlerini aralarında taksim eden,

[57] Reşit Rıza, *Menar*, III/3.
[58] Razi, *Mefatih*, VI/208.

bir kısmını diğer kısmını çalıştırması için, kiminin derecesini kimine üstün kılan biziz." (Zuhruf, 43/32)

3. Her insanın aynı nimetlere mazhar olmadığı, farklı mazhariyetler olduğu da şu şekilde bildirilmiştir: "O'dur ki sizi dünyada halifeler yapmış ve verdiği nimetlerle sizi denemek için kiminizi kiminize üstün kılmıştır." (Enam, 6/165)

Allah, yaptığı bu taksimata ve insanlara verdiği lütuflara hased edenleri ikaz etmiştir: "Yoksa onlar Allah'ın lutfundan insanlara ihsan ettiği nimetlere karşı haset mi ediyorlar?" (Nisa, 4/54)

Aynı şekilde Allah Teâlâ, fazilet ve rahmetini tahdid ve kime verileceğini tayin etmek isteyenleri ayıplamıştır:"Ne kötü o karşılığında kendilerini sattıkları şey ki, Allah'ın kullarından dilediği birine kendi lütfundan vahy indirmesini kıskanarak, Allah ne indirdiyse hepsini inkar ettiler de gazab üstüne gazaba uğradılar!" (Bakara, 2/90)

Bazı zaman dilimlerinin hususiyeti vardır:

"Biz Kur'an'ı Kadir gecesi indirdik. Bilir misin nedir kadir gecesi? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır." (Kadr, 97/1-3) .

"O Ramazan ayı ki, insanlığa bir Rehber olan, onları doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur'an o ayda indi." (Bakara, 2/185)

Kur'an, bütün mekanların aynı hususiyette olmadığına işaret olarak, Kabe, makam-ı İbrahim ve Mescid-i Aksa'nın, diğer mekanlardan farklılığını ifade etmiştir:

"İbadet yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina Mekkedeki Kabe olup, pek feyizlidir, insanlar için hidayet rehberidir. Orada apaçık alametler ve deliller, İbrahim'in makamı vardır. Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur." (Al-i İmran, 3/96-97).

"Siz de makamı İbrahimi namazgah edininiz."(Bakara, 2/125)

"Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammed'i, Mescid'i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı yücedir."(İsra, 17/1)

Yukarıda zikredilen ayetlerde görüldüğü üzere mahlukat fazilet noktasında eşit değildir. Realite de görmekteyiz ki başta insanlar olmak üzere varlıklar arasında farklılıklar vardır. İnsanlar akıl, ilim, kuvvet, kabiliyet açısından bir değildir. Eğer herşey aynı derecede olsaydı hayatın intizam ve düzeni olmazdı. Farklılıklar hikmet-i ilahinin mecburi kıldığı bir zarurettir; insanların hepsi her hususta aynı seviyede olsaydı toplum hayatındaki iş bölümleri olmaz, kimse kimseye hizmet etmez kaos ve anarşi olur neticede de dünya harab olurdu.[59] Bu açıdan insanların kabiliyetlerinin birbirinden farklı olması Allah'ın rahmetinin değişik boyuttaki bir tecellisidir.

Sözü edilen bu farklılıklar, sahabe için de söz konusudur. Onların hepsi fazilet bakımından aynı seviyede değildir. Kur'an'da bu hususu bildiren ayetler şunlardır:

وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ

رَّضِيَ اللّهُ عَنْهُمْ وَرَضُواْ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

"Muhacirlerden ve Ensar'dan o ilkler ve bir de ihsan şuuruyla onlara tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdırlar. Allah onlara, altlarından ırmakların çağladığı, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur." (Tevbe, 9/100)

Müfessirler âyette bildirilen "sabikun u evvelun"dan kimin kasdedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda genelde üç görüş vardır;

a. Kıbleteyne (Beytül-Makdis ve Beytü'l-Haram) doğru namaz kılanlar,

b. Ashab-ı Bedir,

---

[59] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XI/6; Razi, *Mefatih*, XVI/168; Kurtubi, *el-Cami*, VIII/150; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/141-142.

c. Bey'atu'r-Rıdvan'a katılanlar.[60]

Bu görüşler içinde "Hakikaten Allah, o ağaç altında sana beyat eden müminlerden razı olmuştur."(Fetih, 48/18) âyetinde ifade edildiği üzere Hudeybiye'deki "bey'atü'r-rıdvan"da bulunanlar daha tercihe şayandır. Zira Hudeybiye gününe kadar olan hicretlerin hepsi önceki hicretler grubundandır.[61]

Bununla birlikte meseleye şu şekilde yaklaşanlar da vardır: Sebkat etmek ve öne geçmek; sıfat, zaman veya mekandan birisinde olur. Burada sıfat "iman", mekan, "medine", zaman ise bir vakitten önce başka bir vakitte bir şeyin gerçekleşmesi manasını ifade eden izafi bir kavramdır. Bunların içinde en güzeli sıfatlarla öne geçmektir ki şu hadis de bu kanaati desteklemektedir: "*Bizler en son gelenleriz; ama kıyamet gününde herkesi geçenlerde biz olacağız. Şu kadar var ki her ümmete kitap bizden önce verilmiş, bize onlardan sonra verilmiştir. Sonra Allah'ın bize farz kıldığı şu gün (Cuma) yok mu! Allah bizi ona hidayet buyurmuştur. Sair insanlar bu hususta bize tabidirler: Yahudilerin bayramı yarın, hıristiyanların ki ise öbür gündür.*"[62]

Sahabinin bu vasıflardaki (iman, hicret, nusret) önceliğine göre, sevab ve büyüklük derecesi farklılık arzeder. İman turnikesine önce girenler sonra girenlerden daha faziletli kabul edilmiştir. Bazıların diğerlerinden önde olması, bir kısmının diğerinden önce veya sonra gelmesi bütün bunlar izafidir. Allah her seviyedeki sahabeden razı olmuştur.[63]

---

[60] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XI/6; Razi, *Mefatih*, XVI/168; Kurtubi, *el-Cami*, VIII/150; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/141-142; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/7.

[61] Elmalılı, *Hak dini*, IV/2607.

[62] Buhari, *Cuma*, 1; Müslim, *Cuma*, 19; Nesâi, Cuma. Bu hadis genelde şu şekilde yorumlanmıştır: Her ne kadar Hz.Muhammed'in ümmeti dünyaya diğer ümmetlerden sonra gelmiş olsa da kıyamet günü bütün ümmetlerden önce haşrolunacak, hesabı görülecek ve cennete ilk önce girecektir. Hadîsi şu şekilde yorumlayanlar da vardır: "Bizden önce geçen kavimlere, bizden evel kitap verilebilmesi için biz geriye bırakılmışızdır. Fakat Allah'ın hidayetine mazhariyet açısından hepsinden öndeyiz. Biz bütün ümmetlerden sonra gelmiş bir ümmetiz: Ama kıyamet gününde mahşer yerine herkesten evvel varacak, cennete de herkesden önce gireceğiz." Bkz. Davudoğlu Ahmed *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IV/500; Ahmet Naim, *Tecrid*, Diyanet III/7-8.

[63] Tebbani, *İthaf-ı Zevin-Necabe*, s.34-35.

"وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ" Ayetteki "مِنْ" (min) harfi cerri teb'iz için olabileceği gibi beyaniye de olabilir.

Teb'iz için olduğu kabul edildiğinde sahabenin hepsinin fazilet yönünden aynı seviyede olmadığı, burada bildirildiği üzere Muhacir ve Ensar'dan ilklerin tercih edilen görüşe göre Hudeybiye de bey'atürrıdvana katılanların diğer sahabilere göre daha faziletli oldukları manasına gelir.[64]

Beyaniye de olabilir ki bu görüşü seçenler çoğunluktadır: Sahabenin hepsi diğer müslümanlara göre sabikunu evvelun/-müslümanlık turnikesine ilk önce girenlerdir.[65] Bu konu sahabeden Allah'ın hoşnut olması bölümünde daha geniş olarak ele alınacaktır.

---

[64] İslâm âlimleri sahabîleri çeşitli fazilet sırasına göre tabakalara ayırmışlardır. Bunlar arasında tercih edilen, Hakim en-Neysabûrî'nin (405/1014) taksimatıdır ki o, sahabeyi 12 tabakaya ayırmıştır. İslâma girişteki önceliklerine, hicretlerine ve gazvelerde bulunuşlarına göre şöyle sıralamıştır:.

1-Mekke de ilk müslüman olanlar. Bunlar Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali b.Ebi Talip vb.dir. (Hulefa-yı Raşidin'in faziletleri hilafetteki sıralarına göredir. İlk önce Hz.Ebu Bekir sonra Hz. Ömer sonra Hz.Osman sonra da Hz. Ali'dir. Bu hususta Ehl-i Sünnet'in icmaı vardır. (Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, s.130; Eşari, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, s.39-40. İbnü'l-Hümam, *Kitabu'l-Müsayere*, s.267) .

2-Daru'n-Nedve azaları. Bunlar Hz Ömer'in müslümanlığını açıklamasından sonra Peygamber'e Darun-Nedve'de biat eden Mekkeli bir cemaattir.

3-Habeşistan'a hicret edenler.

4-Allah Resulü'e akabede biat edenler.

5-İkinci akabe bîatına katılan sahabîler.

6-Peygamber (s.a.s) henüz Medine'ye girmeden önce Kuba'da iken gelip kendisine yetişen muhacirler.

7-Bedir Savası'na katılan sahabîler.

8-Bedir Savaşı ile Hudeybiye Andlaşması arasında hicret edenler.

9-Hudeybiye'de ağaç alltında Peygamber'e biat edenler (Beyatur-Rıdvan Ehli) .

10-Hudeybiye Musalahası ile Mekke Fethi arasında hicret eden sahabîler: Halid b. Velîd, Amr b.el-As, Ebu Hüreyre bunlar arasındadır.

11-Mekke fethi günü müslüman olanlar.

12-Mekke Fethi gününde, Veda Haccı'nda veya başka yerde Resulüllah'ı gören çocuklar. Hâkim en-Nisaburî, *Marifetü Ulûmi'l-Hadis*, s.22-24. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Bkz. Irakî, *Fethu'l-Muğis*, s.354; Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, III/114-115; Suyutî, *Tedrîb*, II/195; Abdu'l-Kâhir el-Bağdadî, *Usulü'd-Dîn*, 298-303. Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâis*, 184.

[65] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/7; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini*, IV/2607.

Ayrıca şu ayette de derece farkı olmakla birlikte sahabenin hepsinin fazilet sahibi olduğu ifade edilmiştir.[66]

وَمَا لَكُمْ أَلاَّ تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ لاَ يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Sizden fetihten önce infak eden ve savaşan kimse ile fetihten sonra infak edip savaşan elbette bir olmaz. İşte onlar, bundan sonra infak edip savaşanlardan derece bakımından daha yüksektirler. Bununla beraber Allah herbirine cennet vaadeder. Allah yaptığınız herşeyden haberdardır." (Hadid, 57/10)

Bu ayet Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olmuştur.[67] Sebeb-i nuzulün bu hususiliğini Hz. Ebu Bekir' in fazilet yönünden ashab içinde zirveyi temsil etmesine işaret kabilinden değerlendirmek mümkün olmakla birlikte ayetin diğer sahabileri de içine almasına veya manasının genel olmasına mani değildir. Zira "Sebebin hususi olması, hükmün genel olmasına engel teşkil etmez." Belirtilen özelliklere haiz olanların bu faziletten hissesi vardır. Dolayısıyla ayet, Mekke'nin fethinden veya Hudeybiye'den evvel infakta bulunan ve savaşan Muhacir ve Ensarı da içerisine almaktadır. Bu yüzdendir ki çoğul sigasıyla "أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً" "Onlar, derece itibariyle daha büyüktür." buyurulmuştur.[68]

---

[66] Semerkandi, *Bahru'l-Ulum*, III/324.

[67] "Abdullah b. Ömerden rivayet edildiğine göre; Bir aralık Allah Resulü oturuyordu, yanında da Ebubekir es-Sıddık vardı. Ebubekir'in üzerinde gösü iple yamanmış bir aba vardı. Bu sırada Cebrail indi ve: "Ne oluyor? Ebu bekir'i üzerinde gögsü iple yamanmış bir aba olduğunu görüyorum. Rasulullah (sav) buyurdu ki: Fetihten önce o, bütün malını benim için infak etti. Cebrail dedi ki: Allah buyuruyor ki: Ona selam söyle ve de ki: Bu fakirliğinle sen, benden hoşnut musun, yoksa kızgın mısın? Rasulullah (sav) Ebu Bekir'e dönerek: Ey Ebubekir, Allah sana selam söylüyor ve diyor ki: Bu fakirliğinle sen, benden hoşnut musun, yoksa kızgın mısın? dedi. Ebubekir (ra): "Hiç ben Rabbım azze ve celle'ye kızar mıyım? Şüphesiz ki ben, Rabbımdan razıyım" diyerek ağlamış bunun üzerine bu ayet nazıl olmuştur. Vahidi, *Esbab-ı Nüzul*, s.425; Kurtubi, *el-Cami*, XVII/156; Bağavi, *Mealimü't-Tenzil*, VIII/34; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/40.

[68] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII/172; Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, VIII/219; Elmalılı, *Hak dini*, VII/4735.

İstiva; eğri olmayıp düz olmak, eşitlik, denklik, düzenlilik, istikrar manalarına gelmekte olup burada iki şeyin birbirine denk olması demek olan eşitlik manasına kullanılmıştır.[69]

Müslümanların az, İslam dininin düşmanlarının çok olduğu, inancın takibata uğradığı, destekçilerin az olduğu ve görünürde hiçbir menfaat ve saltanatın göze çarpmadığı günlerde infak edip savaşanlar, inancın emniyete kavuştuğu, destekçilerin çoğaldığı, ufukta zafer ve galibiyet görüntülerinin belirdiği zamanlarda infak edip savaşanlarla aynı seviyede değildirler. Çünkü evvelkilerin mal ve canlarını ortaya koyarak infak ettikleri zaman diliminde inananları destekleyecek hiç kimse yoktu. Doğrudan doğruya hiçbir şüpheye yer bırakmadan, kendilerini her türlü görünür görünmez, uzak veya yakın sebeplerden sıyırarak Allah'a güven ve derin bağlılık duymuşlardı.[70]

İslam bilginlerinin çoğu, bu ayette geçen "fetih" ile Mekke fethinin kasdedildiği kanaatindedir. Şa'bi ile Zühri ise Hudeybiye anlaşması olduğu görüşündedir.[71]

Rivayet edildiğine göre, Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında tatsız bir konuşma geçmiş ve Halid b. Velid Abdurrahman b. Avf'a "Bizden birkaç gün önce müslüman olmanıza güvenip bize dil uzatıyorsunuz" demişti. Onun bu sözü Resulüllah'a intikal ettirilince Allah Resulü:

لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيفَهُ

"Ashabım hakkında uygunsuz sözler söylemeyin. Eğer, sizden birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve bunun tamamını Allah yo-

[69] Rağıb, *Müfredat*, "SVY" Madd, *Lisan*, "SVY" Madd; Asım Efendi, *Kamus*, "SVY" Madd.

[70] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI"SVY" Madd, I, 172; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/62; Semerkandi, *Bahru'l-Ulum*, III/324; Razi, *Mefatih*, XXIX/219; Nesefi, *Medarik*, IV/224; Mevdudi, *Tefhim*, IV/3369-70.

[71] İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/37

lunda infak etse, bu, onların bir-iki avuçluk infakına, hatta yarısına bile mukabil gelmez"[72] buyurmuştur.[73]

Hadisin metnindeki "سبّ" kelimesi, Arapça'da sövme manasına kullanılan "شتم" "şetm" kelimesinden daha geniş çerçevede bir mana ifade etmekte olup, birisi hakkında uygunsuz sözler söylemek, tenkid etmek, edepsizlik etmek gibi manaların hepsini kapsar.[74] Dolayısıyla sahabe arasında olan bir tatsızlığı ifadede kullanılan bu kelimeyi "galiz sözler söyleyerek küfür etmek" manasına almak hem kelimenin kullanıldığı mananın nüanslarını gözardı etmek, hem de sahabenin nezaketini bilmemek demektir.

Kur'an'da bildirilen sahabe arasındaki bu fazilet farklılığını ayrıca Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**in tercihlerinde görmek de mümkündür.

Hz. Halid, Hz. Ammar b. Yasir'i incitince, Allah Resûlü, Halid'e Ammar'ın faziletini bildirmiş,[75] bir başka defasında Hz. Ömer ile Hz. Ebu Bekir arasında geçen bir tartışma da Hz. Ebu Bekir kırılınca, Allah Resûlü Hz. Ömer'e kaşlarını çatarak; *"Hepiniz beni inkâr ettiğiniz zaman o beni tasdik etti. Ashabımı bana bırakmalı değil miydiniz?"* ikazında bulunmuştur.[76] Resulüllah'ın sahabi arasındaki fazileti nazara alarak uygunsuz konuşmaktan yasaklaması, sahabi olmayanların öncelikli olarak bu ikaza dahil olduklarını gösterir.[77] Netice itibariyle kendi aralarındaki derece farklılıkları ile birlikte sahabenin hepsi fazilet sahibidir.

---

72 Buhari, *Fezailü'l-Ashab,* 5; Müslim, *Fezailü's-Sahabe* 221; Tirmizî, *Menakıb,* 58. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'in'de yer alan hadisin diğer bir varyantında Allah Resulü "Ashabımı bana bırakın" buyurmaktadır. (*Müsned,* III/11, 54) .

73 Ayni bu hitabın sahabinin dışındakilere yönelik olduğunu söylemektedir. (Bkz. Ayni, *Umde,* XIII/257)

74 Bkz. Alusi, *el-Ecvibetü'l-Irakiyye ale'l-Esileti'l-Lahuriyye,* s.49; Emini, *es-Sahabe,* s.69.

75 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV/89; Taberani, *Mucemü'l-Kebir,* IV/112; Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid,* IX/293.

76 Buhari, *Tefsir, 7/3* IV/89; Taberani, *el-Mucemü'l-Kebir,* IV/112; Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid,* IX/293; İsnü'l-Esîr, *Üsdül-Ğâbe,* IV/132; Beyhaki, *Sünen,* X/236.

77 İbn Hacer, *Feth,* VII/42.

4. Takvaya Kilitlenmeleri

Takvâ: gayet iyi korunma ve sakınma manalarına gelen "vikaye" kökünden olup, Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak suretiyle O'nun azabından korunma cehdi/gayreti şeklinde tarif edilmiştir.[78] Böyle bir gayrette Allah'ın muhafazasına, korumasına girme vardır.

Bir de takvânın oldukça şümûllü ve umumî manâsı vardır ki, dinin prensiplerini tam bir hassasiyetle görüp gözetmeden şerîat-ı fıtriye denilen Allah'ın kainatta koyduğu kanunlarına riayete; cehennem ve cehennemi netice veren davranışlardan cenneti semere verecek hareketlere; sırrını, hafîsini, ahfâsını şirkten, şirki işmam eden şeylerden koruyup kollamaktan, düşünce ve hayat tarzında başkalarına benzeme gayretinden sakınmaya kadar geniş bir yer işgal eder.[79]

Cenâb-ı Hakk, "Allah'a karşı olabildiğince takvâ dairesinde olun!" (Âl-i İmrân, 3/102) buyurarak, müminin hayatında takvânın ne kadar önemli olması gerektiğini vurgulamıştır.

Takva, paha biçilmez bir hazine, eşsiz bir cevher ve bütün hayır kapılarını açan sırlı bir anahtardır. Çünkü Allah, bir hidayet rehberi olarak gönderdiği Kur'an'dan gerçek manada takva sahiplerinin istifade edeceğine dikkatleri çekmiştir.[80] Takva bu müstesnâ yeri sebebiyledir ki, Kur'ân'da tam yüz elli defa zikredilmiş,[81] bir çok yerde de "müttakiler" takdirle yad edilmiş, övülmüş ve örnek alınmak üzere nazara verilmiş ve ahirette değişik ilahi lütuflara mazhar olacaklarından bahsedilmiştir.[82]

---

[78] *Kamus*, "VKY"md; Lisanü'l-Arab," VKY"" md; Rağıb, *Müfredat*, "VKY"md. Bkz. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s.74-79 Kelime-i takva, müfessirlerin çoğunluğunun kabul ettiği üzere kelime-i şahadettir. "La ilahe illallah Muhammedün Rasulüllah"tır. Zira takvanın birinci ve esas şartı odur. Nesefi, *Medarik*, IV/162; Zuhayli, *Münir*, XXVI/195 bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI/104-105; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/344; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/118.

[79] Bkz. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s.74-79

[80] Bkz. Bakara, 2/2

[81] Haşr, 59/18; Teğabun, 64/16; Talak, 65/10; Bakara, 2/103, 278...

[82] Bkz. Bakara, 2/194, Al-i İmran, 3/76; Tevbe, 9/44,123; Hicr, 15/45; Nahl, 16/30,31; Meryem, 19/85,97; Sa'd, 38/28; Zuhruf, 43/67; Duhan, 44/51; Zariyat, 51/15

Kısaca arzetmeye çalıştığımız üzere Allah, takva dairesinde dini yaşamayı müminlere bir hedef olarak göstermiş bir ayette de sahabenin takvaya kilitlenmiş olduğunu bildirmişdir;

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"Kâfirlerin, kalblerine taassubu, Cahiliye taassub ve tarafgirliğini yerleştirdikleri o sırada, Allah da Rasulü'ne ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi. Onlara takva kelimesini gerekli kıldı. Zaten onlar bu söze pek layık ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkiyle bilir." (Fetih, 48/26)

"وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى" "Allah takvayı onların ayrılmaz bir vasfı, hayatlarının bir parçası haline getirmiştir.[83] Çünkü onlar, "وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا" "Allah indinde insanların en kerimi olup bunun gereği olarak takva dairesinde bir hayat yaşamayı iltizam etmişlerdir.[84] Ayetteki "أَحَقَّ" kelimesi ismi tafdil olup burada mukayeseli bir üstünlük değil de tek taraflı bir üstünlük ifade eder.[85] Çünkü onlar "وَأَهْلَهَا" bunun ehlidir. Yapıları ve donanımları ona göredir. Zira Allah onları hadiste de ifade edildiği üzere[86] dinini temsil ve Peygamberinin sohbeti için hususi olarak seçmiştir.[87]

Takvâ, insan için biricik şeref ve değer kaynağıdır ki Allah, "إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ" "Sizin Allah indinde en asil, en şerefliniz takvâda en derin olanınızdır" (Hucurât, 49/13) buyurarak bu hususun altını çizmiştir.

---

[83] Razi, *Mefatih,* XXVIII/103.
[84] Razi, *Mefatih*, XXVIII/103; Kutup, *Zilal*, VI/3329.
[85] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/119; Kasimi, *Mehasinü't-Te'vil*, XV/5425.
[86] Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid*, X/16.
[87] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/191; Bkz Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid*, X/16.

Bu itibarla sahabe, mahlukatın Allah nezdinde peygamberlerden sonra en müttaki, en kerim ve en şerefli insanlarıdır.[88]

Onlar, aralarında derece farkı olmakla birlikte dinin emir ve yasaklarına karşı fevkalade duyarlı takva ile bütünleşmiş, takvaya kilitlenmiş insanlardır.

5. Rüşd Sahibi Olmaları

Rüşd: doğru yolu bulup onda istikamet üzere gitmek demektir.[89]Rüşdün gerçek manasının insanın arzu ettiği şeyi elde etmesidir, diyenler de vardır.[90] Kur'an, rüşd yolunu bulma ve onda istikamet üzere gitmeye işaret etmiştir.[91] Hakkı bulmak kadar onda sebat ederek istikamet üzere gitmek de önemlidir. Allah sahabenin "rüşd / istikamet" insanı olduğuna şu ayette[92] işaret etmiştir;

---

[88] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/193; Halil el-Emini, *Sahabe*, s.62.

[89] *Kamus*, "RŞD" mad.

[90] Kurtubi, *el-Cami*, VII/282

[91] Bkz. Bakara, 2/256; A'raf, 7/146;Cin, /2

[92] Bu ayetin Velid b. Ukbe hakkında nazil olduğu hususunda genel bir kanaat vardır. Rivayet edildiğine göre Resulüllah adı geçen sahabiyi Beni Mustalık kabilesine zekat toplamak için göndermişti. Velid'in daha önce onlarla arası iyi değildi. Onların kendi aleyhinde oldukları intibaına kapılarak daha yanlarına varmadan yoldan geri dönüp gelerek zekat vermediklerini söylemişti. Bunun üzerine Allah Resulü sefer hazırlığına başladı. Fakat bu arada kendisine söylenilenlerin doğru olmadığı bildirildi ve bu olay üzerine bu ayet nazil olmuştur. (Vahidi, *Esbab*, s.407; s. Suyuti, *Lübab*, s. 196-197; Taberi, *Camiu'l-beyan*, XXVI/124; Razi, *Mefatih*, XXVII/119; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/350).

Fakat Kadı Ebu Bekir b. Arabi bu şahsın Velid b. Ukbe olmadığını başka birisi olduğunu söylemekte eseri tahkik eden Muhibbuddin el-Hatip de bu kanaati müdellel olarak isbat etmektedir:

1-Bu rivayetin ravileri Mücahid, Katade, İbn Ebi Leyla veya Yezid b. Ruman'dır. Bunlardan hiçbiri hadisenin yaşandığı dönem ile kendileri arasındaki yüz hatta yüz seneden daha fazla bir müddet içinde bu haberin ravisi ile ilgili bir isim zikretmemektedirler. Bu süredeki rivayetler değişik meşreblerdeki ravilerle doludur. Cerh ve Tadil alimleri bunların isimlerini bile bilmemektedirler. Dolayısıyla bu şekildeki bir munkatı haberle hüküm vermek caiz değildir. Mevsul olarak zikrolunan rivayetler de sahih değildir.

2-Velid b. Ukbe Mekke fethinde Resulüllah'a getirilen daha henüz sütten kesilmemiş çocuklar arasındadır. (Ahmed b. Hanbel, IV/32) Fakat bu rivayetin senedindeki sika bir ravi olan Abdullah b. Malik b. Haris el-Hemdani, babasının ismindeki mechul bir ravi olan Malik b. Haris el-Hemdani ile iltibas edildiğinden bu rivayet zayıf kabul edilmiştir. Dolayısıyla Mekke fethinde Velid, daha henüz sabidir. Fetihten kısa bir müddet

وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

"Ama Allah size imanı sevdirdi ve onu sizin kalplerinizde güzelleştirdi; inkarı, fasıklığı ve isyanı ise size iğrenç gösterdi. İşte Allah'tan bir lütuf ve nimet olarak doğru yolda yürüyenler onlardır. Allah herşeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Hucurat, 49/7-8)

Sahabe istikamet insanıdır. Allah onlara, ifa edecekleri misyona karşılık, avans kabilinden bir lütuf, bir ihsan olarak kalplerini imanla itminana erdirmiştir.

Ayette Allah doğrudan ashabı muhatab alarak, bizzat kendisinin onlara imanı sevdirdiğini, onu gönüllerine nakşettiğini, onlara küfrü, yoldan çıkmayı ve baş kaldırmayı iğrenç gösterdiğini haber vermektedir.[93]

Umumi olan bu hitap ile o gün mevcut olan bütün ashaba seslenilmiş ve ilahi bir lütuf olarak bahşedilen bu hasletlerle hepsinin hak yol üzere bulundukları duyurulmuştur.[94]

İman, Allah indinde bütün faziletlere, meziyetlere, değerler üstü değer kazandıran nimettir. O'nun dışındaki bütün nimetler, hatta varlık ve hayat nimeti bile iman nimetinin çok gerisinde kalır.[95] Bu açıdan meseleye yaklaşan İmam Rabbani, sahabenin

---

sonra bu yaştaki bir çocuğun sadaka toplamak üzere memur gönderilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu ayetin nazil olduğu şahıs başka birisidir.

3-Kur'an tarafından Fasık diye damgalanan bir insanın Hz. Ebu Bekir döneminde zekat memurluğu yapması Ürdün'e gönderilen seriyyeye komutan olarak tayin edilmesi (Bkz. Taberi, Tarih, IV/29-30) Hz. Ömer döneminde de Beni Tağlib'e emir tayin edilmesi (Bkz. Taberi, Tarih, IV/155) düşünülemez. Böyle bir şeyi kabul etmek Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in ayetle fasık olduğu bildirilen bir şahsa güvenerek önemli vazifelere getirmeleri gibi bir tenakuzu kabul etmek demek olur. Oysaki bu iki büyük zat, Peygamberimizden sonra ümmeti içinde Allah'a en yakın olan insanlardır. (Bkz. Kadı Ebu Bekir b. Arabi *el-Avasım* (Thk. Muhibbuddin el-Hatib), s.100-105).

93 Bkz.Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI/125-126; Sabuni, *Saffetü't-Tefasir*, III/234

94 İbn Kesir, Tefsir, *Tefsir*, VII/352; Muhammed Şefi, *Makamü's-Sahabe*, s.56

95 Bkz. Kutup, *Zilal*, VI/3342.

imanının şuhud derecesinde olduğunu, diğer insanların imanlarının ise bu seviyeyi yakalamasının zor olduğunu söylemiştir.[96]

Allah sahabeyi sohbet şerefinin hakkını verecek, iman davasının yükünü taşıyacak bir donanımda yaratmış, onlara imanı sevdirmiş, bunun da ötesinde onu kalplerinde cazibedar güzelliği ile tezyin etmiş, küfrü, fıskı, isyanı çirkin göstermiştir.[97] Bu özelliklerin tabii neticesi olarak ayetin fezlekesinde ifade edildiği üzere " أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ "İşte onlar doğru yolda yürüyenlerin ta kendisidir." Onlar istikameti zirvede temsil eden insanlar olarak vasıflanmışlardır.

6.İbadete Düşkün Olmaları

İnsanın yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir.[98] Kulluğun en önemli kısmı da ibadettir. İslam dininde namazın yeri çok büyüktür. Kur'an'da, inanmaya ait meselelerin hemen ardından namazdan bahsedilir.[99] Sahabiler, ibadet insanlarıydı. Onların bu hususiyeti bizzat Kur'an tarafından tescillenmiştir:

"تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا" "Onları hep rüku ve secde halinde görürsün." Onlar vakitlerinin çoğunu ibadetle geçirirler.[100] Adeta ne zaman onlara bakarsan bak onları rüku ve secdede görürsün. Bütün zamanları sanki rüku ve secdede geçmektedir. İbadetlerine çok düşkündürler.[101] Sürekli iki büklüm, Allah'a kulluk yaparlar. Namaz onların en çok değer verdikleri ve meşgul oldukları şeydir.[102] Meleklik yönleri cismaniyetlerine galebe çalmıştır. Manevi

---

[96] İmam Rabbani, *Mektubat*, I/71 (59.mektup).
[97] el-Emini, *Sahabe*, s.60; es-Savi, *Menziletü's-Sahabe*, s.18.
[98] Bkz. Zariyat, 51/56.
[99] Bakara, 2/3; Maide, 6/55; Enfal, 8/3
[100] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/193; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/343; İbnü'l-Kayyim, *Zadü'l-Mesir*, VII/445-446; Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, II/413; Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVI/124.
[101] Kutup, *Zilal*, VI/3332; *Elmalılı, Hak dini*, VI/4440.
[102] Kandehlevi, *Ahkamu'l-Kur'an*, IV/235.

yönleri fiziki özelliklerinden önce gelir.[103] İbadette kusur etmezler.[104]

Onlar namaz ile o kadar bütünleşmişlerdir ki ibadet insanı oldukları yüzlerinden okunur.

"سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ" "Onların alameti, yüzlerindeki secde izi (secde aydınlığı) dır."

Sima; "سيما" bir şeye konulan alamet, nişan demektir.[105] Onların en belirgin özelliği, İslam dinini mükemmel temsil etmeleridir. İnandığı değerleri yaşadıkları, onların çehrelerinde bellidir. Takvaları, huşu içinde halisane kıldıkları namazın izleri, zühdleri onların yüzlerinde, hal ve hareketlerinde okunmaktadır. Ruhlarındaki nuraniyet, yüzlerinde parlamaktadır.[106] Onlardan birini gören, onun heybet ve huşuundan Allah'ı hatırlar.[107] Onların bu özellikleri için belirli bir zaman tayin edilmemiştir. Demek onların hem bu dünyada, hem de bir hadiste ifade edildiği üzere ahirette[108] diğer insanlardan farklı olan bir nuraniyetleri vardır.[109] Onların çehresi, ibadet ederken yürekten Allah'a teveccühleri, hal ve hareketleri, bakanı hayretten hayrete sevkederek hayran bırakır.[110]

Burada "secde izi"nden kasdedilen, secde etmeden dolayı yüzde beliren çizgiler değildir. Asıl maksat ibadetin tesiridir. İbadetin canlı, tatlı ve sevimli hazzı onların simalarından okunur. Secde lafzının seçilmesi de apayrı bir mana ifade eder. Çünkü secde, insanın Allah'a yaptığı ibadetin, huşu ve hudu halinin en mükemmel şeklini ifade eder. Onların yüzünde Allah'a huşu ile ibadet etmenin eseri olarak faziletle dolu bir tevazu, bir nuraniyet

---

[103] Bikai, *Nazm*, XVIII/339.
[104] Ateş, *Çağdaş Kur'an Tefsiri*, VIII/494.
[105] İbn Faris, *Makayis*, "SVM" mad.; *Kamus*, "SVM" mad.
[106] Zuhayli, *Münir*, XXVI/207.
[107] Bikai, *Nazm*, XVIII/340.
[108] Taberani, *Mucemü'l-Evsat*, V/233 (Had. No. 4461) Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/125; Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I/475.
[109] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/112; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/125-126.
[110] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/343.

vardır. Gurur, kibir yoktur.[111] Ayrıca bir hadisde: "Gece namazı çok olanın gündüz yüzü güzel olur."[112] buyurulmak suretiyle Rabbe teveccüh edilerek yapılan secdenin yüzden okunacağı bildirilmiştir.

Hiç şüphesiz iyiliğin kalpte bir nuru, yüzde bir ziyası, rızıkta bir genişliği ve insanların kalplerinde bir muhabbeti vardır. Kişinin gönlünde gizli olan bir şey, onun yüz hatlarında görünür, açığa çıkar. Müminin içi Allah ile beraber ise Allah onun insanlarla münasebette olan dış görünüşünü ıslah buyurur.[113]

Dolayısıyla "secde izi" müminin Allah'a teveccüh etmesi neticesinde elde ettiği ruh yüceliği, güzel ahlak, vakar ve takva halidir. Öyle ki onları gören insanlar bunu sezerler. Nitekim İmam Malik, Suriye'yi fetheden ashab hakkında oranın hıristiyan halkının şöyle söylediklerini nakleder: "Allah'a yemin olsun ki bunlar Hz. İsa'nın havarileri hakkında bildiğimiz meziyet ve üstün değerlere onlardan daha fazlasıyla sahib olan insanlar".[114]

Ayette bildirilen sahabenin namaza olan düşkünlüğüne bir misal vermek istiyoruz: Bir sefer sırasında Allah Resulü ashabı ile birlikte bir vadinin kenarında istirahat etmek üzere konaklamıştı. Ve gönüllü olarak iki sahabi sıra ile nöbet tutuyordu. Nöbet tutan namaz kılmaya durmuştu. Düşman uzaktan namaz kılan sahabiyi farkederek ok atmaya başladı. Sahabi vücuduna isabet eden okları çıkararak rükü ve secdesini yaparak namazına devam etti. Sonra yanındaki arkadaşı durumun farkına varınca "neden ilk ok isabet ettiğinde bana haber vermedin" diye çıkıştı, bunun üzerine yediği oklarla birlikte yaralı halde namaz kılmaya devam eden sahabi şöyle cevap verdi "namazda bir sure okuyordum, onu yarıda keserek namazı bırakmaya kıyamadım"[115]

---

[111] Kutup, *Zilal*, VI/3332; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/125; Kasimi, *Mehasin*, XV/5433-34.
[112] İbn Mace, *İkame*, 174.
[113] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/343.
[114] İbn Kesir *Tefsir*, VII/343.
[115] Ebu Davud, *Taharet*, 79; İbn Huzeyme, *Sahih*, I/24; Hakim, *Müstedrek*, I/258

Sahabeyi üstün kılan en önemli hususiyet onların İslam'ı yaşarak mükemmel bir şekilde temsil etmeleridir. Ayette bildirildiği üzere onların simaları hak ve hakikatın en müessir bir tebliğ ve temsilcisi idi. Bundan dolayı dünyanın dört bir yanına dağılan sahabe gittikleri beldelerin dilini kültürünü bilmemekle birlikte çok kısa sürede bir çok insanın hidayetine vesile olmuştur.

7. Kâfirlere Karşı Şedid Olmaları

Sahabenin özelliklerinden biri de kafirlere karşı sert ve tavizsiz olmasıdır. Çünkü onlar Allah Resulü'nün getirdiği inanç manzumesine yürekten iman ederek kilitlenmişlerdi. Kur'an onların bu durumunu şu şekilde dile getirmiştir;

"مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ" *"Muhammed Allah'ın Resulüdür. O'nun beraberindekiler de kâfirlere karşı şiddetlidirler." (Fetih, 49/29)*

Ayetin ifade ettiği manayı daha iyi anlayabilmek için kullanılan kelimeler üzerinde durarak bir tahlil yapmak istiyoruz. Eşiddâ, "şedid"in çoğuludur. Şedid; güçlü, kuvvetli, cesur kimse demektir. Bununla birlikte kendi değerlerinden taviz vermeyen kimse manasına da kullanılır.

"فلان شديد عليه" "Filan şahıs ona karşı şiddetlidir, serttir" dendiğinde bununla o adamın onu yatıştırması ve kendi lehine çevirmesi zordur manası kasdedilir.[116]

Sahabenin kafirlere karşı sert olması onların kafirlere haşin ve katı davranmaları manasına gelmeyip imanlarının sağlamlığı, prensiplerinin kesinliği, dürüst ve düzenli hayatları sebebiyle kafirlerin onları kolay kolay baş eğdirememeleri, korku vererek sindirememeleri, onları herhangi bir menfaat karşılığında satın alamamaları, kolay bir lokma halinde dişleri arasında öğütememeleri manasına gelir.[117]

[116] İbn Manzur, *Lisan*, "ŞDD" mad.; Zebidi, *Tac*, "ŞDD" mad.
[117] Mevdudi, *Tefhim*, III/3083; Suad Yıldırım, *Kur'an'ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s.514.

Sahabenin bu özelliğini ifade eden bir tablo arzetmek istiyoruz. Hz. Ömer döneminde Bizans'a gönderilen bir orduda bulunan Abdullah İbn-i Hüzafetü's-Sehmî, esir düşmüştü. Bizanslılar esir ettikleri bu sahabiyi krallarının yanına götürdüler. Kral, Abdullah b Hüzafe'ye "Hristiyan ol, saltanatımın yarısını sana vereyim" diyerek çok cazib bir teklifte bulundu. Fakat sahabinin bu teklife verdiği cevap ise çok müthişti "Arapların sahip olduğu bütün mülkü bana versen göz açıyıp kapatacak kadar bir müddet için bile olsa ben Hz. Muhammed'in dininden geriye dönmem." Bunun üzerine kral onu ölüm ile tehdit etti. Sahabi ne istiyorsan onu yap diyerek hiçbir şeyden korkmadığını haykırdı. Sonra kralın emri ile bir ağaca astılar ve onu korkutmak için vücudunun etrafını ok yağmuruna tuttular. Sahabi yine pes etmedi ve nihayet astıkları yerden indirdiler. Bu sefer bir kazan gedirip içinde su kaynattılar ve iki müslüman esir getirerek birisini kaynamış kazana attılar, atarken de Abdullah b. Huzafe'ye hristiyan olma tekliflerini yeniliyor o ise bunu reddediyordu. Derken krala bu sahabinin ağladığını söylediler. Kral da onun pes ederek ağladığını zannederek bırakmalarını söyledi. Ve neden ağladını sordu. Sahabenin verdiği cevap ise insanlık tarihine imanın gücünü göstermesi bakımından çok önemliydi; "Korktuğum için ağlamıyorum! Böyle bir tek canla gideceğim için üzülüyorum. Arzu ederdim ki, başımdaki saçlarım adedince canlarım olsun da, onları sevdiğim Allah ve Rasûlünün uğrunda feda edeyim. Ama şu anda buna sahip değilim ve ben burada çok basitçe, sadece bir insan olarak ölüyorum..."

Kral Abdullah b. Huzafe es-Sehmi'nin salabeti diniyesi karşısında hayrete düşmüştü. Ona "gel başımı öp seni serbest bırakayım" dedi. Sahabi "Bütün müslüman esirleri de serbest bırakma şartiyle kabul ederim" dedi. Ve teklifi kabul edildi. Sahabi denileni yaparak bütün esirleri kurtardı. Medine'ye gelip yaşadıklarını Hz. Ömer'e anlatınca, Hz. Ömer "Her müslüman Abdul-

lah'ın başını öpmesi gerekir. İlk önce ben başlıyorum" diyerek Abdullah b. Huzafe'nin başını öpmüştür.[118]

Sahabenin sertliği de, rahmeti de, sevgisi de, öfkesi de şahsi, maddi maksatlardan dolayı değil, Allah'a ve Resulü'ne olan bağlılığına endekslidir. Onların şiddeti, öfkesi, küfre ve isyana, muhabbetleri de iman ve imanın gereklerini yerine getirmeye yöneliktir ki imanda bunu gerektirir. Bu hakikat Allah Resulü'nün bir hadislerinde şöyle vurgulanmıştır." *Kim Allah için sever, Allah için buğzederse muhakkak ki imanını kemâle erdirmiştir.*"[119] Sahabenin en büyük faziletlerinden biri de her türlü ilgi ve alakasını İslam dinini esas alarak yapmasıdır. İman-küfür mücadelesinde karşılarına Bedir'de, Uhud'da olduğu gibi en yakınları bile çıksa mücadeleden geri durmamışlardır. Buradan sahabenin kafirlere karşı hiç merhametli davranmadıkları anlaşılmamalıdır. Zira onlar şefkat ve merhametin gerektiği yerlerde kafirlere karşı merhamet etmişlerdir. Nasıl etmesinler ki Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** hayvanlara yapılan iyiliğin mükafatını soran ashabına "*Her yaş ciğer taşıyana yapılan iyiliğin bir mükafatı vardır.*"[120] buyurarak hayvanlara karşı bile şefkat ve merhametle muamele edilmesini emretmiştir. Yine bu mevzu ile ilgili Kur'an'da

لاَ يَنْهَاكُمُ اللهُ عَنْ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ
تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

"Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kafirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah adil olanları sever."(Mümtahine, 60/8) buyurularak genel olarak insanlara karşı iyilik ve ihsanla muamele etmeleri emredilmiştir.[121]

---

[118] Zehebi, *Siyer-i A'lami'n-Nübela*, II/13

[119] Ebu Dâvud, *Sünnet* 15; Tirmizi, *Kıyamet*, 60; Ahmed b. Hanbel, III/438.

[120] Buhâri, *Şirb* 9, Vudu 33, Mezâlim 23, Edeb 27; Müslim, *Selâm* 153, Muvatta, *Sıfatu'n Nebi* 23; Ebu Dâvud, *Cihâd*, 47.

[121] Tehanevi, *Ahkamu'l-Kur'an*, IV/235.

Ama sahabenin küfürle mücadelesine gelince işte bu hususta onlar, kafirlerin küfürlerine karşı zaaf, yılgınlık göstermez, sert ve kuvvetli, adeta avının peşinden koşan aslan gibidirler.[122]

Sahabe, inandığı değerlerden asla taviz vermeyen, cesur insandır. Bu cesaret ve güçlerini de müslüman kardeşlerine değil de küffara karşı kullanırlar. Yani sahabe mahiyetlerindeki inanma istidadını körelten; bunca delil Allah'ın varlığını ilan ederken bütün onları yalanlayıp inkar eden, Allah'ın yeryüzünde yarattığı varlıkları başıboşlukla, değersizlikle itham eden, dolayısıyla bütün kainat çapında cinayet isleyen insanlara karşı çok şiddetlidir.

8. Kafirlerin Gayzını Artırmaları

Sahabe, Kur'an'ın İncil'de de kendilerinden bahsedildiğini bildirdiği üzere[123] bir ekin gibi serpilip gelişerek, güç ve kuvvet kazanmıştı. Onların bu durumu bir taraftan onları yetiştireni ve müminleri hayran bırakıp sevindirirken diğer taraftan da kafirlerin öfke ve kinini galeyana getirmişdir. Kur'an bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

"(Sahabenin) İncildeki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelendirir." (Fetih, 48/29)

Gayz; şiddetli öfke veya öfkenin ilk anları demektir.[124]

İmam Malik'e sahabe hakkında ileri-geri konuşan bir kimseden bahsedildiğinde bu ayeti okuyarak "Kalbinde Allah Resulü'nün ashabından birine öfkesi olan kimse ayette bildirilen hük-

[122] Bkz. Razi, *Mefatih*, XXVIII/107; Kurtubi, *el-Cami*, XVI/193; Bikaî, *Nazmu'd-Dürer*, XVIII/339; Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVI/123; Elmalılı, *Hak dini*,VI/4440.

[123] Fetih, 48/27.

[124] *Kamus*, "ĞYZ"md.

me dahildir."[125] demiştir. Ayrıca sahabeye buğzeden Rafizîler hakkında "Onlar sahabeye buğzediyorlar. Sahabeye buğzeden de bu ayete göre kafir olur." hükmünü vermiştir. İbn Kesir, birçok alimin İmam Malik'in bu görüşüne muvafakat ettiğini söylemektedir.[126]

Sahabeden birine buğzeden kimsenin kafir olmasından korkulur. Çünkü bu ayetle ilk önce murad edilenler onlardır. Diğer müminler ikinci derecede gelir. Sahabenin hepsine buğzedeni kafir görenler olduğu gibi,[127] sahabeyi yermeyi ve onlara buğzetmeyi, küfür alameti olarak kabul edenler de vardır.[128] İşin doğrusu sahabeye buğz etmek en azından fasıklıktır.[129] Bazı alimlere göre onlardan biri hakkında "korkaktı, cimriydi, çok fazla bir şey bilmezdi" gibi din ve adaleti ile ilgili olmayan uygunsuz bir söz söyleyen kimsenin te'dib edilmesi ve tazir cezası verilmesi gerekir.[130]

Bütün bunlar sahabeye karşı insanın içinde menfi bir şey duymasının tehlikeli olduğunu göstermektedir. Bu mesele "Kur'an'ın sahabeyi hayırla yad edilmesini emretmesi" kısmında daha geniş olarak ele alınacaktır.

9.Kendi Aralarında Çok Merhametli Olmaları

Sahabe kendi arasında birbirine karşı çok şefkatli merhametlidir. Kur'an onların bu hususiyetini şu şekilde ifade etmiştir.

"رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ" "Kendi aralarında çok merhametlidirler."

Birbirlerine olan muamelelerinde şu ayette ifade edildiği üzere "أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ" "Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve çetindirler." (Maide, 5/54) çok

[125] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/195; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/128.
[126] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/343; Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/128; Bkz. İbn Aşur, *Tefsir*, XXVI/210.
[127] Bikai, *Nazm*, XVIII/345.
[128] Tahanevi, *Ahkamu'l-Kur'an*, IV/238.
[129] Zuhayli, *Münir*, XXVI/210.
[130] Buhuti, *Keşşafu'l-Gına*, VI/172

mütevazi, çok nazik, çok merhametlidirler. Bu merhamet ve nezaketin bir tezahürü olarak birbirleriyle karşılaştıklarında musafaha yaparlar.[131] Onlar, bir hadiste ifade edildiği üzere bir vücudun azaları gibidirler: "Birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkatte mü'minlerin misali, bir bedenin misalidir. Ondan bir uzuv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararette ona iştirak ederler."[132]

Onların sertliği de merhameti de Allah içindir. Hareket ve münasebetleri, duygu ve düşünceleri hep iman eksenlidir.[133]

10. Mağfiret ile müjdelenmeleri

Mağfiret; örtmek, bir şeyi zarf içine koyarak gizlemek, sakalın tamamını boyamak gibi manalara gelen "ğ-f-r" kökünden gelmekte olup, Allah'ın kullarının günahlarını setredip affetmesi demektir.[134]

Her müminin en büyük arzularından biri Allah'ın affına mazhar olmaktır. Allah Kur'an da sahabenin varsa hatalarının affedilip mağfiret buyurulacağını vaad etmiştir.[135]

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

"İman edip, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onlara kucak açıp yardım eden Ensar var ya, işte gerçek müminler bunlardır. Bunlara bir mağfiret ve pek değerli bir nasib vardır." (Enfal, 8/74)

Ayette ifade edildiği üzere Allah, sahabeyi hakikî mümin olarak vasıflandırdığı yerde onlar için mağfiretten bahsetmektedir. Demek ki, insan her ne kadar çalışıp çabalasa, iradesinin hakkını vererek

---

[131] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/193; VIII/494; Zuhayli, *Münir*, XXVI/206.
[132] Buhari, *Edeb* 27; Müslim, *Birr* 66.
[133] Kutup, *Zilal*, VI/3332.
[134] Asım Efendi, *Kamus*, "ĞFR" mad., Rağıb, *Müfredat*, "ĞFR" mad.
[135] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X/56; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/42.

zirveleri tutsa bile yapısı gereği noksanlıktan, hatadan, kusurdan hali değildir. Sahabe de insandır onların da hataları günahları olabilir.[136]

Sahabeye bu tür bir bağışlanma vaadinin yanında kendileri için "وَرِزْقٌ كَرِيمٌ" uçsuz bucaksız bir rızık, büyük bir lütuf vardır. Burada bir nebze kelimelerin manaları üzerinde durmak istiyoruz:

Rızık; "r-z-k" kökünden, kendisinden istifade edilen, faydalanılan şey manasına isim olmakla birlikte dünyevî-uhrevî, muteber-gayr-i muteber atâ, ihsan, nasip, mideye ulaşan gıda manalarında da kullanılmaktadır.[137]

Kerîm; nefaset, izzet ve şeref manalarına gelen "k-r-m" kökünden isimdir. Bulunduğu yerde şerefli olan her şey kerem ile vasıflanır. Rızk-ı kerîm, bol rızık demektir ki bu da az olana göre daha şereflidir.[138] Ayette, rızkın kerim olarak vasıflandırılması, onlara mahsus olmak üzere cennette, güzel, bol, temiz, şerefli, bitip tükenme bilmeyen, minneti, sorumluluğu, derdi, belası olmayan, sırf hayır ve sırf nimet olan, güzelliğinden ve çeşitliliğinden dolayı hiç usanılmayan rızıklar bahşedileceğini ifade etmektedir.[139]

Ayrıca sahabenin üstün vasıfları ile övüldüğü (Fetih, 49/29) ayetinin sonunda sahabenin hepsine mağfiret ve büyük bir mükafat vaadedilmiştir:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

"İşte böylece Allah, onlar (sahabe) gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat vaad etmiştir." (Fetih, 49/29)

---

136 Bikaî, *Nazm*, VIII/347.
137 İbn Manzur, *Lisan*, "RZK" mad; Rağıb, *Müfredat*, "RZK" mad.
138 *Kamus*, "KRM" mad.; *Rağıb*, Müfredat, "KRM" mad.
139 İbn Kesir, *Tefsir*, IV/42; Mukatil b. Süleyman, *Tefsir* (Thk. Abdullah Mahmud Şehhate), II/131; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV/38; Mehmet Vehbî, *Hülasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, V/1946; İbn Aşur, *Tahrir*, X/88.

Daha önce geçtiği üzere istisnasız bütün sahabenin bu ayete dahil olduğu konusunda görüş birliği vardır. Zikredilen vasıflar ve medh-ü sena, sahabenin hepsi için geçerlidir.[140]

Çünkü bir saat/bir müddet bile olsa Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'in yanında bulunmak "beraberinde bulunmak" ifadesinin muhtevasına girmek için yeterlidir.[141]

Ayrıca ayetteki "وَالَّذِينَ مَعَهُ" ifadesi sahabenin kamil manada Resulüllah'a itaat ettiğini, desteklediğini ve ona musahabet ettiğini göstermektedir.[142] Tıpkı şu ayette Allah'ın maiyyetinin ifade edildiği gibi. "وَقَالَ اللّٰهُ إِنِّي مَعَكُمْ" "Allah buyurdu : İyi bilin ki ben sizinle beraberim." (Maide, 6/12) Peygamberin maiyyetinde bulunma, ancak O'nun getirdiği dine iman etmek suretiyle olabilir. Dolayısıyla münafıklar bu maiyyetin dışındadır.[143]

"وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا" ayetindeki "مِنْهُمْ"deki "مِنْ" (min) harf-i cerrini teb'iz manasına alıp, sahabeden bir kısmının kasdedildiğini söyleyerek ayete "Allah onlardan iman edip salih amel işleyenlerine mağfiret ve büyük bir mükafat vaadetmiştir." şeklinde mana verenler varsa da böyle bir yaklaşım isabetli değildir.[144] Çünkü bu, aynı surenin şu ayetlerine ters düşmektedir: "İmandaki yakinlerini iyice arttırsınlar diye müminlerin kalblerine sekine indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah herşeyi hakkiyle bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Bu da Allah'ın mümin erkek ve mümin kadınları içinde ebedi kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştirmesi, onların günahlarını bağışlaması

---

140 Kurtubi, *el-Cami*, XVI/193; Razi, *Mefatih*, XXVIII/107; Ebu Hayyan, *Bahr*, VIII/103; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/142; Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVI/123; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2607; Kasimi, *Mehasin*, VIII/3243; Mevdudi, *Tefhim*, III/3085; Zuhayli, *Münir*, XXVI/208-209.

141 Alai, *Tahkiki Münifi'r-Rütbe*, s.76-79

142 İbn Aşur, *Tahrir*, XXVI/203.

143 Bikai, *Nazm*, XVIII/345.

144 Mevdudi, *Tefhim*, III/3085.

içindir. Bu Allah katında büyük bir nailiyet, büyük bir başarıdır." (Fetih, 48/4, 5)

"Gerçekten Allah, Hudeybiye'de, o ağacın altında sana beyat ettikleri zaman, müminlerden razı oldu. Onların kalblerindeki ihlası bildiği için üzerlerine sekine, huzur ve güven indirdi."(Fetih, 48/18)

"Kafirlerin kalblerine taassubu, cahiliye taassub ve tarafgirliğini yerleştirdikleri o sırada, Allah da Resulüne ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi. Onlara takva kelimesini gerekli kıldı. Zaten onlar bu söze pek layık ve ehil idiler. Allah herşeyi hakkiyle bilir." (Fetih, 48/26)

Meali verilen ayetlerde (Fetih, 48/4,5) Allah, Hudeybiye'de Resulüllah'ın yanında bulunan tüm sahabenin kalplerine sekine indirdiğinden ve hepsinin istisnasız cennete gireceklerinden söz etmiş, (Fetih, 48/18) ayette ise, ağacın altında Resulüllah'a beyat edenlerden razı olduğunu ve bu hususta hiçbir istisnanın bulunmadığını tekrar ifade etmiştir. (Fetih, 48/26) ayetinde ise Resulüllah'ın beraberinde bulunanların hepsine "mü'minler" denilerek, onların kalblerine sekinenin indirildiği ve kendilerinin takvaya pek layık ve ehil oldukları kaydedilmiştir. Burada da, bunlardan sadece mümin olanlar hakkında bu bilginin verildiğine dair herhangi bir işaret yoktur. Ayrıca ayette zikredilen özellikler ve meziyetler, Peygamber Efendimizin (**Aleyhissalâtu vesselâm**) maiyyetinde bulunan bütün müminler için geçerlidir. Ayetin başında kullanılan ifadede "مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ" Resulüllah'ın yanında yer alanlar şöyle şöyledirler, şu şu hususiyetlere sahiptirler..." denilmişken bundan sonra ayetin son cümlesinde birden bire, "Onlardan bazı kimseler mümin ve salihtir ve bazıları değildir" denmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ayetteki (min) kelimesini sahabenin bir bölümü için anlamak, ayetin ahengine uygun değildir.[145] İşin doğrusu müfessirlerin çoğunluğunun ifade ettiği üzere buradaki "مِنْ" teb'iz için değil, tebyin (açıklama, açıklık kazandırma) içindir.

[145] Mevdudi, *Tefhim*, III/3085.

Tıpkı "فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الأَوْثَانِ" "O halde murdar putlardan kaçınınız" (Hac, 22/30) âyetindeki مِنْ (min) harfi cerrinin beyaniye olması gibi.[146] Çünkü buradaki "مِنْ" teb'iz için değil, mutlak surette beyan/açıklama manasınadır. Aksi halde ayetin anlamı "Putların pis olanlarından sakının." şeklinde olur. Bu da bazı putların temiz kabul edilerek onlara tapmaktan kaçınmanın gereksizliği gibi bir mana ifade eder. Böyle bir anlamın da tutarsızlığı ortadadır. Bütün bunlar değerlendirildiğinde Allah'ın sahabenin hepsine mağfiret ve cennette büyük bir mükafat vaad ettiği anlaşılmaktadır.[147] Sahabenin şahsında yapılan bu mağfiret ve mükafat vaadi, sahabe çizgisinde gidip aynı özellikleri taşıyan her müslüman için de geçerlidir.[148]

Bu hususla ilgili olarak Bediuzzaman (v.1960), ayetteki "مَغْفِرَةً" kelimesinin kusura delalet etmesini gerekçe göstererek, ayetin sahabe içinde daha sonraları çıkacak olan fitnelere ve bu fitneler vasıtasıyla önemli kusurlar olacağına, o dönemde mağfiretin en muhtaç oldukları şey olacağına imada bulunduğunu belirtmektedir.[149]

Ayette "مَغْفِرَةً" kelimesinin nekire olarak gelmesi mağfiretin büyüklüğüne, mükemmelliğine, her türlü takdirin üstünde olduğuna delalet eder. Dolayısıyla, onlar için, bütün günahlardan ve kötü akıbetlerden, sorumluluklardan uzak, tam ve mükemmel bir mağfiret vardır.[150]

---

[146] Zemahşeri, *Keşşaf*, III/551; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/344; Beyzavi, *Envaru't-Tenzil*, II/413; Nesefi, *Medarik*, IV/164; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/128; Zuhayli, *Münir*, XXVI/208.

[147] Mevdudi, *Tefhim*, III/3085; İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünnet*, I/158; Nasır b. Ali Aid, *Akide*, I/76.

[148] Zuhayli, *Münir*, XXVI/208-209.

[149] Bediuzzaman, *Lemalar*, s.32-33.

[150] Razî, *Mefatih*, XV/212; Bikai, *Nazm*, VIII/348; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV/39; Mehmet Vehbî, *Hülasatu'l-Beyan*, V/1946; İbn Aşur, *Tahrir*, X/88.

Beşer yapısı gereği sahabenin de hataları olmuştur. Fakat sahabenin hatasını normal bir müslümanın hatası şeklinde değil de içtihad hatası şeklinde yorumlamak gerekir. Özellikle sahabenin önde gelenlerinin konumlarına bakış açısı bunu gerektirir.[151]

11. Allah'ın Onlardan Razı Olması

Rıza; hoşnut olmak, bir şeyi beğenip seçmek, kabul etmek manalarına gelir. İslamî terminolojide ise, Allah'ın kaza, takdir ve muamelelerinin, nefislerimize bakan yanlarıyla, acılık ve sertliklerine katlanıp, herşeyi gönül hoşnutluğuyla karşılamak demektir. Allah'ın kulundan razı olması da, kulun, Allah'ın emirlerini yerine getiren, yasaklarından da uzak duran bir kul olarak kabul edilmesidir.[152]

Bir insan için rızadan daha büyük bir paye yoktur; eğer olsaydı Allah, cennet ötesi alemlerde sevdiklerini onunla payelendirirdi. Oysa ki, ahirette sonu olmayan en son nimet وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ "Allah'ın rızası en büyüktür." (Tevbe, 9/72) ayetinde ifade edildiği üzere, Allah'ın hoşnutluğudur.[153] Bu hakikat hadislerde de ifade edilmiştir. Şöyleki; Allah Teala, cennet ehline "Razı oldunuz mu? Hoşnut musunuz?" buyuracak, onlar da "Ey Rabbimiz, nasıl olmayız ki, bize başka kullarından hiçbirine vermediğin nimeti verdin." diyecekler. Bunun üzerine buyuracak ki: "Size bundan da büyüğünü vereceğim.", "Bundan daha üstün ne olabilir?" diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ; "Size rıdvanımı/hoşnutluğumu helal kılacağım ve artık size sonsuza kadar hiç kızmayacağım."[154] buyuracaktır.

Başka bir hadiste, "Cennetlikler cennete girince Allah Teâlâ: "Arzu ettiğiniz, canınızın çektiği bir şey var mı? Size fazla fazla vereyim"

---

[151] Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, XVI/197.

[152] Asım Efendi, *Kamus*, "rdy" mad., Rağıb, *Müfredat*, "rdy" Firuzabadi, *Basair*, "rdy"mad.

[153] İbn Kesir, *Tefsir*, IV/117. Bkz. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s.160.

[154] Buhari, *Rikak*, 51, *Tevhid*, 38; Müslim, *Cennet*, 9; Tirmizî, *Cennet*, 18; Ahmed b, Hanbel, *Müsned*, III/88, 95.

buyurur. Bunun üzerine onlar "bize verdiklerinden daha hayırlı ne olabilir ki" diye hayret ve hayranlık içinde sorarlar. Allah Teala "Benim rızam ve hoşnutluğum, (bütün nimetlerden daha) büyüktür." buyurur.[155] Hadiste ifade edildiği üzere Allah'ın hoşnut olması bütün cennet nimetlerinden daha büyük ve daha üstündür[156] ve cennet, içindeki bütün nimetleriyle beraber, Rıza-yı ilahî yanında gizlenir, küçülür, sönük kalır.[157] Allah'tan bir rıdvan, Allah'ın rızasından olan küçücük bir şey bir parıltı bile en büyüktür. Bu sayılan cennet nimetlerinden daha değerlidir. Çünkü her hayrın, her saadetin ve her şerefin sebebi, dayanağı odur.[158]

Allah (c.c.), Kur'an'da, sahabeden hem genel hem de hususi manada razı olduğunu bildirmiştir.

a. Rıdvan Bey'atına Katılanlar

Allah Teâlâ, Hudeybiye'de ağacın altında Resulüllah'a beyat eden sahabeden razı olduğunu bildirmiş,[159] hem de bu hoşnutluğunu yemin ederek ifade etmiştir.[160]

لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ
السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

"Gerçekten Allah, Hudeybiye'de, o ağacın altında sana beyat ettikleri zaman, müminlerden razı oldu. Onların kalplerindeki ihlası bildiği için üzerlerine sekine, huzur ve güven indirdi. Onları hemen yakında gerçekleşen bir zaferle ve alacakları birçok ganimetle mükafatlandırdı. Allah mutlak galibdir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Fetih, 48/18)

---

[155] İbn Kesir, *Tefsir*, IV/118.
[156] İbn Kesir, *Tefsir*, IV/117.
[157] Kutup, *Zilal*, III/1677.
[158] Elmalılı, *Hak dini*, IV/2588.
[159] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI/85; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/321; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/108; Mevdudi, *Tefhim*, III/3073; Zuhayli, *Münir*, XXVI/183.
[160] Elmalılı, *Hak dini*, VI/4424; Zuhayli, *Münir*, XXVI/183.

Ayette bahsedilen beyat Hudeybiye'de yapılmıştır. Bu beyata "Bey'atü'r-Rıdvan" adı verilmiştir.[161]

Bu ayette belirtildiği üzere sahabe, büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulundukları bir sırada İslam inancını ve müslümanların varlığını korumak üzere ölünceye kadar savaştan kaçmayacaklarına dair Resulüllah'a beyat etmiştir.[162] Onlar ne pahasına olursa olsun verdikleri sözü yerine getirmeye azmetmiş ve bunu da gerçekleştirmişlerdir. Zira, Resulüllah'ın şahsında Allah'a bey'at etmişlerdi.

"إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ" "Sana beyat edenler gerçekte Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli bütün hepsinin ellerinin üstündedir." (Fetih, 48/10).

Bu bey'atı yaparken, nasıl bir psikoloji içerisinde olduklarını Allah Teâlâ şu şekilde bildirmektedir:

فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

"Onların kalplerindeki ihlası bildiği için üzerlerine sekine, huzur ve güven indirdi."

Allah, bey'at ederken sahabenin kalbinin samimiyetini, ihlasını, sadakatini, verdikleri sözle kalplerinin uyum içinde olduğunu, müşriklerin hareketlerine karşı üzüntü ve heyecan içinde olduklarını biliyor ve görüyordu. Fakat üzerlerine o sekineyi indirerek huzur ve itminan vererek kalblerini yatıştırmıştı.[163]

Sekine; sükûn, itminan, sebat, temkin manasına masdardır ki nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle meydana gelen ve kalp oturması, yürek ısınması, gönül rahatlığı denilen huzur ve sükûn haline veya onun kaynağına verilen isimdir. Sekinenin inmesi,

---

[161] Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, VI/4424; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI/85-186; Kurtubi, *el-Cami*, XVI/181-183; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/106-107; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II/200-210; İbn Kesir, *el-Bidaye* , IV/167-174; Buhari, *Meğazi*, 35; Müslim, *Cihad*, 90.

[162] Bkz. Buhari, *Cihad*, 110, *Meğazi*, 35; Müslim, *İmare*, 80-81; Müslim, *İmare* 68; Tirmizî, *Siyer*, 34; Nesaî, *Biat*, 7.

[163] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI/88; İbn Kesir, *Tefsir*, VII/322; Bikai, *Nazm*, XVIII/316; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/108; Mevdudi, *Tefhim*, III/3073.

onun yaratılması ve meydana gelmesi demektir. Şanının yüksekliğine işaret için inzal denilmiştir. Burada sekinenin indirilmesi onların kalplerine itminan vererek Allah'ın emrine hazırlamak içindir. Yoksa sahabenin Resulüllah'a bey'at etmeyi istememeleri üzerine sekinenin indirildiğini ve böylece onların bey'at ettikleri şeklinde bir tefsir, hem sahabeyi tanımamak hem de ayeti, zahirinin dışına hamletmek demektir.[164]

Yapılan bu bey'atta Allah'a ve Resulüne itaat vardır. Böyle bir itaat de Allah'ın rıdvanına mazhar olmayı ihtiva etmektedir.[165] Nitekim bunu ifade eden hadisler vardır. Resulüllah, ağacın altında kendisine bey'at edenlere: *"Sizler yeryüzünün en hayırlı insanlarısınız."*[166] buyurarak onların ateşe girmeyeceğini bildirmiştir.[167]

Bey'at-ı Rıdvan'a katılan sahabenin sayısının bin beşyüz ve daha fazla olduğuna dair rivayetler varsa da doğru olarak kabul edilen rakam bin dörtyüzdür. Bununla birlikte rivayetler telif edilerek, bin dörtyüzün üstündeki rakamların, kadın ve çocuk da hesap edilmesinden kaynaklandığını söylemek de mümkündür.[168]

b.Sahabenin Hepsinden Razı Olması

Allah sahabenin hepsinden razı olduğunu ise şu ayetle bildirmiştir;

وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

"Muhacirlerden ve Ensardan o ilkler, o önde gidenler ve bir de ihsan şuuruyla onlara tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdırlar. Allah onlara, altlarından ırmakların

---

[164] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/108.
[165] Hazin, *Lübabü't-Tevil fi Meani'l-Tenzil*, VI/197.
[166] Buhari, *Meğazi*, 35.
[167] Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 163; Ebu Davud, *Sünnet*, 8; Tirmizi, *Menakıb*, 57-58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/350; VI/420.
[168] İbn Hacer, *el-Feth*, VII/505; Ayni, *Umde*, XIV/216.

çağladığı, içinde ebedî kalacakları cennetleri hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur." (Tevbe, 9/100)

Ayette bildirilen "رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ" Allah'ın razı ve hoşnut olması" daha önce geçtiği üzere bütün sahabeyi içine alır. Her ne kadar ayetteki "مِنْ" (min) harf-i cerrini teb'iz manasına alarak sahabenin önde gelenlerinden Allah razı olmuştur şeklinde tefsir edenler varsa da çoğunluğa göre "مِنْ" tebyin içindir. Tıpkı " فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ" "O halde murdar putlardan kaçınınız" (Hacc, 22/30) âyetinde olduğu gibi.

Buna göre âyetin manası "Muhacir ve Ensar olarak vasıflandırılan ilkler..." şeklindedir. Çünkü sahabenin hepsi diğer müslümanlara göre sabikûnu evvelûndur.[169]

Sebk; yarış atının koşu meydanında rakiplerini geride bırakarak hepsinden önce yarışı birincilikle bitirmesi, manasından alınmış olup her şeyde önde olma, öne geçme demektir.[170] Ayetteki Sabikun u Evvelun, Allah'ın sevabına ve cennetine nail olma yarışında ipi birincilikle göğüsleyenleri yani sahabeyi ifade etmek için istiare olarak kullanılmışdır.[171]

Nitekim şu ayette de buna işaret edilmiştir:[172]

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

"Hayır yarışlarında, ta öne geçip kazananlar (a gelince) Onlar (orada da) öncüdürler. İşte onlar Allah'a en çok yaklaştırılmış olanlardır. Naim cennetlerindedirler." (Vakıa, 56/10-12)

---

[169] Razi, *Mefatih,* XVI/171; İbn Kesir, *Tefsir,* IV/142; Alusî, *Ruhu'l-Meanî,* XI/7; Elmalılı, *Hak dini,* IV/2607; Kasimi, *Mehasin,* VIII/3243.

[170] Asım Efendi, *Kamus,* "SBK" mad.; İbn Manzur, *Lisan,* "SBK" mad.

[171] Rağıb el-Isfahanî, *Müfredat,* "SBK" mad.

[172] Elmalılı, *Hak dini,* VII/4705.

Seyyid Kutub (v.1966), Allah'ın sahabeden razı olması ile ilgili olarak şunları söylemektedir; "Allah'ın onlardan razı olması, peşinden mükafatlandırmanın geldiği bir rızadır. Haddizatında bu hoşnutluk, sevapların en yücesini ifade eder. Onların da Allah'tan hoşnut olmaları; Allah ile itminana ermeleri, huzur bulmaları, takdirine güvenmeleri, kazasına hüsn-ü zanda bulunmaları, nimetlerine şükretmeleri ve başlarına gelenleri Allah'ın imtihanı olarak kabul edip sabretmeleri şeklindedir.

"رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ" "Allah onlardan hoşnut, onlar da Allah'tan..." burada ve ahirette rıza ifadesi herşeyi içine alan ve örten, Allah ile seçkin kulları arasındaki karşılıklı mübadele edilen rıza atmosferini canlandırmaktadır. Karşılıklı hoşnutluğa dayalı bu mübadele, öyle bir durum öyle bir atmosfer ki, insanların sözlerinin gücü bunu ifadelendirmeye yetmiyor, aciz kalıyor. Bu atmosferi, ancak hak ve hakikata uyanmış bir kalp, Allah ile irtibat halinde bir ruh, Kur'an nassları arasından teneffüs edebilir.

İşte onların Yüce Rabbleri ile daimî halleri: "Allah onlardan hoşnut, onlar da Allah'tan..." ve işte ahirette onları bekleyen hoşnutluk alameti:

وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

"Allah onlara içinde ebedi kalacakları, altlarında ırmakların çağlayanlar halinde gürül gürül akacağı cennetler hazırlamıştır. İşte bu, en büyük bahtiyarlıktır." Bu bahtiyarlık ve kurtuluştan sonra daha büyük bir bahtiyarlık ve kurtuluş söz konusu olabilir mi?"[173]

Allah'ın sahabeden hoşnutluğu daimidir, gelip geçici birşey değildir. Çünkü rızanın tezahürü olarak ayette onlar için hazırlanan cennetlerden bahsedilmektedir. Bu da onlardaki bu vasfın devamlılığını gerektirir. Sonradan Allah'ın rızasına değil de gazabına maruz kalacaklarsa kendileri için cennetlerin hazırlanmasının

---

[173] Kutup Seyyid, *Zilal*, III/1705-6.

bir manası olmaz.[174] Çünkü i'dad; gerekli şeyleri tedarik edip hazır hale getirmek, müheyya kılmak demektir.[175]

Bu hususla ilgili olarak İbn Teymiyye şöyle demektedir: "Rıza Allah'ın kadîm bir sıfatıdır. Allah ancak rızasının gereklerini yerine getireceğini bildiği bir kulundan razı olur. Ve Allah, razı olduğuna da ebediyen kızmaz."[176]

Sahabe hakkında ileri-geri konuşanların iddialarının temeli şudur: "Allah'ın sahabeden hoşnutluğunu ilânı, onlar sâlih hal üzere iken ki durumlarına aittir. Fakat onlar daha sonra bu hallerini koruyamamış, çizgi dışına çıkmış; -hâşâ- vaadolundukları cennete, fevze/kurtuluşa liyakatları kalmamıştır."[177] Bu şu demektir: "Allah onlardan razı oldu ama akibetlerini bilmiyordu. Sonra onların halleri değişti. Allah'ın da onlar hakkındaki hükmü değişti." Böyle bir iddia Allah'ı bilmemekten, O'nun abesle iştigal ettiğini iddia etmekten başka birşey değildir.[178]

Allah olmuşu da olacağı da bilir. Kendisinden ancak rızasına uygun şeylerin sudur edeceğini bildiği kimseden razı olur. Razı olduğunu ilan etmesi demek ise o kimsenin Allah'ın razı olduğu bahtiyar hal üzerine öleceği, hayatını öylece noktalayacağı anlamına gelir.

Bir müslümanın hayatı boyunca gözünü dikip ulaşmak istediği şey Allah'ın rızası olmalıdır. Çünkü Kur'an, Allah'ın rızasını yakalamayı en büyük hedef olarak göstermektedir. Sahabe ise, daha hayatta iken bu lutfa mazhar olmuştur.

Ayrıca ayette sahabenin şu özelliklerine de işaret edilmektedir:

1- İhsan şuuru: "وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ" *"Ve onlara ihsan şuuru ile tabi olanlar"*. "İhsan ile ittiba kaydı", sahabe için değil, onlara

[174] Bkz. İbn Teymiye, *es-Sarimü'l-Meslül*, s.574; Razi, *Mefatih*, XVI/172; Zuhayli, *Münir*, XI/24.
[175] İbn Manzur, *Lisan*, "ADD" mad.
[176] İbn Teymiye, *es-Sarim*, s.574.
[177] Tabatabai, *Mizan*, IX/389, 233-234.
[178] El-Emini, *Sahabe*, S.63-64.

tabi olanlar için konulmuş bir kayıttır. Buradan anlaşıldığı üzere sahabe, ehl-i ihsandır ve herkesten önce bu vasfa liyakatlıdır.[179]

İttiba; tabi olma uyma, ardısıra gitme, izinden yürüme manalarına gelir.[180]

İhsan; bir şeyi güzel ve mükemmel yapmak, iyilik etmek, bir şeyi iyi ve gereği gibi bilmek manalarına gelir.[181]

Allah Resülü ihsanı şu şekilde tarif etmiştir:*"İhsan; görüyormuşcasına senin Allah'a ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu göremesen de O seni görüyor."*[182]

Bu hadis esas alınarak ihsan; "Yapılan herşeyi arızasız ve Cenab-ı Allah'nın nazarına arz edebilecek şekilde, inanarak, duyarak, irade, his, şuur ve latife-i Rabbaniye buutlarıyla fevkalade bir titizlik içerisinde yerine getirmek"[183] şeklinde tarif edilmiştir ki bu, sahabinin müslümanlığı yaşamadaki hassasiyetini göstermeye yetmektedir.

2- Sahabeden sonra gelenlerin Allah'ın rızasına nail olmaları, ihsan şuuruyla sahabenin çizgisinden gitmeleri şartına bağlanmıştır. Bir şarta bağlı olan hüküm, o şart olmadığı zaman geçersizdir. Bundan dolayı Muhacir ve Ensar hakkında güzel söz söylemeyenlerin Allah'ın rızasını kazanmaları ve sevab kazananlardan olmaları söz konusu değildir.[184]

Kurtubî, "Allah, sahabenin söz ve fiillerinden güzel olanlara tabi olmayı bildiriyor; sahabenin sürçmelerine, hatalarına zellelerine değil. Çünkü sahabe de insandır, masum değildir." demektedir.[185]

---

[179] İbn Teymiye, *es-Sarim*, s.574; Tebbani, *İthafu Zevin-Necabe*, s.35.
[180] İbn Manzur, *Lisan*, "TBA"madd, Rağıb, *Müfredat*, "TBA"mad.
[181] Asım Efendi, *Kamus*, "HSN" mad., Rağıb, *Müfredat*; "HSN" mad.
[182] Buhari, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 7; Ebu Davud, *Sünnet*, 16.
[183] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricu's-Salikin*, II/430-34; Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s.182; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.259.
[184] Razi, *Mefatih*, XVI/172; Zuhayli, *Münir*, XI/24.
[185] Kurtubî, *el-Câmi*, VIII/152; Zuhayli, *Münir*, XI/24.

Humeyd b. Ziyad'dan şöyle rivayet edilmiştir: Bir gün Muhammed b Ka'b el-Kurazî(v.120/738) den, aralarında çıkmış olan fitneyi kastederek, sahabe arasında geçen şeyler hakkında bilgi vermesini istedim. Bana "Allah onların hepsini bağışlamış iyi davrananlarına da kötü davrananlarına da cenneti vacip kıldığını Kur'an'ında bildirmiştir, dedi. Ben ona, "Allah Kur'an'ın neresinde, onlara cenneti vacip kıldığını bildiriyor?" diye sorunca, Sübhanallah, sen Allah'ın şu âyetini okumaz mısın?

"السَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ" "Allah Peygamber'in bütün ashabına bu âyette cenneti ve rıdvanını vacip kılmış. Onlara tabi olanlara da şart koştuğunu şart koşmuştur" dedi. Ben, "o şart nedir?" deyince de o, "Tabiine, sahabeye ihsan ile tabi olmalarını şart koşmuştur ki, bu da, tabiinin sahabenin iyi işlerinde onlara uyup, bunun dışındakilere uymamalarıdır." dedi. Yani sahabeyi hayırla yad etmeleri, aleyhlerinde konuşmamaları ve onları yaptıkları bazı şeyler hususunda ta'n etmeye yeltenmemeleridir. Bunun üzerine Humeyd b. Ziyad, "Sanki bu âyeti önceden hiç okumamıştım" demiştir.[186]

Şimdi sahabe hakkındaki bütün bu ilahi takdir ve tebcillerden sonra kim onlara kızıyor ve onlarla alay etmeye kalkışıyorsa, bunun hesabını onlara değil, Allah'a vermek zorundadır. Bazı kimseler, Yüce Allah'ın sahabelere bu müjdeyi verirken kendilerinin samimi ve sadık olduklarını ancak daha sonra gerek Allah'a, gerekse Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'e sırt çevirdiklerini iddia ediyorlar. Bu konuda onlar Allah konusunda da yanlış bir değerlendirmeye ve yanılgıya düşüyorlar. Onlar zannediyorlar ki, bu ayeti indirirken Allah, sahabenin gelecekteki tutumunu bilmiyordu; sadece o zaman ki durumlarına –haşa-aldanarak onlardan razı olduğuna dair müjdeyi veriverdi. Ve bilgisizliği yüzünden, daha sonra sahabe sadakatsizlik gösterince bu ayeti okuyan ve dinleyenler bu hainlere böyle bir müjde verdiği için O'nun gaybı bildi-

[186] Beğavi, *Mealimü't-Tenzil*, IV/88; Razi, *Mefatih*, XVI/171.

ğini, gaybdan haber verdiğini övsünler diye kitabına koyuverdi –haşa-.[187] Allah bütün bu iddialardan münezzehdir.

12. Cennetin Vaadedilmesi

Her müminin ulaşmak istediği hedeflerden biri de ahirette cennete girmektir. Çünkü Kur'an, insanlara yarışırcasına cennete koşmalarını emretmektedir. "Rabbiniz tarafından bir mağfirete, genişliği göklerle yer kadar olan ve müttakiler için hazırlanmış olan bir cennete doğru yarışırcasına koşuşun" (Al-i İmran, 3/133)

Kimin cennetlik olduğu ise ahirette belli olacaktır. Fakat Allah sahabeye daha bu dünyada iken cenneti vaad etmiştir.

لاَ يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Sizden fetihten önce infak eden ve savaşan kimse ile fetihten sonra infak edip savaşan elbette bir olmaz. İşte onlar, bundan sonra infak edip savaşanlardan derece bakımından daha yüksektirler. Bununla beraber Allah herbirine cennet vaadeder. Allah yaptığınız herşeyden haberdardır." (Hadid, 57/10)

Allah sahabenin hepsine "وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى" hüsnayı vaad etmektedir. Hüsna, "en güzel" demek olup Kur'an'da şu ayetlerde bildirildiği üzere cennettir.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ وَلاَ يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلاَ ذِلَّةٌ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"İyi ve güzel davranışlarda bulunanlara en güzel mükafat yani cennet ile daha da fazlası olarak Allah'ın cemalini görmek var. Onların yüzlerine ne bir leke bulaşır ne de bir zillet! İşte onlar cennetliklerdir ve orada daimi kalacaklardır." (Yunus, 10/26)

---

[187] Mevdudi, *Tefhim*, III/3073.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ

"Kendileri hakkında Bizden en güzel mutlu netice takdir edilmiş olanlar, cehennemden uzak tutulacaklardır."(Enbiya, 21/101)

لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

"Özür sahibi olmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz. Allah malları ve canları ile mücahede edenleri, derece bakımından cihada gitmeyenlerden üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de en güzel yurt olan cenneti vadetmiştir ama mücahede edenleri, cihada katılmayanlardan çok daha büyük mükafatlarla tarafından derece derece rütbeler, hususi bir mağfiret ve rahmetle mümtaz kılmıştır. Değil mi Allah Gafurdur, Rahimdir: affı, merhamet ve ihsanı boldur." (Nisa, 4/95,96)

Allah fetihten önce ve sonra olmak üzere her iki grubdaki sahabeye en güzel mükafatı yani "cennet"i vaad etmektedir. Faziletleri farklı olduğu için, herbirerlerinin derecesine göre cennette bir yeri vardır.[188] Bu herkesin seviyesine göre cennetten istifade etmesi şeklinde de yorumlanabilir.

Fetihten önce malıyla canıyla mücadele edenlerin övülmesinden fetihten sonra bunları yapanların kınandığı gibi bir vehmin akla gelmemesi gerekir. Çünkü ayetin sonunda her iki gruba da cennet vaad edildiği bildirilerek hepsinin mükafata nail olacağı ve bu mükafatlandırmanın da onların yaptıklarından haberdar Yüce Zat'ın bilgisine göre olacağı ifade edilmektedir. Bir tarafın övülüp diğer tarafın övülmemesi övülmeyenlerin zemmedildiği manasına

188 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVII/221; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/62-63; Semerkandi, *Bahru'l-Ulum*, III/324; Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, VIII/219; Nesefi, *Medarik*, IV/224; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/39; Tabersi, *Mecmaül-Beyan*, XXVII/142; Tabatabai, *Mizan*, XIX/160; Elmalılı, *Hak dini*, VII/4735.

gelmez. Zira ayette bildirilen "لَا يَسْتَوِي" "eşitsizlik" sevab ve fazilet noktasındandır. Her iki grubun da sevab ve fazileti vardır ama birilerininki diğerlerinden daha fazladır. Çünkü "أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً" ifadesindeki "أَعْظَمُ" ism-i tafdildir. İsm-i tafdil, aynı özelliğe sahip iki şeyden birisinde o özelliğin diğerine göre daha üstün olduğunu ifade etmekle birlikte bazen

رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلاَّ تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"Ya Rabbi dedi (Hz. Yusuf) zindan, bu kadınların beni davet ettikleri o işten daha iyidir..." (Yusuf, 12, 33) ayetinde olduğu gibi, iki şey arasında bir mukayese bildirmeyip sadece tafdil edilenin faziletini/üstünlüğünü ifade etmek için de kullanılır. Ayette Hz. Yusuf'un, "zindan daha iyidir" sözünde "onların davet ettikleri masiyette de bir iyilik var fakat zindan ondan daha iyidir" gibi bir mana söz konusu olmayıp, bu söz, "onların davet ettikleri masiyet yerine zindana girmeyi yeğlerim onu severim" demektir.[189] Fakat burada böyle bir vehimden sakındırmak için "وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى" getirilerek fetihten önce veya sonra müslüman olan ve dolayısıyla sahabi olma turnikesine girenlerin hepsine cennetin vaadedildiği bildirilmiştir.[190] Ayetin fezlekesi oldukça manidardır.

"وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ" "Allah yaptıklarınızdan haberdardır." Haberdar olduğu için fetihten önce infak edip savaşanlarla daha sonra böyle davrananların sevabını farklı kılmıştır. Yaptıklarının ötesindeki niyetlerinden de haberdardır ve ona göre bilerek böyle bir vaadde bulunmaktadır.

---

[189] İbn Aşur, *Tahrir*, XXVII/375-76; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XII/235. Bkz., XIX/268-270; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/62; Semerkandi, *Bahru'l-Ulum*, III/324; Razi, *Mefatih*, XXIX/219; Nesefi, *Medarik*, IV/224; Bikai, *Nazm*, XIX/268-270.

[190] Zuhayli, *Münir*, XXVII/307; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVII/375-76; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/39.

Sahabenin cennetle müjdelendiği ayetlerden biri de şudur:

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللهِ لاَ يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللهِ وَاللهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

"Siz hacca gelenlere su dağıtma ve Mescid-i Haram'ı mamur etme işini, Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden müminin işi ile bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah indinde eşit olmazlar. Allah o zalimler gürûhunu muvaffak etmez. İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler var ya, işte onlar Allah nezdinde daha yüksek derecelere sahiptirler. İşte kurtuluşa erenler onlardır. Ve işte onlardır umduklarına nail olanlar. Rabbleri onlara, kendisinden bir rahmet, rızâ ve içinde ebedî kalacakları nimeti bol cennetleri müjdeler. Onlar o cennetlerde ebediyen kalacaklardır. Muhakkak ki en büyük mükafat Allah'ın yanındadır." (Tevbe, 9/19-22)

Bu âyetler ashab ile müşrikler arasında yaşanan fazilet mukayesesi üzerine müşriklerin Yahudilere "Biz hacılara sâkilık yapıyoruz, Mescid-i Haram'ın imarını ve bakımını üstlenmişiz. Biz mi üstünüz yoksa, Muhammed ve ashabı mı?" demeleri, onların da "Siz daha üstünsünüz" cevabını vermeleri üzerine nazil olmuştur. Gerçi ashab arasında daha faziletli işler yapma mukayesesi münasebetiyle nazil olduğuna dair rivayetler varsa da ayetteki "كَمَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ" kaydı, birinci kanaati güçlendirmektedir.[191]

[191] Razi, *Mefatih*, XVI/11-12; Kurtubi, *el-Cami*, VIII/59; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/67. Sebeb-i nuzul ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bunlar herhangi bir olay vesilesi ile Resulüllah'ın ayeti okuması dinleyenin de sanki yeni nazil oluyor zannederek ayetin sebeb-i nuzulü olarak rivayet etmesinden kaynaklanmış olabilir. Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, VIII/59.

Ayette yapılan iyilik ve hayırlara Allah indinde değer kazandıran hususun iman olduğu vurgulanarak, hatta Kabe'in imarı ve oraya hacca gelenlere yapılan iyiliklerin bile ancak iman ile artı bir değer kazanacağı ifade edilmiştir. Müşriklerin yaptığı gibi, imansız sâkilik ve imaret hizmetini, iman ve cihada üstün tutmak veya eşit saymak şöyle dursun, imanla beraber sâkilik dahi cihadla bir tutulamaz. Bu hizmetlerin zatında kendine göre bir değeri olduğu söylenebilirse de imanla ve iman eksenli yapılan hizmetlerle bir değildir. Böyle bir benzetme bile büyük bir haksızlık ve zulüm olur. Bu sayılan hizmetler imanla yapıldığı takdirde bile, Allah yolunda cihad eden müminlerin iman, amel ve cihadına eşdeğer olamazlar. Aralarında o kadar büyük bir fark vardır ki, onun buna benzetilmesi bile doğru değildir.[192]

Esas Allah nezdinde değerler üstü değer ifade eden faziletler, başta iman olmak üzere dinin neşri için her türlü fedakarlığı göğüslemek, mal ve canıyla mücadele etmek ve gerektiğinde bu idealin tahakkuku için hicret etmektir.[193] Ve bu özelliklerle donananlar gerçek kurtuluşa erenler olarak nitelendirilmişlerdir: "وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ" "Ve işte kurtuluşa erenler bunlardır."

"Acaba", "belki", "umulur ki" gibi ihtimal ve tereddüt bildiren edat ve fiiler değil, gerçek ve mutlak anlamdaki kurtuluşu ifade eden bir lafız kullanılmıştır ve bu onlara mahsustur. Bunların kurtuluş ve necatına göre diğerlerinin durumu, sanki bir fevz ü necat/kurtuluş bile değildir.[194]

Böyle büyük bir fevz ü necatın/kurtuluşun derecesinin yüceliği ve kesinliği şöyle bir açıklama ile müjdelenmektedir:

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

---

[192] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/67-69; Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2484-85; Bkz. Razi, *Mefatih*, XVI/12-13; Bikai, *Nazm*, IX/417.

[193] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X/96, Razi, *Mefatih*, XVI/14; Zuhayli, *Münir*, X/147 .

[194] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/69; Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2484; Bikai, *Nazm*, IX/418; İbn Aşur, *Tahrir*, X/148.

Onların Rabbi olan Allah, kendilerine şunları müjdeler; tarafından bir ilâhî rahmet, fevkalade bir ihsan ve bir rıdvan, hem razı, hem marzî olarak huzur u izzetine kabul buyuracak bir büyük rıza ve görülmedik cennetler ki onlar için orada bitmez, tükenmez ve sonu gelmez bir nimet ve lezzet vardır. Üstelik o bahtiyarlar, o cennetlerde, ebediyyen yaşayacaklardır. O cennetlerin ne nimetlerine sınır, ne de sahiplerine zeval vardır.[195] Ve bütün bunlarla birlikte ayet, önemli bir hususa vurgu yaparak noktalanıyor:

"إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ" "Şüphe yok ki ancak Allah'ın nezdinde bir büyük ecir vardır." Sonu olan sınırlı amellere, sonsuz ve sınırsız mükafatlar verebilmek ancak O'na mahsustur. Bütünüyle dünya ve dünyevî mükafatlar, bunun yanında çok küçük kalır. Üstelik dünyada başkalarından beklenecek herhangi bir mükafatın garantisi de yoktur; böyle olsa bile bazen şahsın ölümüyle sona erer dolayısıyla yolunda can feda etmeye değmez. Allah'ın nezdindeki mükafat ise dünyalara sığmaz.[196]

Buradaki ayetler, bütün müslümanlara hitap etmekte ve her müslümanın derecesine göre verilen müjdelerden hissesi olmakla birlikte aynı zamanda sahabeden Allah'ın hoşnut olduğuna ve onları rahmet ve rıdvan ve ebedî nimetlerin olduğu cennetlerle müjdelediğine şehadet etmektedir.[197] Böyle olduğu kabul edilmese bile ayette bildirilen iman ve imana ait değerleri yaşama ve yaşatma istikametinde mal ve canını ortaya koyarak cihad etme, dinin neşri için hicret etme... bütün bu sayılan özellikleri bizzat yaşayarak zirvede tebliğ ve temsil eden ashabdır. Buradaki müjdenin muhatabı her müslüman için geçerli olsa da öncelikle sahabeyedir.

Ayrıca Kur'an'da müminlere cenneti vaad eden ayetlerin[198] şümülüne yine sahabe öncelikli olarak dahildir.

---

[195] Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2484; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/69; Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X/96; Razi, *Mefatih*, XVI/15.
[196] Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2486; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/69.
[197] el-Emini, *Sahabe*, s.61; Tebbani, *İthaf*, s.33-34.
[198] Mesela bkz. Müminun, 23 /1-11; Mutaffifin, 83/18-28; Beyyine, 98/7-8.

Burada bir hususun üzerinde durmak istiyoruz. Allah'ın sahabeye vaad ettiği cennet şu ayette ifade edildiği üzere hususidir;

وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

"Muhacirlerden ve Ensardan o ilkler, o önde gidenler ve bir de ihsan şuuruyla onlara tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdırlar. Allah onlara, altlarından ırmakların çağladığı, içinde ebedî kalacakları cennetleri hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur." (Tevbe, 9/100) Çünkü Kur'an'da cennetler anlatılırken "جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ" şeklinde nehirlerin akışı "مِنْ" harf-i cerri ile kayıtlıdır.[199] Sahabenin anlatıldığı bu ayette ise, min harf-i cerri hazfedilmiştir ki teb'izden mücerred bu ifade, manzaranın ne kadar mükemmel olduğuna, onlar için hususi bir cennet hazırlandığına, onların girecekleri cennetlerin altından suların çağlayarak aktığına işaret etmektedir.[200]

İbn Hazm, kendisi gibi pek çok müctehid ve imamın kanaatine tercüman olarak "sahabenin hepsi cennetliktir." Demektedir. Fakat, Peygamberimiz dönemindeki münafıklar ve müşrikler sahabe olmadıkları için onlar bu vaadin dışındadır.[201] Allah, sahabeye cenneti vaadetmekte, onları cennetle müjdelemektedir ve vadettiğini de verecektir. Çünkü "Allah sözünden asla dönmez." (Al-i İmran, 3/9)

13.Tevrat'ta Bahsedilmeleri

Kur'an, Tevrat ve İncil'de sahabeden bahsedildiğini bildirmektedir.

---

[199] Bkz. Bakara, 2/25; Ali İmran, 3/15, 136, 195, 198; Nisa, 4/13, 57, 122; Maide, 5/12, 85, 119; Tevbe, 9/72, 89; Ra'd, 13/4; Talak, 65/11.

[200] Bkz.el-Bikaî, *Nazm*, IX/7-8.

[201] İbn Hazm, *el-Muhalla*, I/44; İbn Hacer, *el-İsabe*, I/10.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاة وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّار

Her iki kitapta da sahabenin aynı vasıflarla mı yoksa farklı vasıflarla mı anlatıldığı ihtilaflıdır.

"ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ" kısmını "وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ" üzerine atıf kabul ederek Tevrat ve İncil her iki kitapda da sahabeden aynı özellikleriyle bahsedildiğini "كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ"dan itibaren de sahabeye ait yeni bir temsil olduğu görüşünde olan müfessirler vardır.[202]Fakat müfessirlerin çoğunluğa göre;

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ

"O'nun beraberindekiler (sahabe) de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rüku ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alameti, yüzlerindeki secde izi (secde aydınlığı) dır. Bu anlatılanlar onların Tevrattaki sıfatlarıdır." kısmı sahabenin Tevrattaki vasıflarını anlatmaktadır. Şu kısım ise yeni bir cümle olup bununla da sahabenin İncildeki nitelikleri anlatılmaktadır.

وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

"İncildeki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık

[202] Zemahşerî, *Keşşaf*, III/551; Beydavi, *Envar*, II/413.

gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelendirir." (Fetih, 48/29)

Mesel; benzer, sıfat, insanın hayrete sevkeden özellik, delil, hüccet gibi manalara gelir.[203]

Dolayısıyla Kur'an, sahabeden Tevrat ve İncil her iki kitapta da farklı özellikleriyle k insanı hayrete sevkedecek tarzda harikulade nitelikleri ile bahsedildiklerini bildirmektedir.[204]

Sahabe, ayette ifade edildiği üzere, Tevrat'ta, kafirlere karşı kendi değerlerinden taviz vermeyen, onlara karşı sert, ama müminlere karşı çok merhametli, ihlas ve samimiyetle sürekli Allah'a ibadet eden ve bu iç derinliklerinin yüzlerinde, hal ve hareketlerindeki yansıması şeklinde manevi yönüyle resmedilmiştir.

Biz imkanlarımız ölçüsünde Tevrat ve İncil'in Arapça, Osmanlıca ve Türkçe tercümelerinden sahabe ile ilgili yerleri araştırdık. Değişik dillere yapılan tercümelerde sürekli değişikliklerin yapıldığını gördük.[205] Zaten Kur'an, Tevrat'ın tahrif edildiğini bildirmektedir.[206] Bu kadar tahrif ve tebdile rağmen yine de Tevrat'ta Kitab-ı Mukaddes'in 1885 tarihli Osmanlıca[207] tercümesinde sahabe ile ilgili olarak şu kısımları bulabildik:

"Allah adamı Musa'nın ölmeden önce İsrailoğullarına okuduğu hayır dua "Rab Sina'dan geldi, ve onlara Saîr'den doğdu, Fârân dağında tecelli etti, ve onbinlerce kudsileri ile geldi. Onlar için sağında ateşli ferman vardı. Evet, bütün mukaddesleri (kud-

---

[203] Asım Efendi, *Kamus*, "MSL"md.

[204] İbn Aşur, *Tahrir*, XXVI/207.

[205] Rahmetullah Hindi (v.1308/1891), Tevrat ve İncil'de yapılan tahrif ve tebdillerin bir kısmını, İbranice, Yunanca, Arapça, Farsça, Samirice, İngilizce, nüshalarından bizzat yerlerini kaynak vererek göstermiştir. Bkz. *İzharu'l-Hak*, I/85-86.

[206] Bkz. Bakara, 2/75; Nisa, 4/46; Maide, 5/13, 41.

[207] İstanbul, Boyacıyan Agob matbaasında Kitab-ı Mukaddes Şirketi tarafından bastırılmış. Yaklaşık aynı manalar için bkz. İsrael Drajin, *Targum Onkelos to Deutoronomy*, Ktav Publishing House, 1982, s. 292. Tevrat'ın orijinal yazma nüshaları olduğu iddia edilen meşhur Kumran yazma nüshalarının Tesniye kitabı üzerine araştırmalar yapan Duncan, J.A, bu nüshalar da Tesniye 33; 2 ve 33; 4 ayetleri bulunmakla birlikte 33; 3 ün olmadığını söylemektedir. Bkz. *A Critical Edition of Deutoronomy Manustcipts from Qumran*, (Kumran Yazmalarında Tesniye Kitabının Tahkiki) .

sileri) ümmeti sever; mukaddeslerinin hepsi senin elindedir; ve onlar senin ayağının yanında otururlar. Ve sözlerini kabul ederler." (Tevrat, Tesniye, Bab, 33; 2, 3. ayetler)

Allah (c.c)'ın rahmeti ve insanlığa olan merhameti, ihsanı, Hz. Musa (a.s)'nın Cenâb-ı Hakk'la mükalemede bulunduğu Sînâ'da tecelli etmiştir. Bu rahmet, o devrede Hz. Musa'ya verilen nübüvvettir. Sâir, Filistin'dir. Orada Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti vahiy yoluyla gelip Hz. İsa'yı ve çevresindekileri bürümüştür. Aynı zamanda Hz. Mesih Rabb'in tecellilerine mazhar büyük bir peygamberdir. Çokları tecelli ile zuhuru birbirine iltibas ettiklerinden bu meselede de karışıklığa düşmüşlerdir. Evet, O'nda tecelli eden nefha-i ilâhidir. Fâran Mekke'dir. Çünkü Tevrat'ın başka bir yerinde, Tekvin'in bab 21, ayet 21'de Hz. İbrahim'in hanımı Hacer ile oğlu İsmail'i Fâran'da bıraktığı anlatılmaktadır. Tevrat'ta geçen Fâran'dan maksat Mekke'dir. Faran'da zuhur etmesi sarih/açık bir şekilde Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret etmektedir. Çünkü Tevrat'tan sonra Peygamberimiz (Aleyhissalâtu vesselâm)den başka orada peygamber gelmemiştir. Bu hususta ittifak vardır.

Malumdur ki Allah Resûlü'ne, ilk vahiy Hira mağarasında gelmiş ve oradan İslâm dini zuhur edip doğuya batıya yayılmıştır.

Evet, bütün mukaddesleri (kudsileri) ümmeti sever;

"رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ" "Kendi aralarında çok merhametlidirler" ayetine,

"Ve onbinlerce mukaddesleri (kudsileri) ile geldi" kısmı ile

تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنْ اللهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

"Sen onları ruku ederken, secde ederken görürsün. Onların alameti, yüzlerindeki secde izi (secde aydınlığı) dır." kısmına işaret edilmiştir.

Kudsiler; salih, faziletli tertemiz pırlanta gibi insanlar demektir."[208] "Ve onlar senin ayağının yanında otururlar" kısmı ile de

[208] Luvis, *Müncid*, "GDS" mad.

"يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَاناً" "Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar" kısmına işaret edilmiştir.[209]

14.İncil'de Bahsedilmeleri

Kur'an, sahabenin Tevrat'ta olduğu gibi İncil'de de harikulade özellikleriyle anlatılarak daha henüz yeryüzüne gelmeden geleceklerinin müjdelendiğini bildirmektedir.[210]

وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

"İncildeki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelendirir." (Fetih, 48/29)

Önce ayette geçen kelimelerin manalarını vermenin İncil'de çizilen sahabi portresini anlamaya faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Zer'/الزَّرْع"; toprağın bağrına saçılmış tohum, ekin demektir.[211]

Şat'/الشطأ"; hurma ağacının ve ekinin yarıp çıkan taze filizine verilen isim olmakla birlikte özellikle ekinin yaprağına denir.[212]

İzar / kuşatmak, çevrelemek, yardım etmek, kuvvetlendirmek manalarına gelen أزر nın if'al babından masdarıdır.[213]

İstiğlaz/استغلظ ekinin kalınlaşıp danelerinin çıkması demektir.[214]

---

209 Bkz. İbn Aşur, *Tahrir*, XXVI/207; Bikaî, *Nazmu'd-Dürer*, XVIII/339; Mevdudi, *Tefhim*, III/3084 (Mevdudi "Araştırmalarımıza göre mevcut Tevrat nüshalarında bunun dışında sahabe ile ilgili bir şey bulamadık." demektedir.

210 Bkz. İbn Aşur, *Tahrir*, XXVI/205-206; Kutup, *Zilal*, VI/3332.

211 Asım Efendi, *Kamus*, "ZRA" mad.; İbn Manzur, *Lisan*, "ZRA" mad.

212 Asım Efendi, *a.g.e*, "ŞTE" mad.; İbn Manzur, *a.g.e*, "ŞTE" mad.

213 İbn Manzur, *a.g.e*, "EZR" mad.

214 Asım Efendi, *a.g.e*, "ĞLZ" mad.; Zebidi, *Tac*, "ĞLZ" mad.

İstiva/استوى doğrulmak, dik durmak, kurulmak, aynı seviyede olmak gibi manalara gelir.[215]

Sak /السّاق bitkinin kökü, sapı, gövdesi demek olan "السُّوق" ın çoğuludur.[216]

Sahabe; filizini çıkarmış, çimi sürgünü yarmış, çatallanmış, derken onu kuvvetlendirmiş, sonra başak çıkarmaya başlamış, kalınlaşmış kökleri üzerinde dik ve düzgün bir şekilde doğrulmuş, kuvvet ve enerji dolu bir ekin gibidir. Öyle bir ekin ki sapında gövdesinde zayıflık yok, dolgun yan yatmamış, eğilmemiş gövdesi üzerine dikilmiş, yatık da değil dim dik ayakta.[217] Ve يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ /ekicilerin hoşuna gider, tohumu saçanları memnun eder.

İ'cab; hoşuna gitme, beğenme, hayran kalma, şeref duyma manalarına gelir.[218] Ekinin, kuvvetliliği, sıklığı, saplarının kalınlığı ve manzarasının güzelliği ekincilerin çok hoşuna gider, memnuniyetle, hayranlıkla temaşa ederler.[219] Elmalılı, ayetin tefsirinde bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Toprak sahipleri ve eğitim öğretim üstadları onları gördükçe imrenir."[220]

Bu temsil sadece sahabeyi anlatmaktadır diyenler olduğu gibi,[221] ekini ekenin Resulüllah, ilk önce filiz halinde çıkıp sonra çoğalan ve güçlenen ekinin de sahabe olduğunu, dolayısıyla Resulüllah ile birlikte sahabenin temsili olduğu görüşünde olanlar da vardır.[222] Her ikisi de mümkün olmakla birlikte,[223] bu mesel ile sahabenin kasdedildiği daha kuvvetli bir yaklaşımdır. Şöyle ki; sahabe İslam'ın ilk yıllarında azdı. Sonra gittikçe çoğalarak güç-

---

[215] Zebidi, *Tac*, "SVY" mad.
[216] Zebidi *a.g.e*, "SVG" mad.
[217] Elmalılı, *Hak dini*, VI/4441; Kutup, *Zilal*, VI/3332.
[218] İbn Manzur, *a.g.e*, "ACB"mad, Asım Efenid, *a.g.e*, "ACB" mad.
[219] Alusi, XXVI/127.
[220] Elmalılı, *Hak dini*, VI/4442.
[221] Beyzavi, *Envar*, II/413; Zuhayli, *Münir*, XXVI/208.
[222] Zemahşeri, *Keşşaf*, III/551; Kurtubi, *el-Cami*, XVI/194.
[223] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/127.

lendi ve insanları hayran bırakan bir konuma geldi. Allah Resulü (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) dinini tebliğe başladığında ilk zamanlar O'nun mesajını kabul ederek müslüman olan çok azdı. Tek tek İslam'a girenler oluyordu. Daha sonraları iman edenler çoğaldı. İşte sahabenin bu yükselme çizgisi bir ekine benzetilmiştir. Dolayısıyla Resulüllah ve ashabı böyle hoş, mükemmel, intizamlı, güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur.[224]

Katade'nin naklettiğine göre, İncil'de sahabenin hali şu şekilde yazılıdır: "Hz. Muhammed'in ümmetinden bir topluluk çıkacak ekinin bittiği gibi bitecekler, iyiliği emredecek kötülükten de nehyedecekler."[225]

Mevcut İncil tercümelerinde Kur'an'da anlatıldığı şekli ile sahabeden bahseden bir yer bulamadık. Bununla birlikte, İncil'de Ahd-i Cedid kitabında Hz İsa'nın aşağıda yer alan vaazını buna işaret kabilinden değerlendirmek mümkündür.

İsa çevresindeki büyük kalabalığa benzetmelerle bir çok şey anlattı"Ve dedi: Tanrının melekûtu yere tohum saçan bir adam gibidir, gece gündüz uyuyup-kalkar, tohum onun bilmediği şekilde biter ve büyür. Zira kendiliğinden evvela otu, sonra başağı, sonra başakta mükemmel buğday meydana getirir. Mahsul olgunlaştığı zaman hemen orağı salar; çünkü hasat vakti gelmiştir. Ve dedi Allah'ın melekûtunu nasıl benzetelim? Yahut onu ne meselle önünüze koyalım? O hardal tanesi gibidir ki, toprağa ekilirken her ne kadar yer üzerinde olan bütün tohumlardan daha küçük ise de, ekildikten sonra büyür ve bütün sebzelerden daha büyük olur. Büyük dallar sallar; şöyle ki, göğün kuşları onun dallarına konarlar." (Markus, Bab-4, ayetler 26-32; Matta, bab 13, 31-32. ayetler)[226]

---

[224] Elmalılı, *Hak dini*, VI/4442.

[225] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI/114; Ebu Hayyan, *Bahr*, VIII/102; Kurtubi, *el-Cami*. XVI/194.

[226] Bkz. el-Ahdü'l-Cedid (Yunanca'dan Arapçaya tercüme edilmiş) Beyrut 1884; *Kitab-ı Mukaddes*, (İbrani, kildani ve Yunani dillerinden son tashih edilmiş tercüme deniliyor)

"Bir ekinci ekin ekmeye çıktı. Ekerken, bazıları yol kenarına düştüğünden kuşlar gelip onları yediler. Ve bazısı toprağı çok olmayan taşlık mahallere düşüp, toprağın derinliği olmadığından çabuk bitti. Fakat güneş doğunca kökü olmadığından yanıp kurudu. Bazıları dikenler arasına düştüğünden dikenler çıkıp onları boğdu. Ve bazıları iyi toprağa düşüp kimi yüz, kimi altmış, kimi otuz kat mahsul verdi. Kulakları olan işitsin." (Matta, bab, 13, 3-9 ayetler)[227]

15.En Hayırlı Topluluk Olmaları

Allah insanlara mesajını tebliğ ve temsil için etmek seçilmiş, ısmarlama insanlar göndermiştir ki bunlar peygamberlerdir.[228] Bu peygamberlerin içinde de Efendimizi seçmiş ve Onu diğer peygamberleden üstün kılmıştır. Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'i diğer peygamberlere üstün kıldığı gibi onun ashabını da peygamberlerin dışındaki bütün insanlardan üstün kılmıştır. Onlar Resulüllah'ın dinini tebliğde yardımcılarıdır.[229]

Başka bir hadislerinde Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, ashabının Allah tarafından İslam dinini yaşamak için seçilmiş en hayırlı insanlar olduklarını vurgulamıştır.[230] Kur'an'da bu hususa şu şekilde işaret edilmiştir:

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى

Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1981; el-Kitabu'l-Mukaddes (Kitabu'l-Hayat, İbranice'den yapılmış tefsiri bir tercüme) Merkezü'l-Kitabi'l-Mukaddes, Kahire, 1988; İncil''in Çağdaş Türkçe Çevirisi, Yeni Yaşam Yay.1996

[227] Bkz. el-Ahdü'l-Cedid (Yunanca'dan Arapçaya tercüme edilmiş) Beyrut 1884; Kitab-ı Mukaddes, (İbrani, kildani ve Yunani dillerinden son tashih edilmiş tercüme deniliyor) Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1981; el-Kitabu'l-Mukaddes (Kitabu'l-Hayat, İbranice'den yapılmış tefsiri bir tercüme) Merkezü'l-Kitabi'l-Mukaddes, Kahire, 1988. ; *İncil''in Çağdaş Türkçe Çevirisi*, Yeni Yaşam Yay.1996

[228] Bkz. En'am, 6/124.

[229] Heysemi, *Zevaid*, X/17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/379; Ebu Nuaym, *Hilye*, II/11; Hakim, *Müstedrek*, III/232.

[230] Ebu Nuaym, *Hilye*, II/11; Hakim, *Müstedrek*, III/232.

Deki: "Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçtiği kullarına..." (Neml, 27/59)

Müfessirler bu ayeti ele alırken bahsi geçen "seçilmiş kullar" ın tefsirinde genel olarak sahabe ve onların fazileti üzerinde durmuşlardır. İbn Abbas'a (v.68/687) göre "seçilmiş kullar" Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'in ashabıdır. Allah onları Peygamberi için seçmiş ve selamet ve saadetle müjdelemiştir. Taberi (v.310/922) "Seçilmiş kullar", Allah'ın peygamberi için seçtiği ve kendisine sahabiler, davetçisi olduğu dine de vezirler kıldığı kimselerdir." şeklinde ayeti tefsir etmiştir.[231]

İbn Teymiye (v.728/1327) bu ayeti sahabenin faziletine işaret eden ayetler arasında zikrederek ashabın hem diğer ümmetler arasında ve hem de bu ümmet içinde en faziletli topluluk olduğuna dikkat çekmiştir.[232]

Rivayet tefsirinin en önemli isimlerinden İbn Kesir (v.774/-1372) ayetin tefsiri ile ilgili olarak iki görüş nakletmektedir. Bir görüşe göre, ayetten maksad bütün peygamberlerdir. Diğerine göre ise sahabedir. İbn Kesir bu iki görüşü naklettikten sonra "Aslında burada çelişki yoktur. Çünkü, eğer seçilmişlerle ashab kasdedilmişse peygamberler onlardan evvel ve öncelikle seçilmişlerin arasına girerler" diyerek iki görüşü telif etmiştir.[233]

Netice itibariyle "Allah'ın seçtiği kullar" birinci derece de peygamberler olup ikinci derecede ise Resulüllah'ın ashabıdır, diyebiliriz.

Allah'ın Resulüllah için seçtiği sahabe, ümmetin en hayırlı fertleridir: Kur'an Hz. Muhammed'in ümmetinin en hayırlı ümmet olduğunu ifade etmiştir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللهِ

---

[231] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan,* XIII/220
[232] İbn Teymiye, *Minhac*, I/156
[233] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/341

"Ey Ümmet-i Muhammed! Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği yayar, kötülüğü önlemeye çalışırsınız, çünkü Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da buna iman etseydi, elbette kendileri için hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler varsa da çoğu dinden çıkmış fasıklardır." *(Âl-i imrân, 3/110)*

Ayette sözü edilen "en hayırlı ümmet" ile kimlerin kastedildiği konusunda değişik görüşler vardır. Bir görüşe göre Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'den itibaren kıyamete kadar gelecek bütün ümmet kastedilmiştir.[234] Daha çok rivayete dayanan ikinci bir görüşe göre ise buradaki "ümmet" lafzı ile sahabe kasdedilmiştir.[235] Çünkü hayırlı ümmet olmak için zikredilen, Allah'a tam iman ile iyiliği emir ve kötülükten nehiy gibi nitelikler sahabede herkesten fazlasıyla bulunuyordu. Ayrıca onlar ayetin nuzulü esnasında vahyin doğrudan muhatabı olan kimselerdi.[236] Bu itibarla ayette kasdedilenler öncelikle sahabedir sonra diğer ümmet onlara tabi olur.[237]

Rivayet edildiğine göre hilafeti döneminde Hz. Ömer (v. 23/623) söz konusu ayeti açıklarken şunu söylemiştir: "Allah Teala dileseydi ayette geçen كُنْتُمْ (siz idiniz) lafzı yerine, أنتم (sizsiniz) sözcüğünü kullanır ve ümmet olarak herkes bu ayetin muhtevasına girerdi. Ancak كُنْتُمْ (siz idiniz) demekle hitabın sadece Hz. Muhammed **(Aleyhissalâtu vesselâm)**in ashabına olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı kim onlara benzer, onların yaptığı gibi yaparsa insanlar için seçilmiş en hayırlı ümmet olma şerefine erer" Başka bir rivayette de Hz. Ömer bir hac mevsimi esnasında insanların gidişatında gördüğü bazı olumsuzluklar sebebiyle bu ayeti okuduktan sonra "Ey insanlar, size okuduğum şu ayetin vasfettiği ümmetten olmak kimin hoşuna giderse, Allah'ın öyle bir ümmet için ortaya koyduğu şartları yerine getirsin" demiş ve gerek iyiliği

---

[234] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, IV/43-45; İbn Kesir, *Tefsir*, II/77.
[235] Nasır b. Ali Aid, *Akide*, I/58-59
[236] Suyuti, *Tedrib*, II/214
[237] Kurtubi, *el-Cami*, IV/171

emir-kötülüğü nehy konusunda ve gerekse başka hususlarda ashabı örnek almalarını ve onlara benzemelerini tavsiye etmiştir.[238]

Tabiinin meşhur müfessirlerinden Dahhak b. Müzahim el-Hilali'nin (v. 106/724) bu ayeti tefsir ederken "Ümmetten maksad, özellikle Allah Resulü'nün ashabıdır." dediği rivayet edilir.[239]

Nahiv ve lügat alimi Ebu İshak ez-Zeccac (v.311/923) da, ayetteki hitabın sahabeye olduğunu, ancak ümmetin diğer fertlerini de şamil olması gerektiğini söylemektedir.[240]

Hatib el-Bağdadi (v.463/1070) ise "Buradaki ümmet lafzı her ne kadar umumi ise de kasdedilenler hususi olup onlar da sahabedir" demiştir.[241]

Sadece muhacirlerin kasdedildiğine dair ayetin muhtevasını biraz sınırlandıran rivayetler de vardır. [242]

Her halükarda sahabe konu edilmektedir. Ayetten her devir müslümanının kendisine göre bir hissesi bulunmakla birlikte bu müjdeli hitabın ilk muhatabı da şüphesiz yine sahabedir. Genel olarak bütün insanlar arasında, özel olarak da ümmet içinde bir önceliğe sahip bulunan ashabın, ayette bildirilen fazileti hak etme de de bir önceliği olacağı muhakkaktır. Zira onlar Kur'an'ın ilk muhatapları, bu ümmet fertlerinin ilkleridirler. İslam dairesine diğer müslümanlardan önce girmiş ve dinin temelleri de onların fedekarlıkları üzerine kurulmuştur.[243] Nitekim bu durumu göz önünde bulunduran Hatib el-Bağdadi, İbnü's-Salah, en-Nevevi,

---

[238] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, IV/43-45

[239] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, IV/43

[240] Zeccac, *Meani'l-Kur'an*, I/456

[241] Hatib el-Bağdadi, *Kifaye*, s.94

[242] Hakim, *Müstedrek*, II/323. Bu ayetin İbn Mes'ud, Übeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Salim Mevla Ebi Huzeyfe hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle ki Malik b. Dayf ve Vehb b. Yahuda adlı iki yahudi isimleri zikredilen sahabîlere karşı "Bizim dinimiz sizin bizi davet ettiğiniz dinden daha hayırlı, bizler de sizden daha hayırlı ve faziletliyiz" diyerek övünmüşlerdi. Bu hadise üzerine bu ayet nazil olmuştur. Bkz. Vahidî, *Esbab-ı Nuzul*, s.121; Taberî, *Camiu'l-Beyan*, IV/43; Suyutî, *Dürrü'l-Mensur*, II/293; Âlûsî, *Ruhu'l-Meanî*, IV/27. Sebebin hususiliği hükmün umumiliğine mani değildir.

[243] Nasır b. Ali Aid, *Akide*, I/58-62; Ebu Hayyan el-Endelüsî, *Bahr*, III/28; İbn Kesîr, *Tefsir*, II/77; İbn Teymiyye, *Sarim*, s.575.

es-Suyuti ve eş-Şevkani gibi usul alimleri ayeti sahabenin adalet ve faziletini ispat için delil olarak zikretmişlerdir.[244]

Ahmed b. Hanbel'in de şöyle bir yaklaşımı vardır; "Şüphesiz ki bu ümmet, peygamberi Hz. Muhammed ile hayır yarışında ipi birincilikle göğüslemiştir. Nasıl göğüslemesin ki onun peygamberi, mahlukatın en şereflisi, peygamberler arasında da Allah nezdinde en kerim olanıdır. Allah Teala O'nu, daha önceki nebilerden ve resullerden hiçbirine vermediği en mükemmel bir hayat nizamı ile göndermiştir. O'nun çizgisinde yapılan az bir amel, diğerlerinin çok amelinden daha hayırlıdır."[245]

Bu ayetin sahabenin en hayırlı topluluk olduğunu ifade etmesi ile ilgili olarak İbn Hacer el-Heytemi (v.973/) şunları söylemektedir: "Allah sahabenin bütün ümmetlerin en hayırlısı olduğuna şehadet etmektedir. Allah'ın onların hakkındaki bu şahitliğine denk gelebilecek bir şey yoktur. Çünkü kullarını gizli açık her haliyle bilen Allah'tır. O'ndan gayrısının, insanları her yönüyle bilmesi mümkün değildir. Bu itibarla Allah, sahabenin en hayırlı topluluk olduğuna şehadet ettiğine göre her müslümanın sahabenin en hayırlı topluluk olduğuna inanması gerekir. Aksi takdirde Allah'ın haber verdiği bir şeyi yalanlamış, dinin dışına çıkmış sayılır. [246]

Şüphesiz Hz. Muhammed'in ümmetinin hepsi fazilet bakımından aynı seviyede değildir. Ümmetin en hayırlısı ve en faziletlisi ise sahabedir.[247]

Sahabe müslüman olmanın getirdiği faziletlerin yanında Hz. Muhammed'e iman etmede ilk sırayı almaları, O'na yardıma koşmaları, bu uğurda hayatlarını ortaya koymaları, getirdiği dini insanlığa nakletmeleri ve birçok İslam beldesinin fethi gibi faziletlere de sahiptirler. Bu faziletler onlara ayrı bir üstünlük kazan-

---

[244] Bağdadi, *Kifaye*, s.64; İbnu's-Salah, *Ulumü'l-Hadis*, s. 295; Suyuti, *Tedrib*, II/214; Şevkani, *İrşadü'l-Fuhul*, s. 126.

[245] İbn Kesîr, *Tefsir*, II/87.

[246] İbn Hacer, el-Heytemi, *es-Savaiku'l-Muhrika ala ehli'r-rafdi veddaleti ve'z-zendeka*, II/604

[247] Kurtubi, a.g.e., XVI/195; Kandehlevi, Ahkamü'l-Kur'an, IV/238.

dırmıştır. Ayette bildirilen "en hayırlı" insan olma özelliği diğer müslümanlardan önce onlara aittir.[248] Hiçbir asırda hiçbir kimse sahabenin ulaştığı iman, ila-yı kelimetullah yolunda cihad, emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker gibi hususları onlar kadar mükemmel yapma seviyesine ulaşamamıştır.[249]

Ayrıca sahabenin fazileti ile ilgili pek çok hadis vardır. Bunların bir kısmı muayyen kimseler hakkında olsa da ekseriyeti bütün ashabın tafdili ve tebcili ile ilgili olup, hadis kitaplarının "Menakıb" ve "Fezail"le ilgili bölümlerinde yer almaktadır.[250]

Dost, düşman, inanan inanmayan herkesin ittifakiyle "el-Emin" vasfının zirvedeki temsilcisi Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, değişik hadislerinde sahabenin ümmet içerisindeki bu çok önemli konumuna dikkat çekerek onların, ümmetin en hayırlıları olduğunu vurgulamıştır:

عَنْ عَبْدِ اللهِ ﷺ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ
ثُمَّ يَجِيءُ أَقْوَامٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتَهُ

"İnsanların en hayırlıları, benim şu içinde bulunduğum asırda yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenler (Tâbiin), daha sonra da onların peşinden gelenler (Tebe-i Tâbiin). Onlardan sonra (kötü) bir nesil gelecek. Birinin şehadeti yeminini, yemini de şehadetini geçecektir."[251]

Bu hadisin ifade ettiği manayı İmam Kuşeyrî (v. 465/1072) şu şekilde seslendirmektedir: Müslümanlıkta büyüklüğün unvanı ola-

---

[248] Ebu Hayyan, *Bahr*, III/28; Razi, *Mefatih*, VIII/179; İbn Kesir, *Tefsir*, II/77; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/291; Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, I/371.

[249] Abdurrahman b. Abdurrahman ed-Dervîş, *es-Sahabî ve Mevkıfu'l-Ulema mine'l-İhticacı bikavlihi*, s.28-29.

[250] Sahabenin fazileti ile ilgili hadis kitaplarında hususî bölümler vardır. Buharî'in Sahihi'inin 62. Müslim'in Sahih'inin 44. ve Tirmizî'nin Sünen'inin 50. kitabları sahabenin faziletine aittir. Bu mevzuda yazılmış müstakil eserlerden onbeşten fazlasını Tayyib Okiç tanıtmıstır. (Bkz. Okiç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler, s.48-51) Sahabenin fazileti ile ilgili hadîsleri bir araya toplayan eserler de vardır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Fazailü's-Sahabe; en-Nesaî, Fazailü'l-Ashab.

[251] Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 212; Buhari, *Fazailü's-Sahabe*, 1; Tirmizî; *Fiten*, 45; İbn Mace, *Ahkâm*, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/378.

rak, Allah Rasûlü'ne arkadaşlıkdan daha büyük bir pâye yoktur. Bu mazhariyet başka dönem insanlarıyla paylaşılmayacak kadar büyük bir şereftir. Bundan sonra en büyük nam ve pâye ise, Allah Rasûlü'nün ashâbını görüp tanıma bahtiyarlığına ermişlerin unvanı olan "tâbiîn" unvan-ı celîlidir. Bu kadri yücelerden sonra da tâbiînle buluşup görüşme mutluluğuna ermişlerin nâm-ı celîli olan "tebe-i tâbiîn" gelir." [252]

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ

"Ashabım hakkında uygunsuz sözler söylemeyin. Ashabım hakkında uygunsuz sözler söylemeyin Eğer, sizden birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve bunun tamamını Allah yolunda infak etse, bu, onların infak ettiği bir ölçeğe, hatta yarısına bile mukabil gelmez."[253]

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُغَفَّلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ اللهَ اللهَ فِي أَصْحَابِي اللهَ اللهَ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللهَ وَمَنْ آذَى اللهَ يُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ

"Allah Allah! Amanın ashabım hakkında söz söylemekten sakının. Allah Allah! Amanın ashabım hakkında söz söylemekten sakının. Zinhar benden sonra onları hedef almayın. Onları seven, beni sevdiği için sever; onlara buğzeden, bana buğzettiği için buğzeder. Onlara eziyet veren, bana eziyet vermiş, bana eziyet verense Allah'a eziyet etmiş sayılır. Allah'a eziyet vereni de Allah cezalandırır (dünyada veya ahirette)."[254]

---

[252] Kuşeyri devamla bu üç aydınlık zümrenin gurûbuna ve bu arada bir kısım fitnelerin zuhuruna muhâzî olarak da fıkıh cephesinde fakîhler, hadis cephesinde muhaddisler, akaid cephesinde muhakkikîn-i mütekellimîn çok önemli misyonlar edâ ettikleri gibi İslâm'ın rûhî cephesinde de en önemli tecdidleri sofîlerin/maneviyat büyüklerinin gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.

[253] Buhari, *Fezailü's-Ashab*, 5; Müslim, *Fezailü's-Sahabe*, 221, Tirmizî, *Menakıb*, 58.

[254] Tirmizî, *Menakıb*, 58; İbn Hibban, *Sahih*, 9/189; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/57.

النُّجُومُ أَمَنَةٌ لِلسَّمَاءِ فَإِذَا ذَهَبَتْ النُّجُومُ أَتَى السَّمَاءَ مَا تُوعَدُ وَأَنَا أَمَنَةٌ لِأَصْحَابِي فَإِذَا ذَهَبْتُ أَتَى أَصْحَابِي مَا يُوعَدُونَ وَأَصْحَابِي أَمَنَةٌ لِأُمَّتِي فَإِذَا ذَهَبَ أَصْحَابِي أَتَى أُمَّتِي مَا يُوعَدُونَ

"Yıldızlar sema için emniyet sebebidir; (yani semanın emniyetini, nizam ve intizamını sağlayan, yıldızların kendi aralarındaki nizam ve intizamlarıdır.) Yıldızların nizam ve intizamı bozulduğu zaman, semanın düzeni bozulur ve sema için vârid olan tehdid zuhur eder. Ben de ashabım için bir emniyet ve güven kaynağıyım. (Hayatta kaldığım sürece, ashabım arasında nizam, intizam ve güven devam edecektir.) Ben gittiğim zaman, ashabım için varid olan tehdid, onların başlarına gelecektir. Ashabım da, umum ümmetim için bir emniyet ve güven kaynağıdır. Ashabım gidince de, ümmetimin başına çok şey gelecek ve çesitli gâileler açılacaktır."[255]

Kıyametin vukuu yıldızların tesbih taneleri gibi etrafa saçılmalarıyla meydana gelecektir. Aynı şekilde, Efendimiz, ashabı için; ashabı da ümmeti için, tesbihin imamesi gibidirler. Allah Resulü, ashabının nizam ve intizamı adına kendini; içinde evliya, asfiya ve mukarrebînin bulunduğu ümmeti için de ashabını nazara vermektedir.[256]

Başka bir hadislerinde ise Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**;

أَصحابي كالنجوم فبأيهم إقتديتم إهتديتم

"Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayeti, doğru yolu bulursunuz"[257] buyurmuştur.

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي يَمُوتُ بِأَرْضٍ إِلَّا بُعِثَ قَائِدًا وَنُورًا لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

---

255 Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 207; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/399; Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, VI/296.

256 M. Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II/403.

257 Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I/132: İbn Abdilberr, Temhid, 4/263; İbn Hacer, *Metalibu'l-Aliye*, IV/146, *Telhisu'l-Habir*, IV/350; Beyhakî bu hadisin rivayet kıriterleri bakımından "zayıf" kabul edilmekle birlikte manasının doğru olduğunu söylemiştir. Bkz. *Telhisu'l-Habir*, IV/350.

"Ashabımdan herhangi biri bir yerde ölmez ki kıyamet günü vefat ettiği yerdeki insanların önünde bir rehber ve nur olarak haşrolmasın."[258]

Hadis şu şekilde yorumlanmıştır; Herhangi bir beldede vefat eden bir sahabî kıyamet günü o belde ahalisinin önüne düşer; nuruyla onların yolunu aydınlatarak onları cennete götürür.[٢٥٩]

"Allah insanların içinden beni seçti. Bana da yardımcı olarak ashabımı seçti. Ashabımı peygamberlerin dışında bütün insanlara üstün kıldı."[260]

Sahabenin fazileti müslüman olmayanlar tarafından bile takdir edilmiştir. İmam Malik'ten rivayet edildiğine göre sahabe Şam'a girdiğinde Nasara/Hristiyanlar onlara bakarak şöyle demişlerdi: "Bunlar, bize anlatılan Hz. İsa'nın havarilerinden daha üstünler."[261]

Sahabeyi medh-ü sena eden âyet ve hadîsleri göz önüne alarak değerlendirme yapan Ehl-i Sünnet uleması, peygamberlerden sonra beşerin en faziletlisinin "sahabe" olduğu hususunda icma etmiştir."[262]

Sahabeye bu üstünlüğü kazandıran özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kur'an'ın sahabeyi överek Allah'ın onlardan razı olduğunu[263] ve onların en hayırlı topluluk olduğunu bildirmesi.[264] İnsanları değerlendirmede ilahî kıstaslar temel kabul edilirse -ki mümin olmanın gereği budur- Allah'ın hususiyet atfederek na-

---

[258] Tirmizî, *Menakıb*, 58; Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, V/470; Sehavî, *el-Makasidü'l-Hasane*, 436; Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, II/270.

[259] Bkz. Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, V/470.

[260] Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ümmal*, XI/33094; Heysemi, *Zevaid*, IX/9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/379; Ebu Nuaym, *Hilye*, I/375.

[261] İbn Abdilberr, *el-İstiab*, I/124.

[262] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/195; Kandehlevi, *Ahkam.*, IV/238; İmam Rabbanî Ahmed el-Farukî es-Serhendî, *Mektubat*, I/175, 54, 58, 59, 80, 120, 207, 210, 251, 266. Mektuplar; Ahmed Ferid, *el-Fevaidü'l-Bedia fi Fadli's-Sahabeti ve Zemmi'ş-Şia*, s.87; Bediüzzaman, *Sözler*, s.457; el-Eminî, *Sahabe*, s.57; Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II/393.

[263] Tevbe, 9/100, 117; Kehf, 18/28; Fetih 48/19, 29; Bakara, 2/143; Haşr, 59/8, 9, 10.

[264] Ali İmran, 3/110

zara verdiği insanların, diğerleri ile bir tutulmaması gerekir. "وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِيثًا" "Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?" (Nisa, 4/87, 122) Allah'ın takdir edip övdüğü kimselere bizim de aynı değeri vermemiz O'na ve kitabına inanmanın gereğidir.

2. Resulullah'ın bir çok hadislerinde, sahabenin, ümmetin en hayırlıları olduğunu beyan etmesi.

3. Peygamberimizin sohbetinde bulunma avantaj ve ayrıcalıkları. Resulullah'ın sohbetiyle müşerref olma öyle bir mazhariyettir ki ona denk gelecek bir fazilet yoktur.[265] Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'in sohbetinde bulunma ne kadar nurlu ve tesirli olduğu şuradan anlaşılır ki; kızını sağ olarak toprağa gömecek[266] kadar vahşî ve kalp katılığında olan bedevî gelip, bir saat Peygamber'in sohbetinde bulunur, sonra artık karıncaya bile ayak basamayacak ölçüde bir şefkat ve merhamet kazanırdı. Cahil, vahşî bir adam, bir gün O'nun huzurunda bulunur; sonra Çin ve Hind gibi memleketlere muallim olarak giderdi.[267]

4. Fırka-i Nâciye'nin "Sahabe çizgisi" olduğunun Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**) tarafından bildirilmesi. Çünkü Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**) bir hadislerinde ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını bunlardan birinin kurtulacağını bunun da kendisinin ve ashabının yolunda gidenler olduğunu bildirmiştir.[268] Resulullah'ın kurtuluşa götürecek yolun sahibini bildirirken kendisini zikretmesi yeterli olduğu halde sahabeyi de zikretmesi; kendi yolunun sahabenin yolu olduğu ve insanlığı kurtuluşa götüren yolun da ancak ve ancak bu yola uymakla mümkün olacağı hakikatini bildirmek içindir.[269]

---

[265] Kurtubî, *el-Cami*, IV/110; Ebu Hayyan, *Bahr*, III/28; Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, XVI/318; İbn Hacer, *el-Feth*, VII/9; Aynî, *Umde*, XIII/238; İ. Rabbanî, *Mektubat*, I/70, 71, 92 (58., 59., 80. Mektublar).

[266] Nahl, 16/58-59.

[267] Said Nursî, *Sözler*, s.458.

[268] Tirmizî, *İman*, 18; Ebu Davud, *Sünnet*, 1; İbn Mace, *Fiten*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/332, III/145.

[269] İmam Rabbanî, *Mektubat*, I/92, 71 (80.ve 58.Mektuplar).

5. İmanlarının şuhud (Allah'ı görüyor gibi iman etme) derecesinde olması. Sahabenin imanı; Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in nübüvvet atmosferinde bulunma mazhariyetleri ve bunun onlara kazandırdığı bereket, vahyin nüzulünü müşahede etmeleri gibi sebeblerle şühud derecesine yükselmiştir. Bu seviyede bir imanın sahabeden başka bir kimseye müyesser olduğuna dair ittifak edilmemiştir. Çünkü ameller, iman üzerine bina edilir. Amellerin kemali de imanın kemaline göredir.[270]

6. En ağır şartlarda İslam'ın tesisi için hayatlarını ortaya koymaları ve arkadan gelenlerin hidayetine vesile olmaları. Sahabeden sonra gelen nesiller içinde her iyilik yapanın elde edeceği sevabın bir misli de sahabeye verilir. Çünkü onlar, bu çığırı açan kimselerdir.[271] Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in şu sözü de bunu göstermektedir; "*Kim İslam'da güzel bir çığır açarsa, hem böyle güzel bir çığır açmanın sevabı hem de kendisinden sonra o çığırla amel edenlerin sevabı -o çığırla amel edenlerin sevabından hiçbir şey eksiltilmeksizin- kendisine verilir.*" [272] Öte yandan Peygamberimiz; "Hayırlı bir işe önderlik yapan kimseye o hayrı işleyene verilen sevabın bir misli de ona verilir."[273] Buyurmaktadır. Bu itibarla sahabe-i kiram, arkadan gelenlerin sevaplarından da bir hisse aldığı için, sevapta yetişilmesi imkansız bir mertebe tutmuş olmaktadır.[274] Ayrıca sahabenin bütün ümmetin hasenatından hissedar olduklarının bir delili de namazlarda[275] ve namaz dışında okunan salat-ü selamdır.[276]

Bütün bu anlatılanlarla birlikte sonradan gelen nesiller içinde sahabeden daha faziletli insanların olacağını bildiren rivayetler

---

270 İmam Rabbanî, *Mektubat*, I/71 (59. Mektup).
271 Ebu Hayyan, *Bahr*, III/29.
272 Müslim, *Zekat*, 69, *İlim*, 15; Nesaî, *Zekat*, 64; İbn Mace, *Mukadime*, 14.
273 Müslim, İmare, 133; Ebu Davud, Edeb, 115; Tirmizî, İlim, 14; Ahmed b. Hanbel, IV/120, VI/17.
274 Said Nursi, *Sözler*, s.461.
275 Buhari, *Tefsir*, 33/10, *Enbiya*, 10; Müslim, *Salat*, 65; Tirmizî, Tefsir, 33/23; Ebu Davud, *Salat*, 179.
276 Said Nursi, *Sözler*, s.462.

nasıl değerlendirilecektir sorusu akla gelmektedir. Önce bu rivayetleri verip sonra değerlendirmeye çalışacağız.

1. *"Ümmetimin durumu yağmur gibidir. Evveli mi yoksa ahiri mi daha hayırlı bilinmez".*[277]

2. *Enes b. Malik'in naklettiğine göre "Peygamberimiz kardeşlerimle karşılaşmayı çok arzu ediyorum" buyurunca Ashab "Biz kardeşlerin değil miyiz?" dediler "Siz benim ashabımsınız arkadaşlarımsınız. Kardeşlerim beni görmeden bana iman edenlerdir." buyurdu.*[278]

3. *"Din garib başladı ve günün birinde tekrar başladığı gibi garib olacaktır. Ne mutlu o gariblere ki onlar insanların benden sonra sünnetimden ifsad ettiklerini ıslah ederler."* [279]

Bu rivayetleri cüzi fazilette sahabeden daha üstün insanların olabileceği şeklinde değerlendirmek en salim yol olarak gözükmektedir. Çünkü Ehl-i Sünnet'in Peygamberlerden sonra "sahabe"nin beşerin en faziletlisi olduğu hususunda icma etmesi, zikredilen rivayetlerin sahih olanlarının, fazilet-i cüz'iye hakkında olduğuna katî bir delildir. Çünkü cüz'î fazilette ve hususî bir kemalde mercuh, râcihe tereccuh edebilir.[280]

Fazilette zirveyi tutmuş asırların diğerleri üzerine olan üstünlüğünün, her yönden olması gerekmez. Bir şeyi ele alırken birçok yönden ele almak gerekir zira her bir yön diğerlerinden farklıdır. Bu durumda faziletli asırdan olan herkesin, daha sonra gelen ve o ölçüde faziletli olmayan asırdaki herkes üzerine üstünlüğü

---

[277] Tirmizî, *Edeb*, 81; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/143; Ebu Davud et-Tayalisî, *Müsned*, s.270; Heysemî, *Zevaid*, X/68. (İbn Hacer, bu hadisin hasen olup değişik tariklerden gelerek "sahih" derecesine ulaştığını söylemektedir. Bkz. İbn Hacer, *el-Fethul-Bârî*, VII/8.

[278] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/154.

[279] Tirmizî, *İman*, 13; Müslim, *İman* 232; İbn Mace, *Fiten*, 15; Darimî, *Rikak*, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/184.

[280] Bediüzzaman, *Sözler*, s.457-58. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I/64; İbn Hacer, *el-Feth*, VII/9; Nevevî, *Şerhu Sahihi'l-Müslim*, III/141; Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, IV/280; Ahmed Davudoğlu, *Sahihi Müslim Terceme ve Şerhi*, II/343-4. Dehlevî, *Hüccetullahi'l Baliğa*, II/215.; Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II/393.

mümkün değildir. Nasıl olabilir ki? Üstünlüğü belirtilen nesiller içerisinde ittifakla münafıkların, fasıkların da olduğu bellidir. İşte insanları helak eden Haccac, Yezid b. Muaviye, Muhtar es-Sekafî, Resulüllah'ın kötü hallerini beyan etmiş olduğu Kureyş gençleri ve daha başkaları bu nesildendir.[281]

Ancak cumhurun ittifakiyle enbiyadan sonra mutlak fazilet, sahabeyi kirama aittir. Küllî fazilette sahabîye yetişilemez.[282]

Küllî fazilet; genel manada faziletlerin tamamı, cüz'î fazilet ise bir mesele ile ilgili fazilet demektir. Söz gelimi bir sahabînin ibadet, ilim, cihad, İslam'ın tesis, temsil ve tebliğindeki toplam faziletleri, fazilet-i külliyesini teşkil eder. İşte bu fazilette sahabeye yetişilmez. Ama sonradan gelen zatlardan biri cihadda veya ilimde veya başka bir fazilette sahabeyi geçebilir. O kadar ki çoklarınca ilk müceddid kabul edilen ve hususî bazı faziletlerde çok önde olan Ömer b. Abdulaziz (v.101/719) bile, küllî fazilette sahabenin en küçüğüne yetişemez. İmam Rabbanî (v.971/1563), mutlak fazilette: "Ömer b. Abdulaziz, Vahşî'nin ancak atının burnundaki toz olabilir." hükmünü vermiştir.[283]

Peygamber **(Aleyhissalâtu vesselâm)**'i ömründe bir defa görerek sahabilik meziyetine nail olanlar, daha sonra gelenlerin hepsinden daha faziletlidirler. Zira sahabîlik faziletine denk olacak hiçbir amel yoktur. Bu, Allah'ın bir lütuf ve ihsanıdır. Onu da ancak dilediğine bahşeder. Peygamberimize iman edip İslam dinini yaşama uğruna her türlü fedakarlığa katlanan, hicret eden, dinin tesbit ve naklinde gayret eden bir sahabîye sonradan gelenlerden hiçbirisi denk değildir. İhtilaf noktası Peygamberimizi **(Aleyhissalâtu vesselâm)**sadece müşahede etme şerefine nail olan sahabiler hakkındadır. Bunlar her ne kadar Resulüllah'ı görüp sohbetinde bu-

---

[281] Kurtubî, *el-Cami*, IV/111; Dehlevî, *Hüccetullahi'l Baliğa*, II/215.
[282] İbn Kesîr, *Tefsir*, I/64; İbn Hacer, *el-Feth*, VII/9; İbn Teymiye, *Minhac*, I/156; Nevevî, *Şerhu Sahihi'l-Müslim*, III/141; Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, IV/280; Ahmed Davudoğlu, *Sahihi Müslim Terceme ve Şerhi*, II/343-4. Said Nursi, *Sözler*, s.458; Dehlevî, *Hüccetullahi'l Baliğa*, II/215; Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II/393.
[283] İmam Rabbanî, *Mektubat*, I/71 (59. Mektub).

lunmuş olsalar bile, devr-i saadetten sonra gelen müminler içinde bu gibi sahabîlerden daha faziletlisi bulunabilir.[284]

İbn Abdilberr, küllî fazilette sahabenin üstünlüğünü kabul etmekle birlikte âhir zamanda gelecek müminlerin fazileti ile ilgili daha önce zikredilen hadisleri de şu şekilde yorumlamıştır: "Resulüllah'ın asrında yaşayanları diğer müslümanlardan üstün kılan husus, onların zor şartlarda iman etmeleri, kafirlerin eziyetlerine sabredip dinlerine bağlılıkları yani "gureba" olmalarından dolayıdır. Ümmetin ahirinde şerrin, ahlaksızlığın, isyanların, büyük günahların zuhur ettiği, kargaşa ve kaosun yaşandığı dönemde dinine sahip çıkıp dişini sıkarak onu yaşama ve yaşatmaya çalışanlar da sahabe gibi "gureba"dır. Amelleri, ashabın amelleri gibi safiyane temizlenmiştir."[285]

Buna yakın bir yaklaşımı olan Bediüzzaman ise bidatların yaygın ve cazip olduğu bir zaman diliminde ehl-i iman ve ehl-i takvadan bir kısım salih kimselerin, sahabe derecesinde veya daha ziyade faziletli olabileceğine ve bu hususla ilgili sahih rivayetlerin cüz'î fazilet bakımından geçerli olacağını, küllî fazilette ise sahabeye kimsenin yetişemeyeceğini söylemektedir.[286]

Netice itibariyle küllî fazilette sahabeye kimse yetişemez. Cüz'î fazilette ise onlardan daha üstün insanlar olabilir.

16.Adil Kabul Edilmeleri

Adalet: lügat manâsı itibariyle hayvana yüklenen heybenin dengede olması veya terazinin iki kefesinin aynı hizada bulunması demektir. Terim olarak ise herşeye layık olduğu değeri vermek, hakkı sahibine ulaştırmak, doğruluk, zulüm ve haksızlıktan uzak durmak ve dinin mahzurlu gördüğü şeylerden kendi hür iradesi ile uzak durarak hak yol üzerinde istikamet ve itidal üzere

---

[284] İbn Hacer, *el-Feth*, VII/9; Nevevî, *Şerhu Sahihi'l-Müslim*, III/141; Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, IV/280; Davudoğlu, *Sahihi Müslim Terceme ve Şerhi*, II/343-4.

[285] Kurtubî, *el-Cami*, IV/111.

[286] Bediüzzaman, *Sözler*, s.449.

gitmek demektir.[287] Adalet özelliğine sahip kimselere de "adil" denir. Adaletin Hak katında da halk arasında da ne kadar önemli olduğu izahtan varestedir.

Allah, Kur'an da sahabeyi överek, onların "adalet" sahibi insanlar olduğunu bildirmiştir. Bunun manası; sahabenin, doğru sözlü, yalana tenezzül etmeyen, temiz vicdanlı, dini insanlığa naklederken hılaf-ı hakikat beyanda bulunmamış insanlar olarak kabul edilmeleridir. Bu hususiyet sahabenin dışındaki insanlar için söz konusu değildir. Çünkü diğer insanlar Allah tarafından bu şekilde bir tezkiyeye mazhar değillerdir. Sahabeyi ise bizzat Allah tezkiye etmektedir..Ve bu hususta ümmetin icmaı vardır.[288] Sahabeyi öven her ayet onların adaletine delil olmakla birlikte genelde şu ayetlerle sahabenin adaletine istidlal edilmiştir;

1- " وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا" "Böylece sizi orta (merkez ve her tarafı denk, mu'tedil, uyumlu, ılımlı adil ve örnek) bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun..."(Bakara, 2/143)

Gerçi ayette ismen zikredilmedikleri için ilk bakışta sahabeye işaret bulunduğunu açık bir şekilde görmek mümkün değildir. Ancak gelen rivayetlerden ve usul alimlerinin tespitinden anlaşıldığına göre burada ashaba ve onların bazı özelliklerine vurgu yapılmaktadır.[289]

Ayette Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in ümmeti "vasat" olarak nitelendirilmiştir.

Vasat; kök itibariyle dairenin merkez noktası gibi, bir şeyin orta yeri demek olup sonradan ifrat ve tefritten uzak iki ucun or-

[287] İbn Manzur, *Lisan*, "ADL" mad; Cürcani, Tarifat, "ADL" mad.

[288] Hatib el-Bağdadî, *Kifaye*, 63-64; İbn Hacer, *İsabe*, I/9-10; İbn Abdilberr, *İstiab*, I/177-178; İbn Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s.294-295; Irakî, *Fethu'l-Muğis*, s. 349-350; Âmidî, Seyfeddin Ebu'l-Hasan, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, II/320; Suyutî, *Tedrîb*, II/190; Ahmet Muhammed Şakir, *el-Bais*, s.176-177; Nureddin Itr, *Menhecü'n-Nakd;* s.121.

[289] Hatib el-Bağdadi, *Kifaye*, s.64; Şevkani, *İrşadu'l-Fuhul*, s.126

tasında yer alan her güzel özelliğe vasıf olarak kullanılmıştır.[290] Genelde lugatlarda "vasat"ın karşılığı olarak, "adl" (adalet) zikredilmiştir.[291] Adaletli olmanın tabii neticesi de başkalarının rıza ve hoşnutluğunu kazanmak demektir. Vasat insan, kendisinden razı olunmuş insan manasına gelir.[292]

"قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلاَ تُسَبِّحُونَ" "Onların en adaletli olanı 'Ben size demedim mi? Rabbinizi tesbih etmeniz gerekmez miydi?' dedi" (Kalem, 68/28) âyetindeki "أَوْسَطُهُمْ" kelimesi de adalet manasında olup ism-i tafdil formatında kullanılmıştır.[293] Peygamberimiz **(Aleyhissalâtu vesselâm)** ayette geçen vasat kelimesini "adl" olarak açıklamış,[294] müfessirler tarafından da "adl" olarak tefsir edilmiştir.[295]

Müfessirler bu ayette ümmetin tamamının kasdedildiğini dikkate alarak ayeti tefsir ederken, yahudi ve hristiyanların aşırılığa düşmüş olmalarına karşılık Ümmet-i Muhammed'in merkezde denge unsuru kılındıklarından ve ahirette de diğer peygamberlerin tebliğlerini yaptıklarına dair şehadette bulunacaklarına dair hadisi zikrederek orada şahitlik yapacaklarından bahsetmişler,[296] ve ayetin sahabeyi muhatap alarak nazil olması sebebiyle onların bu noktada bir önceliğe sahip olacağını vurgulamaktan da geri kalmamışlardır.[297] Çünkü Hz. Muhammed'in dilinden bu müjdeye ilk muhatap olan onlardır. Allah'ın adalet vasfı olmayan insanları kıyamet günü diğer ümmetlere şahid göstermesi düşünüle-

---

290 Ebu'l-Beka, *Külliyat*, "VST"mad. "VST" mad. Rağıb, *Müfredat,* "VST" mad.; Asım Efendi, *Kamus*, "VST" mad.

291 Razî, Muhammed b. Ebi Bekir, *Muhtaru's-Sıhah*, "VST" mad.; İbn Faris, *Mekayis*, "VST" mad.; Firûzabadî, *Basair,* "VST"İbn Manzur, *Lisan*, "VST"; Zebidî, *Tac*, "VST".

292 Bkz. İbn Manzur, *Lisân*, "ADL" mad.; Âsım Efendi, *Kâmus* "ADL" mad. Ebu'l-Beka, *Külliyat*, "ADL" mad. Cürcanî, *Tarifat,* "adl" mad.

293 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VIII/5282. .

294 Bkz. Buhari, *İ'tisam*, 19, *Tefsir,* 13; Tirmizî, *Tefsir,* 3. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/32; Hakim, *Müstedrek,* II/268.

295 İbn Kesîr, *Tefsir,* I/275; Zemahşerî, *Keşşaf,* I/317; Nesefî, *Medarik*, I/79.

296 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, II/6-8, Razî, *Mefatih*, IV/108; İbn Kesir, *Tefsir,* I/275

297 İbnü's-Salah, *Ulumü'l-Hadis*, s.295

mez. Hele hele Rafizilerin Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in vefatından sonra altı kişi hariç diğer sahabilerin irtidat/dinden çıkmalarını iddia etmeleri tamamen iftiradan başka bir şey değildir. Eğer sahabenin altısının dışındakiler dinden çıkmış ise -haşa- Allah onların imansız öleceklerini bilmeyerek onlara böyle bir şahidlikte bulunacaklarını mı müjdelemişti? Allah'ın övdüğü ahirette diğer ümmetlere de şahitlik de bulunacak insanların irtidat etmiş insanlar olması büyük bir tenakuz değil mi? Diğer taraftan şu ayette ifade edildiği üzere Allah sahabeye ahirette emnü eman vermiştir:

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ
رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

O gün Allah, Peygamberini ve O'nun beraberindeki müminleri utandırmaz. Onların nuru, önlerinden ve sağ taraflarından süratle ilerler. (Tahrim 66/8) Allah'ın onları utandırmaması, onlara emniyet vaad etmesi ancak O'nun hoşnut olduğu bir hal üzere ölenler için söz konusudur. Allah'ın onlara verdiği bu teminat onların kemali iman ve ihsan üzere öleceklerini sarih bir şekilde ifade etmektedir.[298]

Ashabın yaptıkları hizmetler, gösterdikleri fedakarlıklar, işledikleri kıymetli amellerle, merkez, mutedil, hayırlı gibi vasıflara herkesten daha fazla liyakat kesbetmiş ve bu konularda ümmetin diğer fertlerine örnek olmuşlardır. Dolayısıyla ayetin muhtevası içinde öncelikle onları düşünmek, ümmeti de onlara tabi kılmak en isabetli yaklaşım tarzı olur.

Eş-Şatibi (v.790/1388) Bu ayetin sahabenin fazileti ile alakasını izah ederken özetle şunları söylemektedir: "Bu ayet, ümmetin umumu hakkındadır, dolayısıyla sahabeden sonra gelen insanları bir tarafa bırakıp bunu sahabe ile sınırlandırmak doğru değildir, şeklinde bir kanaata varmamak lazım. Böyle bir sonuç doğru ve isabetli olamaz. Çünkü:

---

[298] Heytemi, İbn Hacer, *es-Savaiku'l-Muhrika*, II/604

1. Kendileri hakkında inmiş olması sebebiyle ayetin muhatabı özellikle sahabedir. Onlardan sonra gelenler ayetin muhtevasına ancak kıyas yoluyla veya başka bir delile binaen girerler.

2. Ayetin, bütün ümmeti kapsadığı söylense bile hitap onlaradır ve ayeti Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'den ilk defa onlar almışlardır.

3. Ashab bu ayetin şümülüne girme konusunda başkalarından daha çok hak sahibidirler. Çünkü burada zikredilen özellikler kamil manada ancak onlarda mevcuttur. Onların bu özellikleri temsilde zirveyi tutmaları medhedilmeye başkalarından daha çok layık olduklarına, dolayısıyla ayetin muhtevasında özel bir yerleri bulunduğuna delil teşkil etmektedir."[299]

Netice itibariyle ayet ümmetin tamamına hamledilse bile, aynı konudaki diğer ayetler ve "İnsanların en hayırlı neslinin sahabe topluluğu olduğu"[300] anlamındaki sahih hadisler de göz önüne alındığında, burada ashaba işaret edildiğini açık bir şekilde görmek mümkündür. Nitekim daha sonraki dönemlerde muhaddisler ve özellikle sahabenin adaletini ispat noktasında usulcüler, bu ayeti hep delil olarak getirmişlerdir.[301]

Diğer taraftan sahabe neslinden sonra gelen ehl-i sünnet alimleri sahabenin mutlak ve umumî manada adalet sahibi olduklarını söylemiş; onlardan hem rivayet, hem de dirayet yönünden bir istisna veya ayırıma gitmeksizin ilim almışlardır. Sahabenin dışındaki insanlar hakkında ise aynı tavrı göstermemiş; onlar içerisinden ancak imamlıkları sahih; adaletleri de sabit olan kimselerden ilim almışlardır.[302]

---

[299] Şatibî, *Muvafakat,* IV/55

[300] Buhari, *Fazailü Ashabi'n-Nebi,* 1; Müslim, *Fazailü's-Sahabe,* 216

[301] Hatib el-Bağdadî, *Kifaye,* s. 64; Âmidî, *İhkâm,* II/230 İbn Salah, *Ulumu'l-Hadis,* s. 294-295; Irakî, *Fethu'l-Muğîs,* s. 349-350

[302] Şatibî, *Muvafakat,* IV/55, 56. Razî, *Mefatih,* IV/99; Hatib el-Bağdadî, *Kifaye,* s. 64; Âmidî, *İhkâm,* II/230 İbn Salah, *Ulumu'l-Hadis,* s. 294-295; Irakî, *Fethu'l-Muğîs,* s. 349-350; el-Eminî, *Sahabe,* s. 57.

2-"Ey Ümmet-i Muhammed! Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği yayar, kötülüğü önlemeye çalışırsınız, çünkü Allah'a inanırsınız." (Âl-i İmrân, 3/110)

Bu âyet ashabın diğer ümmetlere karşı üstünlüğünü ifade etmektedir ki sahabenin ümmetin en hayırlısı olduğu bölümünde ele alınmıştı. Burada sadece şu kadarını söyleyip geçeceğiz. Ümmetin en hayırlısı olan bu insanlar aynı zamanda âdil kimselerdir. "Adalet" vasfı olmayanın ise hayırlı bir insan kabul edilmesi düşünülemez. Zira bu vasıf her şeyden önce doğruluk ve dürüstlüğü gerektirir. Dolayısıyla sahabenin, insani değerleri temsilde zirveyi tutması ancak istikamet üzere, dinin emirlerine muhalefet etmeksizin, ona muvafık bir hayat yaşamalarıyla mümkün olur.[303]

3-Muhacirlerden ve ensardan o ilkler, o önde gidenler ve bir de ihsan şuuruyla onlara tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdırlar. Allah onlara, altlarından ırmakların çağladığı, içinde ebedî kalacakları cennetleri hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur." (Tevbe, 9/100)

Allah sahabeden hoşnut olduğunu bildirerek onları cennetle müjdelemektedir. Eğer sahabenin adalet sahibi insanlar olduğu kabul edilmeyip tam tersine Allah ve Resulü adına yalan söyleyen kimseler oldukları iddia edilecek olursa bu durumda Allah'ın gönderdiği dini, yalan söyleyerek ifsat edip yıkacak insanlardan hoşnutluğunu bildirerek onları cennetle müjdelemesi gibi bir çelişki söz konusu olur. Her işini hikmetle örgüleyen Allah Teâlâ, böyle bir tenakuzdan münezzehtir. İddia edildiği gibi olsaydı Allah onları cennetle değil cehennemle müjdelerdi. Nitekim Allah Resûlü kendisine izafe ederek yalan söyleyenler hakkında söyle buyurmustur:

"Kim benim adıma kasden yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın!"[304]

[303] Şatibî, *Muvafakat*, IV/55. Bkz. Bağdadî, *Kifaye*, 64; İbn Abdi'lberr, *İstiab*, I/177; *Eminî, Sahabe* s. 57.

[304] Buhari, *İlm*, 38; Müslim, *Zühd*, 72; Ebu Davud, *İlm* 4; Tirmizî, *Fiten* 70.

4- "يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللهُ وَمَنْ اتَّبَعَكَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ" "Ey Şanı Yüce Nebi, Sana Allah ve senin çizginden giden müminler yeter." (Enfal, 8/64)

Ayetin nida harfi "يَا" ile tenbih edatı "أَيُّهَا" ile başlaması hitab edilen şahsa verilen ehemmiyeti gösterdiği gibi, ayrıca Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'e nübüvvet unvanı ile hitap buyurulması hükmün yüceliğini gösterir.[305]

Âyete üç ayrı şekilde mana vermek mümkündür:[306]

1. "وَمَنْ اتَّبَعَكَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ"nin, "حَسْبُكَ"deki kâf'ın üzerine atfedilmesi ile, "Allah Sana ve senin çizginden giden müminlere yeter."

2. "وَمَنْ اتَّبَعَكَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ" kısmının "حَسْبُكَ اللهُ"deki "اللهُ" (lafz-ı celâle) üzerine atfedilmesi ile, "Ey Şanı Yüce Nebi! Sana Allah ve onlar yeter."

3. Allah, sana da senin çizginden giden, sana tabi olan müminlere de yeter.

Müfessirler tarafından genelde birinci tevcih kabul edilmekle birlikte, konumuzla ilgisi bakımından ikinci tevcih de önemlidir ki buna göre Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'e "Sana Allah ve inanıp çizginde giden Ensar ve Muhacir yeter" denmektedir.[307]

Ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak Hz. Ömer'in Mekke de müslüman olması,[308]Bedir savaşı başlamadan önce Beyda denilen yerde Bedir mücahidlerinin durumu,[309] ensar ve muhacirler hakkında [310] veya sadece ensar[311] hakkında nazil olduğuna dair

---

[305] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/30.
[306] Derviş, *İrabu'l-Kur'an*, IV/38-39; Taberî, *Camiü'l-Beyan*, IX/37-38; Zemahşerî, *Keşşaf*, II/167; Nesefî, *Medarik*, II/110.
[307] Kurtubî, *el-Cami*, VIII/29; Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, II/25; Bkz. Mehmet Vehbî, *Hülasatü'l-Beyan*, V/1927; Zuhaylî, *Münir*, X/55..
[308] Beyzavi, *Envar*, III/120; Nesefî, *Medarik*, II/110
[309] Tebbabi, *İthaf*, s. 29
[310] Kurtubi, *Cami*, VIII/43
[311] Razi, *Mefatih*, XV/43

farklı rivayetler vardır. Ancak görüldüğü gibi, hem Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'e yardım edenler, hem Cenab-ı Hakk'ın yardımına mazhar olanlar ve hem de nüzul sebebine konu olanlar hep sahabedir. Ayetin mana itibariyle bütün sahabeyi kapsadığını düşünmemize engel teşkil edecek bir husus da bulunmamaktadır.

Ayette ashab, başkasına hiçbir zaman nasib olmayacak şekilde Allah Teala ile birlikte Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'e fiilen yardım eden kimseler olarak övülmüştür.

Peygamberimiz'e ittiba eden müminler deyince ilk sırada şüphesiz sahabe gelir. Allah'ın Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'e "onlar sana yeter" dediği insanların yalan söyleyen dünyevi gayeleri uğruna dini değiştirecek kimseler olması düşünülemez. Üstelik onların hayatları, Resulüllah'ın çizgisinde yürüdüklerinin en canlı şahididir. Zira, onlar Peygamberimize iman edip O'nun çizgisinden harfiyen giderek bu uğurda canlarını, mallarını, her şeylerini feda ederek yurtlarını, yuvalarını terketmişlerdir. Tarih bunun en canlı şahidir. Hatta insanlık tarihinde ashabın Efendimiz'e olan bağlılığının bir benzerini göstermek mümkün değildir. Sahabenin Efendimiz'e bağlılığını gösteren yüzlerce misal içinden biz sadece bir tanesini arzetmek istiyoruz:

Hicretin dördüncü senesi İslam'ı tebliğ için gönderilen seriyyedeki sahabiler tuzağa düşürülerek bir kısmı şehid edilmiş Zeyd b Desinne ile Hubeyb b. Adiyy(ra) esir edilmişti. Müşrikler tarafından yakalanan bu sahabiler Mekke'ye sevkedilmişti. Hubeyb günlerce zindanda bekletildikten sonra idam edilmek üzere Mekke'nin o günkü hezeyan dolu gürültüleri arasında meşhedine götürülüyordu. Hubeyb iki rekat namaz kıldı ve, "Eğer, ölümden korktu da onun için namazı uzattı demenizden çekinmeseydim şu kıldığım son namazı uzatmak isterdim" dedi. Sonra da idam sehpasına çıkarılıverdi. Beklenen son an gelip çatmıştı. Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden biri ona bir soru sordu.:

"Ya Hubeyb, şu anda senin kurtulman şartıyla, yerinde Muhammed'in idam edilmesini ister miydin?"

Hübeyb'in cevabı ise müthişti: "Hayır, vallahi. Değil benim kurtulmam pahasına O'nun idam edilmesi, benim kurtulmam karşılığında, şu anda Medine'de O'nun ayağına bir diken batmasına dahi gönlüm razı olamaz! Ve Hübeyb'in idam sehpasındaki son sözü ise şöyleydi: "Esselâmü aleyke ya Resûlallah"

Allah Resûlü **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**, Medine'de ashabıyla oturuyordu. Birden ayağa kalktı ve "Ve aleyke's-selâm ya Hubeyb!" diyerek Hubeyb'in selamını aldı.[312]

Doğrudan sahabenin "âdil" insanlar olduğunu bildiren bu âyetlerin yanında, "Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, imana sarılanlar (daha önce Medîne'yi yurt edinen Ensâr) kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir ihtiyaç duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) kendi nefslerine tercih ederler. Nefsinin cimriliğinden korunanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." (Haşr, 59/8-9)

"Muhammed Allah'ın Resulüdür. O'nun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rüku ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alameti, yüzlerindeki secde izi (secde aydınlığı) dır. Bunlar, Tevrattaki sıfatları olup, İncildeki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelendirir. İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır." (Fetih, 49/29) gibi onları medh u sena eden her ayet de sahabenin adaletinin değişik açılardan ifadesidir.

[312] İbn Sa'd, II/56

C. SAHABENİN "ÂDİL" KABUL EDİLMESİNİN İSLAMİ GELENEKTEKİ MANASI

İslam dininin temel iki kaynağı Kur'an ve sünnet bizlere sahabenin nakliyle gelmiştir. Nakledilirken yalan yanlış rivayetlerin araya girmemesi için kılı kırk yaran bir hassasiyet gösterilmiştir. Hadis olarak nakledilenlerin sıhhatine hükmedebilmek için evvela onları nakleden ravilerin güvenilir olup olmadıklarının tespit edilmesi gerektiğinden, hadis alimleri hadislerin sahih ve makbul olanlarını zayıflarından ve Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'e ait olmayan uydurmalarından ayırdedebilmek için ravilerin kimliklerini, kişiliklerini, hadis rivayet kaidelerine ne derece riayet ettiklerini, rivayet ettikleri hadisleri hıfzetmekte olduğu kadar başkalarına nakletmedeki dikkat ve itinalarını, nihayet İslam Dini'nin emir ve yasaklarına riayet derecelerini titiz ve tarafsız bir anlayışla tenkide tabi tutmuşlardır. Bunun neticesinde cerh[313] ve ta'dil[314] ilmi doğmuştur.

Rivayetine itibar edilip edilmeyeceğini belirlemek üzere ravinin tenkide tabi tutulması neticesi cerh edilmesi veya adaletli olduğuna hükmedilmesi şeklinde özetlenebilecek cerh ve ta'dil, dinî rivayetleri değerlendirme ölçüsünü ortaya koyduğu için son derece önemlidir. Zira dini hükümlere mesned teşkil eden hadislerin sıhhati, herşeyden önce onları rivayet eden ravilerin âdil, dürüst ve güvenilir olmalarına bağlıdır. Hadis sahih olmalıdır ki o hadise dayanılarak verilen hüküm de sahih olsun.[315]

---

[313] Cerh; yaralamak, dürtmek, tesir etmek, bir yarayı deşmek manalarına gelir. Asıl olan yaralamak manası yanında bir kimseye söğmek, hakimin, yalan ve fısk gibi sebeplerle şahidi adaletten düşürerek şahitliğini reddetmesi gibi manaları da vardır. Bkz. Asım Efendi, Kamus, "CRH" mad.; Lisanu'l-Arab, "CRH"madd. Hadis terimi olarak cerh, tecrih ile aynı manada kullanılır. Mutkin ve hafız olan bir alimin bir ravinin rivayetini, kendisinde veya rivayetinde bulunan bir kadih illet (yalan, sefahet, gaflet gibi bir kusur) sebebiyle rivayet ettiği hadisin doğruluğuna şehadetinin reddedilmesinden ibarettir. Ravi sırf kusuru yüzünden reddedilmekle cerhedilmiş demektir. Dolayısıyla hadisi de reddedilmiştir. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.44.

[314] Ta'dil; "ADL" kökünden tef'il babında masdar olup doğrultmak, düzeltmek, adaletle hükmetmek" gibi manalara gelir. Asım Efendi, *Kamus*, "ADL" mad; Zebidi, Zebidi, *Tac*, "ADL" mad. Hadis usulünde ravinin adaletli olduğuna hükmetmeğe denir. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.48.

[315] Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.48-49.

Sahabenin "adil" kabul edilmesinin anlamı; onların ifrat ve tefrite girmeden dini, istikamet ve itidal üzere yaşamaları, doğruluğun dürüstlüğün temsilcileri olmaları, Resulüllah adına kasten yalan söylememeleri ve bundan dolayı da cerh ve ta'dil ölçülerine gerek görülmeden rivayetlerinin kabul edilmesi demektir. Bu hususta Ehl-i Sünnet'in icmaı vardır. Âlimler sahabeye ait bu özelliği "Ashabın hepsi âdildir" şeklinde ifade etmişlerdir. Sahabenin hepsi, adalet vasfını haizdir. Onlar diğer raviler gibi dinin tebliği ve nakli konusunda cerh ve ta'dil kritiğine tabi tutulmazlar.[316]

---

[316] Hatib el-Bağdadî, *Kifaye*, 63-64; İbn Hacer, *İsabe*, I/9-10; İbn Abdilberr, *İstiab* I/177-118; İbn Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s.294-295; Irakî, *Fethu'l-Muğis*, s. 349-350; Suyutî, *Tedrib*, II/190; Ahmet Muhammed Şakir, *Bais*, s.176-177; Nureddin Itr, *Menhecü'n-Nakd*; s.121..

Ehl-i Sünnet'in dışındaki fırkalar sahabî hakkında itidali koruyamamıştır.

İmamiye'nin çoğunluğu Allah Resulü'nün vefatından sonra Hz. Ali iki oğlu ve 13 kadar Sahabînin dışında diğerlerinin irtidat ettiklerini -haşa ve kella- iddia etmektedirler.

Hariciler, Hz. Ali ve iki oğlunu Hz. Hasan ve Hüseyin'i, İbn Abbas, Ebu Eyyübi'l-Ensarî, Hz. Osman, Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve tahkim hadisesinden sonra Hz. Ali ve Hz. Muaviye'yi terketmeyen her sahabîyi tekfir etmişlerdir..

Mutezile, Hz. Ali ile savaşan sahabîleri fasıklıkla ittiham ederek onların adalet vasfını kabul etmemiştir..

Ayrıca Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar bütün sahabînin âdil kabul edildiğini bu hadiseden sonraki dönemdeki sahabîlerin de adaletinin araştırılması gerektiğini söyleyenler de vardır.

Bütün bu Ehl-i Sünnet çizgisi dışındakilerin sahabî hakkında söyledikleri vehimdir, fasid bir hevanın peşine takılıp sürüklenmenin ifadesidir. Sahabenin yüce mevkiini tanıyan bilen bir kimsenin söyleyeceği şeyler değildir. Onlar arasındaki ihtilaflar ictihad kaynaklı olup dine ve müslümanların haline en uygun olanı yapma gayesiyledir. İctihad isabetli olabildiği gibi hatalı da olabilir. Müctehid isabet ettiğinde de hata ettiğinde de sevap alır. Her iki durumda da onların şehadetleri ve rivayetleri makbuldur

Bu ehli bidat mezhepler sahabîinin naklettiği hadisi, siyeri meğaziyi kabul etmeyerek onları tekfir ediyorlar. Peki bu durumda nasıl onların sahabîye muvafakat ettiği söylenebilir? Hatta sahabîyi tekfir eden bu insanlar sahabîinin naklettiği Kur'an'a da mı şüphe ile bakıyorlar! Bkz. Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 304-308; Sehavî, *Fethü'l-Muğis*, III/95; Amidî, *el-İhkâm*, II/320; İbn Abdi'ş-Şekur, *Müsellem*, II/157-158; Bkz. İbn Kuteybe, *Tevilü Muhtelifi'l-Hadîs*, s.25-32; Ahmed Muhammed Şakir, *Bais*, s.17.

Ehl-i Bid'at mezhepleri tarafından sahabînin önde gelenlerinin adaletine itiraz edenler olmuştur. Özellikle Nazzam çok ileri giderek Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ud gibi sahabenin en önde gelenlerini kendi ictihadları ile fetva verdiklerini söyle-

Cerh ve ta'dil âlimleri, kişileri, tesbit edilebilen sözlerine ve zâhirî davranışlarına göre değerlendirirler; kişilerin içlerindeki niyetlerini değerlendiremezler. Zira onların içini bilemezler. Halbuki Allah kişinin hem içini hem de dışını bilir. Bu sebeple Allah'ın sahabeye adil demesi onların hem amel hem de niyetlerinin sıhhat ve hulusunu ifade etmektedir.[317]

Sahabenin "adil" kabul edilmesi "onlar hiç hata etmezler, hiç günah işlemezler, hiç unutmaz, hiç yanılmaz, içtihad ve yorumlarında hep isabet ederler ve hatta şaka bile yapmazlar" manasına değildir. Onlar da birer beşerdir.

Ancak Peygamber Efendimizin **(Aleyhissalâtu vesselâm)** eğitiminden geçmiş, O'nun potasında eriyip şekillenmiş asıl kaynaktan feyz almış veya en azından O'nu görme şerefine nail olmuş birer beşerdirler. Bu husus onlara belli bir seviye kazandırmıştır. Bu şerefe nail olmayan diğer müslümanlardan sahabe neslinin farklı olması tabiidir. Bu farklılık Allah ve Resulü tarafından değişik vesilelerle vurgulanmıştır. Fakat bu hiç bir zaman onların masum olduğu anlamına gelmez.

---

yerek cehalet ve nifakla -haşa ve kella-suçlamıştır. Oysaki Peygamberimiz sahabenin en hayırlılarından olan bu insanları övmüş, cennetle müjdelemiştir.

Bunlar başta Hz. Ebu Bekir, Ömer; Osman, Ali olmak üzere ilk halifeler Talha ve Zübeyr gibi cennetle müjdelenenler, mü'minlerin annesi Hz.Aişe, Hudeybiye'den önce sohbeti bulunan Muğire b. Şu'be, Amr b. el-As ve Muaviye gibi yeterince sohbeti bulunan meşhur sahabilerdir. Bu hususa dikkat çeken İbn Abdişşekur, ashabın hepsi için olmasa bile, bilhassa Hulefa-i Raşidin, Abadile ve Hz. Aişe gibi rivayeti olan sahabîlerin İslâm'a olan hizmetlerinin, Allah'ın emirlerine itaatleri ve bu uğurdaki fedakarlıklarının tevatüren sabit olduğunu, sahabenin adaletine karşı çıkanların da böylelerinin adaletine itiraz ettiklerini, halbuki bunların hizmet ve ihlasları onların adaletini ortaya koyduğunu belirtmektedir. İbn Abdi'ş-Şekur, *Müsellem*, II/157-158; Bkz. İbn Kuteybe, *Tevilü Muhtelifi'l-Hadîs*, s.25-32.

[317] Krs. Bâcî, el-İhkâm 303. Bkz. Kasimi, *Kavaid*, s.187; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 251; Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 39-44.

İbnu'l-Arabî sahabenin ahvalini ele alarak bazı sahabîler aleyhine söylenen sözleri ve haklarında yapılan tanları inceleyerek onların bu tür şeylerden beri olduğunu isbat etmiştir. Kadı Ebu Bekir İbn Arabî, *el-Avasım mine'l-Kavasım fi Tahkiki mevakıfi's-Sahabe ba'de vefati'n-Nebî*, Daru'l-Beşair, Beyrut, 1992.

Nitekim bu iki tabiri birbirine karıştıran Şia, Ehli-i Sünneti sahabenin masum olduğunu iddia etmekle suçlamaktadır.[318] Halbuki Ehl-i Sünnet sahabenin masum değil, âdil olduğunu yani din adına yalan söylemeyeceğini, hilafı vaki beyanda bulunmayacağını söylemektedir. Zira, Ehl-i Sünnete göre peygamberlerin dışında hiç kimse masum değildir.[319] Herkes hata edebilir. Sahabe de insandır onlar da hata yapabilir. Fakat sahabenin hataları ya ictihad kaynaklı veya unutkanlık, iyi zaptedememe gibi insani kusurlardır ki bu onların adaletine zarar vermez. Ve onlar bu gibi hatalı durumlarda birbirlerini ikaz ederek uyarmış ve hatalarını tashih etmişlerdir.[320]

İslam, Asr-ı saadette kendisine inanan ashabın gönlünde çok kuvvetli bir şekilde yerleşmişti. Onlar İslam'ın getirdiği hidayete harfiyen ittiba etmiş, dinin prensiplerine sımsıkı sarılmış ve onun boyası ile boyanmışlardı. Adalet de vicdanlarında kök salmıştı. Hatta biz onlardan nefsine mağlup olup büyük bir günaha düşenlerin bile hiç beklemeden suçunu itiraf ederek ısrarla kendisine had cezasının tatbik edilip temizlenmek istediğini, yana yakıla Allah'a tevbeye koştuğunu görüyoruz. Nitekim bu şekilde tevbe eden Maiz hakkında Allah Resulü "*Gerçekten öyle bir tevbe etti ki onun bu tevbesi bir ümmet arasında taksim edilse idi onlara yeterdi.*" buyurmuştur.[321]

---

[318] Bkz. Hâmid İnayet, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, s69.

[319] Abdulkâhir el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, 278-279.

[320] Bkz. Zerkeşi, *el-İcabe*, Kasimi, *Kavaid*, s.187; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti* s. 251; Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 39-44.

[321] Müslim, *Hudud*, 22, 23; Buhari, *Hudud*, 28; Ebu Davud, *Cenaiz*, 48; Tirmizî, *Hudud*, 4; İbn Mace, *Hudud*, 9; Darimî, *Mukkadime*, 10. Maiz Allah Resulü'ne gelerek suçunuı itiraf ettiğinde Peygamber ondan yüz çevirererek "Dön git Allah'a tevbe et, O'ndan mağfiret dile!"demiş Maiz ısrar ederek dört kere aynı şekilde müracaat ederek cezasını dünyada çekerek temizlenmek istediğini söylemiştir. Neticede Allah Resulü aklî dengesini yerinde olup-olmadığını, evli mi-bekar mı olduğunu sormuş sorulanlara evet cevabı alınca da recm edilmiştir. Daha sonra insanların onun akibeti hakkında farklı görüşler beyan etmesi üzerine Allah Resulü 'Öyle bir tevbe etti ki eğer onun tevbesi bir ümmete dağıtılsa idi hepsine yeterdi" buyurmuştur. Bunun benzeri bir hadise bir kadının başından geçmiş o da tıpkı Maiz gibi Allah Resulü'ne gelip ısrar ederek temizlenmek istemiş ve netice de recm edilmiştir. Bkz. Müslim, *Hudud*, 23; Ebu Davud, *Hudud*, 23.

Cerh ve ta'dil imamları Allah'tan korkan ve kılı kırk yaran bir hassasiyet ile İslam'ı yaşayan insanlardır. Hayatlarına bakıldığında bu hususiyetleri daha iyi anlaşılacaktır.[322] Onlar kendi arzu ve isteklerine göre dinî rivayette bulunanları kritiğe tabi tutmamış, bu hususta dinin prensiplerini esas almışlardır. Eğer sahabenin cerh edilecek bir durumu olsaydı bu mutlaka illeti/gerekçesi de beyan edilmek suretiyle yapılırdı. Bunu da sonraki dönemde yaşayıp sahabe hakkında ileri geri konuşan kimseler değil de sahabe ile beraber yaşamış, onları yakinen tanımış, adaletli, ümmetin itimadını kazanmış tabiin dönemi alimleri yapabilirdi. Oysaki biz onlarda sahabeyle mülaki olmayı bile çok büyük bir meziyet olarak kabul ettiklerini, "şu kadar sahabi ile görüşmüştür" şeklinde bu hususiyeti ifade eden kayıtlar düştüklerini görüyoruz.

Taassup ve nefsanî duygularla şartlanmamış bir akıl, Allah'ın son mesajını temsil ve tebliğ etmek için değişik zaaflarla malul insanları seçmesini Allah Teâlâ'nın hikmet ve rahmetine muhal görür. Bundan dolayı bu yüce sahabe topluluğunun tevsik edilmesi; bir yandan Kur'an'ı, Sünnet'i ve İslam'ın temellerini müdafaa etmek, diğer bir yandan da hakettiklerini vermek suretiyle insaflı ve edepli davranmak demektir. Ve aynı zamanda da her işini hikmetle yapan Allah'ın bu önemli vazife için sahabeyi seçmesini tasdik ederek kabul etmek demektir. Aksi takdirde sahabenin adaletini çürütmek, onların hakkında ileri geri konuşmak, Kitab ve Sünnet'i yıkmanın ötesinde Allah'ın çok hikmetleri olan böyle bir tercihini tenkit etmek demektir.[323]

İslam dinini bize taşıyan, tebliğ ve temsil eden onlardır. Şayet onlar, Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'den görüp işittiklerini, öğrendiklerini rivayet etmemiş olsalardı İslam dini o devre mahsus bir din olarak kalır, sonraki devirlere intikal etmezdi.[324]

---

[322] Bkz. Ebu Nuaym, *Hilye*, Zehebî, *A'lam*, İbn Hacer, *Tehzib*, İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*.
[323] Zerkanî, *Menahil*, I/336-337.
[324] Cüveynî, a.g.e, II/632; İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadîs*, 265. Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, III/94; Âmidî, *İhkâm*, II/320.

Her şeyi bilen Allah'ın ve Resulünün tezkiye ve ta'dilinden daha üstün bir ta'dil olamaz. Kaldı ki böyle bir tadil olmasaydı bile ashabın tevatürle sabit olan Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'e ve O'nun getirdiği dine herşeyleriyle sahip çıkıp bu uğurda cihad etmeleri, yurtlarını, yuvalarını, mallarını bırakıp hicret etmeleri, dinin prensiplerine olan bağlılıkları ve yaşama ve yaşatmadaki gayretleri, dinin neşri için seferber olmaları, dinin tesisi için gerektiğinde karşılarına çıkan çocuklarını ve babalarını öldürmeleri.. bütün bunlar onların "âdil" kabul edilmelerinin en kuvvetli delilidir.[325]

Sahabenin hepsi adalet sahibi, Allah'ın hususi olarak seçtiği veli kulları ve peygamberlerden sonra en hayırlı insanlardır. Onları tenkid etmek, rivayetlerini ta'n etmek, Kur'an'ı ve Resulüllah'ın sünnetini kabul etmemek demektir. Zira dini nakleden insanlar onlardır. Onlara güvenmemek "İslam Dini"ne şüphe ile bakmak demektir. Zira güvenilirliği olmayan insanların naklettiğine ne kadar itimad edilebilir?[326]

D. SAHABE İÇİNDE MÜNAFIK VARMIYDI ?

Sahabeyi öven, onlara mağfiret ve cennet vaad eden ayetler bütün ashabı kapsar. Sâhabi olduğu kesin olarak bilinenler arasında ayetlerin istisna ettiği ve faziletini onaylamadığı herhangi bir grup veya şahıs bilinmemektedir. Durum böyle iken, Selef ve Ehl-i sünnet alimleri tarafından da topluca adil ve faziletli bir nesil olarak kabul edilen ashab; geçmişte Şia, Havaric ve Mu'tezile gibi fırkalar ve müntesipleri tarafından bazen tekfire varacak bir uslüp ile çeşitli şekillerde eleştirilmiş, günümüzde de daha çok bu ekollerin bıraktığı malzemeye dayanan müsteşrikler ve onların görüşlerini benimseyen bazı çağdaş yazarlar aynı iddiaları güya orijinal bir yaklaşım görünümü vererek seslendirmeye çalışmaktadırlar. Sözü edilen bu yazarlar önce sahabe arasında münafık, fasık ve

[325] Bağdadî, *Kifaye,* s.67-67; Amidî, *İhkam*, III/320-321; Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, III/91-91; Accac, *Sünnet*, s. 190-191, 402, 403; Abdulaziz el-Buhari, *Keşful-Esrar*, II/384.

[326] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/195-97; Kandehlevi, *Ahkam,* IV/238-241.

mürtedlerin var olduğunu öne sürerek sonra da kendilerine ait bu iddiaları delil göstererek ashabın hepsinin fazilet ve adalet sahibi olamayacaklarını söylemişlerdir.

Sahabeyi tenkid kapsamına alıp sünnete yönelik eleştirilerin sınırsız bir şekilde önünü açma gayesi güden bu iddiaların daha çok İslami ilimler ve değerler konusunda da uzman ve hassas olmadıkları bilinen[327] ve hür düşünceli münekkid kisvesine bürünerek müsteşriklerin uslüp ve anlayışıyla yazan Ahmed Emin (ö.1954), Mahmud Ebu Reyye (ö.1970) ve Taha Hüseyin (ö.1973) gibi yazarlar tarafından gündeme getirilerek yaygınlaştırıldığı ve ülkemizde de bazı yazarların onların eserlerinden iktibasla bu fikirleri seslendirdikleri görülmektedir.[328]

Sözü edilen yazarlar bunun için Kur'an dan da deliller aramışlar ve (Tebük seferinden)"Dönüp yanlarına vardığınız zaman,

---

[327] Sıbai, *Sünnet*, s.236 vd. ; Ebu Şehbe, *Difa'*, s. 34 vd.

[328] Bu üç şahıs hayatları ve değişik konulardaki fikirleri yanında özellikle Kur'an; Sünnet ve diğer islami konularla ilgili yazılarındaki hassasiyetsizlikleri sebebiyle ağır eleştirilere maruz kalmış ve kendilerine müstakil çalışmalarla cevaplar verilmiş ayrıca adlarına tahsis edilmiş hususi eserlerle tenkit edilmişlerdir. Bunlardan Ahmet Emin, Fecru'l-İslam isimli eseri başta üzere kaleme aldığı çeşitli eserlerde sünnet ve sahabe konusunda daha çok müsteşriklerin iddiaları olan bir takım fikirler ortaya atmış ve bunları savunmuştur. Onun müsteşriklerin fikirlerini kendi görüşü gibi İslam alemine yaymakta sakınca görmeyen (Bkz. Sıbai, *Sünnet* s. 238) bir anlayışla hareket etmesi değişik ilmi çevreler tarafından çok ciddi tenkit edilmiş ve pekçok reddiye yazılmıştır. Hadis ve sahabe konusundaki marjinal görüşlerinin tenkidi ve reddi için Bkz. Accac, *Sünnet* s. 255 –259 . Sıbai, *Sünnet ve mekanetuhu*, 236 –320; Mersafi, *Sünnet*, s. 704-750
Ebu Reyye ise genel olarak sünneti eleştirmek maksadıyla kaleme aldığı Edva ale's – Sünneti'l-Muhammediyye ve Ebu Hüreyre'yi cerh amacıyla yazdığı Şeyhu'l-Madire Ebu Hureyre isimli eserleri telif ederken verdiği asılsız bilgiler yanında İslam adab ve ölçüsüyle bağdaştırılması mümkün olmayan pek çok iddia ve fikir de ortaya atmış ve bundan dolayı tenkit edilmiş ve kendisine şiddetli reddiyeler yazılmıştır. Eserlerini yazarken daha çok art niyetle ve peşin fikirle hareket ettiğini sızdıran Ebu Reyye'nin iddia ve fikirlerinden bir kısmının mantıklı bir tenkidini görmek için Bkz Kandemir Ebu Reyye DİA X/214-215.
Taha Hüseyin'e gelince onun hakkında bir kısmı müstakil eser, bir kısmı da makale türü olmak üzere 60 civarında eleştiri yazısı kaleme alındığı bilinmektedir. (Cündi, Taha Hüseyin hayatühü ve fikrihu fi mizani İslam s. 11-14) onun Kur'an siyer ve islam tarihi ile ilgili çarpık fikir ve iddaları ile bunların reddini görmek için bkz Cündi Muhakemetü fikri Taha Hüseyin s. 163 –240. Kur'an, sünnet-i sahiha ve selef-i salihininin yaklaşımlarını görmezlikten gelerek sahabe aleyhine neşredilen görüşlerin genelde temel kaynakları kısaca bahsetmeye çalıştığımız mezkur şahıslar ve eserleridir.

kendilerini affetmeniz için Allah'a yemin edeceklerdir. Siz onlardan yüz çevirin. Onlara muhatap bile olmayın. Çünkü onlar o kadar murdar kimselerdir ki, hesap sormak ve azarlamakla yola gelmezler. İşleyip durdukları günahlar sebebiyle onların konutları cehennem olacaktır." (Tevbe, 9/95) mealindeki münafıkları konu edinen[329] bu ayet ve münafıklardan bahseden başka birtakım ayetleri malzeme olarak kullanarak ayrıca Kur'an da müstakil "el Munafikün" süresi bulunduğuna bakarak iddialarını delillendirmeye çalışmışlardır.

Kur'an da münafıklarla ilgili ayetlerin bulunması ve "Munafikun" isminde hususi bir sure indirilmiş olmasından hareket ederek ashab arasında münafık, fasık ve mürted bulunduğu iddiaları, delillendirilmisi mümkün olmayan asılsız bir zandan ibarettir.[330] İddia olunanın aksine Kur'an, münafıkların durumu hakında farklı bir tablo çizmekte bu konuda gelen ayetler de meselenin çok değişik bir boyutta olduğunu göstermektedir.[331]

Herşeyden önce Cenab-ı Hak, "Allah mü'minleri içinde bulunduğunuz şu halde bırakacak değildir. Sonunda temiz ile murdarı ayıracaktır. Allah sizin hepinizi gaybe vakıf kılacak da değildir. Fakat o resullerden dilediğini seçer (onu gaybe vakıf kılar) o halde Allah'a ve resulüne iman edin. Eğer iman eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız size büyük mükafat vardır." (Al-i İmran, 3/179) ayetinde ki işaretine binaen savaşa çıkma emri başta olmak üzere mü'minlerle münafıkları birbirinden ayırmış ve şahsen olmasa bile vasfen açığa çıkarmıştır.[332]

"Yoksa kalplerinde hastalık (nifak) bulunan münafıklar Allah'ın, kalblerinde müminlere karşı duydukları kinleri açığa çıkarmayacağını mı zannediyorlar? Eğer dileseydik onları sana tek tek gösterirdik, sen de onları simalarından tanırdın. Hatta sen onları ifadelerinden, ses tonlarından kesinlikle tanırsın. Allah bütün işle-

---

329 İbn Kesir, *Tefsir*, IV/139-140

330 Bu konudaki şüphelerin reddi için bkz Yemani *Envarü'l Kaşife*, s. 259 260

331 Bkz. A'zami, *Menhecü'n-Nakd*, s. 110 vd.

332 İbn Kesir, *Tefsir*, II/150

rinizi bilir."(Muhammed, 47/29-30) ayetinde görüldüğü gibi münafıkları ele veren en önemli vasıfları, müslümanlar hakkındaki konuşmaları ve tavırları idi.[333] Müfessirlerin naklettiğine göre bu ayetin gelişinden sonra Peygamber (Sallalahu aleyhi ve sellem)'e gizli hiçbir münafık kalmamış[334] onları tanıdığı gibi durumlarına uygun muamelede bulunmuştur.[335]

Hendek harbi (5/627)esnasında takındıkları tavır ve konuşmaları naklederek Cenab-ı Hak mü'minleri ve münafıkları tanıtırken iki tarafın özelliklerini saymış ve onları birbirinden ayırmıştır. Müşrik ordularının Medine'ye gelişinden sonra mü'minlerin durumu "Mü'minler düşman birliklerini gördüklerinde işte bu Allah ve Rasulü'nün bize vaad ettiğidir. Allah ve Rasulü elbette doğru söylemişlerdir'dediler. Düşman birliklerini görmeleri onların sadece iman ve teslimiyetlerini arttırdı" (Ahzab, 33/22) şeklinde anlatılırken münafıkların tutumu "Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar Allah ve Rasulü'nün bize zafer vaad etmesi, meğer bizi aldatmak içinmiş!" diyorlardı." (Ahzab, 33/12) Yine münafıklardan bir gurub "Ey Medineliler artık sizin için durmanın sırası değil haydi geri dönün demişti içlerinden bir grup da evlerimiz emniyette değil diyerek peygamberden izin istemişlerdi oysa evleri tehlikede değildi sadece kaçmak istiyorlardı" (Ahzab, 33/13) ifadeleriyle özetlenmektedir. Görüldüğü gibi ayetler açıklamaya ihtiyaç bırakmayacak bir şekilde mü'minlerle münafıkları birbirinden ayırmakta ve durumlarını açık ve net bir şekilde gözler önüne sermektedir.[336]

Mü'min-münafık ayırımı hatta seçimi olarak isimlendirebileceğimiz gelişme en güzel şekliyle Tebük seferi (6/630) esnasında cereyan etmiş bu sefer, turnusol gibi münafıkları ortaya çıkarmış ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde hem kimlikleri hem davranışları ve hem de hususiyetleri ile açığa çıkmışlardır.

---

[333] Nesefi, *Medarik*, IV/154
[334] Kurtubi, *el-Cami*, XVI/253; Sabuni, *Saffet*, VI/99-100
[335] İbn Kesir, Tefsir, VII/304.
[336] Ashabın ve münafıkların hendek harbindeki tavırları ile bu ayetlerin olayla bağantılı olarak değerlendirilmesi için Bkz. İbn Kesir *Bidaye* IV 94-118 İbn Kesir, *Tefsir* IV ,176

Cenab-ı Hak münafıkların bu sefer esnasındaki hallerini şöyle anlatmaktadır:"Savaşa çıkmayıp Resulüllah'tan ayrılarak geride kalanlar, evlerinde oturmalarından memnun olup sevince garkoldular. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad etmekten hoşlanmayıp: "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki cehennem ateşi bundan da sıcak! Ona nasıl dayanacaksınız? Bunu bir bilip anlasalardı." (Tevbe, 9/81)

Aynı sefer esnasında ashabın durumu ise şöyle tasvir edilmiştir. "Fakat Peygamber ile beraberindeki müminler hem mallarıyla, hem de canlarıyla cihad ettiler. Hayırların her türlüsü onlarındır. Felaha (kurtuluşa) erenler de onlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan cennetler hazırladı. Onlar oraya ebediyen kalmak üzere gireceklerdir. İşte en büyük mutluluk en büyük başarı!" (Tevbe, 9/88-89)

Hendek harbi ve Tebük seferi esnasında gerçekleştirildiği bildirilen bu imtihan ve ayırım işi "Onlar görmüyorlar mı ki her yıl, bir veya iki kere imtihan ediliyor, çeşitli belalara çarpılıyorlar da yine nifaklarından dönüş yapmıyorlar, onlar bundan ibret de almıyorlar." (Tevbe, 9/126) ayetinden anlaşıldığına göre çok sık cereyan etmiş, hemen hemen her sene bir iki defa tekrarlanmıştır.[337]

Bütün bunlar bize bu denemelerde başarılı imtihan veremeyen münafıkların sahabeden ayrı bir kesim olduklarını ve Müslümanlar tarafından bilindikleri göstermektedir[338]

Bunlardan öte münafıklar ve mü'minlere yapılması emredilen muamelede iki tarafın bir birinden ayrı olmasını gerektirmekte ve öyle olduğunu göstermektedir. Nitekim Canabı Hak münafıklara yapılacak muamele konusunda Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'e hitaben "Ey O şanlı Peygamber! Kafirler ve münafıklarla mücadele et. Onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü bir dönüş yeridir orası."(Tevbe, 9/7; Tahrim, 66/9) buyururken mü-

---

[337] İbn Kesir, Tefsir, VI/176

[338] Savi, *Menziletü's-Sahabe*, s. 34

minlere ise "Sana tabi olan müminlere kol kanat ger, şefkatle koru onları" (Şuara, 26/215; Bkz. Hicr, 15/88) Ayetinde emredildiği gibi lütuf ile muamele etmesi istenmektedir. Diğer bir ayette de aynı şekilde Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** muhatab alınarak;

"Eğer Allah seni bu seferden (Tebük) döndürür de, sen onlardan bir toplulukla karşılaşırsan ve onlar başka bir gazaya çıkmak için senden izin isterlerse onlara de ki: "Benimle beraber asla sefere çıkmayacaksınız, asla benim maiyetimde düşmanla savaşmayacaksınız. Madem ki önce oturup seferden geri kaldınız, haydi şimdi de geri kalanlarla (çoluk-çocukla) birlikte oturun." (Tevbe 9/83) buyurulurken münafıkları beraberinde savaşa almaması konusunda uyarılmakta buna karşılık "Ey Muhammed! Allah yolunda cihad et. Sen ancak kendinden sorumlusun. Mü'minleri de buna teşvik et!" (Nisa, 4/84) ayetiyle müminleri beraberinde savaşa çıkmaları için teşvik etmesini emretmektedir.[339] Görüldüğü gibi ayetlerin pratikte tatbik edilmesi için mümin ve münafık kesiminin bir birinden ayrı olması ve iki tarafın birbirini tanıması gerekmektedir.[340] Aksi takdirde bu ayetleri günlük hayatta uygulamak mümkün olmayacaktı ki böyle olunca bunları indirmenin bir anlamı kalmamaktadır.

Bütün bu hususlar yanında inen bir çok ayet vardır ki bunlarda münafıkların bir takım vasıfları sıralanmakta böylelikle onların kendilerini ele verip tanınmaları sağlanmaktadır. Özetle, Kur'an münafıkları dedikodu yapan fitne-fesat çıkaran ve düşmanlık eden[341] menfaatı dokunmayınca da kızan[342], Allah Resulü'ne eziyet eden[343] Allah için harcamaya yanaşmayan[344] sözlerinde durmayan[345] müminlerin kusurlarını arayan ve onları ala-

---

[339] Nesefi, *Medarik*, I/240
[340] Sâvi, *Menziletü's-sahabe* s. 41
[341] Tevbe, 9/47-48
[342] Tevbe, 9/58
[343] Tevbe, 9/61
[344] Tevbe, 9/67
[345] Tevbe, 9/75-77

ya alan[346], zor zamanda cihadı çirkin görüp dünyayı tercih eden ve savaşmak tan geri kalarak Resulullahı yalnız bırakan[347] Allah yolunda infakı angarya sayan ve müminlerin başına musibet gelmesini istiyen[348] ayetlerdeki gerçeklerden yüz çeviren ve onlardan nefret eden[349] kimseler olarak tanıtmakta, ashabın dikkatini çekerek onların tuzaklarına düşmemeleri için uyarmakta ve onlara karşı nasıl davranmaları konusunda yol göstermektedir. Ayrıca ashabın faziletlerine dair ayetlerde çok açık bir şekilde gösterildiği üzere Cenab-ı Hak onları affederek cennetlik olduklarını haber verirken münafıkların cehennem ehli olduklarını söylemiştir. "Münafıklara kendilerini can yakıcı bir azabın beklediğini müjdele!" (Nisa, 4/138) ve "Şu kesindir ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar. Onları oradan kurtaracak bir yardımcı da bulamazsın" (Nisa, 4/145) ayetlerinde bu durum çok açık bir şekilde görülmektedir. Böyle olunca Bedir (2/624)ve Uhud (3/625) harpleri ile Bey'atü'r-ridvan'a (6/628) katılıp cennetle müjdelenen ve Tebük seferinde (9/630) bulunamayanların affedildikleri bildirilen ashabın en azından bir kısmını bu münafıklar arasına katıp nasıl cehenneme gönderilecekleri konusu üzerinde düşünmek gerekir. Ortaya çıkan tenakuzu izah etmek oldukça zor olur. Bundan dolayı münafıkların sahabe arasında vasıfları ve kişilikleri itibariyle bilinen kimseler olduklarını kabul ederek iki gurubu bir birinden ayırmak gerekir ki geçmişte muhaddislerin yaptıkları da budur. Onlar münafıkların rivayetlerine ve fikirlerine değer vermedikleri gibi münafık muamelesi gösterip kendilerini ayrı bir kesim olarak mütalea etmişlerdir.[350]

Kur'an'da "Münafikün" suresi bulunduğu gerekçesiyle ashab arasında münafık var olacağı iddasının da aslı yoktur. Çünkü bildiğimiz gibi Kur'an'da bir de "Mü'minün" süresi bulunmaktadır. Aynı mantıktan hareketle ashab arasında münafık bulunmadığını

---

[346] Tevbe, 9/79
[347] Tevbe, 9/86-87
[348] Tevbe, 9/98
[349] Tevbe, 9/127
[350] Bu konu hakkında bkz. Savi, *Menziletüs's-Sahabe* s. 29-30

iddia etmek de mümkündür. Ayrıca daha önce geçtiği üzere ashabın hatalarını düzeltmek maksadıyla kendilerini uyarmak için gelen ayetlerden kat kat fazlasıyla onları öven hatalarının affedildiğini bildiren ve onların cennette barındırılacaklarını haber veren ayetlerde bulunmaktadır. Durum böyle olunca Kur'an'da münafıklarla ilgili sure bulunduğu tezinden hareketle ashaba yöneltilen eleştirilerin tutarsızlığı ortaya çıkacağı gibi kendilerine haksızlık edildiği de anlaşılmış olmaktadır.[351]

Kaldı ki Münafikun suresi ve diğer sürelerde münafıklardan bahseden ayetlerde sözü edilenler ashab değil adı üstünde münafıklardır. Cenab-ı Hak münafıkları çok güzel bir şekilde tarif ederek vasıflarını sıralamış ve durumlarını açık bir şekilde ortaya koymuştur.[352] Dolayısı ile ayetlerin ashab ile bir ilgisi bulunmadığı çok net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da münafıkları bahane ederek ashaba dil uzatmanın veya adaletlerini tartışmanın mantıki izahını yapmak imkansızdır. Zaten münafıkları ashab arasında sayan ve eserinde onları sahabi gösteren herhangi bir islam alimi veya tabakat müellifi de bilinmemektedir. Nitekim İbn Sa'd (Ö.230/844), İbn Kani (Ö.351/962) İbn Mende (Ö.395/1004), İbn Abdilberr (Ö.463/1070), İbnü'l Esir (Ö.630/-1232) ez-Zehebi (Ö 748/1347)ve İbn Hacer (Ö852/1448) gibi sahabenin hayatı konusunda kitap yazan ve kitapları elimizde bulunan hiçbir tabakat müellifinin eserinde bilgi kabilinden de olsa münafıkların isimleri zikredilmemiştir.

Belazuri (Ö 279/892)nin "Ensabü-l Eşraf" isimli eserinde münafıkların isimlerini sıralayarak kırk kadar kimsenin listesini vermesi ise iddia edilenin aksine onların ashab arasında çok olmadıklarını göstermektedir.[353] Ebu Reyye'nin bu kaynağı kullanırken orada geçen münafıkların sayısını vermeyip tam on sayfa 274 den 283 kadar bunların isimleriyle doludur, diyerek abartılı bir ifade kullanılması saptırmadan başka bir şey değildir. O bu tavrıyla ifadeye

---

[351] Bkz. Muhammed Şefi', *Makamü's-Sahabe*, s.47-65
[352] Münafikun, 63/1-11
[353] Münafıkların isimleri ve hayatları için bkz. Belazuri, Ensabu'l-Eşraf, I/272-283

takılan ancak kaynağa ulaşma imkanı bulamayan okuyucunun zihninde bu rakamın 500 veya daha fazla olabileceği intibaını uyandırma gayreti içerisinde olduğunu düşündürmektedir.[354]

Belazuri'nin verdiği bu liste de gösterir ki münafıklar sahabe arasında tanınan ve bilinen kimselerdi. Kur'an, ashabı nifak ve münafıklar konusunda sürekli uyarmış, Resulüllah Efendimiz de, münafık veya münafıklara açık bir sözle belirli bir kişi veya grubu kastederek "filan kişi veya kişiler münafıktır" dememiş bunun yerine "Şöyle şöyle yapma nifaktır gibi"diyerek münafıklığı teşhis edecek kriterleri vermiştir. Allah Resulü, münafıklarla münasebetlerinde perdeyi yırtmamış onlara müslüman muamelesi yapmıştır.[355] Peygamberimiz genelde perdeyi yırtmamakla birlikte bazen onlara karşı sert tavırlar almıştır.[356] Söylediklerimizi aydınlatma da önemli ipuçları içermesi sebebiyle burada "Mescid-i Dırar" üzerinde durmak uygun olacaktır. Bilindiği gibi münafıklar kendilerini ele vermemek için nifaklarını içlerinde gizlerler ve yapılan birtakım denemeler sonunda açığa çıkartırlardı. Ancak hicretin 9.(630)yılında bunlar artık kendilerini bir güç olarak görmeye başlamışlar ve buna dayanarak ayrı bir mescit açmaya karar vermişlerdir.[357] Hatta önceden üst olarak kullandıkları ve daha sonra "Mescid-i Dırâr" diye tanınacak olan bir yeri ibadethaneye dönüştürerek Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'i de bir nevi açılışını yapıp orada namaz kıldırması için davet ettiler.[358] Olayın h. 9.(630) yılda Tebük seferi için hazırlıkların yapıldığı günlere denk gelmesi münafıkların artık kendilerini gizlemekten vazgeçerek açığa çıkmaya karar verdiklerini[359] kimlikleri ve kişilikleri ile ashabdan resmen ayrıldıklarını göstermektedir. Bundan dolayı Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** o güne kadar perdeyi yırtmadan kendilerine yaptığı muamelenin aksine bir davranışa girerek fesat

---

[354] A'zami, *Menhecü'n-Nakd*, s. 112
[355] Abdullah Yıldız, *Allah Resulü ve Gizli Düşmanları s.212*
[356] İbn Hişam, *Sire*, IV/173-174
[357] Vakidi, *Mağazi*, II/1045-1046
[358] Taberi, *Tarih*, II/186
[359] İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyunü'l-Eser*, II/300

yuvası olan mescitlerini yıktırmış kendilerini dağıtmış ve faliyetlerini durdurmuştur.[360] Bunlar ashab arasında tanınmayan ve bilinmeyen kimseler olsalardı bu icraatların yapılması mümkün olmazdı. Hem kaynaklarda buralara dağıtılanlar arasında sahabi olduğu bilinen hiç kimseden bahsedilmemektedir. [361]

Münafıkların kendilerini ele veren bu nitelikteki davranışları yanında Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** de ashabını nifaka ve münafıklara karşı devamlı uyarmış, bu konuda ihtiyaç duyulan bilgi ve eğitimi vermişti. Hatta Huzeyfetü'l-Yeman (r.a) gibi bazı sahabilere nifak hadiseleri, münafıklar ve ileride zuhur edecek fitneler ile ilgili hususi bilgiler vermiş ve bunları sır olarak saklamasını istemiştir.[362] Bundan dolayı ashab münafıklara karşı tecrübe sahibi olmuştu. Münafıkların Resulüllah **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**a itaatsizlikleri, iş başa gelince yan çizmeye kalkmaları özellikle mali hizmetlere yanaşmamaları veya gönülsüz katılmaları gibi davranışlar kendilerini tanıtarak ele veriyordu. Eğer iddia edilenin aksine ashab arasında münafıklar bulunduğu halde bunlar bilinen ve tanınan kimseler olmasalardı o takdirde hiçbir münafığın adının bilinmemesi gerekirdi ve asıl kuşku da o takdirde söz konusu olacaktı. Zaten kaynaklara intikal eden münafıkların isimleri münafık olmakla suçlanan kimselerin verdiği bilgiler ve aktardıkları rivayetler sayesinde ortaya çıkmıştır. Şayet bunlar ashabtan bazı fertler ve münafık oldukları bilinmeyen bir takım kimseler olsalardı o takdirde bunların bize münafık olarak intikal etmeleri mümkün olmayacaktı veya kendileri kendilerini münafık ilan etmiş olacaklardı ki bunun da mantıki izahını yapmak zordur. Bu da bize bu noktadaki ithamla ashaba büyük bir haksızlık yapıldığını göstermektedir.

Bir kısmını kendilerini gizlemiş olabileceği şeklinde yapılabilecek itiraza ise Mustafa el-A'zami yaptığı araştırmalarında Pey-

---

[360] Taberi, *Tarih,* II/186; Dahlan, *Sire,* II/137

[361] Münafık isimleri ve hayatları hakkında bilgi için bkz. Belazuri, Ensab I 274; A'zami *Menhecü'n nakd* s. 112; İbn Hişam, *Sire* IV 173-174. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir* IV 176; Vâkıdi, *Megazi* II 1045 –1046. Taberi, *Tarih* II 186. İbn Seyyidinnas *Uyûnü-l eser,* II-300

[362] Buhari, Fiten, 17, Müslim, Münafıkın, 9-11

gamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** devrinde münafıkların hem Resulullah ve hem de ashab tarafından bilindiğini özellikle Tebük saferi (9/630) esnasında geride kalmalarından sonra tamamen açığa çıktıklarını kendilerine tavır alındığını ayrıca kaynaklarda ismi verilen münafıkların yüzlerce ve binlerce hadis rivayet eden ve İslamın şekillenmesinde rolü olan sahabilerle kıyaslandıklarında aralarında hiçbir benzerlik bulunmadığının görüleceğini vurgulamakta sonra da bu şekilde zanna dayalı ve aslı olmayan iddialardan hareketle ashabı eleştirmeye ve faziletlerine dil uzatmaya kalkanların Kur'an da onların faziletlerini bildiren, onları öven ve cennetle müjdeleyen ayetleri niçin okumadıklarını sormaktadır. [363] Azami, sayısı on binlerle ifade edilen ashabın adalet ve faziletine gölge düşürmenin ve onlar hakkında şüpheler uyandırmanın mantıksızlığına bir çok delil getirerek, "eşlerden çok az bir kısmının hiyanet etmiş olması mümkündür" diye veya "doğum evinde bazen birinin bebeğini başka birine vermiş olabileceği" gibi toplumda çok az karşılaşılan olaylar sebebiyle herkesin baba, anne ve çocukları konusunda kuşkuya düşmenin aynı şekilde "önlerine konan yemekten bazı kimseler zehirleniyor" diye herkesin önüne konan bütün yemeklerden şüpheye düşmenin yersiz olduğu gibi az sayıdaki münafık sebebiyle bütün ashabı töhmet altında bırakıp adalet ve faziletlerinden kuşkuya düşmenin isabetli bir davranış olmadığınının altını çizerek bu noktadaki iddiaların tutarsızlığını ortaya koymuştur.[364]

Bütün bunlar bize gösterir ki Allah Resülü'nün vefatına yakın münafıklardan töhmet altında bulunmayan bir kimse kalmamıştı ve ashab da münafıkları tanıyordu.[365] Hem bu münafıklar o gün sayı bakımından az ve önemsiz kimseler olup toplum arasında bir

---

[363] Bu mescidi açan münafıklar başta Ebu Amir er-Rahip olmak üzere12 kişi olup kaynaklarda isimleri tek tek sıralanmış ve aralarında sahabi yer almamıştır. Bunların isimlerini topluca görmek için bkz. İbn Seyyidinnas, *Uyunul eser,* II-300 ibn Kesir, *Bidaye,* V/20. Allah Resulü bu konuda ashaba verdiği bilgi ve eğitimi detayıyla görmek için bkz. Sezikli *Allah Resulü devrinde Nifak Hareketleri* s. 202 –213 Savi, *Menziletü's-Sahabe,* s. 32-33

[364] A'zami, *Menhecü'n Nakd* s. 114-115

[365] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V/373

etkileri ve değerleri yoktu. Bunu isbat eden en önemli hususlardan biri Hz.Peygamber (**Aleyhissalâtu vesselâm**)in vefatı esnasında ve hemen akabinde herhangi bir isyan teşebbüsünde bulunmamış olmalarıdır.[366] Eğer sahabe arasında yoğunlukları ve ağırlıkları olsaydı doğan otorite boşluğunda ayaklanan çeşitli bedevi kabileleri gibi onların da isyan etmemeleri için herhangi bir sebeb yoktu .[367]

Bunların sayısı belli, tanınan ve toplumda itibarı bulunmayan bir azınlık oldukları ortaya çıktıktan sonra da[368]! o gün hayatta olan büyük sahabiler arasında Allah Resulü (**Aleyhi ekmelü't-tahaya**) adına hadis uydurup rivayet etmeye teşebbüs edeceklerini düşünmek imkansızdır. Çünkü onların bunu yapmaları kendilerini ele vermeleri anlamına gelecekti. Nitekim kaynaklarda isimleri geçen münafıklardan hiçbirinin Peygamber (**Sallalahu aleyhi ve sellem**)'den hadis naklettiği bilinmediği gibi kaynaklara böyle bir rivayetin girdiğinden de bahsedilmemektedir.[369] Sahabi olup hadis rivayet etmiş kişilerin tamamı ashab arasında kendileri ve imanları konusunda kuşku bulunmayan kimselerdir.[370]

Netice itibariyle Allah'a, Resulüne ve inanılması gereken değerlere yürekten inanan ve bu uğurda her türlü fedakarlığı yapan sahabeyi, inanmadığı halde inanıyor gibi görünen, akide ve düşüncelerinde münkir olmasına rağmen farklı bir tavır ve kanaat sergileyen, her zaman duruma göre hareket edip sürekli iki yüzlü davranan kimse demek olan münafıklıkla itham etmek hem Kur'an'a, hem tarihe, hem de akıl ve mantığa terstir. Allah'ın en son ve en mükemmel dinini -haşa- güvenilmeyen iki yüzlü insanlarla tebliğ ve temsil ettirmesi muhaldir.

---

366 Yemani, *Envarü'l-Kaşife*, s. 260

367 Mehmet Efendioğlu, Sahabeye Yöneltilen Tenkitler, s.61-71: A'zami, *Menhecü'n-Nakd*, s. 112-113. Bütün bunlar ve bunlara benzer örnekler için bkz. A'zami, *Menhec*,s. 114-115. Ahmet bin Hanbel, *Müsned* V/373. Yemani, *Envarü'l-Kaşife* s. 260

368 Bunların listesini görmek için bkz. İbn Habib, *Muhabber*, s.467-470; Belazuri, *Ensab*, I/274-283

369 Yemani, *Envaru'l-Kaşife*, s. 260

370 Hadis rivayet eden sahabilerin tümünün isimlerini görmek için bkz. İbn Hazım, *Esmaü's-Sahabeti'r-Ruvat*, s. 37 vd.

E. SAHABENİN HAYIRLA YAD EDİLMESİNİN TAVSİYE EDİLMESİ

Kur'an, sahabeden sonra gelen müminlerin sahabeyi saygı ve hürmetle yad ederek, onlara dua etmelerini ve içlerinde onlara karşı her hangi bir düşmanlık, kin ve hasedin oluşmaması için de Allah'a sığınmalarını tavsiye etmektedir. [371] Şöyle ki;

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

"Onlardan (muhacir ve ensar) sonra gelenler: Ey kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle, içimizde müminlere karşı hiçbir kin haset, buğz ve düşmanlık bırakma. Duamızı kabul buyur ya Rabbena, çünkü sen Raufsun, Rahîmsin; şefkat ve ihsanın son derece fazladır." (Haşr, 59/10)

Bu ayet kendisinden önceki ayetlerle bağlantılı olduğundan önceki ayetleri zikretmek faydalı olacaktır;

"Savaş olmaksızın fethedilen ülkeler halkının mallarından Allah'ın peygamberine verdiği ganimetler Allah'a, Resulüne, akrabalara (Peygamber'in yakın akrabalarına), yetimlere, fakirlere ve gariblere aittir. Ta ki o mallar, sizden yalnız zenginler arasında el değiştiren bir servet haline gelmesin. Resul size ne verdiyse onu alınız, O sizi neden men ederse onu terkediniz. Allah'a karşı gelmekten sakınınız. Muhakkak ki Allah'ın cezası pek çetindir."

Allah'ın nasib ettiği bu ganimet malları o hicret eden fakirlere aittir ki, onlar Allah'ın lütfunu ve rızasını taleb etmek, Allah'ın dinine ve Resulüne destek vermek için yurtlarından ve mallarından edildiler. İşte imanlarında sadık ve samimi olanlar ancak onlardır."

---

[371] Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XXVIII/44-45; Razî, *Mefatih*, XXIX/288; Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/21; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII/98-99, Nesefî, *Medarik*, IV/242; Bikâî, *Nazm*, XIX/443-444; Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVIII/54; Tehanevi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, V/42; Tabersî, *Mecmaü'l-Beyan*, XXVII/32; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/97-98.

"Bunlardan önce Medineyi yurt edinip imana sarılanlar ise, kendi beldelerine hicret edenlere sevgi beslerler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya çekememezlik duymazlar. hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler."(Haşr, 59/8-9)

Bu âyetlerde, fey'in[372] dağıtımının sadece o devirde yaşayanlara münhasır olmayıp, gelecekteki bütün müslüman nesillerin de payı olduğu anlatılmakla birlikte müslümanlara bir ahlak dersi verilmiştir ki, o da şudur: Hiçbir müslüman başka bir müslüman için kalbinde buğz, kin ve nefret taşımamalıdır. Ve bu hususta takib edilmesi gereken yol Kur'an'ın beyanıyla mümin kardeşlerini özellikle sahabeyi lanetlemek, kötülemek değil aksine onlar hakkında hayır dua etmektir. Çünkü "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ" Müslümanlar ancak kardeştirler."(Hucurat, 49/10) ayetiyle bildirildiği üzere dünyanın neresinde olursa olsun bütün müminler kardeştir. Ve bu kardeşlik birbirlerini sevmelerini, hürmet ve saygılı davranmalarını gerektirir. Müslümanları birbirine bağlayan en güçlü bağ, iman bağıdır. Eğer bir kişinin kalbinde iman her şeyden daha önemli ise, o, ister istemez mümin kardeşlerinin her zaman iyiliğini isteyecektir Onlar hakkında kalbindeki buğz, kin, nefret ve kötü niyet, ancak imanın etkisi, yaptırımı azaldığı başka şeylere önem vermeye başladığı zaman ortaya çıkar veya büyür. Onun için, bir müminin sürekli kalbini her türlü kötülük, buğz ve nefretten arındırmaya çalışması, imanın gereğidir.[373]

Görüldüğü üzere Allah Taâlâ, zikredilen ayetlerde müminleri üçe taksim etmiştir:

Birinci mertebe; muhacirler,

İkinci mertebe; ensâr,

---

[372] Fey; Allah'ın müslümanlara, kendi dinlerinden olmayanlardan sürgün, anlaşma veya başka bir şekilde savaşmadan verdiği şeydir. Cürcanî, Tarifat, "FEY" mad. Kafirlerin mallarından savaşmadan alınan şeydir, şeklinde tarif edenler de vardır. Bkz. Muhammed Revvas Kal'acı, Hamid Sadık Güneybî, *Mu'cemü Lügati'l-Fukaha*, "FEY" mad.

[373] Mevdudî, *Tefhîm*, IV/3482.

Üçüncü mertebe ise muhacir ve Ensar'ın yani sahabenin çizgisinden giderek onlara hürmet ve saygı gösteren onlar için rahmet ve mağfiretle dua edenlerdir. Muhacir ve Ensar'ın yani sahabenin aleyhinde konuşan kalbinde onlara karşı düşmanlık ve kin olan kimseler bu taksimatın dışındadır.[374]

Nitekim, "İslam'da birinci dereceyi kazanan Muhacir ve Ensar ile bir de onlara güzelce tabi olanlar yok mu? Allah onlardan razı, onlarda Allah'tan razı oldular. Allah onlara içinden ırmakların çağlayıp aktığı cennetler hazırladı. Onlar oralara devamlı kalmak üzere gireceklerdir. İşte en büyük mutluluk en büyük başarı!" (Tevbe, 9/100) âyetinde de bildirildiği üzere sahabînin çizgisinden gidenler övülmüştür. Onlara ihsan ve iyilik ile tabi olanlar, onların güzel yolunu izleyip, güzel niteliklerini benimseyenler, gizli ve açık onlar için dua edenlerdir. Bu sebeble ayette; "Onlardan (muhacir ve ensar) sonra gelenler "Ey kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle, içimizde müminlere karşı hiçbir kin haset, buğz ve adavet bırakma. Duamızı kabul buyur ya Rabbena, çünkü sen Raufsun, Rahîmsin; şefkat ve ihsanın son derece fazladır." buyurulmuştur.[375]

İbn Ebi Leyla (v.148/765), insanlar üç sınıftır diyerek yukarıdaki taksimata işaret ettikten sonra bu üç sınıfın dışına çıkmamak için bir müminin elinden gelen gayreti göstermesi gerektiğini söylemiştir.[376]

Şu halde bir mümin, muhacirûndan veya ensardan biri değilse bu ayette bildirildiği şekilde bütün müslümanlara dua eden ve kendinden önce gelip-geçen müslümanları sevgi ve saygı ile yadedenlerden olmalıdır. Çünkü Allah bu ayette sahabeyi hayırla yad edenleri övmüştür. Şu üç mertebeden birinde bulunmayanın ehl-i iman arasında yer alması şüphelidir. Ashabdan yani muhacir

---

[374] Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/21; Razî, *Mefatih*, XXIX/288; İbn Kesîr, *Tefsir*, VIII/68; Bikâî, *Nazm*, XIX/445.

[375] İbn Kesîr, *Tefsir*, VIII/98-99; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/96; Zuhaylî, *Münir*, XXVIII/85.

[376] Taberî, *el-Cami*, XXVIII/45; Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVIII/54.

ve ensardan olmayan bir kimsenin bari üçüncü mertebede bulunan müminlerin zümresinden olmaya çalışması dinî bir vazifedir. Sonra gelenlerin evvel geçenlere dua etmeleri ve onların kıymetlerini takdir ederek onlara saygı ve hürmet göstererek sevmesi, hem bir kadirşinaslık hem de onlardan bize silsile ile gelen din nimetine karşı şükrün ifadesidir. Âyet, müminlerin seleflerini unutmayarak onları dualarında yad etmelerinin hem insanlık hem de din kardeşliğinin bir adabı olduğuna dikkat çekmektedir.[377]

Bahsi geçen ayetteki "وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ" "Onlardan (muhacir ve ensardan) sonra gelenler" kaydı ile ilgili olarak "ilk hicret eden sahabîlerden sonra hicret edenler, müslümanlık güçlendikten sonra hicret edenler" diyenler[378] varsa da, cumhura göre âyet muhacir ve ensardan yani sahabeden sonra gelen ve onlara güzellikle ittiba eden kıyamete kadar gelecek bütün müminleri kapsamaktadır. Zira kıyamete kadar gelecek bütün müslümanlar sahabîden sonra gelmiş olmaktadır[379] Ve bu ayet sahabîyi sevmenin vacib olduğuna delalet eder.[380] Hatta İmam Tahavî'ye göre sahabîyi sevmek; dindir, imandır.[381]

Üçüncü mertebedeki insanların en önemli özelliği "يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ" "Ey kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle" diyerek başta sahabe olmak üzere kendilerinden önce iman etmiş büyüklerine dua etmeleridir.

[377] Mehmet Vehbî, *Hülasatü'l-Beyan*, XIV/5853; Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/21.

[378] Bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/45; Nesefî, *Medarik*, IV/242; Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVIII/54.

[379] Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/21; Bikâî, *Nazm*, XIX/443; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/201; Zühaylî, *Münir*, XXVIII/91; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4847.

[380] Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/22; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/97; Ömer Nasuhî Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII/3676; Zühaylî, *Münir*, XXVIII/91; Nasir b. Ali Aid, *Akide*, II/757-765.

[381] İbn Ebi'l-İz, *Şerhü Akidet'i-Tahavî*, II/689; Nasir b. Ali Aid, *Akide*, II/764 .

Mağfiret; "غ ف ر" kökünden gelir, bir nesneyi bir zarf içine koyup gizlemek, bir şeyin kirlenmeye maruz kalmaması için üzerine bir şey giydirmek, manalarına geldiği gibi sakalı tamamen boyamak manasına da da kullanılır. Allah'ın mağfiret etmesi ise; kullarının cürm ve günahını örtüp affederek, azabın dokunmasından koruması demektir ki buna yarlığamak da denir[382].

Daha önce geçtiği üzere sebk; "Yarış atının koşu meydanında rakiplerini geçerek hepsinden önce yarışı birincilikle bitirmesi" manasından alınmış olup herşeyde önde olma, öne geçme demektir.[383] Fazilet ve iyiliği elde edip hayır yarışında ipi birincilikle göğüsleme manasına istiare olarak kullanılır.[384]

Sahabî müminler arasındaki iman ve fazilet yarışında ipi birincilikle göğüslemiştir. Bu Allah'ın onlara olan bir lütfudur. Allah'ın onları bu şekilde seçmesine bir müslüman içinde herhangi bir hased veya kin duymamalı[385] hem kendisine hem de önceden iman ederek kendisinin imanına vesile olan seleflerine dua etmelidir. Kur'an bu şekilde hareket edenleri ayette görüldüğü üzere övmektedir. Üstelik onların bu durumlarının sürekli yenilenmeye ve devamlılığa delalet eden fiil cümlesi

"يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ" ile ifade edilmesinde; onların başta sahabî olmak üzere kendilerine müslümanlık çığırını açanlara dua ettiklerine bir işaret vardır.[386]

Avvam b. Havşeb (v.148/765), bu ümmetin ilklerini gördüm onlar şöyle diyorlardı; "Resulullah'ın ashabının güzelliklerinden söz edin ki kalbleriniz onlara ısınsın. Onların arasında geçen olumsuz şeylerden bahsederek insanları sahabî aleyhine konuşmaya cesaretlendirmeyin![387]

---

382 Asım Efendi, *Kamus*, "ĞFR" mad.; Rağıb, *Müfredat*, "ĞFR" mad.
383 Asım Efendi, *Kamus*, "SBK" mad.; *İbn Manzur, Lisan*, "SBK" mad.
384 Rağıb, *Müfredat*, "SBK" mad.
385 Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, XXVIII/54.
386 Bikâî, *Nazm*, XIX/443, Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/201.
387 Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII/23.

وَلاَ تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلاًّ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

"İçimizde müminlere karşı hiçbir kin haset, buğz ve düşmanlık bırakma. Duamızı kabul buyur ya Rabbena, çünkü sen Raufsun, Rahîmsin; şefkat ve ihsanın son derece fazladır."

Ğıll; İçte gizli olan kin, düşmanlık, haset demektir.[388]

Allah muhacir ve ensara dua edilmesini tavsiye ettikten sonra bir müminin diğer müminlere karşı kalbinde kin, hased ve düşmanlığın olmamasını, varsa bunun izale edilmesi için Allah'a yalvarmasını emretmektedir. Haklarında gıll u gış duyulmaması gereken müslümanların başında sahabe gelmektedir. Çünkü onlar müminlerin en şereflileridir. Üstelik burada ayetin siyakı sahabî hakkındadır. Ve sahabenin hepsi için istiğfar etmeyen, onlar için Allah'tan rıdvan istemeyen muhakkak ki âyetin emrine muhalefet etmiş demektir.[389]

Bu hususta en güzel örnek, Hz. Enes (r.a.)'den gelen şu rivayettir: Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)** bir keresinde, üç gün üst üste toplantılarında "şimdi karşınıza cennet ehli bir zat çıkacaktır" dedi ve her defasında toplantıya gelen kişi ensardan biriydi. Bunun görünce, Hz. Abdullah b. Amr b. As, ensarın neden böylesine güzide ve itibara layık olduğu ve Peygamber **(Sallalahu aleyhi ve sellem)**'in neden onlara sürekli müjde verdiğini araştırmaya koyuldu, ve bir bahane ile üç gün üst üste ensardan olan o zatın evine giderek gece onun nasıl ibadet ettiğini gözlemeye çalıştı. Ne var ki, bu hususta olağanüstü bir şeye rastlamadı. Nihayet, dayanamayıp kendisine sordu, kardeşim sen nasıl yaşıyor, ne yapıyorsun ki, Resulullah senin hakkında böylesine büyük bir müjde verdi?" O zat kendisine şu cevabı verdi: "İbadetlerimi gördünüz, ama bir husus var ki, o müjdenin verilmesine sebep olabilir; o da şudur: Ben kalbimde hiçbir müslüman için kötülük taşımam, ay-

---

388 İbn Manzur, *Lisan,* "ĞLL" mad; Zebidi, *Tac*, "ĞLL"madd.

389 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/202; Mehmet Vehbî, *Hülasatü'l-Beyan*, XIV/5853; Zuhaylî, *Münîr*, XXVIII/85.

rıca, Cenab-ı Allah'ın bir müslümana verdiği lütuf ve ihsanlar yüzünden de ona hased etmem."[390]

Peygamberimiz (Aleyhissalâtu vesselâm), ashabının aleyhinde konuşulmasını, onlara hakaret edilmesini, sövülmesini yasaklamıştır ki bu konudaki hadislerin bazıları daha önce geçmişti. Bu konu ile ilgili hadisleri Makdisî, "en-Nehyü an Sebbi'l-Ashab ve ma fihi mine'n-Nehyi ve'l-İkab" adlı eserinde bir araya toplamıştır. Bu hadislerin bir çoğu en sağlam hadis kitaplarında geçmektedir[391]

Bütün bunları yani sahabe ile ilgili ayet ve hadisleri değerlendirerek sahabiye söğen veya ta'n edenin kafir olacağına ve tevbe etmezse kanının heder edileceği görüşünde olan alimler vardır.[392]

Bu sert tutumun yanında genelde bu konuda İslam alimlerinin görüşü şudur: Sahabeden bazılarına lanet eden veya aleyhinde ileri-geri konuşan onlara söven fasıktır. İslâm edeb ve ahlakından, dinin ruhundan nezahetinden uzaktır. Faziletli insanların faziletini ve önceliğini inkâr etmiş ve dalalete düşmüş bidatçıdır. Ve bu hususta da icma vardır. Çünkü Kur'an erkeğiyle kadınıyla bütün müslümanların sahabeye istiğfar etmelerini emrederek, onlara karşı düşmanlık, kin ve haset duymalarını yasaklamıştır. Durum böyle iken Kur'an'ın emrettiği bir şeyin dışına çıkmak en hafif ifadesiyle fasıklıktır.[393]

Malumdur ki müminlerden birine sövme, sövülenin mertebesine göre tazir cezasını gerektirir. Sahabiye söğene verilecek tazir cezası ise en ağır olanıdır.[394]

---

[390] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/165; Heysemî, *Zevaid*, VIII-78-79.

[391] Bkz. Buhari, *Fazailü Ashabi'n-Nebi*, 5; Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 221, 222; Ebu Davud, *Sünnet*, 10; Tirmizî, *Menakıb*, 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/11.

[392] Makdisi, *en-Nehyü an sebbi'l-Ashab* s. 23; İbn Batta, *eş-Şerh ve'l-İbane ala Usuli's-Sünne ve'd-Diyane*, s.160-162; Nasır Ali Aid, *Akide*, II/856.

[393] Bkz. Zuhaylî, *Münîr*, XXVIII/92; İbn Abidin, *Mecmuatu Resail*, s. 345; Bkz. Nasır Ali Aid, *Akide*, II/856.

[394] Nasır Ali Aid, *Akide*, II/833.

Hz. Ebu Bekir'in sahabîliğini inkar eden, Hz. Aişe'ye dil uzatıp iftira atanın icma ile küfrüne hükmedilmiştir.[395] Zira Hz. Ebu Bekir'in sohbeti[396] Hz. Aişe'nin iffeti, nezahati ayetle bildirilmiştir.[397]

Sahabîye sövmenin mübah olduğuna veya sevab kazandırdığına inanan veya sahabînin sonradan kafir olduğunu söyleyenin kafir olacağına dair icma vardır.[398]

İmam Malik'e göre sahabeden birinin aleyhinde konuşan, söven kimse canı yanacak şekilde te'dib edilir. Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Muaviye, Amr b. As gibi sahabînin ileri gelenleri hakkında kötü sözler söyleyen ise şiddetli bir şekilde cezalandırılır.[399]

Ahmed b. Hanbel'e göre, sahabîye söven şiddetli bir şekilde dövülür.[400]

Taftazanî (v.793/1390), Sahabî arasında vuku bulan ihtilafların, savaşların mahmilleri ve tevilleri vardır. Onlara sövme tan etme eğer kesin nasslara muhalifse -Hz. Aişe'ye iftira atma gibi- küfre götürür. Kesin nassa muhalif değilse fısk ve bidattır, demektedir.[401]

Serahsi (v.483/1090) "Sahabiyi ta'n eden mülhiddir, İslam'dan uzaklaşmıştır. Eğer tevbe etmezse onun çaresi kılıçtır."[402] demektedir.

İbn Teymiye (v.758/1327)'ye göre, Sahabîye korkak, cimri, az şey bilir, zahid değildir gibi din ve adaletlerini cerh etmeyen kötü sözler söyleyen kimse bile tedib ve tazir cezasını haketmiş olur.[403]

---

[395] İbn Kesir, *Tefsir,* V/76; Nevevi, *Şerh-i Müslim,* XVII/117-118; Suyuti, *el-İklil fi İstinbati'l-Tenzil,* s.190.
[396] Tevbe, 9/40.
[397] Nur, 24/10-18.
[398] İbn Abidin, *Mecmuatu Resail,* s. 345.
[399] Kadı İyaz, *Şifa,* II/308-309 .
[400] İbn Teymiye, *Sarim,* s. 570.
[401] Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid,* s.341.
[402] Serahsi, *Usul,* II/134.
[403] Teymiye, *Sarim,* s.590.

Ve yine İbn Teymiye ve Kadı İyaz (v.544/1149)'a göre, Resulüllah'ın hanımlarından herhangi birine iftira atan kafir olur. Çünkü bu Peygamber'e isnad edilen bir çirkinliktir.[404]

Hz. Ali ile Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr arasında geçen ihtilaf ve savaş aynı şekilde Hz. Muaviye ve Hz. Ali arasında geçenler birbirlerine düşmanlık veya kinlerinden değil, hakkı bulma uğruna yapılan mücadeleden başka bir şey değildir.[405]

Şevkani (v.1173/)nin bu noktada ki yaklaşımı ise şöyledir: Sahabeye karşı içinde kin, hased, düşmanlık olan kimseyi şeytan çarpmış, ve Hz. Muhammed'in en hayırlı ümmetine, Allah'ın veli kullarına düşmanlık yaptığından ötürü de Allah'a isyan etmiş demektir. Ve bu kimsenin önüne öyle bir perişanlık kapısı açılmıştır ki eğer Allah'a sığınıp yardım dilemezse bu uçurum kendisini cehenneme kadar götürebilir:

Eğer sahabîye karşı içte duyulan düşmanlık, kin sövmeye kadar giderse bu duruma düşen kimse şeytana yuları teslim etmiş ve Allah'ın gazabına maruz kalmış demektir. Bu öyle bir hastalıktır ki tedavisi yoktur. Bu hastalığa da ancak Rafizîler veya şeytanın elinde oyuncak olan Resulüllah'ın ashabı hakkında yalan ve iftiralar atarak aslı olmayan hurafeler uydurarak düşmanlık edenler yakalanır. Şeytan bunları kitaptan ve sünnetten uzaklaştırmıştır. Hidayeti verip yerine dalaleti satın almışlardır. Artık şeytan bunları sağdasolda, şurada-burada dolaştırarak öyle bir noktaya getirmiştir ki kitap, sünnet ve Hz. Muhammed ümmetinin en hayırlı fertlerinin düşmanı haline gelmişlerdir. Allah'ın farzlarını ihmal ederek, şeairi diniyeyi terk etmişlerdir. Bütün mesailerini İslam ve müslümanlara komplo kurmakla, din ve dinin müntesiblerini topa tutmakla geçirirler.[406]

Bu demek değildir ki, bir müslüman başka bir müslümanın söz veya hareketlerinde bir yanlışlık veya çarpıklık görüyorsa ona

---

[404] Kadı İyaz, *Şifa*, II/308-309; İbn Teymiye, *Sarim*, s.570-590; İbn Abidin, *Mecmuatu Resail*, s. 345.

[405] İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/100; Zuhaylî, *Münîr*, XXVIII/92.

[406] Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/202.

işaret etmesin ve dikkatini çekmesin. İmanın gereği, bir mümin hata yapan başka bir mümin kardeşini usulüne uygun bir şekilde mülayemetle ikaz ederek onun yanlış söz ve hareketini tashih etmelidir. Ne var ki bir söz veya hereketin delillerle yanlış olduğunu söylemek ve bunun için edep, görgü kurallarına dikkat ederek medeni bir dil ve ifade kullanmak başka, buğz, kin, nefret, kınama, kötü söz söylemek, sövmek ve küfretmek yine bambaşka bir şeydir. Böyle bir hareket, aynı devirde beraber yaşadığı kimselere karşı bulunulduğu takdirde zaten kötüdür, selefi salihine karşı ise çok daha kötüdür. Bunların hepsinden daha büyük bir kötülük ise; bir kişinin, çok zor ve dayanılmaz şartlarda Resulullah'a refaket eden ve sayelerinde bugün iman nimetine kavuştuğumuz, kendi canları pahasına dünyaya islam'ın nurunu yayanları kötülemektir. Bu güzide şahsiyetler arasında görüş ayrılığı olabilir ki bu gayet tabii bir şeydir. Bunların bir grubunu destekleyen bir kişi diğer bir grubun içtihadlarını beğenmeyebilir. Fakat görüşünü tercih etmediği insanların da "sahabî" olduğunu unutmamalıdır. Kur'an ve hadislerde çizilen sahabe profili göz önünde bulundurularak ölçülü ve dengeli bir biçimde sahabenin durumları değerlendirilebilir. Ve onların ihtilafı, yaklaşım ve yorum zenginliği olarak değerlendirilmelidir. Onlardan bazılarının yaklaşımını daha çok benimserken, bu hususta aşırıya kaçmak, bir tarafı desteklerken karşı tarafa karşı kalbini kin ve nefretle doldurmak, hem dil hem kalemle en ağır hakaretlerde bulunmak ve adice sözler sarfetmek elbette ki, Allah'tan korkan bir kişinin işi değildir.[407]

İmam Malik, "Resulüllah'ın ashabından birine karşı kalbinde kin, hased, intikam hissi olan bir kimse müminlere ait olan "fey"den bir pay alamaz", diyerek ele aldığımız bu ayeti okumuştur. Ona göre ashaba küfreden rafizîler fey malından pay alamazlar. Çünkü Allah'ın bu ayette zikrettiği "Ashaba saygılı ve hürmetli davranma onlara hayır dua da bulunma" özelliği onlarda yoktur. Allah Teala, sonra gelen müslümanların feyden pay alma-

---

[407] Mevdudî, *Tefhim*, IV/3483.

larını, sahabeyi sevme, onları dost edinme ve onlar için dua etme şartına bağlamıştır.[408]

İbn Kesir, "İmam Malik'in bu ayetten çıkardığı hüküm ne kadar da güzeldir." Diyerek aynı kanaati paylaştığını ifade etmiştir.[409]

Kur'an, Resulüllah'ın ashabının fazilet ve şereflerinden söz ederek hem onlardan Allah'ın razı olduğunu ve kendilerine cenneti vaad ettiği müjdesini vermiş hem de değişik şekillerde sahabeyi ikaz ederek hatalarını düzeltmiştir.[410]

Netice itibariyle Kur'an'ın çizdiği sahabi portresine baktığımızda özetle şunları görüyoruz: Sahabe de insandır. Fakat imani ve insani değerleri zirvede temsil eden aşkın bir insan topluluğudur. Beşer yapısı gereği içlerinden bazılarının sürçtüğü, düştüğü anlar olmuştur. Fakat vahyin nazil olduğu dönemde bu hatalarının affedildiği bildirilmiş, daha sonraki dönemdeki hatalarının da -ki bunlar ictihad hatasıdır- mağfiret buyurulacağı yine Kur'an tarafından vaad edilmiştir. Onların hataları, iyilik ve güzelliklerinin yanında deryada katre gibidir. Üstelik Kur'an, müminlerin onları sevmelerini, hayırla yad ederek onlara dua etmelerini istemektedir. Bu durumda bize düşen de Kur'an'ın istediğini Kur'an'a inanmanın bir gereği olarak yerine getirmektir. Bunun tersine bir davranış, bize bir fayda vermeyeceği gibi bilakis Allah nezdinde mesul olmamıza da sebebiyet verecektir.

---

408 Kurtubî, *el-Cami*, XVIII/23.
409 İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/99.
410 Mevdudi, *Tefhim*, IV/3682.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA BAHSEDİLEN SAHABİLER

KUR'AN'DA BAHSEDİLEN SAHABİLER

Allah sahabenin şahsında bütün insanlığa hitab etmiştir. Hatta bazı ayetler doğrudan doğruya onlara yöneliktir. Kur'an bir yandan peyder pey nazil olurken diğer taraftan sahabe ile hayata taşınıyor, bunun da ötesinde daha sonraki her devre çok zengin bir model olmak üzere yine zirvede temsil ediliyordu.

Sahabe efendilerimiz, İslam'ın yerleşip kök salmasında çok önemli hizmetler görmüşlerdi. Bir taraftan İslam yerleşip yapılanıyor, diğer taraftan da onlar o yapılanmanın hademeleri, fikir işçileri gibi işin içinde harıl harıl çalışıyorlardı. Dolayısıyla nazil olan ayetler, Efendimiz'den şerefsüdur olan beyanlar, hep onlarla irtibatlı oluyordu. Bu mevzuda Efendimiz'in **(Sallallâhu aleyhi ve sellem)** "falan şahıs şunu yaptı, Allah indinde şöyle hora geçti; filan insanı gördüm, durumu Allah nezdinde şöyle idi" vb. müjdeleyen, takdir ve tebrik ifade eden sözleri, İslam'ın temsiline ilk misal teşkil eden o insanları şahlandırıyor ve şevklerini artırıyordu. Bu anlamda mesela bir sahabi bir iyilik yaptığında hemen bir ayet iniyor, Efendimiz **(Sallallâhu aleyhi ve sellem)** o şahsa, bu ayet seninle alakalı diyor, o sahabi de oturup hıçkıra hıçkıra ağlıyor ve "Demek Rabbim benden bahsetti" veya "Rabbim benim amelime böyle mukabelede bulundu.." diyordu..

Nazil olduğu dönemde vahiy ile böylesine içli-dışlı olan sahabenin hepsi Kur'an'ın ilk muhatabı olmakla birlikte Muhacirun, Ensar ve Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in hanımları gibi belli hususiyetleri olan sahabilere özel bir yer verilmiştir. Bununla birlikte bir çok sahabiden de gıyaben veya işaret yollu bahsedilmiştir.

A.GRUP OLARAK BAHSEDİLENLER

1.Muhacirler

Muhacir, hicret eden kimse demektir. Hicret ise kesmek terk-etmek manalarına gelen "هجر (h-c-r)" kökünden olup bir kimse veya bir yerden ilgi ve alakayı kesip ayrılmaya, bir yerden başka bir yere göç etmeye denir.[1] İslam terminolojisindeki muhacirin manası ise başta Mekke olmak üzere başka yerlerden Medine'ye hicret eden sahabi demektir.[2]

Bir insanın içinde doğup-büyüdüğü memleketini, sahip olduğu imkanları ve dostlarını terkedip başka bir yere göç etmesi öyle kolay bir şey değildir. Üstelik sahabenin hicreti daha başka bir farklılık arzetmektedir. Onlar inandığı değerleri yaşama ve yaşatma yolunda ilk planda eski dinlerini; ikinci derecede de akrabalarını, dostlarını, vatanlarını ve komşularını terketmiş, üstelik yeni bir dine inanmakla bütün dünyayı karşılarına almışlardır. Önce Mekke'den, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in dünyadan göçmesinden sonra da Medine'den ayrılma hasretiyle yanmalarına rağmen dünyanın dört bir yanına dağılıp Allah'ın dinine hizmet etmişlerdir.[3]

Hicretin ne kadar zor bir fedakarlık olduğuna bizzat Kur'an tarafından vurgu yapılmıştır: "Şayet onlara "Kendinizi öldürün" veya "Yurtlarınızdan ayrılın" diye farz kılsaydık, pek azı müstesna, o farzı yerine getirmezlerdi." (Nisa, 4/66) İnsanın içinde neş'et ettiği yurdunu yuvasını terketmesi, kişinin kendi kendini öldürmesine denk tutulmuştur.[4]

Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Mekke'de İslam dinini tebliğe başladığında ilk önceleri az sayıda insan iman etmiş bunlar da

---

1 Asım Efendi, *Kamus*, "HCR" mad. Firuzâbadî, *Basair*, "HCR"; Ragıb, *Müfredat*, "HCR" mad.

2 İbn Manzur, *Lisan*, "SHB"md; Rağıb, *Müfreda*, "SHB"md.

3 İbn Kesîr, *Tefsir*, IV/38-39.

4 Bkz. Razi, *Mefatih*, XV/208.

müşriklerin şiddetli baskı ve boykotuna maruz kalmışlardı. Hatta Ammar b. Yasir, Bilal-i Habeşi gibi sahabiler inandıkları dini terketmeleri için çok ağır işkenceye tabi tutulmuşlardır.[5] O dönemde müslüman olmak demek beraberinde birçok ferdi ve sosyal mahrumiyeti beraberinde getiriyordu. İşte bu şartlarda Allah Resulü **(Sallâllahu aleyhi ve sellem)**'nün getirdiği dine inanan bu insanlar içinde yaşadıkları toplum tarafından dışlanmış, nihayet mallarını mülklerini bırakarak dinlerini yaşayabilecekleri yerler aramış ve bir kısmı ilk önce Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün işareti ile Habeşistan'a hicret etmiştir[6]. Daha sonraları -Ensar bölümünde anlatılacağı üzere- Medine'den gelip iman edenlerin daveti üzerine Mekke'deki müslümanlar Medine'ye hicret etmişlerdir[7]. Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in ashabının çoğu, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in dünyadan göçmesinden sonra da Medine'den ayrılma hasretiyle yanmalarına rağmen dünyanın dört bir tarafına dağılıp Allah'ın dinine hizmet etmişlerdir.

Sahib oldukları imkanları geride bırakarak hicret eden bu insanlardan rivayet edildiğine göre öyleleri vardı ki açlıktan belini dik tutabilmek için karnına taş bağlamış, kimisi de kışın soğuktan kendisini koruyacak elbisesi olmadığı için ısınmak için çukurun içine girmişti.[8]

Muhacirler kabul ettikleri, inandıkları ve yaşadıkları mefkure için her türlü fedakarlığa seve seve katlanmışlar, hiç bir musibet karşısında eğilmemişler, hiç bir eza ve işkence önünde imanlarından zerre kadar taviz vermemişlerdir.

Peygamberimize iman ederek onun etrafında toplanan müslümanların gösterdikleri bu fedakarlıklar, cihan ve insanlık tarihi için en yüksek iftihar tablosudur. İnsan, insan seciyesinin kemalini, insan ruhunun şahikalarını, başlarında Peygamberimizin **(Aleyhissalatu vesselam)**

---

[5] İbn Hişam, *Sire*, I/252-254; Beyhaki, *Delail*, II/274-284; İbn Kesir, *Bidaye*, III/47-58.
[6] İbn Hişam, *Sire*, I/255-2563; Beyhaki, *Delail*, II/285-307; İbn Kesir, *Bidaye*, III/64; 91.
[7] Beyhaki, *Delail*, II/458-464; İbn Kesir, *Bidaye*, III/166/173.
[8] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/40; Bağavi, *Mealim,* VIII/75; Kurtubi, *el-Cami*. XVIII/15.

bulunduğu bu bir avuç insanın davranışlarında ve sözlerinde görüyor. Onlar imanları uğrunda her çeşit fedakarlığa tahammül etmekle en güzel ve en şerefli örnek olmuşlardır. Üstelik onların hayatları tarihen ayrıntılarıyla kaydedilmiş olduğundan, onların her hareketi birer tarihi hakikattır. Başka hiçbir din veya milletin tarihinde bu seviyede bir fedakarlık göstermek imkansız gibidir.[9]

Başta Hulefa-i Raşidin olmak üzere, Muhacirlerin önde gelenlerinden bazıları şunlardır; Ebu Seleme, Hz. Hamza, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Ammar b. Yasir, Bilal b. Rebah, Habbab b. Eret.[10]

Kur'an'da genel olarak sahabeye Muhacir ve Ensar olarak hitap edilmiş ve Muhacirler, Ensar'dan önce zikredilmiştir[11].

Kur'an'da Muhacirun şu ayetlerde Tevbe, 9/100, 117; Nur, 24/22; Ahzab, 33/6; ismen geçmektedir. Ayrıca "Muhacir" kelimesi zikredilmeksizin bir çok ayette[12] de kendilerinden bahsedilmiştir. Özellikle şu ayette muhacirin-i kiramın belirgin özellikleri ifade edilmiştir;

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنْ اللهِ
وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ

"Allah'ın nasib ettiği bu ganimet malları o hicret eden fakirlere aittir ki, onlar Allah'ın lütfunu ve rızasını talep etmek, Allah'ın dinine ve Resulüne destek vermek için yurtlarından ve mallarından edildiler. İşte imanlarında sadık ve samimi olanlar ancak onlardır."(Haşr, 59/8)

Ayette bildirilen Muhacirlerin nitelikleri üzerinde durmak istiyoruz:

---

9 Nedvi Ahmed, Ansari Said Sahib, *Asr-ı Saadet*, (Terc. Ali Genceli, Haz. Eşref Edip) *Sebilür-Reşat*, I/150

10 Bkz.İbn Hişam, *Sire*, II/85-93; İbn Kesir, *Bidaye*, III/168-172.

11 Bkz. Enfal, 8/74-75; Tevbe, 9/100-117.

12 Bkz. Bakara, 2/218; Al-i İmran, 3/195; Enfal, 8/72, 74, 75; Tevbe, 9/20; Nahl, 16/41, 110; Hac, 58/22.

1. Herşeylerini geride bırakarak hicret etmeleri: Sahabe, fedakârlık ve itaatini; bir manâda İslâm'a bütünüyle teslim oluşunu hicretle fiilen ispat etmiştir. Muhacirler, inandıkları dini yaşama uğrunda içinde yaşadıkları toplumun tepki ve tazyikine maruz kalmış, mal, mülk aile, vatan gibi bir insanın en çok değer verdiği şeyleri terketmişlerdir.[13] Ayet aynı zamanda onların Allah'ın takdirine razı olan tam tevekkül sahibi kimseler olduklarını da ifade etmektedir.[14]

2. Allah'ın hoşnutluğunu aramaları: Muhacirler her türlü fedakarlığı yaparken hedef ve gayeleri, devlet, nimet, servet, hayat standartlarının yükseltilmesi değildi. Dünyanın bütün zinetleri, onların nazarında hiçbir kıymeti haiz değildi. Onların yegane hedefi inandıkları değerler dairesinde yaşamak, Allah ve Resulü'nün rızasını kazanacak bir şekilde hayatlarını sürdürmekti. Onların Allah rızasına kilitlenlenmeleri şu şekilde ifade edilmiştir يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا "Allah'ın lutuf ve rızasını ararlar" Ayetin ifade ettiği manayı daha net anlayabilmek için ayette geçen kelimelerin manaları üzerinde durmak istiyoruz:

İbtiğâ; Bir şeyin peşine düşüp yakın takibe alarak son derece büyük bir arzu ile onu elde etmeyi istemek manasına gelmektedir.[15]

Fazl; dünyada rızk, ahirette cennet sevabı demektir.[16]

Rıdvan; "Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur." (Tevbe, 9/72) ayetinde ifade edildiği üzere bütün nimetlerin üstünde olan Allah'ın hoşnutluğu demektir[17].

3. Allah ve Resulüne yardım etmeleri: bunun manası Allah ve Resulü'nün dininin tesis ve neşrine yardım etmek, bu yolda mü-

---

[13] Bağavi, *Mealim*, VIII/75; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/94; Muhammed b. Hasan et-Tusi, *et-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, IX/565.

[14] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/51; Kutup, *Zilal*, VI/3526.

[15] Rağıb, *Müfredat*, "BĞY" mad.

[16] Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4840; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/51; Razi, *Mefatih*, XXIX/286.

[17] Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4840; Razi, *Mefatih*, XXIX/286.

cadele etmek, dine hizmet etmek demektir.[18] Muhacirlerin hicret etmedeki gayeleri bundan önce ifade edildiği üzere başta Allah'ın rızasını kazanma, ve ayette "وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ" "Allah'a ve Resulüne yardım ederler" bildirildiği üzere ilay-ı kelimetullahtır. Onlar bu düşüncenin tahakkuku için memleketlerinden çıkmışlardır.[19] "وَيَنْصُرُونَ" fiili muzaridir. Onların bu yardımı sürekli bir yenilenme ile devamlı yaptıklarını ifade eder.[20]

4. Sadık olmaları. Sıdk; Doğru olmak, doğru söz söylemek demektir. Söylenilen sözün hem kalpteki niyete hem de fiiliyata uygun olmasından, söz ile fiilin birbirini doğrulamasından ibarettir. Yalanın zıddıdır.[21]

İşte Muhacirler sözlerini fiilleriyle isbat eden,[22] doğruluk ve sadakatte maharet sahibi olan özü sözü doğru, vefakar insanlardır.[23] İmanlarını, Allah ve Rasulü'ne karşı sadakatlerini mal ve canlarıyla cihad ederek fiilen göstermişlerdir. Hayatları imanlarındaki sadakatin en büyük delilidir.[24] Muhacirleri nitelikleri ile anlatan bu ayetin sonunda onların أُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ "Allah nezdinde hakiki sadıklar" olduğu ifade edilmiştir.[25] Buradaki "أُولٰئِكَ" ism-i işarettir. Bu şekilde bir ifade ile onların şanlarını tazim ve zikredilen sıfatlarıyla "sadıklar" olmaya hakkiyle liyakatlerinin olduğu ifade edilerek, sadakati zirvede temsil ettiklerine vurgu yapılmıştır.

---

18 Zuhayli, *Münir*, XXVII/83; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4840.

19 Alusi, *Ruhu'l-Maani*, XXVIII/51; Elmalılı, Hak Dini, VII/4840; Tabersi, *Mecmaü'l-Beyan*, XXVIII/31; Mehmet Vehbi *Hülasatü'l-Beyan*, XIV/5849.

20 Bikai, *Nazm*, XIX/436.

21 Asım Efendi, *Kamus*, "SDK" mad., *Firuzabadi*, Basair, "SDK" mad. .

22 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/40; Bağavi, *Mealim*, VIII/75; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/15; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/94; Zuhayli, *Münir*, XXVIII/83.

23 Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4840; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/83; Nesefi, *Medarik*, IV/241.

24 Bikai, *Nazm*, XIX/437; Razi, *Mefatih*, XXIX/286; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/51.

25 et-Tusi, *et-Tıbyan*, IX/565; Tabersi, *Mecmaü'l-Beyan*, XXVIII/31.

Ayetin ifade ettiği manayı daha iyi anlayabilmek için cümle yapısı üzerinde durmak istiyoruz: "أُولَئِكَ" mübteda, "الصَّادِقُونَ" haberdir. Bunların her ikisi de marife olduğundan aralarına zamir-i fasl olarak "هُمْ" getirilmiştir. Zamir-i faslın bu şekilde getirilmesi kasr ifade eder. Bunun manası da şudur; bu işaret edilenler "sıdk"ı tam manasıyla zirvede temsil edenlerdir. Onların sadakatinin yanında diğerlerinin sıdkı söz konusu bile edilmez, demektir.[26] Hakk'a o kadar sadıklardır ki adeta sadakatin yeryüzünde dolaşan ve insanlar tarafından görünen bir suretidirler.[27]

Bu ayette Muhacirlerin sözlerinin, hal ve hareketlerini tasdik ve teyid ettiği, içi-dışı bir, dini tebliğ etmenin yanında bizzat yaşayarak temsil eden ve bu temsil yönleriyle de zirveyi tuttukları vurgulanmaktadır. Kur'an onların bu şekilde imanlarında "sadık" olduklarını beyanla nifaktan, dine omuz verip yardım etmeleri bildirerek, cimrilik ve korkaklık gibi kötü huylardan, rızık ve sevap taleb ettiklerini ifade ederek tenbellik ve hazırcılıktan uzak olduklarına işaret etmiştir.

Muhacirlerin Kur'an tarafından tescillenen bu nitelikleri ile ilgili bir çok misal vermek mümkündür. Biz sadece bir misal vererek fazlasını arzu edenlere[28] onların hayatını anlatan eserlere havale etmek istiyoruz.

Suheyb-i Rumi, Mekke'de iman eden ve değişik eza, ceza ve işkenceye maruz kalan sahabilerdendi. Hicret etmek için hazırlandı. Fakat Kureyş müşrikleri onun Mekke'den çıkıp gitmeye hazırlandığını haber alarak yolunu kesmişlerdi. Suheyb onların zulüm ve tecavüzünden kurtulmak ve dinini daha rahat yaşamak için bütün mal ve menalinden vaz geçmişti. Nesi varsa hepsini Kureyşlilere bırakarak yolundan çekilmelerini teklif etti. Onlar bu teklifi kabul ederek bütün servetini elinden aldıktan sonra onu

---

[26] İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/89; Bkz. Bikai, *Nazm*, XIX/437.
[27] Kutup, *Zilal*, VI/3526.
[28] Bkz. Kandehlevi, Hayatü's-Sahabe.

serbest bırakmışlardı. Hz. Suheyb, herşeyini müşriklere verdikten ve onların isteği üzerine başka birşeyi olmadığına dair yemin ettikten sonra yola koyulmuş ve binbir zahmete katlanarak Medine'ye varmıştı. Resulüllah'a başından geçenleri anlattı. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ey Ebu Yahya sen bu alış-verişten karlı çıktın" buyurarak ona iltifat etti.[29]

Allah, değişik ayetlerde Muhacirleri mağfiret buyararak, mükafatlandıracağını ve cennetlerine koyacağını vaad etmiştir.

"Benim rızam için hicret edenlerin, vatanlarından sürülenlerin, Benim yolumda işkenceye, ziyana uğrayanların, Benim yolumda savaşanların ve öldürülenlerin elbette kusurlarını örtecek ve elbette onları Allah tarafından mükafat olarak içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğim. En güzel mükafatlar Allah'ın yanındadır." (Al-i İmran, 3/195)

"Allah yolunda hicret edenler, sonra da bu uğurda öldürülenler veya ölenler varya Allah onları pek güzel bir tarzda nimetlerine mazhar edecektir. Allah elbette nimet verenlerin en iyisidir. O mutlaka onları memnun olacakları yere yerleştirecektir. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilir. Hilim ve şefkati boldur." (Hacc, 22/58-59)

"Zulme maruz kaldıktan sonra Allah uğrunda hicret edenleri, elbette dünyada güzel bir yere yerleştiririz. Ahiret mükafatı ise daha büyüktür. Bunu bir bilselerdi." (Nahl, 16/41)

Muhacirlerin faziletlerini anlatan ayetlerin yanında hadis kitaplarında onların faziletini anlatan bir çok hadis vardır.[30] Bu hadislerden birinde Peygamberimiz hicretin önemini ve büyüklüğünü göstermek, Muhacirlerin haiz oldukları fazileti anlatmak için şöyle buyurmuştur: "Hicret olmasaydı ben de Ensardan biri olurdum"[31]

---

[29] Hakim, *Müstedrek*, III/452; Taberani, *Mucemu'l-Kebir*, VIII/31

[30] Bkz. Buhari, *Fazailü Ashabi'n-Nebi*, Müslim, *Fazailü's -sahabe*; Tirmizi *Menakıb*; Ahmed b. Hanbel *Fazailü's-Sahabe.*

[31] Buhari, Fazailü's-Sahabe, 32; 74; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/315

2.Ensar

Ensar, kelimesi "yardım etmek" anlamındaki "nasr" kökünden türeyen nasır veya naasır sıfatının çoğuludur. Ve bu kelime Hz Peygamber ve Muhacirleri yurtlarında barındırmak ve korumak suretiyle onlara büyük yardımda bulunan Evs ve Hazrec kabilelerine mensub Medineli müslümanlar için kullanılmıştır.[32] Ensar deyince akla onlar gelir.

Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, nübüvvetin on birinci yılının (620) hac mevsiminde Akabe'de karşılaştığı Hazrec kabilesinden altı kişiyi[33] İslamiyete davet etmişti. O'nun bu davetini kabul ederek müslüman olanlar yeni dinlerini Medine'de yaymak üzere harekete geçmiş ve bu sayede birçok kişi müslüman olmuştu. Ertesi yıl yine hac mevsiminde onu Hazrec[34], ikisi Evs kabilesinden[35] olmak üzere on iki kişilik bir heyet Mekke'ye gelerek Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** ile yeni bir görüşme yaptı. İslam Tarihinde "Birinci Akabe Beyatı" diye anılan[36] bu toplantıdan bir yıl sonra yetmişbeş Medineli'nin katılmasıyla yapılan ikinci akabe beyatı'nda Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in yanında sadece amcası Abbas bulunuyordu. Mekkeliler Resulüllah'ı şehirlerine davet ettiler: Abbas burada yaptığı konuşmada bu hicretin gerçekleşmesi halinde onların ağır bir düşman baskısına maruz kalacaklarını hatırlatarak ileride gevşeklik göstereceklerse şimdiden bu davetten vazgeçmeleri gerektiğini söyleyerek kendilerini uyarmıştı. Bunun

---

32 İbn Manzur, *Lisan*, "NSR" mad.; Zebidi, *Tac*, "NSR" mad.

33 Es'ad b. Zürare, Avf b. el-Afra, Rafi b.Malik ez-Züreki, Ukbe b. Amir, Kutbe b.Amir, Cabir b.Abdullah (Bazı siyer yazarları Cabir'in yerine Ubade b.Samidi zikretmektedirler) ez-Zehebi, *Tarihu'l-İslam, Sireti'n-Nebevi* (Thk. Ömer Abdusselam), s. 291

34 İkinci akabe beyatına katılan Hazreclilerin isimleri şöyledir; Es'ad b. Zürare, Avf b. el-Haris, Muaz b. Haris, Rafi b. Malik b.Aclan, Zekvan b. Abd-I Kays, Ubade b. Samit, Yezid b. Salebe, Abbas b. Ubade, Ukbe b. Amir, Kutbe b. Amir, Bkz. İbn Sa'd, I/220; Nedvi Ahmed, Ansari, Said Sahib, *Asrı Saadet*, III/131

35 Bunların isimleri, Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihan, Uveym b. Saide'dir. İbn Sa'd, I/220Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/526; Nedvi Ahmed, Ansari, Said Sahib, *Asrı Saadet*, III/131

36 Beyhaki, *Delail*, II/430-441; İbn Kesir, *Bidaye*, III/144-155; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/526

üzerine Medineliler Hz. Muhammed'i canlarını, mallarını ve ailelerini korudukları gibi koruyacaklarına, kendisine itaat edeceklerine ve her türlü yardımı yapacaklarına, hiç kimseden çekinmeden hak yolda yürüyeceklerine dair ant içip ona beyat ettiler.[37] Bu beyatlar sonunda Peygamber Efendimiz, Mekkeli müslümanlara Medine'ye hicret edebileceklerini bildirdi. Onlar da bu emre uyarak Mekke'yi terketmeye başladılar;bir müddet sonra Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** Hz. Ebu Bekir ile birlikte Medine'ye hicret ettiler.[38]

Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** hicretten hemen sonra gerçekleştirdiği kardeşlik akdi ile her bir muhaciri Ensar'dan biri ile kardeş ilan etmiştir.[39] Böylece bütün varlıklarını Mekke'de bırakıp gelen Muhacirlere büyük ölçüde maddi ve manevi destek sağlanmıştır. Medineli müslümanlar yani Ensar Muhacirleri öz kardeşleri gibi kabul ederek ellerindeki her imkanı onlar ile paylaşmak istemişlerdi. Ve öylesine civanmert davranmışlardı ki tarihte bir benzerini göstermek çok zordur. Onların bu yürekten kardeşliğine muhatap olan muhacirin-i kiram ise çok müstağni idi. Muhacirin'in ileri gelenleri Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün huzuruna geldiler. Aralarında Ensar'dan hiç kimse yoktu ve manzara oldukça dikkat çekiciydi. Acaba niçin sadece Muhacir'den insanlar gelmiş ve Ensar'dan hiç kimseyi çağırmamışlardı? Müsaade istediler ve Allah Resûlü'ne maruzatlarını şu şekilde arz ettiler:

"Ya Resûlullah! Biz buraya Allah (c.c) için hicret edip geldik. Bütün düşüncemiz Allah yolunda Sen'inle beraber olmaktı. Halbuki Ensar kardeşlerimiz bize öyle bir alâka gösterdiler ki, korkarız, âhiretin sevabını burada bitireceğiz. Kardeşlerimiz müsaade etsinler, artık biz, kendi bakım ve görümümüzü kendimiz yapalım. Onların bize ayırdıkları payları kendilerine iade edelim. Minnet altında kalıyor ve çok mahcup oluyoruz." Bunları söylerken

---

37 Beyhaki, Delail, II/442-464; İbn Kesir, *Bidaye*, III/155-166.
38 Beyhaki, *Delail*, II/471; İbn Kesir, *Bidaye*, III/166-173.
39 Buhari, *Fazailü's-Sahabe*, 33; 79; Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 50

de hepsi ağlıyordu. Allah Resûlü de gözyaşlarını tutamamıştı. Belki de şu manzara gök sakinlerini de gözyaşına boğmuştu. Bu bir cihetle, istiğna ile diğergamlığın çarpışmasıydı. O güne kadar yeryüzünde, bu kadar güzel bir kavga hiç görülmemişti.

Biraz sonra Allah Resûlü Ensar'ı huzuruna çağırıp olanları anlatınca, hepsi birden itiraz etmiş ve bu istiğnaya karşı çıkmışlardı. Onlar için böyle bir teklifi kabullenmek, vücutlarının yarıdan biçilmesine razı olmaktan farksızdı. Zira onlar, kardeşleriyle öyle bütünleşmişlerdi ki, ayrılmaları âdetâ ölümdü. Biraz sonra hepsi de Resûlullah'ın huzurundaydı ama, Ensar ağlıyor Muhacirler de ağlıyordu. Aynı beldede oturmalarına ve günde beş defa en azından mescid de beraber bulunmalarına rağmen, paylaştıkları odadan ve sofradan ayrı kalmaları onlara giran geliyordu. Evet, bir taraf, istiğnayı, diğer taraf da mürüvvet ve diğergamlığı temsil ediyordu. Taraflardan Muhacirler söz alarak meâlen: "Ya Resûlullah! Biz Allah (c.c) için hicret ettik ve Medine'ye geldik. Yurdumuzu, yuvamızı Allah için terk ettik. Dinin ilâsından başka bir şey düşünmedik; fakat bu Ensar kardeşlerimiz bize, çok fazlasıyla sahip çıktı ve civanmertçe davrandılar... korkuyoruz, ahirete ait bütün kazançlarımızı yiyip bitirmekten... Yâ Resûlullah, Ensar kardeşlerimize kabul ettiremedik, ne olur nâmımıza, lütfen onlara söyleyiniz bıraksınlar bizi, kendi kendimize bir yerde kalalım, artık kendi mahsullerini bize getirmesinler, yemek pişirip önümüze koymasınlar, bize bakımı, görümü düşünmesinler, bu minnet yeter artık." Çok duygulanmışlardı, çocuk gibi ağlıyorlardı. Allah Resûlü de duygulandı. Ensarı Kirâm'a:"Muhacir kardeşleriniz diyorlar ki: 'Bunlar bize çok bakıyor, bizi mahcup ediyorlar, nerde kaldı Hakk'ın rızası', karşılığını alacaksak yaptığımız şeylerin?"

Nihayet bu tarihî mülakatta taraflar, şöyle bir mutabakata vardılar: Muhacirler, Ensar'ın tarlalarında ücretle çalışacak, bahçelerini ücretle tımar edecek, böylece kendi kazançlarıyla geçinecek, kendi evlerinde oturacak ve minnet altında kalmayacaklardı. Tabii, Ensarı Kirâm da bağ ve bahçelerinde onları çalıştırmak suretiyle onlara yardım elini uzatacak; onların Ensarlığı, berikilerinin

de Muhacirliği devam edecekti. Bu arada yardımlarını, Muhacirleri kendi hurmalıklarına ve evlerine ortak etme noktasına kadar götürmek istemişlerse de Resulüllah'ın mülkiyet ortaklığına razı olmaması üzerine Muhacirler Ensara ait hurmalıklarda çalışarak emeklerine karşılık mahsülden pay almışlardır. Muhacirler ve Ensar arasından birebir yapılan kardeşlik o kadar kuvvetli idi ki birbirlerine varis oluyorlardı. Bu uygulama Bedir gazvesinden sonra nazil olan Enfal, 8/75 ayeti ile son bulmuştur.[40]

İnsanlık tarihinde benzeri görülmeyen bu islam kardeşliği Kur'an'da şu şekilde dile getirilmiştir:

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا
أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

"İman edip Allah yolunda hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ile onları barındıran ve onlara yardım eden (Ensar) var ya işte bunlar birbirlerinin gerçek dostlarıdır." (Enfal, 8/72)

Ensar'ın ileri gelenleri arasında, başta Peygamber Efendimiz'i hicretten sonra evinde misafir eden Ebu Eyyub el-Ensari olmak üzere, Sa'd b. Muaz, Üseyd b. Hudayr, Es'ad b. Zürare, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Külsüm b. Hidm, Ebu Dücane, Ebu Talha, Enes b. Malik, Ubade b. Samit, Abullah b. Revaha, Hassan b. Sabit, Abdullah b. Zeyd, Ebü'd-Derda, Esma b. Zeyd, Ümmü Süleym, Ümmü Haram bn. Milhan gibi sahabileri zikretmek mümkündür.[41]

---

40 İbn Hişam, *Sire*, II/112-114; İbn Kesir, *Bidaye*, III/222-227: Ebu Davud, *Faraiz*, 16

41 Ensarın fazileti ve Ensardan bazı şahsiyetlerin hayatına dair çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in meşhur şairi Ka'b. Züheyr'in *Kaside ra'iyye fi medhi'l-Ensar, Mektebetü'l-Belediyye bi'l-İskenderiyye*, nr. 1276, b/7 ve *el-Kasidetü'l-Mimiyye fi Medhi'l-Ensar*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi, nr. 3768, vr. 82-83 adlarında iki kasidesi, Muvaffakuddin b. Kudame el-Makdisi'nin *el-İstibsar fi Nesebi'l-Ensar*, Beyazıt Devlet Ktp, nr. 5235, 61 vr; Hüseyin Münis, es-Sahabe mine'l-Ensar, Kahire, 1989.

Enes b. Malik'in ifade ettiğine göre Ensara bu ismi Allah vermiş, ve bu isim ilk defa Kur'an da zikredilmiştir.[42] Ensar bu anlamıyla Kur'an'da iki yerde geçmektedir. (Tevbe, 9/100, 117) Ayrıca Haşr suresinin 9. Ayetiyle, Enfal 9/72 ve 74. Ayetlerinde Ensar kelimesi zikredilmemekle birlikte Peygamber Efendimiz'e ve Muhacirlere yaptıkları hizmetler, gösterdikleri fedekarlıklar belirtilerek kendileri övülmüştür. Öte yandan Muhacirler ile birlikte genel olarak Resulüllah'ın ashabından övgüyle söz eden ayetler, Ensarı da içine alır.[43]

Özellikle şu ayette bir Ensar profili çizilerek[44] değişik vasıfları ile övülmüş [45] ve örnek olarak takdim edilmişlerdir.

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, imana sarılanlar (daha önce Medîne'yi yurt edinen Ensâr) kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir ihtiyaç duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) kendi nefslerine tercih ederler. Nefsinin cimriliğinden korunanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."(Haşr, 59/9)

Ayette bildirilen Ensarın özellikleri şunlardır;

a. Gönüllerine imanı yerleştirmiş olmaları.

Ayette edebi bir üslüb ile وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ Ensar'ın imani durumu tasvir edilmiştir.

---

42 Buhari, *Menakibu'l-Ensar*, 1.

43 Mesela, bkz. Bakara, 2/218, Al-i İmran, 3/169-174; A'raf, 7/157; Enfal, 8/26, 64; Tevbe, 9/88-89; Fetih, 48/18, 19, 29) .

44 Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/16; Kutup, *Zilal*, VI/3526; Ebu Hayyan, *Bahr*, VIII/246; Bikai, *Nazm*, XIX/438; Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, V/200; Zuhayli, *Münir*, XXVIII/90.

45 Taberi, Camiu'l-Beyan, XXVIII/40; Zemahşeri, Keşşaf, IV/83; Bağavi, Mealimü't-Tenzil, VIII/75; Kurtubi, el-Cami, XVIII/15; İbn Kesir, Tefsir, VIII/94; Alusi, Ruhu'l-Meani, XXVIII/51; Elmalılı, VII/4840.

Tebevvü; hazırlamak ve hazırlanmak bir mekana bir konağa konmak, evlenmek ve bir yeri ikamet etmek üzere yurt, yuva edinmek manalarına gelir.[46]

Dâr; etrafına sınır çekilen ve her türlü oturmaya elverişli büyük ev, konak, yurt ve vatan demektir.[47]

Ayette "الْإِيمَانَ" kelimesi "الدَّارَ" kelimesi üzerine atfedilmiştir. Burada istiareyi tahyiliye denilen edebi bir sanat ve beliğ bir mana vardır. Çünkü "iman" içinde ikamet edilecek maddi bir mekan olmadığından "dar" kelimesi üzerine atfedilmesi uygun değildir. Bu durumu mefulu maah olarak kabul eden olmakla birlikte[48] Müfessirlerin çoğunluğu "iman" kelimesinden önce " أَخْلَصُوا takdir ederek أَخْلَصُوا الايمان "Riyadan, gösterişten uzak, yürekten iman ettiler" şeklinde bir mana vermişlerdir[49]. Şöyle ki, sanki iman onlar için bir mesken, bir yurttur. Kişinin gözü gönlü kendi evinde huzur ve sukunet bulduğu gibi Ensar da "iman" ile o kadar bütünleşmiştir ki adeta yurdları, evleri, vatanları gibi olan imanın, içinde kalben yaşar, ruhen sükünet bulur, hep ona döner emniyet ve huzuru onda bulurlar[50]. İnsanın vatanı kendisini muhafaza ettiği gibi onların imanları da kendilerini muhafaza eder, onun içinde istikamet üzere yaşarlar[51].

Muhacirlerin içerisinde Ensardan önce iman etmiş olanların bulunduğunda şüphe yoksa da, iman ile Medine'yi hazırlamak yönünden Ensar'ın öncelik hakkının bulunmasından dolayı

---

46 İbn Manzur, *Lisan*, "BVE" mad., Zebidi, *Tac*, "BVE" mad.; Rağıb, *Müfredat*, "BVE" mad.
47 Asım Efendi, *Kamus*, "DVR" mad.; İbn Manzur, *Lisan*, "DVR" mad., Zebidi, *Tac*, "DVR" mad.
48 Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/52; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4840. .
49 Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/83; Bağavi, *Mealim*, VIII/75; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/15; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/94; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/51.
50 Kutup, *Zilal*, VI/3526; Bikai, *Nazm*, XIX/438; Razi, *Mefatih*, XXX/287.
51 Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/83; Razi, *Mefatih*, XXX/287; Mehmet Vehbi, *Hülasatü'l-Beyan*, XIV/5849.

"مِنْ قَبْلِهِمْ" buyurulmuştur. Bununla birlikte buradaki "مِنْ قَبْلِهِمْ" onların hicretlerinden önce manasını ifade edebileceği gibi "iman" ifal babından emniyet ve güven verme manasına da gelebilir. Bu durumda Ensar, Muhacirlerin hicretinden önce Akabe beyatıyla vatanları olan Medine'yi dar-ı islam yapmak üzere harekete geçip orayı emniyetli güvenli bir yer haline getirdiler demek olur.[52]

b. Muhacirlere sinelerini açmaları.

Başta peygamber olmak üzere hicret edip kendilerine gelenleri severler. Bu sevgilerini de Muhacirlere sinelerini açarak, onları mallarına, evlerine ortak ederek ortaya koymuşlardır.[53] Toplumlar kendilerine göçederek gelen insanların yurtlarında yuvalarında, mallarında bir darlığa sebebiyet vereceklerini düşünerek kaygılanabilirler fakat Ensar bunun tam tersine kendilerine hicret edenleri muhabbetle kucaklamıştır.[54] Bütün insanlık tarihi Ensar'ın Muhacirler'i karşılayışına benzer bir hadiseye şahid olmamıştır.[55]

Allah Resûlü, Medine'ye gelir gelmez, Ensar ve Muhacirin'i birbiriyle kardeş yapmıştı. Onların ruhlarına öyle bir kardeşlik üflemişdi ki, aralarında gerçekleştirilen bu kardeşliği, nesebî kardeşlikten daha ileri görüyorlardı.. Hatta bir aralık aralarında veraset de cereyan etmişti! Evet bu öyle bir kardeşlik anlayışıydı ki Ensar her şeyini ikiye böldü ve bir bölümünü muhacir kardeşine verdi. Ve işte bu esnada akıllara durgunluk verecek şu hâdiseye şahit oluyoruz:

Allah Resûlü, Sa'd b. Rabi ile Abdurrahman b. Avf'ı kardeş yapmıştı. Bu kardeşlik o kadar içten ve derince idi ki, cihanda bir benzerini daha göstermek mümkün değildir.

Sa'd b. Rabi (r.a) bir gün kardeşinin elinden tutar ve ona şöyle der: "Kardeşim siz her şeyinizi Mekke'de bırakıp öyle geldiniz. Şu

---

52 Elmalılı, *Hak Dini,* VII/4842.
53 Bikai, *Nazm,* XIX/439; Elmalılı, *Hak Dini,* VII/4843
54 İbn Aşur, *Tahrir,* XXVIII/91.
55 Kutup, *Zilal,* VI/3526.

anda sen bekarsın, benim ise iki hanımım var. Allah (c.c) için söylüyorum: Sen bu hanımlarıma bak! Hangisi hoşuna giderse, ben onu boşayayım, sen al!.."

Abdurrahman b. Avf (r.a), gözleri dolu dolu ona şu karşılığı verir: "Kardeşim, Allah (c.c) hanımını sana mübarek etsin! Sen bana çarşının yolunu göster, bu bana yeter."

Bir müddet sonra, Abdurrahman b. Avf (r.a) evini geçindirecek hâle gelir ve ilk işi de uygun birini bulup evlenmek olur.[56] Bu da evlerine girip çıktığı insanların hissiyatına karşı bir saygının ifadesi, apayrı bir ruh inceliği ve nezaket örneğidir.

c. Verilenlerden ötürü içlerinde menfi bir şey duymamaları.

Bilindiği gibi ilk Muhacirler, evlerini barklarını bırakıp Medine'ye hicret etmişlerdi. Ensar denilen Medineli müslümanlar, onlara yardım ediyorlardı. Muhacirlerin toprakları, gelirleri yoktu. Nadir oğullarının toprakları fethedilince Peygamber Allah tarafından kendisine tahsis edilen bu toprakları, ilk Muhacirlere dağıtıp onları, Ensara yük olmaktan kurtarmak istedi. Bu konuda Ensar ile istişare etti. Onlar buna razı oldular. Ve bu malın, Muhacirler dağıtılmasından, gönüllerinde bir burukluk hissetmediler.[57]

Muhacirlere verilen gerek ganimet ve gerek diğer şeylerden dolayı gönüllerinde, bu bize lazımdı, bizim buna ihtiyacımız vardı şeklinde içlerine batacak bir kaygı ve bir üzüntü duymazlar.[58] Diğer bir tevcih ile, Allah'ın Muhacirlere ihsan ettiği fazilete, onları sözde ve şerefte önce zikretmesine karşı içlerinde bir çekememezlik söz konusu değildir[59].

---

56 Buhari, *Fazailü's-Sahabe*, 33; Tirmizi, *Birr ve Sıla*, 22

57 Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/41-42; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/95; Mevdudi, *Tefhim*, IV/3471.

58 Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4842; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/52; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/84; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/17.

59 İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/.

Ayette "hased" veya kıskanmayı ifade eden bir kelime kullanılmayıp "وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا" "Ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir ihtiyaç duymazlar"denmiştir, bu onların kalplerinin tam manasıyla temiz, ruhlarının pak olduğu bundan ötürü de Muhacirlere verilenlerden dolayı, içlerinde hiçbir kötü his ve düşünce duymadıklarını bildirir.[60]

"مِمَّا أُوتُوا" buradaki "min" harfi cerri, beyaniye olabileceği gibi teb'iz için de olabilir. Teb'iz olarak ele alındığında Ensar, Muhacirlere verilenler hakkında menfi hiçbir şey düşünmediler, zihinlerinden, "Biz muhtac durumdayız" diye birşey bile geçmedi ki nefisleri böyle bir şeye tamah etsin gibi bir mana anlaşılır.[61]

d. Başkalarını kendi nefislerine tercih etmeleri

Cömertlik en güzel niteliklerden biridir. Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** cömertliğin ne kadar güzel bir özellik olduğuna ve Allah nezdinde çok önemli olduğunu dikkatleri çekmiştir.[62]

Bir hadîslerinde Allah Rasûlü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, şöyle buyurmaktadır: "Cömert, Allah'a, Cennete, ve insanlara yakın cehennemden ise uzaktır. Cimri Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak fakat cehenneme yakındır"[63]

Cömertliğin en üst sınırı isardır.

İsâr; başkasını kendine tercih etmek demektir. Bu öyle bir tercihtir ki kendisinin ihtiyacı olduğu şeyi başkasına vermeyi veya verilmesini gönül hoşnutluğu ile kabul etmek demektir[64].

Hasâsa; aslında kapı, kalbur veya binadaki gediğe denmekle birlikte fakirlik ve ihtiyaç manasına kullanılır.[65]

---

[60] Kutup, *Zilal*, VI/3526; Bkz. Bikai, *Nazm*, XIX/439-40; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/92-93.
[61] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/52.
[62] Bkz. Tirmizi, *Birr ve's-Sıla*, 40; Heysemi, *Zevaid*, VIII/20
[63] Tirmizi, *Birr ve's-Sıla*, 40
[64] Rağıb, *Müfredat*, "ESR" mad.; İbn Manzur, *Lisan*, "ESR" mad.; A. Efendi, *Kamus*, "ESR" mad.

Kendisi muhtaç olduğu halde başkasını tercih edip üstün tutmak, ahlak ve faziletin en yücesidir. Ensar, tatbiki çok zor olan bu ahlaki değeri, insanlığın bir eşine rastlayamadığı derecede temsil etmiş ve bu hasletini yaşadığı müddetçe de devam ettirmiştir[66].

Ayette "îsâr"ın mef'ulü hazfedilmiştir. Mef'ul, Muhacirler olabileceği gibi daha genel olma ihtimali de vardır.[67] Ayette mefulun zikredilmemesi şöyle bir mana ifade eder; Ensar, Muhacirlerin veya mutlak manada mümin kardeşlerinin ihtiyaclarını kendilerininkinden daha önemli ve daha üstün tutarak onları kendilerine takdim ve tercih ederler.[68] Görüldüğü üzere i'sar hasleti, ahlakın, tok gözlülüğün en yüksek mertebesidir.

Ayette "أَنْفُسِهِمْ" kelimesinin zikredilmesi, onların çok nezih insanlar olduğuna delalet eder. Zira nefis temiz olduktan sonra kalb çok daha temiz demektir.[69] Ayetin resmettiği tablo şöyledir. Şiddetli ihtiyaç, kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. Muhtaç oldukları, her hallerinden bellidir. Ama onlar böyle halde iken bile kendilerini düşünmeyip başkalarını düşünür, onları tercih ederler.[70]

Ensarın isar hasletine misal olarak bu ayetin nüzül sebebi ilgili olarak rivayet edilenleri nakletmek istiyoruz:

a. Resulullah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'a bir kimse gelerek "Ya Resulullah, açlıktan dermansız kaldım." dedi. Resulullah hanımlarına haber gönderdi, ancak onların yanlarında da bir şey bulunamadı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, "Bu adamı bu gece misafir edecek kimse yok mu? Ki Allah ona rahmet buyursun" dedi. Derhal Ensar'dan bir zat ayağa kalktı" Ben Ya Resu-

---

65 Kamus, "ESR" mad.; Rağıb, Müfredat, "ESR" mad.; Lisanü'l-Arab, "ESR"mad.

66 Kutup, *Zilal*, VI/3526.

67 Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4843; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/52.

68 Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4843; Kutup, *Zilal*, VI/3526. Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/52; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV/84; Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/17; Zuhayli, *Münir*, XXVIII/83.

69 Bikai, *Nazm*, XIX/441.

70 Bikai, *Nazm*, XIX/441; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/94.

lullah"diye cevap verdi. Ve adamı alıp hemen evine götürdü.[71] Sonra da hanımına "Bu Resulullah'ın misafiridir. Yarına bir şey saklama ne varsa getir ona yedirelim" dedi. Hanımı, "Vallahi benim yanımda çocukların yiyeceğinden başka bir şey yok." deyince kocası ona, "O halde çocuklar akşam yemeği istedikleri zaman onları avut, misafirimiz girdiği vakit kandili söndürde o bizim kendisi ile beraber yemek yediğimizi zannetsin. Resulullah'ın misafiri için biz bu geceyi aç geçiştiriverelim" dedi. Gerçekten de öyle yaptılar. Sabahlayınca Resulullah'ın yanına vardı, O da "Bu gece Allah falan ve falandan son derece hoşnut oldu veya (hoşnutluğununu ifadesi olarak) güldü ve onların hakkında bu ayeti indirdi" dedi.[72]

b. Abdullah ibn Ömer'den (r.a) rivayet edildiğine göre: Resulullah'ın sahabilerinden birine bir koyun başı hediye edildi. O da, "Kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha fazla muhtaçtır." diyerek hediyeyi ona gönderdi. O da bir başkasına derken bu suretle tam yedi ev dolaştı ve sonunda ilk eve dönüp geldi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.[73]

Sahabenin îsâr hasletinin en güzel misallerinden biri de Yermuk günü İkrime ve arkadaşları arasında yaşanan su hadisesidir. Onlardan her birisi kendisi son derece muhtaç ve ağır biçimde yaralı olduğu halde suyun arkadaşına götürülmesini istiyordu. Su aralarında dolaşmış nihayet üçüncüye ulaşmadan hepsi de ruhlarını Allah teslim etmiş böylece hiçbirisi su içememiştir.[74]

Sahabenin bu îsâr hasleti şu ayetlerde anlatılan kişilerin makamından daha üstündür: "Onlar, içleri çektiği halde yiyeceği yoksula, öksüze ve esire yedirirler." (İnsan, 76/8), "Ve o, malı seve

---

71 Aç olan misafirin Ebu Hüreyre, onu misafir edenin de Ebu Talha olduğu rivayet edilmektedir. Bkz.İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, VIII/500-501; Ayni, *Umde*, XVI/80-81.

72 Müslim, *Eşribe*, 172; Buhari, *Tefsir*, 59/6; Tirmizi, *Tefsir*, 59/3.Bkz. Vahidi, *Esbab-ı Nüzül*, s.439; Suyuti, *Lübabü'n-Nükûl*, s.209.

73 Hakim, *Müstedrek*, II/484; Vahidi, *Esbab-ı Nüzül*, s.440; Suyuti, *Lübabü'n-Nükül*, s.209.

74 Kurtubi, *el-Cami*, XVIII/20; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/97; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4843.

seve verdi" (Bakara, 2/177). Çünkü bunlar, tasadduk ettikleri şeyi sevdikleri halde tasadduk ederler ama verdikleri mallara ihtiyaçları yoktur. Halbuki Ensar, kendileri infak ettikleri mala muhtaç oldukları halde başkalarını kendi nefislerine tercih etmektedirler.[75]

Sahabe arasında isar hasleti sadece Ensarla sınırlı olmayıp Muhacirler de bu hususta onlardan geri değildir. Mesela muhacirini kiramdan olan Sıddik-ı Ekber Ebu Bekir, Bir defasında bütün malını Allah rızası için tasadduk etmişti. Resulullah (Sallallahu aleyhi ve sellem) ona: *Ailen için birşey bırakmadın mı?* deyince o: "Onlar için Allah ve Rasulunü bıraktım" demiştir[76].

e. Kurtuluşa Erenlerdir.

Ensarın özelliklerini anlatan ayet, فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ile yani onların iflaha/kurtuluşa ermiş kimseler olduklarını vurgulayarak noktalanmaktadır.

Felah: kök itibariyle "yarmak" demekle birlikte, hedefe ulaşma, zafer elde etme, huzur bulma demektir. İflah ise: Felah bulma, istediğini elde etme, korktuklarından, ikab, gam, keder ve meşakkatlerden kurtularak, sürekli olmak üzere selamete ermek, huzur bulmak demektir.[77] Kur'ân'da genellikle bu mânâda kullanılmıştır.[78]

Kök manası ile kullanıldığı manalar arasında önündekileri aşarak adeta yırtarak maksada ulaşma gibi bir ilgi vardır. Felah bulma dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki çeşittir: Dünyevi felah, gönül hoşluğu içinde yaşayacağı bir hayatı yakalama; Uhrevi felah ise; Kişinin ahirette selamete kurtuluşa erişeceği bir hayata ulaşması demektir ki bu da fenası olmayan beka, fakirliği olmayan

---

75 İbn Kesir, Tefsir, VIII/96-97.
76 Tirmizi, *Menakıb*, 16; Darimi, *Zekat*, 26.
77 İbn Manzur, *Lisan* "FLH" mad.; Zebidi, *Tac*, "FLH" mad.
78 Elmalılı, *Hak Dini,* VII/, 499.506.

zenginlik, zilleti olmayan izzet ve cehaleti olmayan ilim demektir[79].

Bütün bunlarla ayete baktığımızda şunlar anlaşılmaktadır: İstediklerini elde edip tam manasıyla kurtuluşa erenler başkaları değil, işte bunlardır.[80] Ayette bildirilen felaha herkesten önce Ensar dahildir.[81] Çünkü siyak onlarla ilgilidir. Zikredilen özellikler de onların vasıflarıdır.[82] Başka bir ayette sahabenin dolayısıyla da Ensarın kurtuluşa nail olacağı şu şekilde ifade edilmiştir;

لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Fakat Peygamber ile beraberindeki müminler, hem mallarıyla hem canlarıyla cihad ettiler. Hayırların her türlüsü onlarındır. Felaha erenler de onlardır." (Tevbe, 9/88) Resulüllah'ın beraberinde olanların yani sahabenin kurtuluşa erdiğini bildirmektedir[83].

Ensar'ın fedakarlığını her fırsatta dile getiren Peygamberimiz, onları ancak müminlerin seveceğini, Ensarı sevenlerin mükafatının Allah tarafından sevilmek, nefret edenlerin cezasının da Allah'ın buğzuna uğramak olduğunu belirtmiş[84] onlara ve nesillerine dua ederek, onların evlerinde hayır olduğunu söylemiştir.[85]

S. Kutub'un ifade ettiği üzere Ensar'ın burada anlatıldığı şekilde insani değerleri temsilde zirveyi tutması eğer fiilen vaki olmasaydı insanlar, bunu hayalin icat ettiği tatlı bir rüya veya mücerret yüce vasıflar olarak tahayyül ederdi.[86]

---

[79] Rağıb, *Müfredat*, "FLH" mad.; Ebu'l-Beka, *Külliyat*, "FLH" mad., A. Efendi, *Kamus*, "FLH" mad.

[80] Bikai, *Nazm*, XIX/441; İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/94.

[81] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/53.

[82] Mehmet Vehbi, Hülasatü'l-Beyan, XIV/5849; Zuhayli, Münir, XXVIII/84.

[83] el-Emini, *Sahabe*, s.59.

[84] Buhari, *Menakibu'l-Ensar*, 4.

[85] Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 172-180.

[86] Kutup, *Zilal*, VI/3526.

3. Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in Hanımları

Alemlere rahmet olarak gönderilen ve hayatı "üsve-i hasene/en güzel model olarak Kur'an tarafından müslümanlara takdim edilen Peygamber Efendimiz, İslam dininin en mükemmel tebliğ ve temsilcisidir. Peygamberimiz ile aynı hayatı paylaşan, vahyin sağnak sağnak yağdığı peygamberlik ikliminde bulunan ilahi mesajları özellikle aile hayatına ait olanları bizlere nakleden çok önemli bir sahabe topluluğu vardır ki o da Peygamberimizin hanımları, ezvac-ı tahirattır.

Allah, Kur'an'da Resulüllah'ın hanımlarına değişik şekillerde hitap etmiştir. Kur'an'da işaret edilen bu Peygamber'in hanımları kimlerdir. Tarihçilerin ve hadisçilerin ortak kanaatine göre Resulüllah, on bir hanımla evlenmiştir. Daha fazla olduğunu söyleyenler varsa da ittifakla kabul edilen görüş onbir tane olduğudur[87]. Ezvac-ı Tahiratın isimleri şöyledir: Hz. Hatice Hz. Sevde Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Zeyneb b. Huzeyme, Hz.Ümmü Seleme, Hz. Zeyneb b. Cahş, Hz. Cüveyriye b. Haris, Hz. Ümmü Habibe, Hz. Safiyye, Hz. Meymune. Kısaca hayatlarından bahsetmek istiyoruz.

1. Hz. Hatice: Hatice b Huveylid, Resulüllah'ın ilk hanımıdır. Evlendiklerinde Resulüllah yirmibeş, Hz. Hatice ise kırk yaşında ve daha önce iki kere başından evlilik geçmişti. Hz. Hatice, Peygamber Efendimiz'e ilk iman eden insandır. Peygamber Efendimiz'in İbrahim dışında bütün çocukları Hz. Hatice'den dünyaya gelmiştir. Bisetin onuncu yılında altmış beş yaşında iken vefat etmiştir. Resulüllah onu çok severdi ve onun sağlığında başka hiçbir kadınla evlenmemiştir. Pek çok hadiste Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) onun üstün karekterinden övgü ile bahsetmiş, "Hz. Meryem ile birlikte Cennetin en hayırlı kadını olduğunu bil-

---

87 Kurtubi, *el-Cami*, XIV/107-111; İbn Sa'd, I/133; İbn Hişam, *Sire*, VI/293-98; İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyunu'l-Eser*, II/393-406; İb Kesir, *Bidaye*, V/254-262.Bkz. Süheyli *et-Tarif ve'l-İ'lam Fima Übhime mine'l- Esma ve'l-A'lam fi'l-Kur'an*, s.138; Suyuti, *Müfhamatü'l-Akran fi Mübhemati'l-Kur'an*, s.165-166.

dirmiştir."[88] Hatice'nin vefatından sonra da onun yakınlarını hep aziz tutmuştur. [89]

Hz. Hatice (r.a.) validemizin Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) 'ın nezdinde çok büyük değer ve kıymeti vardır. Çünkü o, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın ilk hanımı olmanın yanında, daha başka birçok meziyete de sahiptir ki; bunları şöylece sıralayabiliriz:

1) Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) (sallallahu aleyhi ve sellem) 'in kıyamete kadar devam edecek olan nesl-i paki Hz. Hatice (r.a.) validemizden gelmektedir. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in diğer ezvac-ı tahirattan -Hz. Mariye hariç ki ondan doğan İbrahim de sonradan vefat etmiştir- çocukları olmamıştır. Hz. Hatice (r.a.) validemizden, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in 6 tane çocuğu olmuştur. Bunların en birincisi, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in de soyunu devam ettirecek olan Analar Anası Hz. Fatıma (r.a.)'dır ki, ondan da, kıyamete kadar gelecek olan velilerin efendileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin(r.anhüma) dünyaya gelmiştir.
2) Hz. Hatice validemiz, vahye mazhar olduğu ilk sıkıntılı günlerinden vefatına kadar İnsanlığın İftihar Tablosu'nu hiçbir zaman yalnız bırakmamıştır. Onun bu vefası tabii ki Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) 'in nezdinde onu kıymetler üstü kıymetlere ulaştırmıştır.
3) Hz. Hatice (r.a.) vahyin ilk muhataplarındandır. Nitekim Nebiler Serveri (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamberlikle serfiraz kılındığı zaman, kadınlardan ilk iman eden o olmuştur.
4) Bir kadın olarak da ömrünün sonuna kadar Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'e karşı hep sadakat içinde kalmıştır. Efendimiz'le bizzat kendi isteğiyle evlenmiş ve O'ndan başkasına da iltifat etmemiştir.
5) Son olarak, Allah'ın onu hususi yaratmış olabileceğini söyleyebiliriz ki, o, en büyük insana en büyük eş olmuş ve al-i

---

[88] Buhari, *Enbiya*, 46; *Fazailü's-Sahabe*, 50; Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 69

[89] Bkz.Buhari, *Menakibü'l-Ensar*, 20, 44; Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 69, 71; Tirmizi, *Menakıb*, 20, 61; Zehebi, *A'lam*, II/109-117; İbn Sa'd, I/131-133.

beytin en başındaki kadın olma şerefiyle şereflendirilmiştir. Zira al-i beytin başında Hz. Fatıma, onun başında da Hz. Hatice vardır.[90]

2. Hz. Sevde: Sevde binti Zem'a (r.a) Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem Efendimizin ikinci eşidir. Peygamberimiz, Hz. Hatice annemizin vefatından sonra onunla evlenmiştir.[91] Hz. Sevde ilk evliliğini amcasının oğlu Sekran İbni Âmir ile yaptı. İslâm'ın geldiği yıllardı. Kocası ile birlikte müslüman oldu. Mekke'de müslümanların ilk halkasını teşkil etti. Bu bahtiyar karı-koca putları Allah'a ve Resûlü Hz. Muhammed Mustafa (sallallahu aleyhi ve sellem)'ya iman edip ona tâbi olunca, müşriklerin şiddetli işkencelerine maruz kaldılar. Bu zulüm dayanılmaz hal alınca Allah yolunda mallarını, mülklerini, akrabalarını terkederek Habeşistan'a hicret ettiler. İnançlarını orada yaşama imkânı buldular. Kocası Sekran İbni Âmir'in rahatsızlığı sebebiyle kısa zamanda Mekke'ye döndüler. Bir müddet sonra kocası Sekran vefat etti. Sevde (r.anhâ) beş küçük çocuğuyla dul kaldı.

Sevde (r.anhâ) vâlidemiz bir iman fedâisiydi. Allah'a ve Resûlüne tam teslim olmuş sâdık bir mü'mindi. Bütün inananlar gibi o da çok sıkıntılar çekti. Onun inancını yaşama, imanını koruma konusundaki gayreti, direnişi, sebatı ve sadakati Efendimize çok tesir etti. Tatlı dilli, güleryüzlü, örnek bir aileydi. İmanından zerre kadar taviz vermeyen mücâhide bir hanımefendiydi. Onun Habeşistan'a hicretinde çektiği sıkıntılar, çocuklarıyla dul kalması, geçim sıkıntısı çekmesi, İki Cihan Güneşi Efendimize ağır geliyordu. Onu yetimleriyle yalnız olarak bırakmak istemiyordu. Onun derdine çare olmayı kendine vazife biliyordu. Çünkü o çocuklarıyla birlikte himaye ve şefkate muhtaçtı. Bu sebebten Efendimiz evlilik teklif etti. O da bunu ganimet bildi ve bisetin onuncu yılında Resulüllah ile evlendi. Kâinatın Serveri'ne eş olmak onun için ne büyük mazhariyetti.

[90] Fethullah Gülen, Fasıldan Fasıla, IV/14
[91] Hakim, *Müstedrek*, IV/4

Sevde annemiz için Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in evinde olmak onun nikâhında bulunmak ona yetiyordu. Başka bir beklentisi yoktu. Yaşlıydı. İri cüsseliydi. Latîfeyi severdi. Bir gün İki Cihan Güneşi Efendimize: "Ya Rasûlallah! Bana ayırdığın günü Aişe'ye bağışladım. Ona verdim. Sâdece beni nikâhında tut yeter. Kıyamet günü Allah'ın beni senin zevcen olarak diriltmesini istiyorum." dedi.[92] Gönlünün safiyetini bu şekilde ortaya koydu. Âişe annemiz de onu vefatından sonra daima bu fedakârlığı ile anar ve şöyle derdi: "Yerinde olmak istediğim kadınların bana en sevgilisi Sevde binti Zem'a'dır. Yaşlandığında şöyle demiştir: Yâ Rasûlallah! Sana olan nöbetimi Âişe'ye bağışladım."

O, mütevâzî alçak gönüllü, eli açık, cömertti. Dünyaya fazla gönül vermezdi. Eline geçen, kendine hediye gelen şeyleri fakirlere sadaka olarak dağıtırdı. Yetimi, fakiri sevindirmekten büyük zevk alırdı. Bir defasında Hz. Ömer (r.a) kendine çok miktarda para gönderdi. "Bu nedir?" diye sordu. "Para" denilince; "Hurma mıdırki, bu kadar çok göndermiş" diyerek hepsini fakirlere dağıttı. H. 54'de vefat etmiştir. [93]

3. Hz. Aişe. Hz. Ebu Bekir'in kızıdır. Babası "sıddık" namı ile tanındığından kendisine de Aişe es-Sıddıka binti's-Sıddık denilmiştir. Annesi Kinane kabilesinden Ümmü Ruman b. Amir b. Uveymir'dir. Bisetin 4. Yılında (614) Mekke'de doğmuştur. Hicretin ikinci yılı Şevval ayında (Nisan, 624) Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) ile evlenmişdi. Hz. Aişe gelişmesini ve şahsiyetinin olgunlaşmasını Peygamber evinde tamamlamıştır. Çocuğu olmamıştır. Bununla birlikte Araplarda anne ve babaların büyük erkek çocuğun adını künye olarak almaları adeti sebebiyle bir künyesi olmadığına üzüldüğünü söyleyince, Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) ona kız kardeşi Esma'nın oğlu Abdullah b. Zübeyr'e nisbetle "Ümmü Abdullah" künyesini vermiştir. Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine

[92] Ebu Davud, *Nikah*, 39; Tirmizi, *Tefsir*, 5

[93] Bkz.İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/52-58; Heysemi, *Zevaid*, IX/246-248; Zehebi, *A'lam*, II/265-269.

olsun) onun hücresinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. On sekiz yaşında dul kalan Hz. Aişe, Peygamberden sonra kırk yedi yıl daha yaşayarak altmış yedi yaşında 58/678 tarihinde vefat etmiştir.

Peygamber Efendimiz'in hanımları arasında yalnız Aişe ile birlikte bulunduğunda kendisine vahyin geldiğini açıklaması onun diğer hanımlarından daha faziletli olduğunu ve Peygamber Efendimiz'in ona duyduğu sevginin ilahi kaynağa dayandığını göstermektedir. Vahyin sağnak sağnak yağdığı bir atmosferde yaşayan Hz. Aişe'nin, İslam dininin naklinde çok önemli bir yeri vardır. Peygamber Efendimizden sonra onun evi kadın erkek, büyük küçük bir çok kimsenin huzuruna gelip kendisini dinlediği, varsa sorusunu sorup cevabını aldığı bir ilim ve irfan ocağı olmuştur. [94]

4. Hz. Hafsa. Hz. Ömer'in kızıdır. Bisetten beş sene önce Mekke'de doğdu. İlk önce Huneys b.Huzafe ile evlendi. İlk müslümanlardan olan Huneys, hicretin üçüncü yılında vefat etti. Dul kalınca, Hz. Ömer kızını ilk önce Hz. Ebu Bekir ile evlendirmek istedi, ancak bu isteğine Ebu Bekir cevap vermeyip süküt etti. Daha sonra Hz. Osman'a tekif etti o da kabul etmedi. Hz. Ömer çok üzüldü ve Resulüllah'a serzenişte bulundu. Bunun üzerine Resulüllah şöyle dedi: "Ben Hafsa'ya Osman'dan daha hayırlı koca, Osman'a da Hafsa'dan hayırlı kadın bulacağım." Bunun ardından Hafsa ile evlendi ve Hz. Osman'a da kendi kızı Ümmü Gülsüm'ü verdi. Hz. Hafsa ibadete çok düşkündü: Çok kere geceyi namazla geçirir, gündüz oruç tutardı. Bir sebebten dolayı Resulüllah onu bir talakla boşamıştı da Hz. Ömer çok üzülmüştü. Resulüllah, Cebrail (a.s) bana gelerek "Hafsa'yı geri al Çünkü o, çok oruç tutan, çok ibadet eden birisi üstelik cennette de senin zevcendir." buyurarak ona göklerde nasıl bakıldığını ifade etmiş ve evliliğini devam ettirmiştir. Hicri kırkbeşte altmış üç yaşında vefat etmiştir. [95]

---

94 Bkz. Zehebi, *A'lam*, II/135-201; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, VI/191-195; İbn Hacer, *İsabe*, IV/359-361; Akkad, *es-Sıddıka binti's-Sıddık)* .

95 Bkz.İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/81-86; Zehebi, *A'lam*, II/227-231; İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, VII/65.

5. Zeyneb b. Huzeyme. Hicri üçüncü senede Resulüllah ile evlenmiş sekiz ay sonra da vefat etmiştir. Yoksulu fukarayı doyurması ile meşhurdur. Bu özelliğinden dolayı kendisine İslam'dan önce de "Ümmü'l-Mesakin" adı verilmişti..[96]

6. Ümmü Seleme. Asıl adı "Hind" olan Ümmü Seleme, Ebu Ümeyye'nin kızıdır. Mahzum Oymağı'ndan ve ilk Müslümanlardan olan Ümmü Seleme, Mekke'de tazyik görmüş; ilk olarak Habeşistan'a, ikinci defa da Medine'ye hicret etmiş ve o günkü şartlara göre ilk saftakiler arasında yer almıştır. Kocası Ebu Seleme'yi Medine'de kaybedince çocuklarıyla baş başa kalmıştı. İslâm için herşeye ihlâs ve samimiyetle katlanan bu yüce kadın h.4. senesinde Resulüllah evlenmiştir. Hicri 59 veya 60'da vefat etmiştir.

O, hayatını zühd, takva ve ibadetle geçirdi. Hanım sahabiler arasında fıkhı en iyi bilenlerdendi. Bilhassa hanımlarla ilgili meselelerde İslâm fıkhını en iyi bilen sahabiler arasında yer aldı. Hadis ilmine de çok büyük hizmetlerde bulundu. Hadis rivayetinde Hz. Aişe (r.anhâ) annemizden sonra ikinci sırayı aldı. 378 hadis-i şerif rivâyet etmiştir..[97]

7. Zeyneb b. Cahş. Resulüllah'ın halasının kızıdır. Önce onu Peygamberimiz, Zeyd b. Harise ile evlendirmiş, fakat bu evlilik pek yürümemiş Zeyd boşamış daha sonra Allah'ın emri ile Peygamberimiz onunla evlenmiştir. O, Resulüllah'ın diğer hanımlarına "Sizleri velileriniz evlendirdi beni ise yedi kat semanın üstünden Allah evlendirdi." diyerek övünürdü.[98] Evlilik tarihi h. beşinci senesidir. Hz. Zeyneb, çok cömert ve çok gayretli, çalışkan bir kadındı. Kendi emeğiyle kazanır, kazandığını da sadaka olarak dağıtırdı. Resulüllah hanımlarına şöyle buyurmuştu. "Ben öldükten sonra en önce bana kavuşacak olan eli en uzun olanı-

---

[96] Heysemi, *Zevaid*, IX/248; İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/115-116; Hakim, *Müstedrek*, IV/33-34.

[97] Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/86-96; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, VII/340; Zehebi, *A'lam*, II/201-210.

[98] Buhari, *Tevhid*, 22; Beyhaki, *Sünen-i Kübra*, VII/57

nızdır." Peygamber hanımları bunu zahiri bir uzunluk olarak anladıklarından ağaç bir çubuk alarak veya duvara ellerini uzatarak kollarını ölçmeye başladılar. Ama Hz. Zeyneb'in ölümü hepsinden önce olunca, uzunluktan çok sadaka vermenin kastedildiği anlaşıldı. O günlerinin çoğunu oruçlu geçirirdi. Hicri 20 de vefat etmiştir.[99]

8. Hz. Cüveyriye b. Haris. Cüveyriye validemiz Huzaa kabilesinin Beni Mustalik kolunun reisi Hâris ibni Ebî Dırar'ın kızıdır. Asıl adı Berre idi. Efendimiz onun ismini Cüveyriye olarak değiştirdi. Çünkü Berre "iyilik, hayır" manâlarına geliyordu. Sevgili Peygamberimiz: "Berre (iyilik, hayır) "Rasûlullah'ın yanından çıktı" denilmesinden hoşlanmıyordu. Hicretin altıncı senesinde Mustalik oğulları gazvesinde esir edilmiş ve Sabit b. Kays'ın payına düşmüş, Sabit'te onunla mükatebe yapmıştı. Cüveyriye, Resulüllah'a gelerek kabile reisinin kızı olduğunu gerekli parayı verecek imkanı olmadığını söyleyerek yardım istemiş, Resulüllah da istenen parayı ödeyerek onunla evlenmiştir.[100] Cüveyriye (r.anhâ) annemizin evliliği, babasının ve kardeşlerinin İslâm'la şereflenmelerine vesile olduğu gibi kabilesinden yüzlerce esirin de azâd olup müslüman olmasına sebeb olmuştur. Bu yönüyle Cüveyriye (r.anhâ)'yı takdir eden Aişe (r.anhâ) annemiz onun hakkında: "Ben Cüveyriye kadar kavmine hayrı dokunan kadın görmedim. Mustalıkoğullarından yüzlerce kişi onun sayesinde esirlikten kurtuldu" iltifatında bulunmuştur.

Cüveyriye (r.anhâ) annemiz vakûr ve metânetli bir kadındı. Uzun süre zikirle meşgul olurdu. Vaktinin çoğunu ibadet ve zikirle geçirmeyi severdi. Çok oruç tutar ve çok namaz kılardı. Resûl-i Ekrem **(sallallahu aleyhi ve sellem)** efendimizle altı yıl kadar beraber

---

[99] İbn Sa'd, *Tabakat* VIII/101-115; Zehebi, *A'lam*, II/211-218; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, VII/125.

[100] Ebu Davud, *Itk*, 2; İbn Hibban, *Sahih*, IX/361; Hakim, *Müstedrek*, IV/28

yaşadı. Hicretin 56. senesinde altmış beş yaşında vefat etmiştir.[101] Yedi adet hadis-i şerif rivayet etti. Bir tanesi şudur:

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gün sabah namazından sonra, Cüveyriye annemiz namaz kıldığı yerde oturmakta iken erkenden evden çıktı. Kuşluk vakti tekrar eve döndü. Annemizin hâlâ yerinde oturmakta olduğunu görünce:

"Yanından ayrıldığımdan beri hep burada oturup zikirle mi meşgul oldun?" diye sordu. O da: "Evet Yâ Rasûlallah" diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) annemize şu tavsiyede bulundu:

"Senin yanından ayrıldıktan sonra üç defa söylediğim şu dört cümle senin sabahtan beri söylediğin zikirlerle tartılacak olsa, sevap bakımından onlara eşit olur" buyurdu. Bu kelimeler şunlardır:

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ وَرِضَا نَفْسِهِ وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ

"Yarattıkları sayısınca, kendisinin hoşnut olduğunca, arşının ağırlığınca ve bitip tükenmeyen kelimeleri adedince ben Allah'ı ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder O'na hamdederim."[102]

9. Hz. Ümmü Habibe. Ebu Süfyan'ın kızıdır. Asıl adı Remle'dir. İslam'a ilk girenlerdendir. İlk önce Ubeydullah b. Cahş ile evlenmiş, kocası ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir. Kocası orada irtidat etmiş ve ölmüştü. Peygamber Efendimiz, Habeş Kıralı Necaşi'ye gönderdiği bir elçi ile Ümmü Seleme ile kendisini evlendirmesini iletmiş, Necaşi dörtyüz dinar mehir bir miktar da eşya vererek onu Resulüllah'a nikahlamıştır. O da mecliste bulunan kişilere dinarları dağıtmış ve ziyafet vermiştir. H. 44'de vefat etmiştir. Mü'minlerin Annelerinin genellikle sahip oldukları ibadet düşkünlüğü ve vera meziyetlerine Ümmü Habibe de sahipti. Akıllı, zeki ve fasih konuşan bilgili bir hanımdı. Dini salabeti

---

101 İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, VII/56; Zehebi, *A'lam*, II/261-265; Hakim, *Müstedrek*, IV/25-28.

102 Müslim, *Zikir*, 79; Tirmizi, *Daavat*, 117

ile meşhurdur. Kaynaklarda Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)'den 65 hadis-i şerif rivayet ettiği kaydedilmektedir.[103] Şu hadis onun kanalıyla bize ulaştırılmıştır: *"İnsanoğlunun iyiliği tavsiye, kötülükten sakındırmak ve Allah'ı zikretmesinin dışındaki bütün konuşması aleyhinedir."*

10. Hz. Safiyye b. Hüyey. Allah ve Resûlünü kavmine tercih eden mücâhidelerden... Tokgözlü, cömert, zekî, nâzik ve hizmetli bir İslâm hanımefendisi... Nezâket ve sabırda örnek bir annemiz... Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'un soyundan geldiği bildirilmektedir. [104] Hayber fethinde esir edilmiş ve Dıhye el-Kelbi'in payına düşmüştü. Resulüllah onu Dihye'den satın alarak azat etti ve onunla evlendi.[105] "Ey Safiyye! eğer müslüman olursan seni kendime eş olarak almayı düşünüyorum. Şayet dininde kalmayı tercih edersen seni serbest bırakıp kavminin yanına dönebilirsin." dedi.

Safiyye çok kibar ve zekî bir hanımdı. Böyle bir teklife hiç de şaşırmamışdı. Çünkü o, Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in aileleri arasına katılacağını rüyasında görmüştü. Hiç tereddüt etmeden tercihini şöyle açıkladı:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Sen beni İslâmiyete davet etmeden önce ben zâten müslüman olmayı arzulayıp seni tasdik etmiştim. Yahudilerle benim hiçbir ilgim kalmadığı gibi onlara ihtiyacım da yoktur. Hayber'de ne babam ne de kardeşim var. Siz beni serbest bıraktınız. Benim için Allah ve Rasûlü, azâd olmaktan ve kavmime dönmekten daha sevimlidir." dedi.

Fahr-i Kâinat (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz Safiyye'nin müslüman olmasından pek memnûn oldu. Ve onu derhal âzâd edip hürriyetine kavuşturdu. Sonra nikâhı altına aldı ve onu mü'minlerin annesi olarak şereflendirdi. Hz. Sâfiyye (r.a) annemiz çok

---

[103] İbn Sa'd, *Tabakat,* VIII/96-100; Ebu Davud, *Nikah*, 29; Hakim, *Müstedrek*, IV/20-23.

[104] Zehebi, *A'lam*, II/231-238; İbn Sa'd, *Tabaka*, VIII/120-129; Heysemi, *Zevaid*, IX/250.

[105] Buhari, *Salat*, 21; Ebu Davud, *Harac*, 21

cömertti. Eline geçeni dağıtırdı. Hicretin 50 Yılında vefat etmiştir.[106]

11. Hz. Meymune b. Haris. Meymûne (r.a) annemiz Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimizin nikâhı ile şereflenen son eşidir. Umretu'l-Kazâ dönüşü kendi isteği üzere Efendimizin aileleri arasına katılarak mü'minlerin annesi olma şerefini elde eden bahtiyarlardandır. En son vefat eden annemizdir. Zeynep binti Huzeyme annemizle de anne bir kardeştir.Daha önce evlenmiş kocasının ölmesi ile dul kalmış ve h. yedinci senesinde Peygamberimiz ile evlenmiştir. Resulüllah Mekke'ye umreye giderken "serif" denilen yerde onunla nikah kıymış validemiz hicri 51/61'de nikah akdinin yapıldığı aynı yerde vefat etmiştir. Kabri de aynı yerdedir. Meymûne (r.a) annemiz çok hayırsever bir hanımefendiydi. Köleleri azad etmeyi çok severdi. Efendimiz bu ahlâkından dolayı ona: "Allah seni bu hayrından dolayı mükâfatlandırsın." diye dua ederdi. Bazen borç para alır onu infak ederdi. Bir seferinde büyük bir meblağ borçlandı. Ona: "Ey mü'minlerin annesi! Ne cesaretle borçlanıyorsun? Bunu nasıl ödeyeceksin?" diye sordular. Meymûne annemiz de Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimizden duyduğu bir hadis-i şerifle cevap verdi. Efendimiz buyurdu ki: "Ödemek niyyetiyle borçlanan kişiye Allah Teâlâ yardım eder."

Hz. Aişe: "Meymune hepimizden müttaki olup, akraba ziyaretine en çok önem verenimizdi." demiştir. Resulüllah'ın en son evlendiği kadındır[107]

Bu arada Peygamber Efendimiz'in çok evliliğinin hikmetleri nelerdir gibi bir soru da akla gelebilir. Peygamberimizin çok evliliğinin birçok hikmetleri vardır. Her şeyden evvel bilinmesi gereken bir husus vardır: Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), yirmibeş yaşına kadar hiç evlenmemişdi. O sıcak memleketin hususi durumu da göz önüne alınacak olursa, bu kadar zaman iffetiyle ya-

---

[106] Zehebi, *A'lam,* II/231-238; İbn Sa'd, *Tabakat,* VIII/120-129; Heysemi, *Zevaid,* IX/250.

[107] Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat,,* VIII/132-140; Hakim, *Müstedrek,* IV/30-33.

şaması ve bunun da, dün ve bugün böylece kabul ve teslim edilmesi, O'nda iffetin esas olduğunu ve müthiş bir irade ve nefis hâkimiyeti bulunduğunu gösterir. Eğer bu hususta, küçük bir sapma bulunsaydı, dünkü ve bugünkü düşmanları, bunu cihâna ilân etmekten bir an bile geri kalmayacaklardı. Halbuki eski ve yeni bütün hasımları, O'na hiç olmayacak şeyleri isnad ettikleri halde, bu istikamette birşey söyleme cüretini gösterememişlerdir.

Peygamberimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ilk evliliklerini, yirmibeş yaşlarında iken 40 yaşında daha önce başından iki defa evlenme geçmiş kırk yaşındaki bir kadın olan Hz. Hatice ile olmuştu.

Bu mutlu yuva tam yirmiüç sene devam etmiş ve peygamberliğin sekizinci senesi, Hz. Hatice'nin vefatı ile sona ermişti. Bundan sonra Resulüllah, **(sallallahu aleyhi ve sellem)** yeniden dört-beş sene bekâr olarak yaşamışlardı ki; yaşları da elli üçe ulaşmış bulunuyordu.

İşte, bütün evililikleri de böyle evliliğe alâkanın azaldığı bu yaştan sonra başlar ve devam eder ki; sıcak bir memlekette ellibeş yaşından sonra yapılan izdivaçta, beşerîlik ve şehevîlik görmek, ne insafla ne de iz'anla kat'iyyen te'lif edilemez.

Burada akla gelen diğer bir mes'ele de, Peygamberlik müessesesiyle çok evlenmenin te'lifi keyfiyetidir. Evvelâ, bilinmelidir ki, çok kadınla evliliği, Peygamberimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)** başlatmadığı gibi; aynı zamanda çok evlilik, peygamberliğin ruhuna da zıd değildir. daha önceki peygamberlerden Hz. Süleyman ve Davud (a.s) gibi çok kadınla evlenmiş ve başlarından daha çok nikâh geçen peygamberler vardır. Kaldı ki; "teaddüd-ü zevcât" (çok evliliğin)'ın peygamberlik vazifesi açısından tasavvurlarımızın çok üstünde faydaları vardır.

Çok kadınla evlilik, bilhassa ahkâmla gelen Enbiyâ için bir bakıma zarûrîdir. Zîrâ, dinin, aile mahremiyeti içinde cereyan eden pek çok yönleri vardır ki, ona ancak bir insanın nikâhlısı muttali olabilir. Bundan dolayı dinin bu yönlerini anlatmak için herhangi bir istiâre ve kinâyeye başvurmadan -ki çok defa bu türlü anlatma tarzı anlamayı bulandırır ve hüküm istinbatını zor-

laştırır- herşeyi alabildiğine vuzûh içinde anlatacak, mürşidelere ihtiyaç vardır.

İşte, herşeyden evvel, peygamber hânesinde olan bu temiz ve pâkize zevcât, kadınlık âlemine karşı irşâd ve tebliğ vazifesinin sorumlulukları ve nakilcileri bulunmaları itibariyle, peygamber için de, peygamberlik için de; kadınlık âlemi için de gerekli, hattâ elzem idi.

Peygamber Efendimiz'in evliliklerinde toplum, aile, ferd hayatına bakan birçok hikmetleri vardır.[108]

Peygamber Efendimizin hanımlarını bu şekilde kısaca tanıttıktan sonra onların Kur'an'da anlatılan özellikleri üzerinde durmak istiyoruz

a. Müminlerin Anneleri Olmaları

Allah Teala, Resulüllah'ın hanımlarını bütün müminlerin annesi olarak şereflendirmiştir.

النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ

"Peygamberin müminler üzerinde haiz olduğu hak, onların bizzat kendileri hakkında haiz oldukları haktan daha fazladır. (O, bir baba konumunda olduğundan) onun eşleri de müminlerin anneleridir." (Ahzab, 33/6)

Bu annelik, bütün müminlerin onlara bir anne gibi saygı ve hürmet göstermeleri ve müslüman erkeklerin onlarla nikahlanmasının haram olması hususundadır. Bunun dışındaki tesettür, mahremlik, miras gibi hususlarda diğer insanlar gibidirler. Çünkü başka bir ayette;

---

108 Bkz. M.Fethullah Gülen, *Asrın Getirdiği Tereddütler*, 1/84-97; Abdullah Nasih Ulvan, *Taaddüdüt-Zevcat fil-İslam ve Hikmetü taaddüti Zevcatin-Nebi*, Darus-Selam, Kahire, 1999.

وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا
كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللهِ وَلاَ أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ
عِنْدَ اللهِ عَظِيمًا

"Eğer müminlerin annelerinden bir şey soracak veya isteyecek olursanız, onu perde arkasından isteyiniz. Böyle yapmanız, hem sizin hem de onların kalpleri yönünden daha nezihtir. Sizin Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)nü rahatsız etmeniz ve kendisinin vefatından sonra onun eşlerini nikahlamanız asla helal değildir. Çünkü bu Allah nezdinde büyük bir günahtır."(Ahzab, 33/53) buyurularak bu husus açıklanmıştır.

Allah, onlara bütün müminlerin manevi annesi olduğunu bildirerek sadece onlara mahsus bir paye vererek her müminin kendi öz annesine karşı nasıl saygılı davranıyorsa Ezvac-ı Tahirata da o şekilde davranmasını emretmektedir.[109] Resulüllah'ın hanımları ile aynı zaman diliminde yaşamayan müslümanlar ise, onları bir anne gibi sevmeli, saygı ve hürmetle zikretmelidir. Çünkü Allah onları belli bir yere koymuş ve müminlere de onlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini onlar hakkında neler düşünmeleri gerektiğini bildirmiştir. Dolayısıyla Resulüllah'ın hanımlarına Kur'an'ın onları konumlandırdığı yeri esas alarak bakmak başta Kur'an'a inanmanın bir gereği olduğu gibi, Resulüllah'ı sevmenin O'na bağlılığın O'nun değer verdiklerine değer vermenin de bir göstergesidir.

b. Mü'minlerin Onlara Karşı Nasıl Davranması Gerektiği

Kur'an, Resulüllah'ın hanımlarının Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)in vefatından sonra müslüman erkekler tarafından evlenmesini yasaklayarak, böyle bir davranışın Resulüllah'a ezi-

[109] Kurtubi, *el-Cami*, XIV/82; Cessas, *Ahkam*, III/522; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XX/151; Mevdudi, *Tefhim*, III/2365; Sabuni, *Ahkam*, II/272; Zuhayli, *Münir*, XXI/246-47.

yet etmek demek manasına geldiğini ve Allah nezdinde büyük bir günah olduğunu bildirmiştir[110].

وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللهِ عَظِيمًا

"Sizin Allah Resulünü rahatsız etmeniz ve kendisinin vefatından sonra onun eşlerini nikahlamanız asla helal değildir. Çünkü bu Allah nezdinde büyük bir günahtır." (Ahzab, 33/53)

Şüphesiz, Ezvac-ı Tahirat, Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın ahirette de zevceleredir.[111] Diğer evli insanların ahirette evliliklerinin devam etmesi mevzuunda böyle bir kesinlik yoktur. Zira, bir erkeğin veya kadının ahirette dünyadaki zevcesi ile beraber olacağı hususunda bir garantisi yoktur. Çünkü biri cennetlik diğeri cehennemlik olabilir[112]. Nitekim bu hususa dikkatleri çeken Resulüllah Efendimiz, kendi neseb ve akrabalık bağlarının dışında diğer insanların akrabalık bağlarının kıyamet gününde kopacağını bildirmiştir[113].

Bir müslümanın hayatında en çok değer verdiği hususlardan biri, kendi ailesinin namusudur. Bu hassasiyetin Resulüllah da normal insandan çok daha fazla olduğu malumdur. Resulüllah'ın hanımları ile ilgili herhangi bir menfi düşünce Peygamberimizi incitmek ve O'na eziyet etmek demektir.

Bütün bunlar Resulüllah'ın hanımlarına yani müminlerin anneleri hakkında çok nezih bir inanca sahip olmamızı, onların hakkındaki menfi bir kanaatin Resulüllah'a raci olduğunu ifade etmektedir.

---

110 Kurtubi, *el-Cami*, XIV/145; Elmalılı, *Hak dini*, VI/3921; Mevdudi, *Tefhim*, III/2459.
111 İbn Hacer, *Telhisül'l-Habir*, III/279; Hakim, *Müstedrek*, III/137; Heysemi, *Zevaid*, X/20.
112 Kurtubi, *el-Cami*, XIV/147; Zuhayli, *Münir*, XXII/88.
113 Beyhaki, Sünen, VII/64; Hakim, Müstedrek, III/158.

c. İkaz Edilmeleri

Kur'an'da Allah'ın kendilerini müminlerin anneleri olarak nitelendirdiği ve bütün müslümanların onlara saygı göstermelerini emrettiği Resulüllah'ın hanımları, bazı hatalarından dolayı ikaz edilmiştir. Onlar da birer insandır. Melek veya insanüstü bir varlık değillerdir. Onlar da hata işleyebilirler. Onlar, Allah'ın hidayeti ve Resulüllah'ın terbiyesiyle insanlığın en güzel örnekleri olmuşlardır. Üstünlükleri ve saygınlıkları bundandır. Yoksa onların her türlü hata ve kusurdan masum oldukları faraziyesinden değildir. Bu nedenle, Resulüllah'ın döneminde sahabeler yahut mübarek zevceleri insan olmaları bakımından herhangi bir hata işledikleri zaman dikkatleri çekilmiş ve uyarılmışlardır. Kur'an, onların bazı hata ve eksikliklerini ikaz ederek düzeltmiş böylece müslümanların kendi büyükleri hakkında Yahudi ve Hristiyanlıkta olduğu gibi abartılı bir kavram geliştirip onları insanlıktan çıkararak tanrı ve tanrıçalar konumuna getirmemelerini sağlamıştır.[114]

Resulüllah'ın hanımları zahidane yokluk içinde çok mütevazi bir hayat yaşıyorlardı. Hz. Aişe, kız kardeşi Esma'ın oğlu Urve'ye nasıl bir hayat yaşadıklarını anlatarak; "Biz Peygamber hanımları hilale bakar, görürdük. Sonra bir hilal daha görürdük. iki ayda üç hilal, tamamlardık da Resulüllah'ın hane-i saadetinde bir ateş parçası yakılmazdı, ocak tütmezdi.." Dedi. Urve; Peki ne ile yaşıyordunuz? Diye sorunca Hz. Aişe; Esvedan (iki siyah) hurma ile su, buyurdu. Şu kadar var ki Resulüllah'ın Ensardan komşularının sağılan koyunları vardı, sütlerinden hediye ederlerdi, Resulüllah da ondan bize içirirdi", diye cevap vermiştir.[115]

Böyle zahidane bir hayat yaşayan Ezvac-ı Tahirat, Hicretin beşinci yılından sonra, müslüman toplumun maddi imkanları nisbeten iyileşmesi üzerine onlar da bu refahtan yararlanmak istediler. Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun ü-**

---

114 Mevdudi, *Tefhim*, IV/3680-81.

115 Buhari, *Hibe*, 1; *Rikak*, 17; Müslim, *Zühd*, 28; İbn Mace, *Zühd*, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/182. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, V/233-236; Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, XI/445-450. .

zerine olsun) yaşadığı sade hayattan ayrılmadığı gibi, hanımlarının da bu şekilde bir hayata sadık kalmalarını istiyordu. Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** isteseydi onların isteklerini temin edebilirdi. O, kendisinin ve ailesinin geçim standardının, yoksul müminlerin hayat standardından yukarıda olmasını hiç uygun bulmadı. Fakat o zühd prensibini, yoksul müslümanların hayat standartlarını esas aldığından, ilahi irşadla buna razı olmadı. Kur'an müminlerin annelerinin yaşadıkları sade hayatı devam ettirmeleri için ikaz etti;

وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا

"Ey peygamber, eşlerine de ki: Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzelce boşayayım. Yok, eğer Allah'ı, Resulünü ve ahiret mülkünü isterseniz, haberiniz olsun ki Allah sizin gibi iyi hanımlara büyük mükafat hazırlamıştır. (Ahzab, 33/29-30)

Ezvac-ı Tahirat, aralarındaki rekabet ve kıskançlık yüzünden Resulüllah'ı üzmeleri üzerine yine Kur'an onları ikaz etmiştir[116].

عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ
عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا

"Eğer O sizi boşayacak olursa belki de Rabbi o na sizden daha hayırlı, Allah'a teslimiyet gösteren, mümin, gönülden itaat eden, tevbe eden, ibadete düşkün, oruca düşkün dul veya bakireler olarak başka eşler nasib eder." (Tahrim 66/5)

Bu ayetlerin talimatıyla bütün eşlerini boşamak durumu ile karşı karşıya kalan Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, hanımlarını alışageldikleri sade hayata devam, ya da boşanma arasında muhayyer bıraktı. Onlar neticede dünya refahını değil, Peygamber

---

116 Mevdudi, *Tefhim*, IV/3698-3701; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XX/155.

Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)le olan beraberliği tercih ettiler[117]. Bunun üzerine Allah, Ezvacı tahiratın hepsinin Allah'ı, Resulünü ve ahireti tercih etmelerinden hoşnut olarak, Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'e onlardan başkası ile evlenmeyi yasaklayarak şu ayetle onları mükafatlandırmıştır[118];

لاَ يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلاَ أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلاَّ مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا

"Bundan böyle artık başka kadınlarla nikahlanman, bunları başka hanımlarla değiştirmen, kendilerini güzel bulup beğensen bile, sana helal değildir. Ancak elinin altındaki cariyeler bunun dışındadır. Allah her şeyi gözetlemektedir. (Ahzab, 33/52)

Ezvac-ı Tahirat, Ebu Hüreyre'den gelen şu rivayette belirtildiği üzere sade hayat yaşamışlardır. "Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Resulüllah, dünyadan ayrılıncaya kadar ailesini üç gün arka arkaya buğda ekmeğiyle doyurmamıştır."[119]

d. Konumlarının Ehemmiyeti

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), herhangi bir müslüman gibi olmadığından O'nun hanımları da diğer mümin kadınlarından farklıdır. Başka kadınlara nasib olmayan bir şerefe mazhar olmuşlardır. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in en has dairede kurbiyetine nail olma gibi bir üstünlükleri vardır.[120] Kur'an, müminlerin annelerine çok önemli bir olan bu konumları hatırlatarak, ihraz ettikleri bu yüce mevkiye göre hayatlarını devam ettirmelerini istemiştir.

---

117 Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXI/156-157; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XX/181-182.
118 Kurtubi, *el-Cami*, XIV/113; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XX/181-182; Zuhayli, *Münir*, XXI/291.
119 Müslim, *Zühd*, 32; Tirmizi, *Et'ime*, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/438. Bkz. Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, XI/445-450.
120 Ebu Hayyan, *Bahr*, VII/226.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا

"Ey peygamber hanımları! içinizden kim çirkinliği aşikar bir günah işlerse, onun cezası, iki kat olur. Bu Allah'a göre kolaydır.

Ama kim Allah ve Resulüne itaat eder, güzel ve makbul işlere devam ederse ona da mükafatını iki misli verir ve ona cennette kıymetli bir nasib hazırlarız." (Ahzab, 33/30-31)

Her halükarda bu bir şarttır. Şart ise mutlaka vuku bulacak anlamına gelmez. Bu onların haiz oldukları şerefli makamın tabii bir neticesi ve mesuliyetidir. Onlar Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün hanımları ve bütün müminlerin anneleridir. İşte bu hususiyetleri bir yandan onların üzerine ağır vecibeler yüklemekte diğer taraftan da edep dışı hareketlerden çekip korumaktadır. Onlardan herhangi biri -faraza-açık bir edepsizlik yapsa iki kat azaba müstehak olur. Bu hüküm ezvac-ı tahiratın çok büyük bir şerefe mazhar olan konumlarının mesuliyetini ifade eden bir farzedişten ibarettir. Zira masiyetin çirkinliğinin artması fazilet ve mertebenin yüksekliğine tabidir[121]. Bu tıpkı yüce Allah'ın Peygamber Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'e hitap ederek şu şekilde buyurması gibidir;

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

"Sana ve senden önceki peygamberlere şu vahyolunmuştur ki: İyi dikkat et! Şirke düşersen yaptığın bütün makbul işler boşa gider ve Sen ahirette kaybedenlerden olursun!" (Zümer, 39/65) Burada Allah Teala, seçerek gönderdiği Peygamberinin şirke gireceğinden korkuyordu gibi bir mana değil aksine, Allah, Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** vasıtasıyla, insanlara, şirkin ne kadar büyük bir günah olduğunu ve bun-

---

121 İbn Kesir, *Tefsir*, VI/404; Zemahşeri, *Keşşaf*, III/259; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XX/184; Elmalılı, *Hak Dini*, VI/3889; Kutup, *Zilal*, V/2857.

dan ne kadar sakınmaları gerektiğini ifade etmek istiyordu. Aynen bunun gibi Resulüllah'ın hanımlarına da benzeri bir üslupla hitap edilmiştir.

Ayetteki çirkinliği aşikar bir günah işlemeleriyle "zina"nın kastedilmesi mümkün değildir. Zira Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** hanımlarının böyle bir şey yapmasından masumdur. Üstelik zina umum insanların göremeyeceği şekilde gizli yapılır ayetteki günah "بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ" aşikar besbelli olarak vasıflanmıştır.[122]

Burada, Resulüllah'ın zevcelerinin İslam toplumunda ne kadar yüksek bir yere sahip oldukları ve ne kadar büyük sorumluluklar taşıdıklarını hatırlatmak; dolayısıyla, ahlak ve karekterlerinin herkesten üstün ve temiz olması gerektiğini belirtmek içindir. Çünkü onlar diğer kadınlara örnektir. Onların ufak hatası, başkalarının tamamen yolu şaşırmasına neden olur.[123] Çünkü onlar vahyin nazil olduğu ve onu hayatıyla tefsir eden Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** ile beraber yaşama gibi çok büyük bir şerefe mazhardırlar.[124]

Onların müsbet veya menfi yaptıkları herşeyin katlanmasının sebebi ise bütün müslüman kadınların kendilerini rehber kabul edip hayat tarzlarını örnek almalarından dolayıdır. Masiyetin çirkinliğinin artması faziletin derecesine ve bulundukları konuma bağlıdır. Fazilet ve bulunduğu konumun yüceliği sadır olan günahın çirkinliğini fazlalaştırır.[125] Bu itibarla Onların hayır adına yaptıkları her hareket söyledikleri her söz hem yaşadıkları dönemde hem de kıyamete kadar gelecek bütün müslümanlara rehberlik ettiğinden sevabı diğer müslümanların ki gibi olmayıp katlanır, aynı şey menfi durum içinde geçerlidir.

---

[122] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XX/184.
[123] Mevdudi, *Tefhim*, III/2385.
[124] Kurtubi, *el-Cami*, XIV/114; Cessas, *Ahkam*, III/527.
[125] Bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, III/259; Mevdudi, *Tefhim*, III/2385-86.

e. İffetin Temsilcisi Olmaları

Kur'an, müminlerin annelerine hitab ederek onların kadınlık aleminin iffet, temizlik ve nezakette örnek olmaları için nasıl hareket etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Aslında Onların şahsında bütün müslüman kadınlara hitap edilmektedir. Bizzat onlara hitab edilmesi onları teşrif etmek ve müslüman kadınlara iffet, vakar ve temizlikte kudve olmalarından dolayıdır.[126]

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلاَ تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفًا وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلاَ تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلاَةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Ey peygamber hanımları siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Takva sizin sıfatınız olduğuna göre, namahrem erkeklere hitap ederken tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık bulunan bir şahıs, şeytani bir ümide kapılmasın. Ciddi, ölçülü konuşun.

Hem vakarla evinizde durun da, daha önce cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın, namazı hakkıyla ifa edin, zekatınızı verin, hülasa Allah ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-i Beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor. (Ahzab, 33/32-33)

يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلاَبِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلاَ يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, ev dışına çıktıkları zaman dış elbiselerini üzerlerine salıversinler. Böyle yapmaları onların iffetli tanınmaları ve kendilerine sar-

---

[126] Zuhayli, *Münir*, XXII/13; Kurtubi, *el-Cami*, XIV/117; Mevdudi, *Tefhim*, III/2390-91.

kıntılık edilerek incitilmemeleri yönünden en uygun bir davranıştır. Allah Gafur'dur, Rahim'dir." (Ahzab, 33/59)

Resulüllah'ın aile hayatı bütün müslümanlar için örnek alınması gereken bir modeldir. Bu ailenin fertleri ilahi emirlerin hayata taşınmasında, temsil edilmesinde rehber konumundadırlar. Zira, bütün müslüman kadınlar onları örnek alırlar.[127] Bundan dolayı onların herkese örnek olacak biçimde ağırbaşlı davranmaları gerekir. Allah'ın İslam aile yapısı ile ilgili olarak ilk önce Ezvac-ı Tahirat'ı muhatab alması tebliğ açısından çok önemlidir. Zira İslam'ı tebliğ ve temsil eden Resulüllah'dır. Bir davetçinin evvela kendisinden ve ailesinden başlaması tebliğin müessiriyeti ve temsili açısından çok önemlidir[128].

Kur'an, Ezvac-ı Tahirat'ın, konumlarının çok önemli olduğunu, onların en faziletli en şerefli kadınlar topluluğu olduğunu[129], takvanın temsilcileri olduklarını[130] bundan dolayı erkeklerle konuşurken kadınlık hususiyetlerin aksettiren bir eda ile konuşmamalarını[131], vakar ve ciddiyetle doğru sözlü ve güzelliğin temsilcisi olmalarını[132], mecburiyet dışında yabancı erkeklere hiç görünmemelerini[133] dışarı çıktıklarında İslam öncesi cahiliye kadınlarının erkekleri cezbedecek bir şekilde giyindikleri gibi giyinmemelerini[134], başlarını örterek bütün bedenlerini kaplayan ve vücut hatlarını belli etmeyen bir elbise giymelerini[135] böylelikle iffet, vakar ve heybetleriyle seçilerek hürmet edileceklerine[136], namazlarını hassasiyetle ihtimam göstererek kılmalarını infak etmelerini Al-

---

127 Kurtubi, *el-Cami*, XIV/115; Mevdudi, *Tefhim*, III/2387.
128 Sabuni, *Ahkam*, II/378; Mevdudi, *Tefhim*, III/2386.
129 Zemahşeri, *Keşşaf*, III/259; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/3.
130 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/5.
131 Zemahşeri *Keşşaf*, III/260; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/5; Elmalılı, *Hak dini*, VI/3890; Mevdudi, *Tefhim*, III/2387-88.
132 Elmalılı, *Hak dini*, VI/3890; Alusi, XXII/5.
133 Elmalılı, *Hak dini*, VI/3890.
134 Mevdudi, *Tefhim*, III/2390-2391; Zuhayli, *Münir*, XXII/13.
135 Elmalılı, *Hak dini*, VI/3890; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/5.
136 Ebu Hayyan, *Bahr*, VII/250; Mevdudi, *Tefhim*, III/2476; Sabuni, *Ahkam*, II/379.

lah'a ve Resulüne itaat hususunda fevkalade titiz olmalarını emretmektedir.

Bütün bu emir ve yasaklar, Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in hanımlarına mazhar oldukları yüce konumu sürekli gözleri önünde bulundurmaları gerektiğini vurgulayarak, onları şan ve şereflerine uygun olmayan tavır ve davranışlardan uzak tutmak içindir.[137] Ayrıca bu talimatlar, Peygamber Efendimiz'in hanımlarının şahsında bütün inanan bayanlara yönelik ilahi disiplinlerdir.

f. Dini Neşretmedeki Konumları

Allah, Resulüllah'ın hanımlarını dini neşretmekle vazifelendirmiştir. Onlar vahyin sağnak sağnak yağdığı bir hane-i saadette yaşamıştılar. Vahyi hayatıyla temsil ve tefsir eden Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)in en hususi dairedeki hayatını paylaşmışlardı. İşte Allah Teala bu hususa dikkatlerini çekerek ilahi mesajların değerler üstü kıymetini hatırlarından çıkarmayarak, bunları çok iyi bellemelerini ve insanlara aktarmalarını emretmektedir.[138]

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللهَ كَانَ لَطِيفاً خَبِيراً

Oturun da evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve Resulüllah'ın hikmetlerini anın. (öğrendiklerinizi anlatın) Allah muhakkak ki Latif ve Habirdir: en gizli şeylere bile ilmi nüfuz eder. (Ahzab, 33/32)

Özellikle Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in aile hayatı gibi bir insanın ancak hanımının bilebileceği hususlarının naklinde çok önemli bir misyon eda etmişlerdir[139].

---

137 Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, VI/3890; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/5; Zuhayli, *Münir*, XXII/11.

138 Bkz. Ebu Hayyan, *Bahr*,, VII/226; Kurtubi, *el-Cami*, XIV/120; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/20; Mevdudi, *Tefhim*, III/2394.

139 Sabuni, *Ahkam*, II/320.

4. Ehl-i Beyt

Ev halkı anlamına gelen Ehl-i Beyt terkibi ev sahibi ile onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Cahiliye devri arap toplumunda kabilenin hakim ailesini ifade eden bu tabir, İslami dönemden itibaren günümüze kadar sadece Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)in ailesi ve soyu manasına gelen bir terim olmuştur.

Kur'an-ı Ker'im de ehl-i beyt tabiri üç ayette geçmektedir. Bunların birinde Hz. İbrahim'in (Hud, 11/73), birinde Hz. Musa'nın (Kasas, 28/12) ve birinde de Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in ehli beyti zikredilmiştir: "Ey Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-I Beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor"(Ahzab, 33/33).

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)in ehl-i beytine kimlerin dahil olduğu meselesinde farklı görüşler vardır.

Ehl-I beytten bahseden Ahzab suresindeki bu ayet kendisinden önce geçen ve hemen peşinden gelen ayetlerle birlikte Hz Peygamber'in hanımlarından ve diğer ev halkından bahsetmektedir. Buradan hareketle bir çok müfessir Peygamberin hanımlarının da ehli beytten olduğu görüşündedirler. Onlara göre hadislerde ehli beyt olarak bildirilen Hz. Ali, Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'e[140] Peygamberimizin eşleri de dahildir.[141]

Bazı rivayetlere göre Resulüllah, Zeyneb ile evlendiği gün başta Aişe olmak üzere bütün hanımlarının odalarını dolaşmış, her birine, "Allah'ın selamı üzerinize olsun ey ehl-i beyt" diye hitap etmiş ve onların ehli beytten olduğunu vurgulamıştır. [142]

Diğer bazı rivayetlere göre ise Ehl-I Beyt'e ilişkin ayet (Ahzab, 33/33) Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) hanımlarından Ümmü Seleme'nin odasında iken nazil

---

140 Tirmizi, *Menakıb*, 31
141 Mevdudi, *Tefhim*, III/2391-93; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/19;
142 Buhari, *Tefsir*, 33/8

olmuş Resulüllah da orada bulunan veya sonradan gelen Ali,[143], Fatıma, Hasan[144] ve Hüseyn[145]'i abasının altına alarak "Allah'ım,

---

[143] Hz. Ali b. Ebu Talip Resulullah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in amcasının oğlu, damadı ve dördüncü halifedir. Künyesi Ebu Hasan ve Ebû Tûrab (toprağın babası), lâkabı Haydar; ünvanı Emîru'l-Mü'minin'dir. Ayrıca 'Allah'ın Arslanı' ünvanıyla da anılır. Hz. Ali (r.a.) küçük yaşından itibaren Resulullah'ın yanında büyümüştür. On yaşında İslâm'ı kabul ettiği bilinmektedir. Hz. Hatice'den sonra müslümanlığı ilk kabul eden odur. Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** hicret ederken onun yatağına yatarak hayatını ortaya koymuş, böylelikle Hz. Ali (r.a.), Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'i öldürmeye gelen müşrikleri oyalayarak onun yerine Peygamber'e hicreti sırasında zaman kazandırmıştır. Hz. Ali (r.a.), Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in kızı Hz. Fâtıma ile evlenmiştir. Hz. Ali'nin, Hz. Fâtıma'dan üç oğlu, iki kızı dünyaya gelmişdi.
Hz. Ali, Müslümanların müşriklerle Bedir, Uhud, Hayber gibi yaptıkları bir çok savaşlarda Hz. Ali çok büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ömer devrinde devletin bütün hukuk işleriyle ilgilenip adeta İslâm devletinin baş kadısı olarak görev yapmıştı. Hz. Ömer'in şehâdeti üzerine yine devlet başkanını seçmekle görevlendirilen altı kişilik şûra heyetinde yer alıp, bu altı kişiden en sona kalan iki adaydan biri oldu. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra halife seçilmişti. Fitnenin kaynadığı eşi benzeri görülmemiş bir kaos yaşanıyordu. Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** yolunda insanları hakka iletmek için büyük gayretler sarfetmiş ve hilâfet dönemi iç karışıklıklarla dolu olmasına rağmen İslâm'ın öğretilmesi ve öğrenilmesinde, doğru anlaşılmasında ve yorumlanmasında çok önemli bir misyon yerine getirmiştir.Ve onun bu dönemdeki yaklaşımları daha sonraki dönemler için de çok önemli bir rehber olmuştur. Hz. Kûfe'de 40/661 yılında bir Hârici olan Abdurrahman b. Mülcem tarafından sabah namazına giderken şehid edilmiştir. Hz. Ali (r.a.) devamlı olarak Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in yanında bulunduğu için Tefsir, Hadîs ve Fıkıhta sahabenin en ileri gelenlerindendir. Hatta Resulullah, onun hakkında "İlim beldesinin kapısı" buyurarak onun ümmetin en bilgini olduğuna işaret etmiştir. (Hakim, *Müstedrek*, III/137; Heysemi, *Zevaid* IX/114)) Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, "Ali'yi seven beni sevmiş, Ali'ye buğzeden bana buğzetmiş olur." Buyurmuştur. (Hakim, *Müstedrek*, III/141; Heysemi, *Zevaid*, IX/142)

[144] Hz. Hasan, 625 senesinin Ramazan ayında doğmuştur. O, Allah Rasûlü'nün terbiyesiyle yetişip büyüdü.
O babası Hz. Ali (r.a.)'ın şehid edilmesiyle 661 m. 40 h. senesi Ramazan ayı sonunda halife oldu. Kendisine kırk bin kişi biat etti. Mısır ve Şam ahalisi ise Muâviye'ye biat etmişti. Hilâfetin yedinci ayına girilmesine rağmen iki taraf anlaşamamıştı. Birbirine karşı ordular hazırlayıp harbe karar verilince Hz. Hasan (r.a.) müslümanları birbirine kırdırmayı muvâfık bulmadı. Kendisi fıtraten hiç bir müslümana kötülük beslemezdi. Müslüman kanının dökülmesini istemedi. Bir sulh ve sükûn insanı olan Hz. Hasan bütün haklarından feragat ettiğini ilân ederek, birbirine girmek üzere olan iki İslam ordusunu uçurumun kenarından geriye döndürdü ve sulhda buluşturdu. Böylelikle seneler önce Peygamberimizin onun hakkında "Bu benim evlâdım Hasan. O seyyiddir. Allah (c.c.) onunla iki büyük cemaati birbiriyle sulh ettirecektir." (Buhari, *Fiten* 20; *Sulh* 9; *Fedailü Ashabi'n-Nebi* 22; Menakib 25; Darimi, Sünnet 12.) buyurduğu gaybe dair mucizesi gerçekleşmiştir.Hz. Hasan, zevcesi Cade b. Eşas tarafından, 669 senesinde zehirlenerek şehit edilmiştir. Onun neslinden olanlara "şerif" denilmektedir.

bunlar benim ehl-I beytimdir, onları günahlarından temizle" diye dua etmiş, bunun üzerine Ümmü Seleme kendisinin Ehl-i Beyt'ten olup olmadığını sormuş, Peygamber ona "Sen zaten kendi yerindesin, sen hayır üzeresin" şeklinde cevap vermiştir.[146]

Ayetten anlaşıldığı üzere peygamberin hanımları ehli beyte dahil olduğu gibi hadislerde bildirildiği üzere Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin ehli beyttendir. Bununla birlikte Peygamberimizin hanımları, Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'in hane-i saadetlerinde bulunma ve müminlere anne olma gibi, mutlak, umu-

---

[145] Hz. Hüseyin (r.a.) Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in sevgili ikinci torunudur... Hz.Ali (r.a.)'ın küçük oğludur. Başına gelen acı hadiseler dolayısıyla İslâm ümmetinin yüreklerini sızlatan bir yiğittir ve "Kerbelâ şehidi" olarak anılır.Hz. Hüseyin, H.4. yılı, Şaban ayında Medine-i Münevvere'de doğdu.

Muâviye (r.a.) 60. h. yılda Şam'da vefat edince oğlu Yezid'e bîat etmedi. Yezid her ne sûretle olursa olsun Hz.Hüseyin ve arkadaşlarından kendisine bîat etmesini istiyordu. Kûfeliler Hz. Hüseyin (r.a.)'a bîat etmek için Mekke'ye haber gönderdiler. O da Kufe'ye doğru yola çıktı. Yolda Kûfelilerin bîatlarından caydığını duyunca bir ara geri dönmeyi düşündü. Fakat kader tekrar o tarafa yönlendirdi. Kendisiyle beraber gelenlere: "İsteyenlerin ayrılabileceğini," söyledi. Yanında sadece aile fertleri kaldı. Yaklaşık 72 kişiyle birlikte Kerbelâ'ya vardı. Hz. Hüseyin her ne kadar savaşmak istemediğini söylese de Yezid'in gönderdiği kuvvetler bunu dinlemediler. Ve Hz. Hüseyin Efendimiz'i 10 Muharrem 61. hicri (Miladi 10 Ekim 680) tarihinde şehid ettiler.

Rahmet ve şefkat peygamberi Efendimiz, torunları Hz. Hasan ve Hüseyin (r.anhüm)'ü çok severlerdi.Onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah'ım. Ben bunları seviyorum. Sen de onları sev. Onları sevenleri de sev,".(Buhari, *Fazailü's-Sahabe*, 22; Tirmizi, *Menakıb*, 110)

"Hasan ve Hüseyin cennetlik gençlerin efendileridir." (Tirmizi, *Menakıb*, 110; Hakim, *Müstedrek* III/182)

Başka bir hadislerinde "Hasan ve Hüseyin benim oğullarımdır. Onları seven beni sever, beni seveni de Allah sever ve cennetine koyar, onlara buğzeden/nefret eden de bana buğzetmiş demektir, bana buğzedene de Allah buğzeder ve cehenneme atar." (Hakim, *Müstedrek*, III/166; Müsned, II/440)

Hz.Hasan ile Hz. Hüseyin(r.anhüm) efendilerimiz Rasûlullah (s.a.)'in sevgili torunları olarak hep birlikte anılmışlardır. Onlar yaratılış ve ahlâk itibariyle Rasûlullah (s.a.) Efendimize çok benzerlerdi. Halîm, selîm ve yumuşak huylu idiler. Hz.Hüseyin'in soyu Ali Zeyne'l-Abidin vasıtasıyla devam etmiştir. Onun neslinden gelenler "Seyyid" ünvanıyla anılmaktadır.

[146] Tirmizi, *Menakıb*, 31

mî ve küllî bir fazilete mazhar iseler de, hususi mânâda Ehl-i Beyt'ten sayılmazlar.[147]

Cenab-ı hakk-ın murad etmesi yapması demek olduğuna göre Allah sahabeden olup "Ehl-i Beyt" olarak isimlendirilen bu gurubun içlerinde şüphe ve şirk namına taşıdıkları şeyleri yok etmiş ve onları kötü huylarla kötü davranışlardan temizleyerek onları takva ve güzelliklerle süslemiştir. Bu, Ehl-i beyt'in faziletine işaret eden önemli bir özelliktir.[148]

Ayrıca başka bir ayette şöyle buyurulmuştur

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى " Deki; ben bu risalet ve irşat hizmetinden ötürü, sizden akrabalık sevgisinden başka beklediğim hiçbir karşılık yoktur." (Şura, 42/23) bu ayetteki "الْقُرْبَى" bir yaklaşıma göre akrabalık manasınadır. Bu durumda ayet şu şekilde yorumlanmıştır; "Sizden sadece benim en yakın akrabalarıma yani Ali Fatıma ve evlatlarına sevgi beslemenizi istiyorum"[149]

Ayette الْمَوَدَّةَ لِلْقُرْبَى denilmeyip te الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى şeklinde ifade edilmesinde onların sevginin karargahı ve merkezi kılındıklarını ifade eden bir incelik vardır;.[150]

Peygamber Efendimiz (**Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**)de bir çok hadislerinde de ehl-i beytinin çizgisinden gidilme-

---

[147] Ehl-I Sünnet alimlerinin çoğunluğu bazı rivayetleri (Bkz. Müslim, Fazailü's-Sahabe, 36) de değerlendirmeye alarak Ehli beytin kapsamını daha geniş tutarak, Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)in bütün çocuklarını, kadın erkek bütün torunlarını, amcalarını ve onların çocuklarıyla torunlarını hatta bütün akrabalarını yani Beni Haşimi kapsamına alacak şekilde geniş tutmuşlardır. Örfen de ehl-I beyt bu manada anlaşılmaktadır. Bkz. Razi, *Mefatih*, XXV/209; Mustafa Öz, *TDVF Ans*. X/499

[148] Ahzap, 33/33. Nesefi, Bkz. Nesefi, *Medarik*, III/302; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/407; Makrizi, *Fadlu Ali beyt* s. 19-20; İbnü'l Arabi, *Ahkam*, III/525 İbnü'l Cevzi, *Zadül'mesir*,VI/381; Kurtubi *Zilal* XIV/183 Razi *Mefatih*,XXV/209; Nesefi, *Medarik*,III/302; Ahmet b. Hanbel *Müsned* VI/ 292 Müslim, *Fazailü's –sahabe*, 61 Tirmizi, *Menakıb* 32; Nasır b. Ali Aid, *Akide*, I/338 vd.

[149] Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, XVI/22

[150] Nesefi, *Medarik*, IV/101

sini ve onların sevilmesini tavsiye etmiş,[151] istikbalde İslam alemi içinde ehli beytin nurani bir ağaç olacağını, toplumun değişik katmanlarında İslamın tebliğ ve temsilinde insani değerlerin öğretilmesinde, insanı kemâlâta götüren yollarda rehberlik ve mürşidlik vazifesini görecek zatların, çoğunluk itibariyle ehl-i beytinden çıkacağını bildiğinden onları nazara vererek onların çizgisinden gidilmesini, ve sevilmelerini istemiştir. [152]Hatta namazda teşehhüdde ehl-i beytine bu hikmete binaen salatu selam okunmaktadır.[153]

5. Peygamber Efendimizin (Sallallahu aleyhi ve sellem) Kızları

Kur'an Peygamber Efendimiz (Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) Efendimiz'in kızlarına genel olarak isim tasrih etmeden işaret etmiştir.

يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ
أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, ev dışına çıktıkları zaman dış elbiselerini üzerlerine salıversinler. Böyle yapmaları onların iffetli tanınmaları ve kendilerine sarkıntılık edilerek incitilmemeleri yönünden en uygun bir davranıştır. Allah Gafur'dur, Rahim'dir." (Ahzab, 33/59)

Ayette "وَبَنَاتِكَ" (kızların) buyurularak Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in kızlarından bahsedilmektedir. Peygamberimizin dört kızı olduğunda ittifak vardır.[154] Bunlar Hz. Zeyneb,

---

151 Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 36; Hakim, *Müstedrek*, III/162; Tirmizî, *Menâkıb*: 31; *Müsned*, III/14, 17, 26.

152 Said Nursi, *Lemalar*, (4. Lema)

153 Buhari, *Tefsir*, 33/10, *Enbiya*, 10; Müslim, *Salat*, 65; Tirmizî, *Tefsir*, 33/23; Ebu Davud, *Salat*, 179.

154 Kurtubi, *Cami*, XIV/155; Mevdudi, *Tefhim*, III/2475; İbn Sa'd. *Tabakat*, I/133; İbn Hişam, *Sire*, I/202; İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyunu'l-Eser*, II/378-382.

Hz. Rukayye, Hz. Ümmü Gülsüm ve Hz. Fatıma'dır.[155]Kısaca hayatları hakkında bilgi vermek istiyoruz:

1. **Hz. Zeyneb:** Resulüllah'ın en büyük kızıdır. Resulüllah'ın evliliğinden beş sene sonra doğmuş, annesinin babasının elinde büyümüş, annesi ile müslüman olmuş ve teyzesinin oğlu Rebi b. El-As ile evlenmiştir. Bedir savaşından sonra Medine'ye hicret etmiş, Hicretin sekizinci yılında vefat etmiştir. Ali ve Ümame adında iki çocuğu olmuş, oğlu Ali, annesi vefat ettikten sonra bulüğ çağına kadar yaşamış Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem) hayatta iken vefat etmiştir. Mekke'nin fethinde Resulüllah ile birlikte deveye binmiş olan Ali, işte bu Ali'dir.. Kızı Ümame için hadis kitaplarında pek çok olaylar anlatılmaktadır. Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kılarken onun omuzlarına tırmanan, sırtına çıkan işte bu torunudur.[156]

2. **Rukayye**; Resulüllah'ın ikinci kızıdır. Resullüllah'ın amcası Ebu Leheb'in oğlu Utbe ile nikahlanmış, fakat "Tebbet Suresi" nazil olunca Ebu Leheb, Utbe'ye ve Peygamberimizin üçüncü kızı Ümmü Gülsüm ile nikahlı olan diğer oğlu Uteybe'ye. "Eğer Muhammed'in kızlarını boşamazsanız sizinle konuşmak bana haram olsun" diyerek baskı yapmış, onlar da boşamışlardır. Bu nikahlanma işi çocuklukta yapılmış fakat düğün yapılıp evlenilmemişti. Daha sonra Hz. Rukiyye, Hz. Osman ile evlenmiştir. Hz. Osman ile birlikte iki kere Habeşistan'a hicret etmiştir. Bedir savaşının yapıldığı sırada vefat etmiştir. Hz. Osman'dan Abdullah adında bir oğlu olmuş fakat çocuk yaşta iken vefat etmiştir.[157]

3. **Ümmü Gülsüm;** Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)nün üçüncü kızıdır. Ebu Leheb'in oğlu Uteybe ile nikahlanmış fakat onunla evlenmemiştir. Hz. Rukiyye'nin vefatından sonra Hz. Osman ile

---

[155] Süheyli, *Tarif*, s.138-139; Suyuti, *Müfhamat*, 165.

[156] Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/30-36; Hakim, *Müstedrek*, IV/42-46; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, VII/130 Buhari, Salat, 106; Müslim, Mesacid, 41; Ebu Davud, Salat165, Nesâi, İmamet, 37.

[157] İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/37; İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, VII/113; Zehebi, *A'lam*, II/250-252.

evlenmiş, ondan bir çocuğu olmuştur. H. Dokuzuncu yılın Şaban ayında vefat etmiştir.[158]

4. Hz. Fatıma; tarihçilerin çoğunluğuna göre, Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)in en küçük kızıdır. Resulüllah kırk bir yaşında iken, Peygamberliğin birinci yılında doğmuştur. Hicretin ikinci yılında Hz. Ali ile evlenmiştir. Resulüllah, kızları içinde en çok Hz. Fatıma'yı severdi. Savaş için yola çıkarken en son onunla vedalaşır, dönüşte ise ilk önce ona uğrardı. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) onun hakkında "Meryem b. İmran hariç, Fatıma, Cennet hanımlarının en faziletlisidir" buyurmuştur.[159] Hz. Fatıma, Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)nün vefatından sonra fazla dayanamayıp altı ay yaşamıştır. Resulüllah'ın nesli onunla devam etmiştir. Hz. Ali'den altı çocuğu olmuştur. Bunlar; Hz. Hasan, Hüseyin, Muharrem (Çocukken vefat etmiştir) Rukayye, Ümmü Gülsüm, Zeyneb'tir.[160]

6. Raşid Halifeler (Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali)

Kur'an ayetleri, mefhumlarıyla, sarih manalarıyla hakikatleri ifade ettiği gibi; üslûblarıyla, cümlelerinin yapısı ile de bir çok işari manaları ifade etmektedir. Her bir âyetin bir çok mana tabakaları, anlam düzeyleri vardır. Zira, Kur'an, herşeyi bilen Yüce Allah'ın kelamıdır ve ilm-i muhitten geldiği için, her bir ayeti kelimesi hatta harfi ile bir çok manayı ihtiva etmektedir. İnsanın cüz'î fikri ve şahsî iradesiyle olan kelâmlar gibi bir iki manaya inhisar etmez.[161]

Kur'an'da Hulefa-i Raşidin'(Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali) e şu ayette işaret edilmişdir.

---

158 Bkz. Sa'd, *Tabakat*, VIII/37-39; Hakim, *Müstedrek*, IV/48-49.
159 Hakim, *Müstedrek*, III/154; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/293
160 İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/19-30; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, VII/220; Heysemi, *Zevaid*, IX/201-212.
161 Said Nursi, *Lemalar*, s.35.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

"Muhammed Allah'ın Resulüdür. O'nun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları ruku ederken, secde ederken, Allah'tan lutuf ve rıza ararken görürşün. Onların alameti, yüzlerindeki secde izi (secde aydınlığı) dır.

Ayet, sarih manasıyla Sahabenin hepsini medhü sena etmektedir. Fakat, işarî manasiyle ehl-i tahkikçe Hz Peygamber'in vefatından sonra makamına geçecek Hulefa-yı Raşidîn'e hilafet tertibi ile işaret etmekte ve her birisini en meşhur fazileti ile haber vermektedir.

Şöyle ki "وَالَّذِينَ مَعَهُ" O'nun beraberindeki müminler ile Peygamber Efendimizin hususi sohbetine ve arkadaşlığına mazhar olan ve Hülefa-i Raşidin içinden ilk önce vefat ederek yine maiyetine girmekle meşhur ve mümtaz olan Hazret-i Sıddık'ı gösterir, "أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ" kâfirlere karşı şiddetlidirler ile istikbalde yaşadığı dönemdeki en büyük devletleri fütuhatıyla titretecek ve adaletiyle zalimlere gök gürültüsü gibi şiddet gösterecek olan Hazret-i Ömer'i gösterir.

"رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ" kendi aralarında şefkatlidirler kısmı istikbalde çok büyük bir fitnenin vukuu hazırlanırken merhamet ve şefkatte zirveyi tutan ve bundan dolayı müslümanların içinde kan dökülmemesi için hayatını feda ederek Kur'an okurken mazlumen şehid olmayı tercih eden Hazret-i Osman'ı haber vermektedir,

"تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا" Sen onları ruku ederken, secde ederken, Allah'tan lutuf ve rıza ararken görürsün. Bu kısım ise saltanat ve hilafete fevkalade bir liyakat ve kahramanlıkla girdiği halde, zühd, ibadet ve fakr ve iktisadı tercih eden ve çok rü-

kû ve secde yani namaz kıldığı herkes tarafından kabul edilen Hazret-i Ali'nin (r.a.) istikbaldeki durumunu ve o fitneler içindeki savaşlarıyla mes'ul olmadığını ve onun niyet ve hedefinin Allah'ın rızası, hoşnutluğu ve lutfu olduğunu haber vermektedir.[162]

Ayrıca şu ayette de Hulefa-yı Raşidine işaret edilmiştir: "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse işte onlar, Allahın nimetlerine mazhar ettiği nebiler, sıddikler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!" (Nisa, 4/69) Ayetteki "nebiler" ile Hz. Muhammed, "sıddikler" ile Hz. Ebu Bekir, "şehidler" ile Hz. Ömer, Osman, Ali; "salihler" ile de diğer sahabiler murad edilmiştir.[163]

B. FERT OLARAK BAHSEDİLENLER

1. İsmen Bahsedilenler

Kur'an'da bizzat ismi ile kendisinden bahsedilen tek sahabi vardır. O da Hz. Zeyd b. Harise'dir.[164]

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللهَ وَتُخْفِي فِي
نَفْسِكَ مَا اللهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا

---

162 Bediüzzaman, *Lemalar*, s. 30; Bkz. İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, VII/446; Hazin, *Lübab*, VI/214; Suyuti, *Dürrü'l-Mensur*, VII/544; İ. Hakkı Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, IX/60; Alusi, ayetin ilgili şahıslara tahsisi ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin sahih olmadığı kanaatinde olduğunu belirterek hülefayı raşidinin hepsinin ayetin ifade ettiği manadan kamilane payı olduğunu söylemektedir. Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI/129.

163 İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, II/126; Kurtubi, *Cami*, V/176; Razi, *Mefatih*, X/173; Said Nursi, *Lemalar*, s.35; Zuhayli, *Münir*, V/148.
Kurtubi, bu ayette Hz. Ebu Bekir'in hilafetine delil olduğunu söylemektedir. Şöyleki Allah Teala yüce kullarının mertebelerini zikrederek ilk önce peygamberler ile başladı sonra ikinci sırada sıddıkları zikretti. Peygamberler ile sıddıklar arasını başka bir şeyle ayırmadı. Müslümanlar Hz. Muhammed'i icma ile "Resul" olarak kabul ettikleri gibi Ebu Bekir'i de yine icma ile "sıddık" olarak kabul etmiş ve ona bu ismi vermişlerdir. Durum böyle olduğuna göre Hz. Ebu Bekir Resulüllah'dan sonra gelen ikinci şahıstır. Ondan sonra gelen birisinin onun önüne geçmesi caiz değildir. Bkz. Kurtubi, *Cami*, V/176.

164 Bkz. Süheyli, *Tarif*, s.139-140.

زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لاَ يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ
وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللهِ مَفْعُولاً

"Hani hem Allah'ın nimet ve ihsanına, hem de senin ihsanına nail olmuş olup da hanımını boşamaya karar vermiş olarak sana danışmaya gelmiş olan kişiye Sen: "Eşini yanında tut Allah'tan kork" demiştin. Allah'ın açığa çıkaracağı bir durumu içinde saklamıştın, çünkü insanlardan çekinmiştin. Halbuki Allah'tan daha çok çekinmen gerekirdi. Neticede, Zeyd eşini boşayıponunla ilişkisini kestikten sonra Biz onu sana nikahladık ki, bundan böyle evlatlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestikleri, onları boşadıkları zaman o kadınlarla evlenmek hususunda müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri her zaman gerçekleşir" (Ahzab 33/37)

Çocuk iken esir düşüp köle olarak satılan Zeyd'i Hz. Hatice almış, daha sonra Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** ile evlendiği zaman ona hediye etmişti. Bilahere ailesi fidye vererek geri almak istedi. Peygaberimiz, isterse fidyesiz olarak ailesine gitmesi hususunda onu muhayyer bıraktı. O ayrılmak istemeyince Hz. Muhammed onu evlad olarak ilan etti. Abdullah b. Ömer'in bundan böyle "Onları öz babalarına nisbet ederek çağırın" (Ahzab, 33/5) âyeti ininceye kadar Zeyd b. Harise'yi "Zeyd b. Muhammed" diye çağırırdık dediği rivayet edilmiştir.[165]

Resulüllah, halası Ümeyme'nin kızı Zeyneb ile evlenmesine vesile oldu. Fakat Zeyneb, köle asıllı olan Zeyd'in kendisine denk saymadığından, işin başından beri onunla uyum sağlayamadı. Sonunda Zeyd Hz. Pegamber'e gelip evliliğe son vermek istediğini söyledi. Durumu, izleyen Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** bu neticeyi yerinde bulmakla beraber Zeyd'in yüzüne karşı söylemek de istemedi "Eşini yanında tut" diye asıl temennisini dile getirdi. Zeyd boşayıp iddetini doldurunca

---

[165] Buhari, Tefsir, 33/2; Bkz. Süheyli, *Tarif,*, s.136.

Zeyneb serbest kaldı.[166] Allah, Resulüllah'a Zeyneb ile evlenmesini emretti. Resulüllah da evlendi.[167]

Zührî, "Biz Zeyd b. Harise'den önce müslüman olan bilmiyoruz" demiştir. Zeyd b. Harise "Bedir" ve ondan sonraki savaşlarda Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ile birlikte bulunmuş ve nihayet Mute savaşında kumandan olarak şehit olmuştur. Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** bazı gazvelere giderken onu Medine'de yerine bırakmıştır.

Hz. Aişe: "Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Zeyd b. Harise'yi herhangi bir seriyyede (düşman üzerine gönderilen küçük süvari birliği) gönderdiği zaman mutlaka onu kumandan yapardı. Ve eğer sağ kalmış olsaydı, onu halife bırakırdı."[168] demiştir.

Peygamber Efendimiz(aleyhi ekmelü't-tahaya ve etemmü't-teslimat), Zeyd hakkında "Zeyd, gerçekten komutanlığa layıktır. Ve gerçekten en çok sevdiklerimdendir."[169] Buyurmuş ve Mute savaşına onu komutan olarak göndermiştir.

Bu ayetin sebebi nüzülü ile ilgili olarak bazı tefsirlerde şöyle bir rivayet vardır: Güya Hz. Pegamber Zeyneb'i Zeyd'e nikahladıktan sonra ona tesadüfen gözü ilişmiş, birden bire onun güzelliği gönlünde yer etmiş ve: "Kalpleri evirip çeviren Allah'ım seni tesbih ederim" demiş. Zeyneb de Resulüllah'ın bu tesbihini işitmiş ve Zeyd'e söylemiş, Zeyd durumu anlamış Zeyneb ile beraber yaşamayı uygun görmeyerek Resulüllah'a gelerek "Ben hanımımdan ayrılmak istiyorum" demiş, Resulüllah da; "Ne var? Ondan seni şüpheye düşürecek bir şey mi oldu?" buyurmuş. Zeyd: "Yok vallahi ben onda hayırdan başka bir şey görmedim. Lakin soyluluğu ile bana karşı övünüyor" demiş. Resulüllah da bunun üzerine "Eşini yanında tut (boşama) demiş[170]. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş.

---

166 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, II/140-143; İbn Abdilberr, *İstiab*, II/114-118; İbn Hacer, *İsabe*, I/653-654.

167 İbn Kesir, *Tefsir*, VI/420.

168 Ahmed b. Hanbel, VI/226; Hakim, *Müstedrek*, III/210; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, II/143.

169 Buhari, *Fazail*, 17.

170 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXI/13; Zemahşeri, *Keşşaf*, III/262; Beydavi, *Envar*, II/246-247.

Bu rivayet nakil yönünden hadis kriterlerine göre sahih olmadığı[171] gibi muhteva bakımından da makul değildir. Çünkü Zeyneb Resullah'ın yakın akrabasından olup ta çocukluğundan beri görüp bildiği özellikle tesettür emredilmeden evvel güzelliğini yakından tanıdığı bir kadın iken bunu ilk defa gördü ve beğendi diye anlatmak kendi kendini yalanlayan bir hikayedir. Doğrusu Resulüllah, Zeyneb'i önceden biliyordu ve bildiği için onu evladı gibi sevdiği Zeyd ile nikahlamıştı. Lakin Zeyneb onurlu bir kadındı. Zeyd'i kölelikten azad edilmiş olduğundan dolayı kendisi denk saymamış, ona varmak istememişti, sırf Resulüllah'ın emrine itaat ederek Zeyd ile evlenmiş fakat layıkıyla ısınamamıştı.[172] Zeyd izzetli zevcesini kendisine denk bulmadığı için ve manevi imtizaçsızlığa sebebiyet verdiği için boşamıştır.

Kur'an'da Hz. Zeyd'in isminin zikredilmesinin hikmetleri;

1-Araplar, öz evladının boşadığı kadınla evlenmek nasıl haram ise, evlatlığının boşadığı kadınla nikahlanmayı da aynı şekilde haram kabul ediyorlardı. Evlatlıkların boşadığı kadınların kendilerine düşebilmesi için bu yeni kaideyi tatbik eden canlı bir misalin bulunması gerekiyordu. Aksi halde bu işi kabul edecek gibi değillerdi. Bunun için, Peygamberliğin gerektirdiği çeşitli vazifeler yanında bu çetin işe bir hal çaresi getirme vazifesini de Allah, Peygamberinin ve onun yakınlarının uhdesine tevdi buyurdu. Peygamberin bu işi nasıl tatbik ettiği baktığımızda, başkalarının bu ağır yükü taşıyarak, kökleşmiş bir geleneği yıkmak için cemiyetle karşılaşmaya gücünün yetmeyeceğini anlıyoruz.[173]

2-Kur'an insanların birbirlerine üstünlüklerinin renk, ırk vs. ile değil sadece takva ile olduğunu bildirmekte[174], Resulüllah, "İnsanlar tarağın dişleri gibi birbirine denktir. Birinin diğerine üs-

---

[171] Bkz.İbn Kesir, *Tefsir*, VI/420; İbnü'l-Arabi, *Ahkam*, III/1530; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VIII/384; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXII/24-25.

[172] Elmalılı, *Hak dini*, VI/3901.

[173] Kutup, *Zilal*, V/2864-65.

[174] Hucurat, 49/13.

tünlüğü ancak takva iledir."[175] buyurmaktadır. İslam, getirdiği bu esası bilfiil tatbik ederek ortaya koymuştur.

Araplar kölelerini küçük görür, diğer kabile, millet ve ırklara mensub olduğu halde savaş ve benzeri durumlarla köle durumuna düşmüş insanlara kız vermez, onlardan da kız almazlardı.

Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** insanlar arasındaki bu sınıf farkını ortadan kaldırmak için bizzat kendi aile efradından Zeyd'i, Haşimoğullarından şerefli bir yakını olan Zeyneb ile evlendirmiştir. Bu sınıf farkları zihinlere öyle yer etmişti ki, onu, müslüman milletin rehber edinip yolundan gittiği Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün icraatından başkası söküp atamazdı.[176]

3-Kölelikten gelen bir insan bizzat Kur'an da zikredilerek İslam'ın insani değerlere verdiği önem ortaya konmuştur. Allah Zeyd'i Kur'an da ismen zikrederek dünyada ve ahirette müslümanların dilinden düşmeyen ebediyyen okunacak bir vahiy haline getirmiştir[177].

2. İşaret Yoluyla Bahsedilenler

Kur'an'da gıyaben kendisinden söz edilen sahabiler vardır. Biz bunlardan bir kısmını zikredip diğerlerine de işaret etmek istiyoruz.

a. Hz. Ebu Bekir

Sahabiliği Kur'an-ı Kerim tarafından tescil edilmiştir.

إِلاَّ تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ
إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا فَأَنزَلَ اللهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا

---

175 Deylemi, *Müsned,* IV/301; Acluni, *Keşfü'l-Hafa,* II/326.

176 Kutup, *Zilal,* V/2865; Bkz. Bintü'ş-Şati, Aişe Abdurrahman, *Nisaü'n-Nebi,* s.153; Mevdudi, *Tefhim,* III/2404.

177 Kurtubi, *Zilal,* XIV/125-26.

وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Eğer siz Peygamber'e yardımcı olmazsanız, Allah vaktiyle ona yardım ettiği gibi yine yardım eder. Hani kafirler onu Mekke'den çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına: "Sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah onun üzerine sekinetini, huzur ve güven duygusunu indirdi ve onu, görmediğiniz ordularla destekledi. Kafirlerin davasını alçattı. Allah'ın dini ise zaten yücedir. Çünkü Allah Aziz'dir, Hakim'dir: mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Tevbe, 9/40)

Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** Mekkeli müşriklerin kendisine suikast yapacağını öğrenince ayette bildirildiği üzere en yakın dostu ile beraber Mekke'den ayrılmıştır. Bütün müfessirlerin ittifaki ile ayette bildirilen Resulüllah'ın kendisi ile birlikte hicret ettiği kişi, Hz. Ebu Bekir'dir.[178]

---

[178] Süheyli, *Tarif*, s.70; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X/135-136; Razi *Mefatih*, XVI/63; İbn Kesir, *Tefsir* , IV/96; Tabatabai, *Mizan*, IX/305; Tabersi, *Mecma'*, XI/64.
Hz. Ebu Bekir'in esas ismi Abdullah b. Osman'dır. Künyesi ise Ebu Bekir'dir. Ve bilindiği üzere Künyesi ile meşhurdur. Yedinci batında Mürre b. Ka'b'da Resulüllah ile birleşmektedir. Resulüllah'dan iki veya üç yaş küçük olan Ebu Bekir kaynaklarda adından çok lakabıyla anılmıştır. Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in "Sen Allah'ın cehennemden azat ettiği kimsesin" (Tirmizi, Menakıb, 6) şeklindeki iltifatına mazhar olduktan sonra bu lakabla anılmaya başlandığı bilinmektedir. Ancak onun en meşhur lakabı "Sıddik"tir. Çok samimi, çok sadık anlamına gelen bu lakab kendisine, mirac olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resulü Ekrem tarafından verilmiş ve İslam Literatüründe bununla meşhur olmuştur. Bekir adlı bir çocuğu olmadığı halde kendisine Ebu Bekir künyesinin niçin verildiği konusunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Erkeklerden müslümanlığı ilk kabul eden kişidir. Peygamber Efendimiz, onun faziletinden bahsederken kendisini herkesin yalanladığı bir sırada Ebu Bekir'in inandığını ve İslamiyet için herşeyini feda ettiğini söylemiştir. (Buhari, Fezailü Ashabi'n-Nebi, 5) Resulü Ekrem bütün işlerinde Ebu Bekir'e danıştığı için bazı kaynaklarda kendisinden Peygamber'in veziri diye söz edilmektedir. (Bkz. Kettani, *et-Teratibu'l-İdariye*, 95-98) İslam Tarihinde "halife" tabiri ilk defa onun hakkında kullanılmıştır. Sünni ulema onun müslümanların en faziletlisi ve hilafet makamına en uygun sahabi olduğunda ittifak etmişdir. H.13/634 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir. İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, III/205-229; İbn Hacer, *el-İsabe*, II/341-344; Bkz.Akkad, *Hz. Ebu Bekir Şahsiyeti ve dehası* (Trc.Ali Özek).

Kendilerinin takip edileceğinden emin olan Resulüllah, Ebu Bekir ile beraber Medine yolunu -ki kuzeyde idi- bırakıp güneydeki yolu izleyerek üç gün Sevir mağarasında gizlenmiştir. Kureyşliler hem Mekke de hem de etrafındaki bölgelerde peşine düşmüş, bu arama ve iz sürme esnasında bir grub müşrik mağaranın önüne kadar gelmişlerdir. Onların mağaranın önüne geldiklerini görünce Hz. Ebu Bekir, Resulüllah'a zarar verebilecekleri endişe ve ızdırabı ile kıvranıyor "Ben ölürsem, nihayet bir kişiyim, sıradan bir insanım, fakat sen öldürülürsen ümmet helak olur"[179] diyerek endişesinin kendi canından daha çok İslam'ı tebliğ ve temsil için gelen Resulüllah'ın hayatı ile ilgili olduğunu ifade ediyordu[180].

O anı Hz. Ebu Bekir şöyle anlatıyor: "Biz mağarada iken müşriklerin ayaklarını görüyordum. Onlar bu sırada başlarımızın üstünde idiler. "Ey Allah'ın Resûlü, onlar ayaklarının aşağısına bir bakacak olsa bizi mutlaka görürler." dedim. Bunun üzerine: "Ey Ebu Bekir! Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne zannediyorsun? Üçüncüsü Allah olan bu iki kişi için ne diye üzülüyorsun?" buyurdu.[181] "لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا" "Tasalanma Allah bizim ile beraberdir."

Ayetteki ifadeden Hz. Ebu Bekir'in hususi bir maiyyeti ilahiyeye mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Zira Allah herzaman mahlukatı ile beraberdir. Ve böyle özel bir maiyyet sahabeden bir başkası için söz konusu değildir[182].

Ayetin şu kısmındaki "فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ" Allah onun üzerine sekinetini, huzur ve güven duygusunu indirdi" "عَلَيْهِ"deki zamirin Resulüllah'a ait olduğunu dolayısıyla sekinenin Peygamber Efendimiz'e indirildiği görüşünde olan tefsirciler vardır.[183] Fahreddin Razi'nin, sekinenin Ebu Bekir'e indirildiğinin kabul edilmesi gere-

---

179 Beğavi, *Mealim*, IV/49.

180 Semerkandi, *Bahr*, II/51 Kiyelherrasi, *Ahkamu'l-Kur'an*, III/204-205.

181 Buhârî, *Fezâilu'l-Ashâb* 2, *Menâkıb* 45, *Tefsîru Berâe* 1; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe* 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/4.

182 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/97.

183 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X/136; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/96.

kir şeklinde bir yaklaşımı vardır. Çünkü zamirin en yakın merci Ebu Bekir'dir. Korku ve tasa Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**)de değil, Ebu Bekir'de idi. Bundan dolayı korku ve tasasının son bulmasına bir sebeb olması için, ayetteki sekineyi Hz. Ebu Bekir'e vermek daha uygundur. Çünkü Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**) zaten önceden de sakin ve kendinden emin idi[184].

Böyle kutsal bir endişe ve hüzünle sızlayan bir gönül, bu müjde üzerine derhal ilâhî bir sekinet ile o anda huzura kavuşmuştur. Ve o anda hakka'l-yakîn tecelli eden ilâhî bir beraberlik ve ilâhî rahmetten inen bir sekinet Hz Ebu Bekir'i kuşatmıştır. Elmalılı bu ayetin tefsirinde Hz. Ebu Bekir'in ne kadar derin bir sadakat ve imana sahip olduğunun düşünülmesi gerektiğini söylemektedir.[185]

Bu ayet, Hz. Ebu Bekir'in şu faziletlerine delalet eder:

1-Ayette Ebu Bekir hakkında "ثَانِيَ اثْنَيْنِ" "iki kişiden ikincisi" denmesi ve Resulüllah'ın yanındaki dostu olarak vasıflandırılması Peygamber Efendimiz'in onu Allah'ın emri ile tercih ettiğini göstermektedir. Allah Teala'ın böyle bir şerefi Ebu Bekir'e vermesi, onun dindeki makamının çok büyük ve yüce olduğuna delalet eder.[186]

2-Allah Hz. hicret esnasında mağarada iken Ebu Bekir'in, Resulüllah'ın yanındaki kişi olduğunu "iki kişiden ikincisi" olarak ifade etmiştir. Hz. Ebu Bekir, pek çok dini makam ve mevkilerde, Hz. Muhammed'den sonra ikinci sırada gelmiştir. Şöyleki;

Peygamber Efendimiz, insanlara peygamber olarak gönderilipte İslam dinini kendisine teklif ettiğinde Hz. Ebu Bekir hiç tereddüt etmeden hemen kabul etmiştir[187]. Erkeklerden ilk iman eden odur[188] sonra Talha, Zübeyr, Osman, Sa'd b. Ebi Vakkas

---

184 Razi, *Mefatih*, XVI/65-66; Bkz. Semerkandi, *Bahr*, II/51 Zuhayli, *Münir*, X/218.
185 Elmalılı, *Hak dini*, IV/2547.
186 Razi, *Mefatih*, XVI/64; Zuhayli, *Münir*, X/220.
187 İbn Hişam, *Siret*, I/269; İbn Kesir, *Bidaye*, III/26.
188 İbn Kesir, *Bidaye*, III/28.

gibi sahabenin önde gelenlerinin hidayetine vesile olmuştur[189]. Böylelikle o, Allah'a insanları davette ikinci sıradadır.

Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), her ne zaman bir savaşa gitse Peygamberin hizmetinde bulunur, yanından hiç ayrılmazdı.[190] Dolayısıyla Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in meclislerinde de ondan sonra ikinci olmuştur.

Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) hastalanınca, yerine imamlığa geçirilerek[191] yine iki kişiden ikincisi olmuştur. Hatta vefat ettikten sonra Resulüllah'ın yanına defnedilmesiyle yine o, iki kişiden ikincisi olmuştur[192].

3- Alimlere göre Hz. Ebu Bekir'in, Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)'in sahabiliğini ve Resulüllah'ın yakın arkadaşı olduğunu kabul etmeyen kimse ayeti inkar ettiğinden dolayı kafir olur. Çünkü ayetteki, "إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ" "Peygamber o zaman arkadaşına diyordu" ifadesindeki "arkadaş" ile, Hz. Ebu Bekir (r.a)'ın kasdedildiği hususunda ümmetin ittifakı vardır. Bunun yanında diğer sahabilerin sohbetini inkar eden ise mübtedi olur kafir olmaz.[193]

4- Hz. Ebu Bekirin, Peygamber Efendimize hicret için binek hayvanı satın almış olduğu, diğer taraftan oğlu Abdurrahman ile kızı Esmanın, mağarada onlara yemek getiren kişiler olduğu hususunda herkesin ittifak etmiş olması da Hz. Ebu Bekirin faziletine delalet eden şeylerdendir[194].

---

189 İbn Hişam, *Siret*, I/269; İbn Kesir, *Bidaye*, III/28.
190 İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, III/212-213.
191 Buhari, *Ezan*, 39, 67; Enbiya, 19; Müslim, **Salat**, 95; Nesâi, *İmamet*, 40; Ahmed b. Hanbel, VI/159. Bkz. İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, III/224.
192 Razi, *Mefatih*, XVI/64.
193 Bağavi, *Mealim*, IV/49; Razi, *Mefatih*, XVI/63; Kurtubi, *Cami*, VIII/93.
194 Tabatabai, Hz. Ebu Bekir'in Resulüllah'a yardımcı olduğuna dair ayette bir delalet olmadığını aksine yardım etmeyenleri zemmedenlere Ebu Bekir'in de dahil olduğunu iddia etmektedir. (Bkz. Tabatabai, *Mizan*, IX/304-305) Böyle bir iddia çok tutarsız ve Kur'an'ın beyanına terstir. Zira, kafirlerin Resulüllah'ın hayatına kastettiği ve Resulüllah'ın mağarada gizlendiğinin anlatıldığı bir yerde Resulüllah ile beraber bulunan bir insan onunla aynı tehlikeyi göze almış hatta bununda ötesinde hayatını Pey-

Bazı Rafiziler, Hz:Ebu Bekir'in Peygamber Efendimizden sonra ikinci olması, "Herhangi bir üç kişiden fısıltı vaki olsa, muhakkak O (Allah), onların dördüncüsüdür. Bu (fısıltı), bir beş kişiden vaki olsa, mutlaka O, onların altıncısıdır." (Mücadele 58/7) ayetinde bahsedildiği gibi, Allah'ın, her üç kişinin dördüncüsü oluşundan daha önemli olamaz. Sonra bu durum, kafir olsun, mümin olsun, herkes için umumidir. Dolayısıyla Allah ile ilgili olan bu mana, insanın üstünlüğüne hiç delalet etmeyeceğine göre, Peygamberle ile olan beraberliğin öncelikle bir insanın üstünlüğünü hiç delil olmaz." demektedirler.

Bu iddia son derece zayıf bir zorlamadır. Çünkü bu ayette bahsedilen, Allahın ilmi ve idaresi bakımından onlarla birlikte oluşu ve herkesin kalbinde olana muttali oluşudur. Ama bu tefsir ettiğimiz ayette, "İki kişiden ikincisi" ifadesi ile, bu sıfat Hz. Ebu Bekire, bir yücelik sadedinde verilmiştir.

Ayette bildirilen "لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا" "Tasalanma Allah bizim ile beraberdir." beraberliğin ilahi muhafaza, yardım ve gözetme manasında bir beraberlik olduğunda şüphe yoktur. Allah'ın kendisi ile beraber olduğu herkes, muttakilerden ve muhsinlerdendir. Çünkü başka bir ayette "Şüphesiz Allah müttakilerle ve muhsin (Allah'ı görüyor gibi ibadet eden) lerle beraberdir." (Nahl, 16/128) buyurularak Allah'ın başkası ile değil sadece takva dairesinde yaşayan Allah'ı görür gibi ibadet edenlerle beraber olduğu bildirilmiştir. Bu da Hz. Ebu Bekir'in müttaki ve muhsinlerden olduğuna delalet eder[195].

Ayrıca şu ayetler de Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olmuştur;

---

gamber'in uğruna ortaya koymuş demektir. Eğer bir insanın en tehlikeli bir anda hayatını ortaya koyması yardım kabul edilmiyorsa başka hiçbir şeyin yardım kabul edilmemesi gerekmez mi?

195 Razi, *Mefatih*, XVI/65; Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, X/100-101.

وَلاَ يَأْتَلِ أُوْلُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُوْلِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلاَ تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"İçinizden fazilet ve imkan sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler. Affedip müsamaha göstersinler. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz?" (Nur, 24/22)

Bu ayet, Mistah'ın geçimini sağlayan, fakat Hz. Aişe'ye atılan iftira furyasına kapılanlardan olduğu için bir daha ona yardım etmeyeceğine yemin eden Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olmuştur[196]. Ayet nazil olduktan sonra Hz. Ebu Bekir; "Evet Rabbimiz, vallahi, biz senin bağışlamanı dileriz!" diyerek, Mistaha yapmakta olduğu yardımı asla kesmeyeceğine dair yemin etmiştir[197].

"أَنْ يُؤْتُوا" cemi sigası ile Hz. Ebu Bekir'den bahsedilmiştir. Bir tek şahıstan cemi sigası ile söz edilmesi onun şanının yüceliğine delalet eder. Razi, bu tür bir ifade şekline şu ayetleri misal verdikten sonra "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" "Hiç şüphe yok ki o zikri Kur'an'ı Biz indirdi biz. Onu koruyacak olan da biziz." (Hicr, 15/9)

"إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" "Şüphesiz ki Biz sana kevseri verdik." (Kevser, 108/1) Cenab-ı Hakk'ın cemi sıgası ile kendisinden bahsettiği kimsenin şanının ne kadar yüce olduğuna dikkat çekerek hayretini ifade etmektedir.[198]

Allah, Hz. Ebu Bekir'i fazilet sahibi insan olarak isimlendirmiştir. Ayet, onun Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi olduğuna delalet eder. Bu hususta ümmetin icması vardır.[199]

---

196 Süheyli, *Tarif*, s.122; Vahidi, *Esbab*, s. 332; Suyuti, *Lübab*, s.157; Buhari, *Şehadet*, 15; Mağazi, 34; Müslim, *Tevbe*, 56.

197 İbn Kesir, *Tefsir*, VI/31; Semerkandi, *Bahr*, II/433.

198 Razi, *Mefatih*, XXIII/187-189; (Razi, bu ayetten Hz. Ebu Bekir'in faziletine delalet eden ondört özellik istinbat etmiştir) Bkz. Vehbi, *Hulasatu'l-Beyan*, IX/3706.

199 Razi, *Mefatih*, XXIII/187; Semerkandi, *Bahr*, II/433; Zuhayli, *Münir*, XVIII/190-191.

وَسَيُجَنَّبُهَا الأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلاَّ ابْتِغَاءَ
وَجْهِ رَبِّهِ الأَعْلَى وَلَسَوْفَ يَرْضَى

"Takva dairesinde yaşayarak Allah'a karşı gelmekten çok sakınan ve gönlünü arındırmak için Allah yolunda malını harcayan (cehennemden) uzak tutulur. O, verdiğini kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı olarak vermez. Verdiğinden ötürü hiç kimseden mükafat da beklemez. Sadece ve sadece Yüce Rabbini razı etmek ister. Ve buna kavuşarak elbet kendisi de ukbada hoşnut olur." (Leyl, 92/17-21)

Bu ayetin Ebu Bekir'in hakkında nazil olduğu hususunda icma vardır.[200] Sebeb-i nüzülün hususiliğinin hükmün umumiliğine mani olmadığı prensibinden hareket edilirse bu durumda Ebu Bekir ayette bildirilen vasıfları müslümanlar içinde zirvede ve ilk önde temsil eden kimse demekdir. Zira o ayette işaret edilen durumu fiilen gerçekleştirmiş Allah'ın rızasına nail olmak için sahip olduğu imkanları Allah yolunda infak etmiştir.[201]

Mesela, Mekke de iken müslüman olan köleleri satın alıp azad ediyordu. Babası Ebu Kuhafe Hz. Ebu Bekir'e: "Evladım görüyorum ki zayıf köleleri satın alıp sonra azat ediyorsun. Bari seni kuvvetlendirecek, sana güç-kuvvet olacak köleleri satın alsana! dediğinde Ebu Bekir cevaben: "babacığım şüphesiz ki ben ancak muradımı murad ediyorum" diyerek niyetinin ne olduğuna, bakılmasına dikkat çekmişti[202]. Bunun üzerine bu ayetler nazil olarak onun riyakarlık gösteriş için değil, mükafatını Allah'tan umarak nezdi ilahide nemalanmak üzere malını verdiği böyle yaparken de onun aynı zamanda arınarak, feyizlendiği ve felah bulduğu bildirilmiştir[203].

---

200 Süheyli, *Tarif*, s.184; Bağavi, *Mealim*, VIII/448; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXX/151; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/444.

201 İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/444.

202 Vahidi, *Esbab*, s. 479; Suyuti, *Lübab*, s.230; Hakim, *Müstedrek*, II/525; Bağavi, *Mealim*, VIII/448.

203 Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXX/151; Elmalılı, *Hak dini*, VIII/5880-82.

Bu zikredilenler ile birlikte sebeb-i nüzül ile ilgili kitaplarda şu ayetlerin de Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Hadid, 57/10; Hucurat, 49/3; Ahkaf, 46/15; Secde, 32/30; Zümer, 39/17-18; Lokman, 31/15.[204]

b. Hz. Aişe

Hz. Aişe validemiz, daha önce Peygamber Efendimizin hanımları kısmında geçmişti. Burada tekrar mevzu münasebetiyle Kur'an da ondan bahseden ayetleri zikretmemiz faydalı olacaktır. Çünkü Kur'an'da Tahrim, 66/1, 4; Ahzab, 33/51 ayetlerinde Hz. Aişe'ye işaret edilmiş özellikle şu ayetlerde maruz kaldığı fitneden bahsedilerek onun, bundan beri olduğu ilan edilerek iffeti Allah tarafından tescillenmiştir.

"O iftirayı çıkaranlar içinizden küçük bir grubtur. Siz o iftirayı kendi hakkınızda fena bir şey sanmayın, bilakis o sizin için hayırlıdır. O iftiracılara gelince, onlardan her birinin kazandığı günah nisbetinde cezası vardır. Bu yaygaranın ele başılığını yapan şahsa ise cezanın en büyüğü vardır. Siz ey müminler, bu dedikoduyu daha işitir işitmez, mümin erkekler ve mümin kadınlar olarak birbiriniz hakkında iyi zan besleyip "haşa, bu besbelli bir iftiradan başka bir şey değildir!" demeniz gerekmez miydi?

O iftiracılar dört şahid getirselerdi ya! Şahitlerini getirmediklerine göre, onlar Allah indinde yalancıların ta kendileri olarak tescil edileceklerdir..

Hem dünyada, hem de ahirette Allah'ın lütuf ve merhameti sizinle olmasaydı, daldığınız bu yaygaradan dolayı mutlaka başınıza müthiş bir ceza gelirdi.

O sırada siz o iftirayı dilden dile birbirinize aktarıyor, işin aslına dair hiçbir bilginiz olmayan sözleri ağızlarınızda geveleyip duruyordunuz ve bunu basit önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki o, Allah'ın nazarında pek büyük bir vebaldi.!

---

204 Hz. Ebu Bekir, hakkında varid olan ayet ve hadisler üzerine Salim Ahmed Sellame tarafından *"el-Ayat ve'l-Ehadisü'l-Varide fi Şe'ni Ebi Bekri's-Sıddık Radıyallahu anh"* adlı bir Yüksek Lisans çalışması vardır. (Camiatü Ümmi'l-Kura, Mekke, 1403) .

Nasıl oldu da onu işitir işitmez: "Böylesi iftiraları ağzımıza alamayız, bize yakışmaz böyle şeyler. Haşa! Bu pek büyük, pek çirkin bir bühtandır" demediniz!

Eğer mümin iseniz, Allah böylesi bir şeyi tekrar yapmaktan sizi kesinlikle sakındırıp yasaklıyor

Ve Allah ayetlerini size açık açık bildiriyor. Allah Alim ve Hakim'dir: Her şeyi yerli yerince yapar.

Müminler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için dünyada da ahirette de gayet acı bir azab vardır. Allah bilir siz bilmezsiniz.

Eğer Allah'ın sizin üzerinizdeki lütfu inayeti olmasaydı ve eğer Allah pek şefkatli ve merhametli olmasaydı, başınıza müthiş bir azab gelirdi".(Nur, 24/11-20)

Bu ayetlerin sebebi nüzülü ile ilgili vak'a özetle şöyledir: Beni Mustalık gazvesine Peygamber Efendimiz, Hz. Aişe'yi de götürmüştü. Dönüşte Medine yakınında ordu konakladı. Hareket edileceği sırada Hz. Aişe tabii ihtiyac için kafileden geride bulunuyordu. Deve üzerindeki hevdeç içinde taşınıp kendisi de zayıf olduğundan, farkına varılmayıp kafile hareket etmiş, Hz. Aişe ihtiyaçtan sonra kolyesini düşürdüğünü farkedince onu ararken kafileyi kaçırmış, geldiğinde sadece hareket sonrası kontrolü ile görevli Safvan kalmış, o da devesine Hz. Aişe'yi bindirip kendisi yaya Medine'ye dönmüştü. Münafıkların başı İbn Übey yaygara çıkarıp iftira atmış ve dedikodu yayılmışdı.

Herkesten sonra dedikoduyu işiten Hz. Aişe şoke olmuşdu. Peygamber Efendimiz'den izin isteyip babasının evine döndü. Hastalandı, dünya başına zindan oldu. Tam bir ay kadar sonra bu ayetler vahyedilip[205] Allah tarafından masumluğu, iffeti sürekli müslümanların okuduğu bir vahiy olarak ebediyyen tescil edilmiştir[206].

---

[205] Vahidi, *Esbab,* s. 332; Suyuti, *Lübab*, s.157; Buhari, *Şehadet*, 15; *Mağazi*, 34; Müslim, *Tevbe*, 56.

[206] Bkz. Kurtubi, *Cami*, XII/135-137.

c. Hz. Zeyneb b. Cahş

Kur'an'da Hz. Zeyd ile olan evliliği münasebetiyle kendisinden gıyaben bahsedilmiştir.

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لاَ يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللهِ مَفْعُولاً

"Hani hem Allah'ın nimet ve ihsanına, hem de senin ihsanına nail olmuş olup da hanımını boşamaya karar vermiş olarak sana danışmaya gelmiş olan kişiye Sen "Eşini yanında tut Allah'tan kork" demiştin. Allah'ın açığa çıkaracağı bir durumu (Allah sana ileride Zeyneb'in Zeyd'den boşandıktan sonra senin hanımın olacağını bildirmişti) içinde saklamıştın, çünkü insanlardan çekinmiştin. Halbuki Allah'tan daha çok çekinmen gerekirdi. Neticede, Zeyd eşini boşayıp onunla ilişkisini kestikten sonra Biz onu sana nikahladık ki, bundan böyle evlatlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestikleri, onları boşadıkları zaman o kadınlarla evlenmek hususunda müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri her zaman gerçekleşir." (Ahzab 33/37)

Ayetteki "زَوَّجْنَاكَهَا" "Biz onu sana nikahladık daki "هَا" zamiri Hz. Zeyneb b. Cahş'a aittir[207]. Resulüllah, bu ayet indikten sonra daha önce Zeyd tarafından boşanmış ve iddeti bitmiş olan Zeyneb ile evlenmiş[208], Onun düğününde verdiği ziyafeti, diğer zevcelerinin hiç birinin düğününde vermemiş ve bir koyun kesmiştir[209].

---

207 *Süheyli, Tarif* s.140; Suyuti, *Müfhamat*, 167; Zuhayli, *Münir*, XXII/30.
208 Razi, *Mefatih*, XXV/212; Zuhayli, *Münir*, XXII/30.
209 Buhari, *Nikah* 68, 69; Müslim, *Nikah* 87, Ebu Davud, *Et'ime* 2.

Resulüllah'ın Zeyneb ile olan evliliğini bizzat ayette ifade edildiği üzere Allah emretmiştir[210]. Bu tür bir evlilik Peygamberimiz'e mahsustur.[211] Hz. Zeyneb'in kendisinin nikahının, inen ayetle bizzat Allah tarafından kıyıldığını söyleyerek diğer Peygamber hanımlarına "Benim nikahımı yedi kat göklerin üstünde Yüce Allah kıymıştır." diyerek mazhar olduğu bu şerefi övünerek ifade ettiği rivayet edilmiştir.[212]

Hz. Aişe, Resulüllah: *"Benim yanıma ilk gelecek olan eli en uzun olanınızdır!"* demişdi. Peygamberin vefatından sonra, hangimizin elleri daha uzun diye ölçerdik. Zeyneb b. Cahş kısa boylu bir kadın idi. Resulüllah'ın hanımlarından ilk önce o vefat etti. Anladık ki, Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, uzun elli olmakla, sadaka vermek için uzanan eli kastetmişti. Çünkü o, sadaka vermeyi çok severdi.[213] Zeyneb el işlerinde çok maharetli idi. Kendi eliyle birşeyler yapar (deri tabaklar, diker), sonra da onu, Allah yolunda tasadduk ederdi.[214]

d. Hz. Hafsa

Kur'an'da kendisinden bahsedilen sahabilerden biri de müminlerin annesi Hz. Hafsa'dır.

يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِذْ
أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ
وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ

"Hani bir ara Peygamber, eşlerinden birine sır olarak bir söz söylemişti. Fakat o bunu kumalarından birine haber verince, Allah da bu durumu Peygamberine bildirdi. Peygamber de eşine o

---

210 Kurtubi, *Cami*, XIV/125; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/420; İbn Aşur, *Tahrir*, XXII/39.

211 Kurtubi, *Cami*, XIV/125.

212 Buhari, *Tevhid*, 22; Nesâi, *Nikah*, 26; Ahmed b. Hanbel, III/226.

213 Buhari, *Zekat*, 11; Müslim, *Fezailü's-Sahabe* 101; Tirmizi, *Menakıb*, 60.

214 İbn Sad, *Tabakat*, VIII/108; Hakim, *Müstedrek*, IV/25; Hz. Zeyneb'in hayatı için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/101-115; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, VII/125; Zehebi, *A'lam*, II/211-218; İbn Kesir, *el-Bidaye*, IV/147-148.

söylediğinin bir kısmını söyleyip, bir kısmından ise vazgeçmişti. Peygamber, o eşine bu suretle anlatınca o hayret ederek: "Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber de: "Herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan Allah, bana haber verdi." diye cevap verdi." (Tahrim, 66/1, 3)

Peygamber Efendimizin hanımlarından birine sır[215] verdiği ifade edilmiş fakat ne o hanımın isminin açıklanmasına, ne de bu sözün ne olduğunun bildirilmesine bir sebeb olmadığı için, Allah Teala bunu bildirmemiş, böylece bir nevi aile sırlarını bilenlerin de onları yaymalarının doğru olmadığını tenbih etmiştir. Ayette bahsi geçen hanımın Hz. Hafsa olduğunda ittifak vardır.[216]

Ayrıca şu ayette kendilerinden bahsedilenlerden biri Hz. Hafsa diğeri Hz. Aişe'dir.[217]"Şimdi ikiniz de ey Peygamber eşleri, eğer kalplerinizin matlub olan durumdan kayması sebebiyle Allah'a tevbe ederseniz ne ala! Yok eğer hislerinize mağlub olup Peygambere karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah da O'nun

---

[215] Bahsi geçen sırr ile ilgili olarak üç farklı rivayet vardır.
1-Peygamberin bal şerbeti içmemeye yemin etmesi. Şöyleki Resulüllah genellikle her gün ikindi namazından sonra mübarek zevcelerini ziyaret ederdi. Bir ara, Zeyneb b. Cahş'ın yanında daha uzun bir süre kalmaya başladı. Bunun sebebi de Hz. Zeyneb'in Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'e bal şerbeti ikram etmesiydi. Zira, Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** balı çok severdi. Bu durumu öğrenen Hz. Aişe ile Hafsa, Peygamber hangisinin yanına gelirse o, O'na "Sen meğafir (biraz kötü kokan bir çiçek. Bir arı bu çiçekten bal yaparsa yaptığı bala bu kötü koku sızar) yemişsin senden meğafir kokusu duyuyorum, diyeceklerine dair söz birliği etmişlerdi. Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** onlardan birinin yanına gelip de kendisine planlanan şeyler söylenince "Hayır ben meğafir yemedim. Fakat Zeyneb b. Cahş'ın yanında bal şerbeti içtim. Ama bir daha içmemeğe yemin ettim Sen bunu başkasına söyleme" dedi. (Buhari, *Talak*, 8, *Tefsir*, 66/; Müslim, *Talak*, 20; Ebu Davud, *Eşribe*, 11.
2-Zayıf senetli bir rivayet olarak Mariye'ye yaklaşmayacağına dair yemin etmesi (Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII/102; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/186).
3-Hilafetin Hz. Ebu Bekir, sonra da Hz. Ömer'e geçeceğine dair verdiği sır. (Bkz. Heysemi, *Zevaid*, V/178; İbn Hacer, *Feth*, IX/288; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/192).
Elmalılı bu sırrın Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in hilafeti ile ilgili olmasının daha uygun olduğu görüşündedir. Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, VII/5111-5114.

[216] Süheyli, *Tarif*, s.173; Suyuti, *Müfhamat*, 198; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/150; Elmalılı, *Hak dini*, VII/5111.

[217] İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/189; Alusi, *Ruhu'l-meani*, XXVIII/152; Elmalılı, *Hak dini*, VII/5118; Mevdudi, *Tefhim*, IV/3695.

yardımcısıdır. Cebrail de salih müminler ve melaikeler de ayrıca onun yardımcılarıdır." (Tahrim, 66/4)

e. Hz. Havle b. Sa'lebe

Kur'an, kocası hakkında Resulüllah ile aile yuvasını kurtarmak için mücadele ederek ısrar eden ve halini Allah'a arzeden Allah'ın da onun bu duasını kabul ettiği bir kadından bahsetmektedir. Üstelik bu ayetlerin bulunduğu sureye "mücadile" (Mücadele eden kadın) adı verilmiştir[218]. Bu kadın Havle b. Sa'lebe'dir.[219]

قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللهِ وَاللهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

"Kocası hakkında sana başvurup tartışan ve halini Allah'a arzeden o kadının sözlerini elbette Allah işitti. Allah sizin konuşmalarınızı dinliyordu. Şüphesiz Allah Semi'dir, Basir'dir: Herşeyi işitir ve görür." (Mücadele, 58/1)

Ayetin nüzül sebebi ile ilgili rivayet şöyledir:

Havle'nin anlattığına göre kocası Evs, iyice yaşlanıp geçimsiz ve biraz da dengesiz hale gelince bir gün kendisine kızarak Arapların kesinlikle boşamak istedikleri hanımlarına söyledikleri gibi "Sen bana annemin sırtı gibi ol" diyerek evden çıkıp gitmiş fakat çok geçmeden geri dönüp eşi ile beraber olmak istemişdi. Cahiliye devrinin bu boşama şeklinin İslamda da geçerli olabileceği ihtimalini dikkate alan Havle, haklarında Allah ve Resulü

---

218 Mevdudi, *Tefhim*, IV/2401; Alusi, *Ruhu'l-meani*, XXVIII/2; Zuhayli, *Münir*, XXVIII/5; İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/60-61 Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/3; Elmalılı, *Hak dini*, VII/4775-76.

219 Süheyli, *Tarif*, s.164; Suyuti, *Müfhamat*, 193; Hakim, *Müstedrek*, II/481. Havle b. Hakim, Havle b. Huveylid, Havle b. Samit, Cemile b. Samit diyenler olmakla birlikte çoğunluğa göre Havle b. Salebe'dir. Mücadile suresinin ilk dört ayetinin hakkında nazil olmasından dolayı "Mücadile" lakabı ile anılmıştır. (İbn Mace, Mukaddime, 13) Hazrec kabilesine mensub olan Havle Medine de müslüman olmuş, hicretten sonra Resulüllah'a beyat etmiştir. Meşhur sahabi Ubade b. Samit'in kardeşi Evs b. Sabit ile evlenmiştir. Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Bkz.İbn Abdilber, *el-İstiab*, IV/390; İbn Hacer, *el-İsabe*, IV/289-290; Mehmed Zihni, *Meşahirü'n-Nisa*, I/205-206; Bkz. Kurtubi, *Cami*, XVII/175-177; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/3.

bir hüküm verinceye kadar bir araya gelemeyeceklerini kocasına söylemişdi. Daha sonra Resulüllah'ın huzuruna gelerek özetle: "Evs benimle genç ve cazib olduğum sırada evlendi. Bunca zaman ona hizmet ettim. Çocuklar doğurup büyüttüm. Gençliğim gidince beni ortada bıraktı. Kocama dönme imkanı yok mu? Zaten o da buna razı" Peygamber Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, cari duruma göre kocasına haram olduğunu söyledi. İki defa daha ısrarına rağmen yine aynı cevabı aldı. Havle sonra halini Allah'a arzederek: "Allah'ım yalnızlığımın şiddetini sana arzediyorum. Küçük yavrularım var. Evs'e bıraksam zayi olacaklar, yanıma alsam aç kalacaklar." diyerek başını göğe kaldırıp Yüce Mevla'dan Peygamberinin lisanına bir vahiy indirmesi için yalvardı. Havle henüz oradan ayrılmamıştı ki, hakkında Kur'ân âyeti nazil oldu. Vahyin şiddeti geçtikten sonra Peygamber Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)** "Ya Havle müjde!" diyerek inen ayeti okudu.[220]

Allah, Resulüllah ile kadın sahabi arasında geçen konuşmayı bildiğini bildirmiştir

"وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا" "Allah sizin konuşmalarınızı dinliyordu."

Zaten Allah herşeyi bilir ve herşeyden haberdardır. Ve bütün müslümanlar da Allah'ın onların konuşmalarını bildiğini bilmektedir. Dolayısıyla burada Allah'ın onların konuşmalarını dinlediğini bildirmesinden maksad ise hem konuşulanlara hem de kadına ne kadar büyük bir değer verildiğini göstermek içindir. Zira bir taraftan Peygamber Allah'ın vahiy indirmesini beklerken diğer taraftan, kadın da kendisi için merhamet beklemektedir.[221]

Bu müstesna olaydan dolayı hakkında ayet inen[222] söz konusu kadın sahabinin diğer sahabiler tarafından takdir ve hayranlıkla karşılandığını görüyoruz:

---

220 Hakim, *Müstedrek*, II/481; Vahidi, *Esbab*, s. 427-28; Suyuti, *Lübab*, s.206; Beğavi, *Mealim*, VIII/49-50.

221 İbn Aşur, *Tahrir*, XXVIII/9; Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/3.

222 İnen ayetlerle cahiliye döneminin kadını mağdur eden bir uygulaması ibtal edilmiş, yalnız yeminin ciddiyetini korumak için, fakirlere yardım fonunda kullanılan bir fidye

Bir gün Hz. Ömer (r.a.) birkaç kişi ile beraber bir yere gidiyordu. Yolda bir kadınla karşılaştı. Kadın onun durmasını istedi. Hz. Ömer hemen durdu. Başını öne eğerek kadının söylediklerini uzun süre dinledi. Kadın konuşmasını bitirinceye kadar Hz. Ömer öylece kaldı. Kadın söyleyeceklerini söyleyip gidince, Hz. Ömer'in yanında bulunanlardan biri "Ya Emir'el-Müminin! Şu kocakarının karşısında Kureyş'in ileri gelenlerini ayakta beklettiniz!." dedi. Hz. Ömer kızarak ona, "Biliyor musunuz bu kadın kimdir? dedi. O da, "Hayır bilmiyorum." deyince, Hz. Ömer, "Bu, Allah Teâlâ'nın yedi kat göğün üstünden şikayetini dinlediği kadındır. Bu Havle binti Sa'lebe'dir. Allah'a yemin olsun ki, eğer bu kadın benden bütün gece ayakta kalmamı isteseydi, dediğini yapar ve sadece namazlarımı kılmak için ondan izin alırdım." dedi.[223]

Bu ve devamındaki ayetlerde, İslam aile hayatı ile ilgili hukuki düzenlemelerin bildirilmesinin yanında konumuzla ilgisi bakımından Seyyid Kutup'un yaklaşımını nakletmek istiyoruz: "Burada o eşşiz sahabe topluluğunun hayatından alınan bir tablo vardır. O topluluğun doğrudan doğruya Allah ile irtibatı ve yaptığı her işte Allah'ın emirlerini beklemesi, bu bekleyişe gökyüzünün karşılık vermesi bu cemaati tamamen Allah'ın gözetimi altında yetişen ve Allah'a mensub olan bir cemaat haline getirmişdir. Bu topluluk bir küçük çocuğun babasına ve kendisinin bakımını üstlenene yalvarıp el açması gibi Allah'a el açmaktadır.[224]

f. Abdullah b. Ümmü Mektum

Kur'an'ı Ker'im de kendisinden gıyaben bahsedilen sahabilerden biri de Abdullah İbn Ümmü Mektum'dur. [225] Şu ayet onun hakkında nazil olmuştur;

---

hükmü verilmiştir. Bkz. Bkz. Kurtubi, *Cami*, XVII/175-177; Razi, *Mefatih*, XXIX/251-260; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/4-19.

223 İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/60-61; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII/3.

224 Kutup, *Zilal*, VI/3506.

225 İsminde ihtilaf edilmiştir. Medineliler'e göre ismi Abdullah b. Kays b. Zaide, Iraklılar'a göre ise, Amr b. Kays Zaide'dir. İbn Ümmü Mektum ise künyesidir. İsminden çok münyesi

لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

"Özür sahibi olmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz. Allah malları ve canları ile mücahede edenleri, derece bakımından cihada gitmeyenlerden üstün kılmıştır." (Nisa, 4/95)

Rivayet edildiğine göre Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Zeyd b. Sabit'i çağırarak nazil olan şu ayeti yazdırırken

"لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ"

"Cihaddan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz" İbn Ümmü Mektum cihada güç yetiremeyenlerin durumu ne olacak diye sormuş sorusu biter bitmezde Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ne tekrar vahiy gelerek "غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ" kısmı ayete ilave edilerek özür sahibi kimseler istisna edilmiştir.[226]

Ayrıca şu ayetlerde kendisinden ama olarak bahsedilen şahsın da İbn Ümmü Mektum olduğu genelde tefsirlerde yer almaktadır.[227]

عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى

---

ile meşhurdur. Hz. Hatice'nin dayısının oğlu ve ilk Muhacirlerdendir. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)'nün Bilal Habeşi, Ebu Mahzure gibi müezzinlerinden birisidir. Resulüllah çıktığı gazvelerden bazılarında yerine onu bırakmış o da namaz kıldırmıştır. Çocuk iken ama olduğu rivayet edilmektedir. Kendisine cihad farz olmadığı halde Kadisiye savaşına katılarak bayrak taşımış ve orada vefat etmiştir.Kadisiye'den döndükten sonra Medine'de vefat ettiğine dair de rivayet vardır. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, IV/154; Zehebi, *A'lam*, I/360-365.

226 Vahidi, *Esbab*, s. 148-149.

227 Süheyli, *Tarif*, s.179-180; Suyuti, *Müfhamat*, 205; Hakim, *Müstedrek*, II/514; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXX/32-33; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXX/39;

"Yanına görmeyen ama biri geldi diye yüzünü ekşitti ve sırtını döndü. Ne bilirsin, belki de alacağı öğütle arınacaktı. Yahut nasihatı dinleyip ondan yararlanacaktı." (Abese, 80/1-4)

Rivayet edildiğine göre, Ama olan İbn Ümmü Mektum Resulüllah'a gelip: "Beni irşad et deyip duruyordu. Peygamber Efendimiz,'in yanında ise müşriklerin ileri gelenlerinden birisi veya birileri verdi. O böyle derken Resulüllah ondan yüzünü çevirip diğerine dönüyor ve sözlerini tamamlamaya çalışıyordu. Resulüllah sözünü bitirip kalkacağı sıra vahiy gelmiş ve abese suresi nazil olmuştur:[228]

Bu olayda kendisinden bahsedilen amanın kesin olarak Abdullah b. Ümmü Mektum olduğunu söylemek zordur. Ayrıca o olduğu kabul edilse bile bunun Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün ma'sûmiyetine gölge düşürülecek şekilde değerlendirilmesi doğru değildir. Tefsirlerde biraz daha detaylandırılarak anlatılan bu olaya baktığımızda şunları görüyoruz;

Allah Resûlü, Utbe ve Ebû Cehîl gibi, Kureyş'in ileri gelenleriyle oturmuş onlara, dîni tebliğ ediyordu. O, tam mevzu ile konsantre olmuş, onlara bir şeyler anlatırken gözleri görmeyen Abdullah İbn Ümmü Mektum (r.a) içeriye giriyor ve Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ne: "Ya Resulallah beni irşad et" diyor. O, bu sözünü birkaç kere tekrar edince, Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** de yüzünü ekşiterek ona sırtını dönüyor ve biraz evvel konuşmakta olduğu mevzuya devam ediyor.[229]

Meseleyi, bu anlayış ekseni etrafında çözecek olursak; gelen sahabe eğer âmâ değil de gören bir insan olsaydı, Allah Resûlü'nün davranışı, hiçbir zaman ilâhî ikaza mevzu olmazdı. Gelen âmâ olduğu için, Efendimiz'in de, onu müsamaha ile karşılaması gerekirdi. Onun için de, yüzünü ekşitip ondan yüz çevirmesi îkaz edilmesine sebeb oldu. Bu, sathî bir bakışla varılan hükümdür. Biraz derinlemesine incelenirse, hakikatın diğer yüzünü görmek

---

[228] Vahidi, *Esbab*, s. 365-366; Tirmizi, *Tefsir*, 80/1 Hakim, *Müstedrek*, II/514.

[229] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXX/32-33; Kurtubi, *Cami*, XIX/138-139; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXX/39; Elmalılı, *Hak dini*, VIII/5571.

de mümkün olacak ve verilen evvelki hükümde ne kadar acele edildiği anlaşılacaktır.

Evvela, her huzurun kendine göre bir âdâbı vardır. Bu itibarla Allah Resûlü'nün huzuruna herhangi bir insanın huzuruna varıldığı gibi varılmaz ve O'nun huzurunda da herhangi bir insanın yanında durulduğu gibi durulamaz. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde müslümanlara bu huzurun âdabı tâlim edilmişti. Resulüllah'ın yanına ne zaman girilecek, yanında ne kadar oturulacak (Ahzâb, 33/53; Nur, 24/58) ve ses tonu nasıl ayarlanacak (Hucurât, 49/2-3), bütün bunlar mü'minlere bizzat Cenâb-ı Hakk tarafından ta'lim ediliyordu.

Efendimiz o esnada ne yapıyordu? İki kalbi katı insanın vicdanlarına, gönlünün ilhamlarını boşaltmaya çalışıyordu. O ki, insanların hidâyeti husûsunda olabildiğince hırslıydı. Kur'ân bu mevzuda O'nu anlatırken "kendini öldürme!" (Kehf, 18/6; Şuarâ, 26/3) tabirini kullanıyor. Evet O, inanmayan bir insan gördüğünde, kendisini bitirip tüketecek şekilde mahzûn ve mükedder oluyordu. İşte O, tam bu atmosfer içinde konuşurken, biri gelip konuşmaya karışıyor, mevzûyu dağıtıyor ve huzuru işgal ediyordu. Gerçi O'na gelenin bir meşrû mazereti vardı, zira gözü görmüyordu. Halbuki Allah Resûlü, şayet yüzünü ekşitmiş ve yüz çevirmişse ki bu durumda da en az on tane meşrû mazerete sahipti. Öyleyse, böyle meşrû bir zeminde O'nun bu tür davranışını hata saymak -bununla peygamberi ta'n etmek isteyenleri kasdediyoruz- hatanın ta kendisidir.[230]

Hâdise bu şekilde cereyan etmişse, çözümü de Efendimizin ismetine gölge düşürecek şekilde olmamalıdır. Kaldı ki, dünden bugüne, muteber hiçbir hadîs kaynağında bu hâdise, tefsirlerde anlatıldığı şekilde senarize edilerek anlatılmamıştır. Tefsirlerde anlatılan senaryoda, kahramanlardan biri Efendimiz, diğeri de İbn Ümmü Mektum (r.a)'dur. İki de figüran vardır: Ebu Cehîl ve Utbe. Halbuki, muhakkik tefsirciler, Efendimiz'e gelen şahsın kimliği

[230] Bkz. Razi, *Mefatih*, XXXI/54-55; Kurtubi, *Cami*, XIX/138-139.

hakkında çeşitli isimler ileri sürmüşlerdir[231]. Hatta, gelen şahıs hakikaten âmâ mıdır, yoksa bu bir mecaz mıdır? Bu dahi kesin değildir. Öyleyse burada mülâhaza dairesini açık tutmak icap edecektir.

Bu hâdise münâsebetiyle, İbn Ümmü Mektûm (r.a)'la beraber, yedi insandan daha bahsedilir ki, toplam sekiz insan olur ve İbn Ümmü Mektûm (r.a)'u diğerlerine tercih ettirici ve oraya oturmasını mecbur kılıcı herhangi bir sebep de yoktur. Hatta bu şanlı sahabe -ki İslâm'a ilk girenlerdendir- Efendimiz onu iki defa Medine'de kendi yerine vekil bırakmıştır. Zaten Hz. Hatice Validemiz (r.anha)'in dayısının oğludur. Bu itibarla da girdiği bu mecliste yadırganacak, istiskâl edilecek bir durumu yoktur. Âmâ olmasına rağmen, Allah Resûlü'ne vekâlet ettiğine göre, sözünü, sohbetini bilen bir insandır.. dolayısıyla da mezkûr isimler arasında en son düşünülmesi gereken bir insandır.

Kimbilir, belki de gelen âmâ, münâfıklardandır ve Allah Resûlü de onun nifakını bilmekteydi. İrşad talebinde samimi olmadığı ve yapılmakta olan bir irşada mâni olduğu için de Allah Resûlü, yüzünü ekşitmiş ve ondan yüz çevirmişdi ki, bu da, gayet normal bir hareketti. Ancak biz bu tevcîhi söylerken, hâdisenin böyle olduğuna kesin gözüyle bakıyor da değiliz.. evet, böyle bir iddiamız yok. Ancak, hâdisenin kahramanı olarak İbn Ümmü Mektûm (r.a)'u gösterenlerin de rivayet açısından görüşleri, bizim bu tevcîhte arzettiğimizden daha kesin değildir. Öyleyse her iki; yaklaşıma da düşünceye saygının bir gereği olarak eşit seviyede bakmak gerekir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husûs da şudur:

Bazı tefsirciler "عَبَسَ" ve "وَتَوَلَّى" fiillerinin fâili olarak, Efendimiz'i değil, Velîd b. Muğîre'yi kabul ederler. "عَبَسَ" fiili Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer. Birisi burada diğeri de Müddessir 74/22'de geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, bu kelimeyi Müddessir

231 Taberi, *Camiu'l-beyan*, XXX/32-33; Razi, *Mefatih*, XXXI/54-55; Kurtubi, *Cami*, XIX/138-139; Ebu Hayyan, *Bahr*, VIII/427-428.

Suresi'nde, bir kâfir için kullanmıştır ki bunun Velid b. Muğire olduğu kabul edilmektedir.[232]

"ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ" "Yüzünü ekşitti, ekşidi" gibi tabiri Kur'ân, bir yerde kâfir için kullanırken (Müddessir, 74/22) diğer yerde nasıl olur da Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** için kullanır? O Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ki, daima mütebessimdir ve dudağından tebessüm hiç eksik olmamıştır.

"تَوَلَّى" fiili için de durum farklı değildir. Kur'ân bu ifadeyi de Fir'avun için kullanmakta ve: "فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى" (Tâhâ, 20/60) demektedir. Gerçi bu fiil, sadece Fir'avun için kullanılmamıştır. Ancak, Kur'ân'ın bu üslupla yaklaşımı hep Fir'avunlar için olmuştur[233].

Şimdi Kur'ân, nasıl olur da birbiri ardına böyle iki fiille, Habîbullah'ı anlatmış olur ve bu fiilleri O'na isnad eder? Ve yine nasıl olur da, kâfire geçirdiği aynı külahı bir de Efendimiz'e geçirir?

Bu son mülâhazayı ileri sürenlerin görüşlerine de bir ihtimal hakkı vermek gerektir. Bu görüşe göre "عَبَسَ وَتَوَلَّى" fiillerinin faili, Efendimiz değil, gözü ma'nâya karşı kör olan kâfirdir.[234] Kör gibi gelmiş, Efendimiz'e karşı yüzünü ekşitmiş, sonra da çekip gitmiştir ki, Enbiyâ-ı izamın ismetlerinin tercih ettiriciliği de nazara alınarak, buna da "muhtemel" denebilir. Ve aslında rivayet açısından bu düşünceyi nakzedecek bir rivayet de bildiğimiz kadarıyla yoktur. Siyâk ve sibâka da ma'nâ uygun düştükten sonra, bu ma'nânın melhuz olmaması için hiçbir sebep yoktur.

Netice itibariyle bu ayetin Resulüllah'ın ismetine muhalif bir şekilde yorumlanması isabetli değildir. Hangi şekilde olursa ol-

---

232 Bkz. Razi, *Peygamberlerin Masumiyeti*, s.174-175; Hadidi, *İsmetü'l-Enbiya*, s. 441; Kurtubi, *Cami*, XIX/49-50; Alusi, *Ruhu'l-meani*, XXX/121-124.

233 Bkz. Bakara, 2/205; Tâhâ, 20/48; Necm, 53/33, Meâric, 70/17; Gaşiye, 88/23; Leyl, 92/16; Alak, 96/13.

234 Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II/449-450; .Musa Carullah, *Kitabu's-Sünnet*, s.16-17.

sun, burada Resulüllah'ın büyük bir hata işlediğine dair ifade yoktur. Ancak daha uygun olanı terkettiğinden dolayı ilahi bir ikaz vardır.[235] Ve bununla da şunlar hedeflenmiş olabilir. Fakir olan ehl-i suffenin gönlü alınmış, fakir bir müminin, herhangi bir zenginden daha hayırlı olduğu vurgulanmış, fakir de olsa bir müminle ilgilenmenin, başka işlerden daha önemli olduğu ihsas ettirilmiştir.[236]

g. Enes b. Nadr ve arkadaşları

Kur'an'da Allah'a verdikleri sözü yerine getiren sahabilerden söz edilmektedir.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلاً

"Müminlerden öyle yiğitler vardır ki Allah'a verdikleri sözü yerine getirip sadakatlerini ispat ettiler. Onlardan kimi adadığını ödedi, canını verdi, kimi de şehitliğini gözetlemektedir. Onlar verdikleri sözü asla değiştirmediler. (Ahzab, 33/23)

Enes b. Malik'in ifadesine göre bu ayet Bedir'e katılamadığı için hayıflanıp duran ve "Allah bana müşriklerle savaşma fırsatı verirse neler yapacağım görülecektir" diyen ve nihayet Uhud'da seksen küsür yerinden yaralanarak şehid olan Enes b. Nadir[237] ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur.[238]

Başka bir rivayette ise Hz. Ali'ye Talha b. Ubeydullah[239] sorulduğunda Hz. Ali onun hakkında şu ayetin nazil olduğunu

---

235 Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, V/383; Zuhayli, *Münir*, XXX/61.

236 Kurtubi, *Cami*, XIX/49-50; Zuhayli, *Münir*, XXX/62.

237 Süheyli, *Tarif*, s.137; Suyuti, *Müfhamat*, 165; Enes b. Malik'in amcasıdır. Uhud'da şehid olmuştur. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I/182-183.

238 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXI/146-147; Vahidi, *Esbab*, s. 149; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXI/146-147.

239 İlk müslümanlardandır. Allah yolunda eziyete maruz kalan ve hicret eden sahabilerdendir. Talha b. Ubeydullah deyince onun Uhud'da kendisini siper ederek Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nü müşriklerden koruması akla gelir. Nitekim bu

"فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ" ve Allah'a verdiği sözü yerine getirdiğinden dolayı da sonradan yapacağı şeylerden dolayı hesaba çekilmeyecek olan kimse olduğunu söylemişdir.[240] Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) Talha yanından geçerken onu göstererek "*Bu Allah'a verdiği sözü yerine getirenlerdendir.*" buyurmuştur.[241]

Ayetin, aynı zamanda Mus'ab b. Ümeyr, Hz. Hamza gibi Uhud'da şehid olan sahabiler hakkında da nazil olmuş olması da mümkündür.[242]

h. Ka'b. b. Malik, Hilal b. Ümeyye, Mürare b. Rebi'

Kur'an'da haklarında verilecek hüküm ertelenerek tevbeleri geriye bırakılan sahabilerden bahsedilmektedir ki bunlar kaynaklarda bildirildiği üzere Ka'b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebi'dir.[243]

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لاَ مَلْجَأَ مِنَ اللهِ إِلاَّ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

"Allah savaştan geri kalan ve *haklarındaki* hüküm ertelenen o üç kişinin de tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine

---

koruma anında eli çolak kalmıştır. Efendimiz'in, onun hakkında birçok iltifatları vardır. Cemel vakasında şehid olmuştur. İbn Sa'd, *Tabakat*, III/152; Zehebi, *Alam*, I/23-40; Hakim, *Müstedrek*, III/368-378.

240 Vahidi, *Esbab*, s. 149 .

241 Vahidi, *Esbab*, s.293-294; Taberi, *Camiu'l-beyan*, XXI/146-147; Beğavi, *Mealim*, VI/337-338.

242 Bkz. Beğavi, *Mealim*, VI/337-338; Elmalılı, *Hak dini*, IV/3385.

243 Süheyli, *Tarif*, s.73; Suyuti, *Müfhamat*, 111; Buhari, *Vesâya* 16, *Cihad* 103, Menakıb 23, Menakıbu'l-*Ensâr* 43, Meğazi 3, 78, *Tefsir, Berâe*, 17, 18, 19, 53; Müslim, *Tevbe* 53; Bu iki sahabinin Bedir ashabı arasında olmadığı görüşünde olanlar varsa da bu isabetli değildir. Doğrusu bunlar Bedir ashabındandır. Bkz. İbn Hacer, *Feth*, VII/724-725. İbn Kesir, tefsirinde Hilal b. Ümeyye'nin Bedir'e katılanlar arasında bulunmadığının söylenildiğini (İbn Kesir, *Tefsir*, IV/170) bildirmekle birlikte, el-Bidaye adlı eserinde Bedir ashabını verirken bu sahabinin de ismini vererek Mağazi yazarlarının Bedir ashabı içinde zikretmediklerini söylemektedir. Bkz.İbn Kesir, *el-Bidaye*, III/325.

bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıktı. Nihayet Allah'ın hışmından, yine Allah'ın kapısından başka sığınacak hiçbiryer olmadığını anladılar da, bundan sonra önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah Tevvab'dır, Rahim'dir: Tevbe edenleri çok kabul eder, tevbe edenleri sever ve pek merhametlidir." (Tevbe 9/118)

Bunlar daha öncede geçtiği üzere tekasül gösterdiklerinden dolayı Tebük seferine katılamamışlardı. Seferden geriye kalış sebebleri inanmadıklarından veya münafık olduklarından dolayı kaynaklanmıyordu. Çünkü bunlar samimi mümindi ve daha önce de defalarca iyi niyet ve samimiyetlerini ispatlamış, Hak dini için sayısız fedakarlıklar yapmışlardı.[244] Ka'b b. Malik akabede beyat edenlerdendi. Bedir savaşı hariç bütün gazvelere katılarak Peygamber Efendimiz'in yanında yerini almıştı. Hatta Uhud'da onbir yerinden yara almıştı.[245] Hilal[246] ve Mürare[247] ise Bedir gazvesine katılanlardı. İmanlarının sağlamlığından hiç şüphe edilmezdi. Bu hizmetleriyle birlikte savaşabilen herkesin sefere çıkmaları emredildiği gibi nazik bir ortamda tenbellik gösterdikleri için sorguya çekildiler ve sert bir tepki ile karşılandılar.

Resulüllah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, Tebük'ten döndükten sonra müslümanların onlara selam vermemelerini istedi, 40 gün sonra hanımlarının da onlardan uzak durmalarını emir verdi. Kısacası, kendilerine karşı tam bir sosyal boykot uygulandı. Bu boykot 50 gün sürdü sonra ayette ifade edildiği üzere affedildiler.[248] Ayrıca şu ayette kasdedilenler de bunlardır;

---

[244] Razi, *Mefatih*, XVI/223-125; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/165-175; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/17; Mevdudi, *Tefhim*, I/904-905 Buhari, Vesâya 16, Menakıbu'l-Ensâr 43, Meğazi 3, 78, Tefsiru Berâe, 17, 18, 19,; Müslim, *Tevbe* 53.

[245] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, IV/177-179; İbn Hacer, *İsabe*, V/309 Zehebi, *Münir*, II/523.

[246] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, IV/608-609.

[247] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, IV/341.

[248] Buhari, *Vesâya* 16, *Cihad* 103, *Menakıb* 23, *Menakıbu'l-Ensâr* 43, Müslim, *Tevbe* 53; Ebu Davud, *Talak* 11.

"وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ"

"Sefere katılmayan bazı kişilerin akibetleri de Allah'ın emrine kalmıştır: Allah ister onları cezalandırır, ister merhamet eder. Allah Alim'dir, Hakim'dir. Herşeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Tevbe, 9/106) Bu ayette işaret edildiği üzere ilk önce bunlar hakkındaki hüküm tehir edilmiş sonra tevbeleri kabul edilmiştir.[249]

ı. Ebu Lübabe ve Arkadaşları

Kur'an'da Ebu Lübabe[250] ve arkadaşlarına işaret edilmiştir.[251] Bunların sayısı ve isimleri ihtilaflıdır. 3, 6, 7, 8 kişi olduklarına dair rivayetler olduğu gibi İbn Abbas ve Katede'ye göre bunlar 10 kişidir[252]. Bazı kaynaklarda Ebu Lübabe ile birlikte Evs b. Sa'lebe[253], Vedi'a b. Hizam'ın[254] ismi verilmekle birlikte[255] diğer şahıslarda ihtilaf edilmiştir. Genelde rivayetler Ebu Lübabe'nin bunlardan biri olduğu hususundadır.[256]

Şu ayet onlar hakkında nazil olmuştur:

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ
إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Diğer bir kısmı ise günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi işlerle kötü işleri birbirine karıştırdılar. Onlar tevbe ederlerse umulur ki Al-

249 Vahidi, *Esbab,* s.219; Razi, *Mefatih*, XVI/196; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/148; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XI/16-17; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2615.

250 Daha çok künyesi ile meşhurdur. İsmi, Rifaa b. Abdülmünzir'dir. Beşir veya Büşeyr olduğunu söyleyenler de vardır. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir. İbni-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, V/267-269; İbn Hacer, *İsabe*, VII/165.Beyhaki, *Delail*, V-270-272.

251 Süheyli, *Tarif*, s.179-180.

252 Kurtubi, *Cami*, VIII/241-242; Vahidi, *Esbab*, s.218-219; Beyhaki, *Delail*, V/271-272; Razi, *Mefatih*, XVI/179; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/145.

253 İbn Hacer, *İsabe*, I/82; İbn Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, I/194-195.

254 Bu sahabinin ismini İbn Hacer Vedda b. Haram şeklinde vermektedir. Bkz.İbn Esir, *İsabe*, VI/315.

255 Razi, *Mefatih*, XVI/179; Bkz. Taberi, *Camiu'l-beyan*, XIV/451-452.

256 Bkz. Alusi, *Ruhu'l-meani*, XI/11-113; Beyhaki, *Delail*, V/271-272; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/145.

lah da onların tevbelerini kabul buyurur. Çünkü Allah Gafur'dur, Rahimdir; Affı ve merhameti boldur." (Tevbe, 9/102)[257]

Ebu Lübabe, akabe beyatı sırasında, yani Medine'ye hicretten önce İslamiyeti kabul etmişti. Daha sonra Bedir savaşına giderken Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** onu yerine vekil olarak bırakmış Uhud ve diğer gazvelere katılmıştır. Ancak Tebük gazvesi sırasında biraz tembellik göstermiş ve herhangi bir şer'î mazereti olmaksızın evinde kalmıştı. Diğer arkadaşları da aynı şekilde sadık mümindiler, ancak Tebük gazvesine katılma hususunda şahsi zaaf göstermişlerdi. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** Tebuk'den dönünce geride kalanlar hakkındaki düşüncesini öğrenince hem üzüldüler hem de utandılar. Bunlardan bir kısmı kendilerini zincirlerle Mescid'in direklerine bağlayarak affedilinceye kadar bu şekilde kalmış ve nihayet haklarında yukarıda zikredilen ayet nazil olarak affedilmişlerdir[258].

Kendi kendilerini cezalandıran bu sahabiler, affa mazhar olup, bağlı bulundukları yerden çözüldükten sonra Peygamber Efendimiz Efendimiz'e "Ya Resulallah, işte mallarımız ki, onlar bizi senden alıkoydu. Şimdi sen bunları tasadduk et ve bizi temize çıkar." demişler, Peygamberimiz de "Mallarınızdan birşey almakla

---

257 Bu ayetin nuzul sebebi ile igili olarak şu şekilde de bir rivayet vardır; Beni Kurayza Yahudilerinin kuşatılarak teslim olmaları üzerine kadınlar çocuklar ağlayarak sızlayarak haklarında verilecek hükmün ne olacağını müttefikleri olan Ebu Lübabe'ye sormuşlar o da onların bu durumuna acıyarak eliyle boğazına işaret ederek onlar hakkında ölüm cezası verileceğini ima etmişti. Daha sonra çok pişman olarak kendini mescidin direğini bağlamış Allah affetmedikçe kendisini çözmeyeceğine and içmişti. Sonunda hakkında bu ayet nazil olarak Allah'ın affına mazhar olmuştur. (Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XIV/451-452; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/145) Ayetteki ifadenin çoğul olması ve Beni Kurayza olayında ise ittifakla Ebu Lübabe'den başka kimsenin olmaması sebebiyle bu ayetin Ebu Lübabe ve arkadaşlarının Tebük seferinden geri kalmaları ile ilgili olarak nazil olduğu kanaatini tercih ettirmektedir. Bkz. Taberi, *Camiu'l-beyan*, XIV/451-452; Kurtubi, *Cami*, VIII/242; Beyhaki, *Delail*, V/271; Alusi, *Ruhu'l-meani*, XI/11-12.

258 Mevdudi, *Tefhim*, I/886; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2611-2612.

emrolunmadım." diyerek cevap vermiş bunun üzerine şu âyet nazil olmuştur[259]:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyesin ve arındırasın. Onlar için dua et. Çünkü Senin onlar lehine dua etmen, onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır. Allah herşeyi işitir bilir." (Tevbe, 9/103) Bunun üzerine Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), mallarının üçte birini alıp dağıtmıştır.

i. Çok Ağlayanlar (Bekkâûn)

Bunlar tebük seferine katılmak için yanıp tutuşan fakat sefere katılmak için binek hayvanları olmayan sahabilerdi. Resulüllah'a gelerek cihada gitmek için binek hayvanı istemişler O da elinde olmadığı için veremeyeceğini ifade edince da ağlaya ağlaya dönüp gitmişlerdi. Şu ayette kastedilenler onlardır;

"Ey Resulüm! Binek temin etmek için sana geldiklerinde: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" deyince, harcayacak para bulamamaları sebebiyle göz yaşı döke döke dönüp gidenleri de kınamak doğru değildir." (Tevbe, 9/92)

Daha sonra Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) imkan bulur bulmaz bu zatlara deve vermiştir. Bunlara "Bekkaun" (çok ağlayanlar) denilmektedir. Yedi kişi oldukları rivayet edilmektedir. Fakat isimlerinin tesbitinde ihtilaf olup genelde iki ayrı grub altında isimlendirilmişlerdir[260].

---

259 Bkz. Vahidi, *Esbab*, s.218-219; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XII/11-12; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2611-2612.

260 Süheyli, *Tarif*, s.71; Suyuti, *Müfhamat*, 109.

1-Salim b. Umeyr, Ebu Ülbe Abdurrahman b. Yezid, Ebu Leyla (Abdurrahman b. Ka'b), Amr b. Hümam b. Cemuh, Abdullah b. Muğaffel, Heremiyy b. Abdullah, İrbad b. Sariye[261].

2-Beni Mukarrin (Mukarrinin oğulları); Abdullah, Abdurrahman, Akil, Ma'kil, Numan, Süveyd ve Sinan. Kurtubi, müfessirlerin çoğunluğuna göre ayetin bunlar hakkında nazil olduğunu söylemektedir[262].

Buraya kadar zikredilenlerin dışında haklarında ayet nazil olduğu rivayet edilen diğer sahabiler ise şunlardır;

Hz Ömer, şu ayetlerde Al-i İmran, 3/159[263]; Casiye, 45/14[264]; Vakıa, 56/39-40[265]; Ahzab, 33/58[266]; İsra, 17/53[267]

Hz. Osman, Zümer, 39/9[268]

Hz. Ali, İnsan, Bakara, 2/274[269]; Secde, 32/18[270]; Maide, 6/55[271]

Esma b. Ebi Bekir, Mümtahine, 60/8[272]

Hatıb. B. Ebi Beltaa; Mümtahine, 60/1[273]

Evs b. Samit, Mücadile, 58/2[274]

Abdurrahman b. Avf, Asım b. Adiyy, Tevbe, 9/79[275]

Ebu Akil, Tevbe, 9/79[276]

Sabit b. Kays b. Şemmas; Hucurat, 49/2[277]

---

261 Vahidi, *Esbab*, s.218-219; İbn Kesir, *Esbab*, IV/138-13. İbn Hacer, *Feth*, VII/710; Beyhaki, *Delail*, V/216-219.
262 Kurtubi, *Cami*, VIII/228.
263 Süheyli, *Tarif*, s.37.
264 Vahidi, *Esbab*, s.312-313.
265 Vahidi, s.332.
266 Vahidi, s.302.
267 Vahidi, s.243.
268 Vahidi, s.305.
269 Suyuti, *Mufhamat*, 59; Heysemi, *Zevaid*, VI/324.
270 Süheyli, *Tarif*, 135; Suyuti, *Müfhamat*, 163.
271 Süheyli, a.g.e, 51.
272 Vahidi, 349.
273 Süheyli, a.g.e, 168; Vahidi, 346.
274 Vahidi, 336-338.
275 Suyuti,a.g.e, 108.
276 Süheyli, a.g.e, s.71; Suyuti, a.g.e, 108; İbn Hacer, *Metalibu'l-Aliye*, III/341.

Ebu Bekir Ömer; Hucurat, 49/1[278]; Al-i İmran, 3/179[279]

Akra b.Habis, Zibrikan b.Bedir, Sinanu'l-Minkari, Hucurat, 49/4[280]

Cabir b. Abdullah, Maide, 6/176[281]

Abdullah b. Selam, Al-i İmran, 3/120[282]; Nisa, 4/162[283]; Ra'd, 43[284]; Ahkaf, 10[285]

Damra b. el-İys, Nisa, 3/100[286]

Benu Selime, Benu Harise, Al-i İmran, 3/120[287]

Ashabı Suffa, Şura, 42/27[288]

Ayyaş b. Rebia Seleme b. Hişam, Nisa, 4/98[289]; Zümer, 39/53[290]

Suheyb b. Sinan, Bakara, 2/207[291]

Makil b. Yesar, Bakara, 2/232[292]

Zeyd b. Amr, Ebu Zer Selman, Zümer, 39/17[293]

Benu Selime, Yasin, 36/12[294]

Benu Amr, Tevbe 9/112[295]

Zübeyr b. Avvam, Hatıb b. Beltaa, Nisa, 4/65[296]

---

277 Vahidi, 317.
278 Vahidi, 317.
279 Süheyli, a.g.e, 37.
280 Süheyli, a.g.e, 159-160; Suyuti, a.g.e, 188; Ahmed b. Hanbel, III/488; Heysemi, *Zevaid,* VII/108.
281 Suyuti, a.g.e, 79.
282 Süheyli, a.g.e, 35.
283 Suyuti, a.g.e, 78.
284 Süheyli, a.g.e, 85; Suyuti, a.g.e, 64.
285 Süheyli, a.g.e, 155.
286 Süheyli, a.g.e, 44; Suyuti, a.g.e, 76.
287 Süheyli, a.g.e, 35; Suyuti, a.g.e, 64.
288 Vahidi, 310-311.
289 Suyuti, a.g.e, 75-76.
290 Vahidi, 307.
291 Süheyli, a.g.e, 27; Suyuti, a.g.e, 53.
292 Süheyli, a.g.e, 79.
293 Vahidi, 305.
294 Vahidi, 303.
295 Süheyli, a.g.e, 73.
296 Suyuti, a.g.e, 72-73.

Esma b. Ümeys; Ahzab, 33/35[297]

Sa'd b. Malik (Sa'd b. Ebi Vakkas), Lokman 31/15[298]; Ankebut, 29/8[299]

Vahşi b. Harb; Furkan, 25/68[300]

Hilal b. Ümeyye; Nur, 24/6[301]

Hz. Hamza, Ubeyde Ali ile Utbe, Şeybe, Velid b. Utbe, Hacc, 19[302]

Cündüb b. Züheyr el-Ğamidi, Kehf, 18/110[303]

Bilal, Süheyb, Habbab, Amir, Cendel b. Süheyb; Nahl, 16/41[304]

Ebu'l-Yeser b. Amr, Hud, 11/114[305]

Sahabe vahyin gözetimi altında yetişmiştir. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber yaşadıkları zaman diliminde vahiy onların hayatına onlardan sonra gelecek müslümanlara da rehber olmak üzere yön vermiştir. Bu da bazen umumi hitab ile bazen hususi hitap ile bazen da işari bir hitap ile sahabeden bazılarının şahsında yapılmıştır. Bu şekilde onlara Kur'an'da yer verilmesi Allah'ın onlara hususi bir lütfudur.

---

297 Vahidi, 296.
298 Vahidi, 288.
299 Vahidi, 284.
300 Vahidi, 281.
301 Süheyli, a.g.e, 120; Vahidi, 263-264.
302 Süheyli, a.g.e, 116; Suyuti, a.g.e, 147.
303 Vahidi, 252.
304 Vahidi, 235.
305 Süheyli, a.g.e, 78-79; Vahidi, 225.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA SAHABENİN YAPTIĞI SAVAŞLAR

KUR'AN'DA SAHABENİN YAPTIĞI SAVAŞLAR

Sahabi, İslam'ın tebliğ ve temsil için gönderilen Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)**'in getirdiği mesajın neşri yolunda çok ciddi savaşlar yapmış, hayatlarını ortaya koymuşlardır. İslam Tarihi ile ilgili kaynaklarda teferruatlı olarak yer alan sahabenin yaptığı bu savaşların birçoğu Kur'an'da yer almaktadır:

Kur'an sahabenin yaptığı savaşları kronolojik bir tarihi vak'a olarak ele alıp anlatmadığı gibi bir savaşın bütün bölümlerine de yer vermez. Çünkü onun hedefi bizzat bu savaş sahnelerini aktarmak değil onlardaki ilahi hikmet gereği davet, öğüt, hatırlatma, yasama, emir ve yasak gibi temel prensibleri talim etmektir.[1] Mesela, zaferin Allah'ın elinde olduğu hakikatı vurgulanırken Huneyn gazvesinden kesitler sunulmuştur.

Kur'an'da yer alan sahabenin yapmış olduğu savaşları sırayla ele alarak incelemeye çalışacağız.

1. BEDİR SAVAŞI

Bedir Savaşı,[2] sahabenin müşriklerle yaptığı ilk savaştır. İslam tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Çünkü islamiyetin yaşaması adına bu savaş ölüm-kalım mücadelesi olmuştur. Başlangıcından sonuna safhalar halinde bu savaşı ele almaya çalışacağız.

---

1 Bkz. İzzet Derveze, *el-Kur'an'ül-Mecid,* (Terc.Vahdeddin İnce), s.16-17, S. Kutup, *Zilal*, I/467.

2 Bedir savaşı, H. İkinci senesinde Ramazan ayının on yedi veya yirmi yedisinde cuma günü, Medine'nin 160 km. kadar güneybatısında, Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği yerde "Bedr" denilen kuyunun bulunduğu yerde yapılmıştır. Bkz.İbn Kesir, *Bidaye*, III/266; İbn Sa'd, *Tabakat*, II/11-27; İbn Hişam, *Hişam*, I/606-715; M. Hamidullah, Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)*'in savaşları*, s.55-95.

a. Bedir'e Çıkarken Sahabenin Durumu

Bedir savaşı herşeyden önce her iki tarafın da önceden planlamadığı bir savaştı. Allah Bedir'de iki cepheyi öyle bir zaman ve şartlarda karşı karşıya getirmiştir ki, her iki taraf planlasa ve randevüleşselerdi bile gerçekleşmesi mukadder böyle bir mücadele zemini, oluşmazdı. Hadise, öylesine insan idrakini aşkın planlanmıştı ki, ister istemez göğüs göğüse vuruşma durumuna gelindi sonra da, yaşayanın yaşamayı hak etmesi, ölenin de ölüme müstehak olması ortaya çıkmıştı. Kur'an da Bedir savaşının başlangıcı ile ilgili bu ilahi takdire şu şekilde işaret edilmiştir:

"... Fakat, Allah gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille (gözle görülür şekilde ve mazerete meydan vermeyecek biçimde) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı. Çünkü Allah hakkıyla işitendir, bilendir." (Enfal, 8/42)

Bedir Savaşının bu yönünü vurguladıktan sonra tarihi arka plan üzerinde durmak istiyoruz. Ebu Süfyan komutasındaki Kureyş müşriklerine ait bir ticaret kervanı Şam'dan dönüyordu. Şam'dan gelen bu kervanda sahabenin malları vardı. Çünkü onlar herşeylerini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdi. Peygamber Efendimiz **(Aleyhi ekmelü't-tahaya ve etemmü't-teslimat)**, bu kervanın gelişini ashabına haber verip onda malları olduğuna dikkat çekti. Hemen bir grub sahabe ile birlikte Medine'den hareket etti. Sahabenin birçoğu, hareketin hedefinin sadece bu kervanı vurmak olduğu düşüncesinde olduklarından bu harekete fazla ağırlık kuşanmadan, savaş hazırlığı yapmadan katılmışlardı, çünkü işin içyüzünü bilmiyorlardı. Gerekli hazırlıklarını yapmadan sadece bir kervana gidiliyor diye gelişigüzel çıkmışlardı. Nitekim bu durum ayette şu şekilde bildirilmiştir:

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدتُّمْ

لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ

وَيَحْيَا مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Hani Bedir savaşı günü ey müslümanlar siz vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak tarafında idiler. Kervan ise sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz vakitte öyle buluşamazdınız. Fakat Allah, takdir ettiği bir işi yerine getirmek için, sizi böyle buluşturdu ki helak olan bir delile göre helak olsun, yaşayan da bir delile göre yaşasın Çünkü Allah her şeyi hakkiyle işitir ve bilir." (Enfal, 8/42)

Ayrıca bu ayette kervanın sahil kenarından gittiğine de işaret edilmektedir.[3]

Diğer taraftan kervana baskın olacağını duyan müşrikler tam techizatlı bir ordu halinde Ebu Cehil kumandasında hareket ederek, Bedir'e doğru geliyordu. Kureyş ordusu çıktıktan sonra, Allah Teâlâ, kervan veya Kureyş ordusundan birini vaad ettiğini bildirmişdi.[4] Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** yol da[5] ashabı ile hedefin Şam'dan gelen Kureyş kervanı mı yoksa Kureyş ordusu mu olması hususunda istişare etti. Ashabın bir kısmı savaş hazırlığı ile çıkmadıklarından kervanı istediler. Burada bir hususun altını çizmek istiyoruz. Sahabenin bir kısmı muradı ilahiyi bilemediklerinden ve sadece kervan için çıktıklarını düşünmelerinden ötürü Kureyş ordusu ile savaşmaya gönülsüzdüler. Nitekim onların bu durumu şu ayette de ifade edilmiştir;

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ يُجَادِلُونَكَ فِي
الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ إِحْدَى

---

3 Bkz. Razi, *Mefatih*, XV/165-66; Alusi, *Ruhu'l-Meani* X/6-7; İbn Aşur, *Tahrir*, X/16-20; M. Hamidullah, *Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in Savaşları*, s.55.

4 İbn Kesir, *Tefsir*, III/555; Elmalılı, IV/2368-69.

5 Mevdudi'nin Bedir savaşının tarihi arka planı ile ilgili olarak kabul edilen genel görüşten farklı olarak şöyle bir yaklaşımı vardır. O'na göre Bedir gazvesi ile ilgili siyer ve mağazi kitaplarında yer alan; Resulüllah'ın ashabıyla birlikte kervandaki malları almak için çıkmaları biraz yol aldıktan sonra kureyş ordusunun geldiğini haber almaları ve bunun üzerine kervanı mı yoksa kureyş ordusunu mu hedef almaları hususunda istişare etmeleri ile ilgili rivayetler Kur'an'ın ifadesine terstir. Doğrusu Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ashabı ile Medine'den çıkmadan önce istişare yapmış ve Allah'dan Kureyş ordusu ile savaşma emri almıştır. Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, I/778.

الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللهُ أَنْ يُحِقَّ

الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ

"Nitekim pek yerinde ve gerekli bir iş için Rabbin seni evinden çıkardığı zaman, müminlerden bir kısmı bundan hoşlanmamıştı.

Gerçek apaçık meydana çıktıktan sonra bile, onlar bu hususta seninle münakaşa ediyorlardı; sanki gözleri göre göre ölüme sevkediliyorlardı

"Allah iki topluluktan birine sizi galib kılacağını vadettiğinde siz silahsız olan topluluğun (kervanın) sizin olmasını arzu ediyordunuz. Halbuki Allah ise, emirleriyle hakkı üstün kılmak ve şirkin kuvvetini yok ederek kâfirlerin ardını kesmek istiyordu ki o suçlu müşrik güruhu hoşlanmasa da, hak olan İslâm'ı yüceltsin, batıl akın şirki de ortadan kaldırsın." (Enfal, 8/5-8)

Ayetteki "وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ" "müminlerden bir kısmı bundan hoşlanmamıştı" kısmı hal mevkiinde olduğundan sahabenin Bedir'e çıkarken ki durumunu bildirmektedir. Bedir'e çıkış zamanı, Medine'den ayrılıştan itibaren savaş başlayıncaya kadar ki zamanı içine alır. Bu itibarla sahabenin bir kısmı Medine'den çıkıp bir müddet giderek konakladıktan sonra Resulüllah'ın istişare etmesi üzerine kervan için çıktıklarını, bu halde savaşmanın çok büyük bir tehlikeye atılmak olduğu gerekçesiyle Kureyş ordusu ile savaşmayı pek istememeleri üzerine Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** buruklaşmış onun bu halini gören sahabenin ileri gelenleri tam teslimiyetlerini ifade eden konuşmalar yaparak savaşma hususundaki azimlerini ortaya koymuşlardır. Böylelikle gönülsüz olanların isteksizliği de zail olmuştur.[6] Teferruatı tarih ve siyer kitaplarında olan Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ile ashabı arasında cereyan eden bu ibret ve mesaj yüklü konuşma şu şekilde olmuştur : ilk önce Hz. Ebu Bekir

[6] Bkz. İbn Aşur, *Tahrir*, IX/266-67; Razi, *Mefatih*, XV/127; İbn Kesir, *Tefsir*, III/554; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IX/170-171; Elmalılı, *Hak dini*, IV/2368.

ve Ömer kalkıp güzel şeyler söylemiş, sonra Sa'd b. Ubade kalkıp "Ey Allah'ın Resulü! ne yapmak istiyorsan onu icra et, vallahi sen Berk-i Gımad'[7]a kadar gitsen biz seninle beraberiz." demiştir.

Daha sonra Mikdat b. Amr, kalkıp "Ya Resulallah! Allah Teâlâ sana ne emrettiyse onu yap, ne tarafa gidersen biz kesinlikle seninle beraberiz. Biz, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, " فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ" "Haydi sen Rabb'in ile git, ikiniz onlarla savaşın, biz işte burada oturuyoruz." (Mâide 5/24) demeyiz, biz bunun tam tersini söyleriz, Sen ve Rabb'in gidin, savaşın, biz de sizinle beraberiz, gören bir tek gözümüz bulunduğu müddetçe de savaşırız" diyerek teslimiyetlerini ifade etmişti. Resulullah bu sözlerden memnun olmuştu. Fakat bununla birlikte çoğunluğun görüşünü öğrenmek istiyordu. Ki bunlar da Ensar'dı. Çünkü onlar çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Bunun üzerine Sa'd b. Muaz kalkıp "Ey Allah'ın Resulü! Galiba bizi kastediyorsun?" deyince, O da "evet" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd dedi ki: "Biz sana iman ettik, seni tasdik ettik ve bize getirdiğinin hak olduğuna şehadet ettik. Bu konuda sana uymak ve itaat etmek üzere söz verdik. Bu durumda sen ne dilersen onu yap. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, sen bize şu denizi gösterip dalsan biz de beraber dalarız ve içimizden bir tek kişi bile geri kalmaz. Bizi düşmanla savaştırman hususunda gönülsüz değiliz. Biz harpte sebatkâr, çarpışma sırasında da sadakat gösteren kimseleriz. Umulur ki Allah Teâlâ, bizden sana, yüzünü güldürecek şeyler gösterecektir. Haydi yürüt bizi Allah'ın bereketine" dedi. Başka bir rivayette Hz. Sa'd'ın bu sözlerine ilave olarak şunları dediği de rivayet edilir: "Ya Rasülallah! Yoluna devam et. İstediğin ile bağ kur, istediğin ile alakayı kes. İstediğinle düşmanlık et, istediğinle barış yap, istediğin kadar mallarımızdan al ve dilediğini de bize ver. Mallarımızdan aldığını bize bıraktıklarından daha çok severiz. Bize ne emredersen ona tabi oluruz."

---

[7] Berk-i Gımad; Mekke'ye beş gece mesafede Kızıl deniz sahilinde sert kayalıkları ile meşhur bir yerin adıdır. Yemen'de bir yer olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Hamevi, *Mucemu'l-Buldan*, "BRK" mad.

Sa'd'in bu sözlerinden de Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) çok memmun oldu ve sevindi, sonra da buyurdu ki; "Haydi yürüyün Allah'ın bereketine, size müjde veriyorum ki, Allah bana iki taifenin birini vaad buyurdu. Allah biliyor ki, ben sanki şu anda onların devrilip yere serilecekleri yerleri görür gibi oluyorum".[8] Bu konuşmalardan sonra sahabe teslimiyet içerisinde azimle Bedir savaşına yürümüştür.

b. İki Ordu Arasındaki Kuvvet Dengesi

Daha once geçtiği üzere Bedir savaşına giderken sahabe savaş hazırlığı yapmadan sırf kervana baskın yapmak için çıkmıştı. Diğer taraftan Mekke'den gelen müşrik ordusu ise hazırlanarak tam techizatlı gelmişti. Bunun tabii neticesi olarak savaşacak iki ordu arasında güç ve kuvvet dengesi yoktu. Kur'an bu hususu şu şekilde ifade etmektedir;

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Gerçekten, sizler birkaç biçare iken, Bedir de Allah sizi nusratına mazhar eylemişti. O halde Allah'a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız." (Al-i İmran 3/123). Ayetteki "وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ" kısmı Bedir'e katılan sahabenin zatında aziz olmakla birlikte sayı ve savaş donanımı bakımından karşı tarafa mukavemet edemeyecek kadar gayet az, fakir ve maddî bakımdan son derece zayıf olduğunu ifade etmektedir.[9]

Karşı taraf ise ayette ifade edildiği üzere oldukça güçlü ve kuvvetlidir.

"وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ"

---

8 İbn Kesir, III/557; Alusi, IX/170-171; Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, II/11-27; İbn Hişam, a.g.e, I/606-715.

9 Bkz. Razi, *Mefatih*, VIII/209; Kurtubi, *Cami*, IV/122-23; Elmalılı, *Hak dini*, II/1170.

"Güçsüz olanla karşılaşmak istiyordunuz" Ayetteki "الشَّوْكَة" kelimesi müşriklerin güçlü, kuvvetli silahlanmış bir ordu olduğunu vurgulamaktadır.[10]

Tarih ve hadis kitaplarında bildirildiği üzere Bedr'e katılan sahabi sayısı 305 dir. Bulunup bulunmadıkları ihtilaflı olanlarla bu rakam 313'e ulaşmaktadır.[11]

Bedir'de müşriklerle savaşan sahabe ordusunun 2 adet süvarisi, 30-40 adet devesi, altı zırhı vardı. Müslümanların bu kadar az imkanlarına ve iki atlarına mukabil, karşı tarafın bine yakın askeri, 200 atı, 700 devesi bulunuyordu.[12] Bu, her sahabinin en az 3-4 insanla yaka paça olması bir süvarinin 100 süvari ile savaşması demektir. Üstelik Kureyş, tam tekmil silahlandırılmış savaş tecrübesi olan bir ordu ile gelmişti. Allah Resûlü ve ordusu ise, oraya kadar, beş-on devenin sırtında nöbetleşe 200 km'lik bir mesafe katederek hem de Ramazan ayı olduğu için oruç tutarak, çölün sıcağının altında çoğu zaman yürüyerek gelmişlerdi. Savaş tecrübesi olmayan savaşmak için hazırlık yaparak da yola çıkmayan sahabe biraz sonra ele alınacağı üzere, kendisinden sayı bakımından en az üç kat fazla ve silah bakımından da çok üstün olan üstelik savaş tecrübesi de bulunan müşrik ordusunu bütün bu olumsuzluklara rağmen yenmiştir. Normal şartlarda sahabenin böyle bir savaşı kazanması mümkün değildi. Ama Allah'ın büyük lütuf ve inayeti, sahabenin tarihde eşi benzeri pek görülmeyen kahramanlığı ile Bedir'de islamiyet çok önemli bir zafer kazanmıştır.[13]

Kur'an sahabenin bedirde kazandığı bu zaferin harikuladeliğini şu şekilde ifade etmektedir.

---

[10] İbn Aşur, *Tahrir*, IX/270; Razi, *Mefatih*, XV/128.

[11] Bkz. İbn Kesir, *Bidaye*, III/554; İbn Sa'd, *Tabakat*, II/11-27; İbn Hişam, *Sire*, I/606-715; İbn Hacer, *Feth*, VII/340-341.

[12] İbn Sa'd, *Tabakat*, II/11-27; İbn Hişam, *Sire*, I/606-715; İbn Hacer, *Feth*, VII/340-341.

[13] Bkz. Razi, *Mefatih*, VII/204; Elmalılı, *Hak dini*, II/1170; Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II/225-26.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الأَبْصَارِ

"Birbiriyle karşılaşan iki toplulukta size büyük bir ibret vardır: Bunlardan biri Allah yolunda vuruşuyordu. Diğeri ise kâfir idi. O kâfirler müslümanları, bizzat gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah dilediğini yardımiyle destekler. Elbette bunda gözleri olanlar için bir ibret vardı." (Âl-i İmran, 3/13)

c. Allah'ın Yardım Etmesi

Sahabe bedir savaşında yalvarıp yakararak Allah'tan yardım istemiş Allah da onların bu duasına icabet etmiştir.

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ مُرْدِفِينَ وَمَا جَعَلَهُ اللهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِنْدِ اللهِ إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

O vakit siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da: "Ben size peşpeşe gelecek bin melaike ile imdad edeceğim" diye duanızı kabul buyurdu. Allah bunu, sırf bir müjde olsun ve bununla kalbleriniz güven duysun diye yaptı. Yoksa gerçekte yardım ancak Allah'tandır, başkasından değil! Çünkü Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir: mutlak galibdir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. (Enfal, 8/9-10)

Müfessirler ayette bildirilen duayı yapanın kim olduğu hususunda iki görüş serdetmişlerdir;

1-Yardım isteyen Peygamber Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'dir. Ayette "تَسْتَغِيثُونَ" denilerek cemi sigası ile ifade edilmesi ise Peygamberimizin şanına tazim içindir. Çünkü; Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre; Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** Bedir günü müşriklere bakıp onların sayısının bin, ashabının sayısının da, üçyüz küsur olduğunu görünce kıbleye dönüp ellerini semaya kaldırarak *"İlâhî bana verdiğin sözü yerine getir! İlâhî, şu bir avuç insan yok olursa, sana yeryüzünde ibadet eden kalmayacak." diye* dua etmeye başlayıp,

yalvarıp yakarırken nihayet omuzundan ridası düşmüş, Hz. Ebubekir düşen ridasını yerden alarak tekrar müberek omuzuna koymuş ve *"Ey Allah'ın Resulü! Rabbine niyazın ve münacatın yetişir, O, sana olan vaadini yerine getirecektir." demişti.* Bunun üzerine yukarıda zikredilen ayet nazil olmuştur.[14]

2- Yardım isteyenler sahabedir. Ayette cemi sıygası ile "تَسْتَغِيثُونَ" sahabeye hitap edilmiştir.

Bu iki görüş şu şekilde telif edilebilir; Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) sesli olarak dua edip yalvarmış; ashab da onun duasına "amin" demiştir. Böylelikle Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)in duasında istediklerini onlarda isteyerek onun duasına tabi olmuşlardır. Çoğul sıgası ile ifade edilmesi bu yakarışın Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) ve ashab-ı bedir tarafından yapıldığını gösterir.[15]

Allah Bedir Savaşında herşeylerini ortaya koyarak sırf Allah rızası için savaşan sahabeye değişik şekillerde yardım etmiştir;

1-Melekleri yardıma göndererek. Kur'an Bedir savaşında meleklerin sahabenin yardımına gönderildiğini iyi ayrı yerde anlatmaktadır. Bunlardan birincisi Bedir savaşının anlatıldığı Enfal suresinde;

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ مُرْدِفِينَ وَمَا جَعَلَهُ
اللهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِنْدِ اللهِ إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

O vakit siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da: "Ben size peşpeşe gelecek bin melaike ile imdad edeceğim" diye duanızı kabul buyurdu. Allah bunu, sırf bir müjde olsun ve bununla kalbleriniz güven duysun diye yaptı. Yoksa gerçekte yardım ancak Allah'tandır, başkasından değil! Çünkü Allah, Azîz'dir, Ha-

---

[14] Müslim, Cihad, 58, Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I/30.

[15] Razi, *Mefatih,* XV/129-30; İbn Aşur, *Tahrir,* IX/274; Bkz. Alusi, *Ruhu'l-Meani,* IX/172-73.

kîm'dir: mutlak galibdir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. (Enfal, 8/9-10)

Rabbin meleklere vahyediyordu ki: "Muhakkak ben sizinle beraberim, haydı siz de müminlere sebat ve moral verin. Kâfirlerin kalblerine korku salacağım. Haydi vurun onların boyunlarına, vurun onların parmaklarına!" (Enfal, 8/12)

İkincisi ise Uhud savaşının anlatıldığı Al-i İmran suresindedir. Kur'an bir mevzuyu veya vakayı değişik perspekliflerden farklı bir yörüngede ele alıp anlatmaktadır. Bu Kur'an'ın mucizevi üslübudur. İşte bedir savaşında Allah'ın melekleri ashabın yardımına göndermesi uhud savaşının anlatıldığı yerde tekrar farklı bir zaviyeden ifade edilmiştir.

'O vakit sen müminlere: "Rabbinizin, indirdiği üç bin melek ile size imdad göndermesi yetmez mi?

Evet, eğer sabreder ve itaatsizlikten sakınırsanız, düşmanlarınız da hemen üzerinize geliverirlerse Rabbiniz, formalı formalı tam beş bin melek göndererek size yardım edecektir.

Allah bu imdadı sırf size müjde olsun ve kalbleriniz bununla müsterih olsun diye yaptı. Nusret ve zafer, ancak mutlak galib, tam hüküm ve hikmet sahibi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafından gelir." (Âl-i İmran, 3/123-125)

Bu iki ayette yardıma gönderilen melek sayısı birbirinden farklıdır. Alusi, ilk önce bin, sonra iki, sonra üç, en son da beş bin melek gönderilerek ihtiyaca göre tedricen yardım edildiği kanaatindedir.[16]

---

[16] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IV/46. Elmalılı, Cenab-ı Allah'ın Bedir savaşında müminlere başlangıçta bin melek ile yardım ettiğini savaş esnasında rivayet edildiği üzere Kürz b. Cabir el-Muharibî'nin müşriklere yardım etmek için gelmek istediği duyulunca sahabenin endişelenmesi üzerine üç bin melek daha yardıma gönderildiğini bununla müşriklerin dağılmasının çabuklaştığını ve müşriklere bahsi geçen yardım hemen geliverecek olursa, müminlerin -sabır ve korunmaları şartıyla alâmetli, nişanlı, simaları belli beş bin melaike daha göndereceğinin Allah tarafından vaad edildiğini, düşmana yardım gelmemesi ve zaferin kazanılmasından ötürü, bu beş bine ihtiyaç kalmadığının anlaşıldığı şeklinde bir yaklaşımı vardır. Bkz. Elmalılı, *Hak dini*, II/1171; Bkz. Razi, *Mefatih*, VIII/212; İbn Aşur, *Tahrir*, IV/74

Bedir'de inen meleklerin savaşıp savaşmadıkları ihtilaflıdır.[17] Bazı rivayetlerden[18] hareketle bizzat savaştıkları görüşünde olanlar varsa da işin doğrusu yardım için gönderilen melekler, bizatihi insanlar gibi harb etmemiş, kılıç kullanmamış ve kafir öldürmemişlerdir. Onlar sadece, karşı cephenin moralini bozmak, müminlerin de kuvve-i maneviyelerini takviye etmek için gelmişlerdir.[19]

Zira, ayette "Allah bu imdadı (melekleri göndermesi) sırf size müjde olsun ve kalbleriniz bununla müsterih olsun diye yaptı" buyurularak meleklerin gönderiliş gayesi bildirilmiştir.[20]

Bununla birlikte Meleklerin savaşmasını, müslümanların kafirlere vurduğu darbelerin tam hedefine ulaşmasında yardım etmeleri şeklinde yorumlayanlar da vardır.[21]

Kanaatimizce melekler bizzat savaşmamış, karşı tarafın moralini bozma sahabeye moral verme ve onların düşmana vurduğu darbelerin hedefine ulaşmasında yardımcı olma gibi şeyler yapmış olabilirler. Çünkü onlar savaşın içine katılsalardı, esbab perdesi aralanır, insanlar gazi ünvanını alamaz ve artık herkes bir inayet beklentisi içine girerdi. İnayetler ise, bu imtihan dünyasında daha çok perdeli olarak gelmektedir.

2-Savaş esnasında uyuklamaları; Savaş sırasında sahabe Allah'dan gelen bir uyku ile rahatlayarak huzura kavuşmuşdur. "Düşman korkusundan gözünüze uyku girmediği için o vakit Allah, inayeti ile güven ve sükunet vermek için sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi temizlemek, Şeytanın pisliğini, vesvesesini sizden gidermek, kalblerinize kuvvet vermek ve savaş meydanında ayaklarınızı sabit kılmak için gökten üzerinize su indiriyordu." (Enfal, 8/11)

---

17 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IX/178.
18 Bkz. Müslim, *Cihad*, 58.
19 Bkz. Kurtubi, *Cami*, IV/124-25; İbn Kesir, *Bidaye*, III/279-281; İbn Aşur, *Tahrir*, IX/283.
20 Bkz. Zemahşeri, a.g.e, I/462; Razi, a.g.e XVI/130-31; Mevdudi, a.g.e, I/780.
21 İbn Aşur, *Tahrir*, IX/283; Mevdudi, *Tefhim*, I/780.

Allah Teala, ayetlerde bildirildiği üzere savaş esnasında sahabeyi hafif bir uyuklamaya daldırmıştır. Bu uyuklama düşmanın baskın yapmasına fırsat verecek bir gaflet uyuklaması değil, Allah'ın ayrı bir lütfu olarak rahatlama, sakinleşme şeklindedir. Böyle bir uyuklama ile Allah, sahabeyi hem dinlendirmiş hem de karşı tarafın çok güçlü olmasının verdiği telaşı, korkuyu kalplerinden silerek onlara güven ve itminan vermiştir.[22]

Şiddetli bir korku, telaş ve endişe anında insanların uyuklaması; uyuklayıp kalb ve ruhundaki endişe ve dağınıklığı aşması, sükunet bulup tam itminana ulaşması Allah'dan o insanlara bir lütuf, onlardan da Allah'a karşı bir güven, bir itimad hatta bir tevekkül, bir teslim ve bir tefviz tavrıdır. Hem Bedir'de hem Uhud'ta böyle bir itminan, böyle bir teminat-ı ilahiye ve böyle bir sekine-i rahmaniyenin vaki olması, dine o ölçüde sahip çıkıldığı, gönüllerin o heyecanla hakiki mihraplarına yöneldiği ve sadakatın ilahi teveccühle buluştuğu her durumda herkes için sözkonusu olabilir.

3-Yağmurun yağması. Savaştan bir gece önce Allah yağmur yağdırmıştır. Hiç umulmadık bir zamanda, Allah sahabenin bulunduğu yere gökten su indirmiştir. Çünkü, bulundukları mevki kumluktu, ayakları kuma gömülüyor, yürürken güçlük çekiyorlardı, üstelik kumlar savruluyor ve etraf toz duman oluyordu. Düşmanın çokluğu, araç ve gereçlerinin üstünlüğü yetmiyormuş gibi, içinde bulundukları bu olumsuz durumlar da müslümanların moralini bozuyor, birçok korkulara ve endişelere sebep oluyordu. Tam o sırada Allah Teâlâ, geceleyin bir yağmur ihsan etmiş müslümanların önündeki vadi ırmak gibi akmış, savaşacakları zemin sertleşerek daha rahat manevra yapabilecekleri bir hale getirilmiş, sahabe bu inayeti ilahiye ile hem maddeten hem de manen yıkanmıştır.[23]

---

22 Razi, *Mefatih,* XVI/132-33; Alusi, *Ruhu'l-Meani,* IX/174-175; Elmalılı, *Hak dini,* IV/2375.

23 Bkz. Razi, *Mefatih,* XVI/133-35; Alusi, *Ruhu'l-Meani,* IX/176; Elmalılı, *Hak dini,* IV/2375-76.

d. Allah Yolunda Savaştıklarının Bildirilmesi

Kur'an, sahabenin Bedir'de yaptığı savaş ile hedefinin, gayesinin ne olduğuna şu şekilde işaret etmektedir.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَّأُوْلِي الأَبْصَارِ

"Birbiriyle karşılaşan iki toplulukta size büyük bir ibret vardır: Bunlardan biri Allah yolunda vuruşuyordu. Diğeri ise kâfir idi. O kâfirler müslümanları, bizzat gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah, dilediği kimseleri nusretiyle destekler. Elbette bunda görecek gözleri olanlar için alınacak ibret vardır."(Âl-i İmran, 3/13)

Müfessirlerin ittifakı ile ayetteki iki grubtan, "Allah yolunda savaşan" grub Ashab-ı Bedir, diğeri ise Kureyş müşrikleridir. Allah o gün müşriklere karşı mücadele veren Ashabı Bedir'in niyetlerinin hulusuna, duruluğuna; hamiyet, şecaat, kendilerini gösterme gibi değişik mülahazalar için değil de sırf Allah'ın namı celilini yüceltmek için savaştıklarını bildirmektedir.[24]

Ayette Ashab-ı Bedir'e, "فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّهِ" "Allah yolunda savaşan topluluk" olarak işaret edilmiştir. Kafir topluluğa karşı mümin topluluk denilmeyip bu şekilde Allah yolunda savaşan grub olarak bildirilmelerinde onların, imanın en yüksek derecelerinde bulunduklarına işaret eden bir medhü sena/övgü ve iltifat vardır:.[25]

Kafir olan topluluk yiyip, içiyor ve gönül eğlendiriyordu. Mümin olan diğer grub ise ilay-ı kelimetullah için oraya gelmiş olmanın şuuru ile dua dua Allah'a yalvarıyor, ibadet ediyor ve Allah yolunda mücadele veriyordu. Bu iki orduyu gören herkes, hangi tarafın Allah için savaşmaya geldiğini kolayca anlayabilirdi.[26]

---

[24] Savî, *Menziletü's-Sahabe*, s.13-14; Bkz. Razi, *Mefatih*, VII/189-190.

[25] Alusi, *Ruhu'l-meani*, III/95.

[26] Mevdudi, *Tefhim*, I/252.

e. Bedir Ashabı ile Küfre Büyük Bir Darbenin Vurulması

Sahabe Bedir'e ilk başta kervana baskın için çıkmıştı ama muradı ilahi farklı idi. Netice de Allah sahabeyi Kureyş müşrikleri ile karşı karşıya getirip savaştırmış ve inançsızlığa, batıla ve temsilcilerine çok büyük bir darbe vurmuştur. Kur'an bu noktaya iki ayrı yerde dikkatleri çekmiştir;

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ

"Halbuki Allah ise, emirleriyle hakkı üstün kılmak ve şirkin kuvvetini yok ederek kâfirlerin ardını kesmek istiyordu ki o suçlu müşrik güruhu hoşlanmasa da, hak olan İslâm'ı yüceltsin, batıl akın şirki de ortadan kaldırsın. (Enfal, 8/8)

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

"Allah Teala kafirlerden ileri gelenleri imha etmek veya onları başaşağı ederek ümitsiz bir hale düşürmek için size bu imdadı gönderdi." (Âl-i İmran, 3/127)

Ayetteki "طرف" (taraf) kelimesi, vücudun bir kısmı, insanların şereflileri gibi manalara gelmektedir.[27] Bedir de Ebu Cehil gibi müşriklerin önde gelenlerinin bir çoğu öldürüldüler. Ve o günden itibaren imanın gücü ortaya çıktı. Bedir günü, İslâm'ın binası olmuştur.[28]

Bedir savaşı, hak ile batılın ayrıldığı İslam'ın aziz, küfrün zelil kılındığı gündür. Ve o gün başlangıc bakımından da, sonuc bakımından da bir ilâhî mucizedir. Baştan sona bütün aşamaları ve cereyan şekli ile de birçok harikaları içinde barındırmaktadır.[29]

Eğer sahabe Bedir'de yüreklice ve yiğitçe ortaya çıkıp Kureyş ordusu ile karşılaşmasalardı, İslam'ın yaşama hakkı hemen he-

---

27 İbn Manzur, *Lisan,* "TRF"mad, Zebidi, *Tac*, "TRF"mad.
28 Elmalılı, IV/2371-72; Bkz. Alusi, IX/172.
29 Bkz. Elmalılı, IV/2411; İbn Aşur, *Tahrir*, X/14-15.

men kaybolurdu. Ama olaylar gösterdi ki, müslümanlar mertçe Kureyşlilere meydan okudular ve savaş alanında görülmemiş cesaret ve kahramanlık örneği sergileyerek kafirlere büyük bir darbe indirdiler ve böylece İslamiyetin kök salmasına yardımcı oldular. Bedirde sahabenin kafirlerin başına indirdiği balyoz dinin izzet bulup kuvvetlenmesine sebeb olmuştur. Bedir zaferinden sonra İslamiyet hep ilerlerken Cahiliyye gerileme sürecine girmiştir.[30]

f. Bedir Ashabının Fazileti ile İlgili Peygamber Efendimiz'in Şerefli Sözleri

Daha önce geçtiği üzere Kur'an sahabenin Bedir'de başka bir sebeb gaye menfaat için değil sırf Allah'ın adını yüceltmek için savaştığını bildirmiştir. Bu çok önemli bir payedir. Ayrıca şu ayette de ifade edildiği üzere Allah sahabenin imanını tescil etmekte ve Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)i sahabe ile desteklediğini bildirmektedir.[31] "Eğer bir takım hilelerle seni aldatmak isterlerse, hiç endişe etme. Allah sana yeter. O dur ki seni nusratiyle ve bir de müminlerle destekledi." (Enfal, 8/62-63)

Peygamber Efendimiz, Bedir ashabına sahabe içinde hususi bir yer vererek değişik hadislerinde övmüştür. Bu hususla ilgili olarak misaller vermek istiyoruz.

1. Cibril (a.s) "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gelerek: "Ya Resulallah İçinizdeki Bedir kahramanlarına nasıl bir değer veriyorsunuz?" diye sordu. Aleyhissalatu vesselam: "Müslümanların en faziletlisi!" buyurdu. Cebrail: "Biz de Bedir'e katılan melekleri en faziletlilerimiz olarak kabul ediyoruz" dedi.[32]

2. Resulülah (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'ye yürümeden önce Bedir ashabından olan Hatıb b. Beltaa, Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)'in Mekke fethi Resulüllah'ın stratejisi ile ilgili bazı şeyleri haber veren bir mektup yazmış ve bunu da gizlice bir kadınla Mekkedeki müşriklere gön-

---

30 Mevdudi, *Tefhim*, I/778 Bkz. Razi, *Mefatih*, XV/128.
31 Bkz. Nasır Ali Aid, *Akide*, I/170; Savi, *Menziletü's-Sahabe*, s.13
32 Buhari, *Megazi* 11; Ahmed b. Hanbel, III/465.

dermek istemişti. Resulüllah (**sallallahu aleyhi ve sellem**) bunu haber alarak hemen Hz. Ali, Zübeyr ve Mikdad'ı göndererek kadından mektubu aldırmış, Hâtıb'ı çağırtarak: "Ey Hâtıb, bu da ne?" diye sorduğunda Hâtıb: "Ey Allah'ın Resulü, bana müsaade et üzerime hemen gelme. Ben Kureyş'e dışardan katılan bir adamım. Ben onlardan değilim aramızda kan bağı yok. Senin beraberindeki muhâcirlerin Mekke'de akrabaları var. Dolayısıyla onlar Mekke'deki mallarını ve ailelerini himaye ederler. Bu şekilde hareket ederek beni koruyacak akrabalarım olmadığı için oradaki yakınlarımı himaye edecek bir el edineyim istedim. Bunu katiyyen İslâm dinini terk etmek veya küfre rızamdan dolayı yapmadım" dedi. Bunun üzerine Resulüllah (**aleyhissalâtu vesselâm**): "Doğruyu söyledi!" dedi. Hz. Ömer atılarak: "Ey Allah'ın Resulü! Bırak beni, şu münafığın kellesini uçurayım!" dedi.

Resûlullah, "Şüphesiz o Bedir'de bulunmuştur diyerek devamla Ashab-ı Bedir'e nasıl bakılması gerektiğini gösteren bir beyanda bulundu:

لَعَلَّ اللَّهَ اطَّلَعَ إِلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمْ الْجَنَّةُ

أَوْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ

"Ne biliyorsun, Allah Teâla Bedir ehlinin hâline muttali oldu da: "Dilediğinizi yapın, sizlere cenneti vacip kıldım veya sizleri mağfiret ettim, buyurdu." Bu cevap üzerine Hz Ömer'in gözleri dolarak "Allah ve Resulü en iyi bilir" dedi.[33]

Hadiste ifade edildiği üzere Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**), Ashab-ı bedir'in cennetlik olduğunu müjdelemiştir. Bu başkaları için söz konusu olmayan büyük bir müjdedir. Hadisteki لَعَلَّ teracci/ummak manasına değil vuku manasınadır. Zira Allah ve Resulünün kelamındaki teracci kesinlik ifade eder.[34]

---

[33] Buhari, *Meğazi* 9, Cihad 141, 195, *Tefsir*, Mümtehine 1; Müslim, *Fedailu's-Sahabe* 161; Ebu Davud, *Cihad* 108.

[34] İbn Hacer, *Feth,* VII/356; Ayni, *Umde,* XIV/87-88.

3. Hatıb b. Beltaa'nın kölesi Resulüllah'a Hatıb'ı şikayet ederek: "Ya Rasülallah Hatıb mutlaka cehenneme girecek dedi. Resulüllah "Hata ettin! O Cehenneme girmez! Çünkü o, Bedir ve Hudeybiye gazvelerinde bulunmuştur."[35] dedi. Başka bir hadiste de "Bedir'e katılanlardan hiçbiri cehenneme girmeyecektir."[36] buyurmuştur.

4. Harise b. Süraka, Bedir günü havuzdan su içerken isabet eden serseri bir ok sebebiyle ölmüştü. Annesi Ümmü Harise (r.a), "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gelerek "Ey Allah'ın Resulü! Bana Harise'den haber ver! Eğer cennetteyse sabredeceğim, değilse gücümün yettiği kadar ağlayacağım! dedi. Aleyhissalatu vesselam: "Ey Ümmü Hârise! Cennetin bir tane olduğunu mu zannediyorsun? Bir çok cennet var. Senin oğlun ise, (Cennetin zirvesi olan) Firdevs-i a'lâ'dadır" buyurdular. Bunun üzerine kadın gülerek dönüp gitti."[37]

Bu hadiste Ashab-ı Bedr'in çok büyük fazilet sahibi olduğuna dikkat çekilmektedir Zira hadiste bahsi geçen Harise, Bedir savaşında kafirlerle bizzat savaşmayıp uzaktan gözetleyen birisi idi. Ve havuzdan su içerken öldürülmüştü. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) onun cennetin en yüce yeri olan "firdevs"te olduğunu bildirmiştir. Eğer Bedir'e katılıp da gözcülük yapanın cennetteki yeri böyleyse -ki bunu en doğru sözlü insan bildiriyor-kendisinden üç kat fazla bir düşman ordusuyla bizzat göğüs göğüse savaşan sahabileri Allah Teala'nın bundan daha az bir şekilde mükafatlandırması düşünülebilir mi? Elbette ki Allah onları çok daha aşkın bir şekilde mükafatlandıracaktır.[38]

Ayrıca burada bir hususa da değinmek istiyoruz. Bedir ashabına verilen bu ilahi değer, çeşitli dönemlerde alimlerin, özellikle de muhaddislerin hep ilgisini çekmiş ve onları Ashab-ı Bedir'in

---

[35] Müslim, *Fedailu's-Sahabe* 162; Tirmizi, *Menakıb*, 58; Ahmed b. Hanbel, III/349.

[36] Ahmed b. Hanbel, VI/396; Taberani, *Mucemu'l-Evsat*, IV/143; Heysemi, *Zevaid*, VI/107; Bkz. İbn Hacer, *Feth*, V/305.

[37] Buhari, Cihad 14, *Megazi* 9, Rikak 51.

[38] İbn Kesir, *Bidaye*, III/329.

hayat ve faziletleriyle ilgili eserler yazmaya sevketmiştir. Zaman içinde onların isimleri, duaların kabul edilmesi , ilahi yardımlara nail olmak ve zafer elde etmek için vesile kılınmış ve bu şekildeki bir uygulama asırlar boyu devam etmiş ve bu konuyu işleyen müstakil eserler kaleme alınmıştır.[39]

2. UHUD SAVAŞI

Uhud savaşı,[40] sahabenin müşriklerle yaptığı ikinci büyük savaşdır. Bu savaşta sahabe bir aralık hezimet yaşamış bundan dolayı da daha önce geçtiği üzere itab edilmişdir. Biz Kur'an'da ifade edildiği üzere sahabenin Uhud savaşındaki durumunu belli başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

a. Bedir Savaşı'na Katılamayanların Şehadet Arzuları.

Bedir de çok büyük bir hezimete uğrayan müşrikler bu yenilginin intikamını almak için Ebu Süfyan komutasında üç bin kişilik bir ordu ile Medine civarındaki Uhud dağına kadar gelmişlerdi. Gerek asker sayısı gerekse silah ve askeri malzeme bakımından müslümanlardan kat kat fazlaydılar. Bu durum karşısında Resulüllah ashabı ile nasıl bir harb yapacağı hususunda istişare etti.

Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, bir gece önce gördüğü rüyayı anlattı. Rüyasında kılıcının ucunda gedik açıldığını, bir öküzün kesildiğini ve kendisinin elini kuvvetli bir zırha soktuğunu gördüğünü söyleyerek, kılıcta açılan gediği yakınlarından birinin öldürülmesi,[41] boğazlanan öküzü, ashabından bazılarının öldürü-

---

[39] Mesela, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi'nin (ö.597/1200) "*Fezailü Ehl-i Bedir*"i, Ahmed b. Amir el-Hadrami'nin, "*Şerhu's-Sadr fi esma-i ehl-i bedir*"adlı eseri, Abdüsselam b. Tayyib el-Kadiri'nin(ö.1110/1698) "*Recaü'l-İcabe bi'l-Bedriyyin minessahabe*"si (İsmail Paşa İzahu'l-Meknun, I/549) Şehabeddin Ahmed el-Menini'nin, (ö.1172/1758) "*Şerhu's-Sadr bi şerhi urcuzeti istinzali 'n-nasr bi't-tevessül bi Ehl-i Bedir*" (İsmail Paşa İzahu'l-Meknun, I/73) bunlardan birkaçıdır.

[40] Uhud savaşı, hicretinüçüncü yılında Şevval ayında yapılmıştır. (m. Aralık 624) bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, I/25; İbn Kesir, IV/11; M. Hamidullah, *Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in savaşları*, s.79-105.

[41] Yakınlarından Hz. Hamza Uhud'ya şehid olmuştur.

leceği ve zırhı da Medine olarak tabir etti ve neticede de müdafaa harbi yapmak istediğini ifade etti.[42]

Fakat bir yandan Bedir'e katılamayıp şehid olma aşkıyla yanıp tutuşanlar, diğer taraftan başta gençler olmak üzere Bedr'i örnek alarak düşman ile göğüs göğüse savaşmak isteyen sahabiler, bu istişarede ağır bastılar ve sonunda Medine dışına çıkılarak savaşılması hususunda karar alındı.[43]

Peygamberimiz zırhını giyinip savaşa hazırlandıktan sonra bazı sahabiler Medine'nin dışına çıkarak savaşmak hususunda ısrarlarından dolayı pişman oldular ve Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)**'i böyle bir şeye zorladıklarını düşünerek O'na arzu ettiği şekilde savaşmak istediklerini söyledilerse de Resulullah: *"Bir peygamber zırhını giyince, artık savaşmadan onu çıkarması yaraşmaz."* buyurmuş sonra bin kişilik bir kuvvet ile savaşmak üzere hareket etti.[44] Sahabenin Uhud'a çıkarken ki duygu ve düşüncesi, arzusu Kur'an da şu şekilde ifade edilmişdir.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

"Siz ölümle yüz yüze gelmeden önce, şehid olmayı temenni etmiştiniz. İşte şimdi onu ayan beyan gördünüz." (Al-i İmran, 3/143)

Bu ayette Allah sahabenin bizzat meydana çıkıp düşman ile yüz yüze savaşarak Allah yolunda ölmeyi samimi bir şekilde istediğini bildirmektedir.[45]

Bedir savaşına katılamayan bazı sahabiler fazilet yarışında en önde bulunamadıklarına, fırsatı kaçırdıklarına pişman oluyor ve devamlı düşmanla karşılaşmayı arzu ediyorlardı. Bunlardan biri olan Enes b. Nadr Bedir "Allah beni müşriklerle bir karşılaştırsa" diyerek

---

[42] Darimi, *Rüya* 13; Ahmed b. Hanbel, I/271; Buhari, *Megazi*, 26; Müslim, *Rüya*, 20.

[43] Zemahşeri, *Keşşaf*, I/467; Alusi, *Ruhu'l-meani*, IV/41-43; Bkz.Vakidi, *Meğazi*, I/208/215; İbn Hişam, *Sire*, III/64-68; İbn Kesir, *Bidaye*, IV/12-13.

[44] Buhari, *İ'tisam*, 28; Darimi, *Rüya*, 13, Ahmed b. Hanbel, III/351.

[45] Elmalılı, *Hak dini*, II/1189; Zemahşeri, *Keşşaf*, I/467; Mevdudi, *Tefhim*, I/304.

şehadet arzusu ile yanıp tutuşuyordu.[46] Aynı şekilde Abdullah b. Cahş, Amr b. Cemuh, Sa'd b. Rebi şehidlik bekleyen kimseler arasındaydı. Sahabenin bu isteğinin derecesini şu tavırları çok güzel ifade etmektedir. Müşrikler, Uhud önlerine gelince, şehadet aşkıyla yanan sahabiler sevinerek "Allah idealimizi gerçekleştirme fırsatı lutfetti" diyerek adeta bayram etmişlerdi. İşte Uhud öncesi yapılan istişarede bahsi geçen bu sahabiler ağır basmışlardı.[47]

b. Bazı Sahabilerin Tereddüt Geçirmesi

Resulüllah ashabı ile tam müşriklerle savaşa başlayamak üzere iken münafıkların reisi Abdullah b. Übey 300 adamı ile ayrılarak bozgunculuk yapmıştır. İbn Übey, savaştan önce istişare sırasında Medine dışına çıkmamayı önermişti. Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**)'in şahsi görüşü de bu şekilde idi. Fakat istişarede çoğunluğun görüşü kabul edilmiş ve şehir dışına çıkılarak savaşılması kararlaştırılmıştı. Bozgunculuk için fırsat arayan İbn Selül, gönülsüz olarak Uhud'a çıkmıştı. Sözünün dinlenilmediğini bahane ederek sahabeyi hezimete uğratmak için tam savaş başlamadan önce cepheyi terkederek adamları ile birlikte geri dönmüştü. Münafıkların bu hareketi sahabenin moralini bozmuştu. Hatta şu ayette işaret edildiği üzere sahabeden iki grub, sarsıntı geçirerek Medine'ye geri dönmeyi bile düşünmüşlerdi.[48]

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ إِذْ هَمَّتْ
طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

"Hani sen, erkenden âilenden ayrılmıştın, mü'minleri savaş üslerine yerleştiriyordun. Allah da işitendi bilendi. Sizden iki grup, korkup bozulmağa yüz tutmuştu Halbuki Allah, kendilerinin dostu idi. İnananlar, Allah'a tevekkül etsinler" (Âl-i İmran, 3/121-122)

---

46 Buhari, *Mağazi*, 122; Müslim, *İmare*, 148; Ahmed b. Hanbel, IV/393.

47 İbn Hişam, *Sire*, III/67-68; İbn Kesir, *Bidaye*, IV/13; Bkz. F. Gülen, *Sonsuz Nur*, II/256-257.

48 Alusi, *Ruhu'l-meani*, IV/43; Razi, *Mefatih*, VIII/207; Kutup, *Zilal*, I/468; İbn Aşur, *Tahrir*, IV/70; Mevdudi, *Tefhim*, I/301.

Ayette bildirilen bu iki grub Beni Selime ile Beni Harise kabileleridir.[49] Bunların sarsıntı geçirdikleri muhakkak olmakla birlikte bunun ne seviyede olduğu ve onlar hakkında nasıl düşünmemiz gerektiğini tesbit edebilmek için ilgili ayeti tahlil etmenin faydalı olduğu kanaatindeyiz. İlk önce ayette geçen kelimelerin manaları üzerinde durmak istiyoruz:

"Hemm" kelimesi, bir şeye karar vermek, azmetmek, düşünmek, içinden geçirmek, tasarlamak, üzülmek gibi manalara gelir.[50] Ayette ise, aklından geçirme, tasarlama, vesvese manasına kullanılmışdır.

Feşel; Cesaretini kaybetmek, gözü korkmak, gevşemek yılmak, ümitsizliğe düşmek demektir.[51]

Bu itibarla işaret edilen sahabilerde düşmanın çokluğu, kendilerinin ise azlığı karşısında bir gevşeklik, ümitsizlik ve yılma söz konusudur. Ama bunun Resulüllah'a isyan ederek cepheyi terkedecek boyutta olmadığı muhakkaktır. Zira ayetin devamında "وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا" buyurularak onların Allah'ın velayetide/dostluğunda, muhafazasında oldukları bildirilmektedir. Allah'ın korumasında olan bu insanların Resullüllah'a muhalefet etmeyi kararlaştırmaları mümkün değildir. Çünkü onlar sıradan bir mümin bile böyle şey yapmaz. Dolayısıyla onların bu durumunu şu şekilde değerlendirmek isabetli olacaktır: Şeytan kalplerine vesvese atmış onlar da korkarak içlerinden geri çekilmeyi düşünmüş fakat sonra Allah'ın inayeti ile bundan kurtulmuşlardır.[52]

Bazı alimler, Allah bu iki grubun isimlerini zikretmeyip mübhem bıraktığına göre bizlerin bu iki grubun peşine düşmemiz caiz değildir, demişlerdir.[53]

---

49 Buhari, *Megazi*, 15, Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 171.
50 İbn Manzur, *Lisan*, "HMM"mad, Zebidi, *Tac*, "HMM"mad.
51 İbn Manzur, *Lisan*, "FŞL"mad, Zebidi, *Tac*, "FŞL"mad.
52 Bkz. Razi, *Mefatih*, VIII/207; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IV/43; İbn Aşur,*Tahrir*, IV/70.
53 Razi, *Mefatih*, VIII/207.

c. Geçici Bir Hezimet Yaşamaları

Uhud savaşında ilk önce müslümanlar Allah'ın inayeti ile müşriklere galip gelmiş hatta onları önlerine katarak adeta doğramışlardı. Allah'ın sabır ve itaat etme şartına bağlı olan nusret vaadi tahakkuk etmişti.[54] Müşrikler, bozguna uğramış geriye bir çok ganimet bırakarak kaçmaya başlamışlardı. Onların kaçtığını gören sahabe, savaş bitti zannederek ganimet toplamaya başlamıştı. Bu durumu gören ve çok önemli stratejik bir noktayı tutan okçuların çoğunluğu, bozguna uğrayan müşrik ordusunun toparlanarak bir daha geriye dönmesine ihtimal vermeyerek Resulüllah'ın "yerinizden ayrılmayın"[55] emrini savaş sonuna kadar sebat edin şeklinde yorumlamışlar, komutanları Abdullah b. Cübeyr'in ısrarına rağmen ganimet toplayanlara iştirak etmede bir mahzur görmemişlerdi.[56] Onların bu şekilde hareket etmeleri Peygamberin emrinin son sınırındaki espriyi kavrayamamış olmalarından kaynaklanıyordu.

Okçuların yerlerinden ayrıldığını gören ve o gün henüz müslüman olmayıp müşrik saflarında yer alan Halid b. Velid, Uhud dağının arkasından dolaşarak yerini terketmeyen okçuların komutanı Abdullah b. Cübeyr ve yanındaki yedi-sekiz sahabiyi şehid etmişti. İşte bu şekilde emre itaattaki inceliğin bazı sahabilerce kavranılamayarak zaaf gösterilmesi, savaşın tamamen bittiği zannedilerek kılıçların kınlarına konularak ganimet peşine düşülmesi ve savaş anında olması gereken gerilimin kaybedilmesi ve bütün bunlara ilave olarak da Halid b. Velid'in bu fırsatı çok iyi değerlendirmesi üzerine savaşın seyri tersine dönmüştü. Aniden yapılan hücum ile neye uğradığını anlayamayan sahabe, paniğe kapılarak sağa sola dağılmış ve bir çesit bozguna uğramışdı.[57]

---

[54] Razi, *Mefatih*, IX/36; Elmalılı, *Hak dini*, II/1199.

[55] Buhari, *Cihad*, 164; Ebu Davud, *Cihad*, 6.

[56] Kurtubi, *Cami*, IV?152; İbn Kesir, *Tefsir*, II/114-115; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IV/89-90; Elmalılı, *Hak dini*, II/1199.

[57] Razi, *Mefatih*, IX/38; Bkz. Makrizi, *İmtaü'l-Esma*, I/128; M. Hamidullah, *Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in savaşları*, s.97. .

Kur'an Uhud'da yaşanan bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ
وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ
ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ تُصْعِدُونَ
وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا
عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ

"Allah size yaptığı yardım vadini gerçekleştirdi. O'nun izni ile o düşmanlarınızı kırıp geçiriyordunuz. Allah'ın size arzuladığınız galibiyeti göstermesine kadar, böylece bu vaad yerine geldi. Ama sonra siz isyan ettiniz, verilen emir hakkında çekiştiniz, yılgınlık gösterdiniz. O esnada kiminiz dünya menfaatini istiyordu, kiminiz de ahiret mükafatını istiyordu. Sonra Allah sizi denemek için, onlara karşı size verdiği desteği geri çekti, bozguna uğradınız. Bununla beraber sizin kusurlarınızı bağışladı! Zaten Allah müminlere bol lütuf ve inayet sahibidir."

"O vakit siz savaş meydanından boyuna uzaklaşıyor, kaçarken ardınıza dönüp fazla önem verdiğiniz kimseye bile bakmıyordunuz. Peygamber ise peşinizden sizi çağırıp duruyordu. Bunun üzerine Allah keder üstüne keder vererek sizi cezalandırdı. Allahın sizi affetmesi, ne elinizden gidene, ne de başınıza gelen felakete esef etmemeniz içindir. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır." (Al-i imran, 3/152-153)

Bu şekildeki bir bozulma neticesinde sahabe sağa-sola dağılmıştı. Resulüllah'ın yanında ne kadar sahabi kaldığı ise ihtilaflıdır. Sahabenin üçte birinin yaralı, üçte birinin neye uğradığını anlayamayarak dağıldığını ve kalan üçte birinde Resulüllah'ın yanından ayrılmayarak sebat ettiğini rivayet edenler olduğu gibi,[58] bu

[58] Elmalılı, II/1209-1210.

sayının 10-12[59] veya 14 kişi[60] kadar olduğu görüşünde olanlar da vardır. Bu verilen rakamlar Resulüllah'ın hemen yakınındaki sahabiler olsa gerektir. Çünkü terkedip gidenlerin tekrar toplanması mümkün değildir, halbuki dağılan sahabe bir müddet sonra tekrar toplanmışdır.

Yukarıdaki ayette de işaret edildiği üzere sahabe panik içinde sağa-sola dağılırken Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**; metanet ve cesaretin eşsiz örneğini vererek "Ey Allah'ın kulları, bana geliniz" diyerek dağılanları kendi çevresinde toplamaya çalışmıştır.[61]

Bozguna uğrayan sahabe, bir de Resullüllah'ın öldürüldüğü şayiası ile ne yapacağını şaşırmış, kimisi can kaygısı ile dağa doğru çekilmiş, kimisi Medine'ye durumu haber vermek için gitmiş fakat çoğunluğu dağın üzerinde toplanmıştı.[62] Kimisi de Enes b. Nadr, Sa'd b. Rebi gibi "Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nden sonra yaşamak neye yarar" diyerek savaş alanına atılmış ve şehid düşünceye dek çarpışmıştı.[63]

Ayetteki "فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ" "Allah keder üstüne keder vererek sizi cezalandırdı." Kısmı ile Allah'ın sarsıntı geçirerek dağılan sahabeyi, birbirini takib eden üzüntülerle cezalandırmasına dikkat çekilmiştir. Galip iken birden mağlup duruma düşmeleri, emre itaattaki inceliği kavrayamamaları, bir çok şehid vermeleri ve hepsinden ağırı Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın öldürüldüğü şayiası ile tamamen şok olmaları gibi gam ve kederleri yaşamaları.[64] Ve bütün bunlardaki hikmeti ilahi, ayette ifade edildiği üzere "لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ" ne elinizden gidene, ne de başınıza gelen felakete esef etmemeniz içindir" sahabenin hadiseler karşısındaki tecrübe ve mukavemetini artırarak istikbale

---

59 İbn Kesir, *Tefsir*, II/119; Mevdudi, I/359.
60 Razi, IX/52-53.
61 Kurtubi, IV/104-105.Alusi, IV/91.
62 Elmalılı, II/1209-1210.
63 Buhari, *Mağazi*, 14; İbn Kesir, *Tefsir*, II/117; A. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarihü Hülefa*, I/139.
64 Alusi, IV/92-93; Bkz. Razi, IX/42-43; Kurtubi, IV/155.

hazırlamak içindir. Zira tecrübelerle görülmüştür ki acı acıyı unutturur, En büyük zan edilen üzüntüleri unutturacak kederler, üzüntüler olur. Ve bir anda Allah mağlubları galip, mahzunları memnun edebilir.[65]

Dağılan sahabe, Resulüllah'ın hayatta olduğunu öğrenince yeniden diriliyor gibi kendine gelerek, yaralı halde olan Resulüllah'ı korumak için onun etrafında etten kemikten bir kale oluşturmuş ve O'nu müşriklere karşı korumuşlardır.[66]

O gün Talha b. Ubeydullah, gelen darbelere kendini siper etmiş vücudunda yara almayan yer kalmamış eli çolak olmuş, Sa'd b. Ebi Vakkas, Resulüllah'a saldıran müşrikleri ok yağmuruna tutmuş, Nesibetü'l-Mazini adlı hanım sahabi, var gücüyle mücadele ederek Resulüllah'a ulaşmak isteyen hain ellere engel olmaya çalışmış ve ağır şekilde yaralanmıştı.

Ebu Ubeyde b. Cerrah, Resullüllah'ın miğferinin isabet alarak kırılması üzerine mübarek yüzüne batan miğfer parçalarını dişleriyle çıkarmış çıkarırken de iki dişi de beraber çıkmıştır. Ve Uhud'da Hz. Hamza, Mus'ab b. Umeyr, Abdullah b. Cahş'ın da içinde bulunduğu yetmiş sahabi şehid olmuştur.[67]

Müslümanların mağlubiyetine kesin gözü ile bakılırken, sahabe tekrar toplanarak yaralanan Resulüllah'ı dağın öteki tarafına götürmüş ve müşrikler bu tepeye ne kadar hamle yaptılarsa da ulaşamamış ve sonunda çekip gitmiş böylelikle savaş ortada kalmıştır.[68]

d.Sekineyle Huzura Kavuşmaları

Ebu Süfyan komutasındaki müşrikler Uhud'dan "yine geleceğiz" diye tehdid savurarak çekip gitmişlerdi. Sahabe duruma bakarak emin olamıyorlardı. Düşmanın sahte bir dönüşle, aldatarak tekrar hücum etmesinden veya giderken Medine'ye bir baskın

---

[65] Elmalılı, II/1204.Alusi, IV/92.
[66] İbn Esir, *el-Kamil*, II/155-161.
[67] Bkz. A. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, I/138-41.
[68] Mevdudi, I/300.

yapmasından çok fazla endişe ediyorlardı. Bunun için kalkanlarının altında çarpışmaya hazır bir halde duruyorlardı. İşte bu korku ve keder içinde bulundukları bir sırada idi ki, Allah bir emniyet verdi.

"Sonra o kederin peşinden üzerinize bir güven duygusu indirdi. Sizden bir kısmını bürüyen tatlı bir uyku hali verdi. (Al-i İmran, 3/154)

Sahabe, Allah'ın bir lutfu olarak uyuklamaya başlamışdı. Çünkü böyle korkulu anda uyuklama, emniyet ve güven delilidir. Şiddetli korkuya kapılan insanı uyku tutmaz. Uykusuzluk sürdükçe de perişanlık artar. Böyle bir halde uyuyabilen insan korkuyu unutmuş kalbinde bir sükûnet bulmuş ve güvene kavuşmuştur.[69] İbn Mes'ud; "Savaşta uyuklama; emniyet içerisinde olmaktan, namaz da ise Şeytan'dandır."[70] buyurmuştur.

Ayette bildirilen bu emniyet esintili uyku halini Ebu Talha şu şekilde anlatmaktadır: "Uhud günü başımı kaldırdım, kimi gördümse kalkanının altında uykudan eğilmiş idi. O gün ben de uyku basanlardan idim, elimden kılıcım düşerdi alırdım. Tekrar düşerdi yine alırdım".[71]

Böyle bir sekine Bedir'de de vâki olmuştu. "O zaman sizi, Allah'dan bir güven olmak üzere hafif bir uyku bürüyordu." (Enfal, 8/11) Bunlar, Allah'dan gelen feyz, ilham ve ilâhî sükûnet cümlesindendir. Bu uyku, normal bir uyku olmayıp, fevkalade ilâhî bir yardım olmuş ve müslümanlar bundan çeşitli şekillerde istifade etmişlerdi.[72] Kolay değil Uhud'un her şeyi temelden sarsan depremleri karşısında ölüme meydan okuyan leventleri mücadele etmiş; Hz. Hamza başta olmak üzere pek çok yiğit şehit olmuş ve 70'e yakın insan ahirete göç etmişti. Bütün bunlardan sonra Allah, sekine ile onların imdadına yetişince, hepsi yeniden arslanlar gibi kükremiş ve ertesi gün yaralı olanlar dahil herkes yeni bir se-

---

69 Alusi, IV/93; Elmalılı, II/1204-1205.
70 Kurtubi, IV/156; Razi, IX/46.
71 Buhari, *Tefsir*, 3/11, Mağazi, 20; Tirmizi, *Tefsir* 3/16; Ahmed b. Hanbel, IV/29.
72 Elmalılı, II/1205; Alusi, IV/93; Bkz. Razi, IX/46-47.

ferberlik demiş ve yürüyemeyecek derecede yaralı olanları sırtlarında, omuzlarında taşıyarak düşmanı takibe koyulmuşlardı.

e. Hezimetin Zafere Dönüştürülmesi

Uhud'da sahabe savaşın ortalarında bir aralık geçici bir hezimet yaşamıştı. Fakat netice kanaatimize göre, yine sahabenin zafer ve galebesiyle noktalanmıştır.

Uhud savaşında sahabe geçici bir bozgun yaşamış fakat kesin bir yenilgiye uğramamıştır.[73] Bundan dolayı Ebu Süfyan b. Harb (ö.32/652) kumandasındaki müşrik ordusu müslümanlara ve Medine'ye zarar veremeden geriye dönüp gitmiştir.[74] Bir müddet yol aldıktan sonra geriye dönüp imha etmeyi düşünmüşse de peşinden gelen Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ve ashabından korktuğundan dolayı geriye dönememiştir.

Kur'an Uhud'da en ağır şartlarda bile hayatlarını Allah ve Resulü için ortaya koyan bu insanları geçici bir hezimet yaşadıklarını sonra tekrar düşmanın peşine düştüklerini bildiriyor. Ve üstelik bu üstün şahsiyetleri kahramanlıklarıyla insanlığa takdim etmektedir:[75]

---

[73] Muhammed Rıza, *Muhammed*, s.208

[74] Bkz. İbn Esir, *Kamil*, II/164-165

[75] Bkz. Kutup, I/519-521 Mevdudi, I/315-316. Bu ayetler, çoğunluğa göre Uhud savaşını müteakib Hamrau'l-Esed'e kadar Resulüllah'ın sahabe ile gidip düşmanı kovalaması ile ilgilidir. Zira, ayetlerde sahabenin yaralandıktan sonra düşmanın peşine düşmesi takdir ve tebcil ediliyor ki bu Hamrau'l Esed olayıdır. Bkz. Kurtubi, IV/178; İbn Kesir, *Tefsir*, II/147; Vahidi, s.111-112; Alusi, IV/124-126.
Bedr-i Suğra nedeniyle nazil olduğun söyleyenler de vardır. Şöyleki Uhud'da Ebu Süfyan ayrılıp giderken gelecek Bedir'de karşılaşalım demişti. Bir yıl sonra Resulüllah kararlaştırılan yere varıp ashabı ile birlikte bekledi fakat Ebu Süfyan korkarak yarı yoldan geri dönüp Mekke'ye döndü. Bu sefere çıkarken Ebu Süfyan "köklerini kazıyacağız" diye haber göndermişti. Fakat bu tehdid sahabeyi vazgeçirmek şöyle dursun imanını artırdığı ayette bildirilmektedir.
Bazı müfessirler de, "Hele o yara aldıktan sonra Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına uyup gönül verenlere, hele onlar gibi ihsan ve takva sahiplerine pek büyük mükafatlar vardır." ayetinin Hamrau'l-Esed ile ilgili, "Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine: "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu hazırladılar, aman onlardan kendinizi koruyun" dediklerinde, bu tehdit onların imanlarını artırmış ve" hasbunallah ve nimelvekil" Allah bize yeter. "O ne güzel vekildir!" demişlerdir." Sonra da kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'dan bir afiyet, selamet ve lütuf ile geri dön-

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ

"Hele o yara aldıktan sonra Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına uyup gönül verenlere, hele onlar gibi ihsan ve takva sahiplerine pek büyük mükafatlar vardır." (Al-i İmran, 3/172)

Ayetteki "مِنْهُمْ"deki" "مِنْ" (min) harfi cerri teb'iz için olmayıp beyaniye içindir. Yani sadece belli bir grubun değil hepsinin dahil olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Allah ve Resulü'nün davetine icabet edenlerin hepsi ayetin şumülüne dahildir.[76]

Nitekim, Uhud savaşı münasebetiyle inen başka bir ayette geçmiş peygamberlerden misallerle, onların etrafını alan yiğitler tablolaştırılıp tasvir edilmiş bu arada da sahabenin bu kahramanlığına işaret edilmiştir[77]: Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber kendisini Allah'a adamış bir çok rabbaniler savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen zorluklar sebebiyle asla yılmadılar, zayıflık da göstermediler, düşmanlarına boyun da eğmediler. Allah da böyle sabırlı insanları sever.

Evet onların bu durumda dedikleri sadece şu oldu: "Ey bizim Kerim Rabbimiz, günahlarımızı affet, işlerimizdeki aşırılıklarımızı affet, ayaklarımızı hak yolda sabit kıl ve kafirler gürühuna karşı bize yardım eyle. Allah da onlara hem dünya mükafatını hem de o güzelim mükafatını verdi. Allah elbette muhsinleri, hep iyi davrananları sever." (Al-i İmran, 3/146-148)

Uhud'un başında sahabe galip iken bir anda okçuların yerini terketmesi ile müşriklerin ani saldırısı ile paniğe kapılarak dağılmış, bu arada Resulüllah yaralanmış fakat bir müddet sonra dağılan

düler ve Allah'ın rızasına uydular. Allah çok büyük lütuf ve inayet sahibidir." kısmının da Bedri Suğra ile ilgili olduğu kanaatindedirler. Bkz. Razi, IX/104; Elmalılı, II/1232.

76 Razi, IX/101; Alusi, IV/124. .

77 Bkz. Alusi, IV/82-83; Kurtubi, IV/148.

sahabi tekrar Resulüllah'ın etrafında toplanarak onu müşriklerden korumuş ve böyle bir durumda iken müşrikler çekip gitmişti.

Kureyş ordusu Mekke'ye doğru bir mikdar yol aldıktan sonra, müslümanları yerle bir etme fırsatı ellerine geçmişken neden kökünü kesip Medine'yi ele geçirmedik diye pişman olarak geri dönmeye karar verdiler.

Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** onların bu kararından haberdar olunca "Başkası değil sadece dün bizimle Uhud'da bulunanlar toplansın" buyurdu.[78] Düşman takibe çıkılacaktı. İtiraz eden, tek insan olmadı. Kimisinin kolu, kimisinin bacağı kopmuştu. Daha birgün önce çeşitli yaralar alan yetmiş sahabi, Allah, sekine ile onların imdadına yetişince, hepsi yeniden arslanlar gibi kükremiş ve ertesi gün yaralı olanlar dahil herkes yeni bir seferberlik demiş ve yürüyemeyecek derecede yaralı olanları sırtlarında, omuzlarında taşıyarak düşmanı takibe koyulmuşlardır.[79]Bizzat Olayın kahramanı bir sahabi bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

Ben ve kardeşim Uhud'da yaralananlar arasındaydık. Bir münadi; Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın, ordusuyla birlikte düşmanı takibe koyulacağını ilan etti. Kardeşime dedim ki: Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ile beraber yapacağımız cihadı kaçıracak mıyız? Allah'a yemin olsun ki o gün binebileceğim bir hayvanım bile yoktu. Vücudumda da son derece ağır yaralar vardı. Fakat hemen harekete geçerek Resulüllah ile beraber düşmanı takibe koyulmakta katiyen tereddüt göstermedik. Kardeşim benden daha ağır yaralı idi. Yolda giderken ağırlaştığı zamanlar onu

---

[78] Uhud'da bulunmayan yalnız bir kişi bu takibde Resulüllah'ın ordusuna katıldı ki bu da Cabir b. Abdullah'dır. Cabir b. Abdullah, Resulüllah'ın huzuruna çıkarak Uhud gazvesine kız kardeşlerine bakacak başka kimse bulunmadığı için katılamadığını, şimdi ise katılmak istediğini söyledi. Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem), babası bir gün önce şehid düşen Cabir'in bu isteğini kabul etti. Münafıkların reisi Abdullah b. Übey de sefere katılmak istedi. Ancak Resulüllah ona izin vermedi. Bkz. İbnü'l-Esir, a.g.e, II/164-166; İbn Kesir, el-Bidaye, IV/50-53.

[79] Razi, IX/101; Alusi, IV/124-126.

omuzuma alıyordum. Bu şekilde yürüyerek nihayet varacağımız yere vardık.[80]

Bu şekilde yetmiş kadar sahabe bitkin ve kritik bir anda Medine'den 15 km. kadar uzakta olan Hamrau'l-Esed'e kadar gidip düşmana göründü.

Bu manzarayı gören Ebu Süfyan, kendilerini bu halleriyle bile Mekke'nin içine kadar kovalamaya azimli bu insanları görünce "Uhud'da bir parça zafer kazandık. Onu da elden kaçırmayalım.." diyerek ordusuna bir an evvel hızla kaçma emrini verdi.[81] Böylelikle sahabe yaşanılan bir bozgunu zafere dönüştürmüştür. Bu şekilde bir çok şehid ve yaralı vererek bozguna uğradıktan sonra tekrar düşmanın peşine düşerek onu kovalamak gerçekleştirilmesi çok zor bir kahramanlıktır. Ama sahabe Allah'ın inayeti ve Resulüllah'ın rehberliğinde buna muvaffak olmuştur.

f. Resulüllah'ın Sahabeye Dua Edilmesini Tavsiye Etmesi

Allah, Uhud savaşında bir aralık bozguna uğramalarından dolayı Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in sahabeye sert ve şiddetli davranmayıp onlara müsamahalı davranmasını överek, Resulüllah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'a peygamberlik haklarıyla ilgili sahabenin kusurlarını hemen affetmesini, Çünkü Allah'ın onları affettiğini, bunun yanında onlar için istiğfar etmesini ve vahyin gelmediği görüş ve ictihada dayanan, savaş gibi, genel işlere ilişkin durumlarda onların görüşlerini alarak istişare etmesini emretmektedir.[82]

"فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ" "Onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile, ve işleri onlar ile müşavere et" (Al-i İmran, 3/159)

---

80 İbn Hişam, a.g.e, II/101; İbn Kesir, el-Bidaye, IV/50.

81 Vakidi, a.g.e, I/334-340; İbn Sa'd, II/48-49; İbnü'l-Esir, a.g.e, II/164-166; İbn Kesir, el-Bidaye, IV/50-53; M.Cemaleddin Mahfuz, Gazvetü Hamrai'l-Esed ve'n-Nazariyyetü'l-İslamiyye, s.1296-1301.

82 Razi, IX/63. Elmalılı, II/1213; (Ayetin zahiri vücub ifade etmekle birlikte Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in ashabı ile nas olmayan hususlarda istişare etmesi mendub, fakat ümmet için vaciptir. Bkz.; Elmalılı, II/1217).

Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**) Uhud'a çıkarken ashabı ile istişare etmişti. Bu istişarede kendisinin görüşü müdafa harbi yapmaktı fakat çoğunluğun istişarede şehir dışına çıkıp savaşmayı istemesi üzerine o da bu görüşü kabul etti. Ve Uhudda geçici bir hezimet yaşandı. Bununla birlikte Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**)ne ashabını affetmesini onlar için mağfiret dilemesini ve onlarla istişare etmesini emretmektedir. Bu durum sahabeye ne kadar ehemmiyet verildiğini ve Allah'ın başta sahabe olmak üzere bütün ümmete olan rahmetini göstermektedir.[83]

"Afv" ve "istiğfar" emirlerinden sonra Resulüllah'ın sahabe ile istişare etmekle emrolunmasında dikkati çeken bir takım nükte ve hikmetler vardır:

1- Peygamber'in onlarla müşaveresi, sahabenin şanının yüceliğini ve onlara büyük bir paye verildiğini gösterir.[84]

Allah sahabenin bir kısmının Uhud'daki zellesini affetmiştir. Fakat bazen onların aklına, "Her ne kadar Allah bizi fazlı ile affetti ise de, bu günahtan dolayı bizim o büyük derecemiz artık kalmamıştır." şeklinde bir fikir gelebilir. Bundan ötürü Allah, tevbe ettikten sonra o dereceyi noksanlaştırmayıp, aksine daha da artıracağını beyan etmiştir. Adeta bu hadiseden önce Ben, Resulüme sizinle müşavere etmesini emretmemiştim. Bunun sebebi şudur: Siz, bu hadiseden önce amellerinize ve taatlerinize güveniyordunuz. Şimdi ise benim fazlıma ve affıma güveniyorsunuz. Bundan dolayı affımın, amellerinizden daha büyük; keremimin taatlerinizden daha çok olduğunu anlayasınız diye, şu andaki derecenizin ve makamınızın öncekinden daha büyük olması gerekir." demektedir.[85]

2- Şu ayetlerde ifade edildiği üzere, "Ey Ümmet-i Muhammed! Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı üm-

---

83 Razi, IX/67.
84 Razi, IX/68; Elmalılı, II/1213.
85 Razi, IX/68.

metsiniz. İyiliği yayar, kötülüğü önlemeye çalışırsınız, çünkü Allah'a inanırsınız." (Âl-i İmrân, 3/110)

"Ey müminler! İçinizden hayra çağıran, iyiliği yayıp kötülükleri önlemeye çalışan bir topluluk bulunsun. İşte selamet ve felahı/kurtuluşu bulanlar bunlar olacaktır." (Âl-i İmran, 3/104)

"Allah'ın kendisine kitap, hüküm, nübüvvet verdiği hiçbir insanın kalkıp da halka: "Allah'ın yanısıra bana da kul olun" deme yetkisi yoktur. Lakin o insanlara: "Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde rabbani olun" der. (Âl-i imran, 3/79).

Allah yeryüzünde insani değerleri çok seviyeli temsil edecek ve herkes tarafından örnek alınacak bir insan topluluğunun yetişmesini istemektedir. İşte bunun için Efendimizin rehberliğinde ve vahyin kontrolünde sahabe toplumu inşa edilip terbiye edilmiştir. Bu terbiye sürecinde İslam'ın temel prensibleri hayata geçirilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri de istişaredir. Allah istişarenin tatbik edilmesi gereken temel bir esas olduğuna vurgu yaparak savaş sonrası yine Resulüllah'a sahabe ile istişare etmesini emretmiştir.

İşte bu şekilde Hz. Muhammed'den terbiye ve talim görmüş ashabı, başkalarını da terbiye edebilecek şekilde yetişerek, "Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz"[86] hadisi mânâsınca, Allah'ın emriyle nice rabbani Allah'a layıkıyla kulluk etmeye çalışan insan yetiştirmişlerdir.[87]

g. Uhud'da Şehid Olanların Durumu

Sahabe, İslam Dini'ni yaşama ve yaşatma uğrunda her türlü fedakarlıktan kaçınmamış, hayatını ortaya koymuştur. Adeta müslümanlık onların etleri, kemikleri ve kanları üzerine kurulmuştur. Müşriklerle yapılan savaşlarda birçok sahabi şehid ol-

---

[86] İbn Adiyy, *el-Kâmil,* II/376; İbn Hacer, *Metalibu'l-Aliye*, IV/146; *Telhisu'l-Habir*, IV/350; Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I/132; Beyhakî bu hadisin rivayet kriterleri bakımından "zayıf" kabul edilmekle birlikte manasının doğru olduğunu söylüyor. Bkz. İbn Hacer, *Telhisu'l-Habir*, IV/350.

[87] Bkz. Elmalılı, II/1213-14; S. Kutup,, I/502-504.

muştur. Sarp yokuş olan Uhud'da yetmiş şehid verilmiştir. Ve bu şehidler hakkında şu ayetler nazil[88] olmuştur:

وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلاَّ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rabbilerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar.

Allahın lutfu kereminden ihsan ettiği nimetlere kavuştuktan dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından henüz kendilerine katılmayan müstakbel şehid dindaşlarını da "kendilerine hiçbir korku olmayacağına ve üzüntü hissetmeyeceklerine dair de müjde vermek isterler." (Al-i İmran, 3/169-70)

Ayetler, şehidlere ölüler denmesini bile yasaklayarak onların diri olup, hayatın bütün hususiyetlerine sahib olduklarını, Rabbilerinin nezdinde rızıklandırıldıklarını, Allah'ın kendilerine bahşettiği lutuflardan dolayı sevinç içinde bulunduklarını, geride kalan ve Allah yolunda şehid olarak yanlarına gelecek olanların müjdesini aldıklarında sevinçlerinin bir kat daha artacağını ve onları varacakları yerin ihtişamıyla müjdelediklerini, böylelikle hayatta kalan müslümanlarla alakalarının devam ettiğini açıkça ifade etmek içindir.[89]

---

88 Bu ayetlerin Bi'r-i Mauna şehidleri hakkında indiğini söyleyenler varsa da hem Uhud şehidleri hakkında indiğine dair bir çok rivayetlerin mevcudiyeti (Vahidi, s.109-111; Suyuti, *Lübab*, s.60; Kurtubi, IV/172; Alusi, IV/121; Elmalılı, II/1230); hem de sözün üstü ve altının Uhud'la ilgili olmasından dolayı, cumhura göre bu ayetlerin Uhud şehidleri hakkında nazil olduğu kabul edilmiştirBkz. İbn Razi, IX/90-91. İbn Kesir, Tefsir II/139-143. Nitekim Bakara (Bakara, 2/154) âyeti Bedir şehidleri sebebiyle inmiştir. Bkz. Vahidi, s.37; Alusi, II/22; Elmalılı, I/548.

89 Kutup, I/517.Razi, IX/92/96; Kurtubi, IV/172; Alusi, IV/122.
Şahidlerin nasıl bir hayat yaşadığını net bir şekilde bilinemiyeceği Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir. "Allah yolunda öldürülenler hakkında "ölü" demeyin. Bilakis onlar diridirler fakat siz bunun farkında değilsiniz" (Bakara, 2/154) Her ölen insan haşr oluncaya kadar berzah hayatı yaşar. Berzah hayatı Dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında bir çeşit koridor gibidir. .

Burada bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Ayetteki "عِنْدَ رَبِّهِمْ" kaydını mekandaki yakınlık şeklinde yorumlamak mümkün olmadığı gibi ilim ve hüküm manasına da tefsir etmek doğru değildir. Doğrusu buradaki Ayetteki "عِنْدَ رَبِّهِمْ" onların Allah'ın yanındaki yerlerinin yüksekliğini, şereflerinin yüceliğini Allah'a olan kurbiyetlerini ifade etmek içindir.[90]

Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**) Uhud şehidleri hakkında şöyle buyurmuştur;

"Uhud'da kardeşleriniz şehid oldukça Allah Teâlâ onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu ki, onlar cennetin ırmaklarından su içer, meyvelerinden yer ve Arş'ın gölgesinde asılmış

Alusi, vefat edenlerin ruhlarının berzah alemine mahsus dünya hayatındaki kesif bedene mugayir bir vücud ile yaşamalarına bir mani olmadığını söyledikten sonra şehidlerin daha farklı bir boyutta Allah'ın hususi ikramlarına mazhar olarak nimet ve sürür içinde bir hayatları olduğunu söylemektedir. (Alusi, II/20-21. Bkz. Razi, IX/93-98.)

Elmalılı, Şehidlerin yaşadığı hayatın, bu dünyadaki zâhirî duyularla hissedilemeyeceğini, ruhanî gerçek bir hayat olduğunu ve bunun da akılla bile tam olarak idrak edilemeyeceğini ancak kesin bilgiye dayanan bir hisle idrak edilip bilinebileceği kanaatindedir. (Elmalılı, I/547).

Bediüzzaman'ın şehidlerin hayatı ile ilgili yaklaşımı ise şu şekildedir; şehidler, normal olarak ölüp kabir hayatı yaşayanların hayatından daha üstün bir boyutta bir hayat yaşamaktadırlar.Onlar, dünyada iken hayatlarını Allah yolunda feda ettiklerinden, Cenab-ı Hak nihayetsiz lütfundan onlara dünya hayatına benzeyen fakat kedersiz, zahmetsiz bir hayat ihsan etmektedir. Onlar kendilerinin ölmediklerini fakat daha iyi bir âleme gittiklerini bilmektedirler. Saadet içerisinde bir hayat yaşamanın zevkini duyarlar fakat ölümdeki ayrılık acısını hissetmezler. Oysaki normal olarak ölen ve kabir hayatı yaşayan insanların ruhları baki olmakla birlikte öldüklerini bilirler ve berzahta aldıkları lezzet ve saadet, şehidlerin lezzetine yetişemez." diyerek aradaki farkı şöyle bir misalle izah etmektedir." Nasıl ki iki adam bir rü'yada Cennet gibi bir güzel saraya girerler. Birisi rü'yada olduğunu bilir. Aldığı keyf ve lezzet pek noksandır. "Ben uyansam şu lezzet kaçacak" diye düşünür. Diğeri rü'yada olduğunu bilmiyor. Hakikî lezzet ile hakikî saadete mazhar olur.

İşte Âlem-i Berzahtaki ölülerin ve şehidlerin berzah hayatından istifadeleri, öyle farklıdır. Hadsiz vaka ve rivayatle şühedanın bu tarz-ı hayata mazhariyetleri ve kendilerini sağ bildikleri sabit ve kat'îdir. Hattâ Seyyid-üş şüheda olan Hazret-i Hamza'nın, bir çok defa kendine iltica edenleri muhafaza etmesi ve dünyevî işlerini görmesi ve gördürmesi gibi bir çok vakanın, şehidlerin farklı boyuttaki hayatını tenvir ve isbat ettiğini söylemektedir. S. Nursi, *Mektubat,* s.6-7. Ayrıca bkz. Kurtubi, IV/172; II/139.

[90] Alusi, IV/122.

altın kandillere giderek, istirahat ederler. Yediklerinin ve içtiklerinin güzelliğini görünce" "Nolaydı Allah'ın bize neler verdiğini kardeşlerimiz bir bilselerdi de cihaddan çekinmeselerdi". Bunun üzerine Yüce Allah: "Ben sizin bu arzunuzu onlara duyururum" buyurdu ve bu ayetleri indirdi.[91]

Başka bir hadisde, Cabir b. Abdullah, şunları rivayet etmektedir: Bir gün: Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bana baktı:

-Cabir, dedi, neden seni üzgün görüyorum?

-Ya Rasülallah, dedim, babam şehid oldu. Geriye borç ve çoluk çocuk bıraktı. Dedim. Resulüllah;

-Fakat bilirmisin Allah başkaları ile ancak perde arkasından konuşmuş iken baban ile karşı karşıya konuştu., ona "Ey kulum dile, vereyim" dedi. O da "Ya Rabbi beni dünyaya döndürmeni dilerim ki senin uğrunda ikinci kez öldürüleyim" dedi. Yüce Rab buyurdu ki: "Ölenlerin bir daha dünyaya dönmeyeceklerini" söylemiştim. Baban: "Öyle ise Rabbim, arkamızdan onlara durumumuzu haber ver" dedi. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.[92]

Ayet, bütün şehidleri içine almakla birlikte sahabe bu hususta da zirveyi tutmaktadır. Çünkü onlar, Allah yolunda kendilerini feda ederek böyle bir çığır açmışlardır ve kendilerinden sonra kıyamete yapılan her cihadın sevabına ortaktırlar.[93] Nitekim Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sahabeden şehid olanların bile hepsinin aynı seviyede olmadığını ifade ederek Hz. Hamza'nın "Şehidlerin efendisi" olduğunu bildirmiştir.[94]

Bununla birlikte Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), ashabından şehid olanların diğer şehidlerden farklılığını da şu şekilde ifade etmiştir: "*Ashabımdan herhangi biri bir yerde ölmez ki kıyamet*

---

91 Müslim, *İmare,* 121; Ebu Davud, *Cihad,* 25; Tirmizi, *Tefsir,* 3/19; İbn Mace, *Cenaiz,* 4.
92 Tirmizi, *Tefsir,* 3/18; İbn Mace, *Mukaddime,* 13.
93 Kurtubi, IV/172.
94 Taberani, *Mucemu'l-Kebir,* III/165; Hakim, *Müstedrek,* III/199; Heysemi, *Zevaid,* VII/266; Münavi, *Feyzu'l-Kadir,* IV/ 121.

günü vefat ettiği yerdeki insanların önünde bir rehber ve nur olarak haşrolmasın."[95]

Bu hadis, herhangi bir beldede vefat eden bir sahabînin kıyamet günü o belde ahalisinden iman edenlerin önüne geçip onlara rehberlik yapması ve nuruyla onların yolunu aydınlatarak cennete götürmesi şeklinde yorumlanabilir.[96]

Şehidlerin cesedi çürümez, toprak onları yemez.[97] Rivayet edildiğine göre Hz. Muaviye Uhud şehidlerinin kabirlerinin bulunduğu yerden su kanalı geçirmeden önce, ölülerin yakınlarının gelip bulundukları yerden çıkarmalarını ilan etmişti. Sahabeden Cabir (r.a.) gidip çıkardıklarında cesetlerin taze olup kurumadıklarını gördüklerini ve mezarlarından çıkarılırken şehidlerden birinin eline kazma isabet etmesi üzerine kan akmaya başladığını söylemektedir.[98]

3. BENÎ NADÎR SEFERİ

Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** Medine şehir devletini müslümanlar, yahudiler ve müşriklerin antlaşmalarını sağlayarak kurmuştu. Üç büyük yahudi kabilesinden olan Beni Nadir, Uhud savaşından sonra Kureyş ile gizlice birleşip hıyanet etti.

Bi'r'i Maûna, faciasından hemen sonra çok nazik bir ortamda ashabdan Amr ed-Damri, kasdi olmaksızın, antlaşmalı Beni Selim kabilesinden iki kişiyi öldürmüş ve bundan ötürü gergin bir durum ortaya çıkmıştı. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** Beni Nadir yahudilerinden diyet ödemede yardım etmelerini istedi. Aslında böyle bir davranış onları göreve çağırmaktı. Zira sözleşme gereği, diyet konusunda yardım etmeleri görevleri arasında yer alıyordu. Resulüllah Yahudilerle

---

95 Tirmizî, *Menakıb*, 58; Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, V/470; Sehavî, *el-Makasidü'l-Hasane*, 436; Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, II/270.
96 Bkz. Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, V/470
97 Kurtubi, IV/173.
98 Razi, IX/96. Benzeri vakaları gören duyan az değildir.

görüşmek üzere onların yanına gitti. Beraberinde Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Ali vardı. Yahudiler suikast yaparak Resulüllah'ı öldürmek istiyorlardı. Cebrail'in Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**ne durumu haber vermesi üzerine Peygamber ve ashabı yahudilerin tuzağına düşmediler ve hemen oradan ayrıldılar. Kur'an da bu vakaya şu şekilde işaret edilmiştir[99];

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan şu nimetini hatırlayın: hani bir topluluk size el uzatmaya, sizi öldürüp yok etmeye teşebbüs etmişti de, O, bunların ellerini size zarar vermekten menetmişti. Allah'ın hukukuna haksızlık etmekten sakının. Müminler yalnız Allah'a dayansınlar" (Maide, 6/11)

Yahudilerin bu ihaneti üzerine Resulüllah bir grub ashabı ile birlikte onların üzerine yürüyerek muhasara altına aldı.[100]

Sağlam kalelerinin içine sığınan; gerek silah ve gerekse sayı bakımından güçlü olan Beni Nadir yahudileri savaş olmadan sahabenin ummadığı bir şekilde[101] yurtlarını terkederek teslim oldular.[102] Ayette bu olay şu şekilde ifade edilmiştir:[103];

---

99 Mevdudi, I/471; İbn Kesir, III/59; Alusi, VI/84.

100 Bu kuşatmanın Bedir savaşından altı ay sonra yani H. 3. Yılında meydana geldiğine dair rivayet varsa da çoğunluğa göre, H. 4'de meydana gelmiştir. Çünkü bütün rivayetler bu gazvenin Bir'i Mauna olayından sonra meydana geldiğinde birleşmektedir. Diğer taraftan bu olayın Uhud savaşından sonra olduğu da tarihen sabittir. Mevdudi, IV/3442. Bkz. İbn Hişam, III/151; İbn Kesir, *el-Bidaye*, III/76-77.

101 Ayette sahabenin yahudilerin sürülmelerini tahmin edemedikleri ifade edilmektedir. Bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için Beni Nadir yahudilerinin o günkü durumlarının bilinmesinde fayda vardır. Beni Nadir yahudileri yüzyıllardan beri Medine civarında oturuyorlardı ve Medine çevresindeki yerleşim bölgelerine tamamen hakimdiler. Etraflarında kendilerinden başka herhangi bir kabilenin ferdi yoktu. Ayette de bildirildiği üzere kaleleri vardı. Evleri bile duvarlarla çevrilerek kale haline getirilmişti. Sayıları da Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)'nün ashabından az değildi. Üstelik Medine'deki münafıklar da onlardan yanaydı. Bu nedenle sahabe, böylesine yerleşmiş ve kökleşmiş bir topluluğun savaşmadan ve sadece kuşatmadan korkarak herşeyi ortada bırakarak apar-topar kaçacaklarını beklemiyordu. Mevdudi, III/3456.

102 Elmalılı, VII/4814; Zuhaylie, XXVIII/62. Kur'an'da bu vak'a Haşr suresinde anlatılmaktadır. Hatta bu sureye Beni Nadir suresi dendiğine dair rivayetler de vardır. Bkz.Buhari, *Mağazi*, 14, Tefsir, 59/1; Müslim, *Tefsir*, 31. Bkz. Vahidi, s.342-345; Suyuti, *Lübab*, s.208-209.

103 Mevdudi IV/3242; Elmalılı, VII/4813; Zuhayli, XXVIII/78-79.

"Ehl-i Kitap'tan olan kafirleri ilk defa O, yurtlarından bir çırpıda çıkardı. Halbuki siz onların çıkacaklarını asla düşünemezdiniz. Onlar da kalelerinin, kendilerine Allah tarafından takdir edilen azabı önleyeceğini sanırlardı. Ama Allah hiç ummadıkları yerden onları bastırdı. Ve kalblerine korku saldı. Öyle ki evlerini bizzat kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle harab ediyorlardı. Düşünün de ibret alın ey akıl sahibleri." (Haşr, 59/2)

Beni Nadir'in köyleri Medine'ye iki mil uzaklıkta idi. Sahabe, bu kuşatmaya şu ayette de işaret edildiği üzere piyade olarak katılmıştı; [104] "Allah'ın daha önce onlara ait olup Peygamberine ganimet olarak nasib ettiği mallara gelince, siz onun için ne at, ne de deve koşturmadınız." (Haşir, 59/6)

Kuşatma esnasında ashab, geçişlerine engel olan ağaçları kesmişlerdi. Münafıklar ve yahudiler böyle yapmanın "yeryüzünde fesat çıkarmak" olduğunu söyleyerek yaygara koparmışlardı. Daha sonra nazil olan ayetle "O kafirleri kızdırmak için herhangi bir hurma ağacı kesmiş iseniz veya kökleri üzerinde bırakmışsanız bu, hep Allah'ın izniyle ve o yoldan çıkmışları cezalandırmak için olmuştur. (Haşr, 59/5) buyurularak sahabenin kuşatma esnasında yaptığı bu işte bir mahzurun olmadığı, yapılanların Allah'ın izni ile olduğu ve hedefin de karşı tarafı cezalandırmak olduğu ifade edilmişdir.[105]

Beni Nadir yahudileri bir yandan kendi yaptıklarını inkar ve ihanet, diğer taraftan sahabenin iman ve gayretle hücumları arasında telaş içinde kendi evlerinin viran olmasına sebebiyet vermişlerdi.[106] Ashabın ilerleyişini durdurmak için barikatlar oluşturmaya çalışmış bunu da evlerindeki bazı eşyaları söküp kullanarak yapmışlardı. Daha sonra yurtlarından ayrılacaklarına kesinkes inanınca da müslümanlar istifade etmesin diye büyük bir itina ile inşa edip döşedikleri evlerini yıkmaya başlamışlardı. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** ile yap-

---

104 Elmalılı, VII/4823; Zuhayli, XXVIII/79-80.
105 Mevdudi, III/3461; Elmalılı, VII/4819-4820.
106 Elmalılı, VII/4815.

tıkları anlaşma üzerine silah dışında taşıyabilecekleri eşyaları hatta duvarları yıkıp kapı ve pencereleri hatta çivileri bile develere yükleyerek çekip gitmişlerdi.[107] Böylelikle ayette ifade edildiği üzere evleri hem kuşatma yapan sahabe, hem de kendileri tarafından harab edilmişti. "Öyle ki evlerini bizzat kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle harab ediyorlardı."

Yapılan kuşatma ile Resulüllah, **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Beni Nadir yahudilerine savaş veya Medine'yi terketme şeklinde iki alternatif teklif etmişti. Terketmeleri halinde her yıl dönüp hurma bahçelerinin ürünlerini toplayacaklardı. İkinci seçeneği kabul edip on gün süre istediler. Fakat bu arada başka bir hıyanete giriştiler.[108] Münafıkların başı İbn Übey onlara destek vadedip sahabeye karşı savaşa tahrik etmişti. Beni Nadir, müslümanlara karşı silaha sarıldı: Fakat fiili bir savaş olmadı. Bir-kaç (altı gece) günlük muhasaradan sonra teslim oldular ve yanlarına silahın dışında develerine yükleyebilecekleri kadar mal ve eşya alarak Medine'yi terkettiler.[109]

Sahabe, bu kuşatma neticesinde elde edilen ganimetlerin Bedir'de olduğu gibi beşe bölünüp dördünün savaşan askerlere birinin ise Beytü'l-Mala verileceğini sanmışdı. Fakat inen ayet durumun böyle olmadığını ifade etti: "Allah'ın daha önce onlara ait olup Peygamberine ganimet olarak nasib ettiği mallara gelince, siz onun için ne at, ne de deve koşturmadınız. Fakat Allah Resullerini dilediği kimselere, savaş külfeti ve zahmeti olmaksızın galip getirir. Allah her şeye kadirdir." (Haşr, 59/6)

Ayet, elde edilen malların Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**nün tasarrufunda olduğunu bildirmiştir. Çünkü bu ganimet, askerlerin savaş alanında düşmanla savaşarak ellerine geçirdikleri türden

---

107 İbn Hişam, III/151-161; İbn Esir, *Kamil*, II/173-174.

108 Resulüllah'a (s.a.s.) konuşmak teklifinde bulunarak O'na suikast hazırladılar. Aralarındaki bir kadın, müslüman olan kardeşi ile gizlice haber yollayarak onların ihanet içerisinde olduğunu Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'e bildirmişti. M. Hamidullah a.g.e, s.177.

109 Mevdudi, III/3452; Zuhayli, XXVIII/70-71; İbn Hişam, III/151-161; İbn Esir, *Kamil*, II/173-174; M. Hamidullah, s. 176-179.

olmayıp daha farklı bir statüde "fey" olarak kabul edildiğinden tasarruf yetkisi Allah ve Resulüne tahsis edilmişti.[110]Resulüllah da bu elde edilen malları Muhacirler arasında dağıtmış, Ensar'dan sadece ihtiyacı olan Ebu Dücane, Sehl b. Huneyf ve Haris b. Sımme'ye vermiştir.[111]

4. BEDR-İ SUĞRA (KÜÇÜK BEDİR)

Ebu Süfyan, Uhud'dan ayrılırken: "Bir sene sonra Bedir'de buluşalım" diyerek meydan okumuş ve Allah Resûlü de, onun bu teklifini kabul etmişti. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** ertesi sene tam kararlaştıran vakitte ordusuyla Bedr'e geldi. Fakat müşriklerden hiçbir ses yoktu. Ebu Süfyan Mekke'de kıtlık ve kuraklık olduğunu bahane ederek askeri bir sefere çıkmayı göze alamamıştı. Fakat yine de müslümanları yıldırmak için, bir casusunu Medine'ye göndermişti. Casusun işi, Kureyşlilerin büyük bir askeri hazırlık yaparak bütün Arabistan'da kimsenin mukabele etme cesaretini gösteremeyeceği büyük bir ordu teşkil ettikleri haberini Medineli müslümanlar arasında yaymaktı. Amaç müslümanlara göz dağı vermek ve savaştan kaçmalarını sağlamaktı. Ama sahabe bu menfi propagandaya aldırmadığı gibi üstelik bu durum onların Allah'a olan iman ve teslimiyetlerini artırdı. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** sahabe ile birlikte sekiz gün Bedir'de kaldı ve bu arada bir çok karlı alış-veriş yapıldı sonra da Medine'ye dönüldü.[112] Bu sefere Bedr-i Suğra[113] denmiştir. Sahabenin her türlü tehdidi hiçe sayarak, Allah'a olan iman ve teslimiyetlerini ifade ederek savaşmaktan korkmadıklarını haykırmaları bütün inananlara bir örnek olmak üzere Kur'an da şu şekilde ifade edilmiştir; "Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine: "Düş-

---

[110] Mevdudi, III/3464.
[111] Elmalılı, VII/4820-4824; Zuhayli, XVIII/79.
[112] Mevdudi, I/317; Razi, IX/104; Elmalılı, II/1232; İbn Esir, *Kamil*, II/175-176.
[113] Bu konudaki rivayetler ile Hamrau'l-Esed seferi ile ilgili rivayetler arasında tedahüller vardır. Biz Razi, Elmalılı ve Mevdudi'nin yaptığı tercihi benimsedik. Bkz. Razi, IX/104; Mevdudi, I/317; Elmalılı, II/1232.

manlarınız olan insanlar size karşı ordu hazırladılar, aman onlardan kendinizi koruyun" dediklerinde, bu tehdit onların imanlarını artırmış ve "hasbunallah ve nimelvekil" Allah bize yeter. "O ne güzel vekildir!" demişlerdir. Sonra da kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'dan bir afiyet, selamet ve lütuf ile geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular. Allah çok büyük lütuf ve inayet sahibidir." (Âli İmran, 3/172-174) Görüldüğü üzere bu sefere katılan sahabe Allah tarafından övülmüştür.[114]

5. AHZAB (HENDEK) SAVAŞI

Sahabenin yaptığı en önemli savaşlardan birisidir. Kur'an'da bu savaştan söz edilirken ahzab[115] (birleşik düşman grubları) denmesinden ötürü bu savaşa ahzab savaşı denmiştir. Buna Hendek savaşı da denir[116]. Çok önemli bir müdafaa olan bu savaşı belli bölümler halinde ele almaya çalışacağız.

a. Medine'nin Her Taraftan Kuşatılması

Kur'an bu savaşı anlatırken ilk önce Allah'ın sahabeye bu savaşta çok büyük lütuflarda bulunduğunu hatırlatarak şükür ve hamd etmelerini istemektedir. Bu nimet büyük bir ordu ile gelip Medine'yi kuşatan ve hedefleri müslümanları yok etmek isteyen düşman kuvvetlerinin bozguna uğratılmasıdır.[117] Bu hatırlatmadan sonra savaşın cereyan şeklinden ve savaş anında sahabenin karşılaştığı zorluklardan bahsedilmektedir.

"Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani birleşik ordular üzerinize saldırmıştı da, biz onlara karşı, bir rüzgar ve sizin göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptığınız her şeyi görüyordu.

---

[114] Mevdudi, I/317; Razi, IX/104; Elmalılı, II/1232.

[115] Ahzab, 33/22.

[116] Ahzab savaşı H. 5. Yılında Şevval (Mart) ayında vuku bulmuştur. İbn Sa'd, II/65-74; Taberi, *Tarih*, I/1462-1485; Belazüri, *Ensabü'l-Eşraf*, I/343-347.

[117] İbn Kesir, *Tefsir*, VI/384; Zuhayli, XXI/266.

O vakit onlar hem üstünüzden, hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözleriniz şaşkınlıktan ötürü kaymış, yüreğiniz ağzınıza gelmişti. Siz de Allah hakkında türlü türlü zanlar beslemeye başlamıştınız.

İşte orada müminler çetin bir imtihana tabi tutulmuş, şiddetle silkelenmiş ve kuvvetli bir şekilde sarsılmışlardı. (Ahzab, 33/9-11)

Ayetlerde, Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ve ashabının her taraftan kuşatılarak çok ciddi muhasara altına alındıkları bildirilmektedir.[118]Daha önce Medine'den Hayber ve çevresine sürülen Yahudilerin tahrik etmesi üzerine Kureyş müşrikleri, Gatafan, Fezare, Eşca, Esed, Kinane, Süleym ve Sa'd kabileleri ile de anlaşarak müslümanları akılları sıra imha etmek için Medine'yi kuşatmışlardı. Medine'de oturmaları itibariyle müslümanlarla aynı kaderi paylaşacaklarına dair kesin akitleri olan Beni Kurayza yahudileri de, bu kuvvetlerin müslümanların işini bitireceğini zannederek, önceden yaptıkları anlaşmaya hıyanet ederek düşman saflarına geçtiler. Böylece birleşik düşman askerleri 10-12.000'e ulaşmıştı.[119] Müslümanların sayısı ise üç bini geçmiyordu. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** savaş için gelen bu birleşik orduları önceden haber almış ve Selman-ı Farisi'nin teklifi üzerine Medine'nin etrafına hendekler kazdırarak çıkan toprağın arkasına askerlerini mevzilendirmişti.[120] Onların bu durumuna ayette işaret edilerek "Allah yaptığınız her şeyi görüyordu", i'layı kelimetullah için çok zor

---

[118] Alusi, XI/156 Mevdudi, III/2370. Bkz. Nesefi, III/296; Elmalılı, VI/3878.

[119] Tarihçilerin genelde kabul ettikleri sayı 10 bin (Bkz. İbn Hişam III/174; İbn Esir, II/180; Bkz. İbn Hacer, *Feth*, VII/454; Ayni, a.g, e, XIV/176-177). M.Hamidullah, (s.124) olmakla birlikte, 12 veya 15 bin kadar olduğunu. (Bkz. Alusi, XXI/155; Mevdudi, III/2353; Zuhayli, XXI/263.) hatta 24 bin olduğunu söyleyenler de vardır. (Bkz. Elmalılı, VI/3876).

[120] İbn Sa'd, II/65-74; Taberi, *Tarih*, I/1462-1485; Belazüri, *Ensabü'l-Eşraf*, I/343-347; İbn Esir, II/178-184; M. Hamidullah, *Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in savaşları*, s. 124-157.İbn Kesir, *Tefsir*, VI/384; Alusi, XI/156; Elmalılı, VI/3877 M. Hamidullah, s. 108-114.

şartlarda verdikleri mücadelenin Allah tarafından bilindiğine dikkat çekilmiştir.[121]

Resulüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) hendek kazılacak yerleri tesbit ederek her on kişiye kırk arşın olmak üzere sahabe arasında taksim etmiş, kendisi de bilfiil ashabı ile birlikte çalışmıştır.[122] Hendek kazarken sahabe, bir yandan mevsimin kış olması diğer taraftan açlık ve yorgunluk olmak üzere çok sıkıntılar çekmiş hatta üç gün aç kalarak bellerini doğrultmak için taş bağladıkları zamanlar olmuştur.[123] Fakat bütün bu meşakkatler içinde sahabe aşk ve şevk ile çalışmış, çalışırken de Resulüllah'a bağlılığını ifade eden şu beyti söylemiştir;

Bizler o kimseleriz ki, Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'e beyat ettik.

Hayatta kaldığımız sürece de cihad edeceğiz"

Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)de onların bu sözlerine bazen iştirak ediyor ve şöyle diyordu:

"Allahım ahiret hayatından başka hayat yoktur.

Sen Ensâr ve Muhacirîni mağfiret eyle".[124]

Hendek kazarken sahabi, mutlaka yapması gereken hayati bir işi çıksa bile Resulüllah'dan izin almadan çalışmayı bırakıp gitmiyordu. İzin alıp gittikten sonra da işini bitirir bitirmez hemen Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in yanına dönüyordu. İşte sahabenin dayanılması çok zor olan şartlarda bile sadakatlerine,

---

121 Alusi, XI/156; Elmalılı, VI/3877. Zuhayli, XXI/266.

122 Elmalılı, VI/3877; M. Hamidullah, s.118-119. Bkz.Buhari, *Menakıbu'l-Ensar*, 9; *Mağazi*, 29; Müslüm, *Cihad*, 126, 129; Tirmizi, *Menakıb*, 55. M. Hamidullah yaptığı araştırmalar neticesinde hendeğin beş buçuk kilometre uzunluğunda, dokuz metre eninde ve dört buçuk metre derinliğinde olabileceğini söylemektedir. M.Hamidullah, s. 118-119. Bu gün bu hendek tamamen kapanmış durumda.

123 Buhari, *Menakıbu'l-Ensar*, 9; *Mağazi*, 29; Müslim, *Cihad*, 126, 129; Tirmizi, *Menakıb*, 55; Bkz. Beyhaki, *Delail*, III/408-414; İbn Hacer, *Feth*, VII/457-560; Ayni, XIV/181-182.

124 Buhari. *Menakıbu'l-Ensar*, 9; Mağazi, 29; Müslüm, *Cihad*, 126, 129; Tirmizi, *Menakıb*, 55.

vefalarına gölge düşürmedikleri hatta yükselttiklerine Kur'an'da şu şekilde işaret edilmiştir[125]:

"Gerçek müminler ancak öyle kimselerdir ki Allah'a ve Resulüne bütün kalpleriyle iman etmiş olup, bütün toplumu ilglendiren bir meselede onun yanında bulundukları vakit ondan izin almadıkça ayrılıp gitmezler.

Senden izin isteyenler hakikaten Allah'a ve Resulüne gerçekten iman edenlerdir. Öyle ise bazı işler için senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğin kimselere izin ver ve onlar için Allah'dan af dile, Muhakkak ki Allah Gafur'dur, Rahim'dir." (Nur, 24/62)

b. Çetin Bir İmtihan Geçirmeleri

Sahabe, hendek savaşında şiddetle silkelenmiş ve çok ağır bir imtihana tabi tutulmuştur. "İşte orada müminler çetin bir imtihana tabi tutulmuş, şiddetle silkelenmiş ve kuvvetli bir şekilde sarsılmışlardı." (Ahzab, 33/11)

Bir yandan muhasara, korku, açlık, öbür taraftan Beni Kurayza yahudilerinin ihanet ederek arkadan vurmak için fırsat kollamaları.[126] Bütün bu ağır şartlar altında sahabe, şu ayette ifade edildiği üzere bunalmıştı. "Gözleriniz şaşkınlıktan ötürü kaymış, yüreiniz ağzınıza gelmişti" (Ahzab, 33/10)

Müşrikler umumi bir taarruzla hendeğin en dar noktasına saldırmış, sahabe çok zor durumda kalmıştı. Bu tehlike karşısında gözleri dehşetten ve heyecandan kaymış doğru bakamıyor, korkudan yürekleri ağızlarına gelmiş neredeyse nefesleri tıkanacaktı. Çünkü bir yandan müşrikler sahabeyi yok etmek için saldırıyor, diğer taraftan da Medine'de yaşayan ve yahudilerin en kuvvetlileri olan Beni Kurayza ihanet ettiklerinden dolayı her an arkadan vurabilirlerdi. Müşriklerden bir-kaç süvari hendeği geçmiş fakat geçenlerin önde gelenleri sahabe tarafından öldürülünce diğerleri

---

125 İbn Hişam, III/171; Beyhaki, *Delail*, III/409; Suyuti, *Lübab*, s. 161-162; Zuhayli, XVIII/312.

126 İbn Sa'd, II/1, 48; M.Hamidullah, s. 129.

bozguna uğrayarak geri dönüp kaçmış ve savaş düşmanın müslümanlar üzerine ok ve taş yağdırması ile devam etmiştir.[127]

Bu müdafaa savaşının ne kadar zor ve şiddetli olduğu şuradan da anlaşılabilir Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ve ashabı namaz kılmak için bile vakit bulamadığı anlar olmuştur. Hatta bir defasında öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını geceleyin hepsini birden kaza etmek mecburiyetinde kalmışlardı.[128]

Hendek'te ne kadar zor şartlarda mücadele verildiğini "Resulüllah dönemine yetişseydim O'nunla birlikte düşmana karşı nasıl mücadele verilir, ona nasıl yardım edilirmiş gösterirdim!" diyen bir kimseye sahabeden Hz. Huzeyfe'nin verdiği cevapta görmek gerekir:

Huzeyfe, muhasara altında iken fırtınalı ve soğuk bir gecede Resulüllah'ın, ashabından birisinin gönüllü olarak düşman birliklerinin yanına giderek onlar hakkında haber getirmesini istediğini fakat hiç kimseden bir ses çıkmadığını, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in bu isteğini üç defa tekrar ettiğini yine de bir cevap alamadığını nihayet kendisine ismen hitab ederek oraya gönderdiğini, ve giderken Allah'ın inayeti ile sıcaklık hissettiğini ve haberi getirip bildirdikten sonra tekrar üşümeye başladığını anlatmaktadır.[129] Böylelikle Hz. Huzeyfe sahabeden sonra gelen bu kişiye ne kadar didinse sahabenin yaptıklarını yapmanın çok zor olduğunu anlatmak istemiştir.

c. Düşman Karşısındaki Metanetleri

Kur'an, çok zor şartlarda geçen bu savaşda sahabenin imanını, metanetini her dönemdeki müminlere örnek olmak üzere bir ibret vesikası halinde takdim etmiştir[130];

---

[127] Elmalılı, VI/3879-3880; İbn Hişam, III/177-178.

[128] Buhari, *Cihad*, 98, *Mağazi*, 29, *Tefsir*, 2/42; Müslim, *Mesacid*, 202-206; Ebu Davud, *Salat*, 5.

[129] Müslim, Cihad, 99; Ahmed b. Hanbel, V/392-393; Beyhaki, Delailü'n-Nübüvvet, III/449-455; Hakim, a.g.e, III/31; Davudoğlu, Müslim Terceme ve Şerhi, VIII/540-541.

[130] Mevdudi, III/2377.

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللهُ وَرَسُولُهُ
وَمَا زَادَهُمْ إِلاَّ إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا

"Müminler saldıran o birleşik kuvvetleri karşılarında görünce: "İşte bu Allah ve Resulü'nün bize vaad ettiği zafer, Allah da Resulü de elbette doğru söylemişlerdir" dediler. Müminlerin düşman birliklerini görmeleri onların sadece iman ve teslimiyetlerini artırdı." (Ahzab, 33/22)

Tehlikenin her taraftan geldiğini görünce bu sadık müslümanlar kendilerine daha önceden bildirilen şu ayeti hatırladılar; "Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen durumlara maruz kalmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar öyle ezici mihnetlere, öyle zorluklara duçar oldular, öyle şiddetle sarsıldılar ki Peygamber ile yanındaki müminler bile "Allah'ın vaad ettiği nusret ne zaman yetişecek?" diyecek duruma geldiler. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır." (Bakara, 2/214) Onlar bunun Allah'ın vaad ettiği bir imtihan olduğunun da şuurundaydılar. Ve inandıkları değerlere olan sadakatlerini "Allah ve Resulü doğru söylemiştir" diyerek haykırmışlardı. Zira onlar değişik sıkıntılar ile imtihan edildikten sonra Allah'ın inayetine nail olacaklarına inanıyorlardı.[131]

Üstelik sahabenin tehlike karşısında ayette ifade edildiği üzere imanı sarsılmamış aksine daha da güçlenmiş ve Allah'a itaatten kaçmak yerine daha büyük bir inançla O'na bağlanmışlardır.[132]

d. İlahi Yardımla Düşmanı bozguna Uğratmaları

Daha önce bahsedildiği üzere bir ay kadar süren kuşatma sırasında yardım alamayan sahabe iyice bunalmış, fakat sabredip dişini sıkmış sonunda inayet-i İlahi yardımlarına yetişmiştir.

---

131 İbn Kesir, *Tefsir,* VI/392; Razi, XXV/203; Tabatabai, XVI/296; Mevdudi, III/2378-79.

132 Mevdudi, III/2378-79; Nesefi, III/289; Alusi, XI/169; Elmalılı, VI/3885. Tefsirlerde genelde sahabenin yukarıda zikredilen ayetleri hatırladığı rivayet edilmektedir. Biz bunun yanında sahabenin şu ayeti de mülahaza etmiş olabileceği kanaatindeyiz. "Sakın yılmayın, üzüntüye kapılmayın, eğer iman ediyorsanız mutlaka üstün gelirsiniz." (Al-i İmran, 3/139)

"Hani birleşik ordular üzerinize saldırmıştı da, Biz onlara karşı sizin göremediğiniz ordular göndermiştik." (Ahzab, 33/9)

Ayette bildirildiği üzere Allah sahabeye iki şeyle yardım etmiştir.

1. Soğuk fırtına; Bu şiddetli fırtına[133], düşman kuvvetleri Medine'ye yürüdüğü zaman değil, kuşatma başladıktan bir ay sonra gönderilmiştir. Allah'ın gönderdiği bu soğuk fırtına düşman güçlerinin çadırlarını sökerek, ateşlerini söndürmüş, ve karargahlarını darmadağın etmiştir. .

2. Görülmeyen ordular. Müfesssirler ayetteki "وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا" "görülmeyen ordular"ı melekler olarak tefsir etmişlerdir. Melekler savaş esnasında tekbir getirerek düşmanın kalbine korku salmışlardı.[134]

Allah'ın yardımı ile dişini sıkıp sabrederek düşmana geçit vermeyen sahabe büyük bir zafer kazanmış, gelen düşman birlikleri de şu ayette ifade edildiği üzere çekip gitmek zorunda kalmışlardır; "Allah, o kafirleri, elleri boş olarak, kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Müminlerin savaşmasına Allah hacet bırakmadı. Herkes anladı ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galibdir." (Ahzab. 33/25)

Ne dünyada ne de ahirette işlerine yarayacak hiçbir menfaat elde edemeden canlarının derdine düşerek kin ve öfkeleri ile birlikte dağılıp gitmişlerdir.[135]

---

[133] Ayette geçen rüzgar "saba rüzgarı" olarak tefsir edilmiştir. Nitekim; Resulüllah bir hadiste: "Ben saba rüzgarı ile desteklendim. Ad kavmi ise Debur rüzgarı ile helak edildi." buyurmuştur. Buhari, *İstiska*, 26, *Mağazi*, 29; Müslim, *İstiska*, 17, İbn Kesir, *Tefsir*, VI/385; Nesefi, III/296.

[134] Kurtubi, XIV/94-95; İbn Kesir, VI/385, Alusi, XXI/156; Elmalılı, VI/3877; Zuhayli, XXI/266. Mevdudi, bunların insanlarla ilgili konularda Allah'ın işareti ile harekete geçen, gizli güçler olduğunu, bu güçlerin de meleklerin emrinde olduğunu bundan ötürü de bu askerler ile meleklerin kasdedilmiş olabileceği görüşündedir. Mevdudi, III/2370.

[135] İbn Kesir, *Tefsir* VI/396; Zuhayli, XXI/277. .
Birleşik düşman kuvvetlerinin dağılması ile ilgili olarak tarih kitaplarında yer alan bir hususa değinmek istiyoruz. Gatafanlılardan Nuaym b. Mes'ud (ra), muhasaranın devam ettiği günlerde gizlice müslüman olmuş, Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) de onu bu muhasara esnasında, çok mühim işlerde kullanmıştır.

Ahzab savaşı sahabe açısından dönüm noktasıdır. Çünkü bundan sonra ayette işaret edildiği[136] ve Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** tarafından beyan edildiği üzere[137], müşrikler bir daha müslümanlara taarruz edememiş müslümanlar onların üzerine gitmiştir.

Netice itibariyle hendek savaşındaki sahabeyi içinde bulundukları şartları göz önüne alarak değerlendirmek gerekir. Zira, bu savaş en zor şartlar altında kazanılmış bir zaferdir. Çünkü Sahabe, bir yandan müslümanları ve İslam Dinini yok etmek isteyen ve kendisinden kat kat fazla olan düşman kuvvetleri tarafından kuşatılmış, diğer yandan da Yahudilerin ihanetine maruz kalmıştı. İşte bu şartlarda sahabe çok sıkıntılar çekmiş ama Allah'ın inayeti ile kafirlere geçit vermemiştir.

6. BENÎ KURAYZA SEFERİ

Daha önce geçtiği üzere Beni Kurayza Yahudileri Hendek savaşından önce Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mü-**

Nuaym, hem Kureyş'in hem de Yahudiler'in itimat ve hürmet ettikleri bir insandı. Efendimiz, ona harbin bir taktik olduğunu söylemiş ve idare-i kelâm etmesine de izin vermişti. Nuaym, bu ruhsat üzerine Yahudiler'e giderek: "Kureyş sizi terkedecek ve Muhammed (sav)'le baş başa bırakacak. Düşünün o zaman haliniz nice olur? Eğer bu durumda kalmak istemiyorsanız, onların ileri gelenlerinden bir kaçını rehin olarak yanınızda alıkoyun" demiş onlar da Nuaym'a olan itimatlarından dolayı bu sözlere kesin olarak inanmışlardır.

Nuaym daha sonra Kureyş'e gitmiş Onlara da: "Yahudiler Muhammed (sav)'le gizlice anlaştılar. Sizin ileri gelenlerinizden birkaçını rehin edip ona teslim edecekler. O da onlara ilişmeyecek. Sakın sizden böyle bir talepte bulunurlarsa onların dediğini yapmayın" diyerek Kureyşlileri de, kendisine itimat ettiklerinden dolayı, bu sözlerine inandırmıştır. Kureyş ileri gelenleriyle Yahudi liderleri, birgün bir araya gelmiş ve her iki taraf ta birbirine şüphe ile baktığından. Evvela Yahudiler sözü açarak; "Siz başınız sıkışınca çekip gidecek ve bizi bu adamla baş başa bırakacaksınız. Teminat için bize birkaç rehin vermezseniz biz savaşı bırakacağız" demiş, Kureyş, zaten böyle bir teklif beklediğinden Nuaym'ın sözünü hatırlayarak bu teklifi reddetmiştir. Diğer taraftan Kureyşlilerin reddetmesi, Yahudilere de Nuaym'ı tasdik ettirmiş netice de ittifak bozulmuş ve Yahudiler harp sahnesinden çekilmeye başlamışlardır . İbn Hişam, III/181-182; İbn Esir, II/182-184. M.Hamidullah, s.131-132.

136 İbn Kesir, *Tefsir*, VI/396. Bu ayetin "كفى الله المؤمنين القتال بعلي" şeklinde okunduğuna dair İbn Mesud'a nisbet edilen Şii kaynaklı bir rivayet vardır. (Bkz. Tabatabai, XVI/304.) Fakat sahih değildir. (Bkz. Alusi, XXI/175.) .

137 Buhari, *Mağazi*, 29; Ahmed b. Hanbel, IV/262, VI/494.

kemmeli O'nun üzerine olsun) ile anlaşma yapmışlardı. Fakat savaş ortasında hiyanet ederek müslüman kadınların bulundukları yere saldırmak istemiş fakat bunu gerçekleştirme fırsatını bulamamışlardı.[138]

Kuşatmacı düşman birlikleri çekilip gidince, yahudiler ihanetlerinin cezasını çekeceklerini beklediklerinden, savaş vaziyetine geçip Medine civarındaki kalelerine girmişlerdi.

Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) Hendek savaşından evine henüz yeni dönmüştü ki Cebrail (a.s.) gelerek "Ya Resulellah! Siz silahınızı bıraktınız mı? Halbuki biz melekler henüz bırakmadık. Şimdi hemen Kurayza oğulları üzerine yürüyün!" demesi[139] üzerine Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), ashabına Beni Kurayza üzerine yürümelerini emretti. Sahabe daha henüz dinlenmemiş olduğu halde hemen emre itaat ederek Beni Kurayza üzerine yürüdü ve onları kuşatma altına aldı. Ve bu kuşatma yirmi beş gün sürdü. Allah, yahudilerin kalbine öyle bir korku salmıştı ki, karşı koymak bir yana hareket bile edemiyorlardı. Sonunda Ensar'ın önderlerinden Sa'd b. Muaz'ı hakem seçip hükmüne razı olacaklarını bildirdiler.[140]

Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) Sa'd'ı yanına çağırdı. Sa'd, hasta yatağından kalkarak bir merkebe binerek olay yerine geldi. Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)'in yanına yaklaşınca Resulüllah etrafındaki sahabilere "Büyüğünüz için ayağa kalkın" diyerek ona iltifat etti.[141]

Hz. Sa'd onlar hakkında Tevrat'a[142] göre hüküm verdi. Eli silah tutan erkeklerin öldürülmesine, kadın çocuk ve yaşlıların esir

---

138 İbn Hişam, III/180-181.

139 Buhari, *Mağazi*, 30; *Cihad*, 18; Müslim, *Cihad*, 18; Ahmed b. Hanbel, VI/56.

140 İbn Kesir, *Tefsir*, VI/397-398; Alusi, XXI/175-178; Mevdudi, III/2353.

141 Buhari, *Menakıbu'l-Ensar*, 12; Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 123-125; Tirmizi, *Menakıb*, 50. Bu verilen kaynaklarda Peygamber (s.a.s.), bir müddet sonra vefat eden Sa'd b. Muaz hakkında "Sa'd'ın ölümü ile arş sallandı buyurmuştur. (Arşın sallanması, Hz. Sa'd'ın ruhunun gelmesi üzerine neşelenerek sevinme şeklinde yorumlanmıştır." Bkz. İbn Hacer, *Feth*, VII/155.

142 M.Hamidullah, s.180. Tevrat, Tesniye, 20/10-14.

edilmesine ve bütün mal ve mülklerinin de müslümanlara ganimet olarak dağıtılmasına hükmetti.

Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) Sad'ın verdiği bu hükümden memnun olmuş ve şu şekilde takdir etmişti: "Andolsun ki Sen Allah'ın hükmü ile hükmettin."[143]

Sa'd'ın verdiği hükme göre Beni Kurayza yahudilerinden eli silah tutan erkekler öldürülmüş,[144] kadın ve çocuklar esir edilmiş ve malları sahabe arasında ganimet olarak dağıtılmış, dağıtılırken de akarlar Muhacirlere verilmiştir.[145]

Kur'an'da bu sefere ve sonuçlarına şu şekilde işaret edilmiştir:[146]

"O kafir düşmanlara içeriden destek vererek hıyanet eden Ehl-i Kitap'tan (Beni Kurayza'yı) da kulelerinden indirdi. Ve kalplerine korku saldı, bir kısmını öldürüp, diğer bir kısmını da esir aldınız.

Onların arazilerine, yurtlarına, mallarına, hatta sizin ayak bile basmadığınız topraklara sizi varis yaptı. Allah her şeye kadirdir." (Ahzab, 33/26-27)

Ayette Allah sahabeye hiç ayak basmadıkları yerleri miras olarak vereceğini bildirmiş ve bu vaad-ı İlahi tahakkuk ederek sahabe daha sonra Hayber'i, Mekke'yi Rum ve Faris'i fethetmiştir.[147]

---

143 Buhari, Mağazi, 29; İstizan, 26; Müslim, Cihad, 64; Ebu Davud, Edeb, 144; Ahmed b. Hanbel, III/22; İbn Hişam, III/184-199; İbn Esir, II/185-187; M.Hamidullah, s.179-181; Bkz. Davudoğlu, *Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII/4977-4979. .

144 Öldürülenlerin ne kadar olduğu ihtilaflıdır. İbn İshak 600, İbn Aiz, 700 kişi olduklarını rivayet etmektedir Cabir'den (r.a.) rivayet edilen sahih hadiste ise bu sayı 400 kişidir. Rivayetler arası cem edilerek 400 ün üstündekilerin ise onlara tabi olanların olduğu söylenebilir. (Bkz. İbn Hişam, III/189; İbn Esir, *Kamil*, II/186; Tirmizi, Siyer, 29, Mübarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, V/171-172; Ayni, XIV/193; İbn Kesir, *Bidaye*, IV/124).

145 Alusi, XXI/179.

146 Razi, XXV/205; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/; 397-401; Alusi, XI/175-180; Tabersi, XXI/124; Elmalılı, VI/3886.

147 Taberi, XXI/21; Alusi,XXI/155. Zuhayli XXI/280. Tabiin imamlarından İkrime, bu ayetin kıyamete kadar müslümanların fethedeceği yerlere işaret ettiğini söylemektedir. Bkz. Alusi, XXI/180.

5. HUDEYBİYE ANTLAŞMASI

Peygamber Efendimiz (**Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**) gördüğü bir rüya üzerine ashabı ile birlikte umre yapmak üzere Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Fakat Mekke yakınlarına gelindiğinde Hudeybiye[148] denilen yerde müşrikler tarafından engellenmişti. Bunun üzerine savaşmak için değil sadece umre yapmak amacıyla gelen Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**), Mekkeli müşriklerle orada bir antlaşma yapmış ve bu antlaşmaya yapıldığı yerin ismi verilerek "Hudeybiye musalahası (antlaşması)" denmiştir.[149] Bu antlaşmanın gelişme seyri ve neticelerini belli başlıklar altında incelemek istiyoruz.

a. Mekke'ye Girişlerinin Engellenmesi

Resulüllah rüyasında ashabı ile birlikte Mekke'ye gidip umre yaptığını görmüş ve gördüğü rüyayı ashabına anlatmıştı.[150] Nitekim, şu ayette "Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**)'nün rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram'a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz. Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce yakın bir zafer nasib etti." (Fetih, 48/27) Resulüllah'ın gördüğü bu rüyaya işaret edilmiştir. Hz Peygamber ashabı ile birlikte sefere çıkarken Kureyş'in bir taarruz ve engellemesi ihtimaline karşı çevredeki arab kabilelerinin[151] de katılmasını istemiş fakat henüz iman kalplerinde yerleşmediğinden onlar bunu Fetih suresi 11-16 ayetlerde ifade edildiği üzere dö-

---

148 Hudeybiye beyatın yapıldığı yerdir. Adını hadba ("semüre" denilen muğaylan cinsi bir çeşit çöl ağacı) denilen bir ağaçtan veya yanındaki kuyudan almaktadır. Mekke'nin 17 km. batısında ve eski Cidde yolu üzerindedir. Günümüzde buraya Şumeysi denilir. İA. Hudeybiye mad. Bkz. Hamevi, *Mu'cem*, "HDB" mad.

149 Bu antlaşma H. 6'da Zilkade (628 Mart) ayında olmuştur. İbn Hişam, III/241; İbn Esir, a.g.e, II/200; İbn Kesir, *Bidaye*, IV/166.

150 İbn Kesir, *Tefsir*, VII/337; Alusi, XXVI/120; Zuhayli, XXVI/200.

151 Bunlar, Cüheyne, Müzeyne, Gıfar, Eşca, Dil ve Eslem kabileleridir. Alusi, XXVI/97; Elmalılı, VII/4416.

nüşü olmayan göz göre göre ölüme gidilen bir yolculuk olarak gördüklerinden kabul etmemişlerdi.[152]

Resullüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, 1400-1500 kadar ashabı ile birlikte umre için Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı. Sahabe, umreye niyet edip ihramlarını giymiş ve yanlarına yetmiş adet kurbanlık deve almış ve onların boyunlarına da Kabe'ye kurban kesilmek üzere adak olduklarını belirten gerdanlıklar takmışlardı; savaşma düşüncesinde olmadıkları için de yolculukta kullanılan kılıcın dışında silahları yoktu. Savaş hazırlığından o kadar uzak idiler ki, hallerine bakan kimse, umre için giydikleri ihramı kefen olarak giydiklerine hükmederdi.[153]

Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, Medine'den çıkışından itibaren her fırsatta niyetinin umre yapmak olduğunu etrafına beyan etmişti.[154]

Hudeybiye'ye vardıklarında Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in kasva adlı devesi çökünce sahabe; *"Kasva çöktü, yerinden kalkmıyor" dediler, bunun üzerine Resulüllah* ***(sallallahu aleyhi ve sellem)*** *"Onun böyle bir huyu yoktur fakat fili Mekke'ye girmekten meneden Allah, şimdi de kasvayı şehre girmekten alıkoydu"* buyurmuştur.[155]

Öte yandan müşrikler, Resulüllah'ın umre yapmak niyetiyle hareket ettiğini ve bu husustaki kararlılığını anladıkları halde sahabeyi Mekke'ye sokmamaya karar verdiler ve Halid b. Velid, kumandasında 200 kişilik bir süvari birliğini Hudeybiye'ye yakın bir yer olan Gamim mevkiine gönderdiler.[156] Kur'an bu duruma işaret ederek; "İnkarda ısrar edip sizi Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten ve bekletilmekte olan hediye kurbanlıkları yerine ulaştırmaktan geri çevirenler onlardır." (Fetih, 48/25) sahabenin

---

[152] Alusi, XXVI/97-98; Tabersi, XXVI/58-59; Elmalılı, VII/4416-4417.
[153] Bkz. İbn Kesir, VII/327; Zuhayli, XXVI/145; İbn Hişam, III/241; İbn Esir, II/200; Buhari, *Meğazi*, 35; Müslim, *Cihad*, 90, *İmare*, 80-81; Müslim, *İmare* 68.
[154] İbn Kesir, VII/327-333; Ahmed b. Hanbel, IV/323-325; İbn Hişam, III/241-246.
[155] Buhari, *Şurut*, 15, *Cihad*, 59; Ebu Davud, *Cihad*, 156; Ahmed b. Hanbel, IV/323 .
[156] İbn Hişam, III/241-242; İbn Kesir, *Bidaye*, III/166-167; Beyhaki, *Delail*, IV/99-110; Buhari, *Cihad*, 59; Ebu Davud, *Cihad*, 156.

Mescid-i Haram'a giderken yolunun müşrikler tarafından kesildiğini, yanlarındaki kurbanlıkların mahalline yani Mina'ya varmasından engellendiklerini ifade etmiştir.[157]

Hudeybiye'de konaklayan Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, Mekkelilere savaş için değil umre için geldiğini bildirdi. Kureyş ise elçiler göndererek Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**nü ve ashabını geri döndürmeye çalışıyordu. Gelen elçilerden Urve b. Mes'ud es-Sakafi'nin sahabenin Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ne bağlılığı adına müşahedeleri sahabiyi tanıma adına çok önemlidir. Urve, müşriklerin yanına döndüğünde gördüklerini şu şekilde ifade etmişti; "Vallahi ben daha önce Bizans, İran ve Habeşistan krallarının huzuruna çıktım. Ama hiçbirinde Muhammed'in ashabının kendisine gösterdiği saygıyı, bağlılığı görmedim. Ashabı, Muhammed'in üzerine öylesine titriyorlar ki, o abdest alırken, abdest suyunun bir damlasının bile yere düşmesine izin vermiyor onu yüzlerine, vücudlarına elbiselerine sürüyorlar. Onun kesilen saçlarını daha yere düşmeden havada kapışıyorlar, Onun yanında seslerini yükseltmeden kısarak konuşuyorlar. Yemin olsun ki benim gördüğüm bu insanlar Onu (Resulüllah) kesinlikle hiçbirşeye teslim etmezler. Artık kiminle karşı karşıya bulunduğunuzu siz düşünün."[158]

Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, Kureyş'e ilk önce Hıraş b. Ümeyye'yi elçi olarak yolladı. Fakat elçi çok kötü bir şekilde karşılandı. Hatta öldürülmek istenmişti. Bunun üzerine Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Hz. Ömer'i göndermek istedi. Hz. Ömer; Kendisine Mekke'deki yakınlarından kimsenin sahib çıkmayacağını ve Kureyş'in kendisine bir kötülük yapmasından endişe ettiğini, Hz. Osman'ın ise onların yanında ağırlığının olduğunu söyleyerek onun gönderilmesini teklif etti. Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** bu teklifi uygun görerek elçi olarak Ebu Süfyan dahil Kureyşliler arasında birçok akrabası bulunan Hz. Osman'ı

---

[157] Alusi, XXV/112-113; Elmalılı, VII/4427; Zuhayli, XXVI/194.

[158] İbn Hişam, III/245, İbn Kesir, VII/329, Mevdudi, III/3050.

gönderdi. Hz. Osman amaçlarının savaşmak değil sadece umre ziyareti yapmak olduğunu belirtti.[159]

b. Peygamber Efendimize Beyatları

Elçi olarak gelen Hz. Osman'a, Kureyşliler yakın ilgi gösterdiler ve sözlerini dinleyerek Kabe'yi emniyet içerisinde tavaf edebileceğini söylediler. Ancak Hz. Osman "Peygamber tavaf etmeden ben asla tavaf edemem" diyerek bunu reddetti. Bu söze çok öfkelenen ve Hz. Osman'ın ayrılmasına izin vermeyen Mekkeliler, onu üçgün yanlarında tuttular; bu arada onun şehid edildiği söylentileri yayıldı ve bu söylentiler gelip sahabeye kadar ulaştı. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)**, Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini duyunca, sefere katılan ashabından kendisine beyat[160] etmelerini istedi. 1400 kadar sahabi[161] de, ölünceye kadar savaştan kaçmayacaklarına bu uğurda canlarını feda etmeye hazır olduklarına dair beyat ettiler.[162]

Allah Teâlâ, ağacın altında[163] tehlikeli ve kritik bir anda hayatlarını tehlikeye atarak hiç çekinmeden, ihlas samimiyet ve sadakat içerisinde[164] Resulüllah'ın mübarek eline beyat eden sahabeden razı olduğunu açıkça bildirmiş,[165] üstelik bu hususta zihinlere

---

159 İbn Esir, II/203; Mevdudi, III/3051; Buhari, *Magazi*, 35, *Şurut*, 15.

160 Doğrusu "bey'at"tır. Fakat biat kelimesinin dilimizdeki

161 Bey'at-ı Rıdvan'a katılan sahabenin sayısının bin beşyüz ve daha fazla olduğuna dair rivayetler varsa da genelde kabul edilen rakam bin dörtyüzdür. Bununla birlikte rivayetlerin arası telif edilerek, bin dörtyüzün üstündeki rakamların, kadın, çocuk ve tabiilerin ilave edilmesinden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Bkz. İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VII/505; Ayni, *Umde*, XIV/216.

162 Buhari, *Cihad*, 110, *Meğazi*, 35; Müslim, *İmare*, 80-81; Müslim, *İmare* 68; Tirmizî, *Siyer*, 34.

163 Söz konusu ağacın altında insanların gidip namaz kılmayı adet haline getirmek istemeleri üzerine Hz. Ömer tarafından kestirildiği veya beyattan sonra sahabenin hangi ağaç olduğunu bulamadığı şeklinde rivayetler vardır. Bkz. İbn Sa'd, I/100; Buhari, Mağazi, 35; Mevdudi, III/3073-3074.

164 Taberi, XXVI/88; İbn Kesir, VII/322; Bikai, XVIII/316; Alusi, XXVI/108; Mevdudi, III/3073.

165 Taberi, XXVI/85; İbn Kesir, VII/321; Alusi, XXVI/108; Mevdudi, Tefhim, III/3073; Zuhayli, XXVI/183.

herhangi bir tereddüt gelmemesi için bu hoşnutluğunu yemin ederek ifade etmiştir.[166]

لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

"Gerçekten Allah, Hudeybiye'de, o ağacın altında sana beyat ettikleri zaman, müminlerden razı oldu. Onların kalplerindeki ihlası bildiği için üzerlerine sekine, huzur ve güven indirdi. Onları hemen yakında gerçekleşen bir zaferle ve alacakları birçok ganimetle mükafatlandırdı. Allah mutlak galibdir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Fetih, 48/18)

Allah'ın kasemle hoşnutluğunu ifade ettiği bu beyatın neden bu kadar değer ifade ettiğini anlayabilmek için hadisenin cereyan ettiği zamandaki şartlara kısaca da olsa bir bakmak gerekir;

Sahabe Hudeybiye'ye sadece birer kılıç ile gelmişti. Başka herhangi bir silah ve araç-gereçleri yoktu. Sayıları ise sadece bindörtyüz idi. Hepsinden öte savaşa uygun kıyafetleri bile yoktu, çünkü onlar ihrama girmişlerdi. Medine'den 250 mil uzakta idiler, düşmanın her türlü silah ve askeri yardım alabileceği kalesi ve üssü ise kendisine sadece 13 mil uzaklıkta idi, üstelik çevredeki dost ve müttefik kabilelerden destek alarak bütün imkanları ile sahabeyi kuşatarak teslim alabilirdi.

Böylesine nazik ve çok tehlikeli bir anda sahabenin Allah'a Resulü'ne ve dinine bağlılıklarında zerre kadar bir azalma olsaydı ve Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)**i desteklemekten vazgeçerlerdi, ve İslam ebediyen yenilgiye uğrardı. Sahabeyi, dinlerine olan bağlılık ve samimiyetlerinin dışında beyat için zorlayan herhangi bir dış baskı da yoktu. İşte bu şartlar altında sahabe, İslam inancını ve müslümanların varlığını

---

[166] Elmalılı, VI/4424; Zuhayli, XXVI/183.

korumak üzere ölünceye kadar savaştan kaçmayacaklarına dair Resulüllah'a beyat etmiştir.[167]

Beyat ettikten sonra da ne pahasına olursa olsun verdikleri sözü yerine getirmeye azmetmiş ve bunu da gerçekleştirmişlerdir. Zira, onlar Resulüllah'ın şahsında Allah'a bey'at etmişlerdi. "Sana beyat edenler gerçekte Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli bütün hepsinin ellerinin üstündedir." (Fetih, 48/10).

Hz. Enes'den rivayet edildiğine göre, Hudeybiye dönüşü Resulüllah'ın geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiğini bildiren (Fetih, 48/2) ayet nazil olunca Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, yeryüzündeki herşeyden daha çok beni sevindiren öyle bir ayet nazil oldu ki diyerek ayeti ashabına okudu. Sahabe, Ya Resulellah! Allah sana nasıl muamele yapacağını bildirdi. Peki bize ne yapacak? diye sordular bunun üzerine şu ayet nazil oldu.[168] "Bu da, Allah'ın mümin erkekleri ve mümin kadınları içinde ebedi kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetlerine yerleştirmesi, onların günahlarını bağışlaması içindir. Bu Allah nezdinde büyük bir nailiyettir, büyük bir başarıdır." (Fetih, 48/5) Bu ayetle Allah onlara cennetleri vaad ettiğini bildirmiştir.

Kur'an'da iman sahiplerinin mükafatlandırılması anlatılırken genel ifadeler kullanılır yani kadınlar ile erkekler arasında ayırım yapılmaz.

Bu ayette inanan erkeklerin yanında bayanlar da tasrih edilmiştir. Bu da onların bir hususiyetlerinin olduğunu ifade eder. Zira onlar eşlerini, çocuklarını, kardeşlerini o tehlikeli seferden engellemek şöyle dursun aksine teşvik etmiş, bindörtyüz sahabenin bir anda sefere gitmesini fırsat bilerek etraftaki kafir kabilelerin şehre hücum etmesi tehlikesini düşünerek feryat ve figan etmenin yerine mallarını ve çocuklarını, emanetlerini koruma görevini üst-

---

[167] Mevdudi, III/3072-3073, Bkz. Bkz. Elmalılı, VI/4424; Taberi, Camiu'l-Beyan, XXVI/85-186; Kurtubi, XVI/181-183; Alusi, XXVI/106-107; Buhari, *Meğazi,* 35; *Müslim,* Cihad, 90. *İmare,* 80-81.

[168] Vahidi, s.315-316; Suyuti, *Lübab,* s.193; Buhari, *Meğazi,* 35; Tirmizi, *Tefsir,* 48/2; Ahmed b. Hanbel, III/122.

lenmişlerdi. Böylelikle onlar da sabırla inanarak evlerinde oturmalarının mükafatını almış oluyorlardı.[169]

Ayrıca Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, ağacın altında kendisine bey'at edenlere: "*Sizler yeryüzünün en hayırlı insanlarısınız.*"[170] buyurmuş ve Rıdvan beyatında bulunan kimsenin ateşe girmeyeceğini bildirmiştir.[171]

c. Antlaşma Yapmaları

Barış görüşmeleri sürerken, müşrikler sürekli olarak gizlice Resulüllah'ın ve ashabının bulunduğu yere saldırarak, onları tahrik ederek silahlı çatışma çıkarmak istiyorlardı. Bununla da etrafta savaşın haram olduğu bir ayda sahabenin umre kılıfı altında savaş için geldikleri şeklinde propaganda yapmayı hedefliyorladı.[172]

Fakat sahabe Allah'ın indirdiği sekine ve güven duygusu ile yapılan tahriklere kapılmayarak soğuk kanlılığını muhafaza etmiş ve savaş çıkarmamıştır. Onların bu durumuna ayette şu şekilde işaret edilmiştir: "İmandaki yakinlerini iyice artırsınlar diye müminlerin kalblerine sekine indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ın'dır. Allah her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Fetih, 48/4) Mesela bir keresinde 40-50 kişi gelip gece müslümanların kampına taş ve ok atarken sahabe tarafından yakalanarak Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'a götürülmüş, O da onları serbest bırakmıştır.[173]

Başka bir defasında 80 kişi tam sabah namazı sırasında gelip baskın düzenlemiş fakat yakalanmış ve Peygamber Efendimiz

---

[169] Mevdudi, III/3063; Bkz. Alusi, XXVI/93.

[170] Buhari, Meğazi, 35; Tefsir, 48/5; Müslim, Cihad, 132, Fazailü's-Sahabe, 163.

[171] Müslim, Fazailü's-Sahabe, 163; Ebu Davud, Sünnet, 8; Tirmizi, Menakıb, 57-58; Ahmed b. Hanbel, III/350; VI/420.

[172] Mevdudi, III/3049. M.E.B tarafından tercümesi neşredilen İ.A. Hudeybiye maddesinde sahabenin umre kılıfı altında savaş etmek istediği iddia edilmektedir. Oysaki ayetler açıkça Resulüllah ve ashabının umre için yola çıkıldığını anlatmaktadır. Bkz. İA Hudeybiye mad.

[173] İbn Kesir, VII/325; Mevdudi, III/3051.

(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) tarafından serbet bırakılmışlardır.[174]

Hudeybiye'de şiddetli bir savaş olmamış sadece iki taraf arasında ok ve mancınık atışı olmuş ve şu ayette de ifade edildiği üzere sahabe, müşrikleri mağlub ederek onları evlerine sokmuş ve anlaşma yapmayı da müşrikler istemişlerdir.[175] "Mekke vadisinde size kafirlere karşı zafer nasib ettikten sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çeken O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görür.(Fetih, 48/24) Böylece Allah her iki tarafı da Mescid-i Haram'ın yanında savaştırmamış, sahabenin dünyada ve ahirette hayrına olacak bir antlaşma gerçekleşmiştir.[176]

Müşrikler anlaşma yoluna gitmeyip de savaşmaya kalksalardı ayette buyurulduğu üzere şüphesiz arkalarına dönüp kaçacaklardı. "Eğer o Mekkeli kafirler sizinle savaşsalardı, arkalarını dönüp kaçar, sonra da ne kendilerini koruyan, ne de destek olan hiç kimse bulamazlardı."(Fetih, 48/22) Çünkü Allah, sahabenin beyatinden hoşnut olmuş ve mükafatlandırmayı takdir etmişti. İşte bundan dolayı kaçacaklardı.[177]

Diğer taraftan Hudeybiye de barış antlaşması yapılmasının sahabenin bilemeyeceği acil hikmetleri vardı: "Eğer orada kendilerini tanımadığınız için tepeleyeceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü zor durumda kalacağınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, Allah ellerinizi birbirinizden çekmez, savaşmanıza engel olmazdı. Dilediği kimseleri rahmetine nail etmek için Allah böyle takdir buyurdu. Şayet onlar birbirlerinden seçilip ayrılmış olsalardı, elbette kafirleri gayet acı bir cezaya çarptırırdık." (Fetih, 48/25)

O sıralarda Mekke de açıkça iman etmiş ya da müslümanlıklarını gizlemek zorunda kalan bir çok müslüman kadın ve erkek

---

174 Müslim, *Cihad,* 133; Tirmizî, *Tefsir* 48/3; Ebu Davud, *Cihad,* 120; Ahmed b. Hanbel, III/124.
175 Elmalılı, VII/4405.
176 İbn Kesir, VII/325; Tabersi, XXVI/84.
177 Elmalılı, VII/4406.

vardı. Bu zavallı insanlar hicret edememiş ve kafirlerin zulmüne maruz kalmışlardı. Böyle bir durumda savaş çıksaydı ve sahabe kafirleri kovalayarak Mekke'ye kadar gelip şehre girseydi oradaki müslüman kadın ve erkekleri de kafirlerle beraber kılıçtan geçirebilirdi. Böyle bir durumda da sahabe müminleri bulup seçme hususunda tam araştırma yapamamaları sebebiyle müslüman kanı dökmelerinden ötürü günaha girmelerine çok üzülecekti. Ve müminin hata yolu ile öldürülmesi sebebiyle diyet ve keffaret verme mecburiyetinde kalacaklardı. Diğer taraftan müşrik arapların da "müslümanlar savaş sırasında kendi dindaşlarını öldürmekten kaçınmıyorlar" diye aleyhde propaganda yapmalarına sebebiyet vermelerinden dolayı şanlarına leke gelecekti. Allah sulh ile hem Mekkedeki müslümanları hem de sahabeyi zor duruma düşmekten kurtarmıştır.

Allah Kureyş'in yenilerek Mekke'nin fethinin kanlı bir savaş sonucu gerçekleşmesini istemiyordu. Aksine her yandan onların çembere alınması ile çaresiz ve güçsüz hale gelerek mağlup olmaları ve daha sonra Kureyş kabilesinin topyekun İslam'ı kabul edip Allah'ın rahmetine nail olmalarına zemin hazırlamak isteniyordu. Nitekim Mekke fethi bu şartlar altında gerçekleşmiştir.[178]

Mekkeli müşrikler sahabenin, Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün isteği üzerine kanının son damlasına kadar savaşacaklarına dair Hz Peygamber'e beyat etmelerini duyunca telaşlanarak hemen yanlarında tuttukları Hz. Osman'ı serbest bıraktılar. Arkasından da Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyeti barış görüşmeleri yapmak üzere Resulüllah'ın kampına gönderdiler.[179] Şimdi antlaşmanın nasıl yapıldığı ve bu esnada sahabenin ne şekilde hareket ettiği üzerinde durmak istiyoruz.

d. Antlaşma Esnasında Sahabenin Tutumu

Süheyl b. Amr başkanlığında gelen heyet, Resulüllah ve ashabını Mekke'ye hiç sokmama kararından vazgeçmişti fakat zevahiri

[178] Mevdudi, III/3077-3078; Elmalılı, VII/4427-4431.
[179] İbn Hişam, II/246-247; İbn Esir, II/203-204; İbn Kesir, VII/329-335.

kurtarmak için bu yıl Medine'ye dönmelerinde ve gelecek yıl umre için gelebileceklerinde ısrar ettiler. Uzun süren görüşmelerin sonunda varılan barış antlaşmasının şartları şu şekilde belirlendi:

1- Müslümanlar bu yıl Mekke'ye girmeden Hudeybiye'den geri dönecekler, umre için ertesi yıl gelecek ve şehirde ancak üçgün kalabilecekler.

2- Mekkeli bir kimse Hz. Muhammed'in yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek, fakat bir müslüman kaçarak Mekke'ye sığınırsa iade edilmeyecek.

3- Barış on yıl sürecek; taraflardan biri bu ittifaka dahil olmayan herhangi bir kabile ile savaşa girerse diğeri pasif kalacak. İki taraf kendi hakimiyetleri altındaki toprakları kervanların geçişi, hac ve umre için emniyet altında tutacak.

4- Diğer arab kabileleri taraflardan istedikleri ile ittifak yapabilecekler.

Antlaşma maddelerini Hz. Ali kaleme alırken Süheyl b. Amr, cahiliye taassubu ile hareket ederek "Bismillahirrahmanirrahim" yazılmasına itiraz ederek bunun yerine "bismikellahümme" yazılmasını istemiş ve bu isteği kabul edilmişti. Ayrıca Süheyl, Resulüllah'ın Hz. Ali tarafından yazılan "Bu Resulüllah'ın Süheyl b. Amr ile yaptığı andlaşma şartlarıdır." şeklindeki ibareye de itiraz ederek Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'e "Biz senin Allah'ın elçisi olduğunu bilsek seni Beytullah'tan alıyokmaz, seninle harbe kalkışmazdık" dedi. Ve cümlenin şu şekilde "Bu Muhammed b. Abdullah'ın Süheyl b. Amr ile yaptığı andlaşmadır" şeklinde yazılmasını istedi. Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**; "Ben şehadet ederim ki, ben Allah'ın elçisiyim ve ben Muhammed b. Abdullah'ım" diyerek onun istediği şekilde yazılmasını istedi. Hz. Ali'nin eli "Resulüllah" ibaresini silmeye bir türlü gitmeyince Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** bizzat kendi eli ile silerek yerine "Muhammed b. Abdullah" yazdı.[180]

---

[180] Buhari, *Sulh*, 6, 7; Müslim, *Cihad*, 91-92; İbn Sa'd, *Tabakat*, II/97; Ali b. Burhan, Siretü'l-Halebiyye, II/707

Barış antlaşması yaparken müşriklerin Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)'ne olan bu tavırları sahabenin çok ağırına gitti. Fakat, şu ayette işaret edildiği üzere Allah'ın sahabeye verdiği güven duygusu sayesinde onlar hislerine kapılmadılar, soğukkanlı, vakarla, dürüst davrandılar ve bu sabırlarının mükafatını da gördüler. "Kafirlerin kalplerine taassubu, cahiliye taassup ve tarafgirliğini yerleştirdikleri o sırada, Allah da Resulüne ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi. Onlara takva kelimesini gerekli kıldı. Zaten onlar bu söze pek layık ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilir." (Fetih, 48/26)

Anlaşma imzalanır imzalanmaz Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebu Cendel, bukağılar içinde Mekke tarafından gelerek kendini sahabenin içine atmıştı. Resulüllah'ın isteğine rağmen Süheyl, anlaşma maddesini öne sürerek Ebu Cendel'i geri aldı. Müslüman olarak gelerek Ebu Cendel ise feryat ederek kendisinin geri verilmemesini istiyordu. Hz. Ömer gibi bazı önde gelen sahabiler bu tabloyu görünce dayanamadılar. Zahiren aleyhlerine gözüken bu şartları zilleti kabul etmek olarak yorumladılar.[181]

Hz. Ömer, Resulüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)'a giderek "Biz hak üzere değil miyiz? Neden dinimizde böyle bir zilleti kabul ediyoruz? Sen bize Kabe'ye varıp onu tavaf edeceğimizi söylemedin mi?" gibi sözler söylemişti. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu, ona asi olamayacağını, Allah'ın her zaman kendisinin yardımcısı olduğunu ve Kabe'nin bu yıl tavaf edileceğini söylemediğini ama mutlaka Kabe'yi tavaf edeceklerini söylediğini ifade etti. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'e giderek aynı şeyleri söyledi ve yine aynı cevabı aldı. Hz. Ömer daha sonra yaptığı bu hatadan dolayı çok pişmanlık duymuş ve kendi ifadesi ile bu hatasına keffaret olması için hayatı boyunca oruç tutmuş, namaz kılmış sadaka vermiştir.[182]

---

181 Kurtubi, 275-276; İbn Kesir, VII/329-335.

182 İbn Hişam, III/247-248; İbn Kesir, *Bidaye*, IV/170-171. Bkz. Buhari, Şurut, 15, *Tefsir*, 48/5; Müslim, *Cihad*, 94; Ahmed b. Hanbel, III/486.

Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) anlaşma imzalandıktan sonra ashabına saç tıraşı olarak ihramdan çıkmalarını söyledi. Fakat onlar, zahiren aleyhlerine gözüken bu anlaşmanın şokunu henüz üzerinden atamadıklarından yerlerinden kıpırdamadılar. Resulüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) üç defa sözlerini tekrarladı ama yine bir hareket olmadı. Peygamber Efendimiz'in bütün risalet döneminde ilk kez böyle bir olay meydana geliyordu. Resulüllah üzgün bir şekilde çadırına girerek müminlerin annesi Ümmü Seleme'ye durumu anlattı. Ümmü Seleme Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)'ne "Siz sessizce dışarıya çıkıp kendi devenizi kurban edin ve berberinizi çağırıp tıraş olun. Bundan sonra herkes dediklerinizi yapacak ve verilen karardan dönülmeyeceğini anlayacaktır." dedi. Bunun üzerine Resulüllah çadırından çıkarak kurbanını kesti, tıraş oldu. Sahabe de Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) ne yaptıysa yaparak üzerindeki şoku atlatarak bağlılığını ifade etti.[183]

e. Hudeybiye'nin Büyük Bir Fetih Olarak Nitelendirilmesi

Hudeybiye barış antlaşması zahiren sahabenin aleyhine gözüküyordu. Daha önce geçtiği üzere Hz. Ömer gibi sahabenin önde gelenlerinden bunu içine sindiremeyip itiraz edenler bile olmuştu. Fakat sahabe, üzüntülü bir şekilde Hudeybiye antlaşmasından dönerken yolda nazil fetih suresi nazil olmuş ve ilk ayet ile bu antlaşmanın büyük bir fetih olduğu müjdelenmiştir[184].

"Biz sana aşikar bir fetih ve zafer ihsan ettik" (Fetih, 48/1

Sahabeden bazıları, bu antlaşmayı iman ve teslimiyetleri ile kabul etmenin yanında Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)ne bunun bir zafer mi olduğunu sormaktan kendilerini alamamışlardı. Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) de yemin ederek bunun bir zafer olduğunu söylemişti. Ve aradan uzun bir zaman geçmeden bu barışın gerçekten büyük bir zafer

---

183 Mevdudi, III/3054; İbn Hişam, III/249; Buhari, *Hacc*, 127; Müslim, *Hacc*, 316; Ebu Davud, *Menasik*, 78;

184 Kurtubi, XVI/260; İbn Kesir, VII/307; Alusi, XXVI/84; Mevdudi, III/3047; Bkz. Tabersi, XVI/50-51.

olduğuna dair işaretler görünmeye başlamış ve bu konuda kimsenin tereddüdü kalmamıştır.

Tabiin imamlarından Zühri'nin Hudeybiye anlaşmasının fetih olması ile ilgili çok çarpıcı bir tesbiti vardır "İslam tarihinde Hudeybiye zaferinden önceki hiçbir fetih, onun kadar büyük değildir. Bu antlaşma ile müşrikler ile müslümanlar arasında diyalog başlamış sahabenin seviyeli müslümanlığını yakından gören bir çok insan müslüman olmuştur. Hudeybiye'den sonraki iki yıl içinde İslam'a girenlerin sayısı, o zamana kadar (19 yıl boyunca) müslüman olanlarınkine ulaşmış hatta onu da geçmiştir."[185]

Abdullah b. Mes'ud, Cabir b. Abdullah ve Bera b. Azib'den ayrı ayrı rivayet edildiğine göre sahabe; "Halk Mekke'nin fethine zafer diyor, halbuki biz asıl zafer olarak Hudeybiye anlaşmasını kabul ediyoruz."demişlerdir.[186]

Ayrıca bu barış antlaşması ile ilk defa müslümanlığın dünyada bir devlet olarak varlığı düşmanları tarafından dahi tasdik edilerek bir anlaşmaya bağlanmış bulunuyordu. Böylece bu, daha sonra meydana gelecek fetihler zincirinin başı ve açıcısı olmuş ve bundan sonraki İslam fetihlerinden herbiri bunun altında bir şubesi sayılacak bir şekilde vaad edilmiş oluyordu ki Fetih suresinin ilk ayeti buna işaret etmişti.[187]

8.HAYBER'İN FETHİ

Medine'den çıkarıldıktan sonra Hayber'e[188] yerleşen Beni Nadir yahudileri, Suriye ve Irak bölgelerinden gelen ticaret yolu Hayber'den geçip Medine'ye ulaştığından kervanlar için bir tehdid unsuru oluşturuyordu.

---

185 Kurtubi, XVI/261; Alusi, XXVI/310; Elmalılı, VI/4405-6.
186 Buhari, Magazi, 35; Mevdudi, III/3057-3058.
187 Mevdudi, III/3057-3058.
188 Medine'nin yaklaşık 180 km. kuzeyinden başlayan etrafı volkanik topraklarla çevrili geniş bir vadinin adıdır. H. 7. de fethedilmiştir. İbn Hişam, III/255-258; İbn Esir, *Kamil*, II/216.

Hudeybiye dönüşünde Allah Resûlü'nün hedefi, bir çıban başı olan Hayber'in üzerine yürümekdi. Çünkü Yahudiler burada daima fitne kaynatıyorlardı. Bazen, Katafan'la kafa kafaya veriyor, bazen Benî Nadır'la anlaşıyor, bazen da Kureyş'e çanak tutuyor; ama mutlaka ve her zaman Müslümanların aleyhine oyunlar plânlıyorlardı. Zaten Kureyş'i tahrik eden ve onlara cesaret veren de bunlardı. Bedir'de, Uhud'da ve Hendek'te hep onların kışkırtması vardı.

Resulüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye de Kureyş ile anlaşarak ileride çıkacak bir müslüman-yahudi savaşında tarafsız kalmalarını sağladıktan sonra yirmi gün kadar Medine'de ikamet ettikten sonra 1400 piyade ve 200 süvari ile Hayber'e yürüdü.[189] Zaten Allah Hudeybiye dönüşü sahabeye mükafat olarak bir çok ganimet ile birlikte Hayber'in fethini vaad etmişti.[190]

"Onları hemen yakında gerçekleşecek bir fetihle ve alacakları birçok ganimetle mükafatlandırdı. Allah Aziz ve Hakim'dir. Mutlak galipdir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Fetih, 48/18-19) Ayrıca şu ayette bildirilen yakın zafer de Hayber fethine işaret etmektedir.[191] "Allah, Resulünün rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Harama korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz. Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce yakın bir zafer vaad etti." (Fetih, 48/27)

Resulüllah'ın ashabı ile birlikte Hayber'e yürüdüğünü haber alan Esed ve Gatafan kabileleri müttefikleri olan Hayberlilere yardım etmek istedilerse de korkup kaçmışlardı. Hudeybiye antlaşması ile de zaten Kureyş'in eli çekilmişti. Ayette bu duruma şu şekilde işaret edilmiştir[192]: "Allah size birçok ganimet vaad etti. Onları ileride alacaksınız. Şimdilik size bunu verdi ve insanların

[189] İbn Hişam, III/255-258; İbn Esir, *Kamil*, II/216.
[190] Alusi, XXVI/108; Elmalılı, VII/4425; Mevdudi, III/3074; Zuhayli, XXVI/183.
[191] Alusi, XXVI/122; Elmalılı, VII/4439; Zuhayli, XXVI/201-202.
[192] Alusi, XXVI/109; Elmalılı, VII/4425; Zuhayli, XXVI/187; İbn Hişam, III/256-257.

ellerini sizden çekti ki müminler için Allah'ın teyidine bir delil ve ibret olsun ve sizi dosdoğru yola eriştirsin." (Fetih, 48/20)

Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**)'in gelişinden haberdar olan Hayberliler ona karşı koymaya hazırlandılar. Çeşitli rivayetlere göre 20 bin veya en azından 10 bin savaşçıları vardı; ayrıca müstahkem kalelerinde savunma avantajına sahiptiler ve silahları da çoktu. Hayber seferinde Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**) sancağı Allah'ın onun eliyle fetih nasib edeceği birine vereceğini söyledi ve bu kişinin Allah ve Resulünü seven ve Allah ve Resulü tarafından da sevilen birisi olduğunu vurguladı ve sonra da Hz. Ali'ye verdi. Hz. Ali Hayber de çok büyük kahramanlıklar gösterdi, Allah onun eli ile fetih nasib etmiştir.[193]

Hayberliler çok geçmeden teslim oldular. İşledikleri arazilerinin mahsülünün yarısını müslümanlara vermek üzere anlaştılar.[194]

Allah Teala, biraz evvel zikrettiğimiz ayette bu mükafatın ancak beyat-ı rıdvan-a katılanların hakkı olduğunu, başka kimsenin bu fethe ve ganimetlere ortak olamayacağını bildirmişti. Bu sebebten dolayı Peygamber (**sallallahu aleyhi ve sellem**) Hayber seferine çıkarken yanına sadece Hudeybiye'de beyat-ı rıdvan'a katılanları almışdı. Resulüllah daha sonra Habeşistan'dan dönen Muhacirlere ve diğer bazı sahabilere de Hayber'in ganimetlerinden paylar verdi. Ama bunlar ya beşte birlik paydan ya da Beyat-ı Rıdvan'a katılan sahabilerin rızası ile idi.[195]

9.MEKKE'NİN FETHİ

Hudeybiye barış antlaşmasını Mekkeli müşriklerin ihlal etmeleri üzerine Allah Resulü (**Sallallahu aleyhi ve sellem**) sefer hazırlıklarına başladı. Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**), Mekke'yi kan

---

193 Buhari, Cihad ve Siyer, 118, Mağazi, 36; Müslim, Cihad ve Siyer, 132; Tirmizi, Menakıb, 87; İbn Esir, *Kamil*, II/220.

194 İbn Esir, *Kamil*, II/221; M.Hamidullah s.191-192. Hayber de yahudiler Hz. Ömer döneminde o havaliden sürgün edilecekleri zamana kadar kalmışlardır.

195 Mevdudi, III/3074-3075.

akıtmadan fethetmek istiyordu. Sefer hazırlıkları yapılırken Resulüllah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** hedefinin ne tarafa olduğunu ashabdan birkaç kişi dışında kimseye hissettirmemişti.[196]

Resulüllah ne tarafa gideceğini gizliyordu. Bunun için her şeyden evvel Medine'nin bütün çıkışlarını durdurarak yasak etti; buna sahabe ve bitaraf kimseler de dahil oluyordu. Bu arada daha öncede bir vesile ile bahsedildiği üzere Hatib b. Beltaa isimli sahabi, nasılsa bunu öğrenmiş ve Mekke'ye giden bir cariye ile çok gizli kaydı ile bir mektup göndermişti. Durumu öğrenen Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, Hz. Ali, Abdullah b. Zübeyr ile Mikdad'ı gönderip, Medine'den 22 mil mesafe uzaklıkta bulacakları kadından mektubu almalarını istedi. Bahsi geçen sahabiler gidip kadını bularak mektubu aldılar ve Allah Resulü **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**ne getirdiler. Getirdikleri mektupta Mekke'ye yapılacak olan sefer hazırlığı bildiriliyordu.[197] Peygamberimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Hatıb'a böyle bir şey yapmasının sebebini sorunca o: "Ya Resulallah, ben küfre sempati duyduğumdan dolayı bunu yapmadım, ama ailem orada, Mekke'de onları koruyacak akrabalarım yok. Bu davranışımı gözönünde bulundurarak Kureyşliler aileme sıkıntı vermezler ümidiyle bu işi yaptım" dedi. Hatıb'ın böyle bir şey yapmasına çok kızan Hz. Ömer onu öldürmek istedi. Efendimiz, Hz. Ömer'e: "Hatıb, Bedir'e katılanlardandır. Allah'ın Bedir savaşına katılanlara nazar buyurup "Ben

---

196 İbn Hişam, IV/30-32; Makrizi, I/361; Beyhaki, *Delail,* V/5-13; Razi, XXXII/153-155.

197 Bedir'e katılan ve muhacirlerden olan Hatıb'ın, annesi, oğulları ve kardeşleri Mekke'de kalmış himaye edecek kimseleri de yoktu. Hatıb bu şekilde bir yola başvurarak onları himaye etmek istemişti. Mektubda şunları yazıyordu: "Haberiniz olsun! Resulüllah gece gibi bir ordu ile size doğru yöneldi, sel gibi akarak geliyor. Allah'a yemin ederim ki tek başına da gelse her halukarda Allah ona size karşı yardım edecektir. Çünkü Allah ona olan vaadini muhakkak yerine getirecektir." Görüldüğü üzere bu mektubun muhteviyatında esas itibariyle yanlış ve imana muhalif bir şey olmayıp aksine Hatıb'ın kuvvetli ve dosdoğru bir iman sahibi olduğuna delil vardır. Ancak burada mahzurlu olan onun sır tutulması gereken bir hedefi düşmana gizlice bildirmek istemesidir. Elmalılı, VII/4893-4894 Bkz. Alusi, XVIII/65-66.

sizleri affettim, demediğini kim biliyor?"diyerek Hatıb'ın dediklerini doğruladı ve onu affetti.[198]

Muhacir ve Ensar'ın hepsi bu sefere katılmıştı. 10 bin kişilik bir ordu ile Medine'den hareket edilmiş ve iki bin kişi de yolda iltihak etmişti. Böylelikle toplam 12 bin kişilik bir ordu teşekkül etmişdi.[199]

'Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ordusu ile birlikte H. 8 Ramazan ayında sefere çıktı. 12 gün yolculuktan sonra Mekke'ye ulaştı. Ordu içinde oruçlu olan da olmayan da vardı. Mekke yakınlarına geldiklerinde düşmanla karşılaşmadan önce Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün iftar etmesi üzerine oruçlu olan sahabiler de iftar ettiler.[200]

Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, fiilen bir büyük sefere çıktığı zaman, sadece gideceği yeri değil, aynı zamanda ordusunun hakiki büyüklük ve kuvvetini de saklamak isterdi. İşte bu sebeble Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, Mekke'nin fethi için beklenen bir çok gönüllünün Medine'de toplanmamalarını, ancak Mekke'ye doğru hareketinde yol boyunca kabilelerinin bulundukları yerlerden geçtikçe kendisine iltihak etmelerini emretti. Bu strateji o kadar muvaffak oldu ki Kureyşliler, müslüman ordusu Mekke civarındaki dağlar arkasına ordugahlarını kurun-

---

198 Buhari, Mağazi, 46, Cihad, 141, Tefsir, 60/1; Müslim, Fazailü's-Sahabe, 161; Tirmizi, Tefsir, 60/1. Bu olay üzerine sebep ne olursa olsun, küfre yardım yerine geçecek bir davranışın kesin haram olduğunu bildiren şu ayet nazil olmuştur. (Vahidi, s.346-348; Suyuti, *Lübab*, s.210 "Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanlarınızı dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği reddettikleri halde, siz onlara sevgi sunuyorsunuz. Resulüllah'ı ve sizi, sırf Rabbiniz Allah'a inandığınız için, vatanınızdan kovuyorlar. Siz Benim yolumda cihad etmek ve Benim rızamı kazanmak için yurdunuzdan çıkarılmayı göze aldıysanız, nasıl olur da onlara sevgi gösterip sır verirsiniz? Halbuki Ben sizin gizlediğiniz ve açıkladığınız herşeyi bilmekteyim. Doğrusu içinizden kim bunu yaparsa, artık dümdüz yoldan sapmış olur." (Mümtahene, 60/1) Ayet, Hatıb'ın imanlı bir insan olduğuna şehadet etmektedir. Resulüllah'ın onun hakkındaki söyledikleri de kriter kabul edilmeli ve bu sahabi hakkında uygunsuz şeyler düşünülmemelidir. Bkz. İbn Sa'd, III/114; İbn Hacer, el-İsabe, I/300; Heysemi, IX/303) .

199 İbn Esir, II/242; Elmalılı,., IX/6237.

200 Beyhaki, *Delail*, V/20-26; Buhari, *Meğazi*, 47 Müslim, *Savm*, 88- 90; Tirmizi, *Cihad*, 13; İbn Hacer, *Feth*, VII/596; Kastallani, *İrşadü's-Sari*, VI/388.

caya kadar onların harekete geçtiklerine dair bir haber alamamışlardı.[201]

İslam ordusu Mekke'yi kuşatınca Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, o gece her askerin ayrı ayrı birer ateş yakmasını emretti. 10 bin ateşin bütün bir gece yakılması daha büyük daha fazla sayıda insanın yemeklerini pişirdikleri intibaını veriyordu.[202]

Allah'ın lutfu ile Mekkelilerin en büyük kumandanı olan Ebu Süfyan, aynı gece müslümanların keşif kıtalarının eline düşmüştü. Bundan dolayı Mekke ahalisi ne yapacağını bilemez hale gelmişdi. Ertesi gün Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ashabı ile Mekke üzerine yürürken Ebu Süfyan, Mekkelilerin silahlarını bırakarak evlerine, Kabe'ye veya kendisinin evine sığındıkları takdirde kendilerine bir şey yapılmayacağı hususunda halka teminat vermek üzere serbest bırakıldı.[203]

Mekke'yi müdafaa için İkrime gibi bazı genç kumandanlar, mukavemet hareketlerine kalkışmış, bunlarla Hz. Halid b. Velid'in idaresindeki müslüman askeri birlikler arasında bazı sokak savaşları olmuştu. Fakat Mekkelilerin çoğu Ebu Süfyan'ın almış olduğu teminata göre hareket ederek teslim olmuşlardır.[204]

Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Mekke'yi sulh yoluyla fethetmiş, barış, sukun ve asayiş şehre hakim olmuştu. Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, cemaate namaz kıldırdıktan sonra

---

201 M.Hamidullah, s.142; İbn Hişam, IV/34.

202 Beyhaki, *Delail*, V/33; İbn Hacer, *Feth*, VII/599; İbn Esir, *Kamil*, II/244 M.Hamidullah, s.143.

203 M. Hamidullah, s.143. Buhari, Meğazi, 48; Beyhaki, *Delail*, V31-/39; İbn Esir, el-Kamil, II/244. Peygamber Efendimiz tarafından bir kimsenin evinin sığınılıp emniyet içinde kalınacak bir yer olarak seçilmesi muhakkak ki büyük bir şereftir. İhtimal ki Ebu Süfyan bu şerefe layıktı. Çünkü meşhur tarihçi Sabit el-Bünani, bize İslam'ın ilk günlerinde Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)in sokak çocukları tarafından izaç edildiği zamanlarda sığınak olarak Ebu Süfyan'ın evini sık sık kullandığına, zira Ebu Süfyan'ın müsafirini anlayıp müdafaa edebilmek için gerekli kültür ve cesarete sahip olduğuna dair malumat vermektedir. Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem) onun bu civanmertliğini unutmamıştı, ve onun evine sığınanların emniyette olduğunu söyleyerek, bu şekilde onu mükafatlandırmıştı. İbn Cevzi, el-Mücteba, (el yazması, Kahire) s. 83. den naklen M. Hamidullah a.g.e, s.143.

204 M.Hamidullah, s.145; İbn Hacer, Feth, VII/603-606.

Kabe etrafında toplanan hemşehrilerine hitap etti. Onlara gerek kendisine ve gerekse ashabına neler yaptıklarını hatırlatarak ne kadar haksızlık ve adaletsizlik yapmış olduklarını izah etti. Son olarak da kendisinden ne beklediklerini sordu. Onlar da kendisinden "iyilik ve hayırdan" başka bir şey beklemediklerini söylediler bunun üzerine: "Bugün, artık hiçbir şeyden mesul değilsiniz. Gidiniz hepiniz serbestsiniz!." dedi.[205]

Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) birkaç kişinin dışında[206] umumi af ilan etmiş bunun üzerine birden bire Mekke'nin havası değişmiş ve akşama doğru da hemen bütün halk İslam'ı kabul etmişti.[207]

Mekke'nin fethi ile birlikte tek tük insanların İslamiyeti kabul etme devri, yerini grublar halinde müslüman olma dönemine bırakmıştır. Zaten Arab kabileleri Mekke'nin müslüman olmasını gözetliyor: "O (Resulüllah) nu kavmi ile kendi haline bırakın eğer kavmine muzaffer olursa o bir peygamberdir" diyorlardı. Mekke fethedilince alay alay gelip müslüman oldular.[208] Bu olaya

---

205 İbn Hişam. IV/43; İbn Hacer, Feth, VII/612; M.Hamidullah, s.151-152.

206 Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) sekiz erkek ile dört kadına eman vermemiş, bunlar hakkında "Kabe'nin örtüsüne sarılmış bulsanız dahi öldürün" demiştir. Bunlar İkrime b. Ebu Cehil, Safvan b. Ümeyye, Abdullah b. Sa'd b. Ebu Serh, Abdullah b. Hatal, Huveyris b. Nakid, Mikyes b. Sübabe, Abdullah b. Ziba'ra, Hübeyre b. Ebu Vehb el-Mahzumi, Hz. Hamza'nın katili Vahşi idi. Bunlardan Hübeyre Necran'a kaçmış ve orada müşrik olarak kalmış, hain katil ve mürted olan Abdullah b. Hatal, Mikyes b. Sübabe ve Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'e çok eziyet etmiş olan Huveyris b. Nakid öldürülmüşlerdir. Diğerleri de bir müddet kaçıp gizlendikten sonra bir şekilde teslim olarak müslüman olmuş ve kurtulmuşlardır. Kadınlar ise Ebu Süfyan'ın hanımı Hind b. Utbe, Sare ve öldürülen İbn Hatal'ın Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)nü hicveden iki şarkıcı cariyesidir. Bunlardan Hind kendisini bildirmeksizin gelip ilk önce kadınların içinde beyat etmiş sonra kendini tanıtarak affa mazhar olmuştu. Cariyenin birisi de kaçtıktan sonra dönüp gelerek kendini tanıtmadan müslüman olarak kurtulmuştur. Mekkenin yirmi seneden beri Peygamber (s.a.s.) e karşı düşmanlık ile ellerinden gelebilen her düşmanlığı yapmaya çalışan ahalisinden fetih günü öldürülen sadece dört-beş kişidir. İbn Esir, a.g.e, II/248-252; İbn Hacer, Feth, VII/604-605; bkz. Beyhaki, Delail, V/59-64 Buhari, Mağazi, 48, Sayd, 18; Müslim, Hac, 450; Ebu Davud, Cihad, 117.

207 M.Hamidullah, s.152.

208 Buhari, Meğazi, 53; İbn Kesir, *Tefsir,* VIII/533.

Kur'an'da şu şekilde işaret edilmiştir:[209] "Allah'ın yardım ve fethi (zaferi) geldiği ve insanların kafile kafile Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbine hamd ile tesbih et ve Ondan af dile.[210] Çünkü O Tevvab'dır, tevbeleri çok kabul eder." (Nasr, 110/1-3)

Kur'an'da şu ayetin de Mekke'nin fethine işaret ettiğini kabul edenler vardır. "Biz sana aşikar bir fetih ve zafer ihsan ettik" (Fetih, 48/1) Gerçi müfessirlerin çoğunluğu bu ayetin Hudeybiye antlaşmasını işaretlediği görüşünde olmakla birlikte, ayetin Mekke'nin fethinin vaad edilmesine işaret ettiğini söyleyenler de vardır.[211]

İbn Cerir et-Taberi, Hudeybiye sulhu dönüşü nazil olan şu ayetle de Mekke fethinin kastedildiği kanaatindedir:[212] "Allah size henüz güç yetiremediğiniz ama kendisinin ilim ve kudreti ile ihata ettiği başka ganimetlerde vaad etti. Allah herşeye hakkıyla kadirdir." (Fetih, 48/21)

Mekke'nin fethi Asr-ı Saadette önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü ondan önce, müminler her taraftan düşmanlarla çevrilmişti. İslam'a girmek, onu müdafaa etmek büyük fedakarlık ve kahramanlık işiydi. Fetihten sonra cihad eskisine göre oldukça kolaylaşmıştı. Bu hususa dikkatleri çeken Kur'an, Mekke'nin fethinden önce İslamiyeti kabul edip bu uğurda infak ve mücadele eden sahabilerin fetihden sonrakilerden daha faziletli olduğunu bildirmiştir.[213]

"Sizden fetihten önce infak eden ve savaşan kimse ile fetihten sonra infak edip savaşan elbette bir olmaz. İşte onlar, bundan

---

209 Razi, XXXII/155-156; Elmalılı, IX/6237-6240; Mevdudi, IV/4231.

210 Yüce Allah, Peygamberimizi günahtan korumuştur. O'nun istiğfar etmesi, insanlara istiğfar etmenin ne kadar gerekli olduğunu ders vermesi, ümmetinin günahları için Allah'tan af dilemesi ve devamlı manevi terakki halinde olması itibariyle, son durumuna göre bir önceki makamını eksik bulması ve nadiren dahi olsa evla olanı terk etmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Razi, XXXII/162.

211 Bkz. Elmalılı, VI/4405; Zuhayli, XXVI/148; Tabersi, XXVI/50.

212 Taberi, XXVI/58; Mevdudi, III/3076. Bkz. Alusi, XXVI/110.

213 İbn Kesir, VIII/37; Zuhayli. XXVII/301; Tabersi, XXVI/142; Alusi, XXVII/171-172; Bkz. Mevdudi III/3369-3370.

sonra infak edip savaşanlardan derece bakımından daha yüksektirler. Bununla beraber Allah herbirine cennet vaadeder. Allah yaptığınız herşeyden haberdardır." (Hadid, 56/10)

Fetihten önce Resulüllah'a gelip müslüman olanlar hicret ve cihat etmek üzere Hz, Peygamber'e beyat ediyorlardı. Mekke'nin fethinden sonra Resulüllah kendisine beyat etmeye gelenlere *"Fetihten sonra hicret yoktur. Fakat cihad ve niyet vardır. Seferberliğe çağırıldığınızda hemen gidin"* [214] buyurmuştur. Peygamberimizin bu hadisi iki şekilde yorumlanmıştır;

1. Mekke fethedildikten sonra İslam beldesi olduğundan dolayı ondan hicret edilmesi tasavvur edilemez.

2. Sahiplerine hususi bir meziyyet ve fazilet kazandıran hicret dönemi artık kapanmıştır. O dönem, Mekke'nin fethinden önce olup Medine'ye göç edenlere mahsustur. Artık o süreç bitmiş, İslamiyet güç kuvvet kazanmıştı.[215] İslamiyeti yaşamanın mümkün olmadığı yerden hicret etmek vaciptir.[216] Diğer taraftan bir çok hadiste bildirildiği üzere kıyamete kadar ilahi mesajın tebliğ ve temsili için hicretler kesilmeyecektir.[217]

Bütün bunlar değerlendirildiğinde sahabenin Mekke'nin fethinden önce çok zor şartlarda verdiği mücadele ve dinini yaşamak için hicret etme mecburiyeti onlara ayrı bir üstünlük kazandırmış Mekke'nin fethi ile artık Mekke daru'l-islam olduğundan sahabiye ayrı bir hususiyet ve fazilet kazandıran hicret devri kapanmıştır

10.HUNEYN SAVAŞI

Buna Hevazin gazvesi de denir; Kur'an-ı Ker'im de isim verilerek kendisinden bahsedilen iki gazveden birisidir. (Diğeri Be-

---

214 Buhari, Cihad, 1, 27, 194; Magazi, 53; Müslim, İmare, 86; Tirmizi, Siyer, 33; Nesâi, Beyat, 15; İbn Mace, Keffaret, 12; Darimi, Siyer, 69.

215 Ayni, XI/317-318; Davudoğlu, a.g.e, IX/5236-5237.

216 Ayni, XI/317.

217 Ebu Davud, Cihad, 2; Ahmed b. Hanbel, I/192; Darimi, Siyer, 69; Heysemi, a.g.e, V/250; Beyhaki, Sünen, IX/18.

dir'dir.) (Al-i İmran 3/23) Huneyn savaşı Adını meydana geldiği yerden alır.[218]

Mekkenin fethedilerek orada yaşayanların çoğunluğunun müslüman olması ile önceden Kureyş'in taraftarı olan kabileler de müslümanların tarafına meyil ve teveccüh gösterdiler. Bu durum Arap Yarımadası'nın en büyük kabilelerinden biri olan Havazi'nin önceden de var olan kinini iyice artırdı. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** ile savaşmak üzere yanlarına ailelerini ve hayvanlarını ve mallarını da alarak Sakif kabilesi ile anlaşarak söz konusu Huneyn Vadisi'nde toplandılar. Bu kabilelerin savaş konusunda eğitimleri ve maharetleri vardı, ayrıca bir süreden beri Arap kabileleri arasında müslümanlara karşı kışkırtma faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bunlara Cüşem ve Beni Sa'd kabileleri de katıldı.[219]

İstihbaratçısı Abdullah b. Ebu Hadred el-Eslemi'den Hevazin ve Sakif kabilelerinin Evtas vadisinde toplandıkları haberini alan Resulüllah hemen savaş hazırlıklarına başladı ve Mekke'nin fethinden on yedi gün sonra 6 Şevval (27 Ocak 630) tarihinde 12 bin askerle yola çıktı. Askerlerin 10 binini Mekke'nin fethi için Medine'den gelen ashab, 2 binini de Mekke fethi sırasında yeni müslüman olan Mekkeliler teşkil ediyordu.[220] İşte bu görülmedik kuvvet bazı müslümanların hoşuna gitmiş ve "Bu ordu yenilmez." diyerek kendilerine büyük bir güven gelmişti.[221]

Genelde düşman kuvvetlerinin sayısının dört bin olduğu rivayet edilmekle birlikte[222] esasen bu sayı Havazin ile Sakif'in ade-

---

[218] Burası tam ve doğru biçimde tesbit edilememiştir. Mekke'den on küsür mil uzaklıkta çöllerle kaplı bir vadi olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Taif yahud Zülmecaz yakınlarında bir vadi olduğunu söyleyenler de vardır. M.Hamidullah, s. 155-159; DİA, XIIX/376; Bz. Yakut, a.g.e, II/359.

[219] İbn Kesir IV/ 68; Kurtubi, VIII/96; Elmalılı, IV/2492; İbn Hişam IV/62-64; İbn Esir, a.g.e, II/261-262.

[220] İbn Hişam, IV/63-65; Ayni, XIV/306; Kurtubi, VIII/96; İbn Kesir IV/ 68; Alusi, X/73.

[221] Elmalılı, IV/2493; Kurtubi, VIII/100.

[222] Alusi, X/73; Zuhayli, X/159.

didir.[223] Ayrıca Beni Sa'd ve Beni Cüşem gibi daha başka kabileler de katılmış böylelikle büyük ve kalabalık bir ordu meydana gelmişti. Daha sonra alınan esirlerin altı bin kadar da olduğu sahih rivayetlerle sabit olduğuna göre,[224] İslâm ordusunun sayıca düşmanın toplamından daha fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o zamana kadar görülmedik bir sayı çokluğuna ulaşıldığı da kesindi. Ayrıca düşman kuvvetlerinin tamamının yirmi binden daha fazla olduğuna dair rivayetler de vardır.[225]

a. Başlangıçta Bozguna Uğramaları

Hevazinliler müslümanlardan önce vadiye gelerek en dar ve kumlu yere pusu kurmuşlardı. Sahabe ordusu buraya varınca Hevazinliler onları ok yağmuruna tuttular. Havanın henüz karanlık olması yüzünden pusudaki düşmanların yerlerini tesbit etmek çok zordu. Atların ve develerin ürkmesi sebebiyle bir anda neye uğradığını anlayamayan öncü birliğinin dağılması üzerine İslam ordusunun büyük bir kısmı düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başladı. Bir süre sonra Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**)'in etrafında Hz. Ebu Bekir, Ömer, Abbas, Ali, Ebu Süfyan, Üsame b. Zeyd, Eymen b. Ümmü Eymen, Ümmü Süleym gibi sahabilerinde bulunduğu yüze yakın sahabi kalmıştı.[226]

Sahabe bu savaşa giderken o güne kadar yaptıkları ve galip geldikleri savaşlarda göremedikleri sayı çokluğuna ve kuvvete sahiptiler. Bu durum hoşlarına gitmişdi. Rivayete göre, Seleme b. Selemeti'l-Ensari *"Bu gün sayı azlığından dolayı asla mağlup olmayız."* demişti. Bu sözü Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**)'in söylediğine ilişkin rivayet ise zayıftır üstelik tevhidin temsilcisi, masivadan uzak Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**)'ne böyle

---

[223] Razi, XVI/22; Elmalılı, IV/2493.

[224] Beyhaki, Delail, V/171; İbn Kesir, IV/72; Alusi, X/76.

[225] Elmalılı, IV/2492-93; A. Cevdet Paşa, I/213. Hatta bu sayının otuzbin olduğunu rivayet edenler de vardır. Bkz. Ebu Hayyan, V/23.

[226] İbn Sa'd, II/149-157; İbn Hişam, IV/60.6-69; Makrizi, İmtau'l-Esma, I/401-415; Buhari, Cihad, 52, Meğazi, 64; Ahkam, 93. İbn Hacer, Feth, VII/623-625; Ayni, XIV/306-307; İbn Kesir, Tefsir, IV/68-69.

bir şey nisbet etmek de uygun değildir.[227] Üstelik bu bahsi geçen söz Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'e ulaştığında kendisine çok ağır gelmişti.[228] Gerçi bu söz galibiyeti sadece sayı çokluğuna bağlı görmek mânâsından uzaksa da yine de sayı çokluğuna itimad beslemekten uzak değildi. Ve "Zafer yalnızca Allah'dandır." (Al-i İmran, 3/126, Enfal, 8/10) âyetinin hükmünü gözetmemek gibi bir kibir ve gurur vardır ki, bu da sahabenin seviyesine yakışmayan bir kusurdu.

Belki de bu sözü söyleyen sahabi Resulüllah'ın "*Yolculukta arkadaşların en hayırlısı dört, seriyyelerin en hayırlısı dörtyüz, orduların en hayırlısı da dört binkişi olandır. Tek yürek halinde olan on iki bin kişilik bir ordu azlık sebebiyle mağlup edilemeyecektir. (Eğer mağlup oluyorsa bu azlığından değil başka bir sebebten dolayıdır)*"[229] sözünden hareket ederek böyle söylemişti. Fakat bu sözde kendini beğenme ve sebeblere biraz fazlaca güvenme olduğundan mahsurlu idi.[230] Kur'an bu duruma işaret ederek onları ikaz etmiştir; "Şu kesindir ki Allah size birçok savaş yerlerinde yardım etti. Huneyn günü de. O gün ki sayıca çokluğunuz sizi böbürlendirmiş ama bu, size fayda etmemişti. Olanca genişliğine rağmen, dünya başınıza dar gelmişti. Sonra da bozguna uğrayarak düşmana arka çevirip kaçmaya başlamıştınız." (Tevbe, 9/25)

Âyette de uyarıldığı üzere, şimdiye kadar pek çok yerde sahabenin nail oldukları zaferlerin hiçbiri sayı çokluğuna dayanmıyordu. Bu sefer sahabenin askerlerinin sayı çokluğunu söz konusu etmeleri onlardan beklenen ihlas ve tevekküle münasib olmayan bir tutum olmuş oluyordu. Allah Teâlâ da muzaffer kılanın kendisi olduğunun unutulmaması gerektiğine vurgu yapmak için bu

---

227 Alusi, X/74; Elmalılı, IV/2493.

228 Beyhaki, V/123-124; Alusi, X/74; Elmalılı, IV/2494.

229 Ebu Davud, *Cihad*, 82; Tirmizi, *Siyer*, 7; İbn Mace, *Cihad*, 25; Darimi, *Siyer*, 4, 7; Eğer 12 bin kişilik askeri bir kuvvet mağlup olursa bu sayının çokluğuna güvenerek Allah'tan yardım dilemeyi unutma gibi başka bir sebebten dolayı olabilir. Mübarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, V/139; Haydar Hatipoğlu, *Sünenü İbn Mace Terceme ve Şerhi*, VII/552-555.

230 Elmalılı, IV/2494; Alusi, X/74. Bkz. Kurtubi, VIII/100.

savaşta önce müslüman ordusunu çokluklarına güvenmelerinden dolayı yenilgiyle yüzyüze getirmiştir.[231]

b. Dağılan Sahabenin Tekrar Toplanarak Düşmanı Bozguna Uğratması

Dağılan orduyu toplamak üzere Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Ey insanlar, nereye gidiyorsunuz? Bana geliniz! Ben peygamberim, yalan yok; ben Abdulmuttalib'in oğluyum."*[232] diye sesleniyor fakat sözlerini duyuramıyordu. Nihayet gür sesli Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)in amcası Abbas'ın: *"Ey Akabede beyat eden Ensar! Ey beyat ü rıdvan'da ağaç altında dönmemek üzere ant veren ashab! Ey ashab-ı şecere (ağaç Ashabı) Ey Bakara Sûresi'nin Ashabı!"* diyerek çağırması ile savaş meydanından dağılanların geri dönmesi sağlandı..

Sahabenin aniden beklemediği bir taarruz karşısında dağılmasını ihanet derecesinde bir korkaklık şeklinde değerlendirmek[233] uygun değildir. Bu durumu, insanın beklemediği ani bir hadise karşısında korkarak paniğe kapılması kabilinden insan tabiatının bir reaksiyonu şeklinde ele almak daha isabetli olsa gerektir. Çünkü Hz. Abbas'ın sesini duyan sahabe, öyle hızlı bir şekilde derlenip toparlanmıştır ki, atları koşamayanlar bile atından inip koşarak kısa zamanda tekrar Resul-i Ekrem'in yanına ulaşmış ve yeniden savaş düzeni almışdır. Şu ayetler de işaret edildiği üzere sahabe tazarru ve niyazla Allah'a teveccüh etmiş ve O'nun inayeti ile taarruza geçerek düşmanı bozguna uğratmıştır:[234]"Sonra Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)'nün ve müminlerin üzerlerine sekinetini, güven veren rahmetini indirmiş, sizin göremediğiniz ordular göndermişti de kendisini tanıyan o kafirleri azaba uğratmıştı. İşte kafirlerin cezası budur!" (Tevbe, 9/26)

---

[231] Elmalılı, IV/2494. Bkz. Razi, XVI/21; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/67; Zuhayli, X/156-157.
[232] Buhari, *Cihad*, 52, 61, *Mağazi*, 54; Müslim, *Cihad*, 78-80.
[233] Bkz. Tabatabai, IX/226.
[234] Elmalılı, IV/2494-96; Alusi, X/74; Bkz. Razi, XVI/21; İbn Kesir, IV/67; Zuhayli, X/156-157.

Ayette bildirilen görülmeyen ordular, meleklerdir. Meleklerin bu savaşta savaşıp savaşmadıkları ihtilaflıdır. Cumhura göre Bedir savaşının dışında melekler savaşmamıştır. Meleklerin inmeleri, esasen ashabın kalblerine güzel duygular telkin etmek suretiyle güç kazandırmak ve müşriklerin kalblerine de korku salmak içindir.[235]

Bu savaşta ikiyüz sahabi şehid olmuş, müşriklerden de üçyüz kişi öldürülmüş, birçok ganimet ve esir elde edilmişti. Erkekli kadınlı altı bin esir, yirmidört bin deve kırk binden fazla koyun ve keçi, dört bin okka[236] kadar olduğu söylenen altın ve gümüş nakit toplanmış bulunmakta idi.[237]

Bunların içinden beytü'l-mal hissesi olarak beşte biri ayrıldıktan sonra gerisi sahabeye paylaştırıldı. "Müellefeyi kulub/kalpleri İslam'a ısındırılanlar"a daha fazla pay verildi. Bu sırada Hevazinlilerden bir heyet şu ayette işaret edildiği üzere kabilenin İslamiyeti kabul ettiğini bildirerek mallarını ve esirlerini geri istedi. "Sonra Allah, bu savaşın peşinden onlardan dilediği kimseleri küfürden dönüş yapmaya muvaffak eder. Zira Allah Gafur'dur, Rahim'dir; affı ve merhameti boldur." (Tevbe, 9/27) Resulüllah, onlara esirleri veya malları tercih etmelerini söyledi; onların esirleri tercih etmesi üzerine de esir kadın ve çocukların geri verilmesini istedi. Sahabe de gönül hoşluğu ile ellerindeki esirleri geri verdi.[238]

Resulüllah, Mekke fethinden sonra yeni müslüman olmuş fakat kalplerinde imanın henüz kuvvetlenmediği kimselerin kalplerini İslam'a ısındırmak için ganimetten fazla pay vermişti. Bun-

---

235 Alusi, X/75; Elmalılı, IV/2495; Kurtubi, VIII/101.

236 1282 gr. olan ağırlık ölçüsü.

237 Elmalılı, IV/2496; Zuhayli X/160; Ayni, XIV/307; A. Cevdet Paşa, I/219; DİA, XIIX//376-77.

238 Alusi, X/75-76; Elmalılı, IV/2497; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/72; Buhari, *Mağazi*, 54, Itk, 13, *Hibe*, 24; Ebu Davud, Cihad, 121. Bazı rivayetlerde Muhacir ve Ensar'ın Resulüllah'ın bu teklifine "Bize ait ne varsa senindir Ya Rasulallah" diyerek hemen kabul ettiği, Akra b. Habis, Uyeyne b. Hısn, gibi yeni müslüman olan bir-kaç kişinin ise elindekilerini geri vermek istemediği bunların da Resulüllah (s.a.s.) tarafından ele geçirilecek ilk ganimetten her esire karşılık altı hisse verileceği söylenerek ikna edildiği rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Feth*, VII/629. Bazı kaynaklara göre ganimet olarak alınan 24 bin deve ile 40 binden fazla koyun ve 4 bin ukiyye gümüş de geri verildi. Ali el-Kari, *Şerh-i Şifa*, I/144.

lar Ebu Süfyan ve oğulları Yezid ve Muaviye, Huveytib b. Abdil-Uzza, İkrime b. Ebu Cehil, Haris b. Hişam Süheyl b. Amr, Safvan b. Ümeyye, Akra b. Habis gibi toplum içinde belli bir yeri olan önde gelen insanlardı.[239]

Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**)'in başkasına verdiği kadar kendilerine verilmediğini söyleyen Ensar'dan bazı gençler memnuniyetsizlik izhar ettiler. Durumu öğrenen Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**) huzuruna sadece Ensarı çağırarak "*Ben bir takım insanlara kalplerini kazanmak ve İslam'a ısındırmak için ganimet mallarından fazlaca verdim. Onlar malları alıp memleketlerine gidecekler. Siz de Resulüllah'ı alıp kendi diyarınıza götürmeye razı değilmisiniz? Eğer hicret olmasa idi Ensardan biri olmayı tercih ederdim. İnsanlar bir vadiye Ensar da başka bir tarafa gitse ben Ensarın gittiği tarafa giderim*" diyerek neden böyle yaptığının hikmetini anlattı. Ensar bu konuşmadan çok etkilenerek göz yaşlarını ceyhun etmişti. Öyle ki gözlerinden akan yaşlar sakallarını ıslatmıştı. Hepsi de dünya malı yerine nasiblerine Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**)'nün düşmesine çok memnun olduklarını ifade ettiler. Allah Resulü (**sallallahu aleyhi ve sellem**) de onlara ve çocuklarına dua etti.[240]

Netice itibariyle sahabe bu savaşın başlangıcında biraz çokluğuna güvendiğinden ani bir saldırı karşısında paniğe kapılarak dağılmış, sonra kendisini toplayarak Allah'a tazarru ve niyazda bulunarak Allah'ın inayeti ile düşmanı müthiş bir bozguna uğratmışdır. Bu savaşın Kur'an'da ele alınıp işlenmesi ile, birinci derecede sahabeye sonra diğer müslümanlara sebeblere riayet etmenin Yüce Yaratıcı'yı unutturmaması gerektiği çünkü onlara tesir gücü verenin de Allah olduğu hatırlatılmaktadır. Böylelikle zaferin Allah'tan olduğunun unutulmaması gerektiği hakikati talim edilmektedir.

---

[239] İbn Hişam, IV/107-110; Beyhaki, Delail, V/171-183; İbn Esir, a.g.e, II/270; Buhari, Magazi, 56. Bunların çoğu o zaman müellefeyi kulubdan iken sonradan çok samimi müslüman olmuşlardır. Özellikle Ebu Süfyan ve oğulları Yezid ve Muaviye, Huveytıb b. Abdul-Uzza vahiy katipliği de yapmışlardır. A. Cevdet Paşa, a.g.e, I/219.

[240] Buhari, Magazi, 56, Humus, 19; Müslim, Zekat, 132, 143; Ebu Davud, Sünnet, 28; Nesâi, Zekat, 79, Ahmed b. Hanbel, III/68 Bkz. İbn Hacer, Feth, VII/644-650.

11.TEBÜK SEFERİ

Tebük seferi, Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün yaptığı en son seferdir. İlk önce bu sefere kadar ki süreç üzerinde durmak istiyoruz. Resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Hudeybiye antlaşmasından sonra İslamiyeti tebliğ için çeşitli bölgelere heyetler göndermişti. Bu gönderilen heyetlerden biri de Suriye sınırlarına yakın bölgede yaşayan Hristiyan kabilelere gitmişti. Bunlar kendilerine tebliğe gelen heyetin onbeş üyesini kılıçtan geçirmişler ve sadece heyet başkanı, Ka'b b. Ümeyr canını kurtarıp Medine'ye dönebilmişti. Bu sıralarda resulüllah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Hristiyan olan Busra hakimi şurahbil b. Amr'a, Haris b. Umeyr'i elçi olarak göndermiş fakat şurahbil gönderilen sahabiyi öldürmüştü. Bu sebeblerden dolayı Peygamber Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, Suriye sınırında huzur ve asayişi sağlamak ve müslümanları Hristiyanların baskısından kurtarmak için üç bin kişiden oluşan bir kuvveti bu tarafa gönderdi[241]. Karşı cepheden Südüs b. Amr'ın yüzbin kişilik bir ordu ile gelmekte olduğu ayrıca bizans imparatorunun Humus'ta olduğu ve yüzbin kişilik bir ordu daha gönderdiğine dair haberler geliyordu. Bu korku verici haberlere rağmen üçbin kişiden oluşan sahabe ordusu ilerlemeye devam etmiş ve Mute yakınlarında Südüs'ün yüzbin kişilik ordusu ile karşılaşmıştır. Bu şaşırtıcı karşılaşmada üç bin kişilik sahabe kuvvetinin ezilip yok olması işten bile değildi. Her bir sahabiye 33 kişinin düştüğü bu savaşta karşı taraf sahabeyi mağlub edememiştir. Bu savaşta Resulüllah'ın işaret ettiği üzere sırayla kumandanlık yapan Zeyd b. Harise, Cafer b. Ebi Talib ve Abdullah b. Revaha şehid olmuş sonra kumandanlık tarihin en büyük harp dahilerinden biri olan Halid b. Velid'e geçmişti. Halid'in usta manevraları ile hem sayı hem de güç olarak çok az olan sahabe düşmana karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bundan dolayı Suriye'de ve buna komşu bölgelerde yaşayan yarı özgür Arab kabilelerinin yanısıra Pers (İran) imparatorluğuna tabi

---

[241] Bu savaş H.8 Cemadiye'l-Evvel (m.630) tarihinde olmuştur. İbn Hişam, IV/12; İbn Kesir, el-Bidaye, IV/241.

olan Irak çevresindeki Necdi kabileler de İslam'a yönelmiş ve binlercesi müslüman olmuştur[242].

Ertesi yıl Bizans İmparatoru, Müslümanlara Mu'te gazvesinden dolayı bir ders vermek üzere Suriye sınırlarına askeri yığınak yapmaya başladı. Ayrıca Bizanslılara bağlı olan Gassani ve diğer Arap kabile reisleri de asker toplamaya başladılar. Durumu öğrenen Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabına savaş hazırlığı yapmalarını söyledi. Geçmişte bütün gazvelerden önce Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) son ana kadar gidilecek yön ve karşılaşılacak düşman hakkında herhangi bir açıklama yapmazdı. Üstelik, Medine'den çıktıktan sonra gidilecek yer belli olmasın diye başka tarafa gidiyormuş gibi yaparak esas hedefini gizlerdi. Ancak bu defa, bu gibi gizliliğe gerek olmadığını düşünerek Suriye'ye gideleceğini açıkça ilan etti.[243]

a. Sefere Hazırlık

Tebük seferi[244] çok zor şartlarda gerçekleşmiştir. Bir taraftan kuraklık, yazın kavurucu sıcaklığı, binek hayvanları, yem, silah, araç, gereç ve erzakın azlığı diğer taraftan bütün cazibesi ile hasad zamanının yaklaşmış olması ve gölgenin tatlılığı. İşte böyle bir ortamda sahabe "Gerek hafif, gerek ağır olarak (silahlı silahsız; binekli bineksiz, kolay zor hangisi olursa olsun topluca) savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır." (Tevbe, 9/41) ayetinin emri[245] ve Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem)'nün "Güçlük ordusunu kim donatırsa kendisine cennet vardır."[246] sözleri ile teşviki üzerine

---

242 Mevdudi, I/816-817; A.Cevdet Paşa, a.g.e, I/188-191. Bkz. İbn Hişam, IV/12-25; İbn Esir, a.g.e, II/234-238.

243 Mevdudi, I/818; Bkz. İbn Hişam, .a.g.e, IV/125; İbn Esir, a.g.e, II/276-277.

244 Tebük seferi H.9 Recep (631/Ekim) ayında olmuştur. Bkz. İbn Hişam, .a.g.e, IV/12-25; İbn Esir, a.g.e, II/234-238.

245 İbn Kesir, Tefsir, IV/96; Alusi, 10/104. Ebu Eyyüb el-Ensari, Ebu Talha, Mikdad b. Esved gibi sahabiler çok yaşlandıkları ve fiziken müsaid olmadıkları halde "biz herhalükarda cihad ile emrolunduk" diyerek hayatlarının sonlarına kadar cihad etmişlerdir. Bkz. Taberi, X/179-181; Kurtubi, VIII/150-151; İbn Kesir, IV/97-98.

246 Buhari, Vasaya, 33; Fazailü's-Sahabe, 7; Nesâi, Cihad, 44.

dünyanın en büyük iki gücünden biriyle savaşmak üzere harekete geçmiştir.

Güç bir ortamda geçtiği ayette (Tevbe, 9/117) ifade edilen[247] bu sefere çıkan orduya ceyşü'l-üsre/güçlük ordusu denmiştir[248].

Tebük seferine hazırlanırken imkan ve kaynaklar kısıtlı olmasına rağmen hemen hemen herkes sahip olduğu nesi varsa seferber etmişti. Ashabın zenginleri bu uğurda güçleri yettiği kadar mallarını sarfettiler. Mesela, Hz. Ebu Bekir, dörtbin dirhemden ibaret olan bütün mal varlığını, Hz. Ömer, ne kadar malı varsa yarısını, Hz. Osman, dokuzyüz deve, yüz at bağışladıktan sonra her birine bir altın vermek suretiyle onbin kişiyi techiz etti. Bundan sonra da bin dirhem daha getirip Resulüllah (**sallallahu aleyhi ve sellem**)'ın önüne döktü. Peygamber Efendimiz, mübarek elinde dinarları bir yandan bir yana aktarırken *"Bundan sonra Osman ne yapsa zarar vermez"*[249] diyerek çok büyük bir iltifatta bulundu. Abdurrahman b. Avf, kırk ukiyye altın, Abbas ve Talha bir çok mal, Asım b. Adiyy el-Ensari yüz deve yükü hurma verdi. Verecek hiçbir şeyi olmayan sahabiler bile bu kervana katılmışlardı. Mesela Ebu Akil bir gece sabaha kadar su çekmek suretiyle elde ettiği iki sa' hurmanın yarısını getirip bağışlamıştı.[250]

Bu fedakarlık ve hamiyet yarışından bayan sahabiler de geri kalmamıştı. Her biri kulaklarından küpelerini, boyunlarından gerdanlıklarını, ayaklarından halhallarını çıkarıp göndermişdi.[251]

Cesur ve kahraman genç sahabiler grublar halinde gelerek kendilerine silah ve hayvan verildiği takdirde hayatlarını seve seve feda edeceklerini söylemişlerdi. Hatta Resulüllah'tan binek hayvanı isteyip elde mevcut olmadığı şeklinde cevab alınca göz

---

[247] Ayette bildirilen "güçlük anı" Ahzab suresinde geçen "Yüreklerin gırtlağa geldiği" (33/10) Hendek savaşına ve daha başka sıkıntılı günlere işaret olabilirse de burada asıl maksat Tebük Seferi sırasında çekilen sıkıntılar, özellikle de bu seferin en sıkıntılı günü hakkındadır. Bkz. Razi, XVI/221; Elmalılı, IV/2634.

[248] Bkz. Buhari, Magazi, 78, İcare, 5; Nesâi, Cihad, 44; Ahmed b. Hanbel, V/63.

[249] Tirmizi, Menakıb, 18; Beyhaki, Delail, V/215.

[250] Razi, XVI/229-230; İbn Kesir, IV/170-171; Alusi, XI/46-48.

[251] A. Cevdet Paşa, a.g.e, I/226.

yaşlarını ceyhun eden sahabiler vardı.[252] Kur'an onların bu durumunu şu şekilde ifade etmiştir; "Ey Resulüm! Binek temin etmek için sana geldiklerinde: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" deyince, harcayacak para bulamamaları sebebiyle göz yaşı döke döke dönüp gidenleri de kınamak doğru değildir." (Tevbe, 9/92) Daha sonra Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) imkan bulur bulmaz bu zatlara deve vermişti[253].

b. Seferin Başarı ile Neticelenmesi

Sahabenin her türlü fedakarlığı yaparak techiz ettiği ordu otuz binden fazla idi.[254] Sefer boyunca gerek binit, gerek azık ve gerekse su yüzünden çok sıkıntı çekilmişti. O derece ki, on kişiye ancak bir deve düşüyordu. Onlar da nöbetleşe biniyorlardı. Yiyecek konusunda o dereceye gelmişlerdi ki, bir hurma tanesini iki kişi paylaşıyordu. Hatta öyle zamanlar olmuşdu ki, tadı bozulmuş olan bir suyu içebilmek için birçok kişi aynı hurma tanesini bir kere emerek içebiliyordu. Susuzluktan deveyi boğazlayıp karnındaki suyu içenler vardı.[255] Bütün bu sıkıntılar ile birlikte bu sefer sırasında sahabe Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in bir çok mucizelerine şahid olmuştur[256].

Sahabe nöbetleşe bindiği develerle kavurucu çöl sıcağı, su sıkıntısı içerisinde iman ve azim ile Tebük'e vardı. Sınırda askerlerini toplamaya başlayan Bizans imparatoru, daha hazırlıklarını tamamlayamadan Hz, Peygamber'in ashabı ile birlikte süratle ve cesaretle gelip kapılarına dayanması karşısında askerlerini geri çekmekten başka bir çare görmedi. Çünkü Mu'te savaşında üçbin

---

252 İbn Hişam, IV/128; Razi, XVI/165; İbn Kesir, IV/138-139; Mevdudi, I/819; Zuhayli, X/348-349.

253 Vahidi, s.218-219; Kurtubi, a.g.e VIII/228; İbn Kesir, IV/138-13. İbn Hacer, Feth, VII/710; Beyhaki, Delail, V/216-219.

254 İbn Kesir, el-Bidaye, V/7; A. Cevdet Paşa, a.g.e, I/227; Mevdudi, I/819.

255 Taberi, X/74-76; Razi, XVI/220; Kurtubi, a.g., e VIII/278-280; İbn Kesir, IV/164-165; Elmalılı, IV/2634.

256 Mesela, Allah Resulü'nün dua etmesi ile yağmurun yağması, azıcık erzağa dua etmesi ile herkese fazlasıyla yetecek hale gelmesi gibi bkz. Beyhaki, Delail, V/227-232; Elmalılı, IV/2634.

sahabiden oluşan bir kuvvetin yüzbin kişilik bir orduya nasıl kök söktürdüğünü çok iyi görmüşdü. Bu acı tecrübeden sonra, bizzat Resulüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın komutasında 30 bin kişilik bir kuvvete karşı 100-200 kişilik bir ordu ile savaş alanına gelmeye cesaret edemezdi.[257]

Bizans imparatorunun apar-topar kaçmasından sonra Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) Tebük'ü geçerek Suriye topraklarına girmedi. Tebük de yirmi gün kalarak bu bölgede bulunan ve o zamana kadar Bizanslılara tabi olan aralarında Dumetü'l-Cendel, Eyle, Cerba ve Ezruh da bulunan pek çok küçük devletçik ve emirlikleri cizye ödemek şartı ile İslam devletine bağlayarak geri döndü.[258]

c. Seferden Geri Kalanlar

Bu sefere çıkarken geride kalan sahabiler de olmuştur. Bu konu üzerinde durmadan önce bir hususun altını çizmek istiyoruz. Sahabi, cihad etme aşkı ile yanıp tutuşan kimsedir.. Cihada giderken geçersiz bir özrü olmaksızın izin istemeyi nifak alameti olarak kabul ediyorlardı. Daha önce geçtiği üzere bu sefere binek bulamadıkları için cihada gidemeyeceğiz diye üzüntülerinden ağlayanlar vardı.[259] Şu ayette işaret edildiği üzere, "Allah'ı ve ahireti tasdik edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihada katılmama hususunda senden izin istemezler. Allah o takva ehlini çok iyi bilir." (Tevbe, 9/44) Muhacir ve Ensar'ın ileri gelenleri: "Cihadda Resulullah'dan izin istemeyiz, çünkü Rabbimiz, defalarca cihadı emretti, cihad yapmaya teşvik etti. Elbette canlarımızla ve mallarımızla durmadan mücahede edeceğiz." Demişlerdi. Hatta Peygamber Efendimiz, onlara geride kalıp cihada katılmamalarını emretmiş olsa bu onların gücüne giderdi.[260] Nitekim Tebuk seferine çıkılırken Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ali'ye Medi-

---

257 Mevdudi, a.g.e, I/819-820.

258 İbn Hişam, IV/132; İbn Kesir, el-Bidaye, V/15-16; A.Cevdet Paşa, a.g.e, I/228; Mevdudi, a.g.e, I/820.

259 Tevbe 9/92.

260 Elmalılı, IV/2556-2557; Alusi, X/109-110; Zuhayli, X/231.

ne'de kalmasını emrettiğinde, geride kalmak Hz. Ali'nin gücüne gitmişti. Sonra ona Peygamber Efendimiz, *"Ya Ali, Sen bana göre, Musa'nın yanındaki Harun gibisin"*[261] buyurarak onu razı etmeye çalışmıştı. İşte sahabenin cihada bakış açısı bu idi.

Daha önce anlatıldığı üzere bu sefer başından itibaren bir yandan çok kavurucu bir sıcak, diğer yandan meyvelerin hasad mevsimi ve gölgenin çok cazib olduğu bir zamanda oluyordu. Ayrıca düşmanın çok kuvvetli olduğu bilindiğinden çok zor ve çetin şartlarda geçeceği baştan biliniyordu. Bu yüzden ilk önceleri bazıları çekingenlik göstermişti. Fakat Allah bunları bir yandan ikaz etmiş diğer taraftan da cihadın uhrevi boyutunun vaad ettiklerini nazara vererek Allah yolunda yapılacak olan bu sefere çıkmalarını teşvik etmişti[262]: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki"Allah yolunda seferber olunuz! Emri verilince bulunduğunuz yere yığılıp kaldınız? Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Dünya hayatının zevki, ahiretin yanında pek az birşeydir!" (Tevbe, 9/38).

Sahabe bütün imkanlarını seferber ederek sefere koşmuştu. Bütün bunlarla birlikte içlerinden Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** beraberindekilerle birlikte Tebük'e hareket edince geriden onlara yetişen sahabiler olduğu gibi tamamen geride kalanlar da vardı. Bunlardan birisi de Ebu Zer idi. Devesi yavaş gittiği için ordunun gerisinde kalmış, daha sonra deveyi bir kenara bırakıp üzerindeki eşyalarını sırtlayarak Resulüllah'a yetişmişti[263].

Diğeri ise Ebu Hayseme idi. Rivayet edildiğine göre bu sahabi, ordu sefere çıktıktan sonra kendisine ait hurma bahçeliğine gitmiş, güzel de bir eşi varmış, kadın gölgeye hasırı sermiş, yaygıyı yaymış, taze hurma ve soğuk su da hazırlamış, kocasına sunmuş. Ebu Hayseme bakmış ki koyu gölge, taze hurma, soğuk su, güzel kadın, Resulullah ise güneşin kavurucu sıcağı altında, sonra

---

[261] Buhari, Fazailü Ashabin-Nebi, 9; Tirmizi, Menakıb, 20; İbn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, I/170.177.

[262] Taberi, X/172-175; Razi, XVI/60-6.

[263] İbn Hişam, IV/131; Beyhaki, *Delail*, V/221-222, İbn Esir, *El-Kamil*, II/278.

kendi kendine "Vallahi bu, benim için hayır değil." diyerek, hemen kalkıp, kılıcını kuşanarak mızrağını almış, devesine bindiği gibi rüzgar gibi giderek orduya yetişmişti. O gelirken, tozu dumana katarak bir süvarinin kendilerine doğru geldiğini gören Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bu gelen Ebu Hayseme'dir." buyurmuştu. Ve o gelince de sevinerek onun için dua ve istiğfar etmişti.[264]

Sefere katılmayıp geride kalanlara gelince bunlar hakkında Allah vahiy indirmiştir. Bunların geriye kalmalarının sebebi kafir ve münafık oldukları için değil hakkı tasdik ile birlikte ağırdan alarak tenbellik göstermelerinden dolayı idi.[265] Bunlar iki grubtur:

1. Ebu Lübabe ve arkadaşları
2. Ka'b Malik, Hilal b. Ümeyye, Mürare b. Rebi'.

Bunlardan daha önce bahsedilmişti.

Tebuk'ta sahabenin kazandığı bu zafer, müşriklerin, İslam perdesi içindeki münafıkların ve kadim cahiliyenin dirilmesine ümit bağlayanların belini kırmıştır.[266]

Netice itibariyle sahabenin Kur'an'da yer alan müşriklerle yaptığı savaşlara bakıldığında şunlar görülecektir. Genelde sahabe ile mücadele verdiği insanlar arasında güç dengesi yoktur. Karşı taraf en az sahabeden iki-üç kat fazladır. Bazı savaşlarda bu oran çok daha büyüktür. Mesela Mute'de üç bin kişilik sahabi yüzbin kişilik bir ordu ile savaşmıştır.

Eğer Bedir'de veya Hendek savaşında müşrikler hedeflerine ulaşıp müslümanları yok etselerdi bu gün İslam dininden söz etmek zor olurdu. Bu açıdan sahabenin yaptığı savaşlar çok büyük önem arzetmektedir.

264 İbn Hişam, IV/128-129; Beyhaki, *Delail,* V/222-224; Alusi, XI/46; Elmalılı, IV/2645.
265 Razi, XVI/178; İbn Kesir IV/144-145; Alusi, XI/11-113; Mevdudi, I/887.
266 Mevdudi, I/819-820.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN İNTİKALİNDE SAHABE'NİN YERİ VE ÖNEMİ

KUR'AN'IN İNTİKALİNDE SAHABE'NİN YERİ VE ÖNEMİ

İnsanlığa son ilahî mesaj olarak gönderilen Kur'an, yirmi üç senede ceste ceste nazil olmuş[1] nazil olurken de Peygamberin gözetiminde sahabe tarafından bir yandan ezberlenirken diğer yandan da yazılarak çok ciddi bir koruma altına alınmıştır. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın vefatından sonra da aynı hassasiyeti gösteren sahabe, Kur'an'ı muhafaza ederek insanlığa intikal ettirmiştir.

Bugün elimizde bulunan Kur'an, orjinalliğini kaybetmeden günümüze kadar ulaşmış yegane ilahi kitaptır. Diğer ilâhî kitapların uğramış olduğu tahrif[2] ve tebdile[3] maruz kalmamış, hiçbir âyet, hiçbir kelime ve harfi değişmemiştir. Ve bu gün dünyanın her yerinde Peygamber Efendimize vahiy meleğinin indirdiği aynı kelime ve harflerle okunmaktadır.[4] Bu bölümde Kur'anın sahabe tarafından nasıl muhafaza edilip, sonraki nesillere intikal ettirildiğine geçmeden önce diğer ilahi kitapların muhafaza ve nakli üzerinde durmaya çalışacağız.

1. Önceki Kitapların İntikaline Kısa bir Bakış

Kur'an'dan önce indirilen ilahî kitaplar zaman içerisinde orjinalliklerini muhafaza edememişlerdir. Mesala bunlardan Tevrat'ın İbranice orijinal nüshası yoktur. En eski İbranice el yazması

---

1 Zerkanî, *Burhan*, I/232; Subhî Salih, *Mebahis*, s. 50.
2 Bakara, 2/75; Nisa, 4/46; Maide, 5/13.41.
3 Bakara, 2/59; A'raf, 7/162.
4 Şiblî Numani, *Asr-ı Saadet*, (Trc. Ömer Rıza Doğrul), III/19; Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.324; Bucaille, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim* (Terc. Prof. Suad Yıldırım) s. 189.

nüshalar, M.S. VII. ve X. yüzyıla aittir. Hz. Musa'nın M.Ö. XIII. yüzyılda yaşadığı göz önünde bulundurulursa, bu uzun süre içinde cereyan eden olaylar sebebiyle ilk nüshanın günümüze kadar korunabilmesi zaten imkansızdır.[5]

Aynı şekilde Hristiyanlar'ın elinde bulunan en eski Kitab-ı Mukaddes yazması, M.S. 1000'li yıllara ait olan bir yazmadır. Bu yazmanın, M.S. 300'lü yıllarda kaleme alınmış bir yazmadan direkt olarak kopya edildiği ileri sürülmektedir. Ancak, bu ilk nüsha şu anda elde yoktur, bu konudaki malumatlar sadece 1000'li yıllarda kopya edilmiş nüshadaki bilgiye dayanmaktadır. Başka hiç bir delil olmadığından herhangi bir mukayese imkanı da yoktur. Kilise özellikle Kutsal kitaplarını matbaada bastırmaya karar verince, en sağlam metni ortaya çıkararak baskıda bu metne dayanmak istemişse de bu mümkün olmamıştır. Zira elde orijinal metin olmadığı gibi 300'lü yıllara ait olduğu söylenen en eski kopya da yoktur.[6]

Kitab-ı Mukaddesin, Eski Ahid kısmının orjinal dilinin İbranice olmasına karşılık, Yeni Ahid kısmının orjinal dili Yunanca'dır. Hz. İsa ve havarilerinin, Eski Ahidi orjinal dili olan İbranice ile okuyup anladıkları ifade edildiğine göre, Eski Ahid'in Yeni Ahid ile birleştirilip yazılması sırasında neden İbranice orjinal nüshası değil de, Yunanca Yetmişler tercümesi esas alındığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya Yeni Ahid, orjinal dili olan Yunan Lisanı ile yazılmıştır, Eski Ahid de aynı dile çevirilerek uyum sağlama yoluna gidilmiştir, şeklinde cevap vermeye çalışmışlarsa da Yahudiler, Tevrat'ın Yunanca, Yetmişler Tercümesi'nde bir çok yanlışlıklar olduğunu söylemekte bunun da ötesinde Hristiyanlığı, Yahudilikten alınmış, saptırılmış uydurmalar olarak görmektedirler.[7]

---

5 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.202; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, I/59.

6 Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s.89-90.

7 Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s.89-90; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, I/31-32.

a. Tevratın İntikali

Yahudilerin kutsal kitap külliyatı, Tanah ve Talmut şeklinde ikiye ayrılır. Bu külliyatın yazılı olmayıp şifahi/sözlü gelenek yoluyla gelen ikinci kısmına talmut denir. Talmut "öğrenim" anlamına gelir ve Tevrat'ın yorumudur. Önceleri bu yorum sözlü olarak yapılırdı. Daha sonra öğrenilecek konuların akılda tutulamayacak kadar çoğalması, zaman zaman Tevrat ve Tefsir öğreniminin yasaklanması, Yahudi Dininin istikbalini tehlikeye düşürüyordu. Bu durumu gözönüne alan Yahudi din bilginleri (Rabbiler), sözlü olan Tevrat'ı yazılı hale getirdiler. Meydana getirilen bu yazılı metne Talmut adı verildi. Talmut, Yahudilere göre, Tevrat kadar büyük bir öneme sahiptir. Onun da ilham ve vahiy mahsulü olduğu kabul edilir. Öyle ki Yahudiler, Talmut'u kabul etmeyeni gerçek Yahudi saymazlar.

Talmut, Mişna ve Gemara olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır: Mişna[8], Yahudiliğin dini ve ahlaki kurallarının açıklanmasından ibaret olup dili de İbranice'dir. M.S. 190-200 yılları arasında Yuda ha-Nasi (35-220) tarafından derlenmiştir. Gemara[9] ise Mişna'nın açıklamasını ve bunların bir esasa bağlanması için Rabbilerin tartışmalarını ihtiva eder. Gemara, Yahudi din bilginlerinin ahlak öğretimini misallerle canlandırır; genişçe ahlaki, hukuki, felsefi ve sosyal konulardan bahseder. Babil ve Kudüs Gemarası olmak üzere Gemara'nın iki ayrı versiyonu vardır: Babil'de yapılmış olanına Babil Talmud'u; Kudüs'tekine de Kudüs Talmud'u denilir. Kaynaklarda, Babil ve Kudüs Gemarası şeklinde olduğu gibi (Babil Gemarasının dili Doğu Aramcası, ötekinin ise Batı Aramcasıdır), Babil ve Kudüs Talmudu şeklinde de geçer. Kudüs Talmudunun toplanması, M.S. IV; Babil Talmudu'nunki ise M.S. VII. yüzyıla kadar gelmiştir. Babil Talmudu Kudüs Talmuduna göre daha uzun,

---

8 Mişna; Tekrar ederek öğrenmek demektir.

9 Gemara; Son olarak gözden geçirilen, an'ane haline gelmiş öğrenim, öğretilen manalarına gelmektedir.

olgun ve daha detaylı fikirleri ihtiva eder. Farklı zaman, yer ve şartlarda Talmud tefsir edilmiş ve açıklanmıştır.[10]

Yahudi Kutsal Kitabını oluşturan bölümlerin ilk nüshaları bugün elde bulunmamaktadır. Tanah'ı oluşturan kitaplar M.Ö. XIII-I yüzyıllar arasında yazı ile tespit edilmiş olmasına rağmen bugün elde bulunan en eski İbrani elyazması nüshalar, M:S: VII. ve X. yüzyıla aittir.[11] Hz. Musa'nın M.Ö. XIII. yüzyılda yaşadığı gözönünde bulundurulursa, bu uzun süre içerisinde cereyan eden olaylar sebebiyle, ilk nüshanın günümüze kadar korunabilmesi zaten imkansızdır. Hz. Musa, taşlara yazılmış ilk Tevrat nüshasını[12] İsrailoğullarının bilginlerine ve ileri gelenlerine teslim ederek onun Ahit Sandığına konulup korunmasını istemişti. İsrailoğulları, Kudüs'ü alıp Kutsal Mabed'in yapılmasından sonra, Ahit Sandığı'nı onun bir odasında muhafaza altına almışlardı. Mabed'i yaptıran Hz. Süleyman Ahit Sandığını açtırdığında içinden sadece On Emir yazılı iki tablet (levha) çıkmıştır.

Tevrat, tek nüsha idi. Ezberleme geleneği yoktu ve çoğaltılmamıştı. Ancak onun, 3 veya 7 senede bir, Ahit Sandığından çıkarılıp halka okunması Hz. Musa tarafından vasiyet edilmişti. Ezra (Hz. Üzeyr) zamanına kadar Tevrat kaybolmuş sonra bulunmuş, Yahudiler sürgüne gönderilmişlerdi. Mabet yıkılmış ve sürgün dönüşü tekrar onarılmıştır. Yahudi ve Hıristiyan bilginler,

---

10 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.202; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Bilge Yay. Ankara, 1979, I/59.

11 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.202; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, I/59.

12 Kur'an'ı Kerim de Tevrat'ın bazı kısımlarının yazılı olduğu levhalardan bahsedilmektedir: "Levhalarda ahkam ve nasihata dair ihtiyaç duydukları herşeyi tafsilatlı bir şekilde yazdık. Haydi dedik (Musa (a.s.)'ya): "Bunları kuvvetle tut. Ve kavmine onların en güzeli ile hareket etmelerini emret." (A'raf, 7/145) Levhaların sayısının on veya yedi veyahutta iki olduğu, maddesinin de Cibril'in getirdiği zebercedden veya kırmızı yakut veyahutta Allah'ın emri ile Musa (a.s.)'ın yonttuğu bir taştan veya ahşabtan olduğu söylenmişse de bu mevzuda ciddi bir delil yoktur. Zira âyet, levhaların hangi maddeden ve ne şekilde yazıldığına delalet etmediği gibi ayrıca bunu açıklayan kuvvetli bir delil de olmadığı için yorum yapmayıp sukut etmek gerekir. Razi, Mefatih, XIV/236-237; Alûsî, Ruhu'l-Meânî, IX/57; Elmalılı, IV/2279; Mevdudî, Tefhim, I/719.

Tevrat'ın Ezra zamanında (M.Ö. V. yüzyıl) yeniden ilhamla yazıldığında fikirbirliği etmektedir. M:Ö. II. Yüzyılda Suriye Kralı Antiyokos Epifanes, Mabed'i yakıp yıkmış, eldeki Tevrat nüshalarını parçalamıştır. Mabet, M.S. 70'te Romalılar tarafından tamamen yıkılmıştır. Bütün bu olaylar sebebiyle Yahudi kutsal metinlerinin ilk şekilleri günümüze gelmemiştir. Bugün Yahudilere ait İbranice, Hıristiyanlara ait Yunanca ve Samirilere ait Samiri Dilinde metinlerin verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır.[13]

Mesela, Tekvinin ilk iki babında Allah'ın adı bir yerde Elohim, diğerinde Yahve olarak geçmektedir. Yine I. ve II. Bablarda yaratılış hikayesi birinde insandan başlayarak, ötekinde insanda biterek verilmektedir. İnsanın yaratılışı da bir tarafta Tanrı'ın insanı kendi suretinde, "erkek ve dişi" olarak birden; öteki tarafta ise önce erkek ve onun kaburga kemiğinden kadının yaratıldığı şeklinde yer almaktadır.

Tevrat'ta Allah'a ve peygamberlere yakışmayacak özelliklerin verilmesi[14], çeşitli çelişkiler ve tutarsızlıkların bulunması, Yahudilerin kutsal kitaplarının geldiği gibi muhafaza edilmediğinin, değişik zamanlarda ve değişik kimseler tarafından yazıldığının tahrife uğradığının apaçık delilidir.[15] Aynı zamanda bu hususlar, Kur'an-ı Kerim'de yer alan Tevrat'ın tahrif edildiği yolundaki be-

---

13 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.202-203.

14 Bkz. Tekvin, XIX/30-36; II/2; XII/10-13; XX/1-3; XX/ 6/12.

15 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.201-204; Suad Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, s. 120-123; 156-159; Rahmetullah el-Hindi, *İzharul-Hak*, I/113. Jomier, Jacgues, *Tevrat, İncil ve Kur'an* s.13. İbn Kayyım el-Cevzîyye, *Hidayetü'l-hayara fi ecvibeti'l-yehud ve'n-nasara* s. 353. İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahva ve'n-Nihal*, I/202.

Yahudi Filozof Spinoza, Eski Ahid'teki sayısız tenakuzlara dikkati çekmiştir. Aynı şekilde Fransız filozoflarından Richard Simon, Hz. Musa'ya atfedilen ilk beş kitabın onun tarafından yazılmış olamayacağını söylemiştir. Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, s.148-149; Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s.103-104; Tevrattaki çelişki ve tutarsızlıklarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, *Metin, Muhteva Ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, İstanbul, 1988.

Mevdudi, "Bunca tahrife rağmen tarafsız bir araştırmacı Kur'an ile Tevrat'ı karşılaştırdığında her iki kitabında aynı kaynaktan geldiğine kanaat getirecektir"demektedir. Mevdudî, *Tefhim*, I/248.

yanları[16] doğrulamaktadır. Şimdi Kur'an da Tevrat'tan nasıl bahsedildiğine geçmek istiyoruz.

Hz. Musa'ya vahyedildiği kabul edilen Tevrat, Kur'an'da ismen 18 defa geçmektedir.[17] Ayrıca Hz. Musa'ya verilen sahifelerden de bahsedilir. "Şüphesiz ki bu (anlatılanlar) ilk sahifelerde vardır. Özellikle de İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde." (A'lâ, 87/18-19)

"Musa'nın sahifelerinde yazılı olanlar kendisine haber verilmedi mi?" (Necm, 53/36)

Suhuf, aslında kitap manasına gelen "sahife"nin çoğulu olmakla birlikte Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an dışında, Peygamberlere indirilmiş olan kitapcıklar hakkında kullanılması daha çok meşhur olmuştur.[18] Âyetteki Suhufu Musa'dan kasdedilenin Tevrat olduğu söylenmektedir.[19]

Kur'an, Allah tarafından gönderilen Tevrat'ın içinde, hidayet, nur ve Allah'ın hükümlerinin bulunduğunu bildirmekte olup Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in onu doğrulayıcı olarak gönderildiğine işaret ederek bu konuya şöyle açıklık getirir: "Resulüm O (Allah) sana Kitab (Kur'an)'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat, İncil ve Furkan'ı indirmişti" (Âli İmran, 3/3) Bununla beraber Kur'an, Yahudilerin Tevrat'ın hükümlerini uygulamayıp, gizlediklerini, tahrif edip değiştirdiklerini ve yanlış yorumladıklarını, hatta bunu menfaatleri uğruna kasten yaptıklarını bildirmektedir.[20]

b. İncilin İntikali

Lügat manası itibariyle müjde ve iyi haber manasına gelen İncil, Hıristiyanların Kutsal Kitabının bir bölümü olan Yeni Ahit'te

---

16 Maide, 6/ 13, 44-48, 68; Cuma, 62/5.

17 Âl-i İmran, 3/3, 48, 50, 65, 93; Maide, 5/43, 44, 46, 66, 68, , 110; A'raf, 7/157; Tevbe, 9/111; Fetih, 48/29; Saf, 61/6; Cum'a, 62/6.

18 Elmalılı, VIII/5768.

19 Âlusî, XXVII/65; Elmalılı, VII/4608.

20 Bakara, 3/41, 75; Maide, 3/13, 41, 44-46, 66-68, 79.

bulunmaktadır. Diğer bölüm ise, Eski Ahit adını almaktadır. Hıristiyanlar, başka bir din olan Yahudiliğin kutsal kitabına kendi kitapları içinde bölüm olarak yer veren tek örnektirler. Ancak Hıristiyanların elindeki Eski Ahit, Tanah'ın Yunanca'ya Yetmişler Çevirisi olmakla beraber, içindeki kitap sayısı aynı değildir. Eski Ahit, 39, Yeni Ahit ise 27 kitap ihtiva eder. Dolayısıyla Hıristiyan Kutsal Kitabı toplam 66 kitaptan oluşmaktadır.[21]

Yeni Ahit'te 4 İncil, 21 mektup, Resullerin İşleri ve Vahiy vardır. Bunlar III. yüzyıldan sonra Yunanca yazılan 27 kitaptır. Hıristiyanlara göre Yeni Ahide giren bu kitapların havarilerden geldiği ve sahih olduğu kabul edilmektedir. Hıristiyan Kutsal kitabının her iki ana bölümü için Kilisece sahih (kanonik) görülmemiş metinler bulunmaktadır. Bunlara apokrif metinler denilir. Apokrif metinler üzerinde teologlar ve mezhepler arasında tartışmalar vardır. Eski Ahidin Yunanca Yetmişler Çevirisi'ndeki bazı yazılar, Yahudilerin Kutsal Kitabına tahminen M.S. 100 yılında Jamnia'da toplanan konsilce dahil edilmemiştir. Aşağı yukarı M.Ö. 300-MS. 100 yılları arasındaki Yahudi hayat ve düşüncesi yanında, aynı zamanda Hıristiyanlığın başlangıç yılları hakkında da bilgi veren bu yazılardan hangilerinin Hıristiyan Kutsal kitabına (Eski Ahid kısmına) alınabileceği konusunda ilk Kilise yetkilileri arasında fikir ayrılıkları sürüp gitmişse de, bunlardan bir kısmı Vulgat'a (Jerome tarafından, tahminen 404'te, Papa Damasus'un emriyle Hıristiyan Kutsal Kitabının Latince'ye çevirisi) alınmış ve sahih görülmüştür. Protestan liderler, bunların okunmasını faydalı bulmakla beraber, onlardan bir doktrin çıkarılamayacağını ileri sürmüşlerdir. Trent Konsilinde (1548) bunların sıhhati te'kit edilmiştir. Yeni Ahid'in apokrifleri, bazısı ikinci yüzyıla kadar geri giden yazılardır. İsa ve diğer Yeni Ahit şahsiyetleriyle alakalı bu yazılar, Yeni Ahid'e dahil değildir. Bunlar, kanonik olmamakla beraber, halk seviyesinde ilk Hıristiyan hayat ve düşün-

---

[21] Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.256-257; Suad Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, s. 126; 261; Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s.219-338.

cesini aksettirmeleri bakımından önemli bulunmaktadır. Bu yazılar, dört gruptur:

1) İnciller, 2) Resullerin İşleri, 3) Mektuplar, 4) Vahiyler.

Kilise tarafından sahih görülen İnciller, Matta, markos, Luka ve Yuhanna İncilleridir. Bir takım ayrılıklara rağmen, ilk üç İncil arasında benzerlik bulunduğundan bunlara Sinoptik İnciller denilir. Sinoptik İncillerin 60-85 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Dördüncü İncil olan Yuhanna İncili, 100 yıl sonrasında yazılmış olup ilk üç İncil'in yorumlarını da ihtiva etmektedir.[22]

Metin araştırmaları sonucu çoğunluğu oluşturan bir kısım bilginlere göre en eski İncil Markos'tur. Matta daha sonradır. Luka İncili, ilk iki İncil'e dayanmaktadır. Ancak üç İncil'in de ele geçmemiş Âramca bilinmeyen bir İncil'e dayandığı kabul edilmektedir. Hz. İsa'nın (a.s.) M.Ö. 6 veya 4 yılında doğduğu, vaftizinin 28, hizmetinin başlamasının 30 ve ref edilmesinin 33 yaşında iken olduğu gözönünde bulundurulursa, eldeki en eski İncil'in ondan en az 30 sene sonra yazıldığı anlaşılır.

Hz. İsa'nın şakirtleri arasında okuma yazma bilenler yok denecek kadar azdı. İncillerde verilen bilgiler, ağızdan ağıza nakledilen rivayetler halinde idi. İncillerin nasıl ve ne şekilde yazıya geçirildiği hususunda bilinmeyen bir çok nokta vardır. Eldeki İncillerde Hz. İsa'nın onları yazdırdığını belirten ifadelere rastlamak zordur. Gerçi "bana verdiğin sözleri onlara verdim" (Yuhanna 17:8,14) gibi açıklamalar vardır. Ancak İncillerin nasıl yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda ilk hıristiyanların İncilleri bulunduğu kaydedilmekle beraber, bu İnciller, yahudiler ve Romalıların takibi dolayısiyle yazarlarınca korunmak için bazı yerlerde saklanmış veya ele geçirilerek yok edilmiştir. Bugünkü İncillerin bilinmeyen kaynaklarının bunlar arasında bulunduğu ileri sürülmektedir.[23]

Sonraki İncillerin yazılmasında sözlü geleneğin tesbit edildiği, önceki bazı İncillerden faydalanıldığı yolunda iddialar varsa da

---

22 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.257-258.
23 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.258-259.

bu konuda kesin bir kanaata ulaşamıyoruz. Ancak bazı hıristiyan kaynaklarında bu İncil metinlerinin üç veya dört defa değiştirildiği de açıklanmaktadır. Bu, daha önce de temas edildiği gibi, ilk hıristiyanların arasında çıkan fikir ayrılıkları dolayısiyle olmuştur. Onlar, kendi görüşlerini desteklemek veya inanmayanları ikna etmek için böyle bir yola gitmişlerdir. Ayrıca İncillerin yazılmasında belirli ölçülerin olmadığı, bunların kontrol edilmediği, her önüne gelenin İncil yazdığı ve böylece yüz civarında İncilin ortaya çıktığı bilinmektedir. Eldeki dört İncil, bu yüz kadar İncil arasından birbirlerine en yakın bulunarak seçilmiş ve bunların sahih olduğu, Kutsal Ruh'un himayesi altında yazıldığı kabul edilmiştir. Kilise, ayrıca Pavlus, Petrus, Yuhanna, Yakub ve Yahuda'nın mektuplarını, Resullerin İşleri (tahminen Luka'nın) ve Vahiy (Yuhanna'nın) kitaplarını da sahih sayarak hepsini yeni Ahid'e dahil etmiştir. Kilisenin sahih saymayarak Yeni Ahit dışında bıraktığı İnciller ve yazılar arasında Ebionitlerin İncili ve Barnaba İncili meşhurdur. Bu İnciller; bugünkü hıristiyanlığın aksine, Allah'ın birliğini, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu, ilah olmadığını, çarmıha gerilenin o olmadığını ve Hz. İsa'dan sonra bir peygamber geleceğini bildirmektedir. Görüldüğü gibi Kilise'nin sahih saymadığı adı geçen İncillerdeki bu bilgiler ile Kur'an'da verilen bilgiler arasında uygunluk görülmektedir.[24]

Kilise, İncillerin yanında, bir kısım mektup ve kitapları da yeni Ahit adı altında toplayarak kesin bir kutsal metin bulunmaması eksikliğini gidermek istemiştir. Ancak bunlar, bizzat Hz. İsa'nın söyleyip yazdırttığı sözler değildir. Çünkü o, Âramca konuşmakta idi. Halbuki yeni Ahit metinleri Yunanca'dır. Eldeki en eski yeni Ahit metinleri Yunanca'dır.

İnciller, belirli bir senetle Hz. İsa'ya dayanmamaktadır. Mesela Luka, İncili'nin başında Teofilos adlı bir dostuna hitap eder, onun için yazdığını açıklar.[25] Bu yazılar, tabii ki Hz. İsa'ya değil,

---

[24] Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 259; Suad Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, s. 167.

[25] Bkz. Luka, I/1-3.

Luka'ya aittir. Hatta metin incelemeleri sonucu, en kuvvetli İncil olarak kabul edilen Luka İncili'nin bazı bölümlerinin ona ait olmadığı da ortaya çıkmıştır.[26]

En kuvvetli İncil sayılan Luka İncil'inin yazarı, Pavlos'un talebesi olup havarilerden değildir. Luka, İncil'ini Pavlus'un telkinleri doğrusunda yazmıştır. O, en başta incilini, diğer incilleri inceleyerek yazdığını söylemektedir. Ancak diğer inciller ile arasındaki farklar göz önünde bulundurulduğun da ya onunki ya da diğerlerin ki doğru değildir. Diğerlerine bakıldığında onların birbirleriyle ve kendi içinde çeşitli çelişkiler ve tutarsızlıkların bulunduğu farklı açıklamalarla dolu olduğu bazen birinde bulunan bir anlatımın ötekinde bulunmadığı gibi durumlar göze çarpmaktadır. Bütün bunların yanında onların muhteva ve ifade tarzı bakımından insan eseri olduğu ve yazarın kendi görüşlerini aksettirdiği daha ilk bakışta anlaşılmaktadır. Bu gibi çelişki ve tutarsızlıkların Allah'a nisbet edilen bir kitapta bulunmayacağına öte yandan bir Peygamber'in kendini tanrılaştırıp Tanrıyı da insanlaştırmayacağına göre, Hıristiyan Kutsal Kitabının sonradan insan eliyle yazıldığı ve tahrif edildiği anlaşılmaktadır.[27]

Tarihi bakımdan İncil'in en eski el yazmalarına, 3. asırda ve halk Yunancası ile yazılmış şekliyle rastlanmaktadır. Bunlar da 3. y.yılın sonunda başlanan Süryanî metin; üçüncü ve dördüncü yüzyıllardaki iki Kıptî metni ve IV. yıllarına doğru tamamlanan Latince tercümedir. XIII. asrın başında Canterburi başpiskoposu Stephen Langton, İncil'i bölümlere ayırmış, bu şekil 1551 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte ise Robert Esteinne tarafından

---

26 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 260; Suad Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, s. 126-138; eş-Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/262-272. Yeni Ahid'i oluşturan kitaplardaki çelişki ve tutarsızlıklar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi* s.260-261; Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s.219-338; Suad Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 159-162.

27 Günay Tümer, A. Rahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.262; Baucaille Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim* (Terc. Prof. Suad Yıldırım), s. 8 Bkz.Nureddin Itr, *Menhecü'n-Nakd*, s. 33-34; Azamî, Menhec, s. 5-10; Aşık Nevzat, *Sahabe*, s. 250-267; Elmalılı, V/3042.

Cenevre de yayınlanan ilk baskısında ilk defa numaralanıp cümlelere ayrılmıştır.[28]

Bütün bunlar göz önüne alındığında İncil' in Hz. İsa'ya vahyedildiği orijinal şekliyle muhafaza edilerek nakledilemediği açıkca anlaşılmaktadır. Bu açıklamalardan sonra şimdi Kur'an da İncil ile ilgili verilen bilgiler üzerinde durmak istiyoruz.

İncil Kur'an'da, 14 defa geçmekte olup[29] Genelde de Tevrat ile beraber zikredilmektedir. Ayrıca "Ey ehl-i kitap" diye yapılan hitaplar da aynı şekilde yahudiler ile birlikte Hristiyanları da içine almaktadır.

Kur'an, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu[30], onun da tevhidi tebliğ ettiğini açıklar.[31] Hz. İsa'nın tanrılaştırılmasına karşı çıkar, onun bir peygamber olduğunu[32] ve kendisine İncil'in verildiğini belirtir.[33] İncil, bir hidayet ve nur kaynağıdır; öğüt vericidir, yol göstericidir.[34] Onda, Hristiyanların, Allah'a, ahiret gününe inanmaları ve iyi işler yapmaları emredilmiştir. Fakat Yahudi ve Nasara (Ehl-i Kitap), kitaplarındakilere uymamış, dinlerinde aşırı gitmiş, ahitlerini bozmuş, kitaplarında anlatılanların gizlemiş, uygulamaları gereken hükümlere sırt çevirmişlerdir.[35] Hristiyan rabbanileri üzerlerine düşenleri yapmamış, çevrelerindeki insanları günah söz söylemekten, düşmanlıktan ve haram yemekten alıkoymamışlardır.[36] Halbuki Hz. İsa ve İncil, Tevrat'ı tasdik edici, daha sonra gelecek, adı Ahmed olan, Peygamberi müjdeleyici olarak gönderilmiştir.[37] Kur'an'da, Hristiyanlardan Allah'ın indirdiği ile hükmetmeleri istenmiş, böyle yapmayanların sapıtmış olduğu bildirilmiştir.[38]

---

[28] Felicien Challare, *Dinler Tarihi,* (Terc. Semih Tiryakioğlu), s.180.

[29] Âl-i İmran, 3/3, 48, 65; Maide, 5/46, 47, 66, 68, 110; A'raf, 7/157; Tevbe, 9/111; Fetih, 48/29; Hadid, 57/27.

[30] Meryem, 19/ 30.

[31] Meryem, 19/ 35-36.

[32] Maide, 6/ 116.

[33] Meryem, 19/ 30.

[34] Maide, 5/46.

[35] Bakara, 2/101.

[36] Maide, 5/ 63.

[37] Saff, 61/6.

[38] Maide, 5/14-17, 46-47; 62-69; 72-77; Saff, 61/6.

Meryem oğlu İsa'yı tanrı edinen Hristiyanlar, "Allah, üçün üçüncüsüdür"[39] diyerek doğru yoldan sapmış ve tevhid çizgisinden uzaklaşmışlardır. Demek ki bu gün birer İncil olarak bilinen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın kitapları gerçek İncil değillerdir, aksine bu kitaplarda yer yer geçen Hz. İsa'nın kelamı İncil'dir. Hz. İsa'nın kelamını veya başka bir deyişle, asıl İncil'i bulabilmemiz için adı geçen kitaplardaki "Hz. Mesih (İsa) halka şunları nasihat etti, şöyle dedi, şunlardan sakınmalarını istedi" gibi ifadelere dikkat etmemiz gerekiyor. Kur'an işte bu bölük pörçük kısımlara "İncil" diyor ve tasdik ediyor. Bu gün dahi bir kişi İncil'in bu dağınık kısımlarını bir araya getirip Kitabullah ile karşılaştırırsa ikisi arasında ortak noktalar olduğunu görecek ve bunların aynı ilahi kaynaktan geldiği kanaatine varacaktır. Aradaki farklılıklar ön yargısız bir inceleme ve değerlendirmeden sonra pekala çözüme kavuşturulabilir.[40]

Tevrat ve İncilin zamanla tahrif edilmesini inceledikten sonra bu bölümde asıl konumuz olan sahabenin Kur'anı nasıl koruyup gelecek nesillere intikal ettirdiklerini incelemeye çalışacağız.

2.Kur'an'ın İntikali ve Sahabe

Metninin münakaşa kabul etmez şekilde orjinal olması öteki vahiy kitapları arasında Kur'an'a müstesna bir mevki verir. Ne Eski Ahid ne de Yeni Ahid böyle bir özelliğe sahip değildir. Kur'an nazil olmaya başladığı andan itibaren Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** tarafından hıfz ve kitabet yoluyla tesbit ettirilmişti. Allah Resulü'nden sonra da O'nun rahle-i tedrisinde yetişen sahabe tarafından çok ciddi koruma altına alınarak gelecek nesillere orjinal şekliyle ulaştırılmıştır.

Sahabenin Kur'an metnini muhafaza hususunda gösterdikleri gayretler üzerinde durmak istiyoruz.

---

[39] Maide, 5/72-75.
[40] Mevdûdî, I/248.

1. Nazil Olan Ayetleri Ezberlemeleri

Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahabe, nazil olan âyetlerin ilahî cazibesine kapılarak kendinden geçmiş, bütün himmetini onu öğrenmeye, öğrendiklerini yaşamaya ve insanlara tebliğ etmeğe teksif etmişti. Onların hayatında birinci derece de ehemmiyet verdikleri ilgi alanı Kur'an'dı. Onu ezberlemede, ezberden okumada ve manalarını anlamada adeta birbirleriyle yarışıyorlardı.[41] Hatta Kur'an'dan ezberlenen metinlerin miktarı sahabe arasında fazilet vesilesi sayılıyordu.[42] Adeta kim daha çok ezberleyecek diye aralarında fazilet yarışı yapıyorlardı. Bazen onlardan bir kadının mehrinin, kocasının kendisine öğreteceği Kur'an'dan bir sure olması kendisi için gözünü aydınlatacak sevinç kaynağı oluyordu.[43] Gece insanlar uyurken namaz kılmayı ve seher vaktinde Kur'an tilavetini rahat döşekte uyamaya tercih ediyorlardı.[44] Hatta gece karanlığında evlerinin yanından geçenler arı uğultusu gibi bir ses işitirlerdi.[45] Peygamber onların Kur'an'a olan aşk ve şevklerini coşturuyor, onlara nazil olan Kur'an ayetlerini okuyordu. Onların nazarında her yeni nazil olan ayet gökten inen semavi bir sofra gibiydi. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** onları uzak memleketlere Kur'an'ı tilavet ve manasıyla öğretmek için gönderiyordu.[46] Mesela Mus'ab b. Ümeyr[47] ve Abdullah b. Ümmi Mektum'u[48] hicretten önce Medine'ye göndermişti.[49]

---

41 Zerkanî, *Menahil*, I/241; Subhî Salih, *Mebahis*, s. 68., .

42 Ebu Davud, *Salat*, 60; Buhari, *Cenaiz*, 73, Mağazî, 26; Müslim, *Cenaiz*, 27; Tirmizî, *Cenaiz*, 46; Nesaî, *Cenaiz*, 62.

43 Buhari, *Nikah*, 14; Ebu Davud, *Nikah*, 30, Tirmizî, *Nikah*, 23.

44 Bkz. Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe*, III/141-144.

45 Zerkanî, *Menahil*, I/242; Bkz. İbn Sa'd, III/110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, III/284; Zehebî, *A'lam*, I/494.

46 Ebu Nuaym, *Hilye*, I/256; Hakim, *Müstedrek*, III/222, 267; Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe*, III/193-196.

47 İbn Sa'd, III/81; Ebun Nuaym, *Hilye*, I/106-108; İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, IV/387; Zehebî, *A'lam*, I/145.

48 Esas ismi Medinelilere göre Abdullah b. Kays b. Zaide'dir, Iraklılar ise ona Amr ismini vermişlerdir. Bkz. İbn Sa'd, IV/150; Ebu Nuaym, II/4, İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, III/759-760.

49 Buhari, *Menakibu'l-Ensar*, 46; Hakim, *Müstedrek*, II/626.

Sahabe, Kur'an âyetlerini nazil olduğu şekli ile ezberleyebilmek için sabah-akşam ezberledikleri yerleri Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'a okuyor, güçleri ve imkanları dahilinde yazmaya, yazdırmaya koşarak yoğun çaba gösteriyorlardı. Ashabın Kur'an'ın ezberlenmesine ve yazılmasına gösterdiği bu fevkalade ihtimamı gören kafirler Kur'an'ın naklettiği şu sözleri sarfetmişlerdir: "İnkar edenler "Kur'an, onun uydurduğu bir yalan olup, bu hususta başkaları da kendisine yardımcı olmuşlardır." diye iddia ettiler. Onlar böylece kesin bir yalan söyleyip zulmettiler. Ayrıca: "O'nun söyledikleri, kendisi için yazdırtmış olduğu ve sabah akşam kendisine dikte ettirilen önceki nesillerin efsanelerinden başka bir şey değildir" dediler. (Furkan, 25/4-5)

İçlerinden bekar ve fakir olanlar Mescidi Nebevî'nin yanında suffa denilen yerde Allah Resulü'nün gözetiminde ikamet ediyor, O'nun rehberliğinde Kur'an'ı hıfz ediyor ve manalarını mütalaa ediyordu.[50] Şu âyetin onlar hakkında nazil olduğu bildirilmektedir[51]: "Sabah-akşam Rabbilerine, O'nun rızasını isteyerek dua edenlerle birlikte candan sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş işi-gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme." (Kehf, 18/28)

Onlar kendilerini Allah yolunda vakfetmişlerdi. Kur'an onların bu durumuna şu şekilde işaret etmiştir: "Yardımlarınız, kendilerini Allah yoluna vakfeden yoksullar içindir. Bunlar yeryüzünde dolaşma imkanı bulamazlar. Halktan istemekten geri durmaları sebebiyle, onların gerçek hallerini bilmeyen kimse, onları zengin sanır. Ey Resulüm Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek halktan bir şey istemezler. Hem hayır adına her ne verirseniz mutlaka Allah onu bilir." (Bakara, 2/273) Müfessirlerin beyanlarına göre bu ayet-i kerime ehl-i suffe hakkında nazil olmuştur.[52]

---

50 Kevserî, *Makalat,* 4; Zerkani, *Menahil,* I/241-242. Bkz. Mustafa Baktır, *Ashab-ı Suffa*, s.30-32.

51 el-Vahidî, s. 305-306; Kurtubî, VI/279-280; İbn Kesir, *Tefsir,* V/147-149.

52 Kurtubî, III/340; Alûsî, III/46; Elmalılı, II/940.

Suffa, sadece fakir ve aciz kimselerin sığındığı bir yer değildi. Aksine orası Kur'an'ın hıfzedilip, ahkamının tedris edildiği bir medrese idi. Orada bulunan sahabiler Peygamber medresesinin kendilerini Allah'ın dinini öğrenmeye vakfeden talebeleri idi.[53] Ebu Talha (v.34/654)'dan[54] nakledilen şu rivayet gerek Peygamber **(sallallahu aleyhi ve sellem)** ve gerekse sahabenin, Kur'an eğitim ve öğretimine ne kadar büyük bir önem verdiğini göstermektedir:; *"Bir gün Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın yanına gittiğim de ne göreyim Peygamber, açlıktan iki büklüm olan belini dik tutabilmek için karnına bir taş bağlamış bir halde ashab-ı suffaya Kur'an okutuyordu."*[55].

Medine de Mus'ab b. Ümeyr'in (v.3/624)[56] gelişinden itibaren dıştan karilerin geldiklerinde kaldıkları bir yer vardı. Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**, sahabenin önde gelen karilerine halka Kur'an öğretmelerini, halkdan da tayin ettiği bu insanlardan öğrenmelerini emretmişti. Bu sayede Medine kariler ile dolup taşıyordu.[57]

Bi'r-u Maune'de yetmiş civarında sahabenin pusuya düşürülerek öldürülmesinden[58] sonra sahabenin Kur'an ezberine olan ihtimamı daha da bir arttı. Sahabeden herkes Kur'an'dan gücünün yettiği kadar ezberliyordu. Öyle ki Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** hayatta iken bir çok insan Kur'anı ezberlemişti.[59]

Sahabe Kur'an'ı Kerim'i çok okur hem de çok dinlerdi.[60] Onların arasında kıraatı açıktan okunan namazlarda özellikle sabah namazında seb-u tiveli (Bakara suresinden itibaren ilk yedi sure)

---

53 Bkz. Elmalılı, II/940-41; Ebu Nuaym, *Hilye*, I/342. Bkz. Mustafa Baktır, *Ashab-ı Suffa*, s. 39-43.

54 Esas adı Zeyd b. Sehl'dir. Bkz. İbn Sa'd, III/504; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, V/183; İbn Hacer, *İsabe* IV/55; Zehebî, *A'lam*, II/145.

55 Ebu Nuaym, *Hilye*, I/342; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, III/224.

56 İbn Sa'd, III/81; Ebu Nuaym, *Hilye*, I/106; İbn Hacer, *İsabe*, IX/208; Zehebî, *A'lam*, I/145.

57 Kevserî, *Makalat*, 5.

58 Buhari, *Cihad*, 19, *Megazî*, 26; Müslim, *Mesacid*, 297; Vakidî, I/347.

59 Kevserî, *Makalat*, 4; Ebu Şame, *el-Mürşidü'l-Vecîz ila Ulumin Teteallaku bi'l-Kitabi'l-Aziz* (Tahk. Tayyar Altıkulaç), s.33.

60 Ebü Dâvud, *İlim* 13; Tirmizi, *Zühd* 37. Bkz. Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe*, III/285-286.

okuyanlarla birlikte Hz. Osman (v.35/655)[61] ve Temim ed-Darî (v.40/660)[62] gibi bir rekatta Kur'an'ı hatmedenler vardı.

Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** inen her Kur'an vahyini ezberledikten sonra, önce erkekler, ardından da kadınlar cemaatına okuyordu.[63] Peygamber Efendimizden vahyi işiten zatlar da ya hıfz, yahut da kitabet yoluyla dinledikleri vahiyleri tesbit ediyorlardı. Yazı bilenler Peygamber'in tebliğ ettiği vahyi yazıyorlar, ve yazdıkları metinleri de ezberliyorlardı. Yazı bilmeyen, yahut yazı malzemesini temin etme imkanına sahip olmayanlar ise, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in namaz, sohbet veya başka vesilelerle okuduğu Kur'an-ı Kerim'i bizzat kendisinden dinleyerek ezberlemeye gayret ediyorlardı.[64]

Şurası muhakkak ki, o dönemde Kur'an'ın ezberlenmesi ve muhafazası için hafıza, yazıdan daha pratik ve güvenilir bir yol olarak kabul ediliyordu, Çünkü tebliğe muhatab olan Arap toplumu ümmi olmakla birlikte, gayet kuvvetli bir hafızaya sahipti. Kaynakların bildirdiğine göre araplar binlerce beyitlik şiirler ezberliyorlar, nesepleriyle ilgili bilgileri hafızalarında tutuyor ve ezberden okuyorlardı. O dönemde hafızaya çok güvenilmesinden dolayıdır ki; İbnu'l-Cezeri (öl. 833/1429) "Kur'an'ın naklinde itimat, mushafların yazısına değil, hafızalarda yer alan metinleredir. Bu, Allah'ın Hz. Muhammed'in ümmetine lutfettiği çok şerefli bir hususiyettir demiştir.[65]

Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** onların gönüllerinde Kur'an'ın hıfzedildiğini şu şekilde vurgulamıştır.

---

61 Heysemi, *Zevaid*, IX/57; İbn Sa'd, III/76; Ebu Nuaym, *Hilye*, I/57; İbn Asakir; *Muhtasar Tarihi Dımeşk*, XVI/111; Zehebî, *Teziratü'l-Huffaz*, I/9.

62 İbn Asakir, *Muhtasar Tarihi Dımeşk*, V/319; İbn Hacer, *İsabe*, I/304; Zehebi, *A'lam*, II/445.

63 İbn İshak, *Megazî*, Had. No: 192'den naklen Hamidullah, *Kur'an'ı Kerim Tarihi* s.42.

64 Muhammed Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 45; Suad Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.60.

65 Zerkani, *Menahil*, I/242.

أَنَاجِيلُهُمْ فِي صُدُورِهِمْ onların kitapları göğüslerindedir."[66] Bu hususiyet kendilerine kitap verilen diğer ümmetlerde yoktur. Onlar kitaplarının tamamını yazılı metne bakmadan ezberden okuyamazlar ve sadece yazarak kitaplarını korumaya çalışırlar.[67] Hatta Hz. Musa (a.s.) ın levhalarda أَنَاجِيلُهُمْ فِي صُدُورِهِمْ şeklinde nitelenen bir ümmetin geleceğinin haber verildiğini gördüğünü ve bu ümmetin kendisinin olması için Allah'a dua ettiği ve Cenab-ı Allah'ın da onlar Hz. Muhammed'in ümmetidir, diyerek bu lutfa Peygamberimizin ümmetinin mazhar olacağını bildirdiği rivayet edilmektedir.[68] Değişik nimetlere mazhariyetin yanında Kur'an'ın kolay ezberlenmesi de Allah'ın müslümanlara bahşettiği başka bir lütüftur. Ve bunda da sahabenin apayrı bir yeri ve önemi vardır.

Sahabîlere göre Kur'an'ın önemi yalnız ahlaki telkinler ve içtimai hükümlerle dolu olmasında değildi. Zira Kur'an bundan ibaret olsaydı, onun mealini hatırda tutmak yeterli sayılabilirdi. Fakat onlar, Kur'an'ın ilahi vahiy olduğuna şeksiz şüphesiz inanıyorlardı. İlahî bir kaynaktan gelen Kur'an'ın her kelimesi, her harfi onlar için gökten inen ilahî sırlarla dolu bir hazine gibiydi. Her biri, bu ilahi hazineyi en kıymetli ve en emin yerde, kalbinin samimiyet hareminde saklıyordu. Bu yüzdendir ki sahabîler, söz konusu kitap uğruna her türlü fedakarlığa göğüs gerdiler, onun hidayet ve feyzinden kana kana içmek için mallarını, canlarını, yerlerini, yurtlarını velhasıl hayatta değerli olan her şeylerini terkettiler.[69] Çünkü onlar, Kur'an'ı öğrenme ve öğretmenin, hayatlarının gayesi olduğuna inanıyorlardı.

Başlangıçtan beri İslam düşmanlığı yapan bir takım kimseler, gerek Kur'an ve gerekse Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'e iftira atarak bir yere varamayacaklarını anlayınca, sahabe hakkında

66 Taberani, *Mucemu'l-Kebir*, X/89
67 Zerkani, *Menahil*, I/243; Subhî Salih, *Mebahis*, 69.
68 İbn Kesir, *Tefsir*, II/250
69 Şibli, *Asr-ı saadet*, s. 76; Bkz.İbn Hişam, *Sire*, II/112-123; İbn Kesir, *Bidaye* III/176-173.

ortaya bazı şüpheler atmış, böylelikle Kur'an hakkında insanları tereddüde düşürmeye çalışmışlardır. Bunlar Kur'an'ı cem eden sahabilerin bunu ortaya koyamadan ölüp gittiklerini veya onların vahiyleri yazma işini sıkı bir şekilde yapmayıp, bazı eksiklikler ve fazlalıklar yaptıklarını iddia etmişlerdir. Aynı iddia ve ithamlar sadece Kur'an'la ilgili kalmayıp, hadislere de teşmil edilmişti. Böylelikle insanların hem Kur'an'a ve hem de sünnete karşı güvenlerini sarsmayı amaçladılar. Bahsedilen konu çok önemli olduğundan burada kısaca ashabın Kur'an'ı[70] en güvenilir bir şekilde muhafaza edip, sonraki nesillere eksiksiz ve ziyadesiz aktarmalarının sebebleri üzerinde durmaya çalışacağız:

1. Sahabî ümmi bir topluluktu. Onların başka kültürlerden etkilenmemiş olan duru ve ezbere müsait dimağları, ilahi mesajın değişik kültürlerin tesirinde kalmadan orijinalitesini koruyarak intikal ettirilmesinde çok önemli bir faktördür. Onların içlerinde okuma-yazma bilen insan çok azdı. Öğrenmede en büyük dayanakları hafızalarıydı. Hafızaları da sürekli işletildiğinden çok güçlüydü. Onlar zekalarının kıvraklığı, hafızalarının kuvveti ve safi tabiatları ile darb-ı mesel olmuşlardı. Bu mevzuda Arap tarihinde pek çok bulmak mümkündür. O kadar ki onlardan birisi birşey duydu mu onu hemen ezberlerdi. Hatta ezberledikleri şeyin arapçanın dışındaki bir dille olması bile bu durumu etkilemiyordu. Şu açık bir gerçektir ki onların kimisi adeta şiir divanı, kimisi neseb sicili, kimisi de tarih kitabı gibiydi. İslam geldikten sonra onların bu özelliklerini inkişaf ettirip parlatmış, böylelikle sahabe, Kur'an'ın kendilerinden sonra gelecek insanlara intikalinde çok önemli bir misyonu yerine getirmiştir.[71]

Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz, nazil olan ayetleri vahiy katiplerine yazdırıyordu . Bu arada bazı sahabîler de kendileri için

---

[70] Sahabenin Allah Resulü'nün sünnetinin muhafaza ve nakline gösterdiği benzersiz hassasiyeti ele alan eserlerden bazıları şunlardır; Accac, *es-Sünnetü kable't-tedvin,* Ebu Şehbe, *Difaün anis-Sünne*, Sıbai, *es-Sünnet ve Mekanetuha fil-İslam*, A'zami, *Dirasat Fi'l-Hadisi'n-Nebevi.*

[71] Zerkani, *Menahil,* I/290-292; Kevserî, *Makalat,* 6.

yazıyorlardı.[72] Fakat tüm bu yazılanlar Kur'an'ı ezberleyen insanlara nisbeten çok az bir yer tutmaktadır. Şurası unutulmamalıdır ki, Peygamberimizin hafızalarda Kur'an'ı takyid ve tescil etmenin yanında bu şekilde yazdırması bu kayıt ve tescili iyice kuvvetlendirmeye yöneliktir.[73]

2. Kur'an'ın birden inmeyip parça parça nazil olması[74] Kur'an'ın ceste ceste nazil olması sahabeye daha kolay ezberleme imkanı tanıyordu.

3. Kur'an okumanın hem Kur'an[75] hem de sünnet[76] tarafından teşvik edilmesi. Ezberlenilen kısımları unutmanın çok ağır bir mesuliyet gerektirmesi.[77] Namazda belli miktar Kur'an okumanın vacip olması,[78] ayrıca ferdi kılınan namazlarda fazla Kur'an okumanın daha sevaplı ve faziletli sayılması.[79]

4. Kur'an'ın hükümleriyle amel etmenin her insan için gerekli olması. O dönemde müslüman olan her insan Allah'ın kendisine gönderdiği mesaj da kendisinden neler istediğini öğrenip, öğrendiklerini hayata taşımak istiyordu. Bu durum da onları Kur'an öğrenmeye sevkeden müslüman olmanın getirdiği tabii hususiyetlerden biri idi.

5. Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in Kur'an okuyanlara verilecek sevab ve mükafatları hatırlatarak, Kur'an okumayı ve ezberlemeyi teşvik etmesi.[80] Bunun da ötesinde Allah Rasülü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün bizzat Kur'an öğretim işiyle meş-

---

[72] Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s.43.

[73] Zerkani, I/246.

[74] İsra, 17/106 buna işaret etmektedir.

[75] Fatır 29-30, Sa'd, 29.

[76] Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 21, *İlim*, 15; Müslim, *Zikir*, 38, *İmare*, 147; Ebu Davud, *Vitir*, 14; Tirmizî, *Sevabu'l-Kur'an*, 15; İbn Mace, *Mukaddime*17; Ahmed b. Hanbel, II/252.

[77] Allah Resulü bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimin günahları bana arzolundu. Kur'an'dan ezberlediği bir sure veya ayeti unutandan daha günahkar birisini görmedim.*" Ebu Davud, *Salat*, 16; Tirmizî, *Sevabu'l-Kur'an*, 19.

[78] Müzzemmil, 73/20.

[79] Bkz. Buhari, *Ezan*, 62, Ebu Davud, *Salat*, 123, İbn Mace, *İkame*, 49.

[80] Bkz. Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 9, 27; Müslim, *Salatü'l-Müsafirin*, 251; Ebu Davud, *Salat*, 349; Tirmizî, *Sevabu'l-Kur'an*, *1*.

gul olması[81] Hatta biraz evvel bahsedildiği şekilde karnına açlıktan taş bağladığı bir anda bile ashabına Kur'an talim etmesi,[82] rahle-i tedrisinde yetiştirdiği insanlara Kur'an'ı sevdirme onu öğrenip hayata taşıma adına her türlü sözlü izahın çok üstünde hal diliyle verilen müthiş bir dersti. Ve sahabenin bu dersten etkilenmemesi düşünülemezdi.

Daha bunun gibi sayılabilecek tabii şartlar sahabenin Kur'an'a olan ilgisine ayrı bir ivme kazandırıyor, onu öğrenip öğretme yollarını besliyordu. Böylelikle onların hayatları değişik açılardan hep Kur'an etrafında örgüleniyordu.

Bilindiği gibi Allah Rasülü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Kur'an'ı sema (işitme) yoluyla Cibril'den öğrenmiş sonra da ona arzetmiştir. Tıpkı bunun gibi Allah Rasulünün kendisine gelen her Kur'an parçasını sahabîlerine okurken onların dinlemeleri sema, içlerinden bazılarının dinledikleri metinleri Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'e, bazılarının da Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın tayin ettiği Kur'an muallimlerine okumaları da arz usulünün tatbikinden başka bir şey değildir.[83]

Sahabe, Kur'an'ı nazil olduğu şekliyle Efendimiz'den almış ve kendilerinden sonra gelen nesillere nakletmiştir. Onların arasında o kadar güzel Kur'an okuyanlar vardı ki bunlar Allah ve Resulü'nün takdirine, tebciline mazhar olmuştu. Mesela, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**, Kur'an kıraatıyla meşhur olan Abdullah b. Mes'ud'dan kendisine Kur'an okumasını istemiş o da: "Kur'an Size nazil oluyor, ben Size nasıl Kur'an okuyabilirim!" deyince Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**: "Evet ben Kur'an'ı başkasından dinlemeyi severim" buyurmuştur. Bunun üzerine İbn Mesud Nisa Suresini okumaya başlamış, kırk birinci ayete gelince, Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** gözleri dolu dolu ağlamış ve daha fazla dayanamıyarak İbn'i Mesud'un okumasını kesmiştir.[84]

---

[81] Bkz.Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, III/224.
[82] Ebu Nuaym, I/342; Kandehlevî, III/224.
[83] Tetik, Necati, *Kıraat ilminin Ta'limi*, s. 31 vd.
[84] Buhari, *Fazailü's-Sahabe*, 25; Tefsir, 4/9; Tirmizî, *Cenaiz*, 14; Ahmed b. Hanbel, I/374, 390, 433.

Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in Ubeyy b. Ka'b'ı çağırarak ona: "Allah sana Kur'an'ı okumamı emretti deyince Übey adımı da söyledi mi? diye sormuş, Efendimiz, evet, deyince ağlamaya başlamışdı.[85] Resulullah hayatta iken bir çok sahabî Kur'an'ı ezberlemişti. Bunlardan bazıları şunlardır: Dört halife, Talha, Sad, Abdullah b. Mesud, Huzeyfe'in, mevlası Salim Huzeyfe, Ebu Hureyre, Abdullah b. Saib ve yedi Abdullah diye meşhur olan (Abadile) zatlar, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el. As ve Abdullah b. Zübeyr bunlardandır[86], Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'dir. Ensardan olanlar ise, Ubade b. Samit, Muaz, Mucemmi' b. Cariye, Fadale b. Ubeyd ve Mesleme b. Muhalled'dir.[87] Ayrıca, kaynaklarda Ümmü Varaka isimli hanım bir sahabî de zikredilmektedir.[88]

Abdullah b. Amr b. el-As'tan gelen sahih bir hadiste Rasulallah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Kur'an'ı şu dört kişiden öğreniniz" buyurarak Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz ve Ubeyy b. Kab'ın isimlerini saymıştır.[89] Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in isimlerini saydığı bu sahabîler, diğerlerine nazaran Kur'an kıraatında daha çok meşhur olan kimselerdir. Zira onlar Kur'an tilavetini bizzat Peygamber Efendimiz'den öğrenmişler ve onun vefatından evvel Kur'an'ın tamamını ezberleyerek aynı gayretle diğer sahabilere nakletmişlerdir. Ayrıca zikredilen bu sahabiler kıraat konusu dışında da Kur'an'ın diğer hususiyetleriyle meşgul olarak dini konularda da fetva veriyorlardı.[90]

Enes b. Malik (v.93/711)in: "Allah Rasulü'nün vefatında Ubeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Ebu Zeyd ve Zeyd b. Sabit'ten başka Kur'an'ı ezberleyen yoktu" dediği rivayet edilmektedir.[91]

---

85 Buhari, *Tefsir*, 98/2, 3; Hakim, *Müstedrek*, II/224; Heysemi, *Zevaid*, VII/140.
86 Abadile hakkında bilgi için bkz. Raşid Küçük,, "Abadile" DİA, I/7, 8.
87 Suyuti, *İtkan*, I/93 vd; Zerkani, I/242; Ebu Şehbe, *Medhal*, s. 264; Subhî Salih, *Mebahis*, s. 66.
88 Ahmed b. Hanbel, VI/405.
89 Buhari, *Menakibu'l-Ensar*, 16.
90 Tetik, Necati, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 47.
91 Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 8.

Bu rivayete bakarak Kur'an'ı yalnız bu dört kişinin ezberlediğini söylemek doğru değildir. Çünkü sahabenin bir çoğu değişik beldelere dağılmıştı. Hepsiyle teker teker görüşüp Kur'an'ın hepsini ezberleyip ezberlemediklerini sorarak böyle bir kanaat bildirmek mümkün değildir.[92]

Müsteşrik Blachere, "Hadisi Nebevî sadece dört kişinin Kur'an'ı hıfzettiğini söylemektedir", diyerek insanları şüphe ve tereddüde sevketmek istemektedir[93]. Bu iddialar doğru değildir. Çünkü H. 4/620 yılında meydana gelen Bi'r-i Maune olayında 70 kadar kurra sahabinin;[94] 12/633 yılında vuku bulan Yemame Savaşı'nda da en az bir o kadarının şehid düştüğü[95] göz önüne alınırsa, Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** devrindeki hafızların binlerce olduğu anlaşılır.[96] Nitekim bazı rivayetlerde, Yemame (12/633) savaşında şehid düşen sahabilerin beşyüz[97] yahut yediyüz[98] olduğu nakledilmektedir ki, bu da, söz konusu kanaati teyid edici mahiyettedir. Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın vefatından sonra ise daha çok sahabe Kur'an'ı hıfzetmiştir.[99]

Ayrıca Hz. Enes'den nakledilen rivayet de şu ihtimallerden biri veya hepsi kasdedilmiş olabilir:

1. İsimleri sayılan bu şahıslar, Kur'an'ı nazil olduğu bütün vecih, huruf ve kıraat şekilleriyle biliyorlardı.

2. Hükmü neshedilip tilaveti baki kalan, tilaveti neshedilip hükmü baki kalanları bunlar biliyordu.

3. Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'den bizzat şifahi olarak Kur'an'ı öğrenenler bunlardı.[100]

---

92 Zerkeşi, *Burhan*, I/242; Suyuti, *İtkan*, I/223.
93 Subhi Salih, *Mebahis*, 66.
94 Suyuti, *İtkan*, I/94; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 81.
95 Ebu Şame, *Mürşid*, s. 38; Suyuti, *İtkan*, I/94; Subhî Salih, *Mebahis*, 65.
96 Bkz.Zerkeşî, *Burhan*, I/242; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VIII/668; Ayni, XVI/209; Kamil Miras, *Sebilü'r-Reşad Mec.* c.7, Sayı:167, s.264.
97 İbn Kesir, *Fedailu'l-Kur'an*, s. 9; İbn Cezeri, *Neşr*, I/7.
98 Kurtubi, I/50; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VIII/669-670.
99 Zerkani, I/242.
100 Zerkeşî, I/242; Kurtubî, I/41-42; Zerkani, I/244.

Sahabenin önde gelenlerinden bir gurub, kendilerini Kur'an talimine vermişlerdi.[101] Muaz b. Cebel (v.18/639)[102] sonra İbn Abbas'ın (v.68/687)[103] Kur'an ve Kur'an ilimlerinin öğretilmesinde çok büyük gayretleri olmuştur. İbn Mes'ud (v.32/652)[104], Kufe de binlerce Kur'an talebesi yetiştirmiştir. Ebu Musa el-Eşarî (v.44/664)[105] aynı işi Basra da yapmıştır.[106] Talebelerinden Ebu Reca el-Utaridî,[107] "Ebu Musa Basra camiinde hergün bize ders verirdi. Onarlı halkalar halinde bizleri oturtur Kur'an okuturdu".[108] diyerek sahabînin bir çok insana belli bir sistem dahilinde Kur'an öğrettiğini anlatmaktadır. Ebu Derda[109], Şam camiinde sabahtan öğleye kadar Kur'an talim ettirirdi. Talebelerini onar onar halkalara ayırır, her bir halkanın başına birini rehber olarak tayin eder, kendisi de hepsini kontrol ederdi. Talebeleri bir yerde takılsalar gelip ona sorarlardı.

Görüldüğü üzere sahabe sistemli bir şekilde değişik yerlerde çok sayıda Kur'an talebesi yetiştirmiştir. Bu gün dünyanın birçok yerinde Kur'an'dan bir âyeti yanlış okuduğunda veya unuttuğunda düzeltecek veya hatırlatacak bir çok insan vardır. Hatta on yaşında Kur'an'ı hıfz etmiş bir çocuk dahi yapılan yanlışlığı tashih edebilmektedir.[110]

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki, Kur'an'ın hıfz yoluyla tesbit edilip sonraki nesillere intikalinde ashabın büyük hizmetleri olmuştur. Yalnızca kendileri Kur'an'ı ezberleyip okumakla kalmamışlar, eşlerine ve çocuklarına da Kur'an öğreterek onları da ez-

---

101 Kevserî, *Makalat*, 5.

102 Zehebi, *Tezkiratü'l-Huffaz*, I/40.

103 İbn Asakir, *Muh. Tarihi Dimeşk*, XII/293.

104 Ebu Nuaym, I/124; İbn Asakir, *Muh. Tarihi Dımeşk*, XIV/43; İbn Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, III/279; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffaz*, I/13.

105 Esas adı Abdullah b. Kays'dır. Bkz. Zehebî, *Tezkira*, I/23, İbn Hacer, *İsabe*, VI/306.

106 İbn Sa'd, II/345; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffaz*, I/23.

107 Muhadramların büyüklerindendir. Ebu Musa el-Eşarî (v.105/723) Kur'an öğrenmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lam*, IV/253.

108 Ebu Nuaym, I/256; Kevserî, *Makalat*, 14-15.

109 Esas adı Uveymir b. Zeyd'dir. Bkz. İbn Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, V/97-98; İbn Manzur, *Muh. Tarihi Dımeşk li İbn Asakir*, XX/10; Zehebî, *Teziratü'l-Huffaz*, I/24-25.

110 Kevserî, *Makalat*, 3.

berlemeye teşvik etmişlerdir. Sahabenin Kur'an okumaya olan düşkünlükleri o dereceye ulaşmıştı ki, evlerinin bulunduğu sokaklardan yükselen Kur'an sesleri semaları doldurmuştur. Bu Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in ümmetinden başka bir ümmete nasip olmamıştır. Bu sebebledir ki, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in ümmeti için "onların İncilleri göğüslerindedir" denilmiştir.[111]

2. Ayetleri Yazıyla Tesbit Etmeleri

Daha önce de ifade edildiği üzere sahabî Kur'an okumaya, dinlemeye, ezberlemeye ve manalarını mütalaa etmeye çok düşkündü. Çünkü onlar için nâzil olan her yeni vahiy parçası çok orjinaldi. Allah Rasulü nazil olan Kur'an âyetlerini hemen vahiy kâtiplerini çağırtarak yazdırırdı. Bu esnada sahabeden bir grub insan da huzurda bulunurdu. Sahabe gücü yettiği ve imkanları elverdiği ölçüde Kur'an âyetlerini yazmaya koşardı.[112]

Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** vahiy katiplerine nazil olan kısmı, ait olduğu yeri de tayin ederek yazdırıyordu.[113] O devirde kağıt henüz mevcut değildi ve hicret öncesinde Mekkeli müslümanlar, sonradan Medeneliler, ne olursa olsun kendi imkanlarına göre bulabildikleri malzemelerden üzerine ayetleri yazarak kendileri için özel Kur'an nüshaları meydana getiriyorlardı.[114]

Ashab, Kur'an ayetlerini, parşömen (yazı için özel deri) parçaları, tabaklanmış deri, tahtadan yapılmış tablet, develerin kürek kemikleri, üzerine kolayca âyetlerin yazılabileceği bazı beyaz taş çeşitleri, hurma ağacı yapraklarının orta damarları, kırık seramik kab parçaları gibi o günün imkanlarına göre bulabildikleri şeyler üzerine yazıyorlardı.[115]

---

[111] Zerkani, I/242.
[112] Zerkani, I/246; Kevserî, *Makalat*, 4.
[113] Tirmizi, *Tefsir* 9/1; Hakim *Müstedrek*, II/ 221.
[114] Zerkani, I/247; Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 43.
[115] Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 43; Bkz. Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 3, Tirmizî, *Tefsir* 9/18; Suyutî, *İtkan*, I/184.

Hz. Paygamber ümmi idi. Bu yüzden risaletinin başlangıcından itibaren okuma-yazma bilen sahabilerden bazılarına vahiy katipliği yaptırıyordu. Ne zaman kendisine bir Kur'an parçası nazil olsa, hemen katiplerinden birini çağırır ve gelen vahyi eksiksiz yazdırırdı. Nitekim,

لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

"Müminlerden özür sahibi olanlar dışında, cihaddan geri kalanlarla mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz" (en-Nisa 4/95) mealindeki ayette yer alan "غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ" "Özür sahibi olanlar hariç" kısmının, görme özürlü olan İbn Ümmi Mektum'un: "Ey Allah'ın Rasulü, eğer cihad yapabilecek güçte olsaydım elbette yapardım" demesi üzerine nazil olduğu ve Hz. Paygamber'in yazı malzemesi isteyerek Zeyd b. Sabit'e bu kısmı yazmasını emrettiği rivayet edilmektedir.[116]

İbn Hacer (v.852/1448)'in bildirdiğine göre Peygamberimizin Mekke'de ilk vahiy katipliğini yapan sahabî, Abdullah b. Sad Ebi Serh'tir (v.59/678)[117].

Hz. Paygamber'in Medine'deki ilk vahiy kâtibi de Ubeyy b. Ka'b'tır.[118] Medine de genellikle Zeyd b. Sabit (v.45/665) vahiy katipliği yapıyordu o olmadığı zaman başka bir sahabî yazardı.[119]

Kaynaklarda, Hz. Muhammed'in vahiy yazdırdığı katiplerin sayıları hakkında farklı rakamlar verilmiştir. El-Halebî (v.104/-1635) bu sayıyı 26 olarak zikrederken[120] İbn Asakir (v.571/1176)

---

116 Buhari, *Tefsir,* 4/18; Ahmed b. Hanbel, IV/282; Beyhakî, *Sünen,* IX/23; Heysemî, *Zevaid,* VII/9; Zerkani, I/368.

117 Zehebî, *A'lam*, III/33; İbn Hacer, *Fethul-Bârî,* VIII/639; Aynî, XVI/200.

118 İbn Hacer, *Fethul-Bârî,* VIII/639; Ahmed Cevdet Paşa, *Hulasetü'l-beyan fi te'lifi'l-Kur'an*, s. 3.

119 İbn Hacer, *Fethul-Bârî,* VIII/639; XVI/200.

120 Halebî, *Siret*, III/326.

söz konusu katiplerin 23 kişiden ibaret olduğunu kaydeder.[121] Ancak bazı kaynaklarda bu rakam kırka kadar çıkarılmıştır.[122] Bunların başlıcaları şunlardır; Ebu Bekir (v.13/634), Ömer (v.23/-643), Osman (v.35/655), Ali (v.40/660), Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh (v.59/678), Zeyd b. Sabit (v.45/665), Zübeyr b. Avvam (v.36/656), Ubeyy b. Ka'b (v.30/650), Halid b. Said (v.13/634), Eban b. Said (v.13/634), Muaviye b. Ebi Süfyan (v.60/679), Hanzala b. er-Rebi' (v.40/660), Muaykıb. b Ebi Fatıma (v.40/-660), Abdullah b. Erkam (v.40/660), Şurahbil b. Hasene (v.18/-639), Abdullah b. Revaha (v.8/629)[123]

Kaynaklarda ayrıca şu isimleri de görmek mümkündür: Talha b. Ubeydillah (v.36/656), Said b. Ebi Vakkas (v.55/674), Huzeyfe b. el-Yeman (v.35/655), Huvaytıb b. Abdiluzza (v.52/672)[124], Amr b. el-As (v.43/663), Muaz b. Cebel (v.15/636), Muğire b. Şu'be (v.50/670), Halid b Velid (v.50/670), Sabit b. Kays (v.12/633)[125].

3. Hz. Ebu Bekir Zamanında Kur'an'ın Cem Edilmesi.

Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** hayatta olduğu müddetçe vahiy devam ettiğinden, Kur'an metni iki kapak arasında mushaf haline getirilemezdi. Böyle yapılmış olsaydı sık sık değişiklik yapmak, araya girecek bir kaç ayeti yerleştirmek için, ikide bir yazılmış çok sayıdaki metni imha etmek mecburiyeti hasıl olacaktı.[126] Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** hayatta iken vahiy devam ediyordu. Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** her gelen vahiy metnini öncelikle kendisi ezberliyor sonra vahiy katiplerine kaydettiriyor sonra da ashabına okuyor veya

---

[121] Keskioğlu, *Osman, Kur'an Tarihi*, s. 87.

[122] Halebi, *Sire*, III/326; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 53; Kevserî, *Makalat*, s.4.

[123] Bkz. İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VIII/639; Aynî, XVI/200; el-Halebi, *Sire*, III/326-327; Kastallanî, *el-Mevahibu'l-Ledünniye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, I/434-437; Zerkani, I/246; Ahmed Cevdet Paşa, *Hulasetü'l-beyan*, s. 3.

[124] Kastalani, *Mevahib*, I/435-437.

[125] Zerkani, *Menahil*, I. 246.

[126] Yıldırım Suad, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 62; Bkz. Ebu Şame, *Mürşid* s. 62; Zerkanî, I/248-249.

okutturuyordu. Böylece Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** devrinde vahiy nazil olmaya devam ettiğinden değişik malzemeler üzerine yazılan Kuran'ı iki kapak arasında cem etmek mümkün olmamışsa da, tilaveten derleme tam ve mükemmel bir şekilde gerçekleştirilmiştir.[127] Allah, Kur'an'ın iki kapak arasında toplanmasını sahabenin yapmasını takdir etmiş ve onları bu işte muvaffak kılmıştır.[128] Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**in vefatından sonra halifeliğe seçilen Hz. Ebu Bekir devrinde sahabe, hiçbir ziyade ve noksanlık yapmadan Kur'an'ı kitap şeklinde iki kapak arasında toplamıştır.[129]

Kur'an'ın Hz. Ebu Bekir zamanında cem edilmesi sonradan icad edilmiş bir şey değildir. Çünkü Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** Kur'an'ın yazılmasını emrediyordu. Fakat Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın emri ile yazılan bu Kur'an âyetleri parşömen, develerin kürek kemiği, hurma yaprakları gibi değişik yazı malzemeleri üzerine kaydedilmişti. İşte Hz. Ebu Bekir, dağınık halde bulunan bu vahiy parçalarını bir araya getirip toplatarak yeniden yazdırmıştır. Hz. Ebu Bekir'in yaptığı bu iş, Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın evinde dağınık bir halde bulunan üzerlerinde Kur'an âyetleri bulunan sayfaların zayi olmaması için toplanıp bir araya getirilerek ip ile bağlanmasından ibarettir.[130]

Hz. Ebu Bekir'in gözetiminde, Hz. Ömer'in teklifi, Zeyd b. Sabit'in tenfizi ve sahabenin yardım ve hakperestliği ile gerçekleştirilen bu önemli hizmet herkes tarafından hayırla yadedilmektedir.[131]

Hz. Ebu Bekir zamanında Kur'an'ın toplanması, takriben bir yıl içinde olmuştur. Bu kadar kısa bir zaman içerisinde, bu büyük işin başarılmış olması, Sahabe-i Kiram'ın gayretlerine, özellikle Ebu Be-

---

127 Keskioğlu, *Kuran Tarihi,* s. 152.
128 Ebu Şame, *Mürşid,* s. 62.
129 Zerkeşî, I/236.
130 Zerkeşî, I/238; Zerkanî, I/250; Subhî Salih, s.74.
131 Zerkanî, I/253.

kir'in müstesna ihlasına bağlı bir iştir.[132] Bununla ilgili olarak Suphî Salih şöyle demektedir: "Kur'an'ın değişik yazı malzemelerinden bu kadar kısa bir sürede cem edildiğini düşündüğümüzde bizim elimizden başka birşey değil sadece Allah yolunda canlarını feda eden sahabenin bu gayretini tazim etmek gelir."[133]

Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** kendisinden sonra çok önemli bir misyonu olan ashabını başta Hulefa-i Raşidin olmak üzere nazara vererek müslümanların onların çizgisinden gitmesini emretmiştir:

"Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e iktida edin" [134]

"Benim ve hidayete erdirilmiş Raşit halifelerimin sünnetine sarılın, hem de azı dişlerinizle sımsıkı tutunun" [135].

"İnsanların en hayırlıları, benim şu içinde bulunduğum asırda yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenler (Tabiin), daha sonra da onların peşinden gelenler (Tebe-i Tabiin). Onlardan sonra (kötü) bir nesil gelecek. Birinin şehadeti yeminini, yemini de şehadetini geçecektir." [136]

"Yıldızlar sema için emniyet sebebidir; (yani semanın emniyetini, nizam ve intizamını sağlayan, yıldızların kendi aralarındaki nizam ve intizamlarıdır.) Yıldızların nizam ve intizamı bozulduğu zaman, semanın düzeni bozulur ve sema için vârid olan tehdid zuhur eder. Ben de ashabım için bir emniyet ve güven kaynağıyım. (Hayatta kaldığım sürece, ashabım arasında nizam, intizam ve güven devam edecektir.) Ben gittiğim zaman, ashabım için beklenen tehdid, onların başlarına gelecektir. Ashabım da, umum ümmetim için bir emniyet ve güven kaynağıdır. Ashabım gidince de, ümmetimin başına çok şey gelecek ve çeşitli gaileler açılacaktır."[137]

---

[132] Karaçam İsmail, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzulü ve Kıraatı*, s.174.

[133] Subhî Salih, s.77.

[134] Tirmizî, *Menakıb*, 16; İbn Mace, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, V/382; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, V/212; Hakim, *Müstedrek*, III/75; Heysemî, *Zevaid*, IX/53.

[135] Ebu Davud, *Sünnet*, 5; Tirmizî, *İlim*, 16; İbn Mace, *Mukaddime*, 6; Darimî; *Mukaddime*, 16; Ahmed b. Hanbel, IV/126.

[136] Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 212; Buhari, *Fazailü's-Sahabe*, 1; Tirmizî; *Fiten*, 45.

[137] Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 207.

Peygamberimizin bu beyanları bir manada teşri döneminin Hulafa-i Raşidin devrine kadar devam ettiğine delildir. Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı cem etmesi bu açıdan da değerlendirilebilir.

a. Kur'an'ın Mushaf Haline Getirilmesini Gerektiren Şartlar

Hz. Ebu Bekir'i değişik yazı malzemeleri üzerine yazılmış Kur'an nüshalarını kitap şeklinde bir araya getirmeye sevkeden sebebleri sıralamak mümkündür:

1. Resulullah dünyadan göçmeden söz konusu sahifeler bulunmakla beraber onların devlet işi olarak herhangi bir resmiyeti yoktu. Çünkü Peygamberimizin mevcudiyeti, birçok dini ve dünyevi meselede olduğu gibi Kuran metnine merci olmak konusunda da tek başına bir teminat idi. Ancak Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** den sonra gelen halifenin böyle bir sıfatı olmadığından onun bu sahifeleri iki kapak arasında derleyip bir mushaf haline getirme mecburiyeti vardı. Zira derlenecek bu mushafın artık bundan sonra esas otorite ve teminat olması gerekiyordu.[138]

2. Aslında Hz. Ebu Bekir mushafı, Hz Peygamberin vahiy katiplerine yazdırmış olduğu sahifelerden istinsah ettirebilirdi. Ama bu şekilde hareket etmenin bir takım sakıncaları olabilirdi. Yani müslümanlar arasında daha sonra ortaya çıkması muhtemel olan bir takım durumları hesaba katmak gerekiyordu. Çünkü tam veya kısmi olan şahsi Kuran nüshalarında istinsah hatalarının bulunması mümkündü. Kuranın bazı parçaları çok az kimsede yazılı olarak bulunduğundan bunlar çok geçmeden tamamen ortadan kaybolabilirdi. Yine az da olsa tilaveti neshedilen ayetler olup bunları bilenlerin yanında bilmeyenlerin de bulunma ihtimali söz konusu idi. Bundan dolayı elde mevcut olan metni bir yandan da ferdi hataları tashih ederek sonuçta ümmetin icmaına mazhar olacak imam mushafa resmi bir hüviyet kazandırmak gerekiyordu.[139]

---

[138] Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 63.

[139] Yıldırım, *a.g.e*, s.63-64.

3. Bütün bu görünmeyen sebepler yanında esasen asıl bir sebep vardı ki o da Hz. Ebu Bekir zamanında yapılan Yemame savaşında birçok kurra sahabinin şehid edilmesi idi.[140] Bilindiği gibi Hz. Ebu Bekir halife seçilir seçilmez önce merkezdeki sükuneti sağlamış, ardından da İslamı ciddi bir şekilde tehdit eden taşradaki birtakım irtidat hareketlerine yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Kaynakların belirttiğine göre, o dönemde söz konusu edilen bu irtidat hareketlerinin ortaya çıkmasında kendilerinin peygamber olduğunu iddia eden bazı kimselerin büyük rolü vardı. Bu sahte peygamberlerden biri de tarihin Müseylimetü'l-Kezzab olarak kaydettiği meşhur Müseylime idi. İşte Hz. Ebu Bekir bu irtidat hareketlerini bastırmak üzere gönderdiği kuvvetlerden birini de söz konusu bu şahsın üzerine yollamıştı. Çok şiddetli geçen bu savaşta pekçok sayıda kurra sahabi şehid düşmüştü.[141] Tabii ki bu müslümanlar için son derece vahim bir neticeydi. Bu savaşın vahim oluşu sadece verilen şehidler yönüyle değil, henüz bir araya getirilmemiş olan Kuranı ezberleyen çok sayıda kurranın bu savaşta kaybedilmiş olmasıydı. Çünkü bu, Kuran'a yönelik gelecekteki en büyük tehlikenin sinyali demekti. İşte kurradan çoğunun şehid edilmesiyle ortaya çıkabilecek bu muhtemel tehlikeyi sahabe arasında ilk sezen Hz. Ömer olmuştu. Ona göre Yemame savaşından sonra vuku bulabilecek birçok savaşta aynı neticenin meydana gelmesi tamamı yazılı olmakla birlikte henüz bir araya toplanmamış olan Kuran metnine ciddi şekilde zarar verebilirdi. Bu yüzden hiç vakit kaybetmeden Hz. Ebu Bekir'in yanına giderek endişesini dile getirerek ona Kuranı derlemesini teklif etti. Ancak Hz. Ebu Bekir böyle bir teklif karşısında ilk anda bir az tereddüt geçirdi[142]. Tereddüdünün sebebi Kuranı derleme sorumluluğundan kaçmak değil muhtemelen insanların

---

140 Zerkeşî, *Burhan*, I/242; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VIII/669; Aynî, XVI/668; Kurtubîl/50; Zerkani, I/249.

141 Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülük*, IV/108-119; İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebevî ve Ahbaru'l-Hulefa*, s. 430-444; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 334-351; İbn Kesir, *Bidaye*, VI/315-319; İbn Hacer, *Fethul-Bârî*, VIII/628; Aynî, XVI/197.

142 Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 3, *Ahkam*, 27; Tirmizî, *Tefsir*, 9/18; Ahmed b. Hanbel, I/13.

bundan böyle Kuranı ezberlemede gevşeklik gösterebilecekleri endişesi olabileceği gibi Bununla birlikte asıl sebeb, Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem) in yapmadığı bir işi yapacak olmasıydı. Yoksa Kur'an: "Allah tarafından gönderilen ve en doğru kitapları havi tertemiz sayfaları okuyan bir elçidir." (Beyyine, 98/2-3) ifade ederken Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı cem etmede sıkıntıya düşmesi düşünülemez. 143.

Ama bütün bunlara rağmen çok geçmeden halife, Hz Ömerin teklifini kabul etti. Bu iş için seçilecek en uygun sahabinin de Zeyd b. Sabit olacağına karar verildi.

b. Zeyd b. Sabitin Vazifelendirilmesi

Kuran'ı cem etme vazifesi kendisine verilen Zeyd b. Sabit bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır; Yemame savaşından sonra Ebu Bekir beni çağırttı. Yanına vardım, Ömer de Ebu Bekir ile birlikte bulunuyordu Ebu Bekir bana dedi ki: Ömer bana gelip şöyle dedi: "Yemame'de Kur'an hafızları çok zayiat verdi. Bu gibi vak'alarda hafızların ölmeleriyle Kur'an'ın birçoğunun zayi olmasından endişe ederim. Bana kalırsa, Kur'an'ın cem edilmesi için emir çıkarman gerekir." dedi. Ben de Ömer'e şöyle cevap verdim: "Allah Rasulü'nün yapmadığı bir işi nasıl yaparım?" Ömer: "Vallahi, bu hayırlı bir teşebbüstür." dedi. Sonra bu iş üzerinde o kadar durdu ki, bana söyleye söyleye neticede Allah, kalbimi bu işe yatırdı, ben de onun görüşünü benimsedim." Zeyd devamla diyor ki: "Ebu Bekir bana dönüp şöyle dedi: "Sen genç, dinç, zeki bir adamsın. Kimse seni ittiham edemez. Zaten Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın da vahy kâtibi idin. Kur'an metnini topla." Zeyd; "Vallahi bir dağı yerinden nakletmemi isteselerdi, Kur'an'ı toplama mesuliyeti kadar bana ağır gelmezdi." Neticede, Kur'an'ı, hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından derlemeye başladım.[144]

---

143 Kevseri, *Makalat*, s. 9.

144 Buhari, *Fezailu'l-Kuran*, 3; Tirmizî, *Tefsir*, 9/18; Hakim, *Müstedrek*, II/299; Kurtubi, I/37.

Bu rivayet, sahabenin önde gelenlerinin Kur'an'ın muhafazasına ne kadar çok ihtimam gösterdiklerini, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in Zeyd b. Sabit'e ne kadar çok güvendiklerini ve Zeyd'in de bu işe ne kadar layık olduğunu göstermektedir.[145]

Hz. Ebu Bekir, Zeyd'e Kur'an metnini derlerken asla hafızasına güvenmemesini, her âyet için iki delil olmak üzere, iki şahıstan yazılı nüsha aramasını emretmişti. Kendilerinde Kur'an'dan yazılı parça bulunan herkesin bunları Zeyd'e getirmesini şehirde ilan etti. Bu ilan Mescid-i Nebevî de yapılmıştı. Hz. Ömer de şahitlerin ellerindeki nüshaların, Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** tarafından kontrol edilmiş olup olmadığını yeminle tahkik ve tevsik ediyordu. Zaten Zeyd, vazifeyi ilk kabulu sırasında, Hz. Ömer'in kendisine yardımını şart koşmuş, o da kabul etmiş ve ciddî bir şekilde yardım etmiştir.[146]

Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki sahabiler arasında Abdullah b. Mesud ve Ubeyy b. Kab gibi hafız ve hususi mushaf sahipleri varken böyle bir görevin Zeyd b. Sabite verilmesinin elbette birtakım sebepleri, olmalıdır. Bu sebebleri şöylece sıralamak mümkündür.

1. Zeyd'in Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** tarafından özel olarak görevlendirilen vahiy katiplerinden ve üstelik bu işte en çok mümaresesi bulunan kimse olması.[147]

2. Zekasıyla sahabiler arasında temayüz etmiş bulunması. Zeyd'in bu yönü Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** in dikkatini çektiği için Resulullah onu yazışmalarda kontrolcü olarak görevlendirmiştir.

Zeyd anlatıyor; "Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** Medine'ye teşrif ettiklerinde ben de huzuruna götürüldüm. Onbir yaşında bir gençtim. "Bu genç Neccar oğullarındandır. Size nazil olan Kur'an'dan onyedi sure ezberlemiştir." dediler. Ben de bunun

---

[145] Zerkanî, I/251.

[146] İbn Ebi Davud, Kitabu'l-Mesahif (Tahk: Arthur Jeffery) I/6; Ebu Şame, *Mürşid,* s. 62-63; İbn Hacer, *Fethul-Bârî,* VIII/631; Suyutî, *İtkan,* I/184.

[147] İbn Hacer, *Feth,* VIII/630.

üzerine ezberlediklerimden okudum. Resulullah (**sallallahu aleyhi ve sellem**)'ın çok hoşuna gitti ve bana İbranice'yi öğren dedi. Ben de onbeş gün geçmeden öğrendim ve Resulullah (**sallallahu aleyhi ve sellem**) adına onlara mektup yazmaya ve onlardan gelen mektupları da Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**)e okumaya başladım.[148]

Bir başka rivayetinde de Zeyd şöyle demiştir: Hz Peygamber bana: *"Ben çeşitli kavimlere mektuplar yazdırıyorum, ancak katiplerin yazdıklarında fazlalık veya eksiklik yapmalarından korkuyorum. Sen Süryaniceyi öğren" dedi. Bende Süryaniceyi on yedi gün içinde öğrendim.*[149]

3. Zeyd'in Resulullah (**sallallahu aleyhi ve sellem**) daha hayatta iken Kur'an'nın tamamını ezberlemesi ve çok düzgün bir şekilde okuması. Nitekim Peygamber Efendimiz (**Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun**) Tebük gazvesinde Neccar Oğullarının sancağını Zeyde vermiş ve Kuranı en iyi bilen ve hıfzeden Zeyd'dir; Kuran ise mukaddemdir/öncelik hakkı vardır, buyurmuştur.[150]

4.Arza-i ahirede bulunmuş olması. Peygamber vefat edeceği yıl, Kur'an'ı nasıl Cibril'e arzetmiş ise, Zeyd'de yazdığı bütün âyetleri Peygamber Efendimiz (**Sallallahu aleyhi ve sellem**)'e arzetmiş, böylelikle "arza-i ahire" de indirildiği şekliyle yazmıştı.[151]

5.Genç, dinç ve zeki olması gibi avantajlarının yanında bu işi yapabilecek kapasiteye sahip bulunması.

6.Herhangi bir şeyle itham edilmemesinden dolayı kalplerin ona güven duyması.[152]

Zeyd b. Sabit'in bahsedilen bu hususiyetleri değişik açılardan ele alınıp değerlendirildiğinde sahabenin onu tercih etmesinde ne kadar isabetli olduğu görülecekdir.

---

148 Buharî, *et-Tarihu'l-Kebîr,* III/380-381; Buhari, *Ahkam,* 40; Ebu Davud, *İlim,* 2; Ahmed b. Hanbel, V/186; Zehebî, *Alam,* II/428, İbn Hacer, *İsabe,* I/561.

149 İbn Hacer, *Feth,* XIII/198; Ahmed b. Hanbel, V/182; İbn Sa'd, II/358, Hakim, Müstedrek, III/422; İbn Hacer, *İsabe,* III 23.

150 Nevevi, *Tehzibu'l-Esma ve'l-Luğa,* I/201; İbn Hacer, *İsabe,* I/561.

151 Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi,* VIII/317-318; Zerkanî, I/250.

152 Zeydin Özellikleri için bkz. İbn Hacer, *Feth,* XIII/198; Zehebî, *A'lam,* II/428; *Tezkiretu'l-Huffaz,* I/30 I/250. Ebu Şame, *Mürşid,* s. 69 Zerkani, I/250.

c. *Kur'an'ın Cem'inde Sahabenin Metodu*

Kuranı derleme işini üzerine alan Zeyd, bu hususta son derece sağlam ve hassas bir yol izlemişti. Çünkü o, ne sadece hıfzedilenle, ne de yazılanla yetinmeyerek Kuranı derleme işinde hem Allah'ın Rasulü huzurunda yazılana hem de insanların ezberlerinde bulunanlara birlikte itibar etmiştir.[153] Yani kendisine getirilen her Kuran nüshasının Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın huzurunda yazılıp yazılmadığını tesbit ettikten sonra söz konusu yazılı nüshada bulunan Kuran metninin insanlar tarafından fazla veya eksik olmadan aynı lafızlarla ezberlenip ezberlenmediğini kontrol etmeyi esas almıştı. Ayrıca getirilen herhangi bir metnin kabul edilmesi için de, o metnin Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in huzurunda yazıldığına şahitlik edecek iki şahit istemişti.[154] Çünkü Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ile Zeyd'e "Mescidin kapısında oturun size kim iki şahitle Allahın kitabından bir şey getirirse onu yazınız" demişti.[155]

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da şudur; her ne kadar bazı alimler söz konusu iki şahitten maksadın hıfz ile kitabet olduğunu söylüyorlarsa da[156] bu vakıaya pek uygun düşmemektedir. Çünkü böyle bir iddianın doğru olduğunu ileri sürmek herhangi bir sahabinin ezberlemiş olduğu bir kuran metnini yazılı olarak Zeyd'e sunmasını yeterli görmek demektir. Halbuki burada esas olan getirilen bir Kuran nüshasında yer alan metnin Peygamber Efendimiz (Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) tarafından okunmuş ve yazdırılmış bir metin olduğunu iki şahitle isbat etmektir.[157] Buna göre şahitlik yapmak üzere getirilen iki sahabi, sunulan metnin bizzat Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından okunduğunu dolayısıyla da onun Kuran'dan olduğuna

153 er-Rafiî Mustafa Sadık, *İcazul Kuran ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, s. 36; Subhî Salih, s. 76.
154 Ebu Şame, *Mürşid,* s. 55, 65; İbn Hacer, *Feth,* VIII/631; Suyutî, *İtkan*, 184.
155 İbn Ebi Davud, *Mesahif*, 6; Ebu Şame, *Mürşid*, 55; Zerkani, I/252; Subhî Salih, *Mebahis*, s. 76.
156 İbn Hacer, *Feth,* XIII/198, Suyutî, *İtkan*, I/184.
157 Ebu Şame, Mürşid, 57; Hamidullah, *Kur'an-ı Ker'im Tarihi,* 49.

dair şahitlik yapmış oluyorlardı.[158] Böylece Zeyd b. Sabit Kur'an'dan olduğu kesinlik kazanmayan hiçbir metni Kurana kaydetmiyordu. Bu şekilde bir yol takip etmesinin sebebi de ortaya çıkma ihtimali bulunan herhangi bir şüpheye hiçbir şekilde imkan vermemekti.[159]

Burada bir ayrıntı üzerinde durmak istiyoruz. Bilindiği gibi Zeyd Kuranı derleme işini tamamlayınca tashihe ihtiyaç olup olmadığını kontrol etmek için Kuranı başından sonuna kadar okumuş ve bu kontrol sırasında iki ayetin mushafa yazılmadığını görmüştü. Buharî'nin naklettiğine göre Zeyd b. Sabit Tevbe Suresinin son iki ayetini Huzeyme b. Sabitin yanında bulmuş ve onun şehadetiyle bunları Kuran'a kaydetmiştir.[160]

Huzeyme b. Sabit Tevbe Suresinin sonundaki iki âyeti ile beraber Zeyd b. Sabit ve Hz. Ömer'in yanına gelerek; "Şehadet ederim ki bu iki âyeti Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'den işittim ve ezberleyip kalbime yerleştirdim."dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Ben de şehadet ederim ki bu ayeti Resulullah'tan ben de duydum, dedi.[161] Böylece söz konusu iki ayet mushafa yazıldı. Aynı konuyla ilgili olarak nakledilen bir başka rivayet Zeyd'in Ahzab suresinin 23 ayetini yine yalnız Huzeyme b. Sabit'in yanında bularak Mushafa kaydettiğini göstermektedir. Zeyd b. Sabit: Mushafı yazdığımda Resulullahtan işitmiş olduğum bir ayeti bulamadım. Ancak daha sonra onu Huzeyme'nin yanında buldum.[162] demiştir.

Bu iki rivayet bir araya getirildiği vakit görülür ki, Zeyd. b. Sabit yukarıda belirtilen üç ayeti yazılı metin olarak sadece Huzeyme b. Sabit'in yanında bularak ondan herhangi bir şahit istemeden Kur'an'a kaydetmiştir. [163] Bu da , Zeyd'in Kuranı derleme

---

[158] Ebu Şame, Mürşid, 55.
[159] Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 147-148.
[160] Buhari, *Fazailu'l-Kur'an*, 3, *Tefsir*, 20.
[161] İbn Ebi Davud, Mesahif, s.30; İbn Hacer, *Feth*, VIII/632.
[162] Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 3, *Tefsir*, 19/9.
[163] Kur'an cem edilirken Tevbe Suresi'nin son iki ayetinin (128, 129) yanında bulunduğu şahsın ismi Ebu Hüzeyme, Ahzab Suresi 23. ayetin yanında bulunduğu kimsenin ise Huzeyme b. Sabit olarak rivayet edilmektedir. (Bkz. İbn Hacer, *Feth*, VIII/631; Aynî, XVI/198) Kanaatimizce ikisi de aynı şahıstır.

faaliyetinde ileri sürmüş olduğu iki şahit getirme şartına burada riayet etmediği şeklinde algılanabilir. Oysa ki, Zeyd'in Huzeyme'den şahit istememesi, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** in onu, aşağıdaki rivayette de açıkca görüleceği üzere, "zü'ş-şehadeteyn" (şahitliği iki kişinin şahitliğine denk) olarak nitelendirmesinden dolayıdır.

Zeyd bu üç âyeti yalnız kendi içtihad ve kanaatiyle de mushafa koymuş değildir. O başkanlık ettiği ilmî bir şuranın kararıyle hareket etmiştir. En sonunda da bu şuranın kararı usulen hilafet makamının tasdikine arzolunmuş ve neşredilen bir tebliğ ile bütün ashabın malumu olup icma ile kabul edilmiştir.[164]

Kaynaklar Huzeyme'ye bu sıfatın veriliş hadisesini şöyle naklederler: Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)** bir gün bir bedeviden[165] bir at satın almıştı. Ve ona "gel bedelini ödeyeyim" diyerek yürüyüp gitmişti. Fakat bedevî, daha iyi bir müşteri bulurum ümidiyle olsa gerektir ki, Peygamber'i takip etmiyor, başkasına daha fazla paraya satabilirim düşüncesiyle işi ağırdan alıyordu. Nihayet aradığını da bulmuştu. Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**in alışverişinden haberi olmayan bazı kimseler, daha fazla para vermişlerdi. Resulullah geri dönüp geldiğinde ilgili şahıs:

"Alacaksan al yoksa atı satıyorum, dedi.

Resulullah **(sallallahu aleyhi ve sellem)**; "Ben onu senden satın almadım mı ki? diyerek sattığı halde inkar eden bedevîye hayretini bildirdiyse de bedevî ben sana onu satmadım diyerek alış verişi inkar etti ve arkasından da; "Onu sana sattığıma dair şahit göster" dedi. Bu konuşma üzerine o esnada oraya gelen Huzeyme b. Sabit Peygamber Efendimiz **(sallallahu aleyhi ve sellem)**in lehinde şahitlik ederek bedevinin atı sattığını söyledi. Bunun üzerine Peygamberimiz:

---

164 Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, VIII/276.

165 Bu zatın ismi rivayetlerde Seva b. Haris veya Seva b. Kays şeklinde geçmektedir. İbnu'l-Esir ve İbn Hacer'e göre ikisi de aynı şahıstır. Bkz. İbn Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, II/348-350; İbn Hacer *İsabe*, II/133.

Bu alış verişte bulunmadığın halde hangi kanaatın seni böyle bir şahitliğe sevketti? dedi, Huzeyme:

"Ey Allahın Rasulü ben seni, tebliğ etmiş olduğun semavi haberle tasdik ettim ve kesin olarak bildim ki sen ancak doğruyu söylersin" diye cevap verdi bunun üzerine Peygamber Efendimiz: (Sallallahu aleyhi ve sellem) Huzeyme kimin lehinde veya aleyhinde şahitlik yaparsa onun şahitliği kafidir buyurdu.[166]

Burada şu hususu tesbitte yarar vardır. Zeyd b. Sabit sözü edilen ayetleri şahitsiz olarak Kur'an'a kaydederken Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in Huzeyme'ye verdiği bu sıfattan elbette ki haberdardı ve buna dayanarak, yazılı metni getirdiği zaman ayrıca ondan şahit istememişti. Zira Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)in Huzeyme hakkındaki bu hüsnü şehadetini, Zeyd b. Sabitin görmezlikten gelerek Huzeyme'den iki şahit istemesi hoş bir davranış olarak kabul edilemezdi. Ayrıca pek çok sahabi gibi Zeydin kendisi de söz konusu ayetleri ezbere biliyordu.[167]

Bütün bunlara rağmen Zeydin iki şahitte ısrar ederek Huzeymenin sunmuş olduğu metni Mushafa almaması da hata olurdu. Çünkü bu hareketiyle o, göz göre göre Kurandan olan üç ayeti kaydetmemiş sayılırdı. Dolayısıyla Zeyd b. Sabit'in yapmış olduğu bu uygulamada herhangi bir kural dışılık ya da şart tanımamazlık söz konusu değildir. Zeyd'in bu şekilde hem yazılı hem de sözlü delil istemesi son derece ihtiyat ve hassasiyetle davranarak vahyi delilli bir şekilde tesbit etme gayretinden dolayıdır.[168]

O zamanın şartlarında böyle bir ciddiyet ve ilmî titizliğin gösterilebilmesinin üstünde "O zikri (Kur'an'ı) Biz indirdik Biz. Ve onun koruyucusu da elbette Biziz." (Hicr, 15/9) ilahî irade ve inayetinin tecellisini görmemek mümkün değildir.[169]

---

166 Ebu Davud, *Akdıye*, 20: Nesaî, *Buyu*, 81; Ahmed b. Hanbel, V/215; Zehebî, *A'lam*, II/486; Heysemî, *Zevaid*, IX/320, İbn Hacer, *Metalibu'l-Aliye*, IV/91-92.

167 Ebu Şame, *Mürşid*, s.51; Zerkanî, I/252.

168 Suyutî, *İtkan*, I/184; Zerkanî, I/252.

169 Suad Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.66.

Hz. Ebu Bekir zamanında bir araya getirilen sahifelere "el-Mushaf" ismi verilmiştir. Bu kelimenin luğat manası "iki kabı arasında sahifeler ihtiva eden" demektir. Istılahî manası ise: "Hz. Osman zamanında, üzerinde ittifak edilen şekliyle, âyet ve sureleri tertib edilmiş bir tarzda Kur'an metnini ihtiva eden evrak" manasına olup o zamandan beri de bütün müslümanlar arasında aynı manayı ifade etmiştir.[170] Mushaf-ı Şerif Hz. Ebu Bekir'den sonra, Hz. Ömer'e intikal etmiş; ve yaşadığı sürece onun yanında kalmış vefat edince de, Hz. Ömer'in kızı müminlerin annesi Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.[171]

4. Hz. Osman Döneminde Mushafın İstinsahı

Kur'an'nın ilahilik vasfını korumak amacıyla girişilen beşeri faaliyetlerin en önemlilerinden biri de onun çoğaltılarak insanlara ulaştırılmasıdır. Hicri 12. senede Hz. Ebu Bekir zamanındaki cem işinden sonra, Hz. Ömer'in hılafetinde ve Hz. Osman'ın hilafetinin ilk zamanlarında aynı durum devam etti. Ancak daha sonra, müslümanlar arasında bu imam mushaftan müteaddit nüshalar istinsah edilmesi zarureti ortaya çıktı. Ve sahabenin ciddi gayretleri ile istinsah yapıldı. Ve bu söz konusu faaliyet, Hz. Ömerin defninden üç gün sonra halife olarak kendisine beyat edilip[172] on seneyi aşkın bir süre görevde kalan Hz. Osman'nın devlet başkanlığı esnasında yapmış olduğu hizmetlerin en büyüğü olarak nitelendirilmiştir.[173] Kur'an'ın beşer tarihindeki seyrini alakadar eden böyle bir meselenin gündeme getirilmesinde elbette ki bir takım sebepler vardı. Şimdi öncelikle bu sebepler üzerinde durmak istiyoruz.

---

170 Bkz. İbn Hacer, *Feth*, VIII/635, Aynî, XVI/199, Subhî Salih, s. 77-78; Suad Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.66.

171 Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 3; İbn Hacer, *Feth*, VIII/633, Aynî, XVI/198.

172 İbn Kesir, *Bidaye*, VII/150; Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 153.

173 Taberî, I/28; Zerkeşî, I-239.

a. İstinsahı Gerektiren Sebebler

Hz. Ömer bilhassa muhacirinden ileri gelen ashabın Medine'yi terketmesini, kendisinin özel iznine bağlamıştı. Onların Medine dışına çıkmalarını istemiyordu. Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman, Medine dışına çıkışı serbest bıraktı. Ve sahabe, genişlemiş İslam devletinin ileri-gelen merkezlerine dağıldı. Her şehir ahalisi, aralarında bulunan sahabinin öğrettiği kıraati öğrendi. Mesela, Dimaşk (Şam), Mikdad b. Esved, Kufe, Abdullah b. Mes'ud, Basra Ebu Musa el-Eş'arî, Şam tarafı Ubey b. Ka'b'dan öğrenmişdi.[174] Böylece şehirler arasında kıraat farklılıkları ortaya çıkmıştı. Zira Hz. Ebu Bekir devrinde yazılan imam mushaf, yedi harf (lehçe) göz önünde bulundurularak, yani bazı kelimeler, lehçelere göre değişik telaffuzları gösterecek şekilde yazılmıştı. Ekseriya imlası aynı olduğu halde, telaffuzu farklı olabiliyordu.

Başka milletlerden yeni müslüman olanlar, diğer lehçeleri bilmediklerinden, öğrendikleri kıraatin, başkası mümkün olmayan tek kıraat olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden münkaşalar çıkıyor, birbirlerine kafir diyecek kadar vahim olaylar cereyan ediyordu.[175]

Ebu Kılabe (v.107/725)'den nakledildiğine göre: Hz. Osman'ın hilafeti sırasında muallimin biri, bir zatın kıraatını, diğer biri de başka bir zatın kıraatini öğreniyordu. Öğrenciler zaman zaman ihtilafa düşüyor ve meseleyi hocalara götürüyorlardı. Ve bazen bu ihtilaf öyle bir noktaya varıyordu ki, kıraat farkından dolayı, biri diğerini kafir sayıyordu. Hz. Osman bu duruma muttali olunca hutbe verip: "Siz benim yanımda bile ihtilaf ediyorsunuz. Daha uzak yerlerde bulunanlar elbette daha fazla ihtilafa düşerler" deyip, mushafı çoğaltmak gerektiği kanaatine vardı.[176] Bu gibi durumlar sık sık vaki oluyordu. Bardağı taşıran damla ise, şu

---

174 Zerkanî, I/255.

175 Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I/28-29; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil*, III-111-112; Zerkanî, I/255-256; M. Rafiî, *İ'cazu'l-Kur'an*, s.36-37.

176 İbn Ebi Davud, *Mesahif*, 21; Taberî, I/27; Suyutî, *İtkan*, I/187-188; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummal*, II/582 (4776 nolu hadis)

hadise olmuştu: Ermenistan[177] ve Azerbaycanın fethinde Suriyeli ve Iraklı askerlerle beraber bulunan ve onların Kuran'ı muhtelif şekillerde okumalarından müteessir olan Huzeyfe b. el Yeman Hz Osmana gelerek; "Ey müminlerin emiri! Kalk şu ümmet yahudi ve hiristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden önce bu işin çaresine bak" demişti. Bu üzerine Hz. Osman harekete geçmişti.

b. İstinsah Komisyonunun Faaliyetleri

Hz. Osman, muhacir ve Ensarı topladı. Durumu istişare etti. Sonra Hz. Hafsa'ya "yanında bulunan sahifeleri bize gönder onları mushaflarda çoğaltalım, sonra sana iade ederiz" diye haber yolladı. Hafsa da bu mushafı Hz. Osman'a gönderdi. Hz. Osman; Zeyd b. Sabit, Abdullah b. ez Zubeyr (v.73/669), Said b. el-As (v.58/667) ve Abdurrahman b. El Haris b. Hişam'ı (v.43/663) çağırarak onlara Kuran'ı istinsah etmelerini emretti. Herhangi bir tereddüt halinde Kureyş imlasına göre yazmalarını emretti.[178] Bu heyette mezkur dört kişiden başka Ubey b. Ka'b'in de bulunduğu ve toplam sayının da 12 olduğu rivayet edilmektedir.[179] Öyle anlaşılıyor ki bunlar, müteaddit nüshaları yazmak için, ihtiyaç halinde yardım eden fakat devamlı komisyon üyesi olmayan şahıslar idiler.[180]

Hz. Osman bu heyete gerektiğinde imam mushafın imlasını değişitirebileceklerini söylemişti. Kaynakların ifadesine göre söz konusu komisyon bu faaliyetleri esnasında yalnız bir kelimenin yazımında ihtilafa düşmüştür ki o da "التابوت" kelimesidir. Zeyd bu kelimenin yuvarlak ta ile "التابوة" şeklinde diğerleri de açıkta ile "

---

[177] Bugünkü Erzurum, Bkz. Kastallanî, *İrşadu's-Sarî*, VII/448; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihî*, s.46.

[178] Buhari, *Fazailü'l-Kur'an*, 3, Tirmizî, *Tefsir*, 9/19; Ahmed b. Hanbel, IV/361; İbn Ebi Davud, *Mesahif*, 18.

[179] Ebu Şame, *Mürşid*, s.60; İbn Hacer, *Feth*, VIII/635; Suyutî, el-İtkan, I/188.

[180] Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, s. 49; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 68.

التابوت" tarzında yazılmasının doğru olacağı görüşünde idiler. Ancak durum Hz Osmana intikal ettirildiği zaman o açık ta ile yazılmasını emretmişti.[181] Böylece sadece resmi hatta meydana gelen bir ihtilaf Hz Osmanın müdahalesiyle halledilmiş oldu.

Bütün bunlar, Hz. Osman'ın hilafeti sırasında yapılan bu işin, esasta bir imla ıslahı olmakla birlikte aynı zamanda bir çoğaltma çalışması olduğunu da gösterir.[182]

Bu teksir işi hicri 25 yılında başlamıştı. Mushafların istinsahı bitince sahifeler Hz. Hafsa'ya iade edildi. Yazılan mushaflar, camide okunarak müslümanların ittifakına mazhar oldu. Birisi Medine'de muhafaza edilip, diğer üçü, o zamanın başlıca İslam merkezleri olan Şam, Kûfe ve Basra'ya gönderildi.[183] Diğer bir rivayete göre bunların sayısı yedi olup, ayrıca Mekke, Bahreyn ve Yemen'e de birer mushaf gönderilmiştir.[184] Bundan sonra Hz. Osman, diğer şahsi nüshaların imha edilmesini emretti. Maksadı, müslümanlar için verilen geçici bir müsaade eseri olan bazı kelimeleri, diğer lehcelerle okuma işine son verip, bir harf üzerinde toplamaktı. Lehçe farkı, mahdut bazı kelimelerde de olsa, müslümanlar arasında ihtilafa sebeb olabiliyordu. Diğer taraftan, şahsî nüshalar eksik olabiliyordu. Titiz bir kontrolden geçmediklerinden yanlışlar da ihtiva edebilirlerdi. Tek kişi hata edebilir, fakat hafızlardan müteşekkil bir heyet yanılmaz. Ayrıca, şahsî nüshalara sahabe, kendileri metni iyice bilip karıştırmaktan emin olduklarından, tefsir mahiyetinde kısa notlar koymuşlardı. Mesela;

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ

---

181 Tirmizî, *Tefsir*, 9/19; İbn Ebi Davud, *Mesahif*, s 20; Kurtubî, I/39-40.

182 Zerkanî, I/401; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.68.

183 Ebu Amr ed-Dânî, *el-Muknî fi Marifeti Mersumi Mesahifu'l-Emsar* (Tahk. Ahmed Dahman) s.40; Ebu Şame, *Mürşid*, s.74; İbn Hacer, *Feth*, VIII-637, Aynî, XVI/199.

184 İbn Ebi Davud, *Mesahif*, s.34; Ebu Şame, *Mürşid*, s.73; Suyutî, *İtkan*, I/189; Aynî, XVI/199.

"Rabbinizin lütuf ve kereminden nasibinizi aramanızda size bir günah yoktur." (Bakara, 2/198) âyetinin hemen arkasına İbn Mes'ud "في مواسم الحج" "hac mevsiminde" açıklamasını ilave etmişti[185].

Fakat Hz. Osman'ın emrine rağmen, öyle anlaşılıyor ki, şahsî mushaflar-geniş İslam dünyasına yayıldığından-büsbütün ortadan kalkmadı. Hicri 3. ve 4. asırda, Kur'an tarihine dair eser yazanlar, İbn Mes'ud ve Ubey b. Ka'b gibi zevatın mushaflarını gördüklerini bilidirirler. Bu da iyi olmuştur. Kaybolsalardı, muarızlar tarafından aralarında fazla bir fark olduğu iddia edilebilirdi.[186]

Burada bir hususa değinmek istiyoruz. Kur'an'ın istinsahında Hz. Osman'ın Zeyd b. Sabit'i heyet başkanı yapıp Abdullah b. Mes'ud'u görevlendirmemesi onun da bundan dolayı rahatsızlık duyarak, Zeyd b. Sabit'e tarizde bulunduğuna dair rivayetler varsa da[187] bu husus kanaatimizce tartışmalıdır. Zira, İbn Mes'ud'un Hz. Osman tarafından Zeyd b. Sabit'in istinsah heyetinin başına getirilmesinden rahatsızlık duyması mümkün görünmemektedir. Zira Zeyd b. Sabit, daha önce Ebu Bekir zamanında da Kur'an'ın cem edilmesinde vazifelendirilmiştir. Her iki heyete de Zeyd, başkan olarak seçilmişti. Çünkü o en çok vahiy katibliği yapan, bu hususta en çok mümaresesi olan, bunun yanında genç hafızası çok kuvvetli ve en önemlisi de bu işe en layık olan kimse idi. Hz. Ebu Bekir ve Osman'ın, Zeyd'i seçmeleri üsve-i hasene/en güzel model olan Resulullah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın çizgisini takip etmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Yaşlı sahabilerin omuzuna böyle meşakkatli bir işi yüklemek onları zora sokup sıkıntı vermek demektir. İbn Mes'ud'un faziletini, İslam ile ilk müşerref olanlardan olduğunu ve Kur'an ilimlerdeki üstünlüğünü sahabeden hiç kimse inkar etmiyordu. Fakat o anda Kufe'de Allah'ın dinini öğretip Kur'an'ı talim etme gibi çok önemli bir hizmette bulunuyordu. Kufe'nin uzak olmasından dolayı onun böyle bir durumdan

---

185 Subhî Salih, *Mebahis,* s.85; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 68.
186 Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş,* s. 70.
187 Ahmed b. Hanbel, I/389; Ebu Nuaym, *Hilye*, I/125; İbn Ebî Davud, *Mesahif,* 14-15; Ebu Davud et-Tayalisi, *Müsned,* II/151.

rahatsızlık duyması için bir sebeb görmüyorlardı. Çünkü İbn Mes'ud senelerdir Kufe de tohum ekiyordu. O'nun geri çağrılmasını gerektiren bir maslahat da söz konusu değildi. Onun ektiği tohumların başında durup onların birer ağaç halinde-Allah'ın izniyle-meyvelerini verebilmesi için onların bakımını görümünü yapıp yetiştirmesi çok önemliydi.[188]

Kaynakların belirttiğine göre bu mushaf, Hz. Hafsanın vefatından sonra da Medine valisi Mervan b. Hakem (ö. 132/749) tarafından Abdullah b. Ömer'den alınarak zamanla bir şahsın ortaya çıkarak bu ilk nüsha ile Hz. Osmanın istinsah ettirdiği mushaflar arasında ihtilafın bulunduğunu iddiaya kalkışmaması için yaktırılmıştır.[189] Mervan bu konudaki endişesini; "Aradan uzun bir müddet geçtikten sonra bu imam mushaf hakkında bazı kimselerin şüphe etmesinden ya da birinin çkıp da Ebu Bekir mushafında bir şey vardı ki o yazılmadı demesinden korktum"[190] sözleriyle dile getirmiştir.

c. Birliğin Sağlanması

Hz Osman, istinsah edilen mushafları çeşitli İslam merkezlerine gönderirken daha önce de belirttiğimiz gibi bu merkezlerde yaşayan halkın elinde bulunan mushaf veya sahifelerin de yakılmalarını emretmişti. Ancak şunu kesin olarak ifade etmek gerekir ki Kuranın teksiri ve bunun yöntemiyle ilgili bütün meselelerde olduğu gibi bu konuda da Hz. Osman ferdi hareket etmeyip müslümanların görüş ve düşüncelerine başvurmuş ve onlarla yapmış olduğu istişare neticesinde bu kararı vermişti.[191]

Hz. Osman'ın o dönemdeki kıraat ihtilaflarını ortadan kaldırma noktasında yapmış olduğu önemli işlerden biri de çoğaltılan Kuran nüshalarını çeşitli İslam merkezlerine göndermekle yetinmeyip söz konusu mushafların kıraat tarzlarını o beldelerdeki

---

188 Kevserî, *Makalat*, 10.

189 Bkz. İbn Ebi Davud, *Mesahif*, s. 21; Ebu Şame, *Mürşid*, s.52; İbn Hacer, *Feth*, VIII/637-638.

190 İbn Ebi Davud, *Mesahif*, s. 25; İbn Hacer; *Feth*, VIII/637; Subhi es-Salih, *Mebahis*, s.83.

191 Kurtubi, I/39-40; Suyutî, *İtkan*, I/235.

insanlara öğretecek Kuran muallimlerini de beraberinde göndermiş olmasıdır. Kaynakların belirttiğine göre Hz. Osman bu iş için Abdullah b. es Saib'i Mekke'ye, Muğire b. Şihab'ı Şam'a, Ebu Abdirrahman es Sülemi'yi Kufe'ye ve Amir b. Kays'ı da Basra'ya göndermiştir.[192] Bu sahabi alimler de kitabet ve semanın kontrolünde çoğaltılan söz konusu mushafları gittikleri yerlerde oluşturulan Kuran meclislerinde halka öğretmişler böylece beklenen sonuç elde edilerek hem kitabette hem de kıraatta birlik temin edilmiştir. Bunun neticesinde de ümmet çoğaltılan bu mushaflara azami güven göstermiş; onlardaki tertip ve harf üzerinde ittifak edip[193] kısa zamanda istinsah yoluyla pekçok Kuran nüshasına sahip olmuştur.

Allah Hz. Osman'dan razı olsun. Zira o, Kur'an'ı muhafaza altına almış, müslümanları kitaplarında ihtilaf etmekden kurtararak fitne kapısını kapamış, tahrif ve tebdile götürebilecek yolları kesmiştir. Müslümanlar bunun güzel neticelerini bugüne kadar gördükleri gibi bundan sonra da göreceklerdir.[194]

Bazı Hıristiyan yazarlar Şia'nın Kur'an'ı noksan kabul ettiği fikrine dayanarak, Hz. Âli ile ilgili âyetlerin Kur'an'ın çoğaltılması esnasında Hz. Osman ve ondan önce de Ebu Bekir ve Ömer tarafından Kur'an'dan çıkartıldığını iddia etmektedirler. Bu iddianın tutarsız olduğu ortadadır. Çünkü böyle bir iddiaya karşı hemen şu söylenebilir. Eğer gerçekten Hz. Osman, Hz. Ali ile ilgili âyetleri Kur'an'dan çıkardı ise, Hz. Ali halife olunca neden bunları tekrar Kur'an'a yazdırtmadı? Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan'da eğer iddia edildiği gibi bir durum olsaydı, fırsatı değerlendirmezmiydi? Hemen belirtelim ki bu iddia, hiçbir zaman mutedil Şia tarafından da tasvip görmemiştir. Bunun Gulat-ı Şia denilen batıniyyenin sapık görüşlerinden biri olduğu açıkca anlaşılmaktadır ve hiçbir mantıkî tarafı yoktur.[195]

---

192 Zerkanı I, 396 397; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 86.

193 er-Rafii, *İcazu'l-Kuran*, s. 41.

194 Zerkanî, I/261.

195 Keskioğlu, *Kur'an Tarihi* s.330; Menahil, I/279-282; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 223.

5.İki Faaliyet Arasındaki Farklar

1- Hz. Ebu Bekir, Kur'an hakkında muhtemel bir ihtilafı önlemek için, ashabın ittifakiyle, Resulullah (Sallallahu aleyhi ve sellem)'dan kalan sahifeleri mushaf halinde yazdırdı ve ona resmî bir hüviyet verdi. Hz. Osman ise genişleyen ülkenin ihtiyacı için onu çoğalttı.

2- Hz. Osman, bazı kelimeleri, mahalli lehçelere göre okuma imkanı veren muvakkat iznin sona ermesi sebebiyle, bu durumu bilmeyenlerin ve arab olmayan müslümanların sayısı artınca, işi mazbut tutmak için, ümmeti bir harf (lehçe) etrafında topladı.

Böylece, Kur'an ilahî emaneti, Peygamber Efendimiz, (aleyhi ekmelü't-tahaya ve etemmü't-teslimat) Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman tarafından içice bina edilen üç ayrı sur tarafından korunmuş olarak, başka hiçbir metne nasip olmayan bir emniyetle, halk içinde Hakk'ın hücceti halinde kıyamete kadar kalmak üzere muhafaza edilmiştir.[196]

Alimlerin Görüşleri

İmam Rabbani (v.971/1563) Kur'an'ın naklinde sahabenin hepsinin çok önemli bir yeri olduğuna dikkat çekerek şunları söylemişdir; İslam dininin hükümleri Kur'an ve sünnet yolu ile bize gelmiştir. Bunları da bize nakleden sahabeden başkası değildir. Eğer sahabe ahlaki değerler bakımından şüpheli, güvenilir olmayan kimseler olarak kabul edilirse bu onların bize taşıdığı Kur'an ve sünnete de -haşa- güvenilemeyeceği manasına gelir -ki böyle bir iddianın tutarsızlığı her türlü izahın üstündedir-.

Kur'an, sahabeden sadece belli insanlar tarafından değil hepsi tarafından nakledilmiştir. Onların hepsi adalet, doğruluk ve tebliğ açısından eşittir. Dolayısıyla sahabeden biri hakkında uygunsuz sözler söylemek dini yermek demektir. Çok dikkatli olmak gerekir zira bu büyükleri inkar etmek hakikatta Kuranı Kerimi inkara götürür. Böyle bir inkardan Allaha sığınırız.[197]

Bu hususta Şah Veliyyullah Dihlevî (1176/1762)'nin yaklaşımı

---

196 Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 70.

197 İ. Rabbanî, *Mektubat*, I/92-93.

da şöyledir: Din ancak nakil ve tevarüs yoluyla kaim olur. Tevarüs ise ancak vahyin değişik zaman ve durumlardaki nuzulüne şahid olan, onun yorumunu bilen Resulülah'ın hayat tarzını yakinen gören, bu bilgilere ne mübalağa yolu ile ne de istihfaf yolu ile birşeyi karıştırmayan, başka dinlerden alıntılarda bulunmak gibi bir tavır içine girmeyen kimselere saygı hürmet ve tazimde bulunmakla, onlara özel bir yer vermek suretiyle olur.[198]

M. Abdulazîm ez-Zerkanî, Menahilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an adlı eserinde sahabînin, Kur'an'ın cem ve istinsah edilerek insanlığa intikal ettirilmesinde çok önemli bir misyon ifa ettiğini geniş bir şekilde ele alarak, sahabî etrafında oluşturulmak istenen şüphelere müdellel muknî cevaplar verdikten sonra[199] üzerinde durulması gereken çok önemli bir hususa dikkatleri çekerek şunları söylüyor:

Kıymetli okuyucular benim sahabî ile ilgili olarak haddinden fazla söz söyleyip mübalağa ettiğimi zannetmesinler. Çünkü sahabî çok önemlidir. Allah Teala'nın Peygamber'i ile aynı zaman diliminde yaşayıp ona arkadaşlık yapması ve kitabının öğrenilip insanlığa öğretilmesi ve İslam dinininin neşr edilmesi için seçtiği bu müstesna insanları müdafaa etmek, Hak Din olan İslam'ı müdafaa etmek demektir.

Sahabe İslam binasının köşe taşıdır. Müslümanlar Allah'ın gönderdiği kitabı, Resulullah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'ın sünnetini ve İslamiyetin öğretilerini ilk önce onlardan almıştır. Onların bu durumunu görmezlikten gelmek ve onları tahkir etmek hatta onlara sıradan insanlarmış nazarıyla bakmak, onların bulunduğu yüce mertebeye ve yerine getirdikleri çok önemli misyona saygısızlıktır. Aynı şekilde onların aleyhinde ileri geri konuşmak onları eleştirmek İslam binasını deprem gibi sallar, dinin temel sütunlarını kırar, Kur'an'ın sıhhatine şüphe düşürür ve İnsanlığın Efendisi'nin sünnetine olan itimadı, güveni zayi eder. Bundan dolayı eski yeni İslam alimleri sahabenin izzetini müdafaaya çok önem vermişler-

---

198 Dehlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l Baliğa*, II/215.
199 Bkz. Zerkanî, I/261-334.

dir. Zira sahabenin izzetini, onurunu müdafaa, İslam'ın izzetini onurunu müdafaa etmek demektir. Ve bu müdafaa da öyle ani bir parlama veya fanatiklikten kaynaklanmamaktadır. Bunun kaynağı, başta iman olmak üzere tarihî ilmi etüdler, derin tahliller, geniş eksenli tetkiklerdir. Böyle tek tek her bir ferdin en hassas insani değerler mihengine vurularak yapılan araştırmalar neticesinde sahabenin bütün müslümanların diğer toplumlara ve milletlere karşı iftihar edeceği, insanlık tarihinin tanıdığı, yeryüzünde yaşayan en şerefli peygamber ashabı ve Allah'ın kitabını ve Peygamberinin sünnetini koruyup muhafaza eden en sadık güvenilir topluluk olduğu ortaya çıkmıştır.

Ehl-i Sünnet, sahabî hakkındaki bu görüşünü önemine binaen akide gibi kabul ederek, sahabenin adil olduğunu ilan etmiştir. Ve Ehl-i Sünnet'in bu görüşünün dışına da bidatçı ve zındıklardan başkası çıkmamıştır.

Ebu Zür'a: "Allah Rasulü'nün ashabını tenkid eden birisini görürsen bilki o şahıs zındıktır. Bunun sebebi de şudur: Peygamber haktır, Kur'an haktır. Peygamber'in getirdikleri de haktır. Şüphesiz ki bunları bize nakleden de sahabedir. Sahabeyi tenkid eden zındıklar kitab ve sünneti ibtal etmek için bizim şahitlerimizi cerh ediyorlar. Oysa ki esas cerhedilmeleri gereken kendileridir. Çünkü onlar zındıktır."[200] diyerek kendi zamanındaki sahabîyi tenkid edenlere karşı bu husustaki duyarlılığını ifade etmişdir.

Şartlanmamış bir akıl, her işini hikmetle örgüleyen Allah'ın, İslam dinini insanlığa intikal ettirmek için sıradan, güvenilir olmayan insanları seçmesini muhal görür. Adaleti ve güvenilirliği olmayan insanların naklettiğine ne ölçüde itimad edilebilir ki? Nitekim bu hususa ışık tutacak mahiyette İbn Mes'ud'dan rivayet edilen bir hadiste Resulüllah **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** şöyle buyurmaktadır: "Allah kullarının kalblerine baktı, baktı da, Hz. Muhammed **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'i seçti ve mahlukatına peygamber olarak gönderdi. Sonra da insanların kalplerine baktı ve Hz. Muhammed'in

[200] Zerkanî, I/334-335.

ashabını seçti ve onları dininin yardımcıları ve Peygamber'inin vezirleri yaptı.[201]

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki Allah'ın Kur'an'ı muhafaza edeceği vadi[202] sebebler planında sahabenin eliyle gerçekleşmiştir. Kuran'a yönelik faaliyetlerinde tamamen ilahi iradeye tercüman olan başta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman olmak üzere sahabe, başka hiçbir metne nasib olmayan bir metod uygulayarak Kur'an'ı, tahrif ve tebdile götürebilecek yollara sedler çekmek suretiyle muhafaza altına almış böylece, en son ve en mükemmel ilahî mesaj olan Kur'an'ın kıyamete kadar yeryüzünü nurlandırmasını temin etmişlerdir.

3.Sahabenin Kur'an Tefsiri'ndeki Yeri

Kur'an'ın nazil olduğu şekilde orijinalliğini koruyarak insanlığa ulaştırılmasında sahabenin çok büyük hizmetleri olduğu gibi aynı zamanda bu ilahî mesajın tefsir ve yorumlanmasında da çok önemli bir rol oynamışlardır.

Sahabe, Kur'an'ın en birinci ve ilahi orjinli yorumcusu Allah Rasûlü'nün hadislerine, dînî bir gayretle sahip çıkmış ve dolayısıyla da daha önceki ümmetlerin başına gelen nebevî mirasın korunamaması felâketi, bu ümmetin başına gelmemiştir.

Sahabe umumiyetle Kur'an'ı en iyi anlayan insanlar idi. İnançları saf idi. Eski medeniyetlerin ve felsefelerin tesiri altında yetişmemişlerdi. Başka kavimlerle karışmadıkları için dil zevkleri bozulmamıştı. Ayetler ve onlarla alakalı hadiseler arasındaki irtibatları biliyorlardı. Kur'an'a yürekten tam bir teveccühleri vardı. Ondan tam manasıyla istifade ederek, manalarını ruhlarına sindirmeye çalışmışlardı. Bu arada önemli bir noktanın da altının çizilmesi gerekir, sahabe anlayamadıkları ayetler hakkında çeşitli

---

201 Ahmed b. Hanbel I/379; Ebu Nuaym, *Hilye*, I/375; Hatib el-Bağdadî, Tarihu Bağdad, IV/165; Heysemî, Mecmauz-Zevaid, I/177. (Heysemî, bu hadisin bütün ravilerinin sika olduğunu söylemektedir.)

202 Hicr, 15/9.

vesilelerle Peygamberimizden öğrenebiliyordu. İşte bu hususiyetlerinden dolayı Kur'an'ı en iyi anlayanların sahabe olduğu kabul edilmiştir.[203]

Sahabenin diğer insanlara nasib olmayan bir ayrıcalık olarak vahyin nazil olduğu ortamda bulunma ve sebeb-i nüzül, nasih-mensuh gibi tefsire karine olabilecek şeyleri bilme gibi avantajları, kendilerinden sonraki insanlara Kur'an'ın yorumlanmasında baş vurulacak prensibleri gösterme adına Kur'an tefsirinde önderlik yapma şerefini vermiştir..

Bu itibarla Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'den sonra tefsir sahasında en mühim rolü sahabe almıştır. Yaptıkları tefsirlerle, kendilerinden sonra gelen inananların batıl yollarla sürüklenmelerine set çekmişlerdir.[204]

Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** in muhatabı olan bu kutlu nesli, tefsir sahasında iki şey önemli kılıyordu:

Birincisi; Sarsılmaz ve mutlak imanları,

İkincisi; Hâdise ve sebepleri müşahede edip, hükümlerle aralarında münasebet kurabilmeleri ve sebeb-i nüzüle vakıf olmaları idi. Peygamber Efendimiz **(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)** hayatta iken sahabî, takıldığı noktada Allah Resulü'ne gidiyor ve müşkilini hallediyordu. Bu konu ile ilgili birkaç misal vermek istiyoruz:

1. "İman edip de imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte emniyet onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır." (En'am, 6/82) ayeti nazil olunca bu durum sahabîye ağır geldi. Resulüllah'a gelerek "hangimiz nefsine zulmetmiyor ki!" dediler. Peygamber, âyetteki zulmün onların anladığı manada olmayıp "şirk" manasına olduğunu söyleyerek meseleye izah etti.[205]

2. Hz. Aişe, "Kim inceden inceye hesaba çekilirse kendisine

---

[203] Suad Yıldırım, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, s. 19-20.
[204] Cerrahoğlu İsmail, a.g.e, I/75.
[205] Buhari, Tefsir, 6/4; Müslim, İman, 197.

azab edilir." hadisi ile ilgili olarak Resulüllah'a Allah şöyle buyurmuyor mu "Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesaba çekilir" (Hakka, 84/7-8) diyerek sorduğumda Resulüllah, "Bu hesaba çekme değil arzdır (Amelleri tartılmak üzere insanların mizana arzolunmasıdır), Yoksa inceden inceye hesaba çekilen helak olur" buyurdu.[206]

Efendimiz dar-ı bekaya irtihal edince, sahabe Kur'anla karşı karşıya kalmışlardı. Onlar Peygamber Efendimiz(aleyhi ekmelü't-tahaya ve etemmü't-teslimat)'den öğrendikleri ile Kur'an'ı tefsir etmiş, Resulüllah'tan bir açıklama olmayan yoruma açık olan kısımlar da ise kendi yorumları ile tefsir etmişlerdir. Onlar, Kur'an'ı anlamakta insanların en muktedirleri sayılır.

Hadiselerle hükümler arasındaki münasebete vakıf olan sahabe, şüphesiz Kur'an'ı sonradan gelenlere nisbetle daha iyi anlayacaktır. Ama bu anlayış, hepsinde aynı seviyede değildir. Arab diline ve onun edebiyatına vukuf itibariyle aralarında seviye farklılığı bulunduğu gibi Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in daima yanında bulunan ve diğerlerine nisbetle daha fazla bilgi elde etme imkanına sahip olanların üstünlüğünü zaten baştan kabul etmek lazım gelir.[207]

Sahabînin yoruma açık hususlarda aralarında yaklaşım farklılıklarının olması tabiîdir Zira ilim bakımından aralarında büyük farklar olduğu gibi, fazilet bakımından da müsavi değillerdi. Bununla birlikte sahabî arasındaki yorum ve yaklaşım farklılığı daha sonra arkadan gelenlere nisbeten çok azdır.

a. Sahabenin Tefsirdeki Metodu

Sahabe, Kur'an tefsirinde birinci derecede yine Kur'an'a müracaat ediyordu. Çünkü Kur'an da bir mevzu değişik açılardan farklı yerlerde ele alınmakta, bir yerde icmal edilen bir mesele başka bir yerde tafsil edilmişti. Kur'an'da ilgili âyeti tefsir eden

---

[206] Buhari, İlim, 35, Tefsir, 84/1; Müslim, Cennet, 79; Ebu Davud, Cenaiz, 8. Bkz. Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, I/49.

[207] Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, I/38; İ. Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/72-73.

başka bir âyet yok ise sahabî Resulüllah'ın sünnetine müracaat ediyordu. Orada da birşey bulamazsa kendi yorumu ile âyeti tefsir ediyordu. Kur'an'daki kelimelerin anlamı içinde arab divanına müracaat etmeyi de çok önemli görüyordu.[208]

b. Sahabe Tefsirinin Bağlayıcılık Derecesi

1. Sahabenin, yoruma açık olmayan sebebi nüzul ile ilgili, hususlardaki tefsiri merfu hükmündedir. Yoruma açık mevzulardaki tefsiri ise Peygamberimiz'e isnad edilmedikce mevkufun aleyhtir. Sahabeden sağlam bir kanalla intikal eden Kur'an tefsiri ile ilgili yorumlar Hakim (v.405/1014)'e göre merfu hadis hükmünde olup, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'den rivayet edilmiş gibi kabul edilir. Hakim'in bu görüşünü İbn Salah (643/1245) ve Nevevî (676/1277), sebebi nüzul ve akıl ile bilinemiyecek hususlarla kayıtlamışlardır.[209]

2. Merfu hükmü verilen sahabîye ait tefsirin reddedilmesi ittifakla caiz değildir.

3. Mevkuf hükmü verilen sahabî tefsiri ile ilgili alimler farklı görüşler beyan etmişlerdir;

Bir grub alime göre, merfu hükmünde olmayan sahabî tefsirinin alınıp kabul edilmesi gerekmez. Çünkü sahabe burada kendi ictihad ve yorumunu söylemiştir. Müctehid ictihadında yorumunda isabet edebileceği gibi hata da edebilir. Sahabî de ictihadında diğer müctehidler gibidir.

Diğer bir grub alimin yaklaşımı ise; sahabenin bu tür tefsirinin kabul edilmesi ve onun esas alınması gerektiği yönündedir. Çünkü onlar sahabînin bunu Peygamber'den işitmiş olduğu kanaatindedirler. Ayrıca Sahabenin kendi yorumlarına dayalı tefsirleri diğer insanların tefsirinden daha isabetlidir. Zira, onlar Allah'ın kitabını

---

208 Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, I/40, 61; İ. Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/ 74-75. Sahabenin tefsir örnekleri hakkında fazla bilgi için bkz. Kur'an Tefsiri'nin Doğuşu ve buna hız veren amiller A.Ü.İ.V.Y.LXXX, s76-97.

209 ez-Zerkanî, Menahil, II/13, Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, I/97. İbn Salah, Ulûmu'l-Hadîs, s.50.

en iyi anlayan insanlardır. Arap dilinin hususiyetlerine vakıftırlar, üzerlerinde Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem) in sohbetinin bereketi vardır. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın rahle-i tedrisinde, O'nun ahlakî değerleri ile donanmışlardır. Vahyin nazil olduğu ortamı, atmosferi, Kur'an'ı anlamaya ışık tutacak karineleri bilme gibi diğer insanlara nasib olmayan avantajları vardır. Özellikle onların arasında hülefa-i raşidin, Abdullah b. Abbas, İbn Mesud gibi içlerinde aşılamayan insanlar vardır.[210]

Burada gözden uzak tutulmaması gereken bir husus da herhangi bir âyetin tefsiri ile ilgili nakledilen rivayetin senedinin sıhhatine bakılması meselesidir. Zira, nakledilenler, senedinin sağlamlığı ölçüsünde bağlayıcılık ifade eder.

Zerkeşî (v.794/1391) Sahabenin sebeb-i nüzul ile ilgili veya âyetin tefsirine karine olabilecek müşahedelerine dayanarak yaptığı tefsirler ile Arapçanın inceliklerine vakıf olmalarından dolayı nakle dayanmayan luğat eksenli tefsirlerinin şüphesiz kabul edilmesi gerektiği kanaatindedir.[211]

Sahabe arasında tefsir sahasında önde gelenler şunlardır:[212]

Ali b. Ebi Talib (Ö.40/660), Abdullah b. Mes'ud (Ö.32/652), Ubeyy b. Kâb (Ö.19/640), Abdullah b. Abbas (Ö.68/687-688), Ebu Musa el-Eş'arî (Ö.44/664), Zeyd b. Sabit (Ö.45/665), Abdullah b. ez-Zübeyr (Ö.73/692).

c. Tefsirde Sonradan Gelenlere Kaynaklık Etmeleri

Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in vefatından sonra, Kur'an'ın tefsirinin yapılıp yapılmayacağı meselesi ortaya çıkmıştı. Tefsir lafzının "Allah adına söz söylemek" gibi bir manayı ihtiva etmesi ve hadis şeriflerde kendi görüşü ile Kur'an hakkında söz söyleyenlerin cehennem ile tehdit edilmesi bazı sahabileri,

---

210 ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirin, I/98-99.
211 ez-Zerkeşî, el-Burhan, II/172.
212 Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s.234-35.

Kur'an âyetlerini tefsir etmekten uzak tutuyordu. Onların bu şekildeki davranışları, Kur'an'ı tefsir etmenin yasaklığından değil, Allah'ın muradına uygun tarzda tefsir ve isabetli yorum yapamadıkları zaman, bunun kendilerine bir mes'uliyet yükleyeceği endişesinden kaynaklanıyordu.[213] Böyle bir yaklaşım bir yönüyle ulu orta ayetler hakkında görüş bildirmeden sakındırması ve temkine sevketmesi bakımından yine örnek alınması gereken bir davranıştır.

Sahabe İslâm'ın daha iyi anlaşılması ve yabancılara daha iyi anlatılabilmesi için, ayetlerle ilgili yaptıkları tefsirler, yorumlar kendilerinden sonra gelenlere büyük hizmetler yapmış ve bu hususta gelecek nesillere örnek olmuşlardır.

Kur'an'ın tefsir ve yorumunda temel esas alınması gereken kriterlere dikkat çekmeleri ve ne gibi dinamiklerden istifade edilmesi adına yol göstermeleri oldukça önemlidir.

Sahabe Kur'an'ın vahiy orjinli yorumlanmasına fevkalade bir hassasiyet göstererek arkadan gelenleri marjinal yorum ve yaklaşımlardan koruyacak bir tefsir ortaya koymuşlardır. Böylelikle de inananların batıl yollarla sürüklenmelerine mani olmuşlardır.[214]

Sahabenin Kur'an tefsiri ilgili olarak Efendimiz'den naklettiği ve naklin dışında başka bir yolla bilinmesi mümkün olmayan hususlardaki rivayetleri çok önemlidir. Aynı şekilde vahyin nazil olduğu ortamı müşahede etmelerinden dolayı esbab-ı nüzul ile ilgili açıklamaları Kur'an tefsirinde önemli bir dinamiktir. Bunun dışında yoruma açık olan âyetler de sahabenin kendi ictihadı ile yaptığı yorumlar bağlayıcı olmamakla beraber ışık tutucu mahiyettedir. Zira Kur'an'ın değişik anlam ve yorum düzeyleri vardır. Ayrıca onun yorumlanmasını zaman içinde inkişaf eden değişik ilim dallarına bıraktığı âyetler de vardır. Çünkü o, bütün asırlara hitap etmektedir. Her asır insanının ondan alacağı ayrı bir mana vardır.

---

[213] Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, I/75.
[214] Bkz. Cerrahoğlu İsmail, a.g.e, I/75.

5. Kur'an'ın Hayata Taşınmasındaki Misyonları

Din sadece teorik yönleri olan felsefî bir ekol değildir. O bütün hayatı kucaklayan pratik yönü teorik yönünden daha önde olan ilahi bir sistemdir. Zira teorikte kalıp da hayata taşınamayan değerler, bir müddet sonra silinip gitmeye veya bir ütopya olarak kalmaya mahkumdur. Din de hayata taşınarak yaşandığı ölçüde bir değer ifade eder. Allah Teala, dini bizzat yaşayarak tebliğ etmesi için Peygamberler göndermiş, onlar da Allah'dan aldıkları emirleri pratik hayatta yaşamış ve gönderildikleri insanlar için bir hayat modeli ortaya koymuşlardır. Ve bu model onların etrafındaki inananlar tarafından sonraki nesillere intikal ettirilmeye çalışılmıştır. Bu nokta da sahabe eşi benzeri görülmemiş bir misyon eda etmiştir.

Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)** in rahle-i tedrisinde yetişen sahabeyi kiram, Kur'an ile öylesine bir bütünleşmişti ki herşeyden önce onlar Kur'ân'ı, önyargısız ve yürekten dinliyorlardı.. O'na bütün samimiyetleriyle inanıyor.. ve bu Yüce Kitab'ın ışığında Allah'a yöneliyor, gönülden O'nu seviyor.. sevmekle de kalmıyor, derin bir aşkla O'nun da herkes tarafından kabul edilip sevilmesi için çırpınıp duruyorlardı. İslâmî duygu ve düşüncelerini hevesâtlarının rengiyle kirletmemeye fevkalâde dikkat ediyor ve O'nu kendi renk, kendi desen, kendi şivesiyle, seslendirmeye, temsile çalışıyor, muhataplarından da her zaman "cevabı savap"lar alabiliyorlardı. İşte onların bu aydınlık atmosferinde, İslâm da, Kur'ân da olduğu gibi anlaşılıyor.. ve hemen herkes, hiçbir şeye takılmadan rahatlıkla O'na ulaşabiliyor, O'nu anlayabiliyor.. gönül gözleriyle O'nda Hakk'ın ululuğunu görebiliyor.. ve o kirden, önyargıdan uzak akıl, mantık ve muhakemeleriyle de her şeyi yerli yerince değerlendirebiliyorlardı. Onların mücerret bilgiye takılıp kalmaları asla sözkonusu değildi. Onlar, her işlerinde gayet süratle ilimden hemen amele geçebiliyor, temsili, bilmenin önüne geçiriyor, malumat ve müktesebatlarını muharrik bir güce dönüştürerek nazarî bilgilerini rahatlıkla pratikleştire-

biliyorlardı. Engin vicdanlarıyla, insanın yaratılış gayesini, varoluş hikmetini tam duyup hisseden bu insanlar, başkalarının maddede, cismânî hazlarda ve nefsânî isteklerde aradıklarını Allah'a yönelmede, O'nunla olmada tam zevkedebiliyor ve cismâniyete ait bütün darlıklardan sıyrılarak kalbin ferah-feza ikliminde her gün ayrı bir derinliğe açılabiliyorlardı.

Her biri birer kalb ve ruh kahramanı olan Sahabe topluluğu, Kur'ân'ın feyyaz ve bereketli ikliminde neş'et etmiş aşkın bir cemaattir. Onlar, arzın büyük bir bölümünde ve insanlığın beşte biri üzerinde o denli derin bir tesir icra etmişlerdir ki, dağları söküp atma, cansız cesetlere hayat olma ve arzı semaya bağlama ölçüsündeki bu harika işte, onlarla boy ölçüşecek bir başka toplum göstermek mümkün değildir. Kur'ân'a gönül veren, O'nun semavî disiplinleriyle yoğrulup şekillenen; daha doğrusu, ruhta, mânâda Kur'ân'laşan bu insanlar, o Furkanla olmazları oldurmuş; ölü ruhlara ebedî varolmanın yollarını açmış; arzın şeklini değiştirmiş; temas ettikleri toplumlara ötelerin zevkini duyurmuş; düşünceler üzerindeki zincirleri kırmış; ağızlardaki fermuarları çözmüş; yaratılıştaki müstesna yeri açısından insanoğlunu yeniden Allah'ın oturttuğu tahta oturtmuş; ona yitirdiği itibarını iade etmiş; kâinat, eşya ve insanı yeni baştan yorumlamış; tekvînî emirlerle teşriî kurallar arasındaki o derin ve sırlı münasebeti bir kere daha vurgulamış; kalb, irade, his ve şuurun nihaî gayelerini belirleyip ortaya koyarak, insan rûhundaki izafî, nisbî ve potansiyel değerlerin inkişaf ettirilme usûl ve esaslarını harekete geçirip düz insanı, insan-ı kâmil olmaya yönlendirmiş ve böylece ona, gözünün iliştiği, duygularının ulaştığı, kalbinin hissettiği her şeyde Kudret ve İradesi Sonsuz'un mevcudiyetini duyurmuş ve her şeyi götürüp, gerçek sahibine bağlamışlardır. (bkz.Fethullah Gülen. Işığın Göründüğü Ufuk, s.51)

Sahabenin bu harikuladeliğini İslam Hukuk Metodolojisinin en önemli alimlerinden biri olan Karafi (v.684) kendisinin ve bazı usulcülerin kanaati olarak şu şekilde ifade etmiştir: “Peygamber Efendimizin sahabeden başka hiçbir mucizesi olmasaydı, sahabe

Allah Resülü'nün nübüvvetine delil olarak yeterdi."[215]

Zamanla Kur'an'ın dışındaki semavi kitaplar tahrife tebdile maruz kalmış bunun tabii bir neticesi olarak da orijinallikleri muhafaza edilerek hayata taşınamamışlardır. Kur'an ise hem metni korunmuş hem de onu hayata taşıyan Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in uygulamaları ile birlikte sahabe tarafından sonraki nesillere intikal ettirilmiştir.

Abdest almadan namaz kılmaya ondan yemek yemeye oradan ticaret yapmaya hasılı hayatın her cephesinde İslam dininin uygulanış keyfiyetini Peygamberimiz en mükemmel şekliyle temsil etmişti. Kur'an, Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün bu aşkın tebliğ ve temsilini üsve-i hasene/en güzel hayat modeli[216] olarak insanlığa takdim etmiştir. Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)** de yer yer kendisinin örnek alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Mesela, ashabına kendisi nasıl namaz kılıyorsa o şekilde namaz kılmalarını,[217] hac menasikini kendisinden almalarını emretmiştir.[218] Peygamber ile aynı zaman diliminde yaşayan ve aynı atmosferi paylaşan sahabe hadis, siyer ve tarih kitaplarının şehadetiyle bu hayat modeline her şeyiyle sahip çıkmış, dünyanın dört bir yanına dağılarak gördüklerini, bildiklerini müslüman olanlara öğretmişlerdir.

Bu açıdan da sahabe çok önemli bir misyon ifa etmiştir.[219] Eğer sahabe hassasiyet içerisinde böyle bir vazifeyi yapmasaydı bugün biz başta ibadetler olmak üzere Kur'an'ın birçok emrini yaşamada içinden çıkamayacağımız bir kaosa düşerdik.

Sahabenin yerine getirdiği önemli vazifelerden biri de Kur'an'ı tilaveti ile birlikte nakletmeleridir. Kur'an'ın okunuş şekli orijinalliği korunarak günümüze kadar gelmiştir. Peygamber Efendimiz

---

215 Karafi, el-Furuk Envaru'l-Buruk fi Envai'l-Furuk (thk.Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma) IV/1305

216 Ahzab, 33/21.

217 Buhari, Ezan, 18, Edeb, 27; Darimi, Salat, 42; Ahmed b. Hanbel, V/53.

218 Müslim, Hacc, 310; Ebu Davud, Menasik, 77; Nesaî, Menasik, 220; Ahmed b. Hanbel, III/318.

219 Şatibi, Muvafakat, I/15; Muhammed Seyyid, Medhal, s.12-13.

(Salat u selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun) Kur'an'ın kelimelerini, harflerini nasıl telaffuz etmişse, seslendirmişsse O'nun rahle-i tedrisinde yetişen sahabe de aynı şekilde insanlığa intikal ettirmiştir. Ses kaydı asrımızın insanının istifade ettiği bir nimettir. Daha önceki dönemlerde böyle bir durum olmadığından bütün diller ve metinler zaman içerisinde ses kaymasına uğrarken, Kur'an, bindörtyüz sene önceki orjinal fonetik hususiyetlerini koruyan tek metindir. Bu da kıraat ilmi ve isnad sayesinde olmuştur. Bunda da sahabenin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü her kari kendisini, hocası vasıtasıyla Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'e ulaştıran kesintisiz zikredilen bir icazet name alırdı. Bu icazet zincirinde Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'den sonra sahabe gelmektedir.

Kur'an tilavetini bizzat Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'den öğrenen sahabe, gittikleri her yerde halkalar kurarak Kur'an tilavetini talim etmişlerdir. Bilindiği üzere Kur'an tilavetinde teoriğin yanında pratik yön daha çok önem arzetmektedir. Zira teorikte tesbit edilen esaslar bir hoca gözetiminde ancak pratiği taşınabilir ki, dünden bugüne zaten hep böyle olagelmiştir.[220]

Kur'an ile alakalı olması açısından sahabenin Kur'an tilavetinin naklindeki yerine kısaca işaret ettikten sonra Allah Resulü **(sallallahu aleyhi ve sellem)**'nün beyanıyla ashab arasında bu sahada zirveleşen insanlardan misal vermek istiyoruz.

"Kur'an'ı şu dört kişiden öğreniniz Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz ve Ubeyy b. Kab" buyurmuştur.[221]

"Kur'an'ı nazil olduğu tazelikte okumak isteyen İbn Ümmü Abd (Abdullah b. Mes'ud)'in kıraatine göre okusun."[222].

Aynı şekilde Ebu Musa el-Eşarî'ye:

"Ey Ebu Musa şüphesiz ki sana Davud'un nağmelerinden bir

---

[220] Bkz. Tetik, Kıraat İlminin Talimi, s.43-49

[221] Buhari, *Menakibu'l-Ensar*, 16.

[222] İbn Mace, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, I/7, 26.

nağme verilmiştir."[223] buyurmuştur.

Netice itibariyle sahabe, gerek Kur'an'ın orijinalliğinin muhafaza edilerek intikal ettirilmesinde gerekse değişik yönleriyle hayata taşınmasında çok önemli bir misyonu yerine getirmişlerdir. Böylelikle onlar, Kur'an'ın ilahi muhafaza altında olduğunu bildiren ayetin sebebler planında icracısı olmuşlardır.

---

[223] Buhari, *Fazailu'l-Kur'an,* 31; *Müslim, Müsafirin,* 235; Tirmizî, *Menakıb,* 55; Nesaî, *İftitah,* 83; İbn Mace, *İkamet,* 176; *Darimî, Salat,* 171; Ahmed b. Hanbel, II/369, 450.

SONUÇ

Sahabenin İslam Dini'nde çok önemli bir yeri vardır. Bu önem, sahabenin bir yandan dinimizin temel iki kaynağı olan Kur'an ve sünneti bizlere nakletmeleri, diğer taraftan da Kur'an'da birçok ayette kendilerinden bahsedilmiş olmasıdır.

Gerek İslam Dini'nin temel kaynaklarını kendilerinden sonraki nesillere nakletmeleri ve gerekse bizzat Kur'an'ın, onlardan bahsetmesi yönüyle bu insanların tanınıp bilinmesi İslam Dini'ni doğru anlama ve yorumlama açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla sahabe Kur'an ve sünnetin kriterleri ile ele alınıp değerlendirilmelidir. Çünkü bu kriterler hem objektif hem de aşkındır. Biz de bu çalışmamızda sahabeyi İlahi kriterler perspektifinden incelemeye çalıştık. Çalışmamız neticesinde vardığımız sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Sahabe, vahyin ve Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'in gözetimi altında yetişen, Kur'an'ın ilk muhatabı, yer yer hayatlarından kesitler arzedilerek şahıslarında bütün insanlığa ilahi mesajların verildiği insanlardır. Onlar, Kur'ân ile öylesine bütünleşmişti ki, Kur'an'ın ışıktan atmosferi her birerlerinin ruhunda, aklında, gönlünde tasavvuru imkânsız bir tesir icra etmişti. Ve İnsanlık tarihinin eşini-benzerini göstermede çok zorlandığı imani ve insani değerleri zirvede temsil eden mükemmel bir topluluktur.

Kur'an, ifadesiyle, uslübuyla, mana zenginliğiyle, ruhlara, kalplere işlemesiyle mucize olduğu gibi, yetiştirdiği sahabe nesli ile de mucizedir. Ve sahabe, Kur'an'ın başka mucizeye ihtiyaç bırakmayacak ölçüde bir harikasıdır. Kur'an ikliminde yetişen bu insanların, dinleri, diyanetleri, düşünce ufukları, ahlâkları, kulluk esrarına vukufları ve marifetleri açısından benzerlerini göstermek de mümkün değildir. Doğrusu sahabe ünvanıyla yadedilen bu in-

sanlar hakkında meleklerle eş değerdedir dense mübalâğa edilmiş sayılmaz.

Her biri birer kalb ve ruh kahramanı olan sahabe topluluğu, Kur'ân'ın feyyaz ve bereketli ikliminde neş'et etmiş aşkın bir cemaattir. Onlar, arzın büyük bir bölümünde ve insanlığın beşte biri üzerinde o denli derin bir tesir icra etmişlerdir ki, dağları söküp atma, cansız cesetlere hayat olma ve arzı semaya bağlama ölçüsündeki bu harika işte, onlarla boy ölçüşecek bir başka toplum göstermek mümkün değildir. Kur'ân'a gönül veren, O'nun semavî disiplinleriyle yoğrulup şekillenen; daha doğrusu, ruhta, mânâda Kur'ân'laşan bu insanlar, o Furkan'la olmazları oldurmuş; ölü ruhlara ebedî varolmanın yollarını açmış; arzın şeklini değiştirmiş; temas ettikleri toplumlara ötelerin zevkini duyurmuş; düşünceler üzerindeki zincirleri kırmış; ağızlardaki fermuarları çözmüş; hilkatteki müstesna yeri açısından insanoğlunu yeniden Allah'ın oturttuğu tahta oturtmuş; ona yitirdiği itibarını iade etmiş; kâinat, eşya ve insanı yeni baştan yorumlamış; tekvînî emirlerle teşriî kurallar arasındaki o derin ve sırlı münasebeti bir kere daha vurgulamış; kalb, irade, his ve şuurun nihaî gayelerini belirleyip ortaya koyarak, insan rûhundaki izafî, nisbî ve potansiyel değerlerin inkişaf ettirilme usûl ve esaslarını harekete geçirip düz insanı, insan-ı kâmil olmaya yönlendirmiş ve böylece ona, gözünün iliştiği, duygularının ulaştığı, kalbinin hissettiği her şeyde Kudret ve İradesi Sonsuz'un mevcudiyetini duyurmuş ve her şeyi götürüp, gerçek sahibine bağlamıştır.

Kur'an'a baktığımızda, onların hayatlarının vahyin müşahedesi altında yoğrulup şekillendiğini görmekteyiz. Bu ifade ilk bakışta mübalağalı gözükebilir. Fakat Kur'an bu açıdan dikkatlice gözden geçirildiğinde mübalağa olmadığı anlaşılacaktır. Zira Kur'an'da onların ibadet hayatlarından, Allah yolunda verdikleri mücadelelere, birbirleriyle olan münasebetlerinden, Peygamber Efendimiz **(Sallallahu aleyhi ve sellem)**'e nasıl hitap etmeleri gerektiğine, yemek yemelerinden, fısıltı halinde konuşmalarına hatta kalb-

lerinden geçenlere kadar pek çok beşeri düzenleme yer almaktadır.

Şurası unutulmamalıdır ki; Sahabe de herşeyden önce bir insandır. İnsan yapısı gereği onların içinden de hata yapanlar olmuştur. Çünkü peygamberlerin dışında hiç kimsenin "ismet" sıfatı yoktur. Kur'an onları değişik şekillerde ikaz ederek hatalarını bildirmiş ve hatalarını bildirdiği aynı yerde onları Allah'ın affettiğini de vurgulamıştır.

Kur'an onları yer yer mağfiret eksenli ikaz etmenin yanında birçok yerde de değişik özellikleri ile övmüş, hatta övmenin de ötesinde adeta onları destanlaştırmıştır. Onları "hakiki mümin", "Allah'ın rızasına nail olmuş" "ibadete düşkün", "sadık", "kurtuluşa ermiş", "kendilerine mağfiret, mükafat ve cennet vaad edilmiş" kimseler olarak takdim etmiştir.

Kur'an'da ismi bizzat geçen tek sahabi Zeyd olmakla birlikte Resulüllah'ın hanımları, Ebu Bekir, Zeyneb b. Cahş, Hz. Aişe gibi bir çok sahabiden de işareten bahsedilmiştir. Böylelikle Allah yüce kitabında sahabeden ismen ve işareten bahsetmek sureti ile onları kıyamete kadar okunan vahyin bir parçası haline getirmiştir.

Kur'an'ın sahabeye olan bu genel bakışı bilinmeden onlarla ile ilgili sathi ve lokal değerlendirmelerin isabetli olamayacağı kanaatindeyiz.

Sahabeye önem kazandıran başka bir ayrıcalık da onların Peygamber Efendimiz **(Salatu selamların en güzeli ve en mükemmeli O'nun üzerine olsun)**ile birlikte İslam dininin neşri adına çok büyük mücadeleler vererek bu uğurda hayatlarını ortaya koymaları ve her türlü fedakarlığı yapmış olmalarıdır. Eğer Bedir'de veya Hendek'te sahabe yenilerek imha edilseydi bu gün İslam'dan söz etmek zor olurdu.

Çalışmamızda üzerinde durmaya çalıştığımız bir konu da, Kur'an'ın intikalinde sahabenin yüklendiği önemli misyondur. Çünkü Kur'an, diğer semavi kitaplara nasib olmayan bir hassasiyetle nazil olduğu orijinallikte sahabe tarafından muhafaza altına alınmış, gerek metniyle ve gerekse Peygamber Efendimiz

(Sallallahu aleyhi ve sellem)'in vahiy orijinli yorumlarıyla gelecek nesillere intikal ettirilmiştir. Böylelikle Kur'an diğer semavi kitapların uğradığı tahrife maruz kalmaksızın günümüze kadar gelmiştir.

Ayrıca Resulüllah'ın gözetiminde yetişen bu insanların; nasları yorumlamadaki görüşleri de, dini anlama ve yorumlama bakımından, daha sonra gelenlere çok önemli bir ufuk olmuştur.

Bir hususun altını çizerek sözümüzü noktalamak istiyoruz: Kur'an, sonradan gelen müslümanların, sahabeyi hayırla yad edip onlara dua etmelerini tavsiye etmektedir. Kur'an'ın tavsiye görünümlü bu emrine riayet en azından ona inanmanın bir gereğidir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an'ı Ker'im

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (I-VI), el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut.

Ahmed Cevdet Paşa, *Hulasatü'l-beyan fi te'lifi'l-Kur'an*, İstanbul 1303. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

Akkad, Abbas Mahmud, *Hz. Ebu Bekir Şahsiyeti ve dehası* (Trc. Prof. Dr. Ali Özek), İstanbul, 1968.

Alai, Abdullah Salahuddin, *Tahkiki Münifi'r-Rütbe fi men sebete lehu şerifü's-sohbe,* Amman, 1991.

Ali Cazim, Mustafa Emin, *el-Belağatu'l-Vadıha*, Eda Neşr. İstanbul, th.

Aliyyü'l-Kari, *Şerhu Nühbetü'n-Nazar*, Daru'l-Kalem, Beyrut.

Alusi, Bağdadi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Muhammed, *Ruhu'l-Meani, fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Seb'i'l-Mesani,* Daru'l-Fikir, Beyrut, Lübnan, 1987

Aşık Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşr. İzmir, 1981.

Aşıkkutlu, Emin; *Hadiste Rical Tenkidi*, İ.F.A.V İstanbul, 1997.

Ateş Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat. İst.1989.

Ayni, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhi Sahih'l-Buhari* (I-XX), Mektebi Mustafa El-Halebi, kahire, 1972.

el-Bağdadi Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, Hatib, *el-Kifaye fi İl-mi'l-Rivaye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Bikiyev Musa Carullah, *Kitabu's-Sünnet*, Yazma nüshadan fotokopi, th.

Bilmen, Ömer Nasuhi; *Istılahati'l-Fıkhiyye Kamusu* (I-VI), Bilmen Yayınları, İstanbul, 1985.

Bucaille, Maurice, *el-Kur'anu'l-Kerim ve't-Tevrat ve'l-İncil ve'l-İlm*, Paris, 1976.

Buhari, Abdulaziz; *Keşfu'l Esrar an Usuli Fahri'l İslam Pezdevi*, (I-IV) Daru'l Kitabi'l Arabi, Beyrut, 1994.

Canan İbrahim, *Peygamber Yıldızları Sahabe Dünyası*, İstanbul, 1996

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, (I-II) Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1988.

_____; *Kur'an Tefsiri'nin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. LXXX, 1968.

el-Cürcani, Abdulkahir, *Delailü'l-İ'caz*, Mektebetü Sadettin, Şam, 1987.

Çetin Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, 1982.

ed-Dânî Ebu Amr Osman b. Said, *el-Muknî fi Marifeti Mersumi Mesahifu Ehli'l-Emsar* (Tahk. Ahmed Dahman) Daru'l-Fikir, Şam, 1940.

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah Bin Abdurrahman b. Fazl b. Behram, *Sünen*, Matb. İtidal, Dımeşk, 1349.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (I-XI), Sönmez Yayınları, İstanbul, 1983.

Dehlevi, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahil Baliğa*, (I-II), Daru't- Turas, Kahire, ts.

Draz Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, (terc. Salih Akdemir) Ankara 1983.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *Sünen*, el-Mektebetül-İslamiyye, İstanbul, ts.

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hiletül Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya* (I-X), Daru Reyyan, Kahire, 1987.

Ebu Şehbe Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirasatil-Kur'an*, Mısır, ts.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, I-X*, Eser Yay, ts.

Emîr Padişah el-Buharî, *Teysîru't-Tahrîr* (I-IV) Mustafa el-Babi el-Halebi, 1931.

el-Ferra, Kadı Ebu Yala Muhammed b. Hüseyin, *el-Udde fi Usuli'l-Fıkıh*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1980.

Felicien Challare, *Dinler Tarihi*, (Terc. Semih Tiryakioğlu) Varlık Yay. İstanbul, 1963.

Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Basairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi Kitabi'l-Aziz* (I-V), Beyrut, ts.

Gazzali, *el-Mustasfa min ilmi'l-Usul* (I-II), Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1906.

Gülen, Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, Nil Yay. İzmir, 1996.

_____; *Sonsuz Nur* (I-III), Nil Yay. İzmir, 1997.

Hadidî, Muhammed Ebu'Nuri, *İsmetü'l-Enbiya*, Mısır, 1979.

Hakim en-Neysaburi, Ebu Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (I-IV); Daru'l-Marife, Beyrut, ts.

Harman Ömer Faruk, Metin, *Muhteva Ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, İstanbul, 1988.

el-Haşimi Ahmed b., *Cevahiru'l-Belağa*, Kahraman Yay. İstanbul, 1984.

Heysemi Nureddin Ali b. Ebu Bekir, *Mecmaüz-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid* (I-X) Mektebetü'l-Kudsi, Kahire, ts.

el-Heytemi, İbn Hacer, *es-Savariku'l-Muhrika ala ehli'r-rafdi veddalali ve'z-zendeka*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1997

el-Hindi, Rahmetullah, *İzharu'l-Hak*, (I-IV) Daru'l-Hadis, Kahire, 1994.

Hüseyin Münis, *es-Sahabe mine'l-Ensar*, Kahire, 1989.

el-Iraki, Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin, *Fethu'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

İbn Abdi'l-Berr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubi, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab* (I-IV) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İbn Abdişşekur Muhibbullah; *Müsellemü's-Sübut* (I-II) (Gazzali'nin Mustasfası ile birlikte) Bulak, 1324.

İbn Abidin, *Mecmuatu Resaili İbn Abidin*, Daru İhyai Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

İbn Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Tefsiri Ayi'l-Ahkam*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1995.

İbn Ebi Davud, Ebu Bekir Abdullah Süleyman b. Eş'as, es-Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif* (Tahk: Arthur Jeffery) Leiden, E. J. Brill 1937.

İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *el-Mekayis fi'l-Luğa*, Daru Fikir, Beyrut, 1994.

İbn Hacer el-Askalani Şihabüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe* (I-IV), Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

______; *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, (I-XIV) Daru'l-Beyan, Kahire, 1988.

İbn Hacib, Ebu Amr Cemaleddin b. Osman; *Muhtasaru'l-Münteha*, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak, 1898.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhalla* (I-VIII), Daru'l-Ciyl, Beyrut, ts.

İbn Hişam, *es-Sireti'n-Nebeviye* (I-IV), Daru'l-Marife, Beyrut.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hidayetu'l-Hiyara mine'l-Yahud ve'n-Nasara*, Mısır, 1904.

______; *Medaricu's-Salikin* (I-III) Daru'l-Hadis, Kahire, 1996.

İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru Kütübü İlmiyye, Beyrut.

______; *Fedailu'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1987.

______; *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (I-VIII) Daru Kahraman İstanbul, 1985.

İbn Kudame, Muvaffakuddin el-Makdisi; *el-İstibsar fi Nesebi'l-Ensar*, Beyazıt Devlet Ktp.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tevilü Muhtelifi'l-Hadîs*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* (I-XV), Darı Sadr, Beyrut, ts.

______; *Muhtasaru Tarihi Dımeşk Li İbn Asakir*, (I-XXIX), Daru'l-Fikir, Şam, 1989.

İbn Nedim, *el-Fihrist*, Mısır, 1348.

İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra* (I-VIII) Daru Sadr, Beyrut, 1985.

İbn Salah Ebu Amr Osman b Abdurrahman eş-Şehrezuri, *Ulumu'l-Hadis*, Daru'l-Fikir, Şam, 1986.

İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman; *Sıfatu's-Safve* (I-II) Daru İbn Haldun, Kahire, 1994.

______; *Telkihu Fuhum Ehli'l-Eser Fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*, Mektebetü'l-Adab, Kahire, 1975.

İbnü'l-Cezeri, Ebu'l-Hayr Muhammed; *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* (Neşr. Ali Muhammed ed-Debba) (I-II) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, ts.

İbnü'l-Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid; *et-Tahrir fi Usuli Fıkıh*, Matbaatu Mustafa Halebi, ts.

İmam Rabbani Ahmed el-Faruki es-Serhendi, *el-Mektubat*, Fazilet Neşr. İst.

el-İsferayini, Ebu'l-Muzaffer; *et-Tebsir fi'd-Din ve Temyizi'l-Fırkati'n-Naciye anil-Fıraki'l-Halikin* (Neşr. Kemal Yusuf el-Hut) Beyrut, 1983.

İslam Ansiklopedisi, T.D.V. Yay. İstanbul, 1992 (I-?).

Itr Nureddin, *Menhecü'n-Nakd fi Ulumi'l-Hadis*, Daru'l-Fikir, Dımeşk, 1989.

Jomier Jacgues, *Tevrat, İncil ve Kur'an* (Tercüme: Sakıp Yıldız) İstanbul, 1980.

Kandehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe* (I-III) Daru'l-Kalem, 2. Baskı Şam, 1983.

Kandemir M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1975

Karafi, el-Furuk Envaru'l-Buruk fi Envai'l-Furuk (thk.Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma) (I-IV) Daru's-Selam, Kahire 2001.

Kesler Fatih, *Kur'an-ı Ker'im'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, D.Y.V. Ankara, 1995.

Kevseri, Muhammed Zahid, *Makalat*, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, 1994.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdu'l-Kerim b. Hevazin, *er-Risaletü'l-Kuşeyriye*, Daru Hayır, Beyrut, 1995.

Kutub Seyyid, *Fizilali'l-Kur'an*, (I-IV) Daru Şuruk, Beyrut, 1986.

el-Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, Mısır, 1969.

Mevlana Şiblî, *Asr-ı Saadet*, (Trc. Ömer Rıza Doğrul), (I-X) Asarı İlmiyye Kütüphanesi, İstanbul 1928.

Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Ker'im Tarihi* (Çev. Salih Tuğ) İfav, İstanbul, 1993.

Muhammed Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menar* (I-XII), Daru'l-Marife, Kahire, 1953.

Müslim b. Haccac, Ebu'l-Hüseyin, *Sahih*, el-Mektebetü'l-İslami, İstanbul, ts.

Muhammed Şefi, *Makamü's-Sahabe ve İlmüt-Tarih*, Kahire, 1989.

Mustafa el-A'zami, *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisin*, Mektebetü'l-Kevser, S.Arabistan, 1990.

Naim Ahmed, Miras Kamil, *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi* (I-XII) D.Y.V. Ankara, 1988.

Nasir b. Ali Aid, *Akidetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa fi's-Sahabeti'l-Kiram*, (I-III) Mektebetür-Rüşd, Riyad, 1995.

Nedvi Ahmed, Ansari Said Sahib, *Asrı Saadet*, (Terc. Ali Genceli, Haz. Eşref Edip) Sebilü'r-Reşat Neşr. İstanbul, 1967,

Nesai, Ebu Abdurrahman b. Şuayb, *Sünen*, Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut.

Nesefî, Ebu'l-Berekat Hafizüddin; *Keşfu'l-Esrar Şerhi'l-Musannef a-la'l-Menar*, I-II) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

______; *Medariku't-Tenzil*, Daru Kahraman, İstanbul, 1984.

Nevevi, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahihi'l-Müslim* (I-XVIII) Daru Kalem, Beyrut, 1987.

______; *Tezhibu'l-Esma ve'l-Luğa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. ts.

Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1990.

______; *İşaratu'l-İcaz*, Sözler Yay. İstanbul, 1990.

Rağıb el-Isfahani, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garaibi'l-Kur'an*, Kahraman Yay. İstanbul, 1986.

er-Razi Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb* (I-XXX), Daru İhyau Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

______; *Peygamberlerin Masumiyeti*, (Çev. Hasan Fehmi Ulus) İlim Yay. İstanbul, 1998.

Sehavi, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyeti'l-Hadis* (I-III), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

es-Semin Ebu'l-Abbas Şihabeddin Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Mesud b. İbrahim, *Umdetü'l-Huffaz fi Tefsir-i Eşrefi'l-Elfaz*, Seyyin Neşr. İstanbul, 1987.

es-Suyuti; *et-Tedribu'r-Ravi fi Takribi'n-Nevavi* (I-II), Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, 1993.

Said Havva, *el-Esas fi't-Tefsir*, Daru'l-İslam, Mısır, 1991.

Salim Ahmed Sellame; *el-Ayat ve'l-Ehadisü'l-Varide fi Şe'ni Ebi Bekiri's-Sıddık Radıyallahu anh*, Yüksek Lisans çalışması Camiatü Ümmi'l-Kura, Mekke, 1403/1992.

Serahsi, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usulü's-Serahsi*, (I-II) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1990.

Süheyli Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah, *et-Tarif ve'l-İ'lam Fima Übhime mine'l-Esma ve'l-A'Lam fi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

Suyuti, Abdurrahman Celaleddin, *ed-Dürrü'l-Mensur fi'Tefsiri'l-Me'sur* (I-VIII), Daru'l-Fikir Beyrut, ts.

______; *Müfhamatü'l-Akran fi Müphemati'l-Kur'an*, (Thk. İyad Halid et-Tabba), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1986.

Şaban, Prof. Dr. Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Notlar ekleyerek tercüme eden Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez) T.D.V. Yay. Ankara, 1996.

Şakir Ahmed Muhammed, *el-Baisu'l-Hasis Şerhu İhtisarı Ulumi'l-Hadis*,

Şevkânî, *İrşadu'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usul*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.

Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemü'l-Kebir* (I-XXV), Daru İhya-i Turasi'l-Arabi, 1984.

Taftazani Sadeddin, *Şerhu'l-Akaid* (Tercüme Süleyman Uludağ) 3. Baskı, Dergah Yay. İstanbul, 1991.

Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir* (I-XXX) Daru Tunusiyye, Tunus, ts.

Tehanevi, Zafer Ahmed; *Ahkâmu'l-Kur'an*, İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye (I-V), Karaçi (Pakistan) ts.

Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX asra kadar Kıraat ilminin Ta'limi*, İşaret Yay. İstanbul 1990.

Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay. İstanbul, 1995.

el-Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu Nuzuli'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
Vehbi, Mehmet; *Hülasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an* (I-XV), Üçdal Neşr. İstanbul, 1968.
Yıldırım, Suad; *Kur'an'ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, Zaman Gaz. Yay. İstanbul, 1998.
Yıldız, Abdullah, *Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem) ve Gizli Düşmanları*, İz Yay. İstanbul.
Arus min Cevahiri'l-Kamus (I-XX), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1994.
ez-Zehebi, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyerü A'lami'n-Nübela* (Thk. Şuayb Arnavut) (I-XXV), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1992.
Tarihu'l-İslam, Sireti'n-Nebevi, s. 291(Thk. Ömer Abdusselam) Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1989
_____; *Teziratü'l-Huffaz* (I-IV) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
ez-Zehebi Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun* (I-II), Daru'l-Kalem, Beyrut, ts.
Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Esavil fi Vucuhi't-Te'vil* (I-V), Mektebetü Mustafa el-Babi, Mısır, 1992.
ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an* (I-IV), Daru'l-Marife, Beyrut, ts.
Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münir* (I-XXXII) Daru'l-Fikir, Beyrut, 1991.